

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

٢٠١٣

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە (٢٦) ساڵی ٢٠١٣

- گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی.
- بەرگ و سەرپەرشتی هونەری: عوسمان پیرداود
- نەخشەسازی: عیسام موحسین.
- هەڵەچن: شێرزاد فەقێ.
شیلان جەلال.
- چاپ: چاپخانەی حاجی هاشم- هەولێر.
- تیراژ: ٧٥٠ دانە.

لەم ژمارەیەدا

بەشی کوردی

بەشی عەرەبی – القسم العربي

English part– بەشی ئینگلیزی

ڕێنماییيەکانی بڵاوکردنەوە
لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

١- گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، کە گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، باس و توێژینەوەی زانستی لە بارەی کورد و کوردستان، دوای ئەوەی هەڵسەنگاندنی زانستییان بۆ دەکرێت، بڵاو دەکاتەوە، بۆیە دەبێ هەموو مەرجەکانی ڕێبازی لێکۆڵینەوەی زانستییان تێدا رەچاو کرابێت. لێکۆڵینەوەکەش، کە مەرجە لە بارەی کێشەیەکی زانستییەوە بێت و بیرۆکە و لێکدانەوەی نوێی تێدا بێ، دەبێ لە هیچ شوێنێکی تر بڵاو نەکرابێتەوە، یا بۆ بڵاوکردنەوە وەرنەگیرابێت.

٢- زمانی کوردی زمانی سەرەکی بڵاوکردنەوەیە لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی ، بەڵام ڕێگەش دەدرێ لێکۆڵینەوەی بە نرخ بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی بڵاوبکرێنەوە..

٣. هەر بابەتێک کە بۆ گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی دەنێردرێ ، پێویستە ناوونیشانی باس، ناوی نووسەر، شوێنی کارەکەی، پلە و پایەی زانستی لە سەر لاپەڕەی یەکەمی لێکۆڵینەوەکە نووسرابێت.

٤. دەبێ پوختەیەکی باس، بە هەردوو زمانەکەی دی، لە کۆتایی باسەکەدا بنووسرێت. ناشبێ پوختەکە لە ١٥٠ وشە زیاتر بێت و پێویستیشە توێژەر لەو پوختەیەدا گرنگی و ئەنجامەکانی باسەکە بخاتە ڕوو.

٥- هەر کاتێ باس، لە لایەن هەڵسەنگێنەرانی زانستییەوە، بە ئەرێنی گەڕایەوە، ئەوا دەستەی نووسەران ڕەزامەندینامەی بڵاوکردنەوە بە توێژەرەکەی دەدات.

٦- هەموو باسەکان بیر و بۆچوونی نووسەرەکانیانن و مەرج نییە بیروڕای دەستەی نووسەران بن.

٧- بۆ ئەوەی بابەت لەگەڵ ڕێنمایی و شێوازی بڵاوکردنەوەی گۆڤارەکەدا کۆکبێ، دەستەی نووسەران مافی سەرلەنوێ داڕشتنەوە و لابردنی هەندێ دەربڕین و دەستەواژەی هەیە، ئەوەش بە مەرجێ واتاو بیرۆکەی سەرەکیی توێژینەوەکە نەگۆڕێت.

٨ـ ئەگەر باسەكە لە بارەی پەیدۆزیی (تحقیق)ی هەر دەستنووسێكەوە بێت، ئەوا بنەماو ڕێبازە زانستییەكانی ئەم بوارە پەیڕەو دەكرێن و شەش لاپەڕەی كۆپیكراو لە دەستنووسەكە لەگەڵ باسەكەدا هاوپێچ دەكرێن.

٩ـ پەیڕەوكردنی ڕێبازی لێكۆڵینەوەی زانستی لە هەڵبژاردنی ناوونیشانی باس، توێژینەوەی بابەت، شێوازی بەكارهێنانی سەرچاوە و ڕێكخستنی پەراوێزەكان مەرجی بڵاوكردنەوەیە. هەر باسێك ئەم بنەما زانستییانەی تێدا فەرامۆش كرابێت، لە گۆڤاری ئەكادیمیای كوردیدا بڵاوناكرێتەوە.

١٠ـ باسەكە، لە پاڵ دانەیەكی سەر CD، بە سێ دانە لە سەر كاغەزی (A٤) چاپ دەكرێت بە مەرجێ ژمارەی لاپەڕەكانی، بە وێنە و نەخشە و لیستی سەرچاوەكانییەوە، لە (٢٥) لاپەڕە زیاتر نەبن و بە فۆنتی (١٥)بن و بە Ali-K- Sahifa نووسرابن.

١١ـ ئەگەر بابەتەكە وەرگێڕدرا بوو، دەبێ پەیوەندی بە لایەنێكی كولتووری كوردییەوە هەبێت (زمان، ئەدەب، مێژوو، ... هتد). مەرجیشە كە وەرگێڕانەكە لەو زمانەوە بێت كە لە بنەڕەتدا بابەتەكەی پێ نووسراوە. پێویستە دەقە ئەسڵەكەش هاوپێچ بكرێت.

١٢ـ لەكاتی پێویستدا گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی بەشێكی تەرخان دەكات بۆ خوێندنەوە و هەڵسەنگاندنی ئەو كتێبانەی لەبارەی كورد و كولتووری كوردییەوە نووسراون چ بە كوردی یان بە هەر زمانێكی دیكە، بە مەرجێك نووسەر ڕەچاوی پێوەرو ڕێبازی لێكۆڵینەوەی زانستی تیایدا بكات.

بکەرنادیاری مۆرفۆسینتاکسی

پرۆفیسۆر د. وریا عومەر ئەمین
زانکۆی بەغداد
ئەندامی کارای ئەکادیمیای کوردی

له زمانی کوردیدا [1] یەك دەستە ڕاناوی جـودا و دوو دەسـتە ڕانـاوی لکـاو هەیە. دابەشبوونیان بە پێی کەس و ژمارە لەم خشتەیەدا ڕوون کراوەتەوە:

ژمارە	کەس	ڕاناوی جودا	ڕاناوی لکاو A	ڕاناوی لکاو B
تاك	١	من	م	م
	٢	تۆ	ت	یت
	٣	ئەو	ی	× / ێت [٢]
کۆ	١	ئێمە	مان	ین
	٢	ئێوە	تان	ن
	٣	ئەوان	یان	ن

له داڕشتەی مۆرفۆسینتاکسیدا:
دەستەی (A) به یەکەم پێشگرەوە دەلکێ ئەگەر کارەکە پێشگردار بوو.
دەستەی (B) هەمیشە وەك پاشگر بە ڕەگی کارەکەوە دەلکێ. [٣]... یاسا ژ١
ئەرکیان لەگەڵ کاری تێپەڕدا لەم خشتەیەدا خراوەتە ڕوو:

ئەرك	کات: ڕابردوو	کات: داهاتوو
بکەر	A	B
بەرکار	B	A

یاسا ژ٢

واتا

ا) – لەگەڵ کاتی ڕابردوودا دەستەی (A) ئەرکی بکەری و دەستەی (B) ئەرکی بەرکاری دەبینن:

دە – ی – نارد – ین (ئەو ئێمەی دەنارد).
A ڕابردوو B
بکەر بەرکار

٢) – لەگەڵ کاتی داهاتوودا دەستەی (B) ئەرکی بکەری و دەستەی (A) ئەرکی بەرکاری دەبینن:

دە – مان – نێر – یت (تۆ ئێمە دەنێریت).
A داهاتوو B
بەرکار بکەر

یاسای گوێزانەوەی ڕستەی مۆرفۆسینتاکسی بۆ بکەر نادیار[٤]

١ – ئەو ڕاناوە لکاوەی ئەرکی بکەری دەبینێ لادەبرێ.

٢ – ڕەگی داهاتووی کارەکە وەردەگیرێ.

٣ – نیشانەی نادیاری (ر) دەخرێتە سەر ڕەگی کارەکە.

٤ – ئەگەر کاتی کارەکە ڕابردوو بێت (ا) ی دەخرێتە سەر. ئەگەر داهاتوو بێت (ێ) ی دەخرێتە سەر.

٥ – ئەگەر کاتی کارەکە داهاتوو بێت ، دەستەی (A) وەك بەرکار دەردەکەوێ. کە ڕستەکە دەکرێتە بکەرنادیار ڕاناوەکە دەگۆڕێ بە ڕاناوی بەرانبەر لە دەستەی (B) دا.

بکەر نادیار	بکەر دیار
B دەبێتە	A
م	م
یت	ت
ێت	ی
ین	مان
ن	تان
ن	یان

یاسا ژ ٣

٦ – ئەگەر کاتەکەی ڕابردوو بێت بەرکاری ناڕاستەوخۆ لە دەستەی (B) یەوە دەبێ. کە ڕستەکە دەکرێتە بکەرنادیار ڕاناوەکە دەگۆڕێ بە ڕاناوی بەرانبەر لە دەستەی (A) دا.

بکەر نادیار	بکەر دیار
A دەبێتە	B
م	م
ت	یت
ی	ێت
مان	ین
تان	ن
یان	ن

یاسا ژ ٤

هەردوو یاساکە تێکدەچرژێنرێن:

داهاتوو		ڕابردوو	
بکەر نادیار	بکەر دیار	بکەر نادیار	بکەر دیار
B	دەبێتە A	A	دەبێتە B

یاسا ژ ٥

لە ڕستەی:

دەیناردین . (ئەو ئێمەی دەنارد).

دە ـ یـ ـ نارد ـ ین

(ی) لە دەستەی (A) یەوەیە (بکەر)ە.

(ین) لە دەستەی (B) یەوەیە (بەرکار)ە.

(نارد) ڕەگی ڕابردووی کارەکەیە.

دە – ی – نارد – ین

A ڕابردوو B

بکەر بەرکار

بۆ گوێزانەوەی ئەم ڕستەیە بۆ بکەرنادیار:

١ – (ی) ی بکەر لادەبرێ.

دە – – نارد – ین

٢ – ڕەگی کاتی داهاتووی کارەکە وەردەگیرێ. دەبێتە (نێر).

دە نێر – ین

٣ – نیشانەی نادیاری (ر) ، دەخرێتە سەر ڕەگی کارەکە:

دە نێر + ڕ – ین

٤ – کاتی کارەکە (نارد) ڕابردووە (ا) ی دەخرێتە سەر.

دە نێر ڕ + ا – ین

ڕستەکە دەبێتە

دەنێر + ڕ + ا + ین

دەنێرراین

لە ڕستەی

دەماننێریت (تۆ ئێمە دەنێریت).

دە ـ مان ـ نێر ـ یت

(مان) لە دەستەی (A) یەوەیە (بەرکار)ە.

(یت) لە دەستەی (B) یەوەیە (بکەر)ە.

(نێر) ڕەگی کارەکەیە.کاتەکەی داهاتووە.

دە – مان – نێر – یت (تۆ ئێمە دەنێریت).

A B

بەرکار بکەر

١ – (یت) ی بکەر لادەبرێ.

دە ـ مان ـ نێر ـ

٢ – ڕەگی کاتی داهاتووی کارەکە وەردەگیرێ. خۆی داهاتووە:

دە ـ مان ـ نێر ـ

٣ – نیشانەی نادیاری (ر) دەخرێتە سەر ڕەگی کارەکە:

دە ـ مان ـ نێر + ڕ ـ

٤ – کاتی کارەکە داهاتووە (ێ) ی دەخرێتە سەر.

دە ـ مان ـ نێر ڕ + ێ

٥ – بە پێی یاسا (ژ٣) ڕاناوەکە ، کە لە دەستەی (A) یەوەیە دەگۆڕێ بە ڕاناوی بەرانبەر لە دەستەی (B) ، (مان) دەبێتە (ین)

دە – (ین) – نێر ڕ ێ

بە پێی یاسا ژ ١ دەستەی (B) هەمیشە وەك پاشگر بەڕەگی کارەکەوە دەلکێ ، ڕستەکە دەبێتە :

دە – نێر + ڕ + ێ – ین

دەنێررێین

بکەر نادیار لە مۆرفۆسینتاکسی پێشبەندی

مۆرفۆسینتاکسی پێشبەندی ئەو دارشتەیەیە کە تێیدا (بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ و بەرکاری ناڕاستەوخۆ) بە ڕاناوی لکاو دەربڕابن. یاسای ڕیزبوونی کەرەسە ڕێزمانییەکانیان بەم جۆرە دەبێ:

یەکەم – ئەگەر کاتی کارەکە ڕابردوو بێ:

پێشبەند – بکەر A { ڕەگی ڕابردوو – بەرکاری ڕاستەوخۆ B – بەرکاری ناڕاستەوخۆ B } ...یاسا ژ ٦

بۆمان ناردنیت (ئێمە ئەوانمان بۆ تۆ نارد)

بۆ	–	مان	نارد	–	ن	–	یت
		A			B		B
پێشبەند		بکەر			ب.ر		ب.ن

دووەم – ئەگەر کاتی کارەکە داهاتوو بێ:

پێشبەند – بەرکاری ناڕاستەوخۆ A – بەرکاری ڕاستەوخۆ A { ڕەگی داهاتوو – بکەر B } ....یاسا ژ ٧

بۆ -	تان -	ی	دەنێر -	ین	(ئێمە ئەوتان بۆ دەنێرین)
پێشبەند	ب.ن	ب.ر	کار	بکەر	

بۆ گوێزانەوەی ئەم جۆرە ڕستانە بۆ بکەرنادیار وەك لە گوێزانەوەی ڕستەی ئاساییدا:

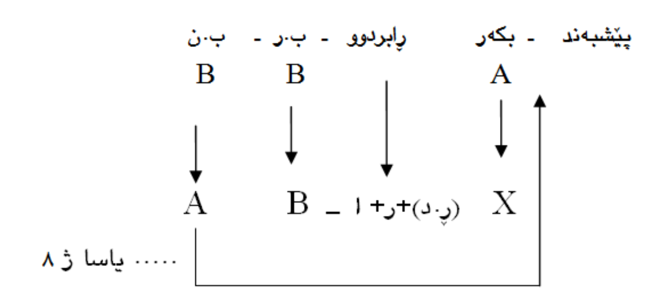
١ – بکەر لادەبرێ.

٢ – ڕەگی داهاتووی کارەکە (ڕ.د) وەردەگیرێ.

٣ – (ر) ی بکەر نادیاری و ئامرازی کاتی دەخرێتە سەر ، (ا) بۆ ڕابردوو و (ێ) بۆ داهاتوو.

ئەگەر کاتی کارەکە ڕابردوو بێ کە تێیدا بکەر بە ڕاناوی لکاوی دەستەی A و هەردوو بەرکار بە دەستەی B دەردەبڕێن. بەرکارە ڕاستەوخۆکە (ب.ر) لە

شوێنی خۆی دەمینێ و بەرکارە ناڕاستەوخۆکە (ب.ن) دەگۆڕێ بە ڕاناوی لکاوی دەستەیِ A ی بەرانبەر و دەچێتە سەر پێشبەندەکە.

وەك لە ڕستەی:

بۆت ناردنین. (تۆ ئەوانت بۆ ئێمە نارد)

بۆ ـ ت نارد ـ ن ـ ین.

بۆ – پێشبەندە

ت – بکەرە سەر بە کۆمەڵی A یە.

نارد ـ کارە لە ڕابردوودایە.

ن – بەرکاری ڕاستەوخۆیە سەر بە دەستەی B یە.

ین – بەرکاری ناڕاستەوخۆیە سەر بە کۆمەڵی B یە.

بۆ گوێزانەوەی بۆ بکەرنادیار:

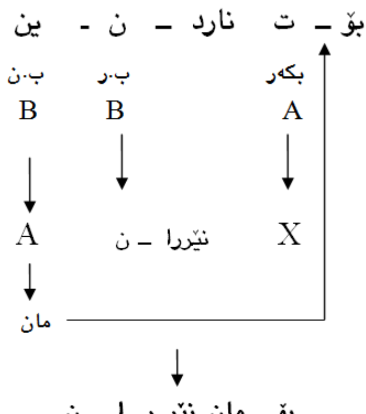
١ ـ بکەر (ت) لادەبرێ. (X)

٢ – بەرکاری ڕاستەوخۆ (ن) لە شوێنی خۆی دەمینێ.

٣ – ڕەگی داهاتووی (ڕ.د) کارەکە وەردەگیرێ. لێرە (نێر) ـە

٤ – کاتی کارەکە ڕابردووە (ا) ی دەچێتەسەر.

٥ – بەرکاری ناڕاستەوخۆکە، کە (ین) ـە، سەر بە دەستەی B یە، دەگۆڕێ بە هی بەرانبەری لە دەستەی A کە (مان) ـە و دەچێتە سەر پێشبەندەکە ، بەم جۆرە:

له ئەنجامدا ڕستەکە دەبێتە:

بۆمان نێرران.

ئەگەر کاتی کارەکە داهاتوو بێ کە تێیدا بکەر بە ڕاناوی لکاوی کۆمەڵی B و هەردوو بەرکار بە کۆمەڵیِ A دەردەبڕێن ، بەرکارە ڕاستەوخۆکە (ب.ر) لە شوێنی خۆی دەمینێ و بەرکارە ناڕاستەوخۆکە (ب.ن) دەگۆڕێ بە ڕاناوی لکاوی دەستەیِ B ی بەرانبەر و دەچێتە سەر کارەکە.

پێشبەند – بەرکاری ناڕاستەوخۆ A – بەرکاری ڕاستەوخۆ A ڕەگی کار – بکەر B

کە دەگوێزرێتە نادیاری:

١ – بکەر کە سەر بە B یە لادەبرێ. (X).

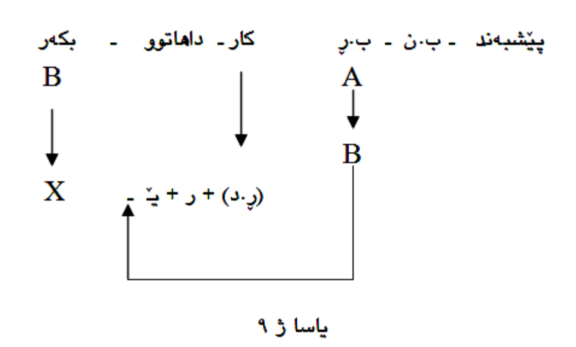
٢ – ڕەگی داهاتووی کارەکە وەردەگیرێ و هەموو کەرەسە ئەسپێکتییەکان لە شوێنی خۆیان دەمینێنەوە.

٣ – (ڕ) ی بکەرنادیاریی دەخرێتە سەر.

٣ – کاتی کارەکە داهاتووە (ێ) ی دەچێتە سەر.

٤ – بەرکاری ناڕاستەوخۆ کە سەر بە A یە ، لە شوێنی خۆی دەمینێ.

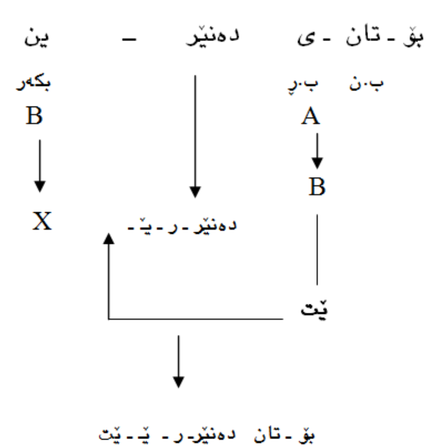
٥ – بەرکاری ڕاستەوخۆ کە سەر بە A یە دەگۆڕێ بە هی بەرانبەری لە B دا و دەچێتە سەر ڕەگی کارەکە.

یاسا ژ ٩

وەك لە ڕستەی :

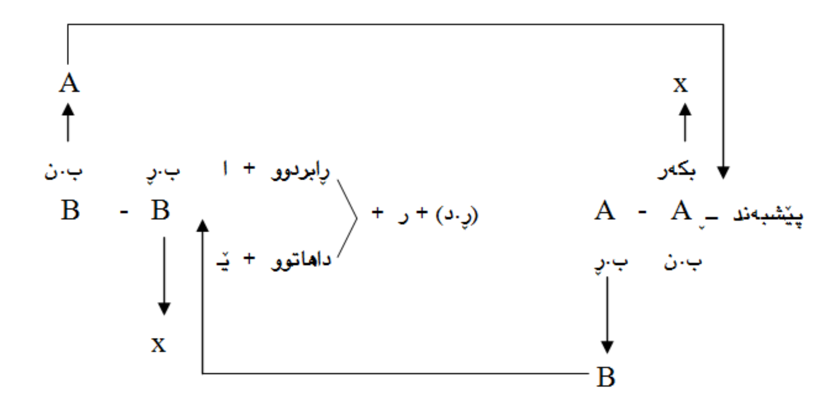
بۆتانی دەنێرین (ئێمە ئەو بۆ ئێوە دەنێرین)

بە سەپاندنی یاسای فۆنۆلۆجیی بوونی دوو (ێ) بە یەك (ێ + ێ = ێ) ڕستەکە دەبێتە:

بۆتان دەنێررێت

بە پێی پێڕەوی collapsing دەشێ هەموو یاساکانی گوێزانەوەی ڕستەی مۆرفۆسینتاکسی تێك بچڕژێنرێن ، بکرێن بە یەك. بەم جۆرە:

......یاسا ژ ١٠

واتا:

دوای وەرگرتنی ڕەگی داهاتوو و خستنەسەریی نیشانەی بکەر نادیاری و کات، ڕاناوە لکاوەکانی بەرکاری ڕاستەوخۆ لە داهاتوودا و بەرکاری ناڕاستەوخۆ لە ڕابردوودا، سێتەکانیان ئاڵوگۆڕ دەکەن و بەپێی یاساکانی شوێن، شوێنی خۆیان داگیردەکەن.

تێبینی

لە گوێزانەوەدا ، هەر پاشگر و پێشگرێکی مۆرفۆلۆجی و سینتاکسی کە لەگەڵ کارەکەدابێ ، لە شوێنی خۆیاندا دەمێنێنەوە. وەك لە:

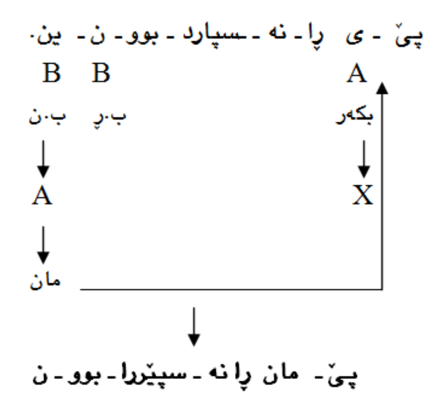
پێی ڕانەسپاردبوونین . (ئەو ئەوانی بە ئێمە ڕانەسپاردبوو)

لەم ڕستەیەدا:

(ڕا) پێشگرە مۆرفیمێکی مۆرفۆلۆجییە.

(نە) پێشگرە ئامرازی نەرێیە. مۆرفیمێکی ڕێزمانییە.

(بوو) پاشگرە نیشانەی کاتی ڕابردووی تەواوە. مۆڕفیمێکی ڕێزمانییە.
بە سەپاندنی یاسای گوێزانەوەی بکەرنادیاری بەسەر ئەم ڕستەیەدا:

ڕستەکە دەبێتە:

پێی ڕانەسپاردبوونین

هـــەموو پێشـــگر و پاشـــگرەکان (ڕا — نـــە — بـــوو) لـــە شـــوێنی خۆیـــان دەمێننەوە.

پەراوێزەکان

١ – کرمانجیی خواروو.

٢ – (x) نیشانەیە بۆ نەبوونی هیچ شێوەیێك (مۆرفیمی سیفر). یا لابردنی کەرەسەیێك.

ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی کات داهاتوو گەلێ ئەلەمۆرفی هەیە . لەم باسە تەنیا ئەم دوو ئەلەمۆرفە خراونەتە ڕوو (x ـ ێت) چونکە لە داڕشتەی مۆرفۆسینتاکسیدا هەر ئەم دووە دەردەکەون .

بۆ ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

وریا عومەر ئەمین (١٩٨٧) کەی (ات) و کەی (ێت) ؟ . گ.ڕۆژی کوردستان. ژ ٧٠

________ (١٩٩٨) کەسی سێیەمی تاك. ڕۆژنامەی هاوکاری ژ ٢٨٦١ ڕۆژی ١٩٩٨/٣/٨

________ (٢٠٠٢) لێکۆڵینەوەیێکی مۆرفۆفۆنیمی. گ. کۆڕی زانیاریی عیراق ـ دەستەی کورد. ژ (٢٩ و ٣٠) ل ٢٩١ ـ ٢٩٧.

٣ – یەکەم جار یاساکانی شوێنی ڕاناوە لکاوەکان لە لاپەڕە (٦٦ – ٦٩) ی ئەم نامەیەدا خراوەتە ڕوو.

Amin , W.O. (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish. Thesis Presented to the University of London. Published by Kurdish Academy. Series No. 114. Hawler.

٤ – ئەم یاسایە بۆ یەکەم جار لەم وتارەمدا خراوەتە ڕوو:

وریا عومەر ئەمین (١٩٩١) ڕاناوی لکاو لە بکەر نادیاردا. ڕۆژنامەی (العراق) ٤٦٤٧ ی ١٩٩١/٤/١٥.

* سوپاس بۆ مامۆستا (فەیسەڵ غازی محەمەد)ی بەشی کوردیی زانکۆی بەغداد بۆ هاریکاری.

سەرچاوەکان

1 – Amin , W.O. (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish. Thesis Presented to the University of London. Published by Kurdish Academy. Series No. 114. Hawler.

٢ – وریا عومەر ئەمین (١٩٨٦) ڕێزمانی ڕاناوی لکاو. دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی. ز. ژ ١٤٧. بەغداد.

٣ – ________ (١٩٩١) ڕاناوی لکاو لە بکەر نادیاردا. ڕۆژنامەی (العراق) ٤٦٤٧ ی ١٥–٤–١٩٩١

٤ – ________ (١٩٩٢) لە پەیوەندییەکانی بکەر نادیار . گ. ڕۆشنبیری نوێ. دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی . ز ژ ١٢٩ ل ١٨ – ٢٢.

ملخص البحث

اللغة الكردية من اللغات الصرفنحوية المعقدة التي يمكن فيها صياغة جملة تظهر فيها الفاعل والمفعول المباشر والغير مباشر بضمائر متصلة تتبادل أدوارها بتغير الزمن من الماضي إلى المضارع وبالعكس. هناك مجموعتان من الضمائر المتصلة في اللغة الكردية ، ترمزان بـ (A) وتشمل (م – ت – ى – مان – تان – يان) و (B) وتشمل (م – يت – x / يَت – ين – ن – ن).. مجموعة A التي تظهر كفاعل مع المتعدي الماضي ، تظهر كمفعول (مباشر وغير مباشر) مع المتعدي المضارع. مجموعة B التي تظهر كفاعل مع المتعدي المضارع ، تظهر كمفعول مع المتعدي الماضي وكما موضح في الجدول الآتي:

الدور	زمن الفعل	
	ماضي	مضارع
فاعل	A	B
مفعول	B	A

لتحويل جملة المبني للمعلوم للتركيب (الصرفنحوي) إلى المبني للمجهول:

١ – يحذف الضمير ألفاعلي.

٢ – يشتق الجذر المضارع للفعل.

٣ – يضاف علامة المبني للمجهول (ـ رِ) إلى الفعل.

٤ – **إذا كان زمن الفعل في الماضي:**

أ – يضاف علامة الزمن الماضي (ـ ا) للفعل.

ب – يستبدل ضمير المفعول الغير مباشر من مجموعة (B) إلى (A) الذي يتحرك ويتصل بحرف الجرpreposition.

إذا كان زمن الفعل في المضارع:

أ – يضاف علامة الزمن الماضي (يَـ) للفعل.

ب – يستبدل ضمير المفعول الغير مباشر من مجموعة (A) إلى (B) الذي يتحرك ويتصل بجذر الفعل.

هذا البحث محاولة لتبيان القوانين التي تتحكم بهذا الجانب من اللغة الكردية.

Abstract

In Kurdish language two different sets of personal suffixes are identified .. Set (A) (m – t – i: - ma:n – ta:n – ya:n) and set (B) (m – i:t – 0/ a:t / e:t - i:n – n – n).

They perform two different tasks in opposite tenses, as shown in the following diagram::

Function	Tense	
	Past	Present
Subject	A	B
Object	B	A

To transfer a Morphosyntactic construction in which the subject, direct object and indirect object are expressed by personal suffix pronouns:

1 – The subject personal suffix pronoun is deleted.
2 – The present stem of the verb is taken.
3 – The passive marker (-r) is added.
4 – If the tense of the verb was in past:
  a – The past tens marker (- a:) is suffixed to the stem of the verb.
  b – The indirect personal pronoun suffix, which is from set (B), will be replaced

by its counterpart from set (A) and will move to attach the preposition.

If the tense of the verb was in present:
  a – The present tens marker (- e) is suffixed to the stem of the verb.
  b – The direct personal pronoun suffix, which is from set (A), will be replaced by

its counterpart from set (B) and will move to attach the verb stem.

This paper is an attempt to show the rules that govern this phenomenon.

بڵاوبوونەوەی زار و زمانەکان
لەژێر ڕۆشنایی تیۆری شەپۆڵەکاندا

پ.ی.د. فەرەیدوون عەبدوول بەرزنجی
زانکۆی سلێمانی

پ. ی.د. سەباح ڕەشید
زانکۆی ڕا پەڕین

پێشەکی:

بە درێژایی مێژوو لـە گـۆڕان و بڵاوبوونـەوەی زار و زمانەکانـدا گـەلێك تیـۆر و بۆچـوونی جیـاواز هاتنـە کایـە، سـەبارەت بـە متبـوونی زمانێـك و چـالاکبوون و بڵاوبوونەوەی زمانێکی تر، هەر بۆچوون و تیۆرێکیش بەپێی سـەدە و فەلسـەفەی ئەو سەردەمەی زمانرێژ کراون، درەختی خێزانەکان، یـان پـۆلکردنی وەچـەیی بـە دەسـتپێکی ئـەو بۆچـوونانە دادەنـرێ، کـە زیـاتر لـە سـەر دەسـتی زمانەوانـە بەراوردکارەکان، یان فیلۆلۆژیی بەراوردکاری پـەرەی سـەند، بـەلاّم ئـەو ڕەخنـەی لێیان دەگیرێ دەکرێ لە چەند خاڵێ کۆیان بکەینەوە :

١. لە سەر یەك بنەما جێگیر نـەبوون سـەبارەت بـەوەی کـام زمـان بکـەن بـە سەرچاوەی هەموو زمانەکان.

٢. لە پۆلێنکردنەکانـدا، کـەلێنی زۆری لێ بـەدی دەکـرێ سـەبارەت بەهەنـدێ زمانی وەکو سومەری، باسك، کە بەر هیچ پۆلێك لەو دوو درەختە ناکەون.

٣. هەر جـارەو پـەنا دەبەنـە بـەر پێوەرێـك بـۆ دوور و نزیکـی زمانـەکان، بـۆ نموونـە سـەبارەت بـە زمـانی ئینگلیـزی، وێلـزی کـە پـەنا دەبەنـە بـەر پێـوەری دۆخەکان، ئەو دوو زمانە لێك نزیـك دەبنـەوە، کـە هـەر ئـەو زمـان کـە پێوەرەکـە دەگۆڕێ لێك دوور دەکەونەوە و بەر دوو پۆلی زمانی زۆر لێك دوور دەکەون.

٤. بەراوردکارەکان پێیان وایە کە زمانێك یـان زارێـك کـە لـە زمـانی سـەرەکی دادەبڕێت (بە هەر هۆیەك بێت) کاریگەرییەکەیان بەسەر یەکـەوە نامێنێـت (بڕوانـە crystal 1971:). ئێمـە لێـرەدا بـە تەنگەبـەری دووڕیانێکـدا تێدەپـەڕین ئـەویش

ئەوەیە دوو زمان بەهۆی شەڕو شۆڕ و داگیرکاری و بازرگانی و کۆچکردنەوە لە یەکتر دادەبڕێن، یان تێکەڵ دەبن و دەکەونە ململانێی تاوەکو یەکیان دەبێتە سەر دەستە و ئەوەی تر بۆ ماوەیەك لە کار دەخات و سستی دەکات، یان ئەوەتا دەیکات بە پاشماوەی زمانێکی ترو لە قۆناغێکی تر وەکو زمانێك سەر هەڵدەداتەوە، یان ئەوەتە ململانێکە بە هیچ لایەك داناکەوێ و هەردوو زمانە ناکۆکەکە سەربەخۆیی خۆیان دەپارێزن و ئەمەش بە هۆکاری جیاواز ڕوودەدات، کە دواتر لێی دەدوێین. ئەم باسەی ئێمە دابەشی سەر دوو بەش بووە، بەشی یەکەم: ڕوونکردنەوەی تیۆری شەپۆڵەکانە. بەشی دووەم: ئەو ناوچانەی ئەو تیۆرەی لەسەر جێبەجێ دەکرێ، دوای خستنەڕووی ئەنجامەکان، ڕیزکردنی سەرچاوەکان، و کورتەی باسەکەی بە زمانی ئینگلیزی و عەرەبی بەدوادا دێت .

بەشی یەکەم: تیۆری شەپۆڵەکان:

١: **پێناسە و ناسین:** ئەم تیۆرە لە بنچینەدا لەسەر کەم و کورتییەکانی تیۆری درەختی خێزانەکان هاتە کایە، ئەم تیۆرە لە چوارگۆشەیەکی بەتاڵ نەهاتە کایە، بەڵکو سوودی لە هەندێ لایەنی تیۆرەکەی پێش خۆی وەرگرت، زاراوەی شەپۆڵەکان لە بواری زمانەوانی مێژوویی، و کۆ– زمانەوانی بۆ ئاماژەکردن بەو مۆدێلە داینەمیکییەت کە لەگۆڕانی زمانەکان دەدوێ. تیۆری شەپۆلەکان ئەوە دەخاتە ڕوو، کەوا گۆڕانی ئاخاوتن، واتە ئەو گۆڕانانەی بەسەر زمانێکدا دێن لە ڕووکارێکی زمانەوانییەوە، یان ڕووبەرێکی زمانەوانییەوە دەست پێدەکات، واتە لە خاڵێکی دیاریکراوەوە دەست پێدەکات و کاریگەری بەسەر زمانەکانی دەوروبەریانەوە دەبێ، بەلأم چەند لەو خاڵەوە دوورکەوینەوە بڕی کاریگەرییەکەی کەمتر دەبێت. (crystal: 2003: 498) هەموو زمانێك لە جیهان قورسایی چالاکییەکانی خۆی دەهاوێژێتە هەرێمێکی تایبەتەوە، دەکرێ وەکو پایتەختی هەرێمی زمانی سەیر بکرێ، گڕ و تینی زمانەکە لەوێ کۆ دەبێتەوە و هەر ئەویش شەڕی پاراستنی سیما سەرەکییەکانی زمانەکە دەکات و پاراوتر دەبێت لە ڕووی بەکارهێنانی زمانەکەوە، بەلأم گەر ئێمە لە بنچینەی سەرهەڵدانی ئەم تیۆرە بکۆڵینەوە، دەتوانین وەکو کاریگەری و کاردانەوە بۆ بۆچوونەکانی ڕێزماننووسە گەنجەکانی بگێڕینەوە، کە لە سەدەی نۆزدەهەمدا لە ئەڵمانیا پەیدابوون، بەلأم

هەنـدێ لـە ڕێزماننووسـەکانی ئـەو سـەردەمە کـۆك نـەبوون لەگـەڵ بۆچـوونی گەنجـەکان، لـەوەی کـە گۆڕانـە دەنگییـەکان لـە زمانـدا بـە شـێوەیەکی ڕێکوپێـك ڕوودەدات و دەکرێ لـە زمانەکانـدا پێشـبینی بکـرێ و یاسـای بـۆ دابڕێـژرێ. ئـەو ڕێزماننووسـانەی دژ بـە بۆچـوونەکانی گـەنجان وەسـتان زۆربـەیان لـە دیالێکـت ناسەکان بوون dialectologists لە پـاڵ دژایـەتیکردنی ئـەم بۆچـوونەی گـەنجان، نموونەی درەختە خێزانەکان کە زیاتر بەناوی شلایخەرەوە Schleicher گرێدراوە و بــەر لــە دەرکــەوتنی ڕێزماننووســە گەنجــەکان، بــەلاّم بۆچــوونی درەختــە خێزانییەکان زیاتر وابەستەی ئەدەبیاتی ڕێبازی بەراوردکاری و دواتر بە بۆچـوونی ڕێزماننووسە گەنجەکان گرێدرا کە سەبارەت بەگۆڕانی دەنگە زمانییەکان خستیانە ڕوو. دژ وەستانەکەی ئەوان لەوەدا بـوو، کـەوا هـەموو وشـەیەك مێـژووی تایبـەتی خۆی هەیە (Aronof: 2000: 92) مەبەستیان زیاتر ئەوە بوو ئەو گۆڕانەدەنگییەی ئـەوان باسـی دەکـەن بـە مێـژووی گۆڕانـەکانی وشـەوە گرێـی بـدەن، لێـرەدا بەناڕاستەوخۆ باوەڕیان بەگۆڕانە دەنگییەکان لە زماندا هێناوە، بەلاّم ئـەو گۆڕانـە دەبەنە ئاستی مۆرفۆلۆجی و بەتایبەتی لە چوارچێوەی سـایکۆلۆژی و لەوێشـەوە بۆ ناو بۆنەی ئەو زانستە نوێیەی کە ئەو کاتە سەری هەڵدا بـە نـاوی etymology واتە، گەڕان بەدوای ئەسڵی وشەدا، بۆ نموونە کە ئێمە لـە وشـەیەکی وەك (بـاوك) دەدوێین، دەبێ لە دوو ڕوانگەوە سەیری بکەین:

١– لــە ڕووی مۆرفۆلۆژییــەوە وشــەی بــاوك لــە (بــاو) + سوفیکســی (ك) سازکراوە، ئەویش هەروەکو دایك کە سوفیکسی (ك) کە بەمەبەستی خۆشەویستی و ناسك و نازداری دراوەتە پاڵ (باو)، ئێستا بـووە بـە بەشـێك لێـی و لـە ڕێزمانـدا وەك وشـەیەکی یـەك پارچـە و لەقالبـدراو هەڵسـوکەوت دەکـات. (فـاروق عومـەر: ٢٠١١: ٢٤٣، ٢٥٥)

٢– ئەگەر لە ڕووی گۆڕانی دەنگییەوە لێی بکۆڵینـەوە، ئـەو کاتـە دەکەوێتـە بازنەی لێکدانەوەی لەدەستدانی دەنگ، بۆ نموونە لـە ناوچـەی ڕەوانـدز و سـۆران پێی دەڵێن (باو) واتە گەڕاونەتەوە سەر ئەسڵی وشەکەی ناوچـەی هـەولێر (بـاب)، کەرکوك (باوك) سلێمانی (باوکە: لـە کـاتی بانگهێشـتندا) بـەم پێیـە وشـەکان لـە چوارچـێوەی مۆرفۆلـۆجی (بـاو)دا دەخولێنـەوە، بـەلاّم گـۆڕانی دەنگـی بەسـەردا هاتووە.

٢- بنەما جیاوازەکان: لەبری نموونەی درەختە خێزانییەکان، کە سەرەتاکەی بۆ ئۆگست شلایخەر دەگێڕنەوە نموونەی شەپۆڵەکان wave theory هاتە کایە، کە لە سەردەستی J. 1878 Schmidt و1868 Hugo Schuchardt کە هەردووکیان قوتابی شلایخەر بوون. هەروەها لە ماوەی (١٩٠٢ —١٩١٠) ئەتڵەسی زاراوەکانی زمانی فەرەنسی لە لایەن Hugo دەرچوو ئەمانە هەموو هاوکار بوون بۆ ڕێگە خۆشکردن بۆ ئەم تیۆرەی دوایی (Radford: 2000: 15).

بەم شێوەیە مامەڵە لەگەڵ ئەو گۆڕانە زمانییانە دەکات، کە لەئەنجامی کارلێکردنی زمانەکان یان زارەکان لەیەکتر دێتە کایەوە. بەمەش ئێمە بەرامبەر چەند بنەمایەك دەوەستین لەوانەیە تێکەڵبوونێك لە چالاکی و ڕاستگۆیی بنەماکان بێتە کایە.

یەکەم: بنەمای چەندایەتی و چۆنایەتی:

بەو هۆیانەی کە لە پێشەکی باسمان کردن، هەردوو زمان بەهەر هۆیەك لەیەکتر نزیك بکەونەوە دەکەونە ململانێ بۆ ئەوەی یەکیان بەسەر ئەوی تردا زاڵ بێت، بەڵام هەندێ مەرجی سەرەکی هەن دەبێت لە یەکلاکردنەوەی ململانێکەدا ڕۆڵیان هەبێ:

١. دەبێ تێکەڵبوونەکە ماوەیەکی زۆر بخایەنێت و ململانێکە بەلایەنی کەمی دوو سەدە بەسەر بەرێ .

٢. دەبێ خاوەنی یەکێك لە زمانەکان بپەڕێتەوە بۆ سنووری ئەوی تر و تێکەڵبن.

٣. لەکاتی تێکەڵبوونی لایەنی مادی و ڕۆشنبیری و کەلتووری بگرێتەوە.

٤. ئەو زمانانە چاکتروایە لە یەك بنەچەی زمانی بن.

لێرەدا دەکەوینە بەرامبەر دوو بارەوە:

باری یەکەم: سەرکەوتنی یەکێکیان بەسەر ئەوی تریاندا، زمانی براوە دەبێتە زمانی ئەو وڵاتە بەمیوان و خاوەن ماڵەوە. لێرە ئەگەر خاوەن هەردوو زمانەکە لە ڕووی شارستانییەوە نزم بوون ئەو کاتە بنەمای چەندایەتی ڕۆڵ لەو سەرکەوتنە

دەگێڕێ لەوەی لەو دوو نەتەوە لە ڕووی ژمارەوە زۆرتر بن، ئەو کاتـە سـەرکەوتن بۆ ئەوان دەبێ (ئەمە بنەمای چەندایەتییە).

بـەڵام ئـەو ئەنجامـە نایەتـە کایـە ئەگـەر ئـەو مەرجـەیان تێـدا نـەبێ، یـان هـەردووکیان لەیـەك خێزانـە زمـان بـن، بـۆ نموونـە ئینگلیـزە سەکسـۆنەکان لـە ناوەڕاستی ئەورووپاوە خزان بۆ ئینگلتەرە زمانەکەیان بەسەر زمانی (سـەلتی)، کـە زمـانی خـەڵکی ناوچـەکە بـوو. ژمـارەی سـەلتییەکان زۆر کـەم بـوون هـەردوو نەتەوەکەش سەکسۆن و ئینگلیزەکان خاوەن هیچ جۆرە شارستانییەتێك نەبوون، هەردوو زمانەکە سـەر بـەخێزانی زمانـە هیندۆئەورووپییـەکان بـوون. یـان شکسـتی بولگارییەکان کە هاتنە ناوچەی بەڵقان شکست هێنانیان بەرامبەر سەقالبەکان.

باری دووەم: کاتێك یەکێك لـە نەتـەوەکان خـاوەن شارسـتانییەتێکی بـەرزن، هەرچەندە لە ڕووی ژمـارەوە کـەمیش بـن لـەو جـۆرە ململانێیـەدا سـەرکەوتن بـۆ زمانی خاوەن شارستانی دەبێ (ئەمەش بنەمای چۆنایەتییە).

نموونە بۆ ئەم جۆرەیان: سەرکەوتنی زمانی ڕۆمانەکان (لاتینی) بەسەر زمانی ئیتالی و ئیسپانی و وڵاتی گۆڵ (فەرەنسـا)، هەرچـەندە ڕۆمانـەکان لەچـاو زمـانی نیشتەجێی ئەو وڵاتانە کەمینە بوون. (علي عبدالله مروان ١٩٣٠ : ٢٣٠)

دووەم: بنەمای کاریگەری هێمنانە:

جاری وا دەبێ دوو زمـان، یـان دوو زار، یـان شـێوەزار تێکـەڵ بەیـەك دەبـن، هیچیان لە خەیاڵی ململانێ و بەدەستهێنانی سـەرکەوتن نـین، بـەڵام لـە ئـەنجامی تێکەڵبوون و گۆڕینەوەی بەرژەوەندییەکان دوو ئاڕاستە پەیدا دەبێت. (ئاڕاسـتەی ئەوەی هەردوو زمانەکە دەکەونە ژێر کاریگەریی یەکەوە و ئەو کاریگەرییـە بەسـەر دەکـەوێت بـۆ گشـت ئاسـتەکانی (دەنگسـازی، وشەسـازی، سـینتاکس، خواستن...هتد) بەبێ ئەوەی هەستی پێ بکەین، ئەمەش زیاتر دەچێتە ناو بازنەی گەشە و گۆڕان لـە زمانـدا، بـۆ نموونـە وەرگرتنـی دەنگـی (ڤ)، (ت)ی قەڵـەو (ر)ی سووك لە کرمانجی سەروودا، یان وەرگرتنی وشەی (دەڤەر)، (ئاریشە)، (ڕاڤە) لـە کرمانجی سەروو، پێچەوانەکەشی ڕاستە، بۆ نموونە لـە ئـەنجامی ئـەو تێکەڵبوونـە هەندێ کاریگەریی کرمانجی ناوەڕاست دەپەڕێتەوە ئەودیو، بۆ نموونـە لاوازبـوونی

کەیسەکان لە کرمانجی سەروودا، یان جیانەکردنەوەی تەواوی ڕەگەز لەلای ئەوان.

٢. دەرکەوتنی زارێك یان شێوەزارێك لەو ناوەڕاستەدا، کە هەلگری سیمای هەردوو زمان یان شێوە زارەکەیە، ئەگەر ئەو ناوچە زمانییە دروست بوو وەکو زمان زیاتر دەچێتە ناو تیۆری تێکەڵکردن لە زماندا، ئەمە زۆرتر لە زۆربەی پایەختەکانی دونیا ڕوودەدات، وەکو نموونەی مێژووی دروستبوونی زمانی (ئەسینا) باشترین نموونەیە. لە نموونەی ئێستادا، شاری هەولێر کە لە تێکەڵکردنێك لە زمانی تورکی و عەرەبی و کوردی هاتۆتە کایە، بەلام گەر بمانەوێ ئەمە بەرینە بواری زارەکانی ناوچەکانی نێوان زارە سەرەکییەکان سیمای ئەو جۆرە تێکەڵبوونە پێناسە دەکەن.

سێیەم: بنەمای گۆڕانەکان:

ئەگەرچی گۆڕانە دەنگییەکان زیاتر هەستی پێدەکرێ، بەلام مەرج نییە هەموو گۆڕانێك بۆ تێکشکاندنی کۆتە دەنگییەکان بگەڕێتەوە، چونکە گۆڕانی مۆرفۆلۆجی و سینتاکسی بە هەمان ڕێگە دێتە کایە. بۆیە چاکترین ڕێگە بۆ شارەزابوون لە دۆخەکانی زمانێك، پەیڕەوکردنی بنەمایەکە کە پێی دەڵێن مێژووی ناوەوەی زمان internal history، بەپێی ئەم بنەمایە دەبێ بە ڕۆنانی زمانەکەدا بچینەوە بەپێی قۆناغەکان و لە ڕێگەی بەراوردکاری لەنێوان ئەو قۆناغانەدا و چۆنیەتی گۆڕان و هۆی گۆڕانەکان لە ئاستی ڕۆنانی زمانەکەدا بخەینە ڕوو .

جۆری دووەمی گۆڕانەکان: گۆڕانی دەرەکی لە سروشتی زمانەکەدا، ئەم جۆرەیان لە میانەی قەرزکردنی زمانی دێتە کایە، ئەم جۆرە گۆڕانە کە لە دیالێکتێکی ترەوە، یان زمانێکی ترەوە، بەدەست دێت، زۆر ڕوون و بەرچاوترە بەلایەنی کەمەوە لەچاو ئەو گۆڕانانەی کە لە ڕۆنانی ناوەوە سەر هەڵدەدەن، هەروەها دەکرێت نیشانە بکرێت، چونکە ئەوانە بە زەقی دەبنە exotic objects واتە بابەتی وەرگیراو، بۆ نموونە وشەی بێجامە pajamas ، kangaroo کەنگەر، دەکرێ بوترێ ئەم جۆرە گۆڕانکارییە زیاتر پێی لەسەر وشەکان دادەگرێ (wordhaugh:1999: 188) ئەگەر ئێمە بمانەوێ تەنیا لەئاستی وشە بدوێین

سەبارەت بە گۆڕانی یەکەم دەبێ پەیڕەوی بنەماکانی etymology بکەین، بۆ نموونە وشەی (سوخرە) سەرەتا لە ئاوێستا بە واتای (سوور)، دێت، لە فارسی ناوەڕاست ماوەتەوە گۆڕاوە بە (سورخ)، لای ئێمە گۆڕاوە بە سوور، لای هەولێریش بۆتە سۆر، گەرمیان (سویر). گۆڕانەکان دەشکێنن، بەلاّم دەکرێ بە گۆڕانی ڕۆنانی لە قەڵەم بدرێت، لە ڕێگەی ئیتیمۆلۆجی زمانەکەوە بەدەردەکەوێ.

ئەم جۆرە گۆڕانەی سەرەوە، ئەگەر لە بازنەی ئیتیمۆلۆجی وەدەری بێنین، بە گۆڕانی فۆنەتیکی یان فۆنۆلۆجی لە قەڵەم دەدرێ. زۆرجار بەهۆی کارلێکەری ژینگەی دەنگی دێتە کایە، بەلاّم کە زۆر دووبارە دەبێتەوە، دەبێتە دیاردەیەکی جێگر و فۆرمە دەنگییە ڕاستەقینەکەی خۆی دەگۆڕێ بەو فۆرمە تازەیە، بۆ نموونە گۆڕان و کرتاندن، نموونە بۆ کرتان:

لەو گۆڕانەدا یەکێك لە بڕگەکانی وشەیەك لەناو دەچێ یان دەکەوێ، وەکو:

لە – ئەم – بەر – ← لەمبەر

سەبارەت بە تواندنەوە:

مەهاباد ––––– مەهابات: گۆڕانی د ← ت

ئێستا وای لێ هاتووە ئەو گۆڕانە تەنیا لە دەربڕیندا بەرچاو ناکەوێت، چونکە قسەکەر لە کاتی نووسین گوێ لە خۆی و بەرامبەر ڕادەگرێ، بۆیە وەکو مەهابات، بونیات. وشەکە دەنووسێ (محمد معروف فتاح: ٢٠١١: ١١٩)

بەشی دووەم : بنەماکانی تیۆری شەپۆڵەکان

The basis of wave theory

یەکێك لە بنەماکانی نموونەی درەختی خێزانەکان خستنەڕووی پەیوەندیی نێوان خێزانە زمانییەکان، و چۆنیەتی و کاتی لێکدابڕانیان بوو، دەکرێ هەر هەمان نموونە وەرگرین بۆ دەستنیشانی هێڵی نێوان زارەکان، یان هێڵی دابەشبوونی زار و زمانەکان. خێزانی زمانەکان لەسەر ئەو درەختە زۆر بەڕوونی دیارە، بەڵام ئایا دەتوانین بە لق و گرێی ئەو درەختانەدا ڕۆبچین و بگەین بە ڕەگی درەختەکان و تیایدا بچینەوە سەر سەرەتای لەدایکبوونی زمانەکە و تا دەگەینە بچووکترین دەستەی زار و زمانەکان تا دەگەینە زمانی گەڕەکەکان، و زمانی تاکە کەسی idiolect. ئەوەی درەختەکان پێیان نەکرا و وەکو کەموکوڕی لێیان وەرگیرا تیۆری شەپۆڵەکان هەوڵی دا ڕێگەپاکی لێ بکات و نموونەیەکی لەبارتر بێنێتە کایە.

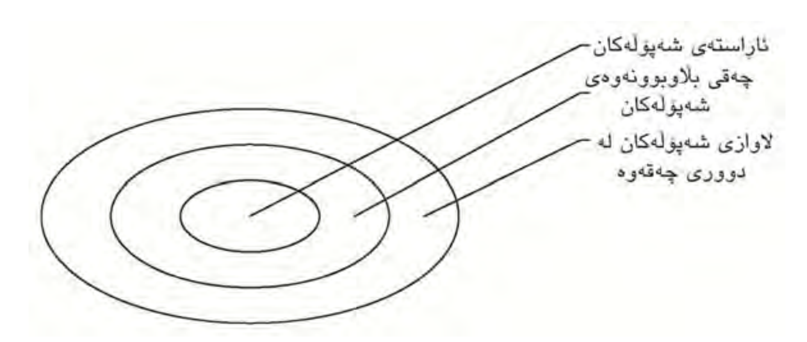
ئەم نموونەیە لەسەر دەستی زمانەوانی وەکو جیمس بیلی ١٩٧٣ و بیکرتۆن ١٩٧٥ و دیکامب ١٩٧٠ گەشەیان پێدا، بۆچوونەکانیان دەچێتە چوارچێوەی زمانەوانیی مێژوویی و کۆزمانەوانی. تیۆری شەپۆڵەکان هەوڵی ئەوە دەدات، کە بەیەکداچوون و تێکچڕژانی دیالێکتەکان بخاتە ڕوو لە ڕێگەی گریمانەکردنی تیشکۆی جوگرافییە Geographical foci جیاوازەکان بۆ بڵاوبوونەوەی یەکە زمانییە جیاوازەکان. بۆ نموونە وەرگرتنی یەکەیەکی فەرهەنگی وەکو بەفر دەکرێ بەدوایدا بچیت تاکو لەو شوێنەی دەبێ بە بەرف سنووری زارێك دەستنیشان بکەیت و دەستپێکردنی زارێکی تر دەستنیشان بکەی.

ئەم تیۆرە لە بنچینەدا بە هەرێمی زمانەکان بە گۆمێکی ئاو دەچوێنێ کاتێك بەردێك هەڵدەدرێتە ناو ئاو، ئەو شوێنەی کە بەردەکەی تێ دەکەوێ بە خاڵی چەقی هەرێمی زمانییەکە ئەژمار دەکرێ (Hudson: 1980: 63)، دەکرێ لەم خاڵانەی خوارەوەدا زیاتر بۆچوونەکە ڕوون بکەینەوە:

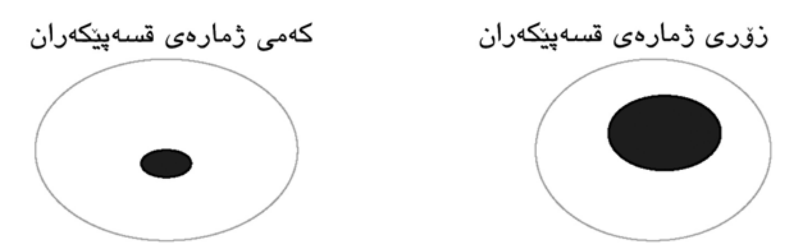
١. هەر بەردێك سەنتەری زمانێك دەگەیەنێ، بۆ نموونە ئەگەر هەولێر وەکو شوێنی کەوتنەوەی بەردەکە دابنرێ، ئەوا دەبێتە سەنتەری زاری سۆرانی، و بۆ

نموونە ئاکرێ دەبێتە سەنتەری هەرێمی زارێکی تر، واتە شوێنی کەوتنەوەی بەردێکی تر لەناو گۆمەکە.

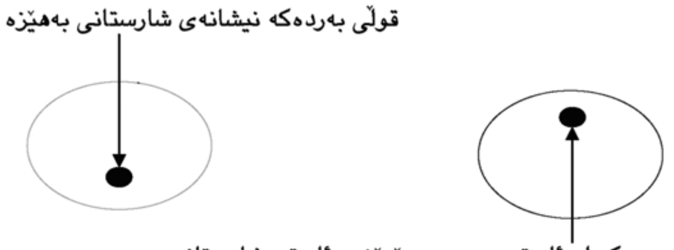
٢. بەهۆی ئەوەی شەپۆلی ئاو بە شێوەیەکی بازنەیی بە هەموو لایەکی دەوروبەری خۆی بڵاو دەبێتەوە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە کاریگەریی زار و زمانەکان بەسەر یەکەوە یان ئاڕاستەی تیرئاسا وەرناگرێ، بەڵکو وەکو شەپۆلی ئاو بە هەموو لایەك بڵاو دەبێتەوە. شەپۆلەکان لە چەقدا بەهێزن بەڵام تا لە چەق دوورکەونەوە لاواز دەبن.

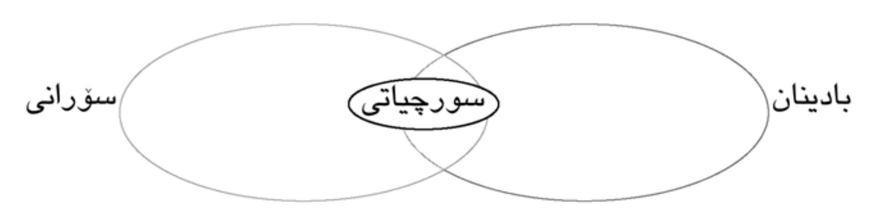
٣. گەورەیی و بچووکی بەردەکە لەنێوان دوو زاردا ئاماژەیە بۆ زۆری و کەمیی ژمارەی قسەپێکەرانی ئەو زار و شێوەزارە، لێرەدا ژمارەکان بەو شێوەیە دیاردەخەین:

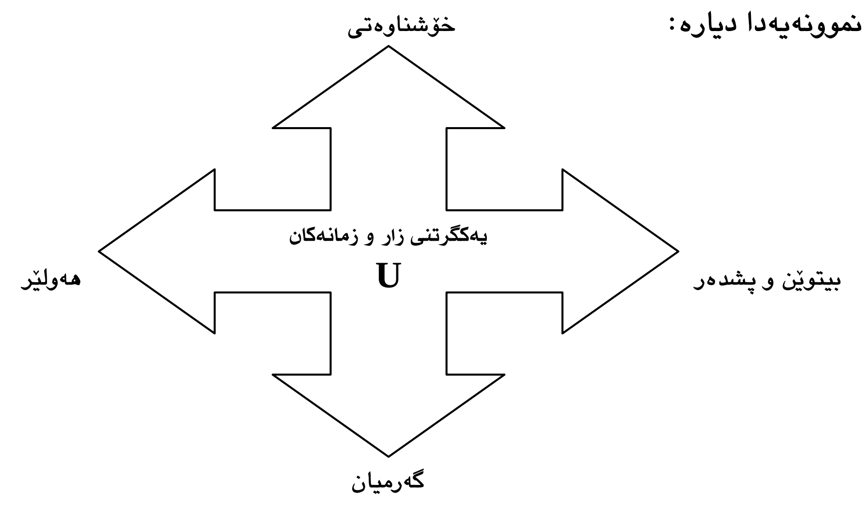
٤. قووڵایی گۆمە ئاوەکە لایەنی قووڵیی شارستانی و کەلتووریی ئەو شێوەزارە دەگەیەنێ، چونکە بەردەکە چەند زیاتر بە قووڵایی ئاوەکەدا ڕۆبچێت، ئەستووری هێڵی بازنەیی شەپۆڵەکان ئەستوورتر دەبێت و دەتوانێت مەودایەکی دوورتر لە گۆمە ئاوەکە ببڕێت، تێکشکانی ئەو شەپۆڵە ئەگەری کەمتر دەبێت.

٥. ئەو شوێنەی کە لە بەیەکداچوونی هەردوو شەپۆڵەکە دێتە کایە دوو سیمای لیَ دەکەوێتەوە.

٦. ئەم سیمایانە لە بیرکاری وەرگیراون، لە یەکتربڕینی دوو کۆمەڵەی جیاواز ئەو شوێنەی کە یەکتر دەبڕن هەندێ دانەی تێدا دەبێت بۆ هەردوو زمانەکە دەگەڕێتەوە، بۆ نموونە یان ئەو ناوچانەی دەکەونە ناو چەند شێوەزارێك لەگەڵ یەکتریدا کارلێك دەکەن و زارەکە لە ناویەکتریدا دەتوێنەوە، وەکو زاری کۆیە، لەم نموونەیەدا دیارە:

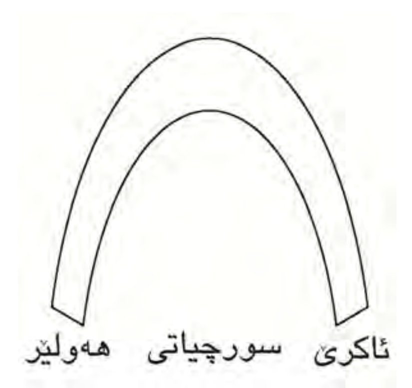

هەولێر: خیندن

کۆیە: خوندن

سلێمانی: خوێندن

یەکگرتنی دوو ناوچە لە شوێنێکدا سیمای هاوبەشی هەردوو ناوچەکە دەگەیەنێ، واتە دروستبوونی ناوچەیەك لە زمانی هاوبەش دەگەیەنێ .

بۆ نموونە جێناوە کەسییەکانیان بۆ هەردوو شێوەزار دەگەڕێتەوە

ئەمن ئەز ———◄ ئەمن (ئەز)

ئەتو ئەتو – ئەنگۆ (تاك ، کۆ)

ئەو (دەستەی یەکەم)، ئەوا (دەستەی دووەم).

بۆ نموونە: ئەو هات (کاری تێنەپەڕ).

ئەوا ئەمە نارد (کاری تێپەڕ).

٧. بڵاوبوونەوەی زمان و زارەکان بەپێی ئەو تیۆرە ئاسۆیی دەبێت و دەچێتە بواری لێکۆڵینەوەی ئێستایی زمان، چونکە مامەڵە لەگەڵ ئەو دیاردە زمانییە دەکات، کە ئێستا لەناو دوو زارەکەدا هەن، نەك هەبوون، کەچی درەختە خێزانییەکان بڵاوبوونەوەکەیان ستوونییە و پەیڕەوی ڕێبازی مێژوویی دەکەن.

٨. ئەو تیۆرە یەکتربڕینی کاریگەرییەکانی تێدایە، کەچی درەختی خێزانەکان بەهۆی ئەوەی لقەکان یەکتر نابڕن لەگەڵ یەکەم جیابوونەوە جارێکی تر هیچ کاریگەرییان بەسەر یەکەوە نامێنێ.

٩. وشـکبوونی هـەر گۆمـە ئاوێـك مـردن و لەناوچـوونی زارێـك یـان زمانێـك دەگەیەنێ.

١٠. دروسـتبوونی ناوچـەی هاوبـەش هـەموو لایـەك دەگرێتـەوە، بـۆ نموونـە: ئەگەر ئەو ناوچەیەی کە شـوێنی یەکتربڕینەکـە نیشـان دەدات (O) بـوو واتـە ئـەو کاریگەرییە شتێکی ئەوتۆ نییە کە باس بکرێـت. ئەمـە زیـاتر دەچـێتە بـواری ئـەو ڕاستییە کە پێی دەوترێ تیۆری (کردەکانی جەختکردن لەسەر ناسنامە) ئەوانـەی خۆیـان دەپـارێزن لـە کەوتنـە ژێـر کاریگـەری زارەکـانی تـر، بـۆ خۆپاراسـتن لـە دۆڕاندنی ناسنامەکەی خۆیان (Hudson: 1980: 207) دەبێ ئەوەش بـوترێ هـیچ ڕێگەیەك لەوە نییە کەوا یەکەیەکی زمانی لـە بـەکارهێنان بکـەوێت یـان وشـەیەکی نوێ جێگەی بگرێتەوە، چونکە چـالاکیی بـەکارهێنانی ئـەو وشـەی کـە وەرگـیراوە دەوەستێتە سەر ئەو کۆمەڵە زمانییەی کە وشەکان بەکار دێنن پێگە، شـوێنی پـێ (مکانە).

ئەمــەش ڕێ لــەوە نــاگرێ کــە هێڵــی نێــوان زارەکــان لــە ڕێگــەی یەکــە فەرهەنگییەکانەوە دەستنیشان بکرێـت، بـۆ نموونـە ئـەمریکای بـاکوور لـە وشـەی (farm)دا گـۆکردنی دەنگـی (r) دەبێتــە مایــەی لێکدابڕانــدنی دوو زار. (هدســن: ٧٧: ١٩٨٧).

هەروەکو سۆسـێر ئامـاژەی بـۆ دەکـات، کـەوا ڕێبـازی ئێسـتا و مێـژوویی لـە لێکۆڵینەوەکانـدا تەواوکـەری یـەکترن و نـاکرێ قوربـانی بەیـەکیان بـدەین لەسـەر ئەستۆی ئەوی تریان، لەبەر ئـەوە هـەردوو نموونـە درەختـە خێزانـەکان و تیـۆری شەپۆڵەکان پێویستن بۆ هەر لێکۆڵینەوەیەك کـە بچـێتە ئاسـتی کۆزمانەوانییـەوە، چونکە ئەو کاتە دەکرێ لە ڕۆنانی ئاسۆیی و ستوونی دیاردەکە بکۆڵینەوە.

ئەنجام

ئەم باسە ئەو بۆچوونانەی لێ دەکەوێتەوە:

١. تیۆری شەپۆڵەکان سەرکەوتووە بۆ دیاریکردنی هەرێمە ناوەندەکانی دوو زمان، کە وەکو ناوچەی یەکتربڕیی زمانەکان ناومان بردن، بەڵام دووچاری بەربەستی (تیۆری کردەکانی پاراستنی ناسنامەکان) دەبێت، بەتایبەتی لەناو زارێك یان زمانێك کە کۆمەڵێك یان دەستەیەك ڕابەرایەتی زمانێك یان زارێکی پەتی دەکەن، لێرەدا ئەسڵی وشەکان ون دەبێ و ڕەوتی گەشەکردنی وشەکان لەدەست دەچن.

٢. تیۆری شەپۆڵەکان دەچێتە ئاستی لێکۆڵینەوە ئێستاییەکانی زار و زمانەکانەوە بەپێچەوانەی درەختی خێزانەکان، کە ڕێبازی مێژوویی دەستەبەر دەکات، بۆیە هەردووکیان پێویستن، لەلایەکی ترەوە لقەکانی درەختە خێزانییەکان یەکتربڕینی تێدا نییە و بازنەی شەپۆڵەکان یەکتربڕینی تێدایە، یەکتربڕین = کاریگەری. دەگەیەنێ.

٣. دەکرێ درەختە خێزانییەکان وەکو گۆڕانی دەرەکی یان مێژووی دەرەکی external change سەیر بکرێت و تیۆری شەپۆڵەکان وەکو مێژووی ناوەکیی زمان (internal change) سەیر بکرێت، بەهۆی ئەوەی لە ڕەوت و ڕوونانی ناوەوەی زمانەکە و گۆڕانکارییەکانی دەکۆڵێتەوە.

٤. تیۆری شەپۆڵەکان دوا تیۆر نییە، بەڵکو دوای ئەو تیۆری ڕووەکەکان هاتە کایە، کە لە زۆر ڕووەوە لە تیۆری شەپۆڵەکان سەرکەوتووترە، لەوەی پەنا دەباتە بەر بنەمای بۆماوە لەوەی ئەو تۆیانەی توانای بڵاوبوونەوەیان نییە زمانەکە لەگەڵ خۆیان دەپووکێننەوە، ئەم تیۆرە هەردوو ڕێبازی مێژوویی و ئێستایی لە یەك کاتدا دەستەبەر دەکات .

سەرچاوەکان

به زمانی کوردی :

١. فاروق عومەر سدیق (٢٠١١) لەدایکبوونی وشە، کۆڕی زانیاری کورد: بەغدا .

٢. محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١١) زمانەوانی، حاجی هاشم، چاپی سێیەم، هەولێر.

به زمانی عەرەبی :

٣. علی عبدالله مروان (١٩٣٠)، علم اللغة،

٤. هدسن (١٩٨٧) علم اللغة الاجتماعي، ترجمة د. محمود عبدالغني عياد، دار الشؤون الثقافية، بغداد.

به زمانی ئینگلیزی

5.Crystal,D (1971) Linguistics ,Pelican , original, London

6.Crystal,D (2004) Adictionary of Linguistics and phonetics : Blackwell publish

7.Hudson.R.S (1980) SocioLinguistics :Cambridge University Press

8.Aronoff .M,and Miller .J,R(2000)The Handbook of Linguistics: Blackwell publish .

9.Wardhaugh,R (1990)An Introduction to Sociolinguistics: Ltd Oxford .

ملخص البحث

على المدى الطويل لتاريخ تطور اللغات، ظهرت آراء ونظريات مختلفة لتفسير الظواهر اللغوية، وكوامن التأثيرات والصراعات التي تحدث بين اللغات واللهجات وشروط هذه الصراعات وقيودها. نظرية الموجات هي إحدى هذه النظريات، والتي قد أعطت حلولاً مناسبة لحدود التأثيرات اللغوية واللهجاتية تشبيهاً لرمي الحجر في بركة ماء. ويمكن القول بأن هذه النظرية قد بُنيَتْ على أطلال نظرية نموذج الشجرة الاسرية كون نظرية الموجات قد استفادتْ من المآخذ التي أُخذت على النظرية السابقة، يقع البحث في فصلين: أرتأى الباحث في الفصل الاول عرض تفاصيل سيرة تاريخية حول الافكار التي سبقت نظرية الموجات وبعض تطبيقاتها، أما الفصل الثاني فينحصر على عرض المبادىء الاساسية لنظرية الموجات ومشبهاتها، بعد عرض المراجع تتبعها الخلاصتين باللغتين العربية والانگليزيه.

Abstract

Throughout the long history of language development, various opinions and theories have appeared to account for the linguistic phenomena, the hidden effects and conflicts that occur between languages and dialects, and the conditions and restrictions for these conflicts.

Wave theory is one among such theories which has provided appropriate solutions to the limits of language and dialectal effects on the analogy of a stone being thrown into a pool. This theory can be said to have been built from the consequences of the genealogical tree model since the former has capitalized on the weak points of the latter.

The study falls into two parts: the first presents a historical development of the theories that preceded wave theory with some applications whilst the second part demonstrates the basic principles of wave theory and its likes. At the end of the study comes the bibliography followed by abstracts in Kurdish and Arabic.

پێکهاتە زمانییەکانی مانشێت لە رۆژنامەگەریی کوردیدا

د. کەوسەر عەزیز ئەحمەد
زانکۆی پۆلیتەکنیکی هەولێر

پوختە

مانشێت یان سەردێر، کە بەشێکی سەرەکی هەواڵە و لە سەرەتای هەموو هەواڵێکی رۆژنامەگەریدا دەردەکەوێت، فۆرم و پێکهاتەی زمانی تایبەت بەخۆی هەیە. ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ دیاریکردن و ناسینەوەی سیما و پێکهاتە زمانییەکانی مانشێت، کە تیشك دەخاتە سەر فۆرم و لایەنە زمانییە جیاوازەکانی مانشێت لە رۆژنامەگەریی کوردیدا. بۆ ئەم مەبەستە رێبازی شیکردنەوەی ناوەڕۆك، بە هەردوو شێوازی چەندایەتی و چۆنایەتییەوە، بەکارهێنراوە بۆ لێکۆڵینەوە لە داتاکان. ئامانج لە توێژینەوەکە ئەوەیە کە بزانین رۆژنامەگەریی هاوچەرخی کوردی تا چەند پابەندە بە فۆرم و بنەما زمانییە ناسراوەکانی رۆژنامەگەری و تا چەند رۆژنامەنووسانی کورد پرۆفیشناڵانە کاری نووسینی رۆژنامەوانی ئەنجام دەدەن.

کە باس لە پێکهاتە زمانییەکانی مانشێت دەکرێت تەنیا لایەنی گوتەیی زمان، لە وشە و فرێز و رستە و یەکەکانی تری زمان، ناگرێتەوە، بەڵکو لایەنە ناگوتەییەکانیش دەگرێتەوە لە فۆرم و دیزاینی لاپەڕەکان. فۆرمی رۆژنامەکان رۆڵێکی سەرەکییان هەیە لە گواستنەوەی پەیامەکان، بۆیە دەبینین مانشێتەکان بە چەند فۆرمێکی جیاواز و سەرنجڕاکێش دەنووسرێن و هەتا لە رووی فۆنتیشەوە لە جەستەی هەواڵەکان جیان.

دیارە مانشێت لە هەموو شێوەکانی میدیادا هەیە بە رۆژنامەگەری ئەلیکترۆنی و نووسراوەوە، بەڵام ئەم توێژینەوەیە تەنیا جەخت لەسەر مانشێتی رۆژنامەکان دەکاتەوە. داتای توێژینەوەکە بریتییە لە ژمارەکانی ساڵی ٢٠٠٧ی دوو رۆژنامەی

کوردیی هاوچەرخ، کە ئـەوانیش بـریتین لـە ڕۆژنامـەی هـاولاتی و هـەولێر پۆسـت. مەسحێك بۆ ژمارەکانی یەك ساڵی ئەم دوو ڕۆژنامەیە کراوە و لە ڕوووی چەندایەتی و چۆنایەتییەوە نموونەی پێویست وەرگیراوە.

توێژینەوەکە دابەش کراوە بۆ دوو تەوەری سەرەکی. تەوەری یەکەم باس لـە فۆرمە سـەرەکییەکانی نووسـینی مانشـێت دەکـات کـە بـریتین لـە هەشـت جـۆری سـەرەکی و بـۆ هـەر جۆرێـك نموونـەی پێویسـت دابـین کـراوە و پاشـانیش لـە خشتەیەکدا بەکارهێنانی هەر یەك لەم جۆرانە لە دوو ڕۆژنامەکە ڕوون کراوەتـەوە. تـەوەری دووەم تایبەتـە بـە سـیما زمانییـەکانی مانشـێت، کـە تیایـدا بـاس لـە تەکنیکەکانی بڕین و لابردنی هەندێ یەکەی زمانی و بەکارهێنانی وشەی تایبـەت و دەمکاتەکان و ئیدیۆم و پەندە کوردییەکان و خاڵبەندی کراوە.

تەوەری یەکەم: فۆرمەکانی مانشێت

مانشێت بە گرنگترین بەشی هـەواڵ دادەنرێـت، بۆیـە دەبێـت بـە فـۆرمێکی وا بنووسـرێت کـە بتوانێـت نـاوەڕۆکی هەواڵەکـە لـەخۆ بگرێـت و وێنـەی هەواڵەکـە پێشکەش بە خوێنەر بکات، بە شێوەیەك کە خوێنەران بتوانن بـە چاوخشـاندنێکی خێـرا بـەناو لاپـەڕەکانی ڕۆژنامەکـە ئاگـاداری هـەموو هەواڵـەکانی ئـەو ڕۆژە بـن، (ڕەمەزان، ٢٠٠٩: ١٢٠). مانشێت بـە چـەندین فـۆرمی جیـاواز دەنووسـرێت و هـەر ڕۆژنامەیەك بە شێوە و دیزاین و ڕێنووس و فۆنتی جیاواز دەینووسێت.

وەسانی (٢٠١١: ٩٢) پێی وایە کە واچاکترە ناونیشان یـان مانشـێتی هـەواڵی ڕۆژنامەنووسی دوای لێبوونەوە لە داڕشتنەوە و نووسـینەوەی هـەواڵ بنووسـرێت، چونکە ناونیشان دەروازەی ڕاستەقینەی هەواڵ و پاشماوەی چیرۆکە هەواڵە، هـەر بۆیـە پێویسـتە لـە ڕووی زمانەوانییـەوە ڕوون و پوخـت بێـت. وەك لـە جیهـانی ڕۆژنامەگەریـدا زانـراوە، ناونیشـانەکان زمـانێکی چـڕ و پێڕاگەیەنـەری تایبـەت بەخۆیان هەیـە و کـە پشـت بـە دەربڕینـی کـورت و وتـەی ورووژاو دەبەسـتن، کـە سەرنجی خوێنـەران ڕادەکێشـن و پاڵیـان پێـوەدەنێن بـۆ خوێندنـەوە یـان کڕینـی ڕۆژنامە.

سەپان (٢٠٠٥: ١١٢) ئەوە دەخەنە روو کە رۆڵی سەردێر لە رۆڵی وێنە کەمتر نییە چونکە هەموو نووسین و بڵاوکراوەیەك لە رۆژنامە و گۆڤاردا بەهۆی سەردێرەوە دەناسرێتەوە. سەردێر دەکاتە کلیل یان کۆدی نووسین کە خوێنەر نووسینەکەی پێ دەناسێتەوە. سەردێر لە نووسیندا لەگەڵ وێنە لە لاپەڕەی رۆژنامەی چاپکراودا زۆرترین سەرنجی خوێنەر بۆ خۆیان رادەکێشن. لەم سەنجراکێشانەدا نەك تەنیا زمان بەڵکو فۆرمیش رۆڵێکی گرنگی هەیە.

چەند بنەمایەکی گرنگ هەن کە بۆ نووسینی مانشێت پێویستن و نووسەرانی ئەم بوارە پێویستە لەبەرچاوی بگرن، (محەمەد، ٢٠١٠: ١٣١):

١. ناوەڕۆکی مانشێتەکە لەگەڵ بابەتی هەواڵەکە بگونجێت.

٢. کورت و روون و ئاسان و بێ گرێوگۆڵ بێت.

٣. فرمانی گونجاوی تێدا بێت، وا چاکتریشە فەرمانەکە رانەبردوو و پۆزەتیڤ بێت.

٤. وشە و دەستەواژەی دووبارەی تێدا نەبێت.

٥. تا بکرێت وشە ئەرکییە رێزمانییەکانی تیادا نەبێت.

٦. مانشێت بە فۆنتێکی تۆخ و گەورەتر لە جەستەی هەواڵەکە دەنووسرێت، (ویلکۆکس & نۆتس، ١٩٩٧: ١٢٣).

لە رووی فۆرم و دیزاینەوە پسپۆڕانی بواری میدیا مانشێت بۆ چەند جۆرێك پۆلێن دەکەن، (ئەبدول، ٢٠٠٦: Crump، ١٩٧٤: عەبدولکەریم، ٢٠٠٧). لە خوارەوە باسی گرنگترینیان دەکەین:

١,١ مانشێتی وەرگێراو

رەمەزان (٢٠٠٩: ١٢١) بەم جۆرە مانشێتە دەڵێن مانشێتی خوازراو. ئەم فۆرمە بریتییە لە گێڕانەوەی وتەی کەسێکی تر و زەقکردنەوەی ناوەڕۆکی وتەکە بە بەکارهێنانی خاڵبەندی و دانانی لەنێوان کۆمای سەراوژێر، وەکو ئەم نموونەی خوارەوە:

(١)" *مادەی ١٤٠ ئەستەمە جێبەجێ بکرێت*" (هەولێر پۆست، ١٣٥، ٢٠٠٧).

(٢) کۆسرەت رەسول

من پێم وابوو کاک نەوشێروان دەبوایە نەڕوا، (هاولاتی، ٣٤٤، ٢٠٠٧)

وەکو دیارە لە نموونەی (١) لە مانشێتەکەدا ئاماژە بە ناوی قسەکەرەکەوە نەدراوە، خوێنەر دەبێت هەواڵەکە بخوێنێتەوە تا بزانێت کێ خاوەنی ئەم وتەیەیە، بەلام لە نموونەی (٢) ئاماژە بە ناوی قسەکەرەکە دراوە کە کۆسرەت رەسولە و مانشێتەکەش لە دوو دێر پێکهاتووە، کە دێری یەکەم تەنیا ناوی قسەکەرەکەی تێدایە و دێری دووەمیش وتە وەرگێراوەکەی تێدایە. جێگەی ئاماژە پێکردنە کە هاوشێوەی مانشێتی نموونەی یەکەم لە ڕۆژنامەگەریی کوردیدا زۆر کەمە، بەلام هاوشێوەی مانشێتی دووەم زۆرە.

٢,١ مانشێتی پرسیارکردن

ئەم جۆرە مانشێتە بریتییە لە رستەیەکی پرسیاری و پرسیار لە شتێك دەکات و خوێنەر هاندەدات بۆ ئەوەی هەواڵەکە بخوێنێتەوە تا وەڵامی پرسیارەکەی دەست بکەوێت. ئەم جۆرە مانشێتە ڕووداوەکان لەشێوەی پرسیار دەخاتە روو، بە مەبەستی وورووژاندنی خوێنەر بۆ ئەوەی بەدوای وەلامی پرسیارەکەدا بگەڕێت، (رەمەزان، ٢٠٠٩: ١٢٠)، وەکو ئەم نموونەیەی خوارەوە:

(٣) *ئایا تەنگەژەی ئابووری کار لە هەرێمی کوردستان دەکات؟* (هاولاتی، ٣٢٦، ٢٠٠٧).

(٤) *شین بۆ دوعا یان بۆ هەریسە؟* (هەمان ژمارەی پێشوو)

٣,١ مانشێتی راست

محەمەد (٢٠١٠: ١٥٧) بەم جۆرە مانشێتە دەڵێن مانشێتی یەك دێری. ئەم فۆرمەی مانشێت بریتییە لە فرێزێك یان رستەیەك کە بە هێڵێکی راست دەنووسرێت. دەکرێت رستەکە هەموو دێرەکە پڕبکاتەوە یان نیوەی یەکەمی دێرەکە یان لە ناوەڕاستی دێرەکە بنووسرێت، (Crump، ١٩٧٤)، وەکو ئەم نموونەی خوارەوە:

(٥) *سەرۆك وەزیرانی عێراق سەردانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکات*، (هەولێر پۆست، ١٣٣، ٢٠٠٧).

٤,١ مانشێتی پەیژەیی

لەم فۆرمەدا مانشێتەكە بەشێوەی پلەدار یان پەیژە دەنووسرێن. دەكرێت مانشێتەكە دوو دێر یان سێ دێر بێت، دێری یەكەم لە سەرەتای دێرەوە دەست پێ بكات و تا ناوەڕاست بێت، دێری دووەم لە ناوەڕاستی دێرەكە بێت و دێری سێیەمیش، ئەگەر هەبوو، لە كۆتایی دێرەكە بنووسرێت، (Crump، ١٩٧٤). هەندێك لە توێژەران بەم جۆرە مانشێتە دەڵێن مانشێتی پێپلیكانەیی و پێیان وایە كە ئەم فۆرمە بە گشتی بۆ هەواڵە دوو تا سێ ستوونییەكان گونجاوە، كە تیایاندا دوو تا سێ دێر لەژێر یەكتردا دادەنرێن، (محەمەد، ٢٠١٠: ١٥٨). لەبەر ئەوەی لەم دوو رۆژنامەیەی بەردەست هیچ مانشێتێكی لەم جۆرە نەبوو كە بەم فۆرمە نووسرابێتەوە، بۆ پیشاندانی فۆرمەكە هەوڵدەدەین لە خوارەوە مانشێتێك بە فۆرمی پلەدار دابڕێژین:

(٦) یەكەمین جارە لە مێژوودا

كوردێك ببێتە

سەرۆك كۆماری عێراق

٥,١ مانشێتی هەڵواسراو

لەم فۆرمەدا مانشێتەكە بە دوو یان سێ دێر دەنووسرێت، دێری یەكەم لە دێری دووەم پانترە و دێری دووەمیش لەوەی سێیەم پانترە. واتە، دێری یەكەم هەموو بۆشاییەكە پڕ دەكاتەوە، بەڵام لە دێری دووەمدا لە سەرەتادا بۆشایی جێ دەهێڵرێت و لە دێری سێیەمیش بە هەمان شێوە، (مەردان & بەرزنجی، ١٩٩٩: ٦٨)، بەم شێوەیەی خوارەوە:

(٧) پاش كۆبوونەوەی كورد و شیعە لە بەغدا

بۆ جێبەجێكردنی رێكەوتنەكە

ئامادەیی تەواو كراوە، (هەولێر پۆست، ١٣٥، ٢٠٠٧)

جێگەی ئاماژەپێكردنە كە ئەم فۆرمە زۆر بەكەمی لە رۆژنامە كوردییەكاندا بەكاردێت.

٦,١ مانشێتی چیرۆك

ئـەم جـۆرە مانشـێتە بریتییـە لـە چـیرۆکێکی کـورتی سـەیر و سـەمەرە و سەرنجڕاکێش. لە ڕۆژنامەگەریی کوردیـدا نموونـەی ئـەم فۆرمـە زۆرە، وەکـو ئـەم نموونانەی خوارەوە:

(٨) *مندالێك بە دوو سەرەوە لە دایك دەبێت*، (هەولێر پۆست، ١٣٨، ٢٠٠٧)

(٩) *بەسەرهاتی ژنێکی لەشفرۆش*، (هاولاتی، ٣٢٥، ٢٠٠٧).

٧,١ مانشێتی دوو بەشی

ئەم جۆرە مانشێتە لە دوو بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەمیان لە دێری یەکـەم لـە سـەرەوە دەنووسـرێت و بەشـی دووەمـیش لـە ژێـرەوەی بەشـی یەکـەم دەنووسرێت، واتە لە دێری دووەم دەنووسرێت. بەشی دووەم بەشـی یەکـەم ڕوون دەکاتەوە، وەکو ئەم نموونەی خوارەوە:

(١٠) گەڕانەوە بۆ کوردستان

پەنابەرانی کوردی ئەورووپا دەگەڕێنەوە کوردستان، (هـەولێر پۆسـت، ١٣٩، ٢٠٠٧)

وەکـو لـە فـۆرمی ئـەم هەواڵـەی سـەرەوە دیـارە مانشـێتەکە لـە دوو بـەش پێکهاتووە، لە بەشی یەکەمدا تەنیا بە گشتی باس لە بابەتەکە دەکات " گەڕانەوە بۆ کوردستان"، لە بەشی دووەم وردەکاریی بابەتەکە ڕوون دەکاتەوە کـە بریتییـە لە "پەنابەرانی کوردی ئەورووپا دەگەڕێنەوە کوردستان".

٨,١ مانشێتی هەرەمی سەراوژێر

فۆرمی ئەم جۆرە مانشێتە لەشێوەی هەرەمێکە کە سەراوژێر دانرابێـت، واتـە بنکەکەی لە سەرەوەیە و لووتکەکەی لە خوارەوەیە. ئەم جۆرە مانشێتە بـە زۆری لە سێ دێر پێکدێت و هەندێ جاریش تەنیا لە دوو دێـر پێکـدێت، دێـری ژێـرەوەی لەوەی سـەرەوە تەسـکترە، یـان بـە واتایـەکی تـر دێـری یەکـەم لـە دێـری دووەم درێژترە و دووەمیش لە سێیەم درێژترە، بەم شێوەیە تا لە کۆتاییدا قووچـەکێکی سەرەوژێر پێکدێنن (بادۆك، ١٩٨٨ ، مەردان & بەرزنجی، ١٩٩٩). ئـەم فۆرمـەش

لە رۆژنامەگەریی کوردیدا زۆر کەمە، لەبەر نەبوونی نموونەی پێویست لەو رۆژنامانەی لەبەردەستدان بۆ ئەم توێژینەوەیە، هەوڵدەدەین لە خوارەوە نموونەیەك دابرێژین:

(١١) حکومەتی هەرێمی کوردستان هەوڵەکانی چڕدەکاتەوە
بۆ یارمەتیدانی کریستیانەکانی
ناوەڕاستی عێراق

شایانی باسە کە لە هەندێك سەرچاوەدا (عەبدولکەریم، ٢٠٠٧) باس لە فۆرمێکی تریش کراوە کە پێی دەگوترێت "مانشێتی چەپە". لەم فۆرمەدا مانشێتەکە لە لای چەپەوە دەست پێدەکات، بەڵام لەبەر ئەوەی لە رێنووسی کوردی ناوەڕاست یان لە هەرێمی کوردستانی عێراق رێنووسی کوردی لە راستەوە بۆ چەپەیە، بۆیە لەم توێژینەوەیەدا باسی ئەم فۆرمەمان نەکردووە.

بۆ ئەوەی بیرۆکەیەکمان هەبێت لەسەر ئەوەی تا چەند ئەم فۆرمانە لە رۆژنامەگەریی کوردیدا بەکاردەهێنرێن، لەم خشتەیەی خوارەوە رووپێوی ژمارەی دووبارەبوونەوەی بەکارهێنانی هەر یەك لەم فۆرمانەی مانشێت لە لاپەڕەی یەکەمی هەردوو رۆژنامەی بەردەست روون دەکەینەوە، کە نزیکەی ٦٥٠ مانشێت لەخۆ دەگرێت:

خشتەی (١) دووبارەبوونەوەی فۆرمەکانی مانشێت

فۆرمی مانشێت	هەولێر پۆست	هاوڵاتی
مانشێتی وەرگێراو	٤٨	٥٩
مانشێتی پرسیارکردن	٤٤	٤٩
مانشێتی راست	١٠١	٩٨
مانشێتی پەیژەیی	٠	٠
مانشێتی هەڵواسراو	١	٠
مانشێتی چیرۆك	٦٢	٤٥
مانشێتی دوو بەشی	٦٦	٧٥
مانشێتی هەرەمی سەراوژێر	٠	٠

ئەگەر شیکردنەوەیەك بۆ خشتەی ژمارە (١) بکەین دەبینین زۆربەی جۆری مانشێتەکان لەم دوو ڕۆژنامەیە بەکارهێنراون، تەنیا هەردوو جۆری مانشێتی پەیژەیی و هەرەمی سەراوژێر نەبێت، کە لە ژمارەکانی یەك ساڵی ئەم دوو ڕۆژنامەیە نەبینراون. وەکو لە خشتەکە دیارە فۆرمی مانشێتی ڕاست زیاتر بەکارهێنراوە، لە ڕۆژنامەی هەولێر پۆست ١٠١ جار بەکارهێنراوە و لە ڕۆژنامەی هاوڵاتیش ٩٨ جار. ئەمەش لەوانەیە بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە نووسینی ئەم جۆرە مانشێتە لە ڕووی فۆرم و دیزاین و زمانیشەوە لە ئەوانی تر ئاسانتر بێت. مانشێتی دوو بەشی بە پلەی دووەم دێت، کە لە ڕۆژنامەی هەولێر پۆست ٦٦ جار و لە ڕۆژنامەی هاوڵاتیش ٧٥ جار بەکارهاتووە. ژمارەکانی بەکارهێنانی هەر یەك لە فۆرمەکانی مانشێتی وەرگێراو پرسیار و چیرۆك لە یەکترەوە نزیکن. ئەمەش دەمانگەیەنێتە ئەو ئەنجامەی کە فۆرمە ئاڵۆزەکانی وەکو فۆرمی مانشێتی پەیژەیی و هەڵواسراو زۆر بە کەمی بەکارهێنراون چونکە ئەمانە پێویستییان بە ڕۆژنامەنووسی بە سەلیقە و پرۆفێشناڵ هەیە، بەڵام لەبەر ئەوەی نووسینی فۆرمەکانی تر ئاسانترن زیاتر بەکارهێنراون. ئەگەر باسی جیاوازیی فۆرمی مانشێتەکانی هەر یەك لە دوو ڕۆژنامەکە بکەین، دەبینین جیاوازییەکان زۆر کەمن، جیاوازییەکان لە ١٠ مانشێت تێپەڕ ناکەن، ئەمەش لەوانەیە بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە ئەزموونی ڕۆژنامەنووسانی کورد هاوشێوە و لەیەك نزیك بن. زۆربەی هەرە زۆری ڕۆژنامەنووسانی کورد دەرچووی کۆلێژ و پەیمانگەی ئەکادیمی نین، یان خولی تایبەت بە مانشێت نووسینیان نەبینیوە. زۆربەی هەرە زۆریان لەوانەیە حەز و خولیایان لەم بوارە هەبووبێت و لەم ڕێگەیەوە هاتبنە نێو بواری ڕۆژنامەنووسییەوە، یان لەوانەیە پێشتر شاعیر و نووسەری بواری تر بووبن، کە زمان و کاری ڕۆژنامەوانی زۆر لە بواری خۆیان دوورە.

تەوەری دووەم: زمانی مانشێت

لە سەدەی بیست و یەكەم و سەردەمی تەكنۆلۆژیای زانیارییەكان و تۆڕە كۆمەڵایەتییەكانی ئینتەرنێت هێشتا ڕۆژنامەوانی بەگشتی و هەواڵ و مانشێت بەتایبەتی ڕۆڵی خۆیان لەدەست نەداوە و خوێنەری خۆیان هەیە، خەڵك بە چەندین مەبەست ڕۆژانە كاتێك تەرخان دەكەن بەلایەنی كەمەوە بۆ خوێندنەوەی مانشێتی ڕۆژنامەكان، (Conboy، ٢٠١٠: ٧١). ئەمڕۆ لە كوردستاندا خەڵكێكی زۆر ڕۆژانە ڕۆژنامە دەكڕێت و دەیخوێنێتەوە، لە دام و دەزگا حكومییەكانیش زۆربەی ڕۆژنامەكان دەست دەكەون و كارمەند و بەڕێوەبەری ئەم دەزگایانە ئەگەر زۆربەی هەواڵ و بابەتە ڕۆژنامەوانییەكان نەخوێننەوە ئەوا سەیرێكی مانشێتەكان هەر دەكەن.

مانشێت زمانێكی تایبەت بەخۆی هەیە و گرنگترین بنەماشی بریتییە لە سووكی و ئاسانی و سەرنجڕاكێشی. لەلایەن زمانەوانانەوە زمان چەندین پێناسەی جیاجیای بۆ كراوە، لە زۆربەی پێناسەكاندا ڕەهەندی پێوەندیكردن فەرامۆش نەكراوە، چونكە زمان سیستەمی پێوەندیكردنە لەنێوان دوو لا، (خۆشناو، ٢٠١٣: ١٤). لەبەر ئەوەی مانشێت بەتایبەتی و هەواڵی ڕۆژنامەوانی بەگشتی بە مەبەستی پێوەندیكردن و گەیاندنی پەیامێك دەنووسرێن، بۆیە زمان بە ڕەگەزێكی سەرەكی گواستنەوەی پەیامەكە دادەنرێت. لە ڕۆژنامەوانیدا ئەركی سەرەكیی زمان گەیاندنی زانیارییەكانە بەشێوەیەكی ڕوون و ئاشكرا كە گشت خەڵك تێی بگەن. بەمەش ئەم زمانە زمانێكی سادەیە و مەبەست لە سادەییەكەی ئەوەیە كە گشت خەڵك لێی تێبگەن، بۆیە دەكرێ بڵێین زمانی ڕۆژنامەوانی لە زمانی ئاخاوتن و نووسینی خەڵكەوە سەرچاوەی گرتووە، چونكە بەشی زۆری ڕۆژنامەكان بۆ زۆرینەی خەڵك دەنووسرێن و بڵاودەكرێنەوە، (برزۆ & بابۆلی، ٢٠١٣: ٨٣–٤).

ئەم تەوەرە توێژینەوە لە لایەنە زمانییەكانی مانشێت دەكات. بەشێوەیەكی گشتی زمانی مانشێت زمانێكی تایبەتە و جیایە لە زمانی تێكستە درێژ و ئەدەبی و هەموو جۆرە تێكستەكانی تر، چونكە لە ڕۆژنامەوانیدا بۆشاییەكی زۆر كەم بۆ مانشێت تەرخان كراوە و لەم بۆشاییەدا نووسەر پێویستە بەشێوەیەكی سەرنجڕاكێش مانشێتەكە بنووسێت. دەكرێت بگوترێ كە زمانی مانشێت زمانێكی

ئابوورییانە، نووسەر دەبێت بە چەند وشەیەکی کەم و بە بەکارهێنانی چەند تەکنیکێکی زمانی پەیامەکەی خۆی بگەیەنێت. بۆ ئەم مەبەستە، لەم توێژینەوەدا تەکنیکەکانی بڕین و لابردنی هەندێ یەکەی زمانی و بەکارهێنانی وشەی تایبەت و دەمکاتەکان و ئیدیۆم و پەندە کوردییەکان و خاڵبەندی خراونەتە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە.

١,٢ بڕین و لابردن

یەکێك لە سیما جیاکەرەوەکانی زمانی مانشێت بریتییە لە لابردن یان بڕینی چەند یەکەیەکی زمانی. Reah (1988) پێی وایە کە لە مانشێتدا وشە تەواوەکانی وەکو ناو و کار و ئاوەڵناو و ئاوەڵکار، کە مانای تەواویان هەیە، زیاتر بەکاردەهێنرێن، بەلاّم وشە ئەرکییەکانی وەکو ئامرازەکانی ناسین و ئاماژە و پەیوەندی و کەسێتی کەمتر بەکاردەهێنرێن و زۆرجار لادەبرێن.

(١٢) *بزووتنەوەی ئیسلامی نەیانهێشت عەلی باپیر سەردانیان بکات*، (هاولاّتی، ٣٢٦، ٢٠٠٧)

هەرچەندە مانشێتی (١٢) هێشتا وشەی ئەرکی تیادایە بەلاّم تا رادەیەکی باش هەوڵدراوە بۆ ئەوەی وشەکانی وەکو (کە، بۆ، لە، هتاد) لابرێت، بۆ ئەوەی مانشێتەکە درێژتر نەبێت و رووبەرێکی زیاتر لە رۆژنامەکە داگیر نەکا. دەکرا ئەم مانشێتە بەشێوەیەکی کورتتریش بنووسرایە، بۆ نموونە عەبدولکەریم (٢٠٠٧) پێی وایە کە دەکرا بەم شێوەیەی خوارەوە (١٣) بنووسرایە:

(١٣) بزووتنەوە عەلی باپیر رەتدەکاتەوە.

٢,٢ بەکارهێنانی وشەی تایبەت

رۆژنامەنووسانی پرۆفیشناڵ لە نووسینی مانشێتدا هەوڵدەدەن وشەی تایبەت و سەرنجڕاکێش بەکاربهێنن. مەبەستیش لە وشەی تایبەت زیاتر بەکارهێنانی وشەی سەرنجڕاکێش و سادە و ئاوازدارە، بۆ نموونە بەکارهێنانی وشەی تاك بڕگەیی لەوانەیە کاریگەری زیاتر بێت و زووتر بچێتە مێشکی خوێنەرەوە نەك وشەی درێژ و چەند بڕگەیی، (Swan, 2005). لە رۆژنامە ئینگلیزییەکاندا زیاتر

فـۆرمی کـورتکراوەی وشـەکان بـەکاردەهێنرێت، بـۆ نموونـە لـەجیاتی " نەتـەوە یەکگرتووەکان کورتکراوەی (UN) بەکاردەهێنرێت، بەڵام لەبەر ئەوەی لە کوردیدا بـۆ زۆربـەی چـەمکەکان کـورتکراوە نییـە زۆرجـار وشـە درێـژەکان وەکـو خۆیـان بەکاردەهێنرێنـەوە. لـە کوردیشـدا وشـەی درێـژ و وشـەی کـورت هەیـە. بـۆ روونکردنـەوەی فـۆرمی درێـژ و کـورتی وشـەکان ئـەم خشـتەیەی خـوارەوە (٢) دەخەینـە بەردەسـت کـە لـە نووسـینی بەشـێك لـە مانشـێتەکان هەوڵدراوە وشـە کورتـەکان بـەکاربهێنرێن بـەڵام لـە نووسـینی بەشـێکی زۆری مانشـێتەکان ئەمـە فەرامۆش کراوە.

خشتەی ژمارە (٢) کورتی و درێژی وشەکان لە مانشێتدا

فۆرمی کورتی وشەکان	فۆرمی درێژی وشەکان
گرتن	دەستگیرکردن
کشانەوە	پاشەکشەکردن
پەرلەمان	ئەنجوومەنی نیشتیمانی
ئەمریکا	ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا
هەیە	لە ئارادایە
هاوسەر	ژن و مێرد
پشێوی	بێسەروبەری
دیمانە	چاوپێکەوتن
ئیمارات	یەکێتی ئیماراتە عەرەبییەکان

کاتێك باس لە وشەی تایبەت دەکرێت، ئەوا تەنیا وشەی کورت و وشەی درێـژ ناگرێتەوە، بەڵکو وشەی هەستیار و ناهەستیاریش دەگرێتەوە. رۆژنامەنووسان لـە نووسینی رۆژنامەوانیدا بەگشتی و لە نووسینی مانشـێتدا بەتایبـەتی هـەوڵی ئـەوە دەدەن کە خۆیان بەدوور بگرن لە بەکارهێنانی وشەی هەستدار کە لەوانەیە ببێتـە هۆی بریندارکردنی هەستی توێژێك لـە توێـژەکانی کۆمەڵگـە، وەکـو توێـژی ژنـان، منداڵان، کەمئەندامان یان هەر توێژێکی تر. بۆ نموونە ئەوان دەزانن کە نابینایـان پێیان خۆش نییـە کـە پێیـان بوترێـت " کـوێرە" یـان ئـەو کەسـانەی دەسـت یـان

قاچیان لەدەستداوە پێیان خۆش نییە پێیان بگوترێت " شەل" یان " گۆج" هتاد، (عەبدولکەریم، ٢٠٠٧). بۆیە زۆر جار لە مانشێتدا وشەی تایبەتی وەکو "کەمئەندامان" یان " خاوەن پێداویستییە تایبەتەکان" بۆ ئەم توێژانە بەکاردێت.

٣,٢ دەمکاتەکان

زۆربەی دەمکاتەکان لە نووسینی مانشێتدا بەکاردەهێنرێن، بەلاّم بەشێکی زۆری رۆژنامەنووسە بە ئەزموونەکان لە کاتی نووسینی مانشێتدا هەولّی ئەوە دەدەن کە دەمکاتی رانەبردووی سادە بەکاربهێنن، واتە خۆیان بە دوور دەگرن لە بەکارهێنانی دەمکاتی رابردوو و دەمکاتە ئالۆزەکانی وەکو رانەبردووی تەواو و دوور یان رانەبردووی بەردەوام، ئەمەش لەوانەیە بۆ دوو هۆکاری سەرەکی بگەڕێتەوە. یەکەم: بەکارهێنانی رانەبردووی سادە وا لە خوێنەر دەکات کە هەست بکات هەواڵەکە زۆر نوێیە، کە ئەمەش بەهایەکی تایبەت بە هەواڵەکە دەدات، چونکە ئەگەر رابردوو بێت خوێنەر هەست دەکات هەواڵەکە کۆن بووە و پێویست بە خوێندنەوەی ناکات. دووەم: رانەبردووی سادە تێگەیشتنی ئاسانترە لە دەمکاتە رانەبردووەکانی تری وەکو رانەبردووی بەردەوام. با لەم مانشێتانەی خوارەوە وردبینەوە:

(١٤) *شەڕی تایفی هەڕەشە لە عێراق دەکات*، (هەولێر پۆست، ١٣٧، ٢٠٠٧).

(١٥) *دەوڵەتی عێراقی ئیسلامی هەڕەشە لە ٢٣ کەس دەکات*، (هاولاّتی، ٣٢٧، ٢٠٠٧).

ئەگەر سەیری ئەم دوو مانشێتەی سەرەوە بکەین دەبینین کە هەردووکیان بە دەمکاتی رانەبردووی سادە نووسراون. ئەگەر مانشێتی ژمارە (١٤) یان ژمارە (١٥) بە دەمکاتی رابردوو بنووسرایە ئەوا هەواڵەکە بەهای خۆی لەدەست دەدا و سەرنجی خوێنەری رانەدەکێشا و خوێنەر هەولّی نەدەدا هەواڵەکە بخوێنێتەوە.

٤,٢ ئیدیۆم و پەند لە مانشێتدا

ئیدیۆم و پەند دوو دەستەواژەن کە پەیوەندییان بە کەلتووری گەلە جیاوازەکانەوە هەیە. ئیدیۆم لە چەند وشەیەك پێکدێت کە مانا گشتییەکەیان

جیاوازە لە مانای هەر وشەیەك بە تەنیا، پەندیش بریتییە لە وتەیەك كە ئامۆژگاری و حیكمەتی تێدایە و لەلایەن خەڵكی خاوەن ئەزموونەوە گوتراوە و لەلایەن خەڵكەوە بەرێزەوە سەیر دەكرێت، (Oxford Dictionary، ٢٠٠٤). لەبەر گرنگیی ئەم دەستەواژانە و بۆ زیاتر سەرنجڕاكێشانی خوێنەران، لە نووسینی مانشێتدا ڕۆژنامەنووسان زۆرجار پەنا دەبەنە بەر بەكارهێنانی ئیدیۆم و پەند، وەكو ئەم نموونانەی خوارەوە:

(١٦)بەڕێوەبەری ئاسایشی سلێمانی دەست بە كار دەبێت.

(١٧)بانێكە و دوو هەوایە. (هەولێر پۆست، ١٤٢، ٢٠٠٧)

وەكو دەبینین لە نموونەی ژمارە (١٦) " دەست بە كار" ئیدیۆمێكی كوردییە و لە سێ وشە پێكهاتووە كە هەر یەكەیان بە تەنیا مانای جیاوازیان هەیە. هەروەها نموونەی ژمارە (١٧) یش پەندێكی كوردییە بە مانای ئەوە دێت كە نایەكسانی و ناعەدالەتی هەیە.

٥،٢ خاڵبەندی لە مانشێتدا

خاڵبەندی ڕۆڵێكی گرینگی هەیە لە نووسینی مانشێتدا، چونكە یارمەتی نووسەر دەدات لە كورتكردنەوەی مانشێتەكەدا. محەمەد (٢٠١٠: ١٦٢) پێی وایە كە خاڵبەندی لە ڕۆژنامەوانیدا یارمەتی خوێنەر دەدات بۆ ئەوەی بە باشی لە بابەتەكە بگات و تێگەیشتنەكە ئاسانتر دەكات و ئاڵۆزی ناهێڵێت. ئەو پێی وایە كە نیشانەكانی خاڵبەندی مانشێتەكان كورتتر دەكەن و لە ڕووی پەیبردن بە ماناكەیشیانەوە ئاسانتری دەكەن. لەوانەیە هێماییێكی وەكو كۆما (،) یان نیشانەی پرسیار (؟) یان سەرسوڕمان (!) جێگەی چەندین وشە بگرێتەوە، (یاسین، ٢٠٠٤). لە ڕۆژنامە كوردییەكاندا زۆرجار هێمای (:) بۆ وتەی وەرگیراو لە كەسێكی دیاریكراو بەكاردەهێنرێت، واتە ئەم دوو خاڵە لەجیاتی وشەی " گوتی" بەكاردەهێنرێت، وەكو ئەم نموونانەی خوارەوە:

(١٨)سەرۆكی حكومەتی هەرێم: ساڵی ئاینده ئابووری كوردستان بەشێوەیەكی بەرچاو گەشە دەكات.

(١٩) پسپۆڕێکی ئابووری: ژنان خۆیان لە بواری ئابووری نایەنە پێشەوە، (هاوڵاتی، ٣٢٥، ٢٠٠٧).

هێمای کۆما یان وێرگول (،) لە مانشێتدا چەندین ئەرکی هەیە. ئەم هێمایە کە مانای وەستانێکی کورت دەگەیەنێت، زۆرجار بۆ ریزکردنی شتەکان بەکاردەهێنرێت و هەندێ جاریش لەجیاتی وشەی هەروەها یان (و) بەکاردەهێنرێت، وەکو ئەم نموونەی خوارەوە:

(٢٠) باری خەڵك نالەبارە، رژێم لە قەیرانە، (هاوڵاتی، ٣٢٥، ٢٠٠٧).

(٢١) حکومەتی هەرێم، تورکیای بە دەستتێوەردان لە کەرکوك تۆمەتبارکرد، (محەمەد، ٢٠١٠: ١٦٢).

وەکو دیارە لە نموونەی (٢٠) وێرگولەکە بە مانای هەروەها یان (و) بەکارهێنراوە، بەڵام لە نموونەی (٢١) وێرگولەکە بە مانای وەستانێکی کورت دێت.

نیشانەی وتە گواستنەوە یاخود گیومە (" ") یان کۆمای سەراوژێر لە سەرەتا و کۆتایی وتەی وەرگیراو دادەنرێت و ئەوە پیشان دەدەن کە ئەم رستەیە یان ئەم گوتەیە لە کەسێکی دیاریکراو وەرگیراوە، بەڵام لەبەر ئەوەی لە مانشێتدا بواری ئەوە نییە وتەی کەسێکی تر بەدرێژی وەربگیرێت و بگوازرێتەوە، بۆیە گیومە زیاتر بۆ دەستنیشانکردنی زاراوە یاخود دەستەواژەیەکی تایبەتی بەکاردەهێنرێت، (محەمەد، ٢٠١٠: ١٦٤)، بۆ نموونە:

(٢٢) هەوڵدان بۆ دەستەبەرکردنی رێگەچارەی سیاسی بۆ "کەرکوك"

(٢٣) رۆڵی "مافیا" لەنێو سیاسەتمەداران و پۆلیسی عێراقدا

لە نموونەی (٢٢) وشەی "کەرکوك" و لە نموونەی (٢٣) یش وشەی "مافیا" وشەی تایبەتن و لە مانشێتەکە پێویستییان بەوە هەیە زەق بکرێنەوە بۆ ئەوەی سەرنجی خوێنەران رابکێشن، بۆیە دەبینین کە خراونەتە نێوان دوو نیشانەی گیومە.

ئەمە و نیشانەکانی تری خاڵبەندی لێرەو لەوێ لە مانشێتی رۆژنامەکاندا دەبینرێن و بە مەبەستی جیاجیا بەکاردەهێنرێن، بۆ نموونە لە مانشێتە پرسیارئامێزەکاندا نیشانەی پرسیار (؟) دادەنرێت و لە مانشێتە سەیر و

سەمەرەکاندا، ئەوانەی کە دەبن بە جێگەی سەرسوڕمانی خوێنەران نیشانەی سەرسوڕمان (!) دادەنرێت، هتاد. لێرەدا گرینگ ئەوەیە کە ئەم نیشانە و هێمایانە هەر لەخۆڕا دانانرێن بەڵکو ئەرکی تایبەتی خۆیان هەیە و زیاتریش بە مەبەستی کورتکردنەوە و پتر روونکردنەوە بەکاردەهێنرێن بۆ ئەوەی خوێنەر بتوانێت لە بۆشاییەکی کەمی مانشێتێکدا بە ئاسانی لە ناوەڕۆك و مەبەستی هەواڵەکە بگات، ئەمەش یەکێکە لە لایەنە جیاکەرەوەکانی زمانی رۆژنامەوانی.

پاش رووماڵکردنی نزیکەی ٦٥٠ مانشێتی ژمارەکانی یەك ساڵی هەردوو رۆژنامەی توێژینەوەکە، بە مەبەستی زانینی چەندێتی و چۆنیەتی بەکارهێنانی تەکنیکە زمانییەکان، ئەم خشتەیەی خوارەوە دەخەینە بەردەست، کە تیایدا دووبارەبوونەوەی هەر یەك لەو پێنج تەکنیکەی باسمان کرد روون کراوەتەوە.

خشتەی ژمارە (٣)

دووبارە بوونەوەی تەکنیکە زمانییەکان لە مانشێتدا

تەکنیکە زمانییەکە	رۆژنامەی هاوڵاتی	رۆژنامەی هەولێر پۆست
برین یان لابردن	٨٨	٩١
وشە تایبەتەکان	٩٠	٨٩
دەمکاتی رانەبردووی سادە	٥٠٣	٤٧١
ئیدیۆم یان پەند	٤٤	٣٠
خاڵبەندی	٤١١	٤٠٥

ئەگەر شیکردنەوەیەك بۆ خشتەی ژمارە (٣) بکەین، لە دووبارەبوونەوەی تەکنیکە زمانییەکان دەبینین کە هەردوو تەکنیکی دەمکاتی رانەبردوو و خاڵبەندی پشکی شێریان بەرکەوتووە، چونکی زۆربەی مانشێتەکانی ئەو ساڵەی هەردوو رۆژنامەکە بە دەمکاتی رانەبردووی سادە نووسراون و زۆربەشیان خاڵبەندییان تیادا بەکارهاتووە. ئەمەش مانای ئەوەیە لە رووی زمانییەوە رۆژنامەنووسان بە ئاگان و ئەزموونیان هەیە و دەزانن کە بۆ نووسینی هەواڵ دەمکاتی رانەبردوو

باشترین دەمکاتـە، چـونکە ئـەم دەمکاتـە وا دەکـات هەواڵەکـە نـوێ دیـار بێـت و سەرنجی خوێنەران رادەکێشێت بۆ خوێندنـەوەی هەواڵەکـە. هـەروەها نووسـەرانی ئەم مانشێتانە ئەوەشیان زانیوە کە خاڵبەندی تەکنیکی چاکە بۆ ئاسـانتر کـردن و روونترکردنـــەوەی مانشـــێتەکان، هـــەروەها خاڵبەنـــدی یارمەتیدەریشـــە بـــۆ کورتکردنەوەی مانشێتەکان و نووسینیان لە رووبەرێکی کەمتر. لەلایـەکی تـرەوە، وەکو لە خشتەکە دیارە هەردوو تەکنیکی لابردن و وشە تایبەتەکان نزیکەی وەکو یەك بەکارهێنراون، بەڵام تەکنیکی ئیـدیۆم و پەنـد کـەمتر بـەکارهێنراوە، ئەمـەش لەوانەیە بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە شارەزابوون لە بەکارهێنانی ئیدیۆم و پەند کارێکی ئاسـان نییـە و هـەموو رۆژنامەنووسـێك شـارەزایی و ئـەزموونی لـەم بـوارە نییـە، چونکە ئەمانە لایەنی کەلتوورییان هەیە و پێویستییان بە کەسانی پسپۆڕ هەیە.

ئەنجام:

لــە شــیکردنەوەی داتاکــانی ئــەم توێژینەوەیــە دەگەینــە ئــەم ئەنجامانــەی خوارەوە:

١. فۆرمــە جیاجیاکــانی نووســینی مانشــێتەکان، نــەك تــەنیا زمــان، ڕۆڵێکــی گرینگی هەیە لە سەرنجڕاکێشانی خوێنەران بۆ خوێندنەوەی هەواڵ و ڕاپۆرتــەکانی هەر ڕۆژنامەیەك.

٢. هــەردوو فــۆرمی پەیــژەیی و هــەرەمی ســەراوژێر لــە نووســینی مانشــێتی کوردیــدا کــەمتر بــەکاردەهێنرێن، چــونکە ئــەم فۆرمانــە ئــاڵۆزن و پێویســتییان بــە ڕۆژنامەنووسی بە سەلیقە و پرۆفێشناڵ هەیە، بــەڵام فۆرمــە ســادە و ســاکارەکانی وەکــو فــۆرمی راســت و وتــەی وەرگــێراو و پرســیارکردن و دووبــەش زیــاتر بەکارهێنراون، کە لە ڕووی دیزاین و نووسینەوە لە فۆرمەکانی تر ئاسانترن.

٣. لەبەر ئەوەی ئەرکی سەرەکیی زمان گەیاندنی زانیارییەکانە بەشێوەیەکی ڕوون و ئاشکرا کە گشت خەڵك تێی بگەن، بۆیە زمانی مانشێت زمانێکی سادەیە و مەبەست لــە ســادەیییەکەی ئەوەیــە کــە گشــت خــەڵك لێــی تێبگــەن، بۆیــە زمــانی مانشێت لــە زمــانی ئاخــاوتن و نووســینی خەڵکــەوە سەرچــاوەی گرتــووە، چــونکە بەشی زۆری ڕۆژنامەکان بۆ زۆرینەی خەڵك دەنووسرێن و بڵاودەکرێنەوە.

٤. زۆربــەی هــەرە زۆری تەکنیکــە زمانییــەکان لــە نووســینی مانشــێتدا بــەکاردەهێنرێن، بــەڵام هــەردوو تــەکنیکی دەمکــات و خاڵبەنــدی زیــاتر بەکاردەهێنرێن. بۆ نووسینی هەواڵ دەمکاتی ڕانەبردوو باشترین دەمکاتە، چونکە ئەم دەمکاتە وا دەکات هەواڵەکە نوێ دیار بێت و سەرنجی خوێنەران ڕادەکێشێت. هــەروەها خاڵبەنــدیش تــەکنیکی چــاکە بــۆ ئاســانترکردن و ڕوونترکردنــەوەی مانشێتەکان و یارمەتیدەریشــە بــۆ کورتکردنــەوەی مانشــێتەکان و نووســینیان لــە ڕووبەرێکی کەمتر.

٥. تەکنیکی ئیدیۆم و پەند لــە نووســینی مانشــێتدا کــەمتر بــەکاردەهێنرێت، ئەمەش لەوانەیە بۆ ئــەوە بگەڕێتــەوە کــە شــارەزابوون لــە بــەکارهێنانی ئیــدیۆم و پەند کــارێکی ئاســان نییــە و هــەموو ڕۆژنامەنووســێك شــارەزایی و ئــەزموونی لــەم بوارە نییە، چونکە ئەمانە لایــەنی کــەلتوورییان هەیــە و پێویســتییان بــە کەســانی پسپۆڕ هەیە.

سەرچاوەکان

١. سەرچاوە کوردییەکان

- برزۆ، ئومێد بەرزان & بابۆڵی، محمد (٢٠١٣) " زمانی زبر لە ڕۆژنامەنووسی کوردیدا، ڕۆژنامەکانی (کوردستانی نوێ، هاوڵاتی، ڕۆژنامە) وەك نموونە". گۆڤاری زانکۆی کۆیە (زانستە مرۆڤایەتییەکان)، ٢٧.
- سەپان، مەغدید (٢٠٠٥) ژانرەکانی ڕۆژنامەوانی و مێژووی چاپخانە ١٤٥٠-١٥٠٠. هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.
- خۆشناو، نەریمان عەبدوڵڵا (٢٠١٣). زمانی ستانداری کوردی. چاپی یەکەم. هەولێر: چاپخانەی هێڤی.
- عەبدولکەریم، کاوە (٢٠٠٧). "فۆرم و بنەما زمانییەکانی مانشێت". رامان (١٢٢).
- ڕەمەزان، ئازاد (٢٠٠٩). بنەما زمانییەکانی داڕشتنی هەواڵ لە ڕۆژنامە کوردییەکاندا، لەنێوان ساڵانی ١٩٩١-٢٠٠٠. هەولێر: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.
- مەردان، عەبدولقادر عەلی & بەرزنجی، ئەحمەد سەید عەلی (١٩٩٩) چاپکردن و نەخشەسازی. هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.
- محەمەد، کارزان (٢٠١٠) ڕۆژنامەوانی مۆدێرن. سلێمانی: خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی چوارچرا.
- وەسانی، دڵشاد مستەفا (٢٠١١) هەواڵ و ڕاپۆرتی ڕۆژنامەنووسی. هەولێر: چاپخانەی ڕۆشنبیری.
- یاسین، حەسەن (٢٠٠٤) ٢٤ وانە لە یادی ڕۆژنامەنووسی کوردییەوە. سلێمانی: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان.

٢. سەرچاوە ئینگلیزییەکان

- Abdul, Jamal (2006). A Dictionary of Communication. Slemani: Sardam.
- Baddock, B. (1988). Scoop! Communication with British Newspapers. UK: Prentice Hall International.
- Conboy, Martin (2010) The Language of Newspapers: Socio-historical Perspectives. New York: Continuum International Publishing Group.
- Crump, S. (1974). Fundamentals of Journalism. USA: Library of Congress.
- Oxford Wordpower (2006). New York: Oxford University Press.
- Reah, D. (1988). The Language of Newspaper. London: Routledge.
- Swan, M. (2005. Practical English Usage. London: Oxford University Press.
- Wilcox, D. L. and Nolte, L. W. (1997). Public Relations Writing and Media Techniques. (3rd Ed.). New York: Longman.

پاشکۆی ڕۆژنامەکان:

١. ڕۆژنامەی هاوڵاتی (٢٠٠٧)، ژمارەکانی ٣٠٤ تا ٣٤٤.
٢. ڕۆژنامەی هەولێر پۆست (٢٠٠٧)، ژمارەکانی ١٠٢ تا ١٤٣

ملخص البحث

يعد المانشيت (أي العنوان الرئيسي) جزءاً مهماً من أجزاء الخبر، ويأتي دائماً على شكل عنوان رئيسي في بدايته، وله شكله ومكوناته اللغوية واللسانية الخاصة به. ويهدف هذا البحث الى التعرف على مختلف الجوانب الشكلية واللغوية للمانشيت في الصحافة الكوردية، وذلك عن طريق استخدام منهج (تحليل المضمون) للبيانات، ومن الناحيتين النوعية والكمية. والهدف الرئيسي هو معرفة مدى التزام الصحافة الكوردية المعاصرة والصحفي الكوردي بالمعايير العالمية والحرفية في استخداماتها للجوانب الشكلية واللغوية للمانشيت.

عندما نتحدث عن المكونات اللغوية للمانشيت، لانعني الجانب المنطوق من اللغة كالكلمة والمقطع والجملة فحسب، وأنما نعني بها الجانب غير المنطوق أيضاً كما الجانب التصميمي للصفحات وموقع الخبر وطوبوغرافيا الصفحة، فمن المؤكد أن لتصميم الصفحات وأحجام الحروف ونوعياتها وألوانها تأثير كبير في عملية إيصال الخبر وجعله جذاباً وملفتاً للنظر.

ومن الواضح أن المانشيت موجود في الصحافتين المطبوعة والالكترونية، ويقتصر هذا البحث على دراسة المانشيت في الصحافة المطبوعة الكوردية لذا تناول إعداد سنة كاملة لصحيفتين وهما (هاولاتی) و(هەولێر پۆست) وأجرينا مسحاً شاملاً لهما محللين مضامين العينات المطلوبة نوعاً وكماً.

يتكون البحث من محورين رئيسيين، أولهما هو بحث نظري عن المانشيت وأنواعه الثمانية وذكر نماذج لكل منهما وتوضيح ذلك في جداول كمية خاصة بالصحيفتين المذكورتين. والمحور الثاني خاص بدراسة نوعية المانشيتات وكيفية التعامل مع الكلمات الخاصة والصيغ والأمثال الكوردية وفنون التنقيط وكل ما يتعلق بها.

Abstract

Linguistic Components of Kurdish Newspaper Headlines

The headline or title, which is the main part of news that appears at the top of all journalistic news, has its own form and linguistic construction. This paper is an attempt to identify the linguistic characteristics and components of headlines in Kurdish newspapers. Content analysis is used as the methodological tool, both quantitatively and qualitatively, to analyze the data. The study aims at knowing how the modern Kurdish newspapers use the prominent linguistic components of headlines, and how the Kurdish journalists do the task of editing professionally.

The linguistic components of headline do not only include the verbal communication such as words, phrases, sentences and the other linguistic units, but they include the form and the layout of the page. The form of the headline has a critical role in conveying the message, that's why the headlines are usually written in different forms.

Though, all the types of media, whether electronic or written, have headlines, this study focuses on studying newspaper headlines, which is included within written media. The data are taken from the issues of two modern Kurdish newspapers, Hawler Post and Hawlati. The study surveys the issues of one year of these newspapers.

The study is divided into two sections. The first section deals with the main forms of headlines. Eight types of headlines are discussed in this section and examples from the headlines of the two newspapers are provided. The second section deals with the linguistic components of headlines. The linguistic techniques of deletion, using special words, tenses, idioms and proverbs are discussed.

خەسڵەتەکانی
زمانی شیعری کوردیی هاوچەرخ
(لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری ڕەخنەیی پراکتیکییە)

د. عادل گەرمیانی
زانکۆی بەغدا / کۆلێژی زمان
بەشی زمانی کوردی

پێشەکی

زمان باشترین کەرەسەی دەربڕینە بەلای مرۆڤەوە بە تایبەتی لای ڕۆشنبیر و ئەدیبەوە، شیعریش بەحوکمی ئەوەی زیاتر بۆ هەست و سۆزی ناخەوەی پەیاموەرگرەکەی دادەڕێژرێت و دەنووسرێت، زیاتر لەڕێی جۆرە زمانێکی هەست دەرخەری واتادارەوە کاریگەریی خۆی بەسەر خوێنەرانی ڕادەگەیەنێت. هەروەها زمان بۆ شیعر کرۆك و ناخە، یان جلوبەرگە بەهۆیەوە خۆی دەڕازێنێتەوە و، سەرنجی خوێنەر بۆ لای خۆی ڕادەکێشێت، بۆیە لە فۆرمی شیعریدا زمان گرنگیی تایبەتیی خۆی هەیە.

سادەترین پێناسەی ئەدەب زمانە، چونکە باشترین کەرەسەکانی ڕازاندنەوەی بەرهەمی ئەدەبی زمانە، شیعریش وەك بەشێکی زۆر گرنگی ئەدەب ڕاستەوخۆ بە زمانەوە خۆی دەڕازێنێتەوە. هەروەها سادەترین پێناسەی ئەدەب دەربڕینێکی جوانە لەڕێی هەڵبژاردنی زمانێکی کاریگەر بۆ ڕاگەیاندنی پەیامەکەی بە پەیاموەرگری دەقەکەیدا. لەم حاڵەتەدا دەقنووس وەك پەیامنێرێك هەوڵدەدات کەرەسەی لەبار هەڵبژێرێت بۆ ڕاگەیاندنی بیر و بۆچوونەکانی لەنێو دەقەکەیدا ئەویش زمانە، کەوا بە بنەمایەکی سەرەکیی ئەدەب دادەنرێ.

پێناسەی زمان لە زانستی زماندا ئەوەیە : کەرەسەیەکە بۆ دەربڕین و هۆیەکە بۆ لێکتری گەیشتن، هەروەها لەم زانستە پێناسەی زمان بەوەش دەکرێ کەوا دیاردەیەکی مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتییە. کەواتە لەم جۆرە پێناسانە ئەرك و

خەسڵەتەکانی زمان ڕوون کراوەتەوە، بەڵام لە بواری زانستی ئەدەبدا چەندین پێناسەی هەمەڕەنگ بۆ زمان کراوە و، زیاتر لە بواری شیعردا جۆراوجۆریی ئەرك و خەسڵەتەکانی زمان خراونەتە ڕوو.

وەك دەوترێ " شیعر هونەرێکە شاعیر لە ڕێگای زمانەوە بە شێوازێکی ڕێك و تەکنیکی هونەری مامەڵەکردنی هونەرەوە، لە پانتایی فەرهەنگی زماندا دەستەبەری دەکات "[1].

هاوکێشەی نێوان شیعر و زمان کاریگەریی خۆی دەبێت لەو کاتەی هۆنیار زمانێکی باڵا هەڵدەبژێرێ بۆ نواندنی کاریگەریی خۆی بەسەر پەیاموەرگرەکەیدا، جیاوازبوونی خۆی هەیە لەگەڵ زمانی ڕۆژانەی خەڵکیدا، چونکە " شاعیر بە زمانێکی زۆر باڵا و پڕ لە دەسەڵات بۆ بابەت و ناوەڕۆك دەڕوانێت "[2]. زمان وەك دیاردەیەکی مرۆڤایەتی لە گۆڕاندایە بە پێی ڕۆژگاری ئەدەبی هەندێ وشەی تازەتر دروست دەبێت، یان هەندێ وشە سواو و بێ کەڵك دەبێت، ئەم جۆرە دیاردە زمانەوانییە زیاتر لەنێو هەردوو جۆری شیعری کلاسیکی و شیعری نوێ بەرچاو دەکەوێت. ئەمەش بە حوکمی ئەوەی ژیان لە گۆڕاندایە و، زمانیش وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی هەمیشە لە گۆڕاندا دەبێت.

زمانی دەقی شیعری دەبێ جیاواز بێت لە زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانەی خەڵکی لەڕووی بەکارهێنانی وشەی فەرهەنگیی واتادار و کاریگەر، هەروەها بەکارهێنانی دەستەواژەی خاوەن ئیدیۆمی تایبەت و، بەکارهێنانی ڕستەی سەرنجڕاکێشی پڕ لە ئەندێشەی هونەری، بە پێچەوانەی ئاخاوتنی ڕۆژانەی خەڵکی کەوا پڕە لە وشەی سادە و دەستەواژە و ڕستەی خاوەن واتای ڕاستەوخۆ، بەڵام هۆنیار دەبێ جۆرە زمانێکی پاراو لەنێو دەربڕینی دەقە شیعرییەکەیدا بەکار بهێنێ، هەروەها دەبێ جۆرە زمانێکی ڕازێنراو بەکاربهێنێ بۆ بەخشینی کاریگەری بە پەیامی دەقە شیعرییەکەیدا، چونکە " شیعر پارستاییێکی زمانە، کاریگەریشی زۆر لە زمانی ئاسایی پترە، ئەگەر بەپێی ئەم تێڕوانینە بڕوانین، دەبینین زمانی شیعر بە ڕێگای هەمە جۆر ڕێکخراوە، کاتێك کە لێکۆڵینەوەی زمانەوانی لەسەر شیعر پراکتیك دەکرێت، بەشێوەیەکی گشتی بنەمای ئەو ڕاستییانە دەستدەکەون، کە دەبنە جیاوازیی نێوان بونیاتی ڕێزمانی شیعر و زمانی ئاسایی (ڕۆژانە)"[3].

میتۆدی ئەم لێکۆڵینەوەیە زمانەوانی شیکاری هەڵبژاردەییە و، پێکهاتەی ئەم لێکۆڵینەوەیە بریتییە لە پێشەکی و دوو تەوەرە و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکانە، لەگەڵ کورتە باسێکی لێکۆڵینەوەکە بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی. تەوەرەی یەکەممان بۆ چەمك و پێناسەی زمانی شیعری تەرخان کردووە و، تەوەرەی دووەممان بۆ لێدوان بە وردی لەبارەی خەسڵەتەکانی زمانی شیعری کوردیی هاوچەرخ تەرخان کردووە. هیوادارین بەم لێکۆڵینەوەیە کەلێنێکمان لە ڕەخنەی ئەدەبیی هاوچەرخمان پڕ کردبێتەوە..

تەوەرەی یەکەم :
چەمك و پێناسەی زمانی شیعری

زمان لایەنێکی گرینگ و بنەڕەتییە لە شێوازی ئەدەبیدا، چونکە زمان و مۆسیقا و وێنەی هونەری سێکوچکەی بنەڕەتیی شێوازی ئەدەبین و، لە بواری شیعریشدا زمانی شیعر گرنگترین بەشەکانی شێوازی شیعرییە، بە هۆیەوە هۆنیار دەتوانێ جوانی و کاریگەریی شێوازە شیعرییەکەی پێشکێش بکات، هەر لایەنی زمانی شیعری بووەتە جۆرە جیاکردنەوەیەك لەنێوان شێوازی کلاسیکی و شێوازی نوێی شیعر نووسیندا. بەم شێوەیە دەتوانین بڵێین زمانی شیعری دەکرێ ببێتە کەرەستەیەکی لەبار بۆ تۆژینەوەی سیمانتیکی لە نێوان هەردوو بواری تۆژینەوەی زمانی و تۆژینەوەی ئەدەبی، چونکە بە جوانی لە بواری شیعردا ئاستەکانی زمان لە بوارەکانی فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژی و سینتاکسیدا خۆی دەنوێنێت، چونکە دەنگی پیتەکان ڕۆڵی خۆیان هەیە لە بەخشینی مۆسیقای شیعری، هەروەها جۆری وشەکان لەڕووی بڕگەسازییەوە ڕۆڵی خۆیان هەیە لە بەخشینی کێشناسی بە شیعرەکە و، لایەنی ڕستەسازی ڕۆڵی خۆی هەیە لە بەخشینی واتای شیعری. بەم شێوەیە دەتوانین بڵێین زمانی شیعر دەچێتە خانەی زمانی باڵاوە (میتازمان) کەوا جیاوازی هەیە لەگەڵ زمانی ڕۆژانەی خەڵکیدا وەك چۆن زمانناسی بەناوبانگ دی سۆسێر جیاوازی لەنێوان هەردوو جۆری زمانی نووسین (language) و زمانی ئاخاوتنی (speak) خەڵکی دیاری کردووە، هەرچەندە " زمانی شیعر بە بەشێك لە پێشکەوتنی زمانی ئاسایی دادەنرێت، ڕەنگدانەوەشی لە بەرهەمی ئەدەبی و

فۆلکلۆری کارێکی ئاسایی و زیندووە بە گۆڕانی شێوازیش دادەنرێت"[٤]. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا لە شیعری کوردیدا دیاردەی ڕەنگدانەوە و بەکارهێنانی شێوەزاری کوردی بەدی دەکرێت، تەنانەت لایەنی دیالێکت ڕۆڵی مێژوویی خۆی هەیە لە دیاریکردنی قۆناغە مێژووییەکانی شیعری کوردیدا، کەوا سەرەتا بە زاری لوڕی نووسراوە وەك هۆنراوەکانی بابە تاهیری هەمەدانی و پاشتر بە زاری گۆران نووسراوە وەك لە هۆنراوەکانی بێسارانی و صەیدای هەورامی، پاشتریش بە زاری کرمانجیی سەروو وەك لە هۆنراوەکانی مەلای جزیری و ئەحمەدی خانی بەدی دەکرێت، پاشتریش بە شێوەزاری کرمانجیی ناوەڕاست هۆنراوەی کوردی نووسراوە وەك لە هۆنراوەکانی نالی و سالم و حاجی قادری کۆیی و مەحوی و گۆران و کامەران موکری و جەلالی میرزا کەریم و شێرکۆ بێکەس و قوبادی جەلیزادە بەدی دەکرێت.

دیارترین لایەنەکانی زمانی شیعری لەوەدایە هۆنیار (شاعیر) بە ئەنقەست هەندێ ڕستە و دەستەواژەی نێو دەقەکەی هەڵدەبژێرێ لەڕووی سەرسوڕمان و پرسیارکردن و ئەرێ و نەرێ و ڕستەی واتادار و جۆرەکانی ڕستەوە، هەروەها هۆنیار وەك دەقنووس لەنێو زمانی دەقەکەیدا سوود لە هەندێ لایەنی دەنگسازی وەك هێز و بڕگە وەردەگرێت، جگە لە سوود بینینی لە لایەنەکانی وشەسازی و ڕستەسازی بۆ بەخشینی جۆرە کاریگەرییەك بە زمانی دەقەکەی. لێرەدا پێویستە بڵێین هەرچەند باری زمان گرانتر بکرێت لە کاتی نووسینی دەقی شیعردا لەڕووی بەکارهێنانی لێڵی و تەمومژی لە بواری واتاسازی و دەستەواژە و ئیدیۆمی ناڕوون، هەروەها لە بواری بەکارهێنانی جۆرە ڕستەیەکی شیعریی درێژدادەر، ئەوەندە باری تێگەیشتن لە چێژی ئەم جۆرە زمانە لای خوێنەری دەقەکە گرانتر دەبێت.

لە توانای زمانی شیعریدا هەیە خوێنەر بباتە نێو ناخی ژیانی کۆمەڵەکەی، یان دووری بخاتەوە لە ڕاستیی ژیانی خۆی، بەپێی ئەو جۆرە زمانە شیعرییە لەنێو جیهانی هۆنراوەکە بەکارهاتووە، واتە زمانی دەقێکی شیعریی سەر بە قوتابخانەی کەتوارییەت (ڕیالیستی) جیاواز دەبێت لە زمانی دەقێکی شیعریی دیکەی سەر بە ڕێبازی ڕۆمانتیکییەت یان سوریالیزم. واتە هەرچەند زمانی هۆنراوەکە سادە و بێ لێڵی بێت ئەوەندە زۆربەی خوێنەرانی دەقە شیعرییەکە

دەکەونە بەر کاریگەریی زمانی شیعرەکە. ئەم بۆچوونەمان مانای ئەوە نییە زمانی هۆنراوەکە ڕاستەوخۆ بێت، یان دوور بێت لە هەندێ لایەنی چۆنێتی بەکارهێنانی هونەریی زمانی شیعری، کەوا ڕۆڵی خۆی هەیە لە بەخشینی چێژی دەق و پێکەوەنانی وێنەی هۆنراوەیی و شێواز و ئەندێشەی هونەریی و چۆنێتی پێشکێشکردنی بابەت و بیری هۆنراوەکە. ئەرکی گەورەی زمانی شیعری زیاتر لایەنی باوەڕ پێهێنانە بە خوێنەری دەقی شیعرەکە، چونکە کاری باوەڕهێنان دەکەوێتە ئەستۆی نووسەری دەق بەرانبەر خوێنەری دەقەکەی ئەمەیش زیاتر لەڕێی پەیامی دەقە شیعرەکەوە دەبێت. لەم بوارەشدا زمانی شیعری ڕۆڵی کاریگەریی خۆی هەیە، چونکە " ئامانجی سەرەکیی زمانی شیعر، گەیاندنی بابەتی (Theme) شیعرە، لەم هەلوێستەدا شیعر نەك ئاکام، بگرە ڕێگاشە، ئەگەر وەك مەبەست مامەڵە لەگەڵ شیعر کرا "(٥).

هەموو ڕێباز و قوتابخانە و شەپۆلەکانی ئەدەب بایەخێکی تایبەت دەدەن بە زمان لەبواری دارشتنی دەقە ئەدەبییەکاندا، هەرچەندە زۆر بەداخەوە لەم ڕۆژگارەدا جۆرە ئەدەبێکی ناوچەیی کوردی پەیدا بووە بایەخ بە زمانی ناوچەیی دەدات نەك بە زمانی کوردیی یەکگرتوو لە بواری نووسینی ئەدەبیدا، مەودای کاریگەریی ئەم جۆرە زمانە خۆماڵییە زۆر فرەوان نابێ، چونکە بۆ خەڵکی ناوچەیەك زیاتر دەشێت و، خەڵکی ناوچەکانی دیکەی کوردستان لەوانەیە بە ئاستەنگ لێی تێبگەن.

ئەم جۆرە کێشەیە بە زەقی لەنێو ئەدەبی کوردیدا لەم ڕۆژگارەدا بەرچاو دەکەوێ، هەر ئەو کێشەیە لە بواری زمان وەك کەرەسەیەکی دەربڕین کاریگەریی خۆی هەیە لەنێو بەرهەمە کوردییە ئەدەبییەکاندا، چونکە زمانی ستاندەر زیاتر دەتوانێ ئەم جۆرە کێشەیە چارەسەر بکات. خەمی نووسین بە زمانێکی ئەدەبیی یەکگرتوو یەکێکە لە کێشە سەرەکییەکانی هەموو نووسەرێك لە کاتی دارشتنی دەقی ئەدەبیی خۆیدا.

هەرچەندە شیعر لەڕووی سەرهەڵدانەوە کۆنترین ڕەگەزەکانی ئەدەبە لە جیهاندا، بەڵام وەك مۆسیقا نەبووەتە خاوەن زمانی تایبەتی یەکگرتووی جیهانیی خۆی، کەوا لە پەیمانگا میۆزیکییەکانی جیهاندا مرۆڤ لە هەرکوێ هەبێت دەتوانێ

فێری ببێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا شیعر خاوەن جۆرە زمانێکی هەست دەربەرە تەنیا ئەوانەی خاوەن هەستی جوانن دەتوانن بەکاری بهێنن یان لێی تێبگەن. ئەم بۆچوونە وامان لێدەکات بڵێین هەردوو دەستەواژەی (زمانی شیعر) و (زمانی شیعری) دروستن، چونکە لە هەردوو دەستەواژەکە دیارخەر (زمان) و دیارخراو (شیعر) هەیە، بۆیە ئێمە لەگەڵ ئەو بۆچوونە نین کە دەڵێت " زمانی شیعر بوونێکی بەرجەستەی نییە و ڕامانێکی زەینییە وەك (تابلۆی شیعر، سەمای شیعر، وێنەی شیعر،...)، کە هیچ کامیان ئاماژە بۆ دیاردەیەکی زانستی ناکەن و دەربڕینی خوازەیین، بۆیە دەستەواژەی (زمانی شیعری) زانستیترە و لە لێکۆڵینەوەدا دەکەوێتە ژێر تیشکی یاسا زمانییەکان "[٦].

بە حوکمی ئەوەی شیعر کۆنترین جۆرەکانی ئەدەبە تا ئەم ڕۆژگارە پانتایەکی گەورە و فرەوانی لە جیهانی ئەدەبدا داگیر کردووە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆیەك وەك ئەوەی شیعر زمانی ویژدان و سۆزی مرۆڤە، هەروەها ئاسانیی لەبەرکردنی شیعر و کاریگەریی دارشتن و بایەخی شیعر لە هەندێ بۆنەی کۆمەڵایەتی و ڕامیاریدا جگە لەوەی شیعر وەك دەقێکی ئەدەبی پێویستی بە ژمارەیەکی زۆرتر نییە لە وشە وەك ئەوەی لەنێو چیرۆك و ڕۆماندا بەدی دەکرێت، هەروەها جوانیی وشە و کاریگەریی سیماکانی لە نێو شیعردا زیاتر بەرچاو دەکەوێت و، پێویستی هۆنیار بە جۆرە فەرهەنگێکی زمانەوانی لە نێو شیعردا زیاتر دەکەوێتە بەرچاو، هەروەها پێناسەی زمانی شیعری بەوەش دەکرێ کەوا زمانی شیعری جلوبەرگی ڕازێنراوی دەقی شیعرییە.

زمان لە شیعردا وەك کەرەستەیەك لە بواری گێڕانەوە و وێنەکاری و دانووساندنی شیعری بەکاردێت، هەروەها بۆ بەرجەستەکردنی بیری هۆنیاریش لەنێو دەقەکەیدا بەکاردێت و، بەم شێوەیە بەهاکانی زمان لەنێو شیعردا بەرجەستە دەبێت.

زمانی شیعری لەنێو هەردوو جۆری شیعری کلاسیکی و هاوچەرخدا هەندێ جیاوازی بە خۆیەوە دەبینێ، بۆ نموونە لە شیعری کلاسیکیدا بە حوکمی ئەوەی دەبێ هۆنیار لایەنی ڕەوانبێژی ڕەچاو بکات بۆیە دەبینین هۆنیاری کلاسیکی تووشی هەندێ گیرو گرفتی زمانەوانی دەبێت، چونکە هۆنیاری کلاسیکی دەبێ

خەمی هەڵبژاردنی هەندێ وشەی یەك سەروا بخوات بۆ بەکارهێنانی لە کۆتایی بەیتەکانی هۆنراوەکەی. هەروەها دەبێ هۆنیار هەندێ وشەی فەرهەنگی بە واتای ڕەوانبێژی لە بوارەکانی لێکچوواندن و درکە و خوازە و خواستن بەکاربهێنێت. ئەمە جگە لەوەی زمانی شیعری لە هۆنراوەی کلاسیکیدا توانای شیعریی هۆنیار دەردەخات لە بەکارهێنانی جۆرە زمانێك بە هۆیەوە جیا دەکرێتەوە لە هۆنیارانی دیکە و، لە هۆنراوەی کلاسیکیدا هۆنیار بۆ دەرخستنی لێهاتوویی توانای شیعریی خۆی نەك تەنیا بە زمانی زگماکیی خۆی شیعر دەنووسێت، بەگرە بە چەند زمانی دیکەش شیعر دەنووسێ.

لە شیعری نوێ و پەخشانە شیعردا سروشتی زمان دەقاودەق وەك ئەوەی لەنێو شیعری کلاسیکیدا نییە، چونکە بە حوکمی ئەوەی سەرهەڵدانی شیعری نوێ بە جۆرە نوێکردنەوەیەکی ڕەوتی شیعر دادەنرێ. هەروەها لەدایکبوونی پەخشانە شیعریش لەم ڕۆژگارەدا بە هەنگاوێکی تازەتری نوێکردنەوەی شیعر دادەنرێت، بۆیە زمانی شیعری لە هەردوو جۆری شیعری نوێ و پەخشانە شیعر ئەرکە قورسەکەی لایەنی ڕەوانبێژی بەسەر کۆڵییەوە ئاسانتر بووەتەوە و، زمانی شیعری لەم دوو جۆرە شیعرەدا زیاتر بە نواندنی دەقی شیعری هەڵدەستێ و هەوڵدەدات وەك جلوبەرگێکی تازەی دەقە شیعرییەکە خۆی بنوێنێ. ئەمە جگە لەوەی وەك شیعری کلاسیکی زمانی شیعر لە هەردوو جۆری شیعری نوێ و پەخشانە شیعر بە ئەرکەکانی بەرجەستەکردنی بیر و وەسف و وێنەکێشانی حاڵەت و ناوەڕۆك و بابەتەکانی شیعر هەڵدەستێ لەگەڵ ڕۆڵ نواندنی لە هەردوو بواری گێڕانەوە و دانووساندنی شیعری کەوا لە شیعری نوێ و پەخشانە شیعردا زیاتر بەکار هاتوون.

زمانی شیعری لە پەخشانە شیعردا هەندێ ئاڵۆزی و بارگرانی بە خۆیەوە دەبینێ، چونکە زمانی شیعریی پەخشانە شیعر زیاتر وەك زمانێکی هێمایی خۆی دەنوێنێ بە حوکمی ئەوەی دەقی پەخشانە شیعر زیاتر دەقێکی مەعریفییە هەوڵدەدات چەندین لایەنی ئەفسانەیی و سیمبولی و مەعریفی و ڕۆشنبیری پێشکێش بکات و، زمانی شیعریی پەخشانە شیعر لەنێوان هەردوو زمانی سۆز و عەقڵ دادەنرێت. بۆیە پەخشانە شیعر بە ئاسانی لەبەر ناکرێت، بەڵکو زیاتر بۆ خوێندنەوەی مەعریفی دەنووسرێت و ئەم لایەنە کێشەی کەمتر کاریگەری و بڵاوبوونەوەی لەنێو خوێنەرانی شیعردا بە خۆیەوە دەبینێت.

تەوەرەی دووەم :
خەسڵەتەکانی شیعری هاوچەرخی کوردی

زمانی دەقی شیعری کلاسیکیی کوردی زیاتر مۆرکی ڕەوانبێژی بەسەریەوە زاڵ بــوو لــەڕووی ڕەگــەز دۆزی و لــەف و نەشــر و خواســتن و خــوازە و ئیدیۆمــەوە بەشێوەیەك خوێنەر پێویستی بە جۆرە شارەزاییەکی ڕۆشنبیری هەیە تا لە واتای شاراوەی هەندێ وشەی نێو هۆنراوەکە تێبگات. بۆ نموونە نالی لە بەیتە شیعرێکدا دەڵێت :

بڕۆت هەر چین و پەرچەم چین لەسەر چین

ئەمەندە چینە، قوربان، پێم بڵێ چین ؟![7]

ئەم جۆرە زیرەکییە نالی لەبواری ڕەگەز دۆزی نواندوویەتی لە بەکارهێنانی وشەی (چین)، هەروەها لە بەکارهێنانی پێچ و پەخش (لەف و نەشر) لەم بەیتەی خوارەوە بەڵگەن گەواهی دەدەن بۆ وەستایی نالی لە گەمەی زمانی نێو دەقە شیعرییەکانی بەشێوەیەك تا ئێستا هیچ هۆنیارێکی دیکە نەیتوانیوە تێپەڕی بکات:

یا توربەتی یا غوربەتی (باری) بشکێنن

هەر مونتەزیرە نالی ئەگەر مرد و ئەگەر ما

لێرەدا هەردوو وشەی (توربەت و مرد) و (غوربەت و ما) جۆرە پێچ و پەخشن لە ڕێی هەڵبژاردنی هەندێ وشە بە ئەنقەست لە لایەن هۆنیارەوە کراوە. بە ڕاستی نالی باشترین هۆنیارانی کلاسیکی کوردییە توانیویەتی زمانی هۆنراوەکانی بەچەندین وشەی کوردیی پەتی بڕازێنێتەوە و، لە گەمەی زمانی شیعریی خۆیدا بەشێوەیەکی سەرنجڕاکێش بیانمەزرێنێ، بۆیە دەکرێ ئێمەیش بڵێین نالی " وەك پەپوولە و هەنگێك بووە، بەناو گوڵزاری وشەی جوان و ڕەسەنی کوردی کەوتووە و لەهەر گوڵە هەڵاڵەی شیرینی وەرگرتووە و هەنگوینی شیعرەکانی پێ دروست کردووە "[8]. ئەم جۆرە لایەنانە لە زمانی شیعری کلاسیکیمان بەرچاو دەکەوێت بە حوکمی ئەوەی زیاتر بۆ دەرخستنی توانای شیعریی هۆنیار بەکار دەهێنرێت، بەڵام لە شیعری کوردیی نوێ کەمتر لایەنی

شانازی بەرچاو دەکەوێت بەحوکمی ئـەوەی شـیعری نـوێی کـوردی زیـاتر خـاوەن پـەیامی کۆمەلأیـەتی و ڕامیـاریی خۆیـەتی. شـیعری هاوچـەرخیش زیـاتر شـیعری مەعریفییە زمان دەکاتە ئامرازی خۆنواندن.

زمـانی شـیعری نـوێی کـوردی لەسـەر دەسـتی گـۆران و هاوەڵـەکانی زیـاتر ئاسانکاری بـۆ تێگەیشـتنی خوێنـەری دەدا، چـونکە خـودی هۆنراوەکـە خـۆی بـە خاوەن پەیامێك دەزانی بۆ بەرجەستەکردنی کێشەیەکی سەردەمی هۆنراوەکە. بـۆ نموونـە گـۆران لـە هـۆنراوەی (حـوزنی پەچـە) هەوڵـدەدات کێشـەی ئـافرەتێکی چەوساوە و لێقـەوماومان بـۆ بەرجەسـتە بکـات، بۆیـە ئـەم جـۆرە زمانـە سـادە و ساکار و ئاسانەی لەنێو هۆنراوەکەی بەکارهێناوە :

ژنێکی شۆخ لە چاوی بەڵەك بە مەئیووسی
خلی ئەکردەوە هۆن هۆن دڵۆپی مرواری
بە ئاو ئەبوو دڵی بەردین لە ئاه و ئەفسووسی،
بە ئاوی ساردی پەتی نا، بە مایيعی ناری!

وتم: فیدایی جەماڵت بم ئەی پەری شێوە!
ئەوا توایەوە هەستم بە سۆزشی گریەت :
چییە کە هەیکەلی مەڕمەڕ، غوباری وا پێوە،
قەمەر شکات و سکالأ ئەکا لە هەوری خەفەت ؟

سەری بە عیشوە لەقان و بە لەهجەیەکی حەزین
وتی : بچۆوە بپرسە لە جینسی پیاوی برات،
کە کەوتە گۆشەیی گیرفان گوڵێکی ئاوریشمین
چییە تەفاوتی بوون و نەبوونی، قیمەتی لات؟[9]

شـێخ نـووری شـێخ سـاڵحی هۆنیـار و هـاوەڵی گـۆران، بەهـەمان شـێوەی گـۆران زمانێکی سادە و ڕەوانی لە هۆنراوەی (پەچە) بۆ خستنەڕووی کێشەی ئافرەت لـە ڕۆژگاری خۆیدا لەگەڵ پەچە بۆ داپۆشینی ڕوخسار، واتە زمـانی شـیعری کراوەتـە کەرەسەیەك بۆ دەربڕینی بیرورا:

گوێم لەناڵینی کچێ بوو، دوێنێ ئەیلاوانەوە
وا بە تەئسیر و بە سۆز ئەیوت، دڵی ئەتوانەوە
دەنگ و ڕەنگی وا نەبیستراوە و نەبینراوە لە کەس
کۆنە قەتماغەی برینی ناو دڵی ئەکولانەوە
ئەیوت، ئەم ڕووپۆشە تەنیا ڕووی نەپۆشین و بەس
ڕووبەڕووی خۆمان، حقوقی نایەنە ناو نسیانەوە
قەت نەبوو ڕۆژێ بە سەربەستی حەقێ داوا بکەین
بۆ بەشی خۆمان بچینە ساحە و مەیدانەوە
ئەوەڵ و ئاخر، خەتای ئەم ڕوو ڕەشەی ڕووپۆشە بوو
بوو بە مەنعمان نەچووینە کۆمەڵی پیاوانەوە
دایگرن توخوا فڕێی دەن، بیخەنە تەنوورەوە
حەیفە ڕۆژی ڕوو، ئەنێنە ناو شەوی دەیجوورەوە(١٠)

شیعر هەرچەند زمانەکەی ناسکتر بێت و لەگەڵ هەستی ناخەوەی مرۆڤدا بدوێ ئەوەندە زمانی ئەم جۆرە بەرهەمانە دەبێتە خاوەن تایبەتمەندیی خۆی. بۆ نموونە ئەگەر بڕوانینە زمانی ئەم کۆپلە شیعرەی بێسارانی بۆمان دەردەکەوێت چەند زمانەکەی ناسك و کاریگەرە :

گیانە لە پرخەی خەوی خەومدا
پێ بنێ وەبان هەردوو چاومدا
مەڵێ برژانگت تیژە وەك چقڵ
ئەچەقێتە پێی ناسکتر لە گوڵ
من بەو برژانگە بۆیە خۆش حاڵم
خاکی بەر پێی تۆی پێ ئەماڵم

ئەم جۆرە زمانە سادە و ساکار و ئاسانە لە شیعری کوردیی هاوچەرخدا بەهەمان شێوەی جارانی نەما، چونکە شیعری کوردیی هاوچەرخ زیاتر شیعری مەعریفییە، زیاتر تێیدا هۆنیار کۆمەڵێك هێما و ڕەمزی ئەفسانەیی بەکاردەهێنێ. لەم حاڵەتە جۆری زمانەکەش بووەتە خاوەن جۆرە تەمومژییەك و، بەئاسانی لەبەر ناکرێت، باشترین نموونەش هۆنراوەکانی (هاشم سەڕاج و ئەنوەر مەسیفی و

سەباح ڕەنجدەر و جەلال بەرزنجی و دڵشاد عەبدوڵلاَ.. تاد). لە ساڵانی هەشـتاکان و نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوودا. مەسعوود محەمەد، بیرمەندی گەورەی کـورد لـە سەدەی بیستەهەم، لەبارەی لێڵی و تەمومژیی زمان و واتای نێو شـیعری کـوردیی هاوچەرخ، دەڵێت " هی وایان تێدایە، بێ موبالەغە، کەس تێیان ناگا. تاك تاکەیان تێدایە، هێندە هێمایی و دەروونی و (تجرید) بن لەوانەن بەلای خاوەنەکانیشیانەوە واتاییێکی یەکجارەکی (نهائی)یان نەبێ و بـەپێی گـۆڕانی بـاری نەفسـی و زیهنـی و دەوروبەری خۆیانـەوە (تصـور)یان بـۆ واتـای ئـەو تـاك تاکانـە بگۆڕێـت "[11]. بـۆ نموونە خوێنەری ئەم پارچە شیعرەی هۆنراوەی (دیداری خوداوەندە ناکامەکان)ی سەباح ڕەنجدەر بە ئاسانی لە واتا شاراوەکانی پشت وشە و دێڕەکان تـێ ناگـات، بەڵکو زۆر جار وەك دەوترێت خوێنەرێك لـە دۆڵێـك سـەری تەقـەی دێـت و هۆنیـار مەبەستی دیکەی هەیە :

زەوی مەیی خانەدانی خواردووەتەوە

قسەی دڵم دەزانێ و هەمیشە تاجی بیرکردنەوە و پشوودانیم

پیاڵەیەك مەیم لە زەویی خانەدان وەرگرت

لە ڕۆژێکی نزیکدا دێت

دەستی سێبووری و پڕختووکەی لەسەر دڵم دادەنێ

بە ترپەی دەڵێت پشوو بدە ماندووی[12]

وەك دەزانـین زمـان کەرەسـەیەکی زۆر گرینگـی وێنـە کێشـانی شـیعرییە لـە هـۆنراوەی کلاسـیکی کوردیـدا، چـونکە وێنـە شـیعرییەکە بـە جـۆرە زمـانێکی سەرنجڕاکێش خۆی دەڕازێنێتەوە، تا بە هۆیەوە کاریگەریی خـۆی هـەبێت بەسـەر خوێنەرانیدا. بۆ نموونە نالی بەم جۆرە زمانە شـیعرییە وێنـەی جلوبـەرگ و سـنگی کچە سەرنجڕاکێشەکەیمان بۆ دەکێشێت :

لە دوگمەی سوخمە دوێنێ نوێژی شێوان

بەیانی دا سفیدەی باغی سێوان

لە خەوق طەلعەتی ڕۆژ هەروەکو شێت

بە ڕوو زەردی هەلاَت و کەوتە کێوان[13]

ئەم جۆرە بایەخدانە بە زمان لەنێو وێنـەی هـۆنراوەیی هاوچەرخیشـدا بەرچـاو دەکەوێ بەشێوەیەك نەك تەنیا زمانی شیعریی دەبێتە کەرەسەیەکی گرینگی وێنە هۆنراوەییەکە، بەڵکو دەبێتـە جلوبـەرگێکی جـوان بـۆ ڕازاندنـەوەی چوارچـێوەی هۆنراوەکە، بۆ نموونە شێرکۆ بێکەس وەك هۆنیـارێکی ناوبـانگی شـیعری کـوردیی هاوچــەرخ زۆر بــە جــوانی و ســەرنجڕاکێش زمــانی شــیعری دەکاتــە کەرەســەی وێنەکێشانی ئەم حاڵەتە دەروونییەی نێو هۆنراوەکەی :

ڕائەکشێم
پەتوویەك ئەدەم بە شەوما
لە پەتوودا وێنەی پڵنگێکی تیایە
ئەو درێژ و پڵنگ درێژ
تل ئەدەم و ئەویش لەگەڵمدا تل ئەدا
لە ژێرەوە سەرنج ئەدەم
کەڵبەکانی لەسەر ملمن
ترسی خەت خەت لێم ئەنیشێ
هەردوو چاوم ئەنووقێنم
هەتا خەوم لێ ئەکەوێ
((لە دەشتێکدام
خۆم ئەبینم بووم بە مامز
پڵنگەکە بەدیم ئەکا و دوام ئەکەوێ
ڕائەکەم و ڕائەکەم و پڵنگ هەر دێ
دێت و دێت و هەتا سێبەرمان تێکەڵ ئەبێ
دێت و دێت و لە پشتەوە
بستێك ماوە بمگرێ
لە پڕێکدا
دائەچڵەکم
ئارەقێکی سارد دەرئەدەم
پەتوو لەسەر خۆم لائەدەم
ماڵەوەیە؟!

ورد ئەبمەوە
پڵنگ لەبەر قاچەکانما
تێکشکاوە و گەمۆڵەیە!

لە شیعری نوێ و پەخشانە شیعردا وشەی شیعری جۆرە بارگاوییێکی واتایی بە خۆیەوە دەبینێت، ئەمەش لەڕێی بەخشینی مۆرکێکی سیمبۆلی و واتایەکی ڕەمزی بە وشە شیعرییەکە، یان لەڕێی دووبارەکردنەوەی وشەکە لە نێو دێڕە شیعرەکە، یان دووبارەکردنەوەی دەستەواژە شیعرییەکە و ڕستە شیعرییەکە لە چەند شوێنێکی ناو هۆنراوەکە. ئەمەش لە پێناو دروستکردنی حاڵەتێکی دەروونی لای خوێنەر و گوێگری هۆنراوەکەیە بە هۆی جەختکردن لەسەر ئەو جۆرە وشە هەڵبژێراوانە کەوا لە ئەنجامدا ڕۆڵی کاریگەریی خۆیان هەیە لە بەخشینی جۆرە واتایەك بە دەقە شیعرییەکە لەنێو زمانی شیعریدا. هۆنیار هەندێ وشە بۆ هەندێ ئەرکی واتایی هەڵدەبژێرێت، بۆ نموونە لە زمانی شیعریدا هەندێ وشە وەك (ئاسا، چۆن، وەك، وەکو، میسل، مانەند) بە ئەرکی لێچواندن هەڵدەستێت، چونکە ئەم جۆرە وشانە بە ئەوزاری لێچواندن لەنێو ڕەوانبێژی کوردیدا هەڵدەستن و، ئەم جۆرە وشانە دەبنە مایەی دروستکردنی وێنەی لێکچواندن لەنێو بابەتی شیعریدا. هەرچەندە لە زمانی شیعری کلاسیکیدا ئەم جۆرە دیاردەیە بەدی دەکرێت، بەڵام هۆنیاری هاوچەرخیش پێویستی بە مەزراندنی وێنەی لێکچواندن هەیە بۆ ئەوەی داهێنان و توانای شیعریی خۆی بخاتە ڕوو، لەگەڵ هەوڵدانی بۆ بەخشینی جۆرە چێژێکی شیعری بە هۆنراوەکەی.

زمانی شیعری کوردیی هاوچەرخی ئەو چەند ساڵەی سەرەتای سەدەی بیست و یەك زیاتر چڕ کراوەتەوە، بەشێوەیەك هۆنیار ژمارەیەکی کەم لە وشە هەڵدەبژێرێت بۆ بینای ساختمانی واتای هۆنراوەکە و وێنە هۆنراوەییەکەی، کەوا لە ڕووی زاراوەی ڕەخنەییەوە پێی دەوترێت پۆستەرە شیعر. ئەم جۆرە پۆستەرە شیعرەی لای خۆمان جیاوازە لە شیعری وێنەیی ئیزرا پاوەند و هاوەڵەکانی لە قوتابخانەی وێناکاری لە شیعری ئینگلیزیی پاش جەنگی یەکەمی جیهانی، هەروەها جیاوازە لە شیعری هایکۆی ژاپۆنیی پاش جەنگی دووەمی جیهانی. لێرەدا ئێمەیش وەك د. ئازاد ئەحمەد مەحموود دەڵێین " قەسیدە تا

کورتتر و خەستتر بێت، زمانی شیعری بۆ دۆزینەوەی چەقی واتا و ئاشکرابوون بیَ ئـەرکتر دەبێـت. تێکسـتی شـیعری کـورت لـە بەراییـدا، ماوەیـەکی سـنووردار بـۆ چـالاکیی خـۆی دەستنیشـان دەکـات، پـاش لـەدایکبوونی لـە ئاقـارێکی بچـووك و تایبەتدا، زمانی شیعر دەلالەت و ئێستێتیکای خۆی ئاشکرا دەکات "[١٤].

سامی شۆڕش، عەبدوڵلا پەشێو و قوبادی جەلیزادە و تا ڕادەیـەك شـێرکۆ بێکـەس باشـترین هۆنیـارانی پۆسـتەرە شـیعری کـوردیی هاوچـەرخن. بـۆ نموونـە قوبادی جەلیزادە لە هۆنراوەی (مەمك) دەڵێت :

ئێستە مەمکت..
دوو پشیلەی خڕیماڵین.
هەتا زیتر،
دەستیان بەسەر سەرا بێنم
پتر چاوی حەز لێك دەنێن.
کەچی دوێنیَ،
دووبارە کەوی کێوی بوون
هەتا شاباڵیم هەڵکشان
سەد دەنووکیان دا لە دەستم !![١٥]

هۆنیار لەم پۆستەرە شیعرەیدا زۆر بە جوانی بەو چـەند وشـەیە مەبەسـتی پێکـاوە و، وێنەیـەکی هـۆنراوەیی سەرنجڕاکێشـی پێشـکێش کـردووە، بـەلاَم لـە هۆنراوەیەکی دیکەدا بەناونیشانی (زبلَ) بـەو چـەند وشـەیە نـەیتوانیوە وێنەیـەکی هۆنراوەیی سەرنجڕاکێشی پێشکێش نەکردووە :

زبلَ... زبلَ
دەستەکانم ترسنۆکن،
هەردوو دەستی خۆی بڕییەوە و
نایە هەگبەی زبلَ ڕێژێك![١٦]

شیعری تـاك دێـڕی (سـەباح ڕەنجـدەر) هێناویەتـە نـاو شـیعری کـوردی و بەکاری هێناوە. بڕوانە ئەم شیعرە تاك دێرییـە لـە گۆڤـاری کـاروان، ژمـارە (٨)ی ساڵی ١٩٩٣، (**تەرمێك لەسەر شۆستە پاکـەت دەفرۆشـیَ**). بـەلاَم (عـەباس عەبـدوڵلا یووسف) زیاتر کاری لەسەر ئەو داهێنان و بنەڕەتەی (سـەباح ڕەنجـدەر) کـردووە

وەك شێوە و شێوازێك پەرەی پێدا و ناساندی. عەباس عەبدوڵڵا یووسف، وەك هۆنیارێکی خاوەن ئەزموونێکی باشی نوێخوازی لە شیعری کوردیدا، دەیەوێ لەڕێی چەند وشەیەکی نێو تاك دێڕە شیعرییەکانی، وەك شێوازێکی نوێی دارشتنی شیعری کوردیی هاوچەرخ، واتای هۆنراوەیەکی تەواو بەکۆڵ بەسەر هۆنراوە تاك دێڕەکانی بدات، بێ ڕەچاوکردنی توانای دیارکراوی وشە بۆ بەخشینی واتای فەرهەنگی. واتە کەمیی ژمارەی وشەکانی نێو هۆنراوە تاك دێڕەکانی زۆر جار بووەتە بارگرانی بەسەر زمانی ئەم جۆرە هۆنراوانە، بەمەش ئەم جۆرە هۆنراوە تاك دێڕانە زیاتر لە قسەی نەستەق نزیك دەبنەوە و، لەوە دوور دەکەونەوە بتوانن بە چەند دێڕ و بەیتێك هەستی ناسکی ناخەوەی مرۆڤمان بۆ بەرجەستە بکەن، تەنانەت زمانی شیعریی ئەم جۆرە هۆنراوە تاك دێڕانە لە خەسڵەت و ئەرکی ڕاستەقینەی خۆیان بێ ناز ماونەتەوە، بۆ نموونە:

- **کامیان بخەمە نێو کەوانەوە، ئێرە یا ئەوێ یان ئێرەوێ.**
- **چاوم شازارە، وێنە خۆرێکی بێهاوتایە.**
- **نووسایکۆیە، بنهۆشی بنهۆشە و ناخەکەشی ئەتلانتسە.**
- **شاعیر بم دەنووسم، پەپوولە لە ئەژدیهایە، داروینیش بم دەنووسم : لە گوڵە.**
- **لە گرژگە ڕایکرد، دوور دوور بوو، بە تیشکە دەنگ گرژتر کرا.**
- **ماسییە... لە کلکەوە بە قولاب بگیرێ، تریتۆنە !**

ئەوەی لێرەدا شایانی وتنە، هەندێ لەم جۆرە هۆنراوانەی لە سنووری تاك دێڕی دەردەچن و دەبنە دوو دێڕ، وەك لەم نموونانەی خوارەوە بۆمان دەردەکەوێت :

- **قرقراگەی سەت مرۆڤ لێکبەستی دەبێتە پیرە عەنتەرناشێك و ترەتر تێماندەگەینێ هەر خۆی پەیکەری پەیکەرانە.. هەرخۆی دەنگی دەنگانە !**
- **پۆستکۆلۆنیالیزمە، لە مێژە ئافرەتێکی شەبقە لەسەر شۆرتلەبەر هات و نوشتەکانی داپیرمی برد، بڵێ ئەمرۆ بمداتەوە ؟**

- **كە پێیحەسا بەسەر لەشیدا، لە شوونی قەمچیی نچچە و خامۆشـی رلكـە دەگەڕێم، لۆ سالۆمی هستریانە ڤیژاندی: دەرچە...هەی ملۆزمەی مێملـی سەر جەستە!!!** (١٧)

هــەروەها هاشـم سـەڕاجیش لـەڕێی شـیعری نـانۆ دەیـەوێت بـاری زمـانی شـیعرەكانی گـرانتر بكـات بەشـێوەیەك چـەند وشـەیەكی زۆر كـەم ژمارەیـان لـە ژمارەی پەنجەكانی دەست تێناپەڕن ببێتە باشترین كەرەسە بۆ دەربڕینی هەنـدێ بۆچوونی كـورتی خـۆی، بەشـێوەیەك ئـەم جـۆرە هۆنراوەیـە نـە لەسـەر شـێوازی هۆنیارانی قوتابخانەی وێنەیی نێو شـیعری ئینگلیزیـدا دارِشـتێنراوە، كـە هـۆنراوە بریتی دەبێت لە (١٤) وشە وەك لە شیعرەكانی ئیزرا پاوەند و هاوەڵەكانی بەرچاو دەكـەوێت. هــەروەها هــۆنراوەی (نــانۆ)ی هاشــم ســەڕاج لــە دارِشــتنی شــیعری (هایكۆ)ی ژاپۆنیش ناكات.

شیعری هایكۆ " نـەریتی ژاپۆنییـە حەڤـدە بڕگـەی هەیـە، كـە لـە سـێ دێـڕی (٥،٥،٧) بڕگـــەیی دەنووســـرێت، شـــیعرە هایكۆییــــەكان كـــورت و زۆر ڕوون و درەوشاوەن. هایكۆ بریتییە لە وێناكردنی تـەواو و كـەماڵی سـاتە ئەزموونییـەكانی شاعیر. لە تایبەتمەندییەكانی تری هایكۆ، زمانی سـاكار و بـێ پـێچ و پـەنا وەرز و واژەیە، كە باس لە یەكێ لە وەرزەكانی ساڵ دەكات. هایكۆ پێشتر ناوی (هۆككو) بووە و، هایكۆ نە كێشی هەیە و نە سەروا، هەروەها جوانكارییە كەلامییەكان تێیدا بە دەگمەن بەكار دێن، دەوروبەری دوو هەزار ساڵ لەمەوبەر، هایكۆ بەشـێك بـووە لە فۆرمێكی شـیعریی (٣١) بڕگـەیی بـە نـاوی (تانكـا)، كـە شـاعیران بـە شـێوازی پرسـیار و وەڵام دەیانهۆنییـەوە و بەشـی یەكـەمی تانكـا حەڤـدە بڕگـەی هەیـە و بەشی دووەم چواردە بڕگە. هایكۆ دەبێت شایەرانە بێت و ساكار و دژوار، ژیـری و ناژیری تێیدا بێت و، سەراپای هایكۆیەك دەبێت بە یەك نەفس بخوێنرێتەوە و، زۆر جار هەر سێ دێڕەكەی هایكۆ ڕستەیەكی تەواو ساز ناكات، بۆ نموونە :

١- گوڵە سپییەكان

أ-لە كەلێنی دیوارەوە

ب- بەهار دێ

٢- زەربەكانی تەور

ج–بۆنی شووڵی کاج،

د– سووتەمەنی زستان[18]

هەرچۆنێك بێت زمانی شیعریی هۆنراوەی (نانۆ)ی هاشم سەراج زیاتر و زۆرتر بە ئەرکی وەسف هەڵدەستن بۆ پەیاموەرگرەکانی نەك بە ئەرکی بەرجەستەکردنی هەست و سۆز و هێزی ناخەوەی پەیاموەرگرەکانی، واتە لە بارگاویی واتای فەرهەنگی و واتاسازی بێ بەش دەبێت، بۆ نموونە :

١– شێوەت

لە وێنەی هەورەکان دەکا

٢– نیڤیا

لیکی دەمی تیمساحە

٣– زمان

کەرەستەی ختووکەدانە

٤– مەرگ

درزی نێو بوون

پڕ دەکاتەوە

٥– کونجی

پیتی هەڵڕژاوی دەفتەری نانە[19]

ئەگەر ئەم جۆرە دێڕانەی هۆنراوەی (نانۆ) بەشێوەی ئاسایی بنووسینەوە، ئەوسا بە هەمان شێوەی هۆنراوەی تاك دێڕی لێدێتەوە، لێرەدا بۆمان هەیە بڵێین هەندێ لێکچوون هەیە لەنێوان هەردوو جۆری شیعری هایکۆ و نانۆ لە ڕووی کەمیی ژمارەی وشەکان و، نەبوونی کێش و سەروا و هەبوونی سێ دێڕ هەندێ جار لە شیعری نانۆدا، بەڵام لە چەند لایەکی دیکەوە جیاوازن، وەکو نەبوونی حەڤدە بڕگە لە شیعری نانۆ و، باس نەکردنی وەرزەکان لە شیعری نانۆدا و، هەبوونی فۆرمی ڕستە لە شیعری نانۆدا.

بەمەش ئەم دوو هۆنیارە لە هەوڵی بێوچانن بۆ لەدایکبوونی هەندێ خەسڵەتی تازەی زمانی شیعری کوردیی هاوچەرخ، لێرەدا پێویستە بڵێین ئەم دیاردە تازەیە نەیتوانیوە لەنێو هۆنیارانی کوردی هاوچەرخ تەشەنە بکات.

هەندێ جار وشەی نێو زمانی هۆنراوەی هاوچەرخی کوردی خاوەن واتای ڕوونی تایبەتی خۆیەتی، بەڵام هۆنیار بەئەنقەست بەشێوەیەکی ئاڵۆز واتای وشەکانی نێو هۆنراوەکەی دەچنێ، لە ئەنجامدا خوێنەر سەری لێ دەشێوێت بە ئاسانی لە واتای گشتیی هۆنراوەکە تێناگات. بۆ نموونە ئەنوەر مەسیفی گەمەی ئاڵۆزکردنی واتای وشەکانی نێو هۆنراوەی (کافر شا) بە شێوەیەك کردووە ڕوونیی واتای هەندێ وشەی وەك (قەمبوور) و (تەمبوور) لەنێو هۆنراوەکە بزر دەبێت :

قەبرە قەمبوورەکانی لەشکری
قەمبوورم بە تەمبوور دا
لە پاشان تەمبوورم
بۆ ئەو پەیکەرانەی
ژنیان لەناو بادەدا لێ دا
قەبرە قەمبوورەکانی
لەشکری قەمبوورم
بە تەمبوور دا
لە پاشان تەمبوورم
بۆ کافرشا لێ دا
گۆرانیبێژەکانی کافرشا
قەبرە قەمبوورەکانی لەشکری قەمبووریان
لە گا نا
لە گای ناو
ئەو پەیکەرانەی
ژنیان لەناو بادەدا(٢٠)

ئەم جۆرە گەمە زمانییە جۆرە لادانێکە لە یاساکانی فەرهەنگسازی، لادانی زمانیش نەك تەنیا لە بواری واتاسازی و فەرهەنگسازیدایە، بگرە لە بواری ڕستەسازیش لەنێو هۆنراوەی کوردیی هاوچەرخ بەرچاومان دەکەوێت، بۆ نموونە لە بینای ئاسایی رستەی زمانی کوردیدا بکەر دەکەوێتە سەرەتای ڕستەکەوە، بەڵام لە هەندێ ڕستەی شیعریدا کار کەوتووەتە سەرەتای ڕستە و بکەر کەوتووەتە کۆتایی ڕستەکەوە. هەروەها هەندێ هۆنیار لە بواری لادانی شیعری لە

بەکارهێنانی وشەی نوێباو دەستڕەنگینیی خۆیان نواندووە، بۆ نموونە بورهان ئەحمەد لە هۆنراوەی (من بە خەزان شارەزام، بە گریان عاریفەم) هەندێ وشەی کردووەتە هاوشان وەکو (چاوی دیوار) و (قومی ڕەنگ) و (ڕیشی فلْچەکان) :

کانزاکان قەوارەیەکم پێ نابەخشن ڕووی بەردێك بریندار بکەم
چاوی دیوارێك هەڵبکۆڵم
بەر لەوەی بگەمە بەر ئاوێنەی ڕەنگەکان
ڕیشی ویقاری فلْچەکان سووتاو بوون
کاکۆڵی زەردیان کاڵ ببوونەوە، سمێڵی ڕەشیان با بردبوونی
پێش ئەوەی قەڵەم و سومبەی تاشین
لە گیرفان پاڵتووی پەیکەرێکی دێریندا بدۆزمەوە
بەر لەوەی دەست بەرم بۆ قومێك ڕەنگ
پەیکەرەکان تاشرابوون، تابلۆکان تێر ببوون[٢١]

بەم شێوەیە بۆمان ڕوون دەبێتەوە لادانی واتای زمانی یەکێکە لە خەسڵەتە بەرچاوەکانی شیعری هاوچەرخی کوردی، چونکە " لادانی واتایی شکاندنی یاساکانی دیوی ناوەوەی زمانن، پێوەندییەکی پتەویان بە گۆڕینی مەبەست و واتا و تێگەیشتنەوە هەیە، واتا نەك هەر واتای سەردەم دەگۆڕن بگرە دەبنە بار و ئەرك بۆ گوێگریش "[٢٢].

ئەوانەی بە لایانەوە پێناسەی (ئەدەب زمانە) بۆچوونیان ڕاست و دروستە، چونکە دەقنووس لەڕێی جۆرە زمانێکەوە بە پرۆسەی داڕشتنی دەقەکەی هەڵدەستێ. زمانی ئەدەب – بە تایبەتی زمانی شیعر – بە زمانی باڵا (meta language) دادەنرێت[٢٣]، چونکە جۆرە زمانێکی ستاندەر و دانسقەیە جیاوازە لە زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانەی خەڵکی (speak)، کەوا دیاردەی شێوەزارەکانی پێوە دیارە. لێرەدا پێویستە بووترێت هۆنیار خاوەن پەیامی خۆیەتی و دەیەوێت لەڕێی چەندین وشە و دەستەواژە و ڕستەی زمانی هەڵبژێرراوی خاوەن واتای کاریگەر ڕۆڵی کاریگەریی خۆی بنوێنێ بەسەر بیر و هەستی خوێنەرانی دەقەکەیدا، تەنانەت لەم بوارەدا ڕۆڵی زمان لەبەرچاوە لە بەخشینی نەمری بە دەقە ئەدەبییەکە و نووسەرەکەی، واتە زمانی باڵای شیعر یەکێکە لە خەسڵەتەکانی شیعری هاوچەرخی کوردی. هۆنیار، وەك ڕۆشنبیرێکی پایە بەرز، پەنا دەباتە بەر

زمانی یەکگرتووی میللەتەکەی نەك شێوازی ناوچەکەی بۆ سوود وەرگرتن لە ڕۆڵی زمان بەسەر ژمارەیەکی زۆری خوێنەراندا. کاتێك کە دەڵێین شیعر یان ئەدەب زمانە، مەبەستمان لایەنی دەربڕینی ئەدەبییە، چونکە زمان کەرەسەیەکی سەرەکیی پەیامی دەربڕینە بۆ خستنەڕووی بیر و بۆچوونەکانی هۆنیار. ئەم لایەنەی دەربڕین بەهای خۆی هەیە، چونکە نووسەر دەیەوێت لەڕێی جۆرە دەربڕینێکی جوان و سەرنجڕاکێشەوە کاریگەرییەك بە دەقە ئەدەبییەکەی ببەخشێت، واتە ئەرکی دەربڕینی جوان و کاریگەر یەکێکە لە خەسڵەتەکانی شیعری هاوچەرخی کوردی.

کەواتە هۆنیار مرۆڤێکە لەنێو ژینگەیەکی کۆمەڵایەتی دەژیێ، هەمان شێوەزاری ئەوان لە ژیانی ڕۆژانەی خۆی بەکاردەهێنێ، بەڵام بۆ نووسین و داڕشتنی هۆنراوەکانی پەنا دەباتە بەر زمانێکی یەکگرتووی ستاندەر بۆ فرەوانکردنی بازنەی تێگەیشتنی خوێنەرانی نەتەوەکەی بۆ دەقی شیعرەکانی. هەروەها زمانێکی شیعریی باڵا بەکاردەهێنێ بۆ زیادکردنی کاریگەریی زمانی شیعرەکانی لە هزر و بیری خوێنەرانی. بۆیە دەکرێ بڵێین " جیاوازییەکی ڕیشەیی لەنێوان زمانی قسەکردنی ڕۆژانە و زمانی دەقە شیعرییەکاندا هەیە، ئەم جیاوازییە لەو ئەرك و کاتەدا دەردەکەوێ کە شاعیرێك پێویستییەتی تا شیعرەکەی بەرهەم دێنێ، لە کاتێکدا قسەکەری ئاسایی هیچ پێویستی بە ئەرك و کات نییە بۆ ڕێکخستنی قسەکانی و بەبێ هەڵوەستەکردن هەرچی بیەوێ دەیڵێ "[(٢٤)].

زمانی دەقی شیعری کوردیی هاوچەرخ هەندێ لایەنی لادانی زمانەوانی تێدا هەیە لە ڕووی بەکارهێنانی وشەی فەرهەنگیی تازە و واتادار و کاریگەر، هەروەها بەکارهێنانی دەستەواژەی خاوەن ئیدیۆمی تایبەت و پەنابردنە بەر بەکارهێنانی ڕستەی شیعریی زۆر کورت یان زۆر درێژی سەرنجڕاکێشی پڕ لە ئەندێشەی هونەری، بە پێچەوانەی ئاخاوتنی ڕۆژانەی خەڵکی کەوا پڕە لە وشەی سادە و دەستەواژە و ڕستەی خاوەن واتای ڕاستەوخۆ، چونکە " لادانی واتایی شکاندنی یاساکانی دیوی ناوەوەی زمانن، پێوەندییەکی پتەویان بە گۆڕینی مەبەست و واتا و تێگەیشتنەوە هەیە، واتا نەك هەر واتای سەردەم دەگۆڕن بگرە دەبنە بار و

ئەرك بۆ گوێگریش "[٢٥]. واتە لادانی شیعریش یەكێكە لـە خەسـڵەتەكانی شـیعری هاوچەرخی كوردی، بۆ نموونە ئەنوەر مەسیفی بە ناوبانگترین هۆنیاری هاوچەرخە لە بواری لادانی شیعریدا، بۆ نموونە لە هۆنراوەی (شا لالش) نـە خاڵبەنـدی هەیـە، نـە دێـر و ڕسـتە شـیعرییەكان بەشـێوەیەكی ئاسـایی نووسـراون، نـە وشـەكانی بەشێوەی ئاسایی نووسراون :

فۆرمە كافرەكانی
لەشكری عەبا
شەرابم دا
ئەسپە سفر
خۆرەكانی
ژنێكی ئۆپێرا
شا
لا
لش
شا
گۆسكەكانی لە ئەسپە
سفر خۆرەكانی
لەشكری عەبا
شەراب نا
ژنێكی ئۆپێرا
فۆرمە كافرەكانی
هاویشتە گۆسكەكانی
شا لالش شا

ئەم جۆرە گەمـە زمانییـە لـە زۆربـەی هۆنراوەكـانی ئـەم هۆنیـارە بەرچـاو دەكەوێت وەك شەقڵێكی تایبەتی شێوازی هۆنراوەكانی، واتە لەتكردنی بڕگـەكانی هەنـدێ لـە وشـەی نێـو هۆنراوەكـانی و، تـەواو نـەكردنی دێـڕە شـیعرەكانی و، دیارنەبوونی سنووری ڕستەی شیعریی نێو هۆنراوەكانی و، لێڵی و تەمومژیی واتای هەندێ لە وشەكانی، ئەمانە سیمای سەرەكیی داڕشـتنی زمـانی نێـو هۆنراوەكـانی

ئەنوەر مەسیفییە، كەوا زۆربەی خوێنەرانی لەبەر ئەم جۆرە زمانە و تێنەگەیشتن لە ناوەرۆكی هۆنراوەكانی زووتر نابنە لایەنگری هۆنراوەكانی. ئەم جۆرە گەمەیە لە بواری زمانی شیعریدا لای (سەباح ڕەنجدەر) دوو ئاراستەی دیكەی هەیە : یەكەمیان گەمەی دووبارە كاری لە زمانی هۆنراوەكە بە شێوەیەكی ئەستوونی تا بەهۆیەوە جۆرە كاریگەرییەكی دەروونی بە وشە و دەستەواژە دووبارەكراوەكە بدات، وەك لەم نموونەی خوارەوە دەردەكەوێ :

باز لە گەرمایی ئاگری پیس نەبوو فامی كرد بۆنی ڕیایی لە دەنووكی سڕی
پڕ لە سۆز بەتەواوی ڕازەكانی برادەرایەتیت لەگەڵ دەبەستێ
كتێبی چارەنووس دادەگیرسێ دەروونت دەگا بە درەوشانەوە
پڕ لە بێگەرد بەتەواوی ڕازەكانی برادەرایەتیت لەگەڵ دەبەستێ
كتێبی چارەنووس دادەگیرسێ دەروونت دەگا بە درەوشانەوە
پڕە لە بەندە ناس بەتەواوی ڕازەكانی برادەرایەتیت لەگەڵ دەبەستێ
كتێبی چارەنووس دادەگیرسێ دەروونت دەگا بە درەوشانەوە
پڕ لە جەربەزە بەتەواوی ڕازەكانی برادەرایەتیت لەگەڵ دەبەستێ
كتێبی چارەنووس دادەگیرسێ دەروونت دەگا بە درەوشانەوە
منداڵی بەرەو ئاگری پیس نەبوو هەنگاومان پێ هەڵدەهێنێ
چارەنووس بەرەو ئاگری پیس نەبوو هەنگاومان پێ هەڵدەهێنێ
شكۆ بەرەو ئاگری پیس نەبوو هەنگاومان پێ هەڵدەهێنێ(٢٦)

دووەمیان لە ئاقارێكی تازەی شیعری كوردیی هاوچەرخدا هەموو فەرهەنگی هۆنراوەكە بریتییە لە تەنیا بەكارهێنانی وشەی (بۆ) بۆ (١٠٠) جار :

بۆ
بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ

بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ بۆ
بۆ بۆ
بۆ [(٢٧)]

هۆنیار دەبێ جۆرە زمانێکی پاراو لەنێو دەربڕینی دەقە شیعرییەکەیدا بەکار بهێنێ، هەروەها دەبێ جۆرە زمانێکی ڕازێنراو بەکاربهێنێ بۆ بەخشینی کاریگەری بە پەیامی دەقە ئەدەبییەکەیدا. پ. د. محەمەد مەعرووف فەتاح لەبارەی تایبەتیی زمانی شیعرەوە دەڵێت : " بەپێچەوانەی زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانە زمانی چیرۆك و زمانی زانستەکان، زمانی شیعر دیاردەیەکی تەواو ئاڵۆزە، چونکە نە کات (مێژوو)، نە شوێن (جوگرافیا) نە ڕێزمان، نە یاساکانی واتاسازی، نە ڕێنووس سنووری بۆ ناکێشن و لە دەستەڵاتی کەم ناکەنەوە "[(٢٨)]. هۆنیار وەك مرۆڤێکی خاوەن هەستێکی ناسك لەنێو کۆمەڵەکەیدا، هەروەها وەك کەسێکی داهێنەری خاوەن جۆرە توانایەکی باش لە داڕشتنی هۆنراوەکەی، دەبێ توانا و شارەزایی هەبێ لە هەڵبژاردنی ئەو وشانەی لەنێو زمانی باڵای هۆنراوەکەی بەکاری دەهێنێت. کەواتە لەنێوان هۆنیار و مرۆڤی ئاسایی نێو کۆمەڵەکەی جیاوازی هەیە لەڕووی بەکارهێنانی زمانەوە" ئەگەر مرۆڤی ئاسایی تەنیا توانای ڕەسەنایەتی تێدابێ، ئەوا شاعیر دوو توانای دراوەتێ: توانای ڕەسەنایەتی کە توانایەکە لە هەموو ئاخێوەرێکدا هەیە و لە پیادەکردنی تەواوی یاساکانی زمانەکەوە دێ، توانای داهێنان کە بەزۆری لە شاعیردا هەیە لە بەزاندنی یاساکانی زمانەوە دێ"[(٢٩)].

دەکرێ بڵێین ئەنوەر مەسیفی، کەوا خۆی بە نەوەی هەفتاکانی شیعری کوردی دادەنێت، بەناوبانگترین هۆنیارانی کوردە لەبواری گەمەی زمانی شیعری و، لەبواری لادان لە زمانی شیعری خاوەن داهێنانی تایبەتیی خۆیەتی. بۆ نموونە، جگە لەوەی بە هیچ شێوەیەك خاڵبەندی لەنێو هۆنراوەکانی بەکار ناهێنێت کەوا گرینگیی خۆی هەیە لەبواری ڕستەی شیعریدا. دەستێکی باڵای هەیە لە دەستکاری واتای شیعری لەڕووی فەرهەنگی و وشەسازییەوە. بۆ نموونە لەنێو هۆنراوەکانیدا چەندین وشەی تازە و نوێباوی هێناوەتە جیهانی هۆنراوەکانییەوە، لەوانەیە هەندێ لەم وشانە کەسانی گوندەکەی خۆی یان خەڵکی ناوچەکەی بەکاری بهێنن، بەڵام پێشتر لەنێو شیعری کوردیدا بەرچاومان ناکەوێت. بۆ نموونە وشەی لێکدراوی (خۆر باران)، کە ناونیشانی هۆنراوەیەکیتی لەنێو یەکەم کۆشیعری ئەم هۆنیارە بەهەمان ناونیشان لە ساڵی ١٩٧٨ چاپی کردووە، لە شێوەزاری هەولێریدا بە واتای (خۆڵ باران) دێت کاتێك با و تۆزێکی زۆر هەڵبکات و پاشتر بنیشێتەوە دروست دەبێت، بەڵام لە فەرهەنگۆکی (جارێکی تر خۆر باران)، کەوا ناونیشانی دووەم کۆشیعریەتی لە ساڵی ١٩٨٤ چاپی کردووە، واتای خۆرباران بەم شێوەیە لێکدەداتەوە " خۆر باران دوو واتای هەیە :

١- خۆڵ باران

٢- بەهاران جاروبار لەو کاتەی کە بەشێکی زۆری ئاسمان هەور دای دەگرێ تەنیا شوێنێك نەبێ لەوێش ڕۆژ ستوونی دێتە خوارێ. من ئەو شوێنەم مەبەستە".

هەروەها وشەیەکی وەك (غەرە) کەوا بەلای خەڵکی کاتێك دەڵێن (ناوچاوانی غەرە) واتای (خراپ یان نابڕە)، کەچی ئەنوەر مەسیفی بەواتای (مەرقەد، گۆڕی پیاو چاکان، کەڵەکە بەرد) بەکاری دەهێنێ.

لە بواری ئەدەبدا دوو جۆری ئەدەبی سەرزاری و نووسراو هەیە، ئەدەبی سەرزاری واتە ئەدەبی فۆلکلۆری کەوا زۆر نزیکترە لە زمانی ڕۆژانەی خەڵکی، بەڵام زمانی ئەدەبی نووسراو ئەگەر خاوەن فۆرمێکی هونەری بوو ئەوسا زمانەکەی جیاواز دەبێت لە زمانی ڕۆژانەی خەڵکی، جیاوازییەکەش لە ڕووی بەکارهێنانی شێوازەکانە، هەروەها لەڕووی گەڕانە بەدوای وشەی فەرهەنگی و ڕەوانبێژی کەوا دەبێتە لایەنێکی گرینگ لە جۆری زمانی نێو ئەم جۆرە بەرهەمە

ئەدەبییانە. لێرەدا هەرچەند زمانی بەرهەمە ئەدەبییەکە ناسکتر بێت و لەگەڵ هەستی ناخەوەی مرۆڤدا بدوێ – وەك شیعر – ئەوسا زمانی ئەم جۆرە بەرهەمانە دەبێتە خاوەن تایبەتمەندیی خۆی. بۆ نموونە ئەگەر بڕوانینە ئەم دوو کۆپلە هۆنراوەی گۆران دەرك بەوە دەکەین چەند زمانەکەی سەرنجڕاکێش و ناسکە و بە ئاسانی لەبەر دەکرێت :

لەژێر ئاسمانی شینا،
لەپاڵ لووتکەی بەفرینا،
کوردستان گەڕام،
دۆڵاو دۆڵ پێوام،
نە لە شار و نە لە دێ،
نەمدی کەس
وەك تۆ جوان بێ !
تۆیت و بەس(٣٠)

هەروەها گۆران لە هۆنراوەی (لە درزی پەچەوە) هەمان شێوازی لە بینای زمانەکەی بەکارهێناوە بە شێوەیەك خوێنەر و گوێگرەکەی هەست دەکات گۆران جلوبەرگێکی جوانی وەبەر ئەم جۆرە وشانەی کردووە بۆ وێنەکێشانی تابلۆیەکی تایبەتی ژیانی خۆی لە حاڵەتێکی تایبەت و ناسکدا :

جادە چۆڵ و سێبەر بوو، کاتی بەیانی،
ئەڕۆیشتم خەیاڵاوی ئەمڕوانی :
بۆ سەوزایی دەوروپشتم، بۆ ئاسمان،
بۆ شاخی بەرز، خانووی تازە، دنیای جوان..

لێرەدا ئاماژە بەوە دەکەین زمانی پەخشان زمانی لۆجیك و ئەقڵە زیاتر لەنێو دەستووری زمانی نەتەوەکە پێڕەو دەکرێت، بەلاَم زمانی شیعر زمانی هەست و سۆزە هۆنیار هەندێ جار لەم دەستوورە دەردەچێت لە حاڵەتی سازدانی کێش و سەروای هۆنراوەکە، ئەمەش لە ڕووی پێش و پاش خستنی بەشەکانی ڕستە (بکەر و بەرکار و کردار) بۆیە لە زمانی عەرەبیدا دەوترێ (یجوز للشاعر ما لا یجوز لغیره – بۆ هۆنیار هەیە ئەوەی بۆ کەسانی دیکە نییە).

زمان ناسنامەیەکی نەتەوەییە و ئەدەبیش بەرهەمێکی سەرخانی زمانی نەتەوەیە پێویستی بەم جۆرە زمانە هەیە، هەروەها زمان ئامرازی ئەدیبە بۆ دەربڕینی بیر و بۆچوونەکانی لەنێو پەیامی بەرهەمەکەیدا، زمانیش دەبێتە جلوبەرگ و قاوغێك بۆ بیری نێو پەیامی دەقەکە. واتە زمان بۆ ڕازاندنەوەی بیرەکە دەبێتە جلوبەرگێکی قەشەنگ بۆ ئارایشکردنی بیرەکە و بەخشینی لایەنێکی جوانیو ئێستێتاتیکی بە دەقەکە. زمان وەك بەشێکی شێوەی (Form) دەقی ئەدەبی کاریگەرترین لایەنە بۆ بەخشینی جوانی بە شێوازی هونەریی دەقنووسە ئەدەبییەکە. زمان بەهۆی دەوڵەمەندی لە بواری وشەی واتادار و دەلالەتەکانییەوە بووەتە یەکێك لە لایەنە گرینگەکانی شێوە و شێوازی هەموو بەرهەمێکی ئەدەبی، هەر ئەم لایەنەش وەها لە ئەدەب دەکات بەشێوەیەکی گشتی ببێتە خاوەن سیمایەکی هیمایی.

توانای داهێنانی هۆنیار لە بواری زماندا لەوە دەردەکەوێ وشەیەك بەکاربهێنێ بتوانێ زیاتر لە واتا و دەلالەتێك ببەخشێ لەڕووی ڕەگەزدۆزی شوێنی دیاری هەبێ، هەروەها هۆنیار توانای ئەوەی هەبێ دوو وشەی دژ یەك لەنێو وێنە هۆنراوەییەکەی بۆ خزمەتی بیر و ئامانجی سەرەکی هۆنراوەکە و وێنە بابەتییەکەی کۆبکاتەوە. کەواتە پێویستە هۆنیار لە ڕوانگەی تەقلیدی و لاساییکردنەوە دوور بکەوێتەوە لەکاتی مامەڵەکردنی لەگەڵ زمانی هۆنراوەیی کە بەهونەری وشەیی دادەنرێت.

زمانی نێو وێنەی بابەتیی بەهۆی لایەنە پێکهێنەرەکانی وەك وشە و فرێز و ڕستەکانەوە ڕۆڵێکی واتاداری و دەلالی دەنوێنێ، بەڵام لەگەڵ ئەم بایەخدانە بە پیتە پێکهێنەرەکانی وشە هەڵبژێراوەکان لەڕووی فۆنەتیکی و دەروونییەوە، هەروەها بایەخدانی هۆنیار بە وشە و فرێز و ڕستە پێکهێنەرەکانی زمانی وێنە هۆنراوەییەکانی لەنێو زمانی گشتی وێنە بابەتییەکە قەت وەها لە زمان ناکات ببێتە ڕازاندنەوەیەکی نەقشکاری.

بیرکردنەوە ڕووی ناوەوەی وێنەی بیر و چەمکەکەیەتی، بەڵام نووسین ڕووی دەرەوەی وێنەی بیر و چەمکەکەیەتی و، لە هەردوو ڕووەکەوە جۆرە زمانێك بۆ دەربڕینی بیرەکە بەکاردەهێنرێت پێویستە توانای کارکردنی لە جۆری

بیرکردنەوەی پەیامەوەرگرەکە هەبێ لەڕێی هەڵبـژاردنی چەندین وشـەی واتـاداری کاریگەر، کە جیـاواز بـێ لـەزمانی ئاخـاوتنی (Speak) ڕۆژانـەی خـەڵکی. کەواتـە زمانی نووسین باڵاتر و کاریگەرتر و نەمرترە لە زمانی ئاخاوتن.

واتە زمان لەنێو هـۆنراوەدا پێویسـتە وەك ئامرازێـك نـەك ئامـانج مامەڵـەی لەگەڵدا بکرێ، چونکە زمان ئەگەر بووە ئامـانجی هۆنراوەکـە ئەوسـا هۆنراوەکـە و وێنە بابەتییەکەی دەبێتە قاوغێکی زمانـەوانیی بـارگران بەسـەر پـەیامەوەرگرەوە، بۆیە ڕێبازی بونیادگـەری – Structuralism نـەیتوانیوە هۆنیـار و چـیرۆکنووس و شانۆنامەنووس دروسـت بکـات، بـەڵام توانیویـەتی چـەند لێکۆڵـەرێك لـەم بـوارەدا دروست بکات بـەدوای چـۆنێتی ڕیزکردنـی فۆنیمـەکانی هـەر مۆرفیمێـك بگـەڕێن، بەدوای ژمارەی فۆنیمەکان، یان مۆرفیمەکان لەنێو ڕستەدا بگەڕێن، لە سروشـتی بینـای زمانـەوانیی هۆنراوەکـە و ڕسـتە و دەسـتەواژەکانی بکۆڵنـەوە تـا لایـەنی سیسـتەمی زمانـەوانی هۆنراوەکـە و وێنـەکانی بـۆ هۆنیـار و خوێنـەرانی شـیتەڵ بکەنەوە. لێرەدا پێویستە ئەوە ڕوون بکەینەوە زۆری بەکارهێنانی یەك فۆنیم، یان مۆرفیم لەنێو ڕستەکانی هۆنراوەکە دەلالەتی ئارەزوویەکی دروسـتکەرانەی هۆنیـار لەم بوارەدا ڕاناگەیەنێ هەروەك چۆن کەمیی بەکارهێنانی فۆنیمێك، یان مۆرفیمێك دەلالـەتی شـەرەفداری و زۆر بایـەخی ئـەم فـۆنیم و مۆرفیمـە ڕاناگەیـەنێ، بـەڵکو دەتوانین لەڕووی دەلالەتی دەروونییەوە واتـای ئـەو مۆرفیمانـە مامەڵـەی لەگەڵـدا بکەین، چونکە هەندێ وشەی وەك (ئاسمان، ئەستێرە، خـۆر، ئـاو، ژیـان، بـەهار) دەلالەتی خۆشی بەخشن لەڕووی دەروونییەوە، بەڵام هەنـدێ وشـەی دیکـەی وەك (تاریـك، ئـازار، بەندیخانـە، نەخۆشـخانە، مـردن) دەلالـەتی ناخۆشـی بەخشـینن لەڕووی دەروونییەوە. ئەم جۆرە وشانە ڕۆڵی کاریگـەریی خۆیـان هەیـە لـە بینـای وێنە دەروونییەکاندا. لێرەدا پێویستە هۆنیار لایەنی وشەبازی نەکاتە دوا پـەیام و ئامـانجی هۆنراوەکـەی، چـونکە هۆنیـاریش ئـەرکی ئاسـانکردنی تێگەیشـتنی هۆنراوەکەی لەسەرە بەرانبەر کۆششی خوێنەر و پەیامەوەرگر بۆ چـێژوەرگرتن لـە دەقی هۆنراوەکە و، نەمریی هۆنراوە لە یـادی خوێنـەردا پابەنـدە بـەجۆری زمـانی هۆنراوەکە و وێنە بابەتییەکەی.

داهێنــان لــە بوارەکــانی زمــانی شــیعری هەمیشــە فاکتــەرێکی گرینگــی نوێبوونەوەی شیعری کوردی بـووە لـە کۆنـەوە تـا ئـەم ڕۆژگـارە، لێـرەدا دەکـرێ پێناسەی داهێنانی شیعری بەوە بکەین " توانایەکی تایبەتـە، بـە زۆری لـە زمـانی شیعردا دەبینـرێ و پێویسـت دەبـێ ئەگەرچـی دەکـرێ لـە هەنـدێ شـێوازی تـری ئەدەبـدا هــەبێت "[٣١]. هۆنیــار بــۆ داهێنــان و نوێکردنــەوەی زمــانی شــیعریی هۆنراوەکــانی ســوودێکی بــاش لــە بــواری کێڵگــەی زمــانی ڕەســەنی کــوردی وەردەگرێت، چونکە نوێکردنەوەی زمـانی شیعری پێوەندییـەکی زۆری بـە زمانـە ڕەسەنەکەوە هەیە. کەواتە " تا ڕەسەنایەتی نەبێ، داهێنان نایەتە کایـەوە، واتـە تا شاعیر شارەزایی لە یاساکانی زمانەکەدا نـەبێ، ناتوانێـت لـەم یاسـایانە لابـدات یان بیانبەزێنێ "[٣٢].

داهێنانی شیعری زۆر جار بە واتای بەکارهێنانی شتی تازەی نوێباو دێت کەوا پێشتر بەکار نەهاتبێ، بەکارهێنانی وشەی تازەی هەڵبژێراو لـە گەنجینـەی زمـانی نەتەوەکەی هۆنیار یەکێکە لە بەڵگەکانی هەبوونی داهێنانی شیعری. لەم بارەیەوە پ.د. محەمەد مەعرووف فەتاح دەڵێت : " بەکارهێنانی وشەی نوێبـاو لـە شـیعری کوردیدا دیاردەیەکی نوێ نییـە و هـەر لـە کۆنـەوە تـا ئێسـتە بەردەوامـە، هەنـدێ جاریش لادانەکە لەوەدایە کە یاسایەکی وشەڕۆنان دەگشـتێنرێ. واتـا شـێوەیەکی بلاوتری دەدرێتێ و بەسـەر وشـەدا پیـادە دەکـرێ کـە لـەوەپێش لەسـنووری ئـەو یاسایەدا نەبووە "[٣٣].

هەوڵــدانی هۆنیــار بــۆ زۆرکردنــی ژمــارەی هــۆنراوە نــەمرەکانی لــە یــادی خوێنەراندا ئەرکێکی پیرۆزە لـەڕێی زمـانێکی قـورس و ڕەمـزی نایەتـە دی، بگـرە لەڕێی زمانێکی ڕەوان و باوی نێو خەڵکییەوە دێتە دی، هەروەها ئەم جۆرە زمانـە ڕەوان و بـاوەی نێـو خـەڵکی ڕۆڵـی خـۆی هەیـە لـە بەخشـینی مـۆرکێکی واقیعـی بەجیهانی هۆنراوەکە.

هــەموو هۆنراوەیــەك لــە ڕووی زمانەوانییــەوە لــە چــەند ڕســتەیەك پێکـدێت، هەرچەند ڕستەی هۆنراوەیی کورت بێ ئەوەندە ئاسانتر لەبـەر دەکـرێ و لـە یـادی خوێنەردا بـە نـەمری دەمێنێتـەوە، بـە پێچەوانەیشـەوە ئـەنجام ڕوودەدات ئەگـەر

هۆنیار کەمتەرخەمی کرد لە بواری بایەخدان بە جۆری ڕستەکانی نێو هۆنراوەکە و پەنای بۆ هەندێ ڕستەی درێژ برد.

لەنێو ڕستەکانی هەر هۆنراوەیەك جۆرە وەستان و پشوویەك هەیە خوێنەر دەرکی پێدەکات، بەڵام لەنێو دێڕەکانی ڕستەی هۆنراوەییشدا جاروبارێك ئەو جۆرە وەستان و پشووە بەدی دەکرێ و، لە هەموو حاڵەتێکدا ژمارەی جارەکانی وەستان و پشوودان پابەندە بەشێوازی زمانەوانیی هۆنیارەکە لە بینای ڕستەکانی نێو هۆنراوەکەی. لەم ڕۆژگارەدا وشەکانی یەك ڕستەی شیعری بەسەر چەند دێڕێکی پۆستەرە شیعرییەکە دابەش دەکرێت، هەروەها لەنێو هۆنراوەی هەندێ هۆنیاردا سنووری نێوان ڕستەکان نازانرێت لەبەر فەرامۆشکردنی لایەنی خاڵبەندی لەنێو دێڕەکانی هۆنراوەکە، بەڵام ئەم دیاردەیە لەنێو هەندێکی دیکەی هۆنراوەی کوردی هەبوونی نییە.

ئەنجام

١- ئەگەر زمانی کوردی ناسنامەیەکی نەتەوەییی مرۆڤی کورد بێت، ئەوا زمانی شیعریش ناسنامەیەکی داهێنانی شیعرییە بەهای هونەریی تایبەتیی خۆی هەیە.

٢- زمانی شیعری وەك زمانێکی باڵا جیاوازە لە زمانی ڕۆژانەی خەڵکی.

٣- زمانی شیعری وەك بوونەوەرێك لە ئۆرگانی شیعری خاوەن هەندێ خەسڵەتی تایبەتی خۆیەتی.

٤- دیارترین لایەنەکانی زمانی شیعری لەوەدایە هۆنیار (شاعیر) بە ئەنقەست هەندێ ڕستە و دەستەواژەی نێو دەقەکەی هەڵدەبژێرێ لەڕووی سەرسوڕمان و پرسیارکردن و ئەرێ و نەرێ و ڕستەی واتادار و جۆرەکانی ڕستەوە.

٥- لە توانای زمانی شیعریدا هەیە خوێنەر بباتە نێو ناخی ژیانی کۆمەڵەکەی، یان دووری بخاتەوە لە ڕاستیی ژیانی خۆی، بەپێی ئەو جۆرە زمانە شیعرییە لەنێو جیهانی هۆنراوەکە بەکارهاتووە.

٦- زمانی شیعری لەنێو هەردوو جۆری شیعری کلاسیکی و نوێدا هەندێ جیاوازی بە خۆیەوە دەبینێ، زمانی شیعری لە هۆنراوەی کلاسیکیدا توانای شیعریی هۆنیار دەردەخات لە بەکارهێنانی جۆرە زمانێك بە هۆیەوە جیا دەکرێتەوە لە هۆنیارانی دیکە، بەڵام ئەم دیاردەیە لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا هەبوونی نییە، بگرە زیاتر لەبواری شێوازی داڕشتنی شیعریدا ڕۆڵی گرینگیی خۆی هەیە.

٧- لە شیعری نوێ و پەخشانە شیعردا سروشتی زمان دەقاودەق وەك ئەوەی لەنێو شیعری کلاسیکیدا نییە، چونکە بە حوکمی ئەوەی سەرهەڵدانی شیعری نوێ بە جۆرە نوێکردنەوەیەکی ڕەوتی شیعر دادەنرێ.

٨- هەندێ جار وشەی نێو زمانی هۆنراوەی هاوچەرخی کوردی خاوەن واتای ڕوونی تایبەتی خۆیەتی، بەڵام هۆنیار بەئەنقەست بەشێوەیەکی ئاڵۆز واتای وشەکانی نێو هۆنراوەکەی دەچنێ، لە ئەنجامدا خوێنەر سەری لێ دەشێوێت بە ئاسانی لە واتای گشتیی هۆنراوەکە تێ ناگات.

٩- زمانی دەقی شیعری کوردیی هاوچەرخ هەندێ لایەنی لادانی زمانەوانی تێدا بێت لە ڕووی بەکارهێنانی وشەی فەرهەنگیی تازە و واتادار و کاریگەر، هەروەها بەکارهێنانی دەستەواژەی خاوەن ئیدیۆمی تایبەت و پەنابردنە بەر بەکارهێنانی ڕستەی شیعری زۆر کورت یان زۆر درێژی سەرنجڕاکێشی پڕ لە ئەندێشەی هونەری.

١٠- هەموو هۆنراوەیەك لە ڕووی زمانەوانییەوە لە چەند ڕستەیەك پێکدێت، هەرچەند ڕستەی هۆنراوەیی کورت بێ ئەوەندە ئاسانتر لەبەر دەکرێ و لە یادی خوێنەردا بە نەمری دەمێنێتەوە، ئەم جۆرە دیاردەیە زیاتر و زۆرتر لە ڕێزمانی شیعری کوردیی هاوچەرخدا بەرچاو دەکەوێت.

پەراوێزەکان

١- د. ئازاد ئەحمەد مەحموود - بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا، چ/٢، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی ژمارە (١٨٨)، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر،٢٠١٢، ل١٧
٢- هەمان سەرچاوە، ل١٠
٣- هەمان سەرچاوە، ل١٤٤
٤- هەمان سەرچاوە، ل١٤٩
٥- هەمان سەرچاوە، ل١٣٦
٦- محەمەد عەبدولکەریم ئیبراهیم - پێکهاتەی زمانی شیعری لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبیی نوێوە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، ل ١٩
٧- دیوانی نالی - مەلا خدری ئەحمەدی شاوەیسی مکایەڵی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و فاتح عەبدولکەریم / محەمەدی مەلا کەریم ئەندامی یاریدەری کۆڕی زانیاری کورد پیاچووەتەوە، چا/٣، تهران، ١٣٧٩ی فارسی، ل٣٤٦
٨- کەریم شارەزا - نالی و زمانی یەکگرتووی کوردی، چاپخانەی الادیب، ١٩٨٤، ل٢٧
٩- دیوانی گۆران، چاپی دووەم، تهران، ١٣٨٥ فارسی، ل٤٩
١٠- دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح - چاپی دووەمی بژارکراو، بەرگی یەکەم، ئازاد عەبدولواحد کۆی کردووەتەوە و ساغی کردووەتەوە و لەسەری نووسیوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ٥٨٧
١١- مەسعوود محەمەد - چەپکێك لە گوڵزاری نالی، چا/٣، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠، ل٥٢
١٢- سەباح ڕەنجدەر - کۆشیعری سروودی زەوی، هەولێر، ٢٠١٢، ل٣٨
١٣- دیوانی نالی، ل٣٢٠-٣٢١
١٤- د. ئازاد ئەحمەد مەحموود - بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا، ل١٤٢
١٥- قوبادی جەلیزادە - دیوانی (شەهید بە تەنیا پیاسە دەکات)، چ/٢، چاپخانەی ئاراس، ٢٠٠٧، ل٢٣.
١٦- هەمان سەرچاوە، ل٢٨
١٧- عەباس عەبدوڵڵا یووسف - تاککلی جمزێ و پەنجا تاکدێڕی تر، گۆڤاری گەلاوێژی نوێ، ژ/٥٩، کانوونی دووەم، ٢٠١٣، ل١٧٩-١٨٥

١٨- هـایکۆ چـییە؟، وەرگێڕانـی لـە فارسـییەوە : محەمـەد تەرەغـە، گۆڤـاری هـەنار، ژ/٨٣، دیسمبر ٢٠١٢، ل١٢٩-١٤٤

١٩- هاشم سەڕاج - شیعری نانۆ، گۆڤاری نەوشەفەق، ژ/٩٠، کـانوونی دووەمـی ٢٠١٣، ل٩١-٩٦

٢٠- ئەنوەر مەسیفی - کۆشیعری (شەیتان)، هەولێر، ٢٠٠٣، ل ٣٥

٢١- بورهان ئەحمەد - کۆشـیعری (هەڕەشـەکانی ژنێـك)، چـاپخانەی دەزگـای ئـاراس، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٣٦

٢٢- پرۆفیسـۆر د. محەمـەد مـەعرووف فـەتاح - لێکۆڵینـەوە زمانەوانییـەکان - کۆکردنـەوە و ئامـادەکردنی شـێروان حسـێن خۆشـناو و شـێروان مـیرزا قـادر، چاپخانەی ڕۆژهەلاّت، هەولێر، ٢٠١٠، ل٤١٨

٢٣- بەلای ڕۆمان یاکۆبسنەوە (١٨٩٦-١٩٨٢) زمانی بالاّ ئەو زمانەیە کە بۆ قسـەکردن لەبارەی زمانەوە بەکاردێت، زمانی ئاساییش کە بۆ قسـەکردن لـەبارەی شـتەکانی دەوروبەر بەکاردێت.. بڕوانە : محەمەد عەبدولکەریم ئیبراهیم - پێکهاتـەی زمـانی شیعری لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبیی نوێوە، ل ٢٠

٢٤- محەمەد عەبدولکەریم ئیبراهیم - پێکهاتەی زمانی شـیعری لـە ڕوانگـەی ڕەخنـەی ئەدەبیی نوێوە، ل ١٥

٢٥- پرۆفیسۆر د. محەمەد مەعرووف فەتاح - لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، ل٤١٨

٢٦- سەباح ڕەنجدەر - کۆشـیعری (خـەون وا خـۆی گێڕایـەوە)، چ/ئـاراس، هـەولێر، ٢٠٠٤، ل٥٩

٢٧- سەباح ڕەنجدەر - کۆشـیعری سـالّی سـفر، چـاپخانەی کـەمال، سـلێمانی، ٢٠١٠، ل١٤٥

٢٨- پرۆفیسۆر د. محەمەد مەعرووف فەتاح - لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، ل٤٠١

٢٩- هەمان سەرچاوە، ل ٤٠١

٣٠- دیوانی گۆران، ل٢٨

٣١- پرۆفیسۆر د. محەمەد مەعرووف فەتاح - لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، ل٤٠١

٣٢- هەمان سەرچاوە، ل٤٠٢

٣٣- هەمان سەرچاوە

سەرچاوەكان

١- د. ئازاد ئەحمەد مەحموود - بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی كوردیدا، چ/٢، لە بڵاوكراوەكانی ئەكادیمیای كوردی ژمارە (١٨٨)، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢

٢- ئەنوەر مەسیفی - كۆشیعری (شەیتان)، هەولێر، ٢٠٠٣

٣- بورهان ئەحمەد - كۆشیعری (هەرەشەكانی ژنێك)، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨

٤- كەریم شارەزا - نالی و زمانی یەكگرتووی كوردی، چاپخانەی الادیب، ١٩٨٤

٥- دیوانی گۆران، چاپی دووەم، تهران، ١٣٨٥ فارسی.

٦- دیوانی شێخ نووری شێخ سالح - چاپی دووەمی بژاركراو، بەرگی یەكەم، ئازاد عەبدولواحد كۆی كردووەتەوە و ساغی كردووەتەوە و لەسەری نووسیوە، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨

٧- دیوانی نالی - مەلا خدری ئەحمەدی شاوەیسی مكایەڵی، لێكۆڵینەوە و لێكدانەوەی مەلا عەبدولكەریمی مودەڕیس و فاتح عەبدولكەریم / محەمەدی مەلا كەریم ئەندامی یاریدەری كۆڕی زانیاری كورد پیا چووەتەوە، چا/٣، تهران، ١٣٧٩ی فارسی

٨- سەباح ڕەنجدەر - كۆشیعری (خەون وا خۆی گێڕایەوە)، چ/ئاراس، هەولێر،٢٠٠٤

٩- سەباح ڕەنجدەر - كۆشیعری ساڵی سفر، چاپخانەی كەمال، سلێمانی، ٢٠١٠

١٠- سەباح ڕەنجدەر - كۆشیعری سروودی زەوی، هەولێر، ٢٠١٢

١١- قوبادی جەلیزادە - دیوانی (شەهید بە تەنیا پیاسە دەكات)، چ/٢، چاپخانەی ئاراس، ٢٠٠٧

١٢- عەباس عەبدوڵڵا یووسف - تاككلی جمزێ و پەنجا تاكدێڕی تر، گۆڤاری گەلاوێژی نوێ، ژ/٥٩، كانوونی دووەم، ٢٠١٣

١٣- هاشم سەڕاج - شیعری نانۆ، گۆڤاری نەوشەفەق، ژ/٩٠، كانوونی دووەمی ٢٠١٣

١٤- محەمەد عەبدولكەریم ئیبراهیم - پێكهاتەی زمانی شیعری لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبیی نوێوە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢

١٥- د. محەمەد مەعرووف فەتاح - لێكۆڵینەوە زمانەوانییەكان - كۆكردنەوە و ئامادەكردنی شێروان حسێن خۆشناو و شێروان میرزا قادر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٠

١٦- مەسعوود محەمەد - چەپكێك لە گوڵزاری نالی، چا/٣، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠

١٧- هایكۆ چییە؟، وەرگێڕانی لە فارسییەوە : محەمەد تەرەغە، گۆڤاری هەنار، ژ/٨٣، دیسمبر ٢٠١٢، ل١٢٩-١٤٤

ملخص البحث

للغة الشعرية أهميتها في البناء الفني لكل قصيدة، فهي أداة التعبير لدى الشاعر من جهة، وهي من أحدى وسائله لأثبات مقدرته الشعرية. وإذا كانت لغة الشعر الكلاسيكى الكوردي قد أمتازت بجوانبها البلاغية ومفرداتها المعجمية، فأن لغة الشعر الكوردي الحديث قد أمتازت بنوع من البساطة الملحوظة في قصائد كوران وشيخ نوري شيخ صالح وكامران موكري و ديلان وآخرون، بينما أمتازت لغة الشعر الكوردي المعاصر بجوانبها المعرفية ورموزها الأسطورية والتراثية العالمية والكوردية، وهذا ما حاولنا توضيحه في هذا البحث الموسوم بـ(خصائص لغة الشعر الكوردي المعاصر).

أمتاز لغة الشعر الكوردي المعاصر ببعض الظواهر الملفتة للنظر، منها لجوء بعض الشعراء الى أسلوب التكرار الشعري لمفردة لغوية أو عبارة أو جملة شعرية في العديد من أماكن جسد القصيدة كما في قصائد صباح رنجدر، أو منح المفردة الشعرية شحنة تصويرية رائعة كما في قصائد شيركو بيكەس، أو أستخدام مفردات شعرية قليلة في بناء القصيدة لدى قوبادى جليزاده، أو منح المفردة الشعرية شحنة دلالية ذات طابع رمزي غامض كما في قصائد انور مصيفي، أو التقشف في عدد أسطر القصيدة ومفرداتها بشكل ملحوظ كما في القصائد الوحيدة السطر لدى عباس عبدالله يوسف، أو تحويل لغة القصيدة الى جانب تعريفي لكلمة أو اسم محدد كما في القصائد الجديدة لدى هاشم السراج والتي أطلق عليها كلمة (نانو)، أو استخدام المفردات الشعرية لغرض منح القصيدة طابعاً رومانتيكياً أو واقعياً كما في قصائد محسن ئاواره وجنور نامق وشقيقتها جنار نامق ونوزاد رفعت وآخرون.

Abstract

The poetic language has its importance in the technical structure of each poem for it is an expressive tool for the poet on the one hand, and one of his means to prove his poetic skills on the other. Whilethe Kurdish classical poetic language is characterized by its rhetorical aspects and lexical words, then the Kurdish modern poetic language is characterized by a kind of remarkable simplicity in the poems of Goran, Sheikh Nouri Al-Sheikh Saleh, KameranMokri, Dilan and others. The Kurdish contemporary poetry language is characterized by its cognitive aspects and its mythical, heritage, universal and Kurdish symbols which we try to clarify in this research entitled (The Characteristics of Kurdish Contemporary Poetic Language).

The Kurdish contemporary poetic language is characterized by some remarkable phenomena including the resort of some poets to the style of poetic repetition of a linguistic word, phrase or poetic sentence in several place of the poem body as in the poems of Sabah Ranjder, giving the poetic word a wonderful imaginative charge as in the poems of SherkoBekas, using few poetic words in constructing the poem for QobadiJilizada, giving the poetic word a charge indicative of a mysterious symbolic nature as in the poems of AnwarMasifi, reducing the number of the poem's lines and words markedly as in the one line poems of Abbas Abdullah Yousif, converting the poetic language to a defining aspect of a word or a certain name as in the new poems of Hashim Al-Sarraj on which the word (Nano) was called, or using the poetic words for the purpose of giving the poem a romantic or a realistic nature as in the poems of MuhsinAwara, JunourNamiq, her sister JunarNamiq, NawzadRifaat and others.

کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە سەردەمی یەکەمین شەڕی جیهانیدا

ڕەنگدانەوەی لە سەرچاوە ڕووسەکاندا*

ژارموحەمەد زەردیخان
و: د. شەماڵ حەوێزی

بە باشی دەرکم بە ڕەوشتی سەیری ئەم کۆچەرانە دەکرد. ئەوانە بەبێ ساتێك سڵکردنەوە ئامادەن مرۆڤێك بکوژن تاکو دەست بەسەر جزدانەکەی یان ولاغەکەیدا بگرن، بەڵام تەنیا هاوارێك بۆ ورووژاندنی جوامێرییان (مەردایەتییان) بەسە ، تاکو بیانگۆڕیت بۆ خانەخوێیەکی سەخاوەتمەند و میهرەبان. پەندێك دەڵێت ئەوانە هەمیشە خەنجەریان بەدەستەوەیە، "بۆ سەربڕینت یان بۆ سەربڕینی مەڕێك بۆ میوانداریکردنت "

ئەمین مەعلوف، گۆڤاری لیۆ ئەفریکانس

ئەمڕۆ، لە کاتێکدا کە گشت جیهان چاودێری ماوەی گواستنەوەی ئێستای عێراقە، یەکێتی ئەوروپا ژمارەیەك پاکێجی پەسند کردووە لەوانە بەکارهێنانی زمانی دایك لە رادیۆ و تەلەفزیۆن بۆ نەتەوە غەیرە تورکەکان و ئازادکردنی نوێنەرانی DEP دوای دە ساڵ زیندانیکردنیان. کوردەکان دیسان لە پێشەوەی ڕووداوەکان وەدەرکەوتنەوە. وەك توخمێکی (هەرچەندە وەك بەشێکی نەرینی) بەشداربوو لە "ئازادی عێراق"، دیسان کوردەکان خۆیان لە دووڕیانی ناکۆکی، ئارەزوو، بەڵێن و دوژمنایەتی دۆزییەوە.

---

* ئەم وتارە لە مانگی کانوونی دووەمی ٢٠٠٦ لە ژمارە (١) بەرگی (٤٢) ی گۆڤاری (Middle Eastern Studies) ، کە بە زمانی ئینگلیزی دەردەچێت ، بڵاوکراوەتەوە.

سەرەڕای تەمومژیی رۆڵی کوردەکان لە یەکەمین شەڕی جیهان و هەروەها شەڕی تورک لە پێناو سەربەخۆییدا، گومان نییە لە کارتێکردنیان نەك تەنیا لە کۆتاییهاتنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و رووسیای قەیسەری، بەڵکو رۆڵیان لە سەرکەوتنی کۆماری تورکیاش هەبووە. بۆیەش بە حەزی خۆی بووبێت یان نا "هۆکاری کوردی" هەرگیز لە سیاسەتی تورکیای کۆماریی لە رۆژی دامەزراندنییەوە تاکو ئێستا دوور نەکەوتۆتەوە. لایەنی پتر زاراوەی *"تورکیا میللەتی"* (گەلی تورکیا) لە لایەن مستەفا ئەتاتورکی، دامەزرێنەری کۆماری تورکیاوە شێلگیرانە لەجیاتی *تورکیا میللەتی* "نەتەوەی تورک" لە وتارەکانی لە کاتی شەڕ لە پێناو سەربەخۆییدا بەکاردەهات. هاوکات جەختیشی دەکردە سەر ئیسلام و هەڕەشەی ئەرمەن وەك دوو لایەنی پەیوەندی هاوبەشی بنچینەیی لە نێوان تورك و کورددا[1] هەر چەندە پەیماننامەی سێڤر ۱۹۲۰،"وەفاتنامەی" ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، رێگەی بە ئەگەری دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ دا " لەو شوێنانەی کورد زۆرینەن"، لایەنی عوسمانی رازی بوو لەسەر دەستبەرداربوونی لە هەموو ماف و دەسەڵاتەکانی بەسەر ئەم ناوچانەدا[2]، بەڵام پەیماننامەی لۆزان ۱۹۲۳ کە حکومەتی تورکیا ئیمزای لە سەر کرد، بە هیچ شێوەیەك ئاماژەی بەم مافانە نەکرد[3]. لە سییەکانی سەدەی بیستەمدا. ئەو کاتەی تیورییە شۆفینیستەکان وەك تیوری رۆژ – زمان و تێزی مێژووی تورك بۆ ماوەیەك بوونە دروشمی سیاسەتی رەسمی، بوونی کورد وەك رەگەزێکی سەربەخۆ بەتەواوی رەت کرایەوە و بەردەوام کورد بە "تورکەکانی شاخ" ناو دەبران.

چارەنووسی زمانی کوردی، کە مەسەلەی سەرەکی شەشەمین پاکێجی ریفۆرمی یەکێتی ئەوروپایە، هەروەها کێشەیەکی یاسایی دوورودرێژ بوو لە نێوان رادیۆ و تەلەڤزیۆنی دەوڵەتیی تورکیا (TRT) و ئەنجوومەنی باڵای رادیۆ و تەلەڤزیۆن (RTUK)، هەروەها بووە بابەتێك بۆ رێنمایی ناکۆك. سەرباری ئەوەی مادەی ۳۹– ی پەیماننامەی لۆزان، کە برگەکانی وەك یاسایەکی بنەڕەتی ناسران[5]، مافی ئازادی بەکارهێنانی هەر زمانێکی لە پەیوەندییە تایبەتییەکان، لە بازرگانی، لە ئاین، لە نووسین و بڵاوکردنەوە و لە کۆبوونەوە گشتییەکاندا بۆ

هەر هاوڵاتییەکی تورکیای مسۆگەر کردبوو[٦]، یاسای بەدناوی ژمارە ٢٩٢٣ – ی ١٩٨٣ کە تاکو ساڵی ١٩٩١ بەردەوام بوو، و بەشێوەیەکی رەسمی زمانی کوردی قەدەغە کردبوو.

تاوتۆکردنی ژمارەیەکی زۆر زانیاریی پێکناکۆك کە بەبێ گومان لایەنگریی نووسەرەکەی و ئینتما ئیتنی و دینی و سیاسییەکەی پێوە دیارە. بە سادەیی مۆرکێکی چەواشەکاری بە ئانقەست و پرۆپاگەندەی لەخۆ گرتووە. ئەم کارە (نووسەر خۆی – وەرگێڕ) ئەرکێکی دیارکراوی هەیە، ئەویش لێکۆڵینەوەیە لە شێوەی نواندنی کوردەکانی ناو قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەر لە شەڕی یەکەمی جیهان و لە کاتی شەڕەکەشدا، سەرباری وێنەی کوردەکان، ناسنامە، شێوەی ژیان و تێکەڵبوونی کۆمەڵایەتییان کە بە جەرگەی ئەم کارەیە دادەندرێت، وێناکردنی سەردەمی یەکەمین شەڕی جیهان و مەسەلە ستراتیجییەکان گرنگییەکی گەورەی هەیە. لە بواری جوگرافییەوە، ئەم کارە ئەو باس لەو بەشەی "کوردستان" دەکات کە دەکەوێتە ناو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، "ئەو ناوچە شاخاوییانەی رۆژئاوای ئاسیا کە زۆربەی دانیشتوانەکەی کوردن... پتر بە واتایەکی جوگرافی بەکاردێت، لە بەر ئەوەی کوردستان سنوورێکی دیارکراوی (چەسپاو) نییە"[٧] وەسفی کوردەکان پتر لە سەرچاوە رووسییەکانی سەردەمی تزار و حکومەتی کاتیی سۆڤییەتیدا بە شێوەی جۆراوجۆر و بە زمانی رووسی سەرچاوەی هەڵگرتووە: بیرەوەرییەکان، تێبینی کەمپین و گەشتیارەکان، وتارە سەربازییە ستراتیجییەکان، نامەکان و بڵاوکراوە رۆژنامەگەرییەکان. هەروەها ئەو سەرچاوە رۆژئاوایی و تورکانەی باسیان لە پێشتر و سەردەمی ئێستا کردووە، بۆ تەواوکردنی تابلۆی رووداوەکان بەکارهێندراون.

تاوتۆکردنی کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە سەرچاوە رووسییەکاندا لەم کارەدا بە وردی بە سەر دوو ئاستی جیاواز دابەش کراوە، تەنیا بەرجەستەبوونی دیارکردنی بیرۆکەی بابەتەکە نییە، بەڵکو سروشتی رەنگدانەوەکەشییەتی. بەشی یەکەمی ئەم کارە، دەکرێ بە وێناکردنێکی "کلاسیکییانە" ی کورد بناسرێت کە هەندێك راستی دەربارەی کوردەکان لە لایەن رووسەکانەوە دەردەخات، کە لە راستیدا لەگەڵ تێڕوانینی بریتانی، فەرەنسی و

هەندێك تورك زۆر جیاوازە. بابەتی پێشکەشکردنەکانیش (باسکردنەکە) تەنیا مەسەلە نا- سیاسی، نا- ستراتیجییەکان دەگرێتەوە، بۆیە کێشانی تابلۆکە یان باشتر، وەسفکردنێکی دێرینی کوردەکان، یان کۆچەرەکان ئاسانتر دەبینرێت. وێنەکێشانی کورد بەم شێوەیە بە راشکاوی سووکایەتی ئەوروپییەکان بە کۆمەڵگای کورد دەردەخات. پێداگرتن لەسەر دڕندەیی، هۆگریی چەك، یاخیبوون، بێگومان رەوشتی نووسەری بابەتەکەش دەردەخات. وەك چۆن ئیدوارد سەعید دەری بڕیوە" بەجۆرێك رەخساون وەك کۆمەڵێك جەنگاوەری سازدراو بۆ جەنگ بەرووی کۆمەڵێك بەربەر دێنە بەرچاو"(٨).

بەشی دووەمی ئەم کارە تۆژینەوەیە لە سەرچاوە رووسییەکاندا دەربارەی پەیوەندیی راستەوخۆی کورد بە شەڕی گەورەوە، رەنگە زانیاریی ورد و تایبەتی تێدا بێت دەربارەی پرسە سەربازی، سیاسی و دیمۆگرافییەکان. تاوتۆکردنی مەسەلەی کوردەکان لەم ئاستەدا، بێگومان هەلێك دەڕەخسێنێت بۆ گرنگیدانی نووسەرەکان، کە دیدێکی ناجێگیر و (هەندێك جاریش) ناکۆکیان پێشکەش کردووە. بەهۆی تایبەتمەندیی رەنگدانەکانەوە تەسەورەکە لە بنەڕەتدا جیاواز بوو ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ ڕێڕەوێکی مسۆگەر یان ناسنامەی خودی نووسەر. بۆیە شیکردنەوەی وێناکردنی کورد لە لایەن نووسەرە رووسەکان و هەڵوێستەکانیان سێ ناونیشانی زێدەتر دەگرێتە خۆی: "کورد و عوسمانی"، "کورد و رووس"، و"کورد و ئەرمەن"، دەشکرێ رۆڵی رووسەکان بەهەر یەك لە "چاودێر"، "ئەکتەر" و"ناوبژیوان" لەقەڵەم بدرێت.

وێناکردنی کورد — وەك کۆچەری شەڕکەر، موسڵمانی نەخوێندەوار و چەوسێنەری کریستیانە خۆجێیەکان — لە تۆژینەوە ئەکادیمییەکان و بڵاوکراوە رەسمییەکاندا وەکو یەك لە سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا بەرجەستە بووە، هەروەها لە چیرۆك و نامە تایبەتییەکانیشدا. دەبێت مرۆڤ ئەوەش وەبیر خۆی بێنێتەوە کە کریستیانەکانی ئەنادۆڵ لە لایەك کەوتنە بەر هێرشی بۆلشەڤیکەکان و" لە لایەکی ترەوە کەوتنە بەر هێرشی کوردەکان"، وەك بەشێوەیەکی روون لە لایەن نیکۆس کازانتزاکی لە رۆمانی "زۆربای یۆنانی" دا بەرجەستە کراوە، هەروەها کوردەکانی قارس نالی ئەسپیان بە بزمار لە پێی

قەشە و مامۆستایەکی یۆنانی قەیم کردووە[٩]. یەکەمین یان سەرەکیترین سیما، کە کەسێك حەتمەن تێبینی دەکات، بەکارهێنانی گوشارێکی لەڕادەبەدەرە بۆ گۆڕینی ناسنامەی نەتەوەیی ئەو شاخنشینانە. دوو رستەی کورت کە جەنەراڵ ماسلۆڤسکی لە بەشی پێشەکی بیرەوەرییەکانی کۆلۆنێل یلسێیڤ (Yeliseyev) وەری گرتووە، کوردەکانی بە کۆچەر، دڕندە، دوور لە رەوشتی بەرز و کۆمەڵێکی سەرەتایی و کێوی وەسف کردووە، کە خاوەن کولتوورێکی نزم و دواکەوتوون[١٠]. ئەوەی شیاوی سەرنجڕاکێشانە، قەشە بێکگیولیانتس، کەسێکی رووس بوو، بە "تامەزرۆییەکی یەزدانییەوە" سەردانی ئەنادۆڵی کرد بۆ دامەزراندنی کەنیسەی نیشتمانیی ئەرمەن، هۆیەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ کەمیی چالاکی بانگخوازە کریستیانە رۆژئاواییە نێردراوەکان لە نێو کوردەکان "موسڵمانە توند و نەخوێندەوارەکان"[١١]. بۆیە دانیشتوانە کێوییەکانی کوردستان بە رەق و وشکیی زنجیرە شاخە بڵندەکانیان بەراورد دەکرێن، یەکێك لە بەربەستەکان سنووری تورکیا – ئێرانە کە بووەتە هۆی رێگەگرتن لە گەشەسەندنی ژیانی ئابوورییان.[١٢] ئەوەی جێگەی سەرنجڕاکێشان بوو دیسان وەسفێکی هاوچەشن رووبەڕووری مرۆڤ دەبێتەوە دەربارەی کورد لە سەرچاوە عوسمانی و تورکییەکاندا. جەنەراڵ کازم قەرەبەکر پاڵەوانی جەنگی تورك لە پێناو رزگاریدا، بەبێ دوودڵییەوە (سڵەمینەوە) بەم شێوەیە وەسفی کورد دەکات:" ئەوەندە نەفامن تا ئەو رادەی بەرامبەر شێخەکانیان لەسەر چۆك دادەنوێنەوە و دەوەڕن.[١٣] جی. ئاڕ. دریڤەر دەڵێ، دەرك نەکردنی بیرۆکەی تیوری لە لایەن کوردەوە دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی زیرەکی و ئارەزوو.[14]

ئەو توخمەی دووبارە دەبێتەوە لە وەسفی کوردەکاندا، لە دۆکیومێنتە تایبەتی و رەسمییەکاندا، بۆ ئارەزووی سیاسی و پێکهاتەکەیان دەگەڕێتەوە. وەك زۆر جار ئاماژەی بۆ کراوە کوردەکان بە گشتی هیچیان نەبووە جگە لە "ئاینەکەیان، زمانەکەیان و خۆشویستنی تفەنگ و فیشەکدان"،[١٥] نەبوونی هونەری سیاسی و " توانای پێکەوە گرێدانی عەشیرەتەکان، کە نەتەوەی کورد پێك دێنن".[١٦] گومان دەکرێتە سەر توانا و لێهاتوویی سیاسیی کورد، کە دیسان لە پەیماننامەی سێڤر دووپات بۆوە، چونکە بە تەنیا ئەوە بەس نەبوو کە زۆربەی

دانیشتوان (مەبەست کوردە – وەرگێڕ) ئارەزووی سەربەخۆبوونیان لـە تورکیـاوە هەبێت، بەڵکو هەروەها پێویست بوو بۆ ئەنجوومەن بسەلمێندرێت کە "ئەو خەڵکە توانای ئەو سەربەخۆبوونەیان هەیە." (١٧)

ژیـانی کۆچـەری (Nomadism) و شـەڕەنگێزیی کوردەکـان، بابـەتێکی (خەسڵەتێکی) سەرەکی هاوکاتیان بووە لەگەڵ سـیما (نیشـانە) جۆراوجۆرەکـانی تـر، وەك دزی و درنـدەیی لـە سەرچـاوەکاندا، کـە وەك بنچـینەی وەسـفکردنی سیماکانیان چڕکراوەتەوە، ڕەنگە لە نێوانیشیاندا جۆرێك فرەڕەنگی بەدی بکرێت. کوردە نیشتەجێکان، وەك جووتیار هەموو جۆرە بەروبوومێکیان دەهێنایە بەرهەم و هەروەها وەك دانیشتوانی شاریش خوری ڕێس و ئاسنگەر بـوون. (١٨) جووتیـاری کورد ئاستی کولتووری نزمە و بەهرەی دەستی نییە، هەیـەتی و نییـەتی گـۆرەوی چنینە و بەس. (١٩)

سـەیرەکە لەوەدایـە، ژیـانی کۆچـەریی کوردەکـان لـە راسـتیدا بـە مەرجێکی (نیشانەی) بوونیان داناندرێت، بە شێوەیەك لـە شـێوەکان و بـەپێی زۆر سەرچاوەی رووسی سیمایەکی سەرەکی سەرنجڕاکێشیان هەیە کە لـە تورکـەکان، ئەرمەنەکان و فارسەکانیان جیایان دەکاتەوە. تێرمی وەك "کۆچـەر"، "گـەڕۆك" و"کوردەکان" زۆر جار بێ جیاوازی بەکارهاتووە، بە شێوەیەکی سروشـتی بـوونی کوردە نیشتەجێکان و گرووپە کۆچەرە غەیرە کوردەکان پشتگوێ دەخات، لەوانە چەرکەسەکان و کۆچەرە ئەرمەنەکان کە لە خوارەوە باسیان دەکرێـت، هـەروا بـە پێی داتایەکی دانیشتوانیی ئامادەکراو لـە لایـەن وەزارەتـی دەرەوەی رووسـیا لـە سـاڵی ١٩١٢ دا، ژمـارەی کـوردە نیشـتەجێکان ٢٤٢ هـەزار کـەس و کـوردە کۆچەرەکانیش ١٨٢ هەزار کەس بووە لە شـەش ویلایـەتی (vilayets) رۆژهـەڵاتی ئەنادۆڵ. (٢٠)

سـەرباری ئـەوەش وەك ئـەنجامێکی ئـەم"کارتێکردنـە بەرجەسـتەیە"، ڕەنگە تەفسیرێکی سەرسامت رووبەڕوو بێتەوە دەربارەی ڕەوشت و دابونەریتیان، تەواوی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئاینییان تەنیا لە بەر رۆشنایی ڕەوشی کۆچەرانەیاندا، سروشتیان تا ئەو رادە بـەهێزە سـەرنجڕاکێش بـووە کـە ڤلادیمێـر گەردلێڤسـکی، تورکۆلۆجیستی رۆسیای سۆڤیەتی و شارەزای ناسراوی مێژووی سەلجووقییەکانی

تارادەیەکی زۆر تامەزرۆ کردووە، تاکو بڕیار بدات بە مەبەستی بینینی کوردەکان سەفەر بۆ ناوچەکەیان بکات سەربارى ئەو مەترسییە بەردەوامانەی رووبەڕووی دەبوونەوە.[٢١]

تێگەیشتنێکی سەرنجڕاکێش دەربارەی کۆچەرە کوردەکان لە وەرگێڕدراوە تورکییەکەی راپۆرتی جەنەڕاڵ مایڤسکی بە ناونیشانی 'Massovye uv[b] iystva sovershennye armyanami، کە لەلایەن پرۆفیسۆر عەزمی سوسلو، خراوەتە سەر زمانی تورکی و خۆشبەختانە هەموو تێکستە رووسییەکەی لە خۆ گرتووە. راگەیاندراوێکە کە " باسی هەموو دانیشتوانی دێهاتەکانی تورکیای ئاسیای کردووە، بە موسڵمانەکانیشەوە، کە پارێزراو نەبوون لەو پشێوی و گێرەشێوینییەی *هەندێ لە دانیشتوانی کورد دەیانخولقاند*"[٢٢] وەرگێڕە تورکییەکە لە ناخەوە دەچێتە سەر هاواری " گوندە ئەرمەنەکان... کە بە باشی لە لایەن میرییەوە لە هێرشی کۆچەرەکان نەدەپارێزران." [٢٣]ناوردبینییەکانی ئەم وەرگێڕانە ئەوەندە گەورەن کە بۆ نموونە لە شوێنێك " نزیکەی ٣٠ کورد" ی بە ئاسانی کردووە بە "نزیکەی ٤٠ تورك".[٢٤]

پەیوەندی عەشایەری لەنێوان کوردەکانی شار لاوازە، بەڵام لە راستیدا "بوونی پەیوەندییەکی بەهێزی یەکگرتن لە نێوان هەموو *توێژەکانی* تردا"،[٢٥] وەك دریڤێر (Driver) دەڵێت کارێکی زۆر گەورە دەکاتە سەر کوردە کۆچەرەکان. ئەم راستییە بۆ ئەوان سروشتییە، وەك ئەو ئاماژەی "پێدەکات کوردەکان لە پێدەشتەکاندا (ناوچە نزمەکان) هاولاتی ئاشتیخواز و بێوەین، بەڵام لە ناوچە شاخاوییەکاندا زۆر بە زەحمەت کۆنترۆڵ دەکرێن".[٢٦] سەبارەت بەزۆر ناردنی پیاوە کوردەکان لە تشرینی دووەمی ١٩١٤ بۆ ئەودیوی سنووری رووس – تورکیا بۆ ئیگدیر بەمەبەستی کارپێکردنیان لە ئیشی رێگاوباندا، کۆلۆنێل یلسێیڤ لە راپۆرتێکیدا دەڵێ " کوردەکان کرێکار نەبوون بە مانای ئەورووپیی ئەم وشەیە. ئەوان تەنیا کۆچەر (Nomads) بوون، ئەوانم لە سەر ئیش و لە دەرەوەی ئیشیش بینی. ئەوانە بۆ ئیشکردن نەهاتبوون، بەڵکو مەبەستیان پترکردنی رك و کینەیان بەرامبەر رووسەکان بوو.[٢٧]

گەڕیدە و چیرۆکنووسی عوسمانی ئەولیا چەلەبی لە سەدەی حەڤدەمیندا، ژیانی ئاینیی کوردەکان بەم شێوەیە وەسف کردووە "هەزارانیان هەرگیز و بەهیچ شێوەیەك لە مزگەوت دوور نەدەکەوتنەوە." [٢٨]. کازم کارابێکر جەختی کردۆتەوە لە سەر کزی دیسپلین و رەوشتی کوردەکان[٢٩] ئەوەش وەك پشتیوانییەك بۆ تێبینییەکانی دریڤێر دادەندرێت – کە لە سەرچاوە گاڵتەجاڕ و بوغراکانی وەك ئەوان وەرگیراوە،" ئەوان سەبارەت ئاین زۆر توند نەبوون،[٣٠] مزگەوتیان نەبوو جگە لە ژمارەیەکی زۆر کەم نەبێت، ئەوانیش لە چەند کوختێك پتر نەبوون." [٣١] کوردەکان نە تریاکخۆر نە ئارەقخۆر بوون[٣٢] لەگەڵ ئەوەشدا بە خولیای جگەرەکێشان ناسراو بوون، کوردەکان هەموویان جگەرە دەکێشن و هەر جۆرە جگەرەیەکیشیان بدەیتێ رەتی ناکەنەوە. وەك ئەوەی کە پارچەیەك بسکویت وەرگرێت و نایخوات، بێگومانیش کۆنیاك رەت دەکەنەوە.[٣٣]

یەکێك لەو سیفات و ئادگارە کەمەی کە هەموو نووسەرەکان لەسەری یەکانگیرن دەربارەی کورد بارودۆخی ژنەکانیانە، کە بە پێچەوانەی ژنانی تورك و فارسەکانە ئەوان "وەك ژنە تورك و فارسەکان" روویان داناپۆشن[٣٤] کوردەکان "وەك تورکەکان تێیان راناخوڕن." [٣٥] هەروەها،" بە شێوەیەکی دادپەروەرانە لە لایەن هاوسەرەکانیانەوە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت."، " بە هۆی ئەوەی لەلایەن مێردەکانیانەوە وەکو مرۆڤی یەکسان مامەڵەیان لە تەکدا دەکرێت، بۆیە ژنی کورد بەیەکسانی دەڕوانێتە ملکەچبوونی ژنی تورك ".[٣٦] بەهەرحاڵ، گۆردلێڤسکی پێیوایە ژنە کوردی نیشتەجێش *تەواو ئازاد* نییە، هەرچەندە بێ روو داپۆشینیش دەتوانێت بچێتە سەر رووبار.[٣٧]

کوردەکان"... میواندار، خاکی، و گوێڕایەڵن و وەك موسڵمانەکان بەرامبەر رووداوە ناخۆشەکان خۆڕاگرن"، بە پێی دابونەریتە دێرینەکانیان دەژین.[٣٨] ئەوان بە خانەخوێی باش ناسراون، و وەك موسڵمانەکان لەگەڵ میوان میهرەبانن و ئازاری میوانی گوندەکانیان نادەن[٣٩] بە هەر حاڵ وەك بێکگیولیانتس (Bekgulyants) ئاماژەی پێکردووە، هەندێك گوندی کوردان هەیە بە شەو جێگەی مەترسین، هەندێکیشیان شوفێرەکان بە رۆژیش ناتوانن خۆی لێبدەن. [٤٠] کوختەکانی چیای قەفقاس (ساکلیاسە پیسەکانیان)، لە بەردی زبری کۆکراوە لە

رووبارەکان دروست کراوە، بەردەکان بە شێوەیەکی نارێك و هەڕەمەکی لە سەر یەك کەڵەکە کراون[٤١] بەبێ ئەوەی پەنجەرە و کلاوڕۆژنەی تێدابێت[٤٢] خۆیان و میوانەکانیان لە ژێر بنمیچی ئەم کوختەدا لەگەڵ وڵاغ، پەز، پەلەوەردا پێکەوە دەژین[٤٣] وەك کۆلۆنێل ێلسێیڤ دەڵێ کوردەکان جلی ژێرەوە لەبەر ناکەن و لە چاخی بەردیندا دەژین، لە کوختەکەیاندا کە پتر لە کولانە دەچێت، کۆنە پاتاڵێك لە سەر زەوی رادەخەن و لە سەری دەخەون.[٤٤]

سروشتی شەڕکەرانەی کوردەکان وای کردووە" هەر کەسێك ویستبێتی ئارامییان لێ تێکبدات، تالآنیان کردووە و کوشتوویانە"،[٤٥] لە راستیدا سەیر نییە کە شێوازی ژیانی نیمچە سەربازی بەر لە هەڵگیرسانی شەڕی گەورە جێگەی سەرنجڕاکێشانێکی فراوان بووە. ئەم ناوچە کۆنترۆڵ نەکراوە شاخاوییە فراوانەی کوردستان کە بە پەلاماردان، تالآنکردن، شۆڕش و پاشاگەردانی ناوبانگی دەرکردبوو، پێگەیەکی گرنگی هەبووە لە پلانە ستراتیجییەکانی ئەو وڵاتانەی دەکەونە سەر هەر دوو لای هێڵی بەرە (بەرەی شەڕ – وەرگێڕ). پشتگوێخستنی بوونی کوردێکی زۆر کە گومان لە ئازایەتییان نەبوو،[٤٦] هەروەها ئەوان " کۆچەر و نیمچە رێگر بوون و هەموویان خاوەن تفەنگ و خەنجەر بوون"[٤٧]، لە لایەن زلهێزەکان و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کارێکی ئاسان نەبوو.

وەك پێشبینی دەکرێت خەسڵەتە سەربازییەکانی کورد، بۆ عەسکەرییە رووسەکانیش مایەی تێبینی و بۆچوونی ناکۆك بووە، کە بەر لە هاتنیان بۆ ئەنادۆڵ لە باوك و باپیرانیان بیستبوو، کە بەشدارییان لە شەڕەکانی رووس و عوسمانییەکان کردبوو. ئەوان کوردەکانیان بە نیمچە دڕندە وەسف کردبوو کە دەیانویست پێش بە سەرکەوتنی رووسەکان لە ناو خاکی تورکیادا بگرن،[٤٨] کوردەکان لە بەرچاویاندا وەك نیمچە دڕندە بە مانای تەواوی وشەکە وێنا کرابوون؛ رێگر، جەنگاوەر و هەروەها موسڵمان.[٤٩] بۆیە ئەوان" هێز، توانا و خۆڕاگری کوردەکانیان بە هەند هەڵنەدەگرت بۆ بەرپەچدانەوەی سوپایەکی راستەقینە".[٥٠]

وەسفی سیمای جەنگاوەرانەی کوردەکان بە لێکدانەوەی بیانییەکان بە تەواوی بە دزی و چەکدارییەوە پەیوەست بوو، کە بە دەوری خۆی هۆ و

ئەنجامێکی تەمومژاوی دەردەخات. لەوەش پتر، وەسفکردنی کوردەکان لە لایەن بیانییەکانەوە وەك ئەو کاردۆخییانەی (Kurdux) زێنۆفۆن لە کتێبی ئاناباسیس (کتێبە بەناوبانگەکەی زێنۆفۆن) ئاماژەیان پێدەکات "ئەوانە لە ناو شاخەکاندا نیشتەجێن خەڵکی جەنگاوەر بوون، رەعیەتی پاشا نەبوون"،[٥١] ئەوان پتر (بە واقیعی لە رووی مێژووییەوە) بە بنەچەی (رەچەڵەك) کوردەکان لەقەڵەم دەدرێن. [٥٢] سەرەڕای ئەوەش، ئەو "تالآن و دزییەی لەلایەن کوردەکانی دیاربەکرەوە ئەنجام دەدرا" وەکو ئەولیا چەلەبی لە "سیاحەتنامە" بەناوبانگەکەیدا ئاماژەی پێکردووە، وای لە سوڵتان سەلیم خانی فاتیحی شارە پیرۆزەکان و میسر کرد، نامەیەکی ئیمپراتۆری بۆ فەرمانڕەوای دیاربەکر بنێرێت ئەم رستانەشی تێ بکرێت" براکەم تکایە زۆر بەزەیی بە تاکو بەتوندی جڵەوی ئەم کوردە مسکێن و شەڕەنگێزانە بگریت.[٥٣] ئەمەش هەروەها ئەوە دەگەیەنێت کە " زۆربەی کوردەکان کەم یان زۆر جەنگاوەر بوون" دەتوانین بڵێین هەموویان چەکدار بوون، پێش شەڕ بە زۆری لە سەر ڕاووڕووت و پەلاماردان دەژیان[٥٤] ، مێجەر کینیس ماسۆنیش وای گوتووە. دزی "پیشەیەکی زگماکی" کوردەکانە، ئازایەتی تا رادەی هەڵمەت و پەلاماردان لە ناویان باو بووە بەو رادەیەی کوردە خانەخوێکانی گۆردلێڤسکی" رادەچڵەکین ئەگەر هاتباو یەکێك کتوپڕ دزی لە میوانەکانی کردبا"[٥٥]

بە پێی ئەولیا چەلەبی تەنانەت زانا کوردەکان ، بە شێخولئیسلامیشیانەوە چەکدار بوون، ئەمەش رێگر نەبوو لەوەی کە زۆر بەوەفا بن. [٥٦] هەروەها سەربازە رووسەکانی بەرەی قەفقاسیش هەمان تێبینییان هەبوو، کە کوردەکان نیشانچی زۆر باشن. [٥٧] بە هەرحاڵ، کورد "هۆگری چەکە" بە رادەیەك کە منداڵی هەشت ساڵ و بەسەرەوە دەبینی تفەنگێك و چەند فیشەکدانێکی گەورەی پێیە[٥٨] و هیچ کچێکیش رازی نییە شوو بە پیاوێك بکات خاوەنی تفەنگ نەبێت. [٥٩]

بۆچوونێکی تری جێی مشتومڕ لە بارەی کوردەکانەوە هەیە کە ناکرێ باسی نەکەین، ئەویش ئەوەیە کە رەوشتی "ناجوامێرانەیان" لە شەڕدا دەنواند. بە پێی قسەی کۆلۆنێل ێڵسێیڤ بێت، کوردەکان هەمیشە بە تفەنگ و خەنجەر چەکدار بوون، ئەوان کاتێك بەرامبەر دوژمنێك دەجەنگان کە دڵنیا بووان ژمارەیان لەوان

کەمترە، لەو جۆرە هەلومەرجەدا جەسارەت و ئازایەتییان پەرەی دەسەند و زێتر دەبوو. هەروەها نووسەر تێڕوانینەکانی خۆی بەو رستانە پشتڕاست دەکاتەوە کە لە نووسینێکی جەنەڕاڵ ماسلۆڤسکی وەری گرتووە" خۆیان لە شەڕی قورس نەدەدا، و لە هێڵی بەرەی شەڕدا ئەسپ سوار یان پیادەکان بوون. ئەو کاتە ئازا بوون کە زۆرینە بووان.(٦٠) ئەوان کەسیان بە دیل نەدەگرت و بریندارەکانیان دەشێواند و دوایی دەیانکوشتن.(٦١)ئەم "سروشتە" سەرسامەی کوردەکان لە وەسفکردنی کاردۆخییەکان لە لایەن زێنۆفۆنەوە باس کراوە، ئەوان پەلاماردانەکەیان کاتێك دەست پێ دەکرد کە دەیانبینی ژمارەیان لە ژمارەی لەشکری دوژمن زۆرترە.(٦٢) لە راستیدا هیچی پەیوەندی بە پراکتیکی جیهانیی مرۆڤایەتییەوە نییە. بە پێی پەیامنێرێکی سەربازیی رووسی کە هێرشی تۆپەکانی قۆزاق لە کۆپری– کۆی (Köprü-Köy) بینیبوو، کوردە جیاخوازەکان لەگەڵ تەقاندنی یەکەمین گوللە بزر بوون و ئاسەواریان نەما. چاودێرێکی تر دەڵێت: "لەگەڵ تەقینەوەی گوللە تۆپەکان، ئەسپ سوارە کوردەکان بەبێ دواکەوتن بەرەو شاخەکان باڵیان گرت (هەلاتن)."(٦٣)سەرباری ئەوەش تا ئێستا دەکرێ "هاندانێکت" بەرچاو کەوێت (بەڵام زۆر بە دەگمەن) کوردەکان بە "خەڵکێکی باش" وەسف بکات و بە قۆزاقەکان بشوبهێندرێن و ئاماژە بە لێهاتووییان لە بواری سوارچاکیدا بکرێت.(٦٤)

بارودۆخی ناوخۆی دەوڵەتی عوسمانی لە ئانوساتی بەر لە هەڵگیرسانی یەکەمین شەڕی جیهانیدا، بەتایبەتیش بازنەی پەیوەندییەکانی ناو ئەنادۆڵی رۆژهەلاَت پێکەوە ژیانی دژوارانەی پێکهاتە ئیتنییەکان زەمینەیەکی بە پیت بوو بۆ سەرشێتییەکی کتوپڕ (Brainstrming). هەندێك نووسەر پێیان وابوو حکومەتی ساوای (لاوی) تورکیا بەهۆی ئەرمەنەکانەوە ناتوانێت بەرەنگاری دەسەلاَتی شێخە کوردەکان ببێتەوە و لەگەڵ کوردەکان خۆی تووشی کێشە بکات، چاوەڕێی یارمەتی کوردەکانیش بوو گەر لەگەڵ رووسیا شەڕ هەڵگیرسابا.(٦٥) هەندێك بە پێچەوانەوە، پێیانوایە راڕایی و زۆرداریی زلهێزەکان هۆی سەرەکی نوشستی کوردەکانە بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی.(٦٦)ساڵحی سۆنەل دەڵێت ئەوە رووسەکان بوون سەرەتا کوردەکانیان هان دەدا شەڕ لەگەڵ ئەرمەن

بکەن تاکو ڕێگە بۆ رووسەکان خۆش بێت دەست بخەنە ناو کاروباری دەوڵەتی عوسمانییەوە.(٦٧) جێگەی تێبینییە کە دەرککردن و تێگەیشتنی پەیوەندی نێوان نەتەوەکان (رەگەزەکان) بە تایبەتیش دوژمنایەتی نێوانیان، زۆربەی کات ناکۆك بووە، بەهۆی هەڵوێستی پەیامنێرەکان سەبارەت ئەم پرسە، ئەویش دەگەڕێتەوە بۆ ناسنامەی کەسێتی و سیاسی و نەتەوەییيان.

وێناکردنی گشتیی کوردەکان، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی، دابونەریت و شێوازی ژیانیان، وەك فەرهەنگێکی تێکڕایی کە بە شێوەیەکی سنووردار پێوەی لکاوە، یان باشتر بڵێین ئەو ئادگار و سیفاتە دراماتیکییەی کە بە شێوەی تابلۆیەکی جیهانی پێشکەش دەکرێت، رەنگە پرسێکی ناکۆکی مێژوویی بێت خرابێتە ناو ئاناباسیس، سیاحەتنامە و پەیماننامەی بەڕلین. بەهەر حاڵ سروشتی وێناکردنەکان لە سەرچاوە رووسەکان لە کاتی یەکەمین شەڕی جیهانیدا، بە تایبەتیش دوای هەڵگیرسانی شەڕی رووس — عوسمانییەکان لە قەفقاز کە بووە هۆی داگیرکردنی پارێزگاکانی ئەنادۆڵی رۆژهەلاتی سەر بە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە لایەن رووسەکانەوە بە شێوەیەکی کاتی، گۆڕانکارییەکی بەرچاوی هێنایە کایەوە. لەبەر رۆشنایی رووداوە تازەکاندا، بە راشکاوی دەرکەوت کە زوڵم و جەوری عوسمانییەکان بەرامبەر کوردەکان، هەروەها پشتگوێخستن و سووکایەتیپێکردنیان هۆی دواکەوتوویی و دڕندەیی SAVAGERY بوونیانە، ئەوان بە زگماك " نەتەوەیەکی چەتە"نین ئەوان خەڵکێکن، لە مافەکانیان بێبەش کراون".(٦٨)باشترین تەسەور دەربارەی کوردەکان لە واقیعی سیاسیی رووسەکاندا ئەوەیە کە بە شێوەیەکی پەیتاپەیتا لە "خەڵکانێکی تەواو شەڕانگێز" کراونەتە هاوکارێکی سادەی ستراتیجی. گرنگ ئەوەیە پێشڕەویکردنی سەربازە رووسەکان لە ئەنادۆڵی رۆژئاوادا کە هاوشانی بیرۆکەی "رزگاری ئەرمینیا" بوو، پەیتا پەیتا (بۆ ماوەیەك) گۆڕرا بۆ بیرۆکەی رانەگەیاندراوی "رزگاری کوردستان"، کە لەلایەن نووسەرە سۆڤییەتییەکانەوە بە تایبەتیش ئەرمەنەکان بە توندی رەخنەی لێ گیرا.

هەر چۆنێك بێت، هەڵوێست بەرامبەر رۆڵی جەنگاوەرە کوردەکان لە یەکەمین شەڕی جیهاندا بە تەواوی شێواندرابوو و سووکایەتی پێ کرابوو. ئەمەش لە

نووسینەکانی ئەو ئەفسەرە رووسانەدا رەنگی دابووەوە کە"بەرامبەر تورکە پیادە ئازاکان و کوردە سەرسەختەکان جەنگابوون".[٦٩] بە هەر حاڵ دەکرێ هەمان هەڵوێست لە هەندێك کاری (بەرهەمی) تورکەکان بەدی بکەیت وەکو جەنەڕاڵ قەرەبەکر، کە دەڵێت: کوردەکان بە شێوەیەکی ئاسایی لە تۆپ، رەشاش، و فرۆکەی جەنگی دەترسان، بەلاّم دوای مەشقی سەربازی ئەو ترسە نەدەما، ئەمەش دەبووە هۆی دروستبوونی گیروگرفتی ئاڵۆز.[٧٠] رەنگە بە شێوەیەکی تا رادەیەك چاوەڕوانکراو سەرچاوەی پێکناکۆك دەربارەی کوردەکان لە بەرهەمی نووسەرە تورکەکاندا ببینیت. پرۆفیسۆر میم کەمال ئوقا هیچ جیاوازییەکی لە رووی ئاین، زمان و دابونەریتەکان لە نێوان کورد و تورکەکانی ئەنادۆڵ و ئاسیای ناوەڕاست بەدی نەکردووە. بە پێی ئەم بنەمایە بێت دەبێت کورد بچێتە ژێر تیشکی کولتووری تورك.[٧١]

لە لایەکی ترەوە جەنەڕاڵ کازم قەرەبەکر لە کتێبەکەیدا *کێشەی کورد* (Kürt Meselesi) دەڵێ تەنیا شتێك کورد و تورك پێکەوە ببەستێتەوە ئاینە (ئاینی ئیسلام – وەرگێڕ)، هەروەها دەڵێت: ئەو مووچەیەی عوسمانییەکان بە سەرۆك عەشیرەتە کوردەکانیان دەدا گرنگیی نەبوو.[٧٢] بەهەر حاڵ پێشتر نووسەر هەر جۆرە پەیوەندییەکی لە نێوان کوردەکان و ئەرمەنەکان رەت کردبۆوە ، بە بۆچوونی ئەو بێت رەچەڵەکی یەکەمیان دەچێتەوە سەر هیتیتەکان (**Hittites** : گەلێکن لە هەزارەی دووەمی پێش زایین ئاسیای بچووك و سووریایان گرتووە و زمانی تایبەتیی خۆیان هەبووە – وەرگێڕ)، کە گوایە بریتین لە "تورکە هەرە دێرینەکان".[٧٣]

رووسەکان لە هەڵسەنگاندنی سیاسەتی عوسمانییەکان بەرامبەر کوردەکانی ناو دەوڵەتەکەیان پێش بەرپابوونی یەکەمین شەڕی جیهان و لە ماوەی شەڕەکەشدا، بەردەوام وەك نموونە باس لە زوڵم و بێمتمانەیی عوسمانییەکان بەرامبەر کوردەکان دەکەن، ئەوانیش (کوردەکان) بەش بەحاڵی خۆیان "تورکەکانیان زۆر خۆش نەدەویست"،[٧٤] هەروەها کوردەکان پەیوەندیکردنیان بە سوپای عوسمانی رەت دەکردەوە و لە کاتی شەڕدا بەکۆمەڵ فیراریان دەکرد. لە میانەی ئاماژەکردنی گۆردلێڤسکی بە سیما سروشتییە سەرنجڕانەکێشەکانی

کوردەکان جەخت لەسەر شێواندنی خەسڵەتە نەتەوایەتییەکانی کوردەکان دەکات بەهۆی سەدان ساڵ ژێردەستی و چەوساندنەوەیان لە لایەن سەرۆکەکانیان و حکومەتی عوسمانییەوە.[٧٥] رەنگە وێناکردنی سروشتی زوڵم و زۆرداری عوسمانییەکان لەلایەن نووسەرە رووسەکانەوە جیاوازی هەبێت لە نێوان هێرشێکی دڕندانە کە " تەنانەت دانیشتوانە ئاشتیخوازە کوردەکەش نابوێرێت کە بە شێوەیەکی هەڕەمەکی دەدرێنە بەر دەستڕێژی گوللە"[٧٦]، لەگەڵ ئەو شکایەتە کۆمیدیایانەی کوردەکان کە تیایدا سەرکۆنەی حکومەتی عوسمانی دەکەن کە بەزۆرەکی داوا لە نەخوێندەوارەکان دەکەن هاوبەشی لە رۆژنامەکاندا بکەن و باج بدەن.[٧٧]

مەسەلەی سەربازیی (Military) کورد و بەشداربوونی ستراتیجیان بە سادەیی وەك رێسایەك لە *سوارەی حەمیدیە* ئاماژەی پێکراوە ، کە بریتی بوو لە هێزێکی سووکی غەیرە نیزامی ئەسپسواری کورد. ئامانجی پێکهێنانی *سوارەی حەمیدیە* ئەوە بوو جۆرە هێزێکی تایبەت لە شێوەی "هێزی قۆزاق" دابمەزرێت بۆ ئەوەی هەردووکیان بۆ جێبەجێکردنی خواست و ئامانجە ناوەکی و دەرەکییەکانی دەوڵەتی عوسمانی بەکاریان بێنن.[٧٨] مەترسی لە پێکهێنانی *سوارەی حەمیدیە* یان ئەو سیمایەی کە زۆر لە شێوازێکی بێگەردی سەربازی دەرچووە و مۆرکێکی ئیتنی و مانایەکی ئایدیۆلۆجی بەخۆیەوە گرتووە. وەك بڵێن کە *سوارەی حەمیدیە* بۆ خۆپاراستن لە رووس و ئەرمەنەکان ئامادە کراوە،[٧٩] ئەمەش راستەوخۆ سەنگێکی "نێودەوڵەتی" بە پرسەکە بەخشی. ناونووسین لە ریزی *سوارەی حەمیدیە*، بێگومان هەندێك ئیمتیازاتی تێدا بوو، لەوانە بەخشین لە باج، رەتکردنەوەشی مانای وابوو دەبێت عەشیرەتە کوردییەکان بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی ئامادە بن بۆ خزمەتی ئیلزامی سەربازی.[٨٠] سەرەڕای ئەمە، کەمال مەزهەر ئەحمەد دەڵێت لە دیاربەکر و بتلیس بەشێکی زۆر کەم لە عەشیرەتە کوردەکان خۆیان لە *سوارەی حەمیدیە* ناونووس کرد، بەڵام بۆ نموونە لە دەرسیم هەر هەموو رەتیان کردەوە پەیوەندی پێوە بکەن.[٨١]

لەپاڵ رەتکردنەوەیەکی توند بۆ پەیوەندیکردن بە دەستەی ئەسپسوارە کوردەکان، بەتەواوی هەست بە نەبوونی گەرموگوڕیی سەربازی لە نێو کوردەکانی

ناو سوپای عوسمانیدا دەکرا، ئەمەش وای کرد نووسەرەکان بگەنە ئەو بڕوایەی کە کوردەکان ڕۆڵێکی ئەوتۆیان لە تەواوی لایەنەکانی سوپاوە نەبووە. [٨٢] هەڵوێستی نابەجێیانەی سوارە حەمیدییەکان سەبارەت فەرمانەکان و خۆدزینەوەیان لە بەرپرسیارەتی لەلایەن عوسمان ئایتارەوە، نووسەرێکی سەیر و نامۆیە، تۆمار کراوە. [٨٣] لە لایەکی ترەوە، توانای سەربازیی *سوارەی حەمیدیە* بە رادەیەکی زۆر نزم ببوو، هەروا فەرمانده عوسمانی – ئەڵمانییەکان بڕوایان بە کوردەکان نەبوو، لێیان بەترس بوون و چەك و تفاقی کۆن و کەمیان پێ دەدان. [٨٤] سەرباری ئەوەش راکردنی بەکۆمەڵی سوارە کوردەکان وەك دابونەریتی خۆیان هەر لە ئارادا بوو، ئەوە بوو لە یەکەمین مانگەکانی شەڕدا ژمارەی هەر یەکەیەکی سەربازیی کوردەکان لە ٨٠٠ بۆ ٣٠٠ کەس دابەزی، [٨٥] ئەمەش ئەو راستییە پشتڕاست دەکاتەوە کە هیچ سەربازێکی کورد لە کۆتایی شەڕدا لە ریزی سوپای عوسمانیدا نەمابوو. [٨٦] لیوتنانت جەنەڕاڵ کۆرسون هۆی فیرارکردنی کوردەکان دەگەڕێنێتەوە بۆ ئۆپەراسیۆنی "کۆپری کۆی" لە تشرینی دووەمی ١٩١٤، کە تەنیا ٢٨٠٠ لە کۆی ١٨٠٠٠ سوارەی کورد لە گشت پایە سەربازییەکان مابوونەوە. [٨٧]

لە دوای کۆتایی هاتنی شەڕ – بەتایبەتیش پاش کشانەوەی رووسەکان لە ئەنادۆڵی رۆژهەڵات باسوخواسی جەنگاوەرە کوردەکان لە سەرچاوە رووسەکاندا جارێکی تر سەری هەڵدایەوە تاکو "مامەڵە قێزەونەکانیان" بخەنە بەرچاو. سەرەڕای نزمبوونەوەی ژمارەی سەربازە کوردەکان بە رێژەی ٦٦٪، بە قسەی کۆرسون بێت، سەرجەم ژمارەی کوردەکان لە سوپاکانی دوو، سێ و شەشی عوسمانیدا لە ساڵی ١٩١٧ بریتی بووە لە ٢٥ هەزار سەرباز. [٨٨] لە نامەیەکی شکایەت ئامێزدا بۆ وەهیب پاشا، جەنەڕاڵ لێبدێنسکی ئاماژە بە سەرهەڵدانەوەی هێرشی کوردەکان دەکات لەگەڵ ئۆپەراسیۆنەکانی سوپای عوسمانی یان باشتر فەرمانده خەمساردە عوسمانییەکان. [٨٩] سەرەڕای ئەوەی بەندی یازدەمی شەڕوەستانی (هودنە) ئەرزنجان داوای لە فەرماندە عوسمانییەکان کردووە "هەموو هەوڵێك بدەن بۆ ناچارکردنی کوردەکان تاکو بە وردی پابەندی بەندەکانی ئەم پەیماننامەیە بن"، [٩٠] دواتر حکومەتی عوسمانی رایگەیاند، وەك کۆلۆنێل

تڤێردۆخۆلیکۆڤ لە دەسنووسەکەیدا ئاماژەی پێدەکات "کوردەکان لە ژێر کۆنترۆڵی ئەودا نەبوون و حکومەت لە توانایدا نەبوو بەزۆر ملکەچیان بکات."[91] لەگەڵ ئەوەشدا بە پێی راپۆرتێکی دزامۆێڤ فەرماندەی رووسیی قارس، پێشڕەویی کوردەکان بەرەو قارس خەریکە شێوەی ئۆپەراسیۆنەکی رێکوپێکی سەربازی وەردەگرێت.[92] ئەوەی سەرنجراکێشە کۆلۆنێل تڤێردۆخۆلیکۆڤ کە رووسێکی دیلی شەڕ بوو لە ئەرزرۆم (هەندێك لە برگەکان لە کاتی وەرگێڕانی بۆ تورکی لابردرابوون)، ئەو بە روون و راشکاوانە لە نووسینەکەیدا دیاری دەکات کە" هەموو ئەفسەرە رووسەکان بەردەوام بەرگرییان لە دانیشتوانە بێ چەکە ئاشتیخوازە تورکەکان کردووە و دەکەن"،[93] بێپەروا دەڵێت تاقمە کوردەکان، کە لە کۆچەرە خۆماڵییەکان و *عەسکەرە* عوسمانییەکان پێکهاتبوون، دەبوایە مەشقی سەربازییان لە لایەن ئەفسەرە عوسمانییەکانەوە پێ بکرێت.[94] ئەم وێنەیە ئەو بۆچوونەی رووسەکان دووپات دەکاتەوە کە دەسەلاتدارانی عوسمانی بەهەلپە بوونە بۆ دانانی کوردەکان لە پێشەوەدا، لەوەش نەدەسلەمینەوە کە سەربازە تورکەکان لە جلوبەرگی کوردیدا بشارنەوە.[95]

نموونەیەکی بەرچاوی دەستوەردانی ستراتیجییانەی رووس لە کاروباری کوردەکان، کە ماوەیەکی زۆر بە زیندوویی مایەوە و لەو نامەیەی فیلد مارشاڵ بەرجەستە دەبێت، کە ساڵی ١٨٢٨ بۆ ئیمپراتۆری رووسیا نیکۆلاسی یەکەمی ناردبوو، لەو کاتەی کە شەڕی رووسیا— تورکیا لە ترۆپکەدا بوو. لەو نامەیەدا کۆنت پاسکیێڤیچ قەیسەری ئاگادار کردبۆوە کە پێشڕەویکردن لە ناوچەی پشتەوەی عوسمانییەکان دەستەبەر نابێت بەبێ راکێشانی کوردەکان بۆ پاڵ رووسەکان، یاخود زامنکردنیان بە کارتێکردنێکی سیاسی.[96] لە سەرەتای شەڕی یەکەمی جیهانیدا مەترسی رووسیا دەربارەی ناوچەکە بەتایبەتیش بەرامبەر عەشیرەتە کوردەکان لەم کاتەدا تەشەنەی کرد لەوانەش خواستی ئابووری و ئیعتیباراتی ستراتیجی. ئاشکرا بوو کە رووسیا تونێلێکی ترانزێت بوو بۆ گەیشتنی زۆربەی کالا ئەورووپییەکان بۆ کوردستان.[97] لەو کاتەشدا بە راشکاوی دەرکەوت کە پێکهێنانی هێزەکانی *حەمیدیە* لە سەر بنەمای عەشایەری، سەرەتا لە ناوچە

هاوسنوورییەکانی رووسیا بوو[٩٨] مەسەلەکە بۆ رووسیا وەك بابەتێکی گرنگ و ژیاری سەیر دەکرا. لەگەڵ ئەوەشدا، لە تۆمارێکی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی رووسیادا لە ١٤ ئاداری ١٩١٦ دەربارەی "کەرتبوونی" ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بە رەسمی تێبینی کراوە کە کوردەکان، لازییەکان، قزڵباشەکان و عەشیرەتە کۆچەرەکانی تر"لەگەڵ ئەوانەی تا رادەیەك دەتوانن – پەیوەست بە ئاسایشی دەوڵەت – بە توخمێکی جێگەی متمانەیەکی زۆر دادەندرێن"[٩٩] مەزەندە دەکرێت بکەونە نێو قەڵەمڕەوی رووسیا.

هەروەها ئەوە باوە کە لە چاپە تورکییەکەدا ئاماژە بە سیاسەتی چەواشەکاریی رووسیا دەرهەق بە کوردە عوسمانییەکان کراوە کە ئامانجی کەرتبوونی دەوڵەتی عوسمانی و دامەزراندنی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردەکان لەژێر دەسەلاتی رووسیادا،[١٠٠] بەرهەمی نووسەرە رووسەکان لەم بارەیەوە هەمیشە تەمومژاوی بووە. هەرچەندە پرۆفیسۆر میم کەمال ئۆقا، پیترۆگرادی بە هاندەری شۆڕشی بتلیس لە ١٩١٤ دا داناوە،[١٠١] بێکگیولیانتس لێکۆڵینەوەی دەربارەی راپەڕینی شێخ سەعید عەلی و مەلا سەلیم (Seyh Sait Ali & Molla Selim) لە ناو کوردەکانی هیزان لە وتوویژەکانی لەگەڵ تەقسیم بای پارێزگاری وان زانیویەتی" کوردەکان بە شێوەیەکی دڕندانە سزادران بەهۆی دۆستایەتییان لەگەڵ دەوڵەتە هاوسێیەکەیان (رووسیا) و خەونە زێدەڕۆکانیان. کوردەکان دەبێت ئەوە لە مێشکی خۆیاندا بنێن کە موسڵمانن.[١٠٢] سالحی سۆنەل لە نووسینەکەیدا (کەمینەکان و کاولکاری لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا) ئاماژە بە نموونەی حاشاهەڵنەگری هاندانی یاخیبوونی کوردەکان لەلایەن رووسەکانەوە دەکات، ئەڵبەت بە شێوەی سەرەکی پشتی بە زانیارییە بەریتانیاییەکانەوە بەستووە.[١٠٣] سیمای تایبەتی روخساری کوردەکان بە وردی لە دوو حاڵەتی جیاوازدا دەردەکەوێت، کە راستەوخۆ بە سیاسەتی رووسیا لە رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵەوە پەیوەستە، ئەویش ئەو ئۆپەراسیۆنانە بوون کە سوپای رووسیا ئەنجامی دەدان لەو ناوچانەی بەشێوەی کاتی لە لایەن ئەوانەوە فەرمانڕەوایی دەکران. لە کاتێکدا کە کوردەکان پێشتر بە گشتی لە مامەڵەی خراپ و توندوتیژیی رووسەکان نارازی بوون، لە کۆتاییدا گلەوگازندەیەکی بەردەوامی

ئەرمەنەکانیشی لێکەوتەوە سەبارەت پشتگیریی رووسیا لە کورد، کە چاوەڕوانی ئەرمەنەکانی نائومێد کرد.

کەمال مەزهەر ئەحمەد ئاماژەی بە رەتکردنەوەی "سروشتییانەی" *حەمیدیە* کردووە لە لایەن کوردەکانەوە لە میانەی روونکردنەوەی هۆی لایەنگیریی هەندێك سەرکردەی کورد لە رووسەکان.[(١٠٤)] جەنەڕال ئۆگانۆڤسکی لە راپۆرتەکەیدا جەخت دەکاتە سەر مەیلی کوردەکان بۆ رووسەکان؛ لەوەش پتر دەڵێت کوردەکان خۆشحاڵ بوون بە درێژەدان بە ئیشوکارەکانیان بەبێ (بەگەکانیان، ئاغاکانیان) زۆریان بڕیاریان دابوو هەر کاتێك رووسەکان بڕۆن، ئەوانیش کۆچ بکەن و لە رووسیا نیشتەجێ بن[(١٠٥)] هەروەها جەنەڕاڵ کۆرسون دەڵێت "گرتنی" ئەرزنجان لە لایەن رووسیا، ئەو دەرفەتەی بۆ رووسەکان رەخساند کە پەیوەندی بە کوردەکانی دەرسیمەوە بکەن "ئەوانەی دژی تورکەکان راپەڕیبوون."[(١٠٦)]

سیاسەتی (نەرمونیانی) رووسیا بەرامبەر کورد و هەروەها دروشمە سادە و پاکەکەی بۆ سەرکەوتن کە بریتی بوو لە وەی "ئەوەی مەکە کە عوسمانییەکان کردیان" لەگەڵ ئارەزوویەکی نموونەیی "تا ئەو دەرفەتە بۆ کورد بڕەخسێنێت کە بڕوای بە باڵادەستیی کولتووری رووس بەسەر تورکدا هەبێت،"[(١٠٧)] هەمیشە لەگەڵ راستیی مامەڵەی خراپ و دەستدرێژییە شاردراوەکان تێك ناکەنەوە (لە هەندێك حاڵەتی زۆر کەم نەبێت) کە بە پێی ئۆپەراسیۆنە سەرکەوتووەکانیان حسابیان بۆ دەکرا.

بەدرێژایی زنجیرە چیا سەختەکان و زستانی بەستەڵەك، ناوچە شاخاوییەکانی کوردستان ناوچەی سەرەکی بەرەی شەڕی رووس– عوسمانی بوو، کە ئالیك و تەنانەت گیاوگۆڵیشی زۆر کەمە، ئەمەش رێگرە لە چالاکیی هێزی سوارە. چونکە دابینکردنی ئالیك و ئاڵف بۆ ئاژەڵەکان – ئاستەنگی سەرەکی بوو کە رووبەڕووی ئەم ناوچەیە دەبۆوە– کە لە کارە "نایابەکانی " سوپای رووس ئاماژەی پێکراوە. ئالیك و ئازووقەی کۆچەرە خۆجێیەکان لە لایەن دەستە قۆزاقەکانەوە، دەستە گەڕۆکەکانی پێشەوە، وەك کارێکی ئاسایی دەستی بەسەردا دەگیرا. کۆلۆنێل یلسێیڤ دەڵێت سەرکردەکانی قۆزاق هەندێك دەستەی

تایبەتییان دەنارده گوندەکانی کوردان بۆ هێنانی "هەر جۆره ئازووقە یان ئالیکێك."[١٠٨]

دەستە قۆزاقەکان پەلاماردەری سەرەکی گوندەکانی کوردان بوون، ئەوان"ئەزموونێکی گەورەیان هەبوو" عەمبارەکانی ئازووقە و شیرەمەنییان تالآن دەکرد و ئازووقە و ئالیکیان دەخستە ناو گونیەکان لەو کاتەی کە هەندێکی تریان لەگەڵ کوردەکان سەرگەرمی شەڕە گوللە بوون[١٠٩] هەروەها یلسێیڤ دەڵێت لەژێر زەبری ئەم جۆره مامەڵە درندانەیەدا "تەنانەت ئەوروپییەکانیش چەقۆکانیان بۆ بەرگری لە خێزان و شەرەفیان هەڵدەکێشن... ئەمەیە هۆی ئەوەی کە کوردەکان لە هەر دەرفەتێکدا سەربازە رووسەکان دەدەنە بەر گوللە."[١١٠] هەروا لە سەر قسەکانی دەڕوا:

ئێمە خاکیانمان داگیر کرد، خانووەکانیانمان رووخاند (بۆ دابینکردنی سووتەمەنی)، دەستمان بەسەر ئالیك و دانەوێڵەکانیاندا گرت بۆ هێزەکانی سوارەمان، مەڕ و رەشەولآغمان بۆ خواردن سەردەبڕی بەبێ ئەوەی هیچیان پێ بدەین. بەڵام ئەوەی زۆر گرنگ بوو لەو ناوچە فراوانەدا هیچ دەسەڵاتێکی کارگێڕی خۆجێییمان پێ نەدابوون.[١١١]

لە لایەکی ترەوە، وەك لە *بیرەوەریی پاڵەوانەکانی دووەمین شەڕی نیشتمانیدا* کە لە ١٩١٦ بلآوکراوەتەوە، هاتووە کە سەربازییەکانی تورك لە کاتی کشانەوەیاندا هەرچی رەشەولآغ و ئازووقەی گوندەکان هەبوو لەگەڵ خۆیاندا بردبوویان، "تەنانەت یەك پاوەند نانیشیان بۆ رووسەکان بەجێ نەهێشتبوو".[١١٢]

پێشڕەویی رووسەکان لە ناو خاکی عوسمانییەکاندا و دەستبەسەرداگرتنی ئاوەدانییەکان پێناچێت کارێکی ئاسان بووبێت. چەسپاندنی دەسەڵاتی رووسی لە ناوچە داگیرکراوەکاندا کەوتۆتە بەر هەڕەشەیەکی جدی ئەو دزی و کوشتارەی لەلایەن، هێزە کوردییە"کێوییەکان" ئەنجام دەدرێت.[١١٣] وەرگرتنەوەی چەکەکان لە عەشیرەتە کوردەکان بە شێوەیەکی زەحمەت جێبەجێ دەکرێت، چونکە ئەوان تەنیا چەکە کۆنەکانیان تەسلیم کردەوە و تفەنگە ماوزەرەکانیان شاردەوە کە زۆربەیان هەیانە[١١٤]. هەروەها زۆر باس کراوە کە دانیشتوانە ئاشتیخوازە

موسڵمانەکان هەلی کشانەوەی سەربازە رووسەکانیان دەقۆستەوە و لە پەنجەرە و سەربانی خانووەکانیان تەقەیان لێ دەکردن.[115]

دامەزراندنی حوکمێکی کاتیی تزاری لە ناوچە داگیرکراوەکانی رۆژهەلاتی ئەنادۆڵ لە کاتی شەڕی یەکەمی جیهانی و هەڵوێستی (سۆزدارانەی) بەرامبەر کوردە خۆجێیەکان، ببووە سەرچاوەی گلە و گازندەی بەردەوامی ژمارەیەکی زۆر نووسەری سۆڤییەتی، بەتایبەتیش ئەوانەی بە رەچەڵەك ئەرمەن بوون. هەرچەندە خستنەڕووی پەیوەندییەکانی کورد — ئەرمەن لە بەشی داهاتووی ئەم نووسینەدا دەخرێتە بەرباس و لێکۆڵینەوە، وا دیارە ئاماژەکردن بە کراکۆسیان لەبار بێت کە دەسەلاتدارێتی تزاری لە پارێزگا "ئەرمەنەکان" ی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بە "ئەنتی پۆپیولست" و "رۆژهەلاتی" وەسف دەکات، لە کاتێکدا کە بەگ و شێخە کوردەکان نەك هەر چەکدار بوون، بەڵکو پارێزراو و لایەنگیری دەسەلاتی تزاری بوون.[116] سەرەڕای تەفسیرێکی سیاسیی هاوچەشن کە تەواو لەگەڵ نموونەی ئایدیۆلۆجیای سۆڤییەتی یەکانگیرە، زۆر نموونەی هاریکاریکردن لەگەڵ دوژمندا هەیە، وەك راپۆرتەکەی جەنەراڵ ئۆگانۆڤسکی فەرماندەی تیپی چوارەمی قەفقاس کە "جۆرێك هەماهەنگی" نوێنەرانی کورد و ئەرمەن لە بایەزید و دیادین بۆ دامەزراندنی ئیدارەیەکی مەدەنی ئاشکرا دەکات.[117]

هەرچەندە رۆڵی کورد و ئەرمەن لە ساڵانی یەکەمین شەڕی جیهاندا ئەوەندە کەم نییە، چارەنووسی ئەم خەڵکە، هەروەها هەر گرووپێکی ئیتنی تر کە راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لەم شەڕە تێوەگلا بووبێت، بێگومان پانتاپی و ئامانجی ئەم کارەیە، ئەویش تاقیکردنەوەی رەنگدانەوەیەتی لە سەرچاوە رووسییەکاندا.

گرنگ ئەوەیە لێکدانەوەی زۆر بۆ پەیوەندیی کورد— ئەرمەن هەیە لەلایەن رووسەکانەوە بێت یا رۆژئاواکان، کە ئاماژە بە رادەیەك پێکەوە ژیانی ئاشتییانە لە نێوانیاندا دەکەن. سروشتی ئەم پێکەوە ژیانەیان تا ئەو رادەیە پەرەی سەندووە کە بە "تەواو خۆشحاڵ"[118] و " تا رادەیەك دۆستانە" [119] وەسف بکرێت. سەرەڕای ئەوەی پەیوەندی ئاڵۆزی کورد — ئەرمەن زۆر رەگ و ریشەی جیاجیای ئیتنی، ئاینی، ئابووری و سیاسی هەبووە لەسەر هەردوو ئاستی لۆکەڵ

(ناوخۆ) و نێودەوڵەتیدا. بەپێی مادەی ١٦ لە پەیماننامەی سان ستیفانۆ کە ساڵی ١٨٧٨ کۆتایی بە شەڕی رووس– تورک (١٨٧٧–١٨٧٨) هێنا، ئەرمەنە عوسمانییەکان ئەرکیانە "بەڵێننامە" بدەنە بابولعالی کە پارێزگاری لە ئاسایشی دەوڵەتی عوسمانی لە دژی کوردەکان و چەرکەسەکان بکەن.[١٢٠] شیاوی گوتنە پەیماننامەی بەرلین کە شوێنی پەیماننامەی سان ستیفانۆی گرتەوە هیچ گۆڕانکارییەکی ئەوتۆی لەم بەندەدا نەهێنایە کایەوە، جگە لەوەی ناوی چەرکەسەکانی هێنایە پێش ناوی کوردەکان ، کە هەردووکیان بە "مایەی هەڕەشە" وەسف کرابوون.[١٢١]عوسمان ئایتار پێیوایە هەمیشە وێناکردنی کوردەکان و چەرکەسەکان بە تەنیا هەڕەشە بۆ سەر ئەرمەنەکان، هەوڵدانی عوسمانییەکان بوو تاکو خۆیان وەك لایەنی سێیەم پیشان بدەن.[١٢٢]

خاڵێکی سەرنجڕاکێشی "رووداوەکانی ئەرمینیا" لە Rossiy i Turtsiya (porblemy formirovaniya granits) دەبیندرێت. نووسەرەکان جەخت لەسەر ئەوە دەکەن کە " رەنگە هەڵەیەکی گەورە بێت، گەر بە یەك چاو تەماشای هەموو موسڵمانە خۆجێیەکان بەبێ هاوێردن بکەین، وەك یەك جۆرە خەڵکی نازیرەك و بێویژدان، ئەوەش جوامێرییەکی گەورەی کەسە "کێوییەکان" دەسەلمێنێت: کوردەکانی دۆڵی ئەفرین و نیمچە کۆچەرەکانی یوروکسی چوکورۆوا (Yörüks of Çukurova)" هەروەها چەرکەسەکان کە ژمارەیەکی زۆر کریستانیان رزگار کرد "سەلماندیان کە تاڕادەیەك باشترن"[١٢٣]

پەیوەندییە ئابوورییەکانی کورد – ئەرمەن شیاوی تێبینییە. لەکاتێکدا تورك زۆرینەی دانیشتوانی دۆڵی ئەرزرومی پێك دەهێنا بێکگیولیانتس پێیوایە دراوسێیەتی لەگەڵ تورك " کە گرووپێکی پتر چالاك و قبوڵکراو ، زۆر لەبار و بەسوودترە بۆ ئەرمەن لە دراوسێیەتی کوردە کێوییەکان"[١٢٤]

بەهەر حاڵ ئاستە دەمارگیرییەکەی (شۆڤینییەکەی) رێگەی پێدا کە بڵێت ژمارەیەك پیشەوەرەکان لە نێوان ئەرمەنە عوسمانییەکان بەرێژەی یەك لەسەر پێنج بووە، ئەمەش بەڵگەیەکی حاشاهەڵنەگرە لەسەر ئەوەی کە ئارەزوویان دەکرد نانی رۆژانەیان بە کارێکی شەرەفمەندانە و بەدەستی خۆیان مسۆگەر

بکەن.[١٢٥] سەرەڕای ئەوەش بەرژەوەندییە ئابوورییەکانی ئەرمەنەکان زۆربەی کات هۆیەکی ناکۆکیبوونیان بووە لە گەڵ کوردەکاندا.[١٢٦]

نموونەی بەندەیەکی ملکەچ کە پەیوەندی نێوان شێخە کوردەکان و میللەت بوو، بە شێوەیەکی تەمومژاوی ناوی لێندرا بوو (miribeylik) یان کافریزم (kafirism) هەروەها نموونەکە بۆ ئەرمەنەکانیش رەوا بوو ، بەڵام نەك بەم شێوە سامناکەی کوردەکان.[١٢٧] لەم بارەیەوە قسەیەکی داهێنەرانەی بێکگیولیانتس هەیە کە هەڵوێستی ئەو دەربارەی ئەم بابەتە دیار دەکات:

لە ئەوروپا و لە رووسیای نیشتمانم باوە کە هەموو رووداوەکانی ئەرمینیا بە خولیای راوڕووتیی کوردەکانەوە گرێدراوە. بەلآم وا دادەنێین کە ژمارەیەکی زۆر هۆی شاردراوە و قووڵ هەن، کە لە مافەکانی کافر (kafir) حەشار دراون، کە بەگە (beks) کوردەکان شێلگیرانە پابەندن و حەز ناکەن حەرام بکرێت، ئێمە راست نین گەر پێ داگرین کە بەگە کوردەکان خولیا و ئارەزووی راوڕووتیان نییە، بەڵکو هەیانە و زۆریش بەهێزە.[١٢٨]

هەروەها دەڵێت زاراوەکەی زۆر ناسراو نییە، تەنیا لە "ئەرمینیای عوسمانی" نەبێت، کە هەر گوندێك بەگێکی خۆی هەیە و دەسەلآتێکی نایاسایی، توندوتیژانە و زۆردارانەی سەپاندووە.[١٢٩] راستیی ئەوەی کە دانیشتوانە ئەرمەنەکان پتر باوەڕیان بە بەگە کوردەکان بوو نە بە فەرمانبەرە تورکەکان لە لایەن جەنەراڵ مایڤسکیشەوە تێبینی کراوە.[١٣٠] وەك کەمال مەزهەر ئەحمەد دەڵێت: ئەو زوڵمەی ئاغا کوردەکان لە ئەرمەنەکانیان کرد زۆر پتر بوو لەوەی کوردەکان لێیان کردن، هەروەها ئەوەی بە ئەکیدی روویدا ئەوە بوو کە ئەرمەنەکان وەك کالآیەکی بەگە کوردەکان تۆمار دەکران و دەکڕان و دەفرۆشران.[١٣١] هەرچەندە لە ١٩١٤– وە (کافریزم) " لە ئەنجامی لاوازیی حکومەتی تورکیا و گەشەسەندنی هۆشیاریی خودی لە ناو کوردەکاندا " هێز و دەسەلآتی لە سەر ئەرمەنەکان و ناوچەی وان و مووش نەما، تەنیا لە سەر کوردەکان مابۆوە.[١٣٢]

وەکو پێشتر باس کرا نووسەرە رووسەکان تێبینیی لایەنی هاوبەشی شێوازی ژیانی سەرنجڕاکێشیان لە نێوان کورد و ئەرمەنەکان لە رۆژهەلآتی ئەنادۆڵ کردووە. پێکەوە ژیانی کورد و ئەرمەنەکان لە گوندەکانی ئەنادۆڵ و کۆچەرێتی

خودی ئەرمەنەکان وێنەیەکی سەرنجڕاکێشی هەمان ژیانی (کێوییانەی) کۆچەرە کوردەکانە. لە دۆڵی مووش خانووی قوڕی بچووك وەکو گردێك لە گوندە کوردەکان و ئەرمەنەکان دەبیندرێن.(١٣٣) هەروەها باس لەوەش کراوە کە لە گوندە ئەرمەنەکانی ئەرەکیز لە زستاندا رەشە وڵاغ و خاوەنەکەی لە یەك خانوودا ژیاون، "ئەوانەی کە زۆر بە دەگمەن شێوەی ژیانیان لەگەڵ ئاژەڵدا جیاواز بوو."(١٣٤) قەشە بێکگیولیانتس سەری سوڕما بوو لە بوونی کۆچەری ئەرمەن، و هەروەها کۆمەڵێك کورد کە ئەرمەنەکانیان لە بەرامبەر شێخە کوردە دوژمنەکانیان دەپاراست، لەوەش سەرسامتر پێکەوە ژیانی دوو گرووپی کۆچەر بوو، "دراوسێیەتی گورگ و مەڕ و پێکەوە ژیانێکی ئاشتییانە".(١٣٥)

بە پێی قسەکانی ئەو جیاوازیی نێوان ئەم دوو گرووپە، کە "هەمان رەوشت و نەریتیان هەیە"، راستییەك بوو دەربارەی ئەو ئەرمەنانەی خاوێنتر دەژیان و لە زستاندا دەچوون بۆ قوتابخانە.(١٣٦) هەروا بەپێی وەسفێکی کۆلۆنێل ێلسێیڤ ژیانی رۆژانەی ئەرمەنەکان لە ئەنادۆڵی رۆژهەڵاتدا وەکو ژیانی موسڵمانەکان بووە،(١٣٧) رەنگە مایەی سەرسوڕمان نەبێت کە ژنە ئەرمەنەکان چارشێویان دەکردە سەر، بەڵام roوویان دانەدەپۆشی.(١٣٨) لە لایەکی ترەوە تێبینی ئەوە کراوە کە کورد و تورکەکان وەك رێزگرتنێك بەخشینێکی زۆر دەدەنە دێری چانگلی، "شوێنێکی پیرۆزی ئەرمەنەکانە"(١٣٩) ژمارەیەکی زۆر زانایانی ئایینی (ulemâ) کورد، وەك شێخ تاجی ئۆغلو کە کوردێکی سەر بە عەشیرەتی بادچی ناوچەی ساسون بوو، پشتگیرییان لە هەوڵی حەشاردان و پاراستنی ئەرمەنەکان کرد.(١٤٠)

هەروەها سەرکردە کوردەکان" داوای پشتگیری و کۆمەککردنی ئەرمەنەکان و ئاشوورییەکانیان لە کاتی شۆڕشی بتلیسدا کرد"،(١٤١) بێکگیولیانتس ئاماژە بە نموونەیەکی سەرنجڕاکێش دەکات کە "هاوکاریی میهرەبان" – ەیان بە روونی دەردەخات. خانەخوێ کوردەکەی بە نیگەرانییەوە پێی دەڵێت: ئەرمەنەکان " پیاویان هەیە بیانپارێزن، رۆژنامەکانیان هەیە، کاتێك شتێك رووبدات ... دەزانن چۆن هاواریان بگەیەننە هەموو جیهان، بەڵام ئێمەی کورد لە خوا بترازێت کەسمان نییە هاواری خۆمانی بۆ ببەین".(١٤٢)

بە پێی "یاداشتنامەی ئامانجەکانی شەڕ لەگەڵ تورکیا"، کە لە ساڵی ١٩٠٢ لەلایەن ئاژانسی سەربازیی رووسیا لە ئەستەمبۆڵ ئامادە کرا، ئەو ناوچەیەی دەکەوێتە نێوان سنووری رووسیا و قەفقاس و دەریای سپی ناوەڕاست لە بارودۆخێکی زۆر پاشاگەردانیدا بوو، دزی و توندوتیژی بەشێك لە کوردەکان و بەدوەکان، ژیانی لە دانیشتوانە کریستیانە ئاشتیخوازەکان تاڵ کردبوو.[١٤٣]

باڵادەستی "مەترسیداری" کوردەکان بە سەر ئەرمەنەکاندا دیسان لەو نامەیەدا باس کراوە کە مارك سیکێس ساڵی ١٩١٦ بۆ سێر جۆرج بوچانان باڵوێزی بەریتانیای لە پیترۆگراد ناردووە. هەرچەندە باسکردنی دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی کە لە ژێر دەسەڵاتی تورکدا بێت، نووسەر پێی وایە ئەم بیرۆکەیە "بێ بایەخە"چونکە ناتوانێت لەگەڵ کوردەکان هەڵ بکات." [١٤٤] بەپێی یاداوەری ئەفسەرە رووسەکان کە لە کاتی هێرشەکەیاندا تۆماریان کردبوو، دیار بوو لە کاتی پشکنینی خانووی گشت دانیشتوانی مستەوتەنە ئەرمەنەکانی دوتاخ زۆربەی موسڵمانەکان، بەتایبەتیش کوردەکان چەکی باشیان هەبوو، بەڵام ئەرمەنەکان جگە لە چەقۆ، هیچی تریان نەبوو. [١٤٥] لەگەڵ ئەوەشدا ئەو توندوتیژییە بەردەوامەی لەکاتی شەڕدا لە لایەن ئەرمەنەکانەوە ئەنجام دەدرا، بۆ کوردەکان ببووە بابەتێکی تاڵ و پێوەی دەناڵین[١٤٦] و ئەرمەن و کوردەکان هەردووکیان دڵڕەقی و دەمارگیری جەنگاوەرەکانیان لە شەڕگەدا تێبینی کردبوو، ئەوانەی کەسیان بە دیل نەدەگرت.[١٤٧]هەروەها زۆر جار دەمارگیرییە توندەکەیان دەگەیشتە ئەو رادەیەی تەرمەکان دوای ماوەیەکی زۆر لە کۆتاییهاتنی شەڕ بشێوێنن.[١٤٨]

بەپێی پرۆژەی چاکسازیی رووسی کە لە ١٩١٣ لە لایەن ماندێلیستام ئامادە کرا و پێشکەش بە حکومەتی عوسمانی کرا تاکو پارێزگایەکی ئەرمەنی لە ئەرزرۆم، وان، بتلیس، دیاربەکر، خەرپوت، و سیڤاس پێك بێت و پارێزگارەکەشی لە لایەن سوڵتانەوە دیار بکرێت و زلهێزەکانیش پێی رازی بن. هاوکات لەگەڵ نەمانی سوارەی حەمیدیە و قەدەغەکردنی نیشتەجێکردنی *موهاجیرەکان* (muhacirs)، پرۆژە هاوبەشەکە یەکسانی دەستەبەر کردبوو لە نێوان موسڵمان و غەیرە موسڵمانەکان لە یاسا لۆکاڵەکاندا، هەروەها یەکسانی لە زمان و ماف

خوێندن بە زمانی دایك.[149] بەهەر حاڵ لـە حـوزەیرانی ١٩١٦، سـازۆنۆفی وەزیـری دەرەوەی رووسیا نامەیەکی نووسی بۆ دۆقی مـەزن نیکـۆلای نیکـۆلایڤیچ جێگـری ئیمپراتۆر لە قەفقاس، کەوا کاتەکە لـەبارە بـۆ کردنـەوەی قوتابخانـە و کەنیسـەی سەربەخۆ بە ئەرمەنەکان. هەروەها سەبارەت موسڵمانەکان دەڵێت" هەمان پێوەر پەیڕەو بکرێت تـا ئـەو رادەیـەی هەلومەرجـە خۆجێیـەکان و ئاسـتی پێگەیشـتنی کولتوورەکەیان رێگەی پێدەدات".[150]

لـە کـاتی حـوکمڕانی کـاتیی تـزاری لـە ناوچـە عوسمانییـە داگیرکراوەکانـدا، دەسـەڵاتدارێتیی رووس بـەوە تۆمـەتبار دەکـرا کـە لـە زۆرتـرین کاتـدا لایـەنگیری کوردەکـان دەکـات نـەك ئەرمەنـەکان، دواتـر نووسـەرە سـۆڤییەتەکان هەسـتێکی تایبەتی دایگـرتن لـە دوورخسـتنەوەی توێـژێك لـە سیاسـەتی تزاریـدا. بـۆ نموونـە فەرمانی بەناوبانگی ژمارە ٣٤ لـە لایـەن مێجـەر جەنـەڕاڵ نیکـۆلاییێڤ فەرمانـدەی "وان" ی سەربەخۆ کـە رێگـەی دا بـە گێڕانـەوەی مسـتەوتەنە سـەرەکییەکان بـۆ کوردەکان وەکو بێرکلی قەلعـە، ئارچـاك، سـەرای، باشـکال و نـۆرادوز، کـە بـووە مایەی بێزاریـی پارێزگـا ئەرمەنییەکـەی وان. فەرمانەکـە ئەرمەنـەکانی ناچـار کـرد هێرش نەکەنە سەر کوردەکان و دزییان لێ نەکـەن و زیـان لـە کێڵگـەو بـەروبووم و رەشـەوڵاغەکانیان نـەدەن، کوردەکـانیش " لـە ترسـی سـزادان بـە مـەرگ و قەڵاچۆکردنی دانیشتوانی مستەوتەنەکانەوە لـە لایـەن ئەرمەنەکانـەوە"، دەبوایـە هیچ پشێوییەك دروست نەکەن.[151] لە راپۆرتێکیدا بۆ جێگری ئیمپراتۆر، جەنـەڕاڵ یودینیچ نووسیویەتی کە رێگەی بە ئەرمەنەکان نەداوە ئـەو زەوییانـە بـەکار بێـنن کـە کـورد و تورکـەکان بـەجێیان هێشـتووە، ئامـاژە بـە ئـاڵۆزبوونی دەستبەسەرداگرتنیان دەکات لە ئەرمەنەکان دوای شەڕ.[152]

نموونـەی سەرنجڕاکێشـی "لاگـیری" و"پشتگوێخسـتن"– ی رووسـەکان بەرامبەر کوردەکان لە لایەن ئاکۆپیانەوە ئاماژەی پێ کراوە.[153] ئەو دەڵێت کـە سەروتاری ژمارەیەکی زۆر رۆژنامەی ئەرمەنی تەرخان کرابوو بۆ بانگـەوازکردن بـۆ کۆکردنەوەی کۆمەك بۆ رزگارکردنی ئەرمەنەکان لە ژێردەستیی کوردەکـان، بەگـە کوردەکان بۆ هەر یەکێك داوای یەك لیرەی زێڕی تورکییان دەکرد. ئەوەی جێگەی سەرنجدانە ئەو ٥٠٠٠ ئەرمەنەی ئازاد کران بە هەمان شێوە لە ١٩١٧، کە لە لایـەن

عەشیرەتە کوردەکانەوە گیرابوون هەموویان سەر بە دەسەلاتداریتی قەیسەر و لەو ناوچانە بوون کە رووسیا داگیری کردبوون بۆیە وەك ئەو دەڵێت ئەستەم بوو بتوانی بە فدیە کەسێك لە سنووری رووسیا – تورکیا بپەڕێنیتەوە تەنانەت ئەگەر ۱۰۰۰ لیرەی زێڕیش بدەی.

رەنگە پێشبینی بکرێت کە راگرتنی پەیوەندی نێوان کورد – ئەرمەن بە گشتی سروشتێکی هاوسەنگ و ناکۆك بووە لە ئاماری داتاکانی ساڵانی یەکەمین شەڕی جیهان، ئەمەش خۆی لە خۆیدا بووە بابەتی مەزەندەکردنێکی درێژ خایەن. بەپێی بێکگیولانتس، سەبارەت بەو ژمارەی کە لە ئینستیتیوتی تورکی و پاتریارکییەی کۆستەنتینۆپڵی ئەرمەنی تۆمار کراون، کە دوو سەرچاوەی بنچینەیی زانیارین، یەکەمیان هەوڵی داوە ژمارەی ئەرمەنەکان کەم بکات و دووەمیشیان زیادی بکات.[١٥٤] لەوەش پتر پاتریارکییەی کۆستەنتینۆپڵی ئەرمەنی ژمارەی دانیشتوانی کوردی بە رادەیەکی زۆر کەم تۆمار کردووە،[١٥٥] وەك بێکگیولیانتس جەختی لەسەر دەکاتەوە ئەمەش بۆ شێوازی ژیانی کۆچەری کوردەکان دەگەڕێتەوە.[١٥٦]

بە پێی ئەو سەرژمێرییەی دانیشتوان کە ئەختامار ئیپارکی ئەنجامی دا و بێکگیولیانتس ئامازەی پێکردووە، ٤٤٠٥٥ ئەرمەن (٦٧٤٤خێزان) و ٤١٣٦٨ کورد (٧٧٩٣ خێزان) لە ١١ بەشی هەردوو پارێزگای (vilayets) وان و بتلیس هەبووە،[١٥٧] کە ناهاوسەنگییەکی زۆری لە رێژەی خێزانی هەردوو گرووپی تێدایە، – ئەرمەن ٥٣ر٦ و کوردیش ٣ر٥ هەرچەندە لە راستیدا رێژەی هەر خێزانێکی کورد ٨–١٠ کەسە (ئەگەر رێژەی هەر خێزانێکی کورد ٩ کەس حساب بکەین ئەوا ژمارەی ٧٧٩٣ خێزانەکە دەکاتە ٧٠١٣٧– وەرگێڕ).[١٥٨] لە لایەکی ترەوە لەو نامەیەی کە سازۆنۆفی وەزیری دەرەوەی رووسیا بۆ دۆقی مەزن نیکۆلای نیکۆلایڤیچ جێگری ئیمپراتۆر لە قەفقاس لە ٢٧ – ی حوزەیرانی ١٩١٦ نووسیبووی، دیسان بە وردی جەختی لەسەر تایبەتمەندییە دیموگرافییەکان کردبۆوە:[١٥٩]

لە کاتی پێدانی ئۆتۆنۆمییەکی فراوان بە ئەرمەنەکان، نابێت ئەرمینیای گەورە فەرامۆش بکرێت کە ئێستا لە لایەن رووسیاوە فەتح کراوە، ئەرمەنەکان

زۆرینە نین، چونکە دوای شاڵاوی بەرپەرچدانەوەیان لە کاتی شەڕدا لە لایەن تورکەکانەوە... ئێستا بەحاڵ یەك لە سەر چواری دانیشتوان پێك دێنن.

شیکردنەوەی یەکلاکەرەوەی دیمۆگرافی ئەم ماوەیە بێگومان بابەتێکە بۆ لێکۆڵینەوەی پتر و قووڵتر. ئەوەی دەتوانین تا ئێستا ئەو داتایەی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی رووسیا بەدەستی هێناوە زیاد بکەین کە پێکهاتەی ئیتنی شەش پارێزگا دەخاتە روو، کە هاوشێوەی ئەو ئامارەیە کە لە لایەن پاتریارکییەی کۆستەنتینۆپڵی ئەرمەنی ساڵی ١٩١٢ کۆ کراوەتەوە.[١٦٠]

نیشاندانی کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە سەرچاوە رووسییەکاندا لە ماوەی یەکەمین شەڕی جیهانیدا دوو تایبەتمەندی پێکناکۆك و جیاواز دەردەخات چونکە ژیانی کۆچەری و شەڕاوی کوردەکان هەروەها شێوازی ژیانیان و پێکهاتەی کۆمەڵایەتییان وێنەیەکی یەکگرتووی دەربارەیان پیشان دەدات زانیاری دەربارەی مەسەلە سیاسی، ستراتیجی و ئابوورییەکان بە درێژایی یەکەمین شەڕی جیهانی ناسەقامگیر و ناکۆکە.

پشتگیریی لە بیرۆکەی " کۆڵەپشتی پیاوی سپی"، ئەرکی مەدەنی، ئارەزوویەکی "میهرەبان" بۆ تێکەڵاوکردنی عەشیرەتە نەفرەتلێکراوەکان لەگەڵ سیستمی جیهانی یان سادەتر خولیایی سەرچڵی (adventures curiosity) وێنەیەکی وێکچووی دەربارەی کۆمەڵگەی کوردەواری لەنێوان ئەورووپییەکان لەو کاتەدا دروست کردبوو. ئەم لێکدانەوە زۆر جار دەبووە مایەی "پێخۆش نەبوونی" کۆچەرەکان، زۆرجار سەرچاوەکان "ئەم پێخۆش نەبوونەیان بۆ پاڵپشتکردنی هەڵوێستە سووکایەتیپێکردنەکانیان قۆستەوە". نووسەرەکانیان، کە بوونە کەسانی نیشتەجێ "کۆچەرەکانیان وەك درندە تەماشا دەکرد و دووربەدوور وەسفیان دەکردن".[١٦١] بەهەر حاڵ مەزەندەی گشتی کۆچەریی کورد لە رووی ئامارەوە ناکۆکە، چ لە سەر ئاستی رێژەی کوردە نیشتەجێکان و کۆچەرەکان بێت، یان قەبارەی خێزانە کوردەکان و ئەرمەنەکان.

وەك هەر مەسەلەیەکی زلهێزەکان " سیاسەتی ئیمپراتۆری خستنەرووی کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی پێش و لە کاتی یەکەمین شەڕی جیهانیدا راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ پەیوەستە بە کاریگەریی ستراتیجی ، ئابووری و

بەرژەوەندییە سیاسییەکان و بەرجەستەکردنی وێنەی تەواو جیاجیایە. یەکەم و لە پێشەوەدا ژمارەیەك سەرچاوە بێگومان کەوتنە دوای راچێتەی ماشینی پڕۆپاگەندەی سیاسی و هەروەها ستراتیجی و سەربازی. بۆیە کاردانەوەی کوردەکان لە سەر بنەمای ئەم جۆرە سەرچاوانە دامەزرایەوە ، رەوتی تایبەتی، ململانێ یان بە شێوەیەکی گشتی کێشمەکێشی پچڕ پچڕ. ئینجا، ململانێی رووس و عوسمانییەکان بەپێی قۆناغ بە سەر ئەم ماوانە دابەش دەبێت:

١. پێش شەڕ و ململانێ
٢. داگیرکردن و ئەنادۆڵی رۆژئاوا و بەڕێوەبردنی
٣. دوای ماوەی داگیرکردنەکەی رووسیا

وێنەی کوردەکان رەنگە بەتەواوی سروشتەکەی لە "شەڕئەنگێزێکی رەها" بۆ هاوبەشییەکی ستراتیجی سادە بگۆڕدرێت. بە ئاشکرا ئەم سیمایە بە شێوەیەکی تایبەتی بە پەیوەندییەکانی کورد– ئەرمەنەوە دیار بوو. لەلایەکی ترەوە سیاسەتی تزاری یان لە راستیدا "سۆزدارێتی" بەرامبەر کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە لایەن هەندێك نووسەرەوە وەك بەشێك لە دیزاینی ئیمپراتۆریەت وەسف کراوە بۆ دامەزراندنی "ئەرمینیا ... بەبێ ئەرمەنەکان" وەك ئەوەی لۆبانۆڤ – رۆستۆڤسکی وەزیری کاروباری دەرەوەی تزار و باڵوێزی پێشووتر لە ئەستەمبوڵ دەستی پێکرد.(١٦٢) بنەماکانی "سۆزدارێتی" تیزاریسم، لە لایەکی ترەوە زۆربەی کات لەگەڵ "ئەرکێکی مەزنی کولتووری" هاوکات بووە کە رووبەڕووی رووسیا ببۆوە. ئەوەش"بۆ بەدەستهێنانی سۆزی کوردەکان بۆ خۆمان، بێ دواکەوتن گرنگی بە کوردەکان بدرێت و بارودۆخی ژیانیان باش بکرێت، تاکو دوای شەڕ بە هۆشیارییەوە بتوانن بڕیار بدەن ئایا لێرە دەمێننەوە یان دەڕۆن بۆ تورکیا".(١٦٣) بە هەر حاڵ، لە دوا لێدوانی دانپێنانـدا کە لەلایەن کۆلۆنێل ێلسێیڤ لە تاراوگە لە پاریس نووسرا هاتووە کە " ئێمە تەنیا ئەو کاتە لە ناخی بارودۆخی دەروونی کوردەکان ورد بووینەوە کە سوپای سوور و حوکمڕانی سۆڤییەتی لە باکوورەوە گەیشتە سەرزەمینی قۆزاق و بەشێوەیەك مامەڵەی لەگەڵ قۆزاق کرد کە سەردەمێك ئێمە لەگەڵ کوردەکانمان کردبوو"(١٦٤)

رەنگە یارمەتیدەر بێت بۆ لادانی پەردە لەسەر رۆحی راستەقینەی پەیامەکە.

تێبینییەکان:

Notes

1. Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme* (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1988), pp.99, 161–2.
2. 'Treaty of Peace between the Allied Powers and Turkey: Signed at Sèvres, 10 Aug., 1920; Part III. – Political Clauses', *American Journal of International Law*, Vol.15, Issue 3, Supplement: Official Documents (July 1921); Section III – Kurdistan, Articles 62 and 64; pp.192–3.
3. For comparison see Philip Marshall Brown, 'From Sèvres to Lausanne', *American Journal of International Law*, Vol.18, Issue 1 (Jan. 1924), p.113.
4. Oran, p.173.
5. 'Treaty of Peace', *American Journal of International Law*, Vol.18, Issue 1, Supplement: Official Documents (Jan. 1924), Part I. Political Clauses: Section III – Protection of Minorities, Article 37, p.13.
6. 'Treaty of Peace', Article 39, p.14 [emphasis added].
7. 'Kurdistan', *Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya*, 3rd edn, Vol.14 (Moscow: Izdatel'stvo 'Sovetskaya Entsiklopediya', 1973), pp.27–8.
8. Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Vintage Books, 1979), p.120.
9. Nikos Kazantzakis, *Zorba the Greek* (London and Boston: Faber and Faber, 1961), pp.145–6.
10. E.V. Maslovskiy, *Mirovaya voyna na Kavkazskom fronte: 1914–1917* (Paris: 1933), p.27; cited by F. I. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte 1914–1917: Zapiski polkovnika Kubanskogo kazach'ego voyska v trinadtsati broshyurakh-tetradyakh* (Moscow: Voyennoye Izdatel'stvo, 2001), p.8.
11. Priest R. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii: Vpechatleniya ot poezdki letom v 1914 godu* (Rostov na Donu: Tipografiya Ya. M. Iskidarova, 1914), p.13.
12. B. Kolyubakin, *Na maloaziatskom teatre vsemirnoy voyny 1914–1916 gg: Bagdadskaya zheleznaya doroga*, (Petrograd: Tipografiya Nikolayevskoy voyennoy akademii, 1917), p.46.
13. Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Faruk Özerengin (ed.) (Istanbul: Emre Yayınları, 1994), p.11.
14. G.R. Driver, 'Studies in Kurdish History', *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, Vol.2, Issue 3 (1922), p.508.
15. Captain Bertram Dickson, 'Journeys in Kurdistan', *The Geographical Journal*, Vol.35, Issue 4 (April 1910), pp.361–2.
16. Driver, 'Studies in Kurdish History', pp.503–4.
17. 'Treaty of Peace between the Allied Powers and Turkey', Article 64, p.193.
18. Driver, 'Studies in Kurdish History', p.500.
19. V. Gordlevskiy, 'U sipandagskikh kurdov. Iz poezdki na kavkazkiy front', *Musul'manskiy Mir*, Year I, Issue I (1917), p.33.
20. A. O. Arutyunyan, *Kavkazskiy front: 1914–1917 gg*. (Yerevan: Izdatel'stvo 'Ayastan', 1971), p.347.
21. Gordlevskiy, 'U sipandagskikh kurdov', p.23.
22. General Mayewski [Mayevskiy], *Ermenilerin Yaptıkları Katliâmlar (Massovye uv[b]iystva sovershennye armyanami)*, transl. Azmi Süslü (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986), p.11 [emphasis added].
23. Ibid., p.12 [emphasis added].
24. Ibid., pp.25–6.
25. Driver, 'Studies in Kurdish History', p.501 [emphasis added].
26. Ibid., p.500.
27. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.144.
28. Dankoff (ed. and trans.), *Evliya Çelebi in Bitlis: The Relevant Section of the Seyahatname* (Leiden and New York: E.J. Brill, 1990), p.67.
29. Karabekir, *Kürt Meselesi*, pp.47–8.
30. Driver, 'Studies in Kurdish History', p.503.

31. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.143.
32. Driver, 'Studies in Kurdish History', p.503.
33. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.105.
34. Ibid., p.143.
35. Dickson, 'Journeys in Kurdistan', p.364.
36. Driver, 'Studies in Kurdish History', p.505.
37. Gordlevskiy, 'U sipandagskikh kurdov', p.26.
38. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.143.
39. Ibid., p.111.
40. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, p.8.
41. Ibid., p.8.
42. Gordlevskiy, 'U sipandagskikh kurdov', p.26.
43. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, p.9.
44. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.143.
45. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, p.8.
46. Driver, 'Studies in Kurdish History', p.503.
47. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, pp.106–7.
48. Ibid., p.38.
49. Ibid., p.144.
50. Ibid., p.70.
51. Xenophon, *Anabasis*, transl. Carleton L. Brownson, Book III: 5 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998), p.287.
52. See, for instance, Gordlevskiy, 'U sipandagskikh kurdov', and Driver, 'Studies in Kurdish History', p.493.
53. Martin Van Bruinessen and Hendrik Boeschoten (eds. and transl.), *Evliya Çelebi in Diyarbekir: The Relevant Section of the Seyahatname* (Leiden and New York: E.J. Brill, 1988), p.117.
54. Major Kenneth Mason, 'Central Kurdistan', *The Geographical Journal*, Vol.54, Issue 6 (Dec. 1919), p.330.
55. Gordlevskiy, 'U sipandagskikh kurdov', p.29.
56. *Evliya Çelebi in Bitlis*, p.67.
57. *Vtoraya Otechestvennaya voyna po razskazam eya geroyev* (Petrograd: Izdaniye sostoyaschago pod Vysochayshim Ego Imperatorskago Velichestva Gosudarya Imperatora pokrovitel'stvom Skobelevskago Komiteta, 1916), p.144.
58. Mason, 'Central Kurdistan', p.334.
59. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, pp.106–7.
60. Ibid., p.70.
61. Maslovskiy, p.27; cited by Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.8.
62. *Anabasis*, Book IV: 3, p.325.
63. *Vtoraya Otechestvennaya voyna*, pp.176, 178.
64. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.143.
65. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, p.76.
66. Osman Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna* (Istanbul: Medya Güneşi Yayınları, 1992), p.28.
67. Salâhi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire* (Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 1993), p.392.
68. Gordlevskiy, 'U sipandagskikh kurdov', p.23.
69. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.7.
70. Karabekir, *Kürt Meselesi*, p.47.
71. Prof. Dr. M. Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in 'Kürdistan Misyonu' (1919)* (Istanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992), p.2.
72. Karabekir, *Kürt Meselesi*, p.11.
73. Ibid., p.10.
74. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.143.
75. Gordlevskiy, p.34.
76. *Vtoraya Otechestvennaya voyna*, p.218.
77. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, p.32.
78. M.A. Gasratyan *et al.*, *Kurdskoye dvizheniye v novoye i noveysheye vremya* (Moskva: Isdatel'stvo 'Nauka', 1987) [henceforth *Kurdskoye dvizheniye*], p.33.
79. Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said rebellions, 1880–1925* (Austin, Texas: University of Texas Press, 1989), p.8.
80. Ibid., p.9.

81. Kamal Madhar Ahmad, *Kurdistan during the First World War*, transl. Ali Maher Ibrahim (London: Saqi Books, 1994), p.55.
82. *Kurdskoye dvizheniye*, p.74.
83. Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, p.122.
84. *Kurdskoye dvizheniye*, p.74; and Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, p.140.
85. *Kurdskoye dvizheniye*, p.74.
86. Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, pp.96–7.
87. Lieutenant-General N.G. Korsun, *Pervaya mirovaya voyna na kavkazskom fronte: Operativno-strategicheskiy ocherk* (Moskva: Voyennoye isdatel'stvo, 1946), p.30.
88. Ibid., pp.76, 81.
89. *Dokumenty i materialy po vneshney politike Zakavkazya i Gruzii* (Tiflis: 1919), p.61; cited by D.S. Zavriyev, *K noveyshey istorii severo-vostochnykh vilayetov Turtsii* (Tbilisi: Izdaniye Tbilisskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 1947), p.44.
90. Zavriyev, *K noveyshey istorii*, p.41.
91. Lieutenant-Colonel Tverdokhlebov, 'Ocherk polozheniya 2-go. Erzerumskogo krepostnogo artilleriyskago polka so dnya ego sformirovaniya i do zanyatiya Erzeruma turetskimi voyskami 27 fevralya–12 marta, 1918 goda', in Azmi Süslü, *Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987), p.112.
92. *Dokumenty i materialy po vneshney politike Zakavkazya i Gruzii*, pp.119–20; cited by Zavriyev, *K noveyshey istorii*, p.52.
93. Tverdokhlebov, p.124.
94. Ibid., p.132.
95. Arkhiv Vneshney politiki Rossii (AVPR), f.: Kantselyariya MID, 1895, d.46, t.2, L.505; cited by *Kurdskoye dvizheniye*, p.35.
96. Paskievitch to the Emperor, 21st Nov. 1828, *Akti Sobranniye Kavkazskoyou Arkheografitcheskoyou Komissieyou*, in 13 vols., Vol.VIII; cited by John F. Baddeley, *The Russian Conquest of the Caucasus* (Surrey: Curzon Press, 1999), p.201.
97. Ahmad, *Kurdistan during the First World War*, p.32.
98. *Kurdskoye dvizheniye*, p.33.
99. *Mezhdunarodnye otnosheniya v epokhu imperializma: Dokumenty iz arkhivov tsarskogo i vremennogo pravitel'stv, 1878–1917 g.g.*, Series III: 1914–1917 (Moscow: Gosudarstvennoye Sotsial'no-Ekonomicheskoye Izdatel'stvo, 1938), p.405.
100. See, for instance, Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, p.299.
101. Öke, p.14.
102. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, pp.76–7.
103. FO 371/2130/31341: Malet to Grey, 2.7.1914; cited by Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, p.392.
104. Ahmad, *Kurdistan during the First World War*, p.57.
105. TsGVIA SSSR, f.551, op.1, d.15, L.15; cited by Arutyunyan, *Kavkazskiy front*, p.355.
106. Korsun, *Pervaya mirovaya voyna*, p.68.
107. Gordlevskiy, 'U sipandagskikh kurdov', p.34.
108. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.43.
109. Ibid., p.89.
110. Ibid., p.144.
111. Ibid., p.143.
112. *Vtoraya Otechestvennaya voyna*, p.171.
113. Ibid., p.237.
114. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.110.
115. *Vtoraya Otechestvennaya voyna*, p.201.
116. J. Kirakosyan, *Zapadnaya Armeniya v gody pervoy mirovoy voyny* (Yerevan: Izdatel'stvo Yerevanskogo Universiteta, 1971), pp.414–5.
117. TsGIA Arm. SSR, f.113, op.1, d.769, L.18; cited by Arutyunyan, *Kavkazskiy front*, p.353.
118. Mason, 'Central Kurdistan', p.329.
119. Mayewski, p.97.
120. 'Preliminary Treaty of Peace between Russia and Turkey: Signed at San Stefano, 9 Feb.–3 March 1878', *American Journal of International Law*, Vol.2, Issue 4, Supplement: Official Documents (Oct. 1908), p.396 [emphasis added].
121. 'Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin, July 13, 1878', *American Journal of International Law*, Vol.2, Issue 4, Supplement: Official Documents (Oct. 1908), p.422.
122. Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, p.46.
123. S.F. Oreshkova and N. Yu. Ul'chenko, *Rossiya i Turtsiya (problemy formirovaniya granits)* (Moscow: Institut Vostokovedeniya RAN, 1999), p.76.
124. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, p.66.
125. Ibid., p.14.

126. Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, p.95.
127. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, p.74.
128. Ibid., p.76.
129. Ibid., p.74.
130. Mayewski, p.11.
131. Ahmad, *Kurdistan during the First World War*, p.148.
132. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, p.75, 77.
133. Ibid., p.46.
134. Ibid., p.28.
135. Ibid., p.32, 54.
136. Ibid., p.54.
137. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.104.
138. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, pp.65–6.
139. Ibid., p.42.
140. M.G. Nersisyan (ed.), *Genotsid armyan v Osmanskoy imperii: Sbornik dokumentov i materialov*, 2nd Edition (Yerevan: Izdatel'stvo 'Ayastan', 1983), pp.415–6.
141. A. Safrastian, *Kurds and Kurdistan* (London: 1948), p.73; cited by Kamal Madhar Ahmad, *Kurdistan during the First World War* (London: Saqi Books, 1994), p.66.
142. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, p.32.
143. TsGVIA, f. 2000s., op.1, d. 104, L. 122; cited by S.M. Akopyan, *Zapadnaya Armeniya v planakh imperialisticheskikh derzhav v period pervoy mirovoy voyny* (Yerevan: Izdatel'stvo Akademii Nauk Armyanskoy SSR, 1967), pp.159–60.
144. *Mezhdunarodnye otnosheniya v epokhu imperializma*, p.384.
145. *Vtoraya Otechestvennaya voyna*, pp.148–9.
146. Gordlevskiy, 'U sipandagskikh kurdov', p.28.
147. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.86.
148. Mayewski, pp.41, 43.
149. *Sbornik diplomaticheskikh dokumentov. Reformy v Armenii* (Saint-Petersburg: 1915), pp.61–68; cited by E.K. Sarkisyan, 'Armyanskiy vopros i Rossiya v 1912–1914 gg.', *Patma-banasirakan handes. Istoriko-filologicheskiy zhurnal* (1995), p.117.
150. E.A. Adamov, *Razdel Aziatskoy Turtsii po sekretnym dokumentam byvshego Ministerstva inostrannykh del* (Moscow: 1924), p.209.
151. TsGAOR SSSR, f. 579, op.1, d. 1880, L. 3 'Prikaz po Vanskomu otryadu ot 22 iyunya 1915 g.'; cited by Arutyunyan, *Kavkazskiy front*, p.368.
152. Arutyunyan, *Kavkazskiy front*, p.341.
153. Akopyan, *Zapadnaya Armeniya*, p.182.
154. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, p.85.
155. Driver, 'Studies in Kurdish History', p.495.
156. Bekgulyants, *Po Turetskoy Armenii*, p.90.
157. Ibid, pp.90–1.
158. Gordlevskiy, 'U sipandagskikh kurdov', p.31.
159. Adamov, *Razdel Aziatskoy Turtsii*, pp.208–9 [emphasis added].
160. Cf. Arutyunyan, *Kavkazskiy front*, p.347 and Driver, 'Studies in Kurdish History', p.495.
161. Rudi Paul Lindner, 'What Was a Nomadic Tribe', *Comparative Studies in Society and History*, Vol.24, Issue 4 (Oct. 1982), p.689.
162. Akopyan, *Zapadnaya Armeniya*, p.162.
163. Gordlevskiy, 'U sipandagskikh kurdov', p.34.
164. Yeliseyev, *Kazaki na kavkazskom fronte*, p.144.

کەرکووک
لە ئینسیکلۆپیدیای ئیسلامدا

نووسینی: ج.ھ.کرامرز-[تۆما بوا]
و. لە فەرەنسییەوە: د.نەجاتی عەبدوڵڵا

پێشبار

"ئینسیکلۆپیدیای ئیسلام" یەکێکە لەو سەرچاوە ڕەسەنانەی، کە بۆ لێکۆڵینەوە و نووسینەوەی مێژووی جیهانی ئیسلام کارێکی زانستیی کەم وێنەیە. ئەم سەرچاوە زانستییە کە لەوەتای ساڵی ١٩١٣-١٩٣٨ەوە نووسراوەتەوە، ساڵ بە ساڵ پاکنووس و ڕاستکردنەوەی بۆ دەکرێت و لێی زیاد دەکرێ، بووەتە یەکێك لەو سەرچاوە ڕەسەنانەی کە جێگەی پشت پێبەستنە. بەشی کورد لەم ئینسیکلۆپیدیایەدا زۆر بەرچاوە و کۆمەڵێك مەتریاڵ و کەرەستەی زۆر پڕ بایەخ لەناو ئەم ئینسیکلۆپیدیایەدا لە بارەی هۆز، شار، شارۆچکە، ئایین، ئاینزا کوردییەکان دەبینرێن، کە هەق وایە تا ئەو کاتەی هەموو ئینسیکلۆپیدیایەکە بەسەر یەکەوە دەکرێتە کوردی هەر هیچ نەبێ ئەوەی تایبەتە بە کورد و کوردستان بکرێتە کوردی. لێرەدا ئەم وتارەی کە تایبەتە بە شاری کەرکووك دەکەینە

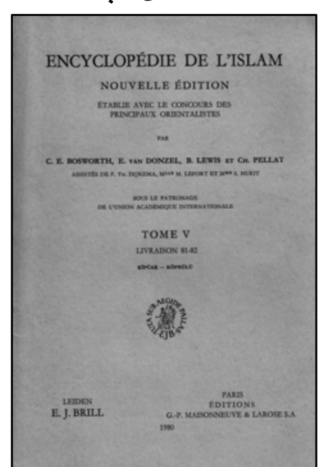

ج. ھ. کرامرز (١٨٩١- ١٩٥١)

کوردی. ئەم وتارە لە نووسینی ڕۆژهەڵاتناسی بەناوبانگی هۆڵەندی ج. ھ. کرامرز (١٨٩١- ١٩٥١)[1]ە و لە چاپەکانی یەکەمی ئینسیکلۆپیدیای ئیسلامدا (١٩١٣-١٩٣٨)، بەرگی دووەم (١٩٢٧) بڵاوکراوەتەوە، بەڵام لە چاپەکانی دواتردا ڕۆژهەڵاتناسی فەرەنسایی تۆما بوا (١٩٠٠-١٩٧٥) زانیاری زیادەی خستۆتە سەر و زانیارییەکانی تازە

کردوونەتەوە، بۆیە لە چاپی دووەمی فەرەنسایی ئینسیکلۆپیدیای ئیسلام (١٩٥٤-٢٠٠٥)، بەرگی پێنجەم (١٩٨٦)، لە کۆتایی وتارەکەدا ناوی تۆما بوا لە دوای ناوی ج. هـ. کرامرز خراوەتە ناو دوو کەوانە، بەو واتایەی، کە بە زانیارییەکاندا چۆتەوە.(وەرگێڕ).

کەرکووک

کەرکووک KIRKÛk: یەکێك لە گەورەترین شارەکانی ناوچەی میزۆپۆتامیایە (کەوتۆتە سەر هێڵی ٤٤° ٢٥´ لە ڕۆژهەڵات، ٣٥° ٢٥´ لە باکوور)، زێی بچووك لە باکووری-ڕۆژئاوا، چیای حەمرین لە باشووری-ڕۆژئاوا، دیالە لە باشووری-ڕۆژهەڵات و زنجیرە چیاکانی زاگرۆس لە باکووری ڕۆژهەڵات دەوریان داوە. لە لایەن بڕێك نووسەران (بۆ نموونە س. ژ. گاد و سیدنی سمیت)[٢] وەکو شوێنی شاری کۆنی (ئەرابخا) دەستنیشان کراوە. کەرکووک بەشداری لە شۆڕشی کورێکی شەلمانسەری دووەم (٨٥٨-٨٢٤ ی پ.ز) دا کردووە دژی باوکە پیرەکەی. کەرکووك جارێکی دیکە لەژێر حوکمڕانیی ئاشوور-دانی سێیەم (٧٧١-٧٥٤ ی پ.ز) ڕاپەڕیوە. پێش ئەوەی کەرکووك لەلایەن کەیخوسرەوی[٣] پاتشای مادەکان لە کۆتایی ساڵی ٦١٥ ی پ.ز داگیر بکرێت لەشکری سەرکەوتووی نەبووپۆلاسەر[٤] لە ساڵی ٦١٦ ی پ.ز ، بەناو شارەکەدا تێپەڕیوە[٥]. لە سەردەمی ئیمپراتۆریای کۆنی بابل و لە دەورانی ئاشووریشدا، چەندین جار شاری کەرکووك و هەموو دەوروبەرەکەی بەرەو ڕووی لەشکرکێشیی گەلانی چیانشینی لای باکووری-ڕۆژهەڵات بۆتەوە. لە دەورانی ساسانیدا (٢٢٦-٦٥١ ی زاییندا، بە مەڵبەندی کەرکووك گوتراوە هەرێمی گەرمەکان (لەلایەن مێژوونووسی ئەرمەنی موسی خۆرین)، لە سەرچاوە سریانییەکاندا بەناوی (بێت گەرماBēthGarmaï)ی ناوی هاتووە. لە هەمان ئەو سەرچاوانەدا، شاری کەرکووك

ENCYCLOPÉDIE DE L'ISLAM
NOUVELLE ÉDITION
ÉTABLIE AVEC LE CONCOURS DES PRINCIPAUX ORIENTALISTES
PAR
C. E. BOSWORTH, E. VAN DONZEL, B. LEWIS ET CH. PELLAT
TOME V
LEIDEN E. J. BRILL
PARIS ÉDITIONS G.-P. MAISONNEUVE & LAROSE S.A.
1980

ئینسیکلۆپیدیای ئیسلام ١٩٨٠
(چاپی فەرەنسی)

بەناوی (کەرخای بێت سلوق) ناوی هاتووە[٦]. ئەم ناوانەی کەرکووك لەلایەن نیکاتۆری پاتشای سلوقی یەکەم (دەوروبەری ٢٥٥–٢٨٠ ی پ.ز)ەوە لێنراوە، کە لەناو قەڵاکەدا بورجێکی دروست کردووە و تەنانەت لە دەورانی ساسانییەکاندا کەرکووك هێشتا هەر ناوەندێکی بەناوبانگی نەستوورییەکان بووە، سەرۆکی ئەسقەفەکانی (بێت گەرما)ی تێدا ژیاوە[٧]. مەسیحییەکان لە دەورانی شاپووری دووەمدا لەوە کەمتر بەرەو ڕووی چەوساندنەوە نەبوونەتەوە بە تایبەت لە ساڵی ٤٤٥، چەوساندنەوەی مەسیحییەکان لە دەورانی یەزدگەردی دووەمدا، چەندان هەزار قوربانی لێکەوتەوە[٨]. دواتر ڕەوشی مەسیحییەکان چاکتر بووە، چونکە لە دەورانی شۆسرۆسی دووەم (٥٩٠–٦٢٨ ی زایین)، یەکێك لە مەسیحییەکانی شارەکە، بەناوی یەزدین کراوە بە وەزیری دارایی ، ئەوهێندە بەناو و شۆرەت بوو، تەنانەت زێدی لە دایکبوونی بۆ ماوەیەك ناوی (کەرخی یەزدین)ی بەخۆوە گرتبوو[٩]. مێژوونووسە عەرەبەکان بەناوچەی (بێت گەرما)ی سەرچاوە ئاشوورییەکان دەڵێن (بادجرمای). یاقووت باسی شارێك دەکات بەناوی (کەرخینە)[١٠] کە هۆفمان[١١] پێی وایە و ڕێك بە شاری کەرکووکی دەناسێتەوە. ڕاستییەکەی ئەمڕۆ هێشتاکە، خەڵکی شەقڵاوە و عەنکاوە کە سەفەری کەرکووك دەکەن دەڵێن دەچین بۆ (کەرخینە)[١٢].

لاپەڕە ١٤٧ی وتاری کەرکووك بەفەرەنسی

لە سەدەی شەشەمی (کۆچی)/دوانزەهەمی (زایینی)، ناوچەی کەرکووك سەر بەو زەویوزارانە بوو کە لەژێر دەسەڵاتی میرنشینی بەگتاکییەکاندا بوو، کە شوێنی دانیشتنیان لە ئەربیل بوو. دوای مردنی موزەفەرەدین گۆگبوری لە ٦٢٩ك/١٢٣٢ز، موڵك و قەڵەمڕەوی ئەم میرنشینە خرایەوە سەر قەڵەمڕەوی خەلیفەی عەباسییەکان، دوای ئەوە بە ماوەیەکی کەم،شاڵاوی داگیرکردنەکانی مەگۆڵەکانی بەدوادا هات. ناوی کەرکووك بۆیەکەم جار لە مێژووی تەیموری شەرەف ئەلدین عەلی یەزدی[١٣]دا هاتووە. دواتر دەورانی حوکمڕانیی ئاق

قۆینلوەکان دێت، دوای ئەوە داگیرکردنەکانی میزۆپۆتامیا لە لایەن شا ئیسماعیلی یەکەم لە ساڵانی یەکەمی سەدەی شانزەیەمدا پەلاماری شا ئیسماعیلی یەکەمی بەدواداهات. کاتێکیش دواجار میزۆپۆتامیا و عێراق کەوتنە بندەستی سوڵتانەکانی عوسمانی، سوڵتان سەلیمی یەکەم و سوڵتان سولێمانی یەکەم (یەکەمین پەیماننامەی ئاشتی تورکی–ئێرانی لە ٢٩ ی ئایاری ١٥٥٥ لە ئەماسییە مۆرکرا). کەرکووك ڕۆڵی کۆنی خۆی وەك قەڵایێکی گرینگ دژ بە دوژمنی ڕۆژهەڵات وەرگرتەوە[١٤]. دوای کەوتنی بەغدا لە ساڵی ١٠٣٢ك/١٦٢٣ز، شارەکە سەرلەنوێ کەوتەوە بندەستی ئێرانییەکان. بەڵام خەسرەو پاشا لە ساڵی ١٦٣٠ دووبارە شارەکەی داگیر کردەوە. لە ساڵی ١٦٣٨ سوڵتان مورادی چوارەم لە کاتی لەشکرکێشی بۆ دووبارە داگیرکردنەوەی بەغدا، بەناو شاری کەرکووکدا تێپەڕیوە. لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا سەرداری ئەو دەروناوچەیە هەر ئاغا کوردە ناوخۆییەکانی هەرێمی ئەردەڵان بوون [١٥]. بەڵام کەمێك دواتر، لەسایەی جموجوولی پاشاکانی ئەیالەتی شارەزوور، دەسەڵاتی عوسمانی لە کەرکووکدا جێگیر بوو. ئەم ئەیالەتە لە (٣٢) سنجاق پێکهاتبوو، کە یەکێك لەو سنجاقانە شاری کەرکووك بوو.دوای ئەوەی قەڵای شارەزوور لە لایەن شا عەباس (١٥٧١–١٦٢٩)ەوە لەگەڵ زەوی تەخت کرا، ئەم شارە بووە نشینگەی پاتشایەتی شارەزوور[١٦]. لە ساڵی ١٧٣٢، نادر شا، کە هێشتا تاجی شایەتی لەسەر نەنابوو، بێهوودە شاری کەرکووکی گەمارۆدا. ساڵی دواتر شەڕێکی گەورە لە نزیك کەرکووك ڕوویدا، تێیدا تورکەکان بە تەواوی لەژێر سەرکردایەتی تۆپاڵ عوسمان پاشای سەرووەزیر (وەزیری ئەعزەم) تێکشکان. هەر لەو شەڕەدابوو، کە تۆپاڵ عوسمان سەری تێداچوو. لە ساڵی ١٧٤٣ کەرکووك سەرلەنوێ کەوتەوە بندەستی ئێرانییەکان، بەڵام لە دوای مۆرکردنی پەیماننامەی ئاشتی ساڵی ١٧٤٦ دووبارە گەڕایەوە بۆ ژێردەستی تورکەکان و شارەکە تا کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانی، هەر لەژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریای عوسمانیدا مایەوە. لە ٧ی ئایاری ١٩١٨ کەرکووك لە لایەن ئینگلیزەکانەوە داگیرکرا، بەڵام لە دوای ١٥ ڕۆژ چۆڵیان کرد تا لە کۆتایی تشرینی یەکەم ئینگلیزەکان دووبارە لە سەروبەندی ئاگربەسی مودرۆسدا داگیریان کردەوە. شاری کەرکووك لە دەرەوەی دەسەڵاتی شێخ

مەحموود بوو (تشرینی دووەمی ١٩١٨–ئایاری ١٩١٩)، لەم ماوەیەدا کەرکووك و هەرێمەکانی بەهێمنی بەڕێوە دەبردران. ڕۆژنامەیەك بە زمانی تورکی تێدا بڵاو دەکرایەوە و (١٦) قوتابخانەی تێدا کرایەوە. لە سەروبەندی ڕاپرسی لە تەمووزی ١٩٢١ دا، کەرکووك مەلیك فەیسەڵی یەکەمی وەك پاتشای عێراق ڕەت کردەوە. لەوساوە پرۆپاگەندەی تورکەکان لە ناوچەکەدا پەرەی سەند، کە لە لایەن لێژنەیەکی تورکی بە پشتگیری بنەماڵەی نەفتچیزادە و چەند بنەماڵەیەکی تورکخوای دیکەوە پشتگیری دەکرا، بەڕێوە دەچوو. لە ١٧ ی ئاداری ١٩٢٢، تورکەکان قایمقامێکیان لە ڕەواندز دانا و لە کۆتایی تەمووزیشدا کۆلۆنێل عەلی شەفیق، ناسراو بە ئۆزدەمیر یان پیاوە ئاسنینەکە، لە ویلایەتەکە بڕێك پێشوەچوونی بەدەست هێنا، بەڵام نەیتوانی هەموو ویلایەتی مووسڵ بگرێتەوە، کە تورکەکان بە بێ سەرکەوتن لە کۆنفرانسی لۆزاندا (٢٠ ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢–٢ ی شوباتی ١٩٢٣) داوایان دەکردەوە. پەیماننامەی لۆزان (٢٤ ی تەمووزی ١٩٢٣) پرسی ویلایەتی مووسڵی بە بێ چارەسەری بە هەڵواسراوەیی هێشتەوە و خستییە بەردەم کۆمەڵەی گەلان. کۆمەڵەی گەلانیش کۆمسیۆنێکی بەدواداچوونی بۆ ناوچەکە ڕەوانە کرد و لە کاتی کۆبوونەوەی (٣٧)ەمینی وەرزی خۆیدا، کە لە ١٦ ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٤ لە جنێڤ بەسترا، ئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلان، بە یەکجارەکی پرسەکەی چارەسەر کرد بە بەخشینی هەموو ئەو زەویوزارانەی کە کەوتبوونە باشووری هێڵی ناسراو بە هێڵی برۆکسێل بە عێراق. لەو ساتەوە کەرکووك کەوتە ناو پاتشانشینی عێراقەوە.

شاری ئێستای کەرکووك بەشێکی لەسەر گردێکی دەستکرد یان قەڵایەك، کە بە بەرزی چل مەترێك بونیات نراوە و بەشێکی دیکەشی لە خوارەوەدا کەوتۆتە سەر کەناری دوو ڕووباری خاسە چای، کە ئاوەکەی تێکەڵ بە ئاوەسپی دەبێ، دواتر ڕووباری عوزێم پێك دەهێنن و لە ٣٠ کیلۆمەتری باشووری بەلەدەوە دەڕژێنە ناو ڕووباری دیجلەوە. لەسەر کەناری ڕاستی خاسەچای، لەناوەڕاستی سەوزاییەکدا، گەڕەکی نشینگەیی عەرەفەی لێیە. دانیشتوانی شاری کەرکووك لە ساڵی ١٩٢٢ لە لایەن ئی. بی. سۆن[١٧] بە (١٥٠٠٠) پانزە هەزار کەس و ساڵی ١٩٢٢ لە لایەن ئیدمۆندز بە (٢٥٠٠٠) بیست و پێنج هەزار کەس خەمڵێنراوە. ساڵی

١٩٦٥ ئامارە ڕەسمییەکان، بە لەبەرچاوگرتنی پێوەری زمانی دایك، ژمارەی دانیشتوانی شارەکەیان بە (٢٨٤٠٠٠) دووسەدو هەشتاو چوار هەزار کەس داناوە، لەوانە حەفتاو یەك هەزاری (٧١٠٠٠) کورد، پەنجاو پێنج هەزاری (٥٥٠٠٠) تورکمان و چل و یەك هەزاری (٤١٠٠٠) عەرەب بوون. دانیشتوانی ئێستای کەرکووك[18] بە دڵنیاییەوە لە دووسەد هەزار (٢٠٠٠٠٠) کەس زیاترە و دەبێ ئاماژە بەوە بکەین، کە لەوەتای چەند ساڵێکە دەسەڵاتکاران بایەخێکی زۆر تایبەت دەدەن بەوەی کوردەکان کۆچ پێبکەن و شوێنەکانیان بە عەرەب بگرنەوە. کەرکووك ناوەندی ئیداری لیوایە و لە ساڵی ١٩٧٥ەوە بووە بە پارێزگا[19]. بۆ یادکردنەوەی خۆماڵیکردنی کۆمپانیاکانی نەوت لە (١) ی حوزەیرانی ١٩٧٢، هەروەها بە مەبەستی لە کوردیی شۆردنەوەی ناوی شارەکە، لەوەبەدوا ناوەکەی گۆڕدرا بۆ (ئەلتەئمیم) کە بە واتای (خۆماڵیکردن)[20] دێت (کەچی وێڕای ئەمانە شارەکە تایبەتمەندێتیی خۆی هەر پاراست). ژمارەی دانیشتوانی پارێزگاکە بە خێرایی لە سایەی پەرەسەندنی پیشەسازی نەوت زیادی کرد. لە ساڵی ١٩٥٧ ژمارەی دانیشتوانی شارەکە لە سێسەد و هەشتاو هەشت و نۆسەد هەزار (٣٨٨٩٠٠) کەسەوە گەیشتە پێنجسەد و بیست و سێ هەزار (٥٢٣٠٠٠) کەس لە ساڵی ١٩٧٠. لەگەڵ زۆرینەیەکی کوردی، لە کەرکووك کورد، عەرەب و تورکمانەکانی شارەکە موسڵمانی سوننە مەزهەبن، بەڵام تورکمانی ئاواییەکان سەر بە مەزهەبێکی تایبەتی ئایینی (لە ئایین هەڵگەڕاوە hétérodox) و نهێنی قزڵباشن[21]. مەسیحییەکان زۆرینەیان کلدانین (نزیکەی ٤٥٠٠ کەسن) کە مەترانێك (ئارشەڤێك) و ژمارەیەك قەشەیان هەیە. نەستوورییەکان قەشەیەکیان هەیە لە هەریر دادەنیشێت. کۆلۆنییەکی بچووکی جوولەکە، کە بریتیین لە بازرگانەکان لەشارەکە نیشتەجێن، یەکێکیان لێ بوو بە ئەندامی پەرلەمان لە بەغدا و یەکێکیشیان بوو بە بەڕێوەبەری ئیدارەخانەی دارایی لە لیوای کەرکووك، ئەم کۆلۆنییە جوولەکەیە لە ڕۆژگاری جەنگی ئیسرائیل–عەرەب (١٩٤٨) شارەکەیان جێهێشتووە. ئەو جوولەکانە باوەڕیان وابوو ئەوان نەوەی ئەو جوولەکانەن، کە نەبوخوزنەسر دوای داگیرکردنی ئۆرشەلیم (٥٨٦ ی پێش زایین) هێناونی بۆ بابل. ئەوان بە زمانی ئارامی دەدوان. لە مزگەوتی بچووکی نەبی دانیال، کە دەکەوێتە سەر قەڵای

کەرکووك، یادی ئەم پێغەمبەرە جوولەکەیان دەکردەوە، کە لە هەمان دەوراندا کۆچی پێ کراوە. هەروەها لە شارەکەدا تاوەکو ساڵی ١٧٠٠ کنێسەیەکی کۆن و بەهەمان شێوە مزگەوتی(ئولو جامیع)'UluDjâmi یشی لێ بووە. بەڵام کۆنترین کنێسە لە جیهان کنێسەی شەهید مار *تەممازگەردە*Mar Tahmazgerd، کە لەلایەن سەرۆکی قەشەکان لە دەوروبەری ٤٧٠ ی زایینی لە ڕۆژهەڵاتی قەڵای کەرکووك بونیات نراوە و بە ناوی "شەهادەتی *گەورە*Garand Martyrion" ناسراوە، لەکاتی کشانەوەی لەشکری تورکەکان لە ساڵی ١٩١٨ لە سۆنگەی ئەو تەقەمەنییانەی کە ئاخنیبوویانە ناویەوە تەقێنرایەوە[٢٢]. نەخشەی شارنشینی کەرکووك وای کردووە شارەکە ببێتە ناوەندێکی گرینگی ڕێگەوبانی پانوپۆر. مەسیحییەکان لە دەورانێکی هەرە کۆنەوە لە شارەکەدا جێگیر بوون، وا دیارە لە سەرەتاوە لەگەڵ زۆر و کەمی گرینگیدا لە شارەکە ماونەتەوە. هەرچی سەبارەت بە تورکمانەکانە، ئامادەبوونی نا ئاساییان لە کەرکووك و ناوچەکانی دەوروبەریدا لەناو گرۆبەندییەکی کوردیدا، بەڕای برێك لە توێژەرەوەکان دەگەڕێتەوە بۆ پێش داگیرکردنی شارەکە لە لایەن سوڵتانی عوسمانییەکانەوە. سەبارەت بە بنەچەکەیان دەبێ لەناو ئەو ئۆردووە تورکییانە بگەڕێین کە خەلیفەکانی عوسمانی لە سەدەی سێیەم/نۆیەم بۆ ناو شارەکە کۆچیان پێکردوون، یان لەناو ئەو کۆچپێکردنانەی سەلجووقی و بەکتاییەکان و ئەتابەگییەکانی ئەربیل[٢٣] بگەڕێین. هاتنیان بۆ ناوچەکە هەر چۆنێك بێت، ئەوا تورکمانەکانی کەرکووك هەمیشە پشتیوانێکی بەهێز بوون بۆ ئیمپراتۆریای عوسمانی و فەرهەنگەکەیی و سەرچاوەیەکی بە پیت بوون بۆ فەرمانکارە عوسمانییەکان [٢٤].

ڕەوشی بەڕێوەبەرایەتی کەرکووك بەگوێرەی سەدەکان جیاواز بووە. "لە سەدەی هەشتەم کەرکووك ناوەندی–ئیداری ئەیالەتی شارەزوور بووە، کە لیوا تازەکانی کەرکووك و ئەربیل و (بەشێوەیەکی ڕووکەشیش) سلێمانی دەگرتەوە، کە لەژێر قەڵەمڕۆی موتەسەلیمێك کە لە لایەن بەغداوە دیار دەکرا، بەڕێوە دەبردرا. لەگەڵ چاکسازییەکانی مەدحەت پاشای والی بەغدا لە ١٨٦٩ تا ١٨٧٢، ناوی شارەزووری بە سنجاقی کەرکووك بەخشی، کە لیواکانی ئێستای کەرکووك و ئەربیلی دەگرتەوە، لە کاتێکدا کە شارەزووری مێژوویی لە دەرەوەی سنجاقی

نوێی سلێمانی مایەوە. ویلایەتی مووسڵ لە ساڵی ١٨٧٩ پێکهات و کەرکووک وەك شارێکی گرینگی سەربازیی مایەوە"[٢٥]. لە دەورانی تورکەکاندا ویلایەتی مووسڵ دابەشی سەر سێ سنجاق یان لیوا کرابوو: مووسڵ، کەرکووک و سلێمانی. لە ساڵی ١٩١٨، سێ قەزا لە باکووری زێی بچووك لە کەرکووك جودا کرانەوە بۆ ئەوەی لیوای ئەربیلی لێوە دروست بکەن. لە دەستووری ساڵی ١٩٢٥ ی دەوڵەتی نوێی عێراقدا، کە لە سێ ویلایەتی عوسمانی: ویلایەتی بەغدا کە بوو بە پایتەخت و بەسرە و مووسڵ پێکهات، لیوای کەرکووك لە(١٤) قەزا پێکهاتبوو: کەرکووك، کفری، چەمچەماڵ و گل. ئەمڕۆ پارێزگای ئەلتەئمیم[٢٦](کەرکووك) لەژێر دەسەڵاتی پارێزگارێك (موحافیز) دایە، پێنج قەزا دەگرێتەوە خۆ، کە بریتیین لە قەزاکانی: کەرکووك، توزخورماتوو، چەمچەماڵ، حەویجە و کفری[٢٧]. هەر قەزایەك قایمقامێك بەڕێوەی دەبات. قەزای کەرکووك لە پێنج ناحیە پێك دێت کە بریتیین لە ناحیەکانی: تازەخورماتوو، قەرەحەسەن، ئاڵتوون کۆپری، دبس و شوان. ناحیە لە لایەن مودیر ناحیە بەڕێوە دەبردرێت. کەرکووك دادگەیەکی بەرایی و دادگەیەکی تێهەڵچوونەوە و ئۆردوویەك و فڕۆکەخانەیەکی لێیە. هەروەها بارەگای یەکێتی نووسەرانی تورکمانیشی لێیە.

کەرکووك ناوەندێکی بازرگانی گرینگ و بازاڕێکی بەرهەمی کشتوکاڵی و دانەوێڵەیی و ئاژەڵی ناوچەکانی دەوروبەرییە. کەرکووك ڕێگەوبانی چاکی هەیە، بەرەو بەغدا لە ڕێگەی تاوق و کفری، بۆ مووسڵ لە ڕێگەی ئاڵتوون کۆپری-ئەربیل، بۆ سلێمانی لە ڕێگەی چەمچەماڵ و لەگەڵ درێژبوونەوەی ڕێگەکە بۆ سەنەندەج و هەمەدان لە ئێران. هێڵێکی ڕێگەی ئاسنینی شەمەندەفەری تەسك کەرکووك بە بەغدا لە باشوور و بە ئەربیل لە باکوورەوە دەبەستێتەوە[٢٨]. ئەو زەویوزارانەی کە لە دەوروبەری کەرکووکدان، بەزۆری زۆرینەیان کوردیان تێدا نیشتەجێن، بەڵام لە ڕۆژئاوای شارەکە پێدەشتی میزۆپۆتامیا دەست پێدەکات، کە بە ڕوویێکی تایبەت عەرەبەکانی تێدا دەژین، لە دەوروبەری شارەکەدا ڕاستەوخۆ میوەگەلێکی زۆر بەرهەم دەهێنرێن.

ناوچەی کەرکووك دەوڵەمەندە بە گۆگرد و کەرەسەتگەلی ئەسفەلتی و بە تایبەتیش چاڵگەی نەوت، کە لە دەورانی کۆنەوە دەرهێنراوە. پێویستە ئاماژە

بەوەش بکەین کەوا نەوتی بەدەستهاتوو هەر لە دەورانی عوسمانییەوە هێندێك گرینگیی خۆی هەر هەبووە: لە لایەن سوپاوە بەکارهێنراوە[٢٩]. فەرمانێك لە ساڵی ١٦٣٩ قۆرخی وەبەرهێنانی نەوتی بە تورکمانەکانی ناوچەی کەرکوك، نەفتچیزادەکان بەخشیوە. بەڵام وەبەرهێنانی رێکوپێکی چاڵگە نەوتییەکانی کەرکوك دەگەڕێتەوە بۆ ئاداری ١٩٢٥، ئەوکاتەی ئیمتیازی نەوت بە کۆمپانیایەکی نەوتی تورکی (T.P.C) درا، کە لە ساڵی ١٩١٤ دامەزرابوو، بۆ وەبەرهێنانی چاڵگە نەوتییەکانی هەردوو ویلایەتی مووسڵ و بەغدا لەسەر بنەمای مافی ئیمتیازی ٤ شیلینگ زێڕ بۆهەر تۆنێك نەوتی دەرهێنراو. پێش کۆتایی ساڵی ١٩٢٥ کاری جیۆلۆجی و ڕاکێشانی رێگەوبان لە ویلایەتی مووسڵ و دابینکردنی ئاو و دانانی بۆری نەوت و کاری بیناسازی دەست پێ کرد. پەنجا (٥٠) بەریتانی و دوو هەزار و پێنجسەد (٢٥٠٠) کرێکاری عێراقی دەستیان بە کارکردن کرد. شوێنەکانی بیرلێدان لە ناوچەی جەبەل حەمرین لەنزیك تووزخورماتووی دراوسێی کەرکوك دانران. هەڵمەتی هەڵکەندن لە نیسانی ١٩٢٧ لە لایەن مەلیك فەیسەڵی یەکەم کرایەوە و بۆ یەکەم جار نەوت لە ٢٧ ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٧ لە باباگوڕگوڕی نزیك کەرکوك هەڵقوڵی. ساڵانی ١٩٢٧ تا ١٩٣١ تەرخان کرابوو بۆ ئامادەکردنی ناوچەی کەرکوك بە ئامانجی بەرهەمهێنان، بۆ هەڵکەندن و بەدواداگەڕانی زانستی لەڕێگەی پەرەپێدانی خزمەتگوزارییەکانی پێویست: جێگیرکردنی بەرهەمهێنان، عەنبار، وەرشە، شوێنی نیشتەجێبوون هتد. لە هەمان کاتدا بۆ درێژکردنەوەی وتووێژ لەگەڵ حکوومەتی عێراقی بە ئامانجی درێژکردنەوەی ماوەی دەستنیشانکردنی ئەو زەویوزارانەی، کە لەناو ڕێککەوتننامەی ١٩٢٥ دا هاتوون. لە ئاداری ١٩٣١ کۆمپانیاکە، کە لەوەتای ساڵی ١٩٢٩–وە بووە بە کۆمپانیای نەوتی عێراقی (I.P.C)، توانی لە هەموو ناوچەکانی باکووری–ڕۆژهەڵاتی عێراقدا وەبەرهێنان بکات، بەو مەرجەی لە ساڵی ١٩٣٥بۆرییەکی نەوت دروست بکات، کە بگاتە سەر دەریای سپی ناوەڕاست بە توانای (٣) ملیۆن تۆن لەگەڵ بردنی لقێك بۆ (حەدیسە)، لەسەر ڕووباری فوراتەوە بەرەو (حەیفا) و (تەرابلووس) کە پشکی حکوومەتی عێراقی ساڵانە ٤٠٠٠٠٠ پاوەند بێت. هەر لە ساڵی ١٩٣١ ئیدارەخانەی گشتیی کۆمپانیای نەوتی عێراقی بۆ

وەبەرهێنان لـە توزخورمـاتووەوە گواسـترایەوە بـۆ کـەرکووك و هـەروەها ئـەوەی ئیدارەخانەی بۆرییە نەوتەکانیش لە حەیفا جێگیر کرا. وەبەرهێنانی نەوتی خـاوی کەرکووك لە کۆتایی ساڵی ١٩٣٤ دەستی پێ کرد و لە سـاڵی ١٩٣٥ ەوە بەرهـەمی ساڵانەی گەیشتە ٤ ملیۆن تـۆن و عێراقـی گەیانـدە پلەبەنـدی هەشـتەمی وڵاتـانی نەوت بەرهەمهێن. لـە کـانوونی دووەمـی ١٩٣٥، لـە کـەرکووك ئاهـەنگی ڕەسمیـی کردنـەوەی بۆرییـەکی دووانـەی دوانـزە (١٢) ئینجـی بەسـتراو بـە دەریـای سـپی ناوەڕاست گەیەنرا. جەنگی ئیسرائیل–عەرەب لە ساڵی ١٩٤٨ وای کـرد ئـەو لقـەی کە بۆ حەیفا ڕاکێشرابوو بوەستێت، کە ئەمە بـوو بـە سـۆنگەی زیـانی (٧) ملیـۆن تۆن نەوت و مافی ئیمتیازی بەرانبەر. لـە ئەنجامـدا لـە سـاڵی ١٩٤٩، بـۆڕی نـەوتی بەرەو تەرابلوس، بۆرییەکی دیکەی (١٦) ئینجی بۆ زیاد کـرا (کـە ئەمـە بەرهـەم و وەبـەرهێنانی نـەوتی سـێ هێنـدە کـرد. لـە سـاڵی ١٩٥٢ سـێیەمین بـۆڕی نـەوت ئەمجارە بە (٣٠) ئینجی خرایە کار لەنێوان کەرکووك و بانیاس (سوریا). لەوسـاوە بازاڕی جیهانیی نەوتی عێراقی پەرەی سەند و ساڵانە گەیشتە ١٤ ملیۆن تـۆن. لـە ٣ ی شـــوباتی ١٩٥٢ ڕێککەوتننامەیـــەکی نـــوێ لـــەنێوان حکوومـــەتی عێـــراق و کۆمپانیـــای نـــەوتی عێراقـــی لـــەبارەی دووبـــارە دابەشـــکردنەوەی فەرمانبـــەران و بەرهەمهێنان و دەرامەتەوە مۆر کرا. بەو جۆرەی چاوەڕوان دەکـرا دەبـوو سـاڵانە ئاستی کەمیی بەرهەمهێنانی نەوت لەساڵی ١٩٥٣ بگاتە ٢٢ ملیـۆن تـۆن و داهـاتی نەوت لە ٣٠ ملیۆن پاوەند لە ساڵی ١٩٥٢–ەوە بگاتە ٦٠ ملیۆن پاوەنـد لـە سـاڵی ١٩٥٥. بەم شێوەیە قازانجی هـەردوو لا لـە بەرهـەمهێنانی نەوتـدا لەسـەر بنـەمای پەنجا بە پەنجا دابەش کرا.

شۆڕشـی ١٤ ی تـەمووزی ١٩٥٨ ی عێـراق ئـەم ڕێککەوتننامەیـەی نێـوان حکوومـەت و کۆمپانیـای نـەوتی دەسـتکاری نـەکرد. ئامـانج لـەوە بەدەسـتهێنانی بەرهەمهێنانی داهاتێکی (١٠٠) ملیۆن پاوەنـدی بـوو بـە توانـای (٧٠) ملیـۆن تـۆن ساڵانە. ئەوەبوو لەماوەی چوار ساڵدا بەو ئاستە گەیشـتن، بـەڵام هـەتا ئێسـتاش ژمارەیەك کێشەی پەیوەست بە لێکدانەوەی ڕێککەوتننامەکە هەر لـە ئارادایـە. لـە نیســانی ١٩٦١ گفتوگۆکــان دەســتیان پــێ کــردەوە، دوای چــەندین دابــڕان و سەرنەکەوتن دواجار بە دەرچوونی قانوونی ژمارە (٨٠) لە ١١ ی کانوونی یەکەمی

١٩٦١ کۆتـایی هـات، کـە لـە ٩٩,٥ %ی ئـەو زەوییانـەی کۆمپانیاکـان مـاف بەدواداگەڕانیان پێدرابوو، وەرگرتەوە. کۆمپانیای نەوتی عێراقی تەنیا (٢٢) خـاڵی هێشتەوە، لەوانـە (١٢) خاڵیـان لـە کـەرکووك بـوون، واتـە ڕووبـەری ٤٧٨,٧٥ کـم چوارگۆشە، (٦) خاڵ لە (بای حەسەن) واتە ١٨٢,٥ کم ی چوارگۆشە و (٤) خـاڵ لە (جمبوور)، واتە ٥,٨٦ کیلۆمەتری چوارگۆشە [٣٠]. لەنێوان مانگی ئایاری ١٩٦٤ و حـوزەیرانی ١٩٦٥ لـە چوارچـێوەی کۆمپانیـای نیشـتمانیی نـەوتی عێراقـی (I.N.O.C)، کە تازە دامەزرابوو (٣٠ ی تشرینی یەکەمی ١٩٦٢) گۆڕینکـاری نـوێ هاتنە ئاراوە. دواتر هەروەها دوای ئـەوەی قانوونگـەلی نـوێ دەرچـوون: قـانوونی ژمارە (٩٧) (٦ ی ئابی ١٩٦٧) ڕێگەی لەوە گرت هیچ ئیمتیـازاتێکی نـوێ بدرێتـە کۆمپانیا بێگانەکان و قانوونی ژمـارە (١٢٣) (تشـرینی یەکـەمی١٩٦٧) ڕێگـەی بـە (کۆمپانیای نەوتی نیشتمانیی عێراقـی I.N.O.C) دا مـاف وەبـەرهێنانی بـاقی ئـەو کەرتانەی پـێ بەخشـی کـە مابوونەتـەوە، کـە ئەمـە کۆتـایی بـەمۆنۆپۆلیزەکردنی بەرهەمهێنانی نەوتیی کۆمپانیای بێگانەی (کۆمپانیای نەوتی عێراقی I.P.C) هێنا. لە ١٤ ی حوزەیرانی ١٩٧٢ کۆمپانیای نـەوتی عێراقـی ئـەویش خۆمـاڵی کـرا، بـەم شێوەیە عێراق بە تەنیا خۆی بووە سەرداری بەرهەمە دەوڵەمەندییـەکانی نـەوتیی خـۆی. بەرهـەمی سـاڵانەی نـەوتی خـاوی عێـراق بەشـێوەیەکی بـەردەوام زیـادی دەکرد: لە (٤٧) ملیـۆن و ٥٠٠٠٠ تـۆن لـە سـاڵی ١٩٦٠، گەیشـتە زیـاتر لـە (١١٠) ملیۆن تۆن لە ساڵی ١٩٧٥، کە لەوەش (٦٠) ملیـۆن تـۆنی لـە ناوچـەی کـەرکووك بەرهەم هێنراوە. یەدەگی عێراق لە نەوتی خاو لـە سـاڵی ١٩٧٣ بـە چـوار ملیـار و ١٤٣ ملیۆن تۆن خەملێندراوە.

جا ئەگەرچی پیشەسـازی نـەوت و هـەموو ئـەو کارانـەی سەروسـاختیان بـەم پیشەسـازییەوە هـەبوو، ڕەوشـی کۆمەڵایـەتیی ئـەو کرێکارانـەی کـە کاریـان تێـدا دەکرد باشتر کرد، چونکە ئاستی ژیانیان لەچاو کرێکارەکانی دیکـەی وڵات بـەرزتر بوو، بەڵام ئەمە کۆتایی بەو جوولانەوانە نەهێنا، کە خاوەن مۆرکێکی کۆمەڵایـەتی بـوون. چـەندین پشـێویی گـرینگ لـەناو کرێکـارانی نـەوتی کەرکووکدا ڕوویـان دا. گەورەترینی ئەم پشێوییانە ئەوەبوو، لە ساڵی ١٩٣٧ ڕووی دا، کە هاوزەمـان بـوو لەگەڵ مانگرتنەکانی کرێکارانی بەنداوی کووت، مـانگرتنی کرێکـارانی بیرهەڵکـەن،

مـانگرتنی کرێکـارانی هێڵـی ئاسـنین، مانگرتنـەکانی کرێکـارانی ڕسـتنی نەجـەف، هـەموو ئـەم پشـێوییانە هۆشـیاریی کرێکـارانی سـەلماند و بـۆ خۆیـان چـەکێکی سیاسیی نوێ بوون[٣١]. لە تەممووزی ١٩٤٧ مانگرتنێکی ڕاستەقینە، کە لـە لایـەن سیاسەتوانانی ڕەوتی کۆمەنیستخوازەوە بەرپا کرا، لە کۆمپانیـای نـەوتی عێـراق، ژمارەیەك قوربانی لێکەوتەوە [٣٢].

پشێویگەلی دیکە، کە زیاتر سیمایەکی سیاسییان پێوە بوو، ڕوویان دا، تەنیا ڕاگەیانـدنی پەیماننامـەی پۆرتسـمۆس (١٥ ی کـانوونی دووەمـی ١٩٤٨) بـوو بـە سۆنگەی مانگرتنێکی گشتیی سێ ڕۆژە لە کەرکووك، کونسوڵی گشـتیی بـەریتانیا پەلامار درا. لە هەمووشی تراژیدیانەتر ئەوەبوو کە ناونرا بـوو بـە "پاکژکردنـەوەی کەرکووك"، کە چەند توخمێکی شیوعییەکان بە یاریدەی گرووپە کوردەکان[٣٣] بـە بۆنـەی یەکـەمین سـاڵوەگەڕی ڕاگەیانـدنی کۆمـار (١٤ی تـەممووزی ١٩٥٩) کوشتارگەیەکیان بۆ تورکمانەکانی شارەکە سـازکرد، کـە وەکـو دژە-کۆمەنیست ڕەفتاریان لەگەڵدا کردن[٣٤]. لەو کوشـتارگەیە ١٢٠ کـەس کـوژران و نزیکـەی سـەد کەسیش بریندار بوون. بەشداریکردنی کورد هـەر بەتـەنیا لەسـەر بنـەمای نـاکۆکی دژبەیەکی نەتەوەیی (کـورد/ تورکمـان) لێك نەدەدرایـەوە، بـەڵکو بـە کێبـەرکێی کۆمەڵایـەتیش لێـك دەدرایـەوە: تورکمانـەکان کـە لـە ڕووی کۆمەڵایـەتی و فەرهەنگییەوە زۆر پێشکەوتووتر بوون و بە لێوەشاییەوە وەزیفەی بەرزتریان لـە کۆمپانیای نەوتی عێراقیدا داگیرکردبوو، لەکاتێکدا کوردەکان دەبوو بە وەرگـرتنی وەزیفەی لاوەکی دەستبەردار بن [٣٥].

بەڵام نابێ ئەوەش لە بـیر بکرێـت کـەوا یـەکێك لـە ئاسـتەنگەکانی بـەردەم چارەسەرکردنی یەکجارەکیی پرسـی کـورد لـە عێـراق، بریتییـە لـە داخوازینامـەی کوردەکـان پەیوەسـت بـە ناوچـەکانی کـەرکووك و دەوروبـەری کـە دەیانـەوێ بیخەنەوە سەر خاکی کوردستانی خاوەن ئۆتۆنۆمی. ئەم داخوازییەش حکوومـەتی عێراق بە تەواوی ڕەتی دەکاتەوە. سەرژمێرییەك دەبوو لە تشرینی یەکەمی سـاڵی ١٩٧٠ بکرێت، ئەم خاڵە ناکۆکە چارەسەر بکات، بەڵام بۆ کاتێکی نادیار دواخرا[٣٦] کـە ئەمـە یـەکێك لـە هۆیـەکانی هەڵگیرسـانەوەی جـەنگ بـوو لـە ئـاداری ١٩٧٤، لەکاتێکدا کە حکوومەت دەستی کرد بە پیادەکردنی پەیماننامەی کوردی-عێراقـی

١١ ی ئاداری ١٩٧٠. قانوونی ١١ ی ئاداری ١٩٧٤ بە گوێرەی ئامارەکانی ساڵی ١٩٥٧[٣٧] ئۆتۆنۆمی بۆ ناوچەکانی کوردستان سەلماند. بەڵام ئەم ئامارانە لە دەورانی مەلەکیدا کرابوون لە کاتێکدا، کە کوردەکان دەترسان لەوەی خۆیان وەکو کورد ناونووس بکەن. بۆیە ئەمە زۆرینەی کوردی نەدایە شاری کەرکوك، بەم شێوەیە شارەکە نەچووە ناو چوارچێوەی ناوچەکانی حوکمی زاتییەوە.

یەکێك لە کەسایەتییە زۆر ناسراوەکانی کەرکوك شاعیری کورد شێخ ڕەزای تاڵەبانییە (دەوروبەری ١٨٣٧–١٩١٠)[٣٨]. کەم تا زۆر خۆنەویست و لەگەڵ ئەوەشدا ئیمانداریکی دەمارگیر (فەناتیك)ە. ئەو کەسایەتییە ساتیریکە بەهرەی لە وتاردان و لە شیعری برێك جار ڕووهەڵماویشدا هەیە، شیعرەکانی بە کوردی، تورکی، فارسی و عەرەبی نووسیوە. ئەم شیعرانە ساڵەکانی ١٩٣٥ و ١٩٤٦ لە بەغدا چاپ کراون. شێخ ڕەزا یەکێکە لە شاعیرە هەرە ناسراوەکانی کوردستانی عێراق [٣٩].

پەراوێزەکان:

(١) جۆهانس هایندریك کرامرز Johannes Heindrik Kramers (٢٦ ی شوباتی ١٨٩١–١٦ ی کانوونی یەکەمی١٩٥١). یەکێك لە ڕۆژهەڵاتناسە گەورەکانی هۆڵەندییە. ساڵی ١٩٠٩ لە زانکۆی لیدن ڕۆژهەڵاتناسی دەخوێنێ و هەر لەو ساڵانەدا زمانەکانی: عەرەبی، فارسی و تورکی و شارستانیەتی ئیسلامی دەخوێنێ. لە ٥ ی ئاداری ١٩١٥ دکتۆرانامەکەی لە بواری قانوون بەدەست دەهێنێ. ساڵەکانی ١٩١٥–١٩٢٢ دەبێتە وەرگێڕ لە باڵیۆزخانەی هۆڵەندا لە ئەستەمووڵ. ساڵی ١٩٢٢ کورسی زمانی تورکی و فارسی لە زانکۆی لیدن وەردەگرێ و ساڵی ١٩٢٩ کورسی زمانی عەرەبی. خاوەن کۆمەڵێك بەرهەمی زۆری ڕۆژهەڵاتناسییە بە تایبەتیش لە ئینسیکلۆپیدیای ئیسلام (چاپی یەکەم) لە بەرگی دووەم و سێیەمدا کۆمەڵێکی زۆر (دەروازە)ی ئینسیکلۆپیدیایی نووسیوە.

(2) C .J.Gadd, Rev .d’Assyr.et d’Archéol. Orient., et par Sidney Smith.

(٣) کەیخوسرەو یان هەوخوشترە، بە فەرەنسی کیاکسارCyaxar یەکێك لە بەهێزترین پاتشای مادەکان بووە (٦٢٥–٥٨٥ ی پ.ن)، (وەرگێڕ).

(٤) نەبووپۆلاسەر Nabopolassar یەکێك لە پاتشاکانی ئیمپراتۆریای دووەمی بابل بووە و باوکی مەلیکی مەزن نەبووخوزنەسر بووە و لە (٦٢٥—٦٠٥ ی پ.ز) حوکمڕانی بابلی کردووە، (وەرگێڕ).
(5) G.Roux ,Ancient Iraq, Londres, 1964, 247, 251, 312, 313
(6) Cf. Hoffmann, Aussügeaussyrischen A KienpersischerMârtyrer, dans Abh.für die Kunde des Morgenlands, VII/3 (1880), 267 sqq.
(7) J.M.Fiey, Assyrie chrétienne, III, Beyrouthn 1968.
(8) Fiey, Histoire de Karka d'BetSloh, dans Analecta Bolllandiana, LXXXII (1966), 203-209.
(9) Fiey, Assyrie, III, 23-8.
(١٠) یاقوت، ج ٤، ص: ٢٧٦
(١١) هەمان سەرچاوە، لا: 272
(12) Fiey, Assyrie, III, 44.
(13) Zafar-nâmah, composé vers 823/1424-5 ; trad. Petit de la Croix, Delft, 1723, II, 259.
(١٤) لێرەدا مەبەست لە دوژمنی ڕۆژهەلات، ئێرانە، (وەرگێڕ).
(١٥) خەلیفە، جهان نوما، ٤٤٥
(١٦) خەلیفە، جهان نوما، هەمان سەرچاوە
(17) E. B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, Londres 1912, 120.
(١٨) مەبەست ساڵی نووسینی وتارەکەیە، بە ئاگاداربوون لەوەی وتارەکە لە ساڵی ١٩٢٧ بڵاوبۆتەوە، (وەرگێڕ)
(١٩) کەرکووک ساڵی (١٩٦٤) لە سەردەمی کۆمارییەوە ناوەکەی لە لیواوە گۆڕدرا بۆ پارێزگا. (وەرگێڕ)
(٢٠) ئەم ناوە دوای ڕووخانی حکوومەتی بەعس (٢٠٠٣) لابرا و ناوی (کەرکووک) گەڕایەوە بۆ ناوی شارەکە، (وەرگێڕ).
(٢١) قزڵباش واتە (کڵاوسوور) بە زمانی تورکی. کۆمەڵێك ئێلی پەیڕەوکاری تەریقەتی سەفەوی بوون. هەروەها بەو سەربازە شیعانەش دەوترا، کە لە ناوەڕاستی سەدەی پانزەهەمی زایینییەوە وەکو سوپای ئێران بەکارهاتوون. بەگشتی ڕەوتێکی سۆفییانەی شیعەگەران و بە هیچ شێوەیەك لە ئایین هەڵگەڕاوە یان لە ئایین دەرچوو (هیترۆدۆکس) نین و موسڵمانی شیعە مەزهەبن، (وەرگێڕ).
(22) Edmonds, 267; Fiey, Assyrie, III, 54.
(٢٣) C. J. Edmonds, 267. ئیدمۆندز ئاماژە بە چەند ڕایەکی دیکەش دەکات
(24) TürkYurdu, 1915.

(25) Edmonds, 265-6.

(٢٦) ئەم زیادەیە لە نووسینی تۆما بوایە و مەبەست لێی دەورانی دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ە، (وەرگێڕ)

(٢٧) ئەم دابەشکردنە بە مەبەستی سیاسی و گۆڕینی پێکهاتەی ئیتنیکی شارەکە لە رۆژگاری حکوومەتی بەعسدا کراوە، (وەرگێڕ).

(٢٨) ئەم هێڵە ئاسنینە دەمێکە نەماوە، (وەرگێڕ).

(29) V. J. Parry, Materials of War in the Ottoman Empire, Studies in the Economic History of the Middle East, 220.

(30) Vernier, 435

(31) Longrigg, Iraq, 252.

(32) Ibid, 338.

(٣٣) لە تێکستە فەڕەنسییەکەدا نووسراوە (باندە کوردەکان) کە ئەمە هەم بە واتەی گرووپ و هەم دەشێ بە واتەی (چەتە) و (ڕێگر)یش بەکاربێت، (وەرگێڕ).

(٣٤) ئەمە خوێندنەوەیەکی زۆر لایەنگیرانە و بە هیچ شێوەیەك باسی ئەوە نەکراوە کە کۆمیونیتەی تورکمانەکانی کەرکووك ئەوەندەی (قوربانی) ئەم ڕووداوە بوون ئەوەندەش زیاتر (هۆکاری) ئەم کوشتارگەیە بوون. ئەوان تەنیا لە پێناو پەیڕەوکردن و کلکایەتی کردن بۆ تورکیا سیاسەتێکی زۆر کورتبینانەیان پەیڕەو دەکرد، کە ئەمە دواجار سەری کرد بەوەی ئاگری ناکۆکی نێوان کەمینە نەتەوەکانی شارەکەی لێ بکەوتەوە، (وەرگێڕ).

(35) Khadduri, Republican Iraq, 125.

(36) E. O'Ballance, 161-162.

(٣٧) ئەم ئامارە باشترین ئامارە لە عیراق کراوە، کە هێشتا ئەوەندە گۆڕانکاری لەو وڵاتە نەکرابوو.

(٣٨) لە وتارەکەدا نووسەر بە هەڵە ساڵی لەدایکبوونی شێخ ڕەزای تاڵەبانی بە (دەوروبەری ساڵی ١٨٤٢) نووسیوە، کە ئەمە هەڵەیە و ڕاستییەکەی ئەوەیە، کە ئێمە نووسیومانەتەوە، (وەرگێڕ).

(39) Cf. Soane, 134-135; Edmonds, 57-8, 290-5; Edmonds, A Kurdish lampoonist: ShaikhRizaTalabani," JRCAS, XXII,1, 111-27.

بیبلیۆگرافیا

V.Cuinet, La Turquie d'Asie,11,Paris 1892,846,854 sqq.(Ritter s'appuie sur les observations des voyageurs Niebuhr, Shiel, Kerporter et Ainsworth); H. Pertermann, Reiseninorient,Leipzig 1861; Sarre-Herzfled, ArchaelogicheReisei, Euphrat-undTigrisgebiet,II,Berlin 1920,829 sqq.; E. B. Soane, To Mesopotamia and Kurdstan in disguise, Londres 1912,²1926;H. C. Lukas, Mosul and itsMinorities , Londres 1925; Société des Nations, Question de la frontière entre la Turquie et l'Irak, C.400,M.147,1925,VII,38; J. Labourt, Le Christianisme dans l'EmpirePerse, Paris 1904;C. J. Longrigg, Four Centuries of Modern Iraq, Oxford 1925; le même, Iraq 1900 to 1950. A political, social and economic History, Oxford 1953,²1956; le meme Oil in the middle East, Londres 1968; A. M. Hamilton,Road through Kurdistan, Londres 1937,1958;C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs.Politics, Travel and Rescarch in North-Eastern Iraq, 1919-1925, Oxford 1957;B.Vernier,L'Irakd'aujourd'hui, Paris 1963; MajidKhadduri, Republican Iraq.A study in Iraqi Politics since the Revolution of 1958,Oxford 1969;E.O'Ballance, The Kurdish Revolt 1961-1970, Londres 1973; Guide Bleu, Moyen-Orient, Liban, Syrie,Jordanie,Iraq,Iran,Paris 1965;Petroleum Tunes, 1950 sqq.

سەرچاوە:

J.H.Kramers [Th, Bois], "KIRKÜk", In Encyclopédie de l'islam (Nouvelle Edition), Tome V, Livraison 81-82, E.J.BRILL, Leiden & Editions G,-P. Maisonneuve & LAROSE S.A, Paris, 1980, pp : 146-149.

هەنگاوێك بە ڕێگەی ڕاستكردنەوەی
مێژووی ڕۆژنامەی كوردستان- دەورەی دووەم
(١٤ ی كانوونی دووەم-٨ ی نیسانی ١٩٠٩)

د. نەجاتی عەبدوڵڵا

بەرایی*

مێژووی ڕۆژنامەنووسیی كوردی وەكو بەشێك لە مێژووی كورد پڕییە لە حەشارگە و كەلێنی تاریك و نووتەك، كە تا ئێستا پسپۆرانی مێژووی ئەم بوارە نەیانتوانیوە پەی بەو هەموو حەشارگە زۆروزەوەندەیە ببەن و زۆر پرسیاریش هەن، كە هەر هیچ نەبێت لە ڕۆژی ئێستادا هەر بێ وەڵام ماونەتەوە. خۆشبەختانە لەم ساڵانەی دوایی لە سایەی دۆزینەوەی ژمارەیەكی (تاڕادەیەك) بەرچاوی ڕۆژنامە و گۆڤارە كوردییەكان وا خەریكە وێنەیەكی كەم تا زۆر دروست بۆ مێژووی ڕۆژنامەنووسیمان دروست دەبێت و تا دێت زیاتریش كەلێن و كونجە تاریكەكانی ئەم بوارە ڕووناكتر دەبنەوە.

لە ژمارە (٢٥) ی گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی، برای بەڕێزم كاك عەبدوڵڵا زەنگەنە لە وتارێكدا بەناوی (دۆزینەوەی دوو ژمارەی دیكەی ڕۆژنامەی كوردستان!)، لا: (١٢٩–١٣٦)، تەنیا (چوار) لاپەڕەی هەریەكە لە ژمارەكانی (٣) و (٤) ی ڕۆژنامەی كوردستان دەورەی دووەمی بڵاوكردۆتەوە و لەگەڵ خۆشیدا كۆمەڵێك پرسیاری ورووژاندووە، كە بە قسەی خۆی گوتەنی (لای ئێمە نەك هەر جێگەی سەرسوڕمانە، بەڵكو بۆتە مایەی نیگەرانیش!). ئێمە لەم وتارەدا هەوڵدەدەین بە هێمنی بەشوێن ئەو پرسیارانە بچین كە ناوبراو ورووژاندوویەتی و هەروەها هەوڵدەدەین بە پێی توانا سەرەداوی ئەو گرێكوێرانەش شی بكەینەوە كە بۆ زەنگەنەی خۆشەویست بووەتە مایەی (سەرسوڕمان و نیگەرانی).

* وەڵامی ئەم بابەتە ڕاستەوخۆ لە لاپەڕەكانی دواتر دانراوە .

یەکەم:
ڕۆژنامەی کوردستان
دەورەی یەکەم (پێنجشەممە: ۲۱ ی نیسانی ۱۸۹۸)

نووسەر لە سەرەتای وتارەکەی نووسیویە: (*بەڵام ئەوەی لای ئێمە نەك هەر جێگای سەرسوڕمانە، بەڵکو بۆتە مایەی نیگەرانیش! ئەو ژمارەی (۱۳۱۳) یە، کە لەژێر لۆگۆی ڕۆژنامەکەدا نووسراوە، دیارە ئەو ژمارەیەش ساڵی ڕۆمییەکەیە، کە لەسەر ڕووی ڕۆژنامەکانی ئەوسا دەنووسران. ئەگەر ئێوەش وەکو ئێمە بزانن ئەو ژمارەیەی (۱۳۱۳) یە ساڵی ڕۆمییە و ڕێك دەکاتە ساڵی (۱۸۹٦) ی زایینی، دڵنیام ئێوەش سەرتان سوڕدەمێنێت. خۆ ئەگەر تۆزەرێك بیەوێت ئەو نیگەرانییەمان بڕەوێنێتەوە بە پاساوی (هەڵەی چاپ) سەرسوڕمانەکەمان نەهێڵێت، زوو بە زوو پێی دەڵێین، باشە چ لەو هەردوو دەستەواژەی هەردوو زمانی تورکی و کوردییە بکەین، کە لە سەرەوەی ڕۆژنامەکەدا نووسراوە کە ساڵی یازدەیە....)*[1]. ڕەنگە مرۆڤ لە خوێندنەوەی ئەم قسانەی سەرەوە کەمێك سەرسام بێت لەبەر ئەوە نا، کە کاك عەبدوڵڵا زەنگەنە کەوتووەتە ناو هەڵەیەکی گەورەی مێژوویی، کە بووەتە سەرچاوەی سەرسوڕمان و نیگەرانی بۆ خۆی، بەڵکو لە بەرئەوە بۆچی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردیش هەستی بە هەڵەکانی نووسەر نەکردووە. من نازانم گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی چۆن ئەم هەڵە مێژووییەیان بەسەردا تێپەڕیوە، کە ساڵی (۱۳۱۳) ڕۆمی ڕێك بەرانبەر ساڵی (۱۸۹٦) زایینی دەوەستێ؟. من نازانم کاك عەبدوڵڵا لەسەر چ بنەمایەك و لە ڕووی کام سەرچاوەوە ساڵی (۱۳۱۳) ی ڕۆمی بەرانبەر بە ساڵی (۱۸۹٦) ی زایینی داناوە خۆزگە سەرچاوەکەی دەستنیشان دەکرد. جگە لەوە ساڵی ڕۆمی و ساڵی زایینی هیچ کات هاوتای یەك نین تا وا بە سووك و ئاسانی ساڵە زایینەکەی بەرانبەر دابنێ، ساڵی ڕۆمی هەمیشە بەر دوو ساڵی زایینی دەکەوێ، بەڵام لەم وتارە ڕێك تەنیا بەر ساڵی (۱۸۹٦) کەوتووە. بۆ ئەوەی سەرچاوەی نیگەرانییەکانی کاك زەنگەنەی خۆشەویست بڕەوێنمەوە وا بە وردی ساڵی (۱۳۱۳) ڕۆمی بەرانبەر ساڵی زایینی دەنووسمەوە: (ساڵی ڕۆمی

هەمیشە لە (١)ی مانگی مارت دەست پێدەکات و لە ٢٨ ی شوباتی ساڵی دواتر کۆتایی دێت. بەم پێیە یەکەمین ڕۆژی ساڵی (١٣١٣) ی ڕۆمی دەکەوێتە بەرانبەر ڕۆژی شەممەی (١٣) ی مارتی ساڵی ١٨٩٧ تاوەکو ڕۆژی شەممەی (١٢) ی مارتی ساڵی (١٨٩٨)ی زایینی دەوەستێ، کە ئەو ڕۆژە دوایین ڕۆژی ساڵی (١٣١٣) ی ڕۆمییە. بەم شێوەیە دەبینین بە هیچ شێوەیەك یەك تاقە ڕۆژی ساڵی (١٣١٣) ی ڕۆمییش چییە ناکەوێتە ناو ساڵی (١٨٩٦) ی زایینی وەك ئەوەی کاك عەبدوڵڵا نیگەرانییەکانی خۆی لەسەر هەڵچنیوە. ئێستا ئەگەر بزانین یەکەمین ڕۆژنامەی (کوردستان) لە ڕۆژی (پێنجشەممە، ٢١ ی نیسانی ١٨٩٨) دەرچووە ئەوا پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە ساڵی (١٣١٣) ڕۆمی تاوەکو ڕۆژی شەممەی (١٢) ی مارتی ١٨٩٨ ی زایینی دەگرێتەوە، بەڵام یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی کوردستان لە (پێنجشەممە: ٢١ ی نیسانی ١٨٩٨) دەرچووە، واتە دروست تەنها (٣٩) ڕۆژی کەمە بۆ ئەم مێژووە. کاتێك سورەیا بەدرخان ساڵی (١٣١٣) ڕۆمی لەژێر لۆگۆی ڕۆژنامەکەیدا نووسیوە بەهیچ شێوەیەك بەهەڵەدا نەچووە و درکی بەوە کردووە، بەڵام لەبەر ئەوەی ژمارە یەکی ڕۆژنامەی کوردستان دەورەی دووەم لە ڕۆژی پێنجشەممەی (١) ی کانوونی سانی ساڵی ڕۆمی (١٣٢٤) دەرچووە و لەبەر ئەوەش ڕۆژنامەکەی خۆی بە درێژەپێدەری (کوردستان) ی خولی یەکەم زانیوە. بۆیە سەروبەندی مانگی دەرچوونی ئەم ژمارەیەی دەورەی دووەم ڕێك بەر ساڵی ڕۆمی (١٣١٣) ی ئەو ساڵە دەوەستێ بۆیە ساڵی (١٣١٣) ی ڕۆمی داناوە، لەسەر بنەمای ئەم ڕاستییانە سورەیا بەدرخان هیچ بە هەڵەدا نەچووە کە ئەم مێژووە ڕۆمییەی داناوە. ئەوە ڕێك لەو ماوەیەی کە دەورەی دووەمی ڕۆژنامەی (کوردستان) ی لێ دەرچووە دەکاتە یانزە ساڵی ڕەبەق و بۆیە، کە سورەیا بەدرخان لەسەرووی ڕۆژنامەی کوردستان (دەورەی دووەم) نووسیویە (ساڵی یازدە) (اون برنجی سنە—ساڵا یازدەیی) هەر زۆر زیرەکانە ساڵی (١٣١٣) ی ڕۆمییەکەی داناوە کە ڕێك بەرانبەر کانوونی سانی ساڵی ((١٣٢٤) ڕۆمی دەکاتە (یانزە ساڵی ڕەبەق). بۆیە سورەیا دروست ساڵی (١٣١٣) ڕۆمی بۆ ڕۆژنامەی کوردستان (دەورەی یەکەم) داناوە و بەگوێرەی دەرچوونی یەکەمین ژمارەی کوردستان (دەورەی دووەم) ڕێك ئەوساڵە بەرانبەر یانزەهەمین ساڵی دەرچوونی

ڕۆژنامــەی كوردســتان دەوەســتێ و ئــەو ڕۆژنامەكــەی خــۆی بــە درێژەپێــدەری كوردستان زانیوە. كاتێكیش سورەیا نووسیویە سالی یازدەهەم ئەوە بە هیچ شێوەیەك بەو مانایە نییە، كە ڕۆژنامەی كوردستان هەر ئەو یانزە ساڵە بەردەوام بووە، بەڵكو تەنها ئەوە دەگەیەنێ كە رۆژنامەكە بۆ یەكەم جار بەر لە (یانزە) بڵاوبۆتــەوە و هــەمووشمان دەزانــین دوا ژمــارەی رۆژنامــەی كوردســتان دەورەی یەكـــەم (ژمـــارە (٣١) و لـــە ڕۆژی دووشـــەممە١٤ ی نیســـانی ســـاڵی ١٩٠٢) بڵاوكراوەتەوە.

ڕاسـتییەكەی سـورەیا بـەدرخان یـەكێك لـەو بـەگزادە و مێـژوونووس و ڕۆژنامـەوان و سـەركردە كوردانـە بـوو كـە دركـی بـەوە كردبـوو كـورد چـەندە لـە كاروانی شارستانی بە دواكەوتووە، چاوپێداخشانێك بەو نامە فەرەنسییانەی كە بۆ دەسەڵاتكارانی ئینگلیز و فەرەنسای بەرزكردۆتەوە دەبینین هەمیشە هـەوڵی داوە وێنەیەكی زۆر بەرچاوی (كورد) بە دەستەوە بدات و كورد بە خاوەنی (شارستانی) و (پێشكەوتوو) لە قەڵەم بدات، (نەتەوەیەك) كە هیچـی كـەمتر نـەبێت لـە گـەلانی دیكەی ناوچەكە. سورەیا یەكێك لە خوێنـدەوار و مێژوونووسـە زۆر هوشـیارەكانی سەردەمی خۆی بووە، دەیتوانی لەبەرانبەر ساڵی دەرچوونی ڕۆژنامەی كوردستان خولی یەكەم ساڵی (١٣١٤) ی ڕۆمی بنووسێ، كە ڕێك ئەو ساڵە بەرانبـەر (١٣ ی مارتی ١٨٩٨ تـاوەكو ١٢ ی مـارتی ١٨٩٩) دەوەسـتێ، بـەڵام ئەوسـا دەبوایـە لـە برێتی ساڵی (یازدە) بنووسێ ساڵی (دەیـەم). بـە لەبەرچـاوگرتنی ئـەم ڕاسـتییانە مرۆڤ دەگاتە ئـەو ڕاسـتییەی كـە بـەڵێ سـورەیا بـەدرخان هـەقی بـووە كـە سـاڵی (١٣١٣) ی ڕۆمـی بـۆ سـاڵی دەرچـوونی یەكـەمین ڕۆژنامـەی كوردسـتان دانـاوە، چونكە نەیویستووە تەنها بۆ (٣٩) ڕۆژ، ساڵێكی تەمەنی ڕۆژنامەكە كەم بكاتەوە، كە دیارە بەلای ئەو گرینگ بووە تەمەنی ڕۆژنامەكە بە (یازدە) ساڵ بنووسـێ وەك لەوەی بنووسێ (دە ساڵ).

دووەم:
ڕۆژنامەی کوردستان
دەورەی دووەم (پێنجشەممە : ١٤ی کانوونی دووەمی ١٩٠٩)

تـا ئێسـتا مێـژووی دەرچـوونی ڕۆژنامـەی کوردسـتان (دەورەی دووەم) بـە تـەواوی نەنووسـراوەتەوە چـونکە هـیچ کـەس هـیچ ژمارەیـەکی ئـەم ڕۆژنامەیـەی لەبەردەستدا نەبووە تا بەتەواوی زانیارییەکان تۆمـار بکـات. ڕەنگـە ئـەو وتـارەی ئێمـە کـە بـەناوی (چـەند زانیـارییێکی نـوێ لـەبارەی چـەند ڕۆژنامـەییێکی کـوردیی سـاڵەکانی ١٩٠٨-١٩١٠) لـە ژمـارە (٢) ی گۆڤـاری (کوردناسـی) (٢٠٠٧) [٢]بڵاوکرایەوە، بە پشتبەستن بە زانیارییەکانی بەرگی هەشتەمی گۆڤاری (دونیـای جیهانیی موسـڵمان)[٣] کـە سـاڵی ١٩٠٩ بـە زمـانی فەرەنسـی بڵاوکراوەتـەوە، بـۆ یەکەم جـار مێـژووی دروسـتی دەرچـوونی ڕۆژنامەکـەمان دەستنیشـان کردبێـت. لەوێـدا نووسـراوە: *لـە لاپـەڕە (٩٧) دا لـە وتـاری (چـاپەمەنییەکانی جیهـانیی موسلمان) [٤] لیستێکی دووروودرێژی ناوی ڕۆژنامە و گۆڤارە عوسمانییەکانی دوای مەشرووتەی تێدایە. لە پێشەکی وتارەکەدا هاتووە، کە ئەم لیستـەیان لـە ڕێگـەی هاوکاری پایەبەرزمان کۆلۆنێل ئیسماعیل حەقی بەگەوە بۆ هاتووە. بـە گـوێرەی وتارەکـە لیسـتەکە هـی چـاپکراوەکانی ڕۆژنامـە و گۆڤارەکانـە لـەوەتای ١٦ی تـەمووزی ١٣٢٤، واتـە لـە ٢٩ی تـەمووزی ١٩٠٨-ەوە. لـەناو لیسـتەکە ئـەم زانیارییانـە لـەبارەی ڕۆژنامـەی کوردسـتان (دەورەی دووەم) هەڵـدەکرێن: "کوردسـتان Kurdistân . بـەدرخان خـانزادە ئەحمـەد سـورەیا بـەگ. کۆنستانتینۆپل. نیو بەشی تورکی و کوردی، هەفتەنامـە". ئـەم زانیارییانـە هـیچ گومانێك لەوەدا ناهێڵنـەوە کـە ڕۆژنامـەی کوردستان (دەورەی دووەم) بەڕاسـتی دەرچووە و مێژووی دەرچوونەکەشی دەکەوێتە دوای ٢٩ ی تەمموزی ١٩٠٨. جـا ئەگەر مێژووی گیرانی ئەحمەد سورەیا بەگ بـە ١٣ ی نیسـانی ١٩٠٩ بـزانین ئـەوا بێگومـان دەگەینـە ئـەو ڕاسـتییەی کـە دروسـت ڕۆژنامەکـە لـەنێوان (٢٩ ی تەمووزی ١٩٠٨-١٣ ی نیسانی ١٩٠٩) دەرچووە*[٥].

هەر لەم وتارەدا ئەوەم دەستنیشان کردبوو کە (ماوەی یەك دوو ساڵێکە لە سەرچاوەیێکی ئاگادارەوە دەزانم کەوا ژمارە یەکی ئەم ڕۆژنامەیە لە یەکێك لە کتێبخانەکانی وڵاتێك دەست دەکەوێ، بەڵام داخەکەم تا ئێستە نەمتوانیوە بەردەستی بخەم)[٦]. لە ڕێگەی کتێبە تورکییە سێ بەرگییەکەی حەسەن دومان (*بیبلیۆگرافیا و پێڕەستی یەکگرتووی ڕۆژنامەوانیی عوسمانی–تورکی (بڵاوکراوە و ڕۆژنامە) لە سەرەتاوە تاوەکو گۆڕینی ئەلفوبێی نوێی تورکی (١٨٢٨–١٩٢٨)*، چاپی ئەنقەرە، ساڵی (٢٠٠٠) [٧]دەمزانی (چەند) ژمارەیەکی ڕۆژنامەی کوردستان (دەورەی دووەم لە کتێبخانەی ئەتاتورك) لە ئەرزەرۆم دەستدەکەوێت، بۆ ئەم مەبەستە لە ڕێگەی زانکۆی سۆربۆن–ەوە، کە ئەوکات من خۆم لە پاریس خوێندکاری دکتۆرا بووم، داوامان لە باڵیۆزخانەی فەڕەنسا لە تورکیا کرد، کە هەرچۆنێك بێت هەوڵێك بدەن و مشووری ئەوەبخۆن کۆپییەکی ئەم ڕۆژنامەیەمان بۆ پەیدا بکەن، تا لە بیرمە بە خانمی بەرپرسی کتێبخانەی زانکۆم گوت تکایە بە ناوی قوتابییەکی فەڕەنسییەوە داوای ڕۆژنامەکە بکەن، چونکە ئەگەر تورکەکان بزانن ناوێکی ڕۆژهەڵاتییە و بەتایبەت کوردیشە، ڕەنگە گومان بکەن و ڕۆژنامەکە کۆپی نەکەن. پاش زیاتر لە شەش مانگ وەڵامی باڵیۆزخانە ئەوە بوو "ئیتر پێداگری لەسەر داواکردنی ئەم ڕۆژنامەیە نەکەن".

ئێستا شوکر وا بەسەر یەکەوە چوار لاپەڕەی ژمارە (٣) و ژمارە (٤)مان لەبەردەستدایە و لەسەر بنەمای زانیارییەکانی ئەم ژمارانەی لەبەردەستە دەگەینە ئەو ڕاستییەی کە بە پێچەوانەی ئەوەی لەسەر ڕووپەڕی ڕۆژنامەکە نووسراوە (هەفتەنامە)یە کەچی وادیارە نەتوانراوە ڕۆژنامەکە هەفتانە دەربکرێت و بەڵکو سێ هەفتە جارێك دەرچووە. بۆ ئەم مەبەستە بە پشتبەستن بە ژمارە (٣) و (٤) ی ڕۆژنامەکە گەیشتوونەتە ئەو باوەڕەی ژمارە یەکی ڕۆژنامە لە ڕۆژی

BAŞLANGICINDAN HARF DEVRİMİNE KADAR OSMANLI-TÜRK SÜRELİ YAYINLAR VE GAZETELER BİBLİYOGRAFYASI VE TOPLU KATALOĞU, 1828-1928

A BIBLIOGRAPHY AND UNION CATALOGUE OF OTTOMAN-TURKISH SERIALS AND NEWSPAPERS FROM BEGINNING TO THE INTRODUCTION OF THE MODERN TURKISH ALPHABET, 1828 - 1928

by
Hasan DUMAN
حسن دومان

البيليوغرافيا والفهرس الموحد للصحافة العثمانية - التركية (الدوريات والصحف) من البداية الى ثورة تغيير الأحرف
(١٩٢٨ - ١٨٢٨)

I. Cilt/*Vol.*/الجلد
A - N

ENFORMASYON VE DOKÜMANTASYON HİZMETLERİ VAKFI
FOUNDATION FOR INFORMATION AND DOCUMENTATION SERVICES
جمعية وقف خدمات الاعلام والوثائق

Ankara - 2000 - أنقره

پێنجشەممەی ١٤ ی کانوونی دووەمی ١٩٠٩ بڵاوکراوەتەوە و هەر تەنها (٥) ژمارەی لێ بڵاوکراوەتەوە. ئەگەر ئەوە بزانین کە سورەیا بەدرخان رۆژی ١٣ ی نیسانی ١٩٠٩ سورەیا بە تۆمەتی (کۆنەپەرستی) و ئامادەسازی بۆ یاخیبوونی عەسکەری دەخرێتە ناو زیندانی (بەکر ئاغا) لە ئەستەمووڵ تاوەکو ساڵی ١٩١٠، کە وا دیارە لەگەڵ گۆڕانکارییە سیاسییەکانی وڵات دەبەخشرێ و ساڵی ١٩١٢ دەگەڕێتەوە کۆنستانتینۆپل و (کۆمیتەی نهێنی شۆڕشگێڕانی کورد پێکدەهێنێ) کە زۆری نابا دیسان بۆ جاری سێیەم دەخرێتە کونجی زیندان و ئەمجارە سزای لەسێدارەدانی بۆ دەردەکەن، بەڵام سورەیا لە زیندان هەڵدێت و ئیدی بۆ دوایین جار ئیمپراتۆریای عوسمانی بەجێ دەهێڵێ و لەم مێژووە بەدوا ڕوو دەکاتە قاهیرە[٨].

بۆیە ڕێی تێ دەچێ و شیمانەی زۆرە ژمارە (٥)یش کە دەبوو لە ٨ ی نیسانی ١٩٠٩ بڵاوبکرێتەوە، دەرچووبێت، یان لە خراپترین باردا ڕەنگە لە چاپخانە دەستی بەسەردا گیرابێت. بەڵام شیمانەی زۆر هەیە ژمارە (٥) دوا ژمارە بێت و بڵاویش کرابێتەوە.

لە پێناو نووسینەوەی مێژووی ڕۆژنامەی کوردستان دەورەی دووەم وا لە خوارەوە ژمارە و ڕۆژی دەرچوونی هەر (٥) ژمارەکەی ڕۆژنامەی کوردستان بە مێژووی ساڵەکانی: ڕۆمی، کۆچی و زایینی دەنووسینەوە.

سەرجەم ژمارەكانی كوردستان

(دەورەی دووەم)

ژمارە	مێژووی ڕۆمی	ڕۆژ	مێژووی كۆچی	مێژووی زایینی
١	١ی كانوونی سانی١٣٢٤	پێنجشەممە	٢١ی زیلحیجەی١٣٢٦	١٤ ی كانوونی دووەمی ١٩٠٩
٢	٢٢ی كانوونی سانی ١٣٢٤	پێنجشەممە	١٣ی محەرەمی١٣٢٧	٤ ی شوباتی ١٩٠٩
٣	١٢ ی شوباتی١٣٢٤	پێنجشەممە	٥ ی سەفەری١٣٢٧	٢٥ ی شوباتی ١٩٠٩
٤	٥ ی مارتی ١٣٢٥	پێنجشەممە	٢٦ی سەفەری١٣٢٧	١٨ ی ئاداری ١٩٠٩
٥	٢٦ی مارتی ١٣٢٥	پێنجشەممە	١٧ی ڕەبیعولئەوەلی ١٣٢٧	٨ ی نیسانی ١٩٠٩

(بۆ زانینی ڕۆژ و مانگ و ساڵی زایینی، لە ڕاستییدا مێژووە ڕۆمییەكە كراوەتە بناغە و لەسەر بنەمای ئەو مێژووە، ئێمە مێژووە زایینییەكانمان جێگیر كردووە، چونكە** (لە هەندێك باردا)* ***مێژووە ڕۆمی و كۆچییەكان** (یەك)* ***ڕۆژ جیاوازییان هەیە و ئەمەش بەڕاستی كێشە دروست دەكات. بۆیە بۆ دووركەوتنەوە لەمە مێژووە ڕۆمییەكان لێرەدا كراونەتە بناغەی ئەم وتارە و ئێمە مێژووە ڕۆمی و زایینییەكەمان بە دروست زانیوە)

سێیەم:
گرێکوێرەی ژمارە (٢٦٤)

لـە چـمکێکی وتارەکەیدا نووسـەر نووسـیویە: (نـەك هـەر ئەوەنـدە لـەوەش سەرسوڕهێنتر، کە لـە سـەرەوەی ڕۆژنامەکـە و لـە پـاڵ هـەردوو ژمـارەی (٣،٤)ی ڕۆژنامەکەدا نووسراوە: (عدد–٢٦٤–٣)، (عدد ٢٦٤–٤)...). نازانم ئەمە دەبێت چ سەرسـوڕهێنییەکی تێـدا بێـت، بـە چاوپێداخشـانێك لـە دووبارەبوونـەوەی ژمـارە (٢٦٤) لە هەردوو ژمارە (٣ و ٤) دا ئەوە دەردەکەوێ، مەبەست لـەو (٢٦٤) ە بـە هیچ شێوەیەك بەردەوامی ژمارەی ڕۆژنامەکە نییە بـەڵکو واتـە تـیراژی ڕۆژنامەکـە دەگەیەنێت و هیچی تر. واتـە ڕۆژنامەکـە تـەنها (٢٦٤) دانـەی لـێ چـاپکراوە، کـە نووسراوە (٢٦٤–٣) واتە ژمارە (٣) تیراژ (٢٦٤) دانە. تـەنها بـە چاوپێداخشـانێك بەوەی لە هەردوو ژمـارە (٣) و (٤) دا ژمـارە (٢٦٤) دووبـارە بۆتـەوە و دواتـر لـە لاپەڕەکانی دیکـە (عـدد) یـش بـە واتـەی (ژمـارە) نووسـراون بۆیـە هـیچ گومانێـك لەوەدا ناهێڵێتەوە کە مەبەست لەوەوە تیراژی ڕۆژنامەیـە و هیچـی تـر. ئەگـەر لـە ژمـــارە (٣) ی ڕۆژنامەکـــە بنووســـرابوایە (٢٦٤–٣) و لـــە ژمـــارە (٤)ەکـــەش بنووسرابوایە (٢٦٥–٤) ئەوسا ڕێی تێ دەچوو کـەمێك سەرسـوڕهێن بوایـە. بـەڵام کاتێك ٢٦٤ لە هەردوو ژمارەکە نووسراوە و لە هەردوو ژمارەکەش (عدد٣) و (عـدد ٤) زۆر بە ڕوونی نووسراوە ئـەوە هـیچ گومانێـك لـەوەدا ناهێڵێتـەوە کـە مەبەسـت لەوە تیراژی ڕۆژنامەکەیە و بەس.

ئەنجامگری

لە ڕێگەی ئەم بەدواداچوونەدا دەگەینە ئەم ئەنجامەی، كە ڕۆژنامەی كوردستان (دەورەی دووەم) كە خۆی بە درێژەپێدەری ڕۆژنامەی كوردستانی دایك زانیوە و لەژێر لۆگۆی ڕۆژنامەكەش مێژووی دەرچوونی یەكەم ژمارەی كوردستانی دایك بە ساڵی ڕۆمی (١٣١٣) نووسراوە، كە ڕێك بەرانبەر ساڵەكانی (١٨٩٧–١٨٩٨) زایینی دەوەستێ. ژمارە یەكی خولی دووەمی ڕۆژنامەی كوردستان، كە لە ١٤ ی كانوونی دووەمی ساڵی ١٩٠٩ دەرچووە ڕێك دەكاتە ساڵی یانزەهەمی بڵاوكردنەوەی ڕۆژنامەی كوردستان دەورەی یەكەم. شایانی گوتنە دوا ژمارەی (دەرچوو) یان (دەست بەسەرداگیراوی) ڕۆژنامەی كوردستانی دەورەی دووەم دەبێت ژمارە (٥) بووبێت، كە لە ٨ ی نیسانی ١٩٠٩ پێنج ڕۆژ بەر لە گیرانی سورەیا بەدرخان بڵاوكرابێتەوە.

لە كۆتاییشدا سوپاسی زۆرم بۆ كاكە زەنگەنەی خۆشەویست، كە وتارەكەی ئەو بوو بە سۆنگەی ئەم بەدواداچوونانە و ئەگەر وتارەكەی ئەو نەبوایە ئەم وتارەی ئێمەش لە دایك نەدەبوو، بۆیە ئەم وتارەم پێشكەش بە ماندووبوونەكانی زەنگەنەی خۆشەویست دەكەم.

پەراوێز و سەرچاوەكان

(١) عەبدوڵڵا زەنگەنە، (دۆزینەوەی دوو ژمارەی دیكەی ڕۆژنامەی كوردستان!)، گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی ، ژمارە (٢٥)، ٢٠١٣، لا: ١٣١

(٢) نەجاتی عەبدوڵڵا، "چەند زانیارییێكی نوێ لەبارەی چەند ڕۆژنامەییێكی كوردیی ساڵەكانی ١٩٠٨–١٩١٠"، *گۆڤاری كوردناسی، بەرلین، ژمارە (٢) ، بەهاری ٢٠٠٧، لا: ٧–١١*

(3) Revue du Monde du Musulmane, tom VIII, 1909, Paris, p. 130

(4) La presse musulmane

(٥) نەجاتی عەبدوڵڵا، هەمان سەرچاوەی پێشوو، *لا: ٧–٨*

(٦) نەجاتی عەبدوڵڵا، هەمان سەرچاوەی پێشوو، *لا: ٨*

(7) HasanDuman, Osmanlı-Türksüreliyayınlarıvegazeteleri, 1828-1928, Volume 3, Ankara, 2000

(٨) كۆمیتەی سەربەخۆیی كورد، **كوردستان یا ئەرمەنستان– شەهیدەكان یا ملهوڕەكان**، لە فرانسییەوە وەرگێڕانی و پەراوێزنووسیی نەجاتی عەبدوڵڵا، لە چاپكراوەكانی بنكەی ژین، ٢٠٠٩، لا:٦

دۆزینەوەی دوو ژمارەی دیکەی ڕۆژنامەی کوردستان

(جاری دووەم)[*]

عەبدوڵڵا زەنگەنە

پێشگۆتن

گۆڤار و ڕۆژنامە، لای زۆربەی مێژوونووسان، بە یەك لە سەرچاوە ڕەسەنەكانی نووسینەوەی مێژوو دادەنرێ، هەر لەسەر ئەم بنەمایەیە ئێمە دەمێكە هەموو مەراق و خەممان بۆتە نووسینەوەی مێژوویەكی ڕاست و دروستی ڕۆژنامەنووسیی كوردی، ئەم چەمكەشمان بێ دوودڵی لە چەندین بۆنەدا دووبارە كردۆتەوە، پێمان وایە ئەم لایەنە ئەگەر فەرامۆش بكرێت، ئەوا كەلەبەر دەكەوێتە نێو زنجیرەی نووسینەوەی مێژووی ڕووداوەكانی هەر لێكۆڵینەوەیەك، ئەو بۆچوونەشمان ئەگەر لای هەندێكان، ئاوەها بە ڕەهایی، لە سەر مێژووی نوێی كوردان جێی گومان بێت، ئەوا نووسینەوەی مێژووی هاوچەرخ دانوستانی لەسەر ناكرێ، بە نموونە: قەت ناكرێ و نابێت بەبێ ڕۆژنامەی **(كوردستان)**ی بیری حیزبی دیموكراتی كوردستان و بڵاوكراوەكانی دیكەی سەردەمی **(كۆمار)** لە مەهاباد، لێكۆڵینەوەیەكی تەواو و تێر و تەسەلْ لەسەر ڕووداوەكانی دەور و زەمانی ئەوسا بكرێت، هەروەها بەبێی ڕۆژنامە و گۆڤارەكانی سەردەمی **(شۆڕشی ئەیلوول)** نووسینەوەی مێژووی ڕووداوەكانی ئەم ساڵانە ڕاستەڕێ نابێت. ئەگەر بێینە سەردەمی ڕۆژانی دوای شەڕی ئێران و عیراق و بار و زرووفی ئەوسای كوردان، ئەوا دەڵێین: یەكێك بیەوێ مێژووی كارەساتی ئەنفالەكان بنووسێتەوە، نەك هەر بە

---

[*] داوا لە خوێنەران و توێژەران دەكەین، بەر لە خوێندنەوەی ئەم بابەتە، تەواوی بابەتی **(هەنگاوێك بە ڕێگەی مێژووی ڕۆژنامەی كوردستان)** بخوێننەوە كە لە پێش ناوونیشانی ئەم بابەتە دانراوە.

بێی متمانەکردنە سەر بڵاوکراوە کوردییەکان و گێڕانەوەی ڕووداوەکان، بەڵکو بیّ سیّ و دوو لێکردن دەڵێین: تۆژەران لەسەریانە بە هەموو بڵاوکراوەکانی ئەو سەردەمەی ڕژێم، بە تایبەتیش هەموو ڕۆژنامەکانی (**الثورة، العراق والجمهورية**) تەنانەت بە ژمارەکانی (**الراصد**)یشدا بچنەوە[1]، ئینجا دەکرێت بڵێین بوارەکە تا ڕادەیەك هەقی خۆی دەدرێتیّ! دیارە هەموو ئەو کارانەش لە پاڵ بەڵگەنامە ڕەسمییەکانی حکومەتەکان و سەرچاوەی دیکە و بەراوردکردنیان دەبێت.

ئێمەش، لە ڕۆژانی (١٠٠) سەدساڵەی ڕۆژنامەنووسیی کوردی بە دواوە، هەوڵمان داوە بایەخێکی تایبەتی بەم سەرچاوە گرنگانە بدریّ، ئەو کارەشمان بۆ ئەوە بووە جۆرێك لە (**دژەبۆچوون و دژەتەوەر**) بخەینە بەردەم خوێنەرانمان تا هەمووان لەگەڵ یەکتریدا بیر بکەنەوە. زیندووکردنەوەی ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی پێشین، بە تایبەتی ڕۆژنامەی (**کوردستان**) یەك لە خەمە سەرەکییەکانمان بووە، ئەوەتا ئێمە دوای دۆزینەوەی هەردوو ژمارە(٣،٤)ی ڕۆژنامەی (**کوردستان**)ی ساڵی (١٩٠٨ــ١٩٠٩)، بە یارمەتی هاوکارانمان، (٤) لاپەڕەمان لە ڕۆژنامەکە بڵاوکردبووەوە، ئەم هەنگاوەمان دەنگدانەوەی خۆی هەبوو، ئەوەندەی نەبرد داوامان لیّ دەکرا هەنگاوی دواتری بۆ هەڵنێین و ئەو سۆزەی بە خوێنەرانمان دابوو بەجێیان بێنین، بۆیە وا جارێکی دیکە، دەگەڕێینەوە سەر ئەم بابەتە، وەکو دەبینن وا تەواوی ڕێنووسگۆڕکێی دەقە کوردییەکان، لەگەڵ تەواوی دەقە وەرگێڕدراوەکانی ناوەڕۆکی بابەتە تورکییەکانی ئەم دوو ژمارەیەی (**کوردستان**) لەم ژمارەیەی گۆڤارەکەمان خراونەتە بەر دەست (بنوارە: پاشکۆی ژمارە (١)و (٢))، هەروەها لە تەنیشتیانەوە تەواوی لاپەڕەکانی هەردوو ژمارەی ڕۆژنامەکە، ئەگەر بۆمان چووە سەر بە ڕەنگی خۆی، واتە بە ڕەنگاوڕەنگی، لە پاڵیاندا بڵاودەکەینەوە (بنوارە: لاپەڕە (٢٢١، ٢٢٥))، دواتر ئەگەر پێویستیشی کرد دانوستان لەگەڵ هەر کەسێك دەکەین زانیاریی نوێی لە بارەیانەوە هەبێت، پێمان وایە ئەم کارەمان، جگە لەوەی دەبێتە هاندەر بۆ ئەوانەی بایەخ بەم بوارە دەدەن، کارئاسانییەکیشە بۆ ئەکادیمییەکانمان[2]، هەر نەبێت دەبێتە هاندەر تا بە دوای ژمارەکانی دیکەی ڕۆژنامەکەدا بگەڕێن و بیاندۆزنەوە. هەروەها بۆ زیاتر سوودوەرگرتنی تۆژەران لە بابەتەکەمان پێویست دەکات هەندیّ ڕوونکردنەوەی

دیکەی لەسەر بدەین، بۆ وەدیهاتنی ئەم مەرامەشمان ئەم جارەیان بەم شێوەیەی خوارەوە لە دەرگای دوو دەروازەی تەوەرەکانی ئەم بابەتە دەدەینەوە:

دەروازەی یەکەم

لە ژمارەی رابردووی **(گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی**[٣]) دا ناچار بووین بەتەنیا پێناسەیەکی کورتی هەردوو ژمارە (٤،٣)ی ڕۆژنامەی **(کوردستان)**ەکە بڵاوبکەینەوە، دیارە سەرەتا بڕیار وا بووە نووسینەکە هەموو لایەنەکانی مێژووی ئەو ڕۆژنامەیە بگرێتەوە، بەڵام لەبەر چەند هۆکارێك تەنیا بە هەندێ وردەکاری و زۆر بە کورتی بابەتەکە خرابووە بەردەم توێژەران[٤]. دیارە تۆژەر حەزی کردووە نووسەرانی دیکەش، لە ئاشکراکردنی نهێنییەکان و ساخکردنەوە و پڕکردنەوەی کەلەبەرەکانی بابەتەکە بەشداری لەگەڵدا بکەن، هەروەها ئەم دەقە ئەسڵییەی خوارەوە، کە وەکو سەروتاری ژمارە (١)ی خولی سێیەمی ڕۆژنامەی (کوردستان)ی ساڵی ١٩١٧ بووە، لە لایەن دەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەکە لە ژێر ناونیشانی: **(ئێمە دوخینین)** نووسراوە، بەشێکی وەکو خۆی بە بیر تۆژەوان بێنینەوە، چونکە وەکو دواتر بۆتان دەردەکەوێ ئەم بابەتە زۆر لایەنی شاراوە و مەبەست ڕوون دەکاتەوە:

"دیتین ژی حکومەتا عوسمانا هەر ڕۆژ دبێژیت کو قەنجیا وەلاتێرە بخەپتیت، ئەو هەر ڕۆژێ درەڤا دکت تشتەکی قەنج چێناکت گۆتین کو مادام حکومەتێ عوسمانا خوە خرا دیکت چرە ئەم ژی وە رە خرابین و ژ ساڵی ١٣١٣ ژ قەنجیا وەلاتا کرمانجا رە خەبتینێرا شوغل کرن. حەیا قەنجیا کرمانجا رە بخەپتیت، ریێن راست و قەنج مەرە بێژیت سالی ١٣١٤ کورێ میرێ مە، مەقامێ ڤی جەنەت بیت، مەدحەت بەگ کورێ میر بەدرخان ژ مالێ بۆتانا چوو میسرێ، قاهیرەیێ جەریدەیی کوردستان دەرێخست، پاشی سالەکی مەدحەت بەگ نەخۆش کەت برای ڤی عەبدولڕەحمان بەگ چو ئەسویچرەیێ، ژونەڤێ جەریدەیی کوردستان دەرێخست، کەنگی سولتان حەمید حەمی مالا میر بەدرخان حەپس کر، کەسا نەما ڤی جەریدەیێ دەرێخە، کەنگی مەشرووتیەتی چێ بوو، حەمی مالی بەدرخان دەرکەت ژ حەپسێ. دیسا ژ قەنجیا وەلاتی کرمانجا را د خەپتینێ

دەست ئایێن، نەڤی یا میر بەدرخان سورەیا بەگ ژ ئەستانبۆلی کوردستان دەرێخست، پاشی رۆژی ٣١ مارتی سالی ٣٢٥ کەنگی مەحمود شەوکەت پاشا ب لەشکرێ خوە ئەستانبوولی گرت جەمعیەتی ئیتیحاد و تەرەقی ژ رویی خوە ماسکەیێ ئاڤێت، گەلەك ژ مرۆڤێن قەنج وەلاتی رێکر حەپسی و نەفی، سورەیا بەگی ژی ئیرتیجاعی رە ئیتیهامکیر و ئاڤێت حەپسێ ناڤێ ڤی (بەکر ئاغا بلوکی) جەریدەی کوردستان ژی دادا، ژ ڤێ رۆژێ کرمانجا گەلەك خراپی دیتن ژ جەمعییەتی ئیتیحاد و تەرەقی یا دیسا قەبول نەکرن تشتەکی خراپ چێکن ژ دەولەتا عوسمانا رە گوتن حەمی خەلقێ وەلاتێ عوسمانا بدەست هەڤ بگرن و خراپیا جەمعیەتێ مەنع بکن"[٥].

بە وردبوونەوە لەم دەقە، کە لە لایەن سێیەم خاوەنی ڕۆژنامەکە (**سورەییا بەدرخان**) خۆی نووسراوە، تێدەگەین:

١ـ سەرەتا (**میقداد میدحەت**) کە چۆتە میسر لە قاهیرە ڕۆژنامەی (**کوردستان**)ی پێشینی دەرکردووە، بەڵام دوای ساڵێك نەخۆش دەکەوێ و(**عەبدولڕەحمان بەگ**) لە (**جنێف**)ی وڵاتی سویسرە ڕۆژنامەکەی دەرکردۆتەوە.

٢ـ کەواتە بە پێی ئەم دەقەی سەرەوە، هەروەها ئەو رۆژنامەیەی بەردەست بێت، هەموو ئەو بۆچوونانە هەڵدەوەشێنەوە، کە لە سەد ساڵەی ڕۆژنامەنووسیی کوردییەوە تاوەکو ئەمڕۆکە لێرە و لەوێ دەوروژێنرێن، گوایە هەموو ژمارەکانی ڕۆژنامەی (**کوردستان**) لە میسر چاپ کرابن و بۆ شوێنە ونیی ناوی (**جنێف**) و (**فۆلکستۆن**) و (**لەندەن**) لەسەر هەندێ لە ژمارەکانی نووسرابێت.

٣ـ هەروەها بەپێی ئەم دەقەی سەرەوە بێت، ڕۆژنامەی (**کوردستان**) دەبێت تا ساڵی ١٩٠٦، ساڵی بەندکردن و دوورخستنەوەیماڵباتی بەدرخانییان بە هۆی کوشتنی <u>ڕەزوان پاشا</u>، بەردەوام بووبێت!.

٤ـ دوای مەشرووتەی ١٩٠٨، (**سورەییا بەدرخان**) جارێکی دیکە دەستی بە دەرکردنی ڕۆژنامەی (**کوردستان**) کردۆتەوە.

ئەم دوو ژمارە تازە دۆزراوەی ڕۆژنامەی (**کوردستان**)، کە تاوەکو ئێستا هەندێ جاران گومان لە دەرچوون و هەندێ جارانیش گومان لە کەوتنەوە

بەردەستیان دەکرا[٦]، تەنیا ئاماژەیەك ئومێدی پێ دەخوازرا ئەوەبوو لە دەورەی سێیەمی ڕۆژنامەکە ئاماژەی بۆی کردووە و لە سەرەوە نووسیومانەتەوە، هەواڵێکی ئەوتۆی لە بارەوە نەبوو، خەمخۆرانی ئەم بوارە بۆی لە مەراق مابوونەوە و کۆمەڵێك پرسیاریان لە بارەیەوە هەبوو، تا بڵاوکردنەوەی هەواڵی دۆزینەوی تەنیا (٣) لاپەڕەی لە گۆڤاری (**ڕۆژنامەنووس**)[٧]دا بینینی ببووە مەحاڵ، ئەوە بە چاوپۆشین لە ئاماژەیەکی تەمومژاوییش کە لە ساڵی ٢٠٠٧دا لە لایەن (**د. نەجاتی عەبدوڵلا**) لە گۆڤارێکدا بە ناوی (**کوردناسی**) کە لەلایەن ئەنستیتووتی کورد لە بەرلین بڵاوکرابووەوە، هیچی ئەوتۆی لە سەر نەبوو، بەم دواییەش جگە لە هاوکارانی (**کۆما خەباتێن کوردۆلۆژیێ**[٨]) و جگە لەو یەك - دوو کەسانەش کە پەیوەندییان بە بابەتەکەمانەوە هەبووە، هەموو لاپەڕەکانی بەتەواوەتی نەبینرابوون و لەبەر دەستی کەسێکی دیکە نەبووە، بە تایبەتی کە ئێمە، لە کۆی (٨) لاپەڕە، تەنیا (٤) لاپەڕەمان خستبووە بەردەست، ئەمەش لەبەر چەند هۆ و هۆکار بووە[٩].

وا لەم ژمارەیەی گۆڤارەکەماندا، وەکو دەبینن، تەواوی ئەم حەزانەمان هاتوونەتە دی و هەردوو ژمارەی ڕۆژنامەکە، چ ئەو بابەتانەی بە زمانی تورکی نووسرابوون و چ ئەوانەیان بە ڕێنووسی کۆنی کوردی نووسرابوون، وا لێرەدا بە زمانی کوردی نووسراونەتەوە[١٠].

دڵنیاین پێشتریش کۆسپ لە بەردەم هیچ کەسێ نەبووە، بەبێ لاپەڕەکانی دیکە، زانیاری نوێ لەم چەند لاپەڕە هەڵێنجێ و زانیاریی نوێی دیکەش بخاتە سەر کەمە زانیارییەکانی ئێمە.

دەروازەی دووەم

وا دیارە (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**)، لەم ژمارەیەی (**گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی**)دا هەلی بڵاوکردنەوەی ئەم چەند لاپەڕەیەی قۆزتۆتەوە و وتارێکی لەسەر ئەم بابەتە نووسیوە، بەر لە تاوتوێکردنی بابەتەکەی دوکتۆر حەزمان دەکرد بتانزانیبا ئەو ڕۆژنامەیە چۆن هێنراوەتە بەردەست[١١]، بەڵام ئەگەر ئەوە نەکرابێت، لە ڕێی ئەم بابەتەی (**د.نەجاتی عەبدوڵلا**) و بۆ ئەوەی زوو لێمان حاڵی

بن، ئومێدەوارین بە هەموو لایەکمان هەر نەبێ لە نهێنییەکان نزیك بینەوە، سەرەتا بە باشی دەزانین بابەتەکەی (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**)تان هەروا سەرپێیی نەخوێندبێتەوە، ئەگەر نا پێشنیاز دەکەین جارێکی دیکە بە بابەتەکەی ئەودا بچنەوە، کەوا لە پێش ناوونیشانی ئەو بابەتەی ئێمە دانراوە و هیواداریین وردتر بیخوێننەوە.

ئەوسا ئێوەش وەکو ئێمە هەست دەکەن وا (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) دەیەوێ، نەك هەر زۆر بە هەرزان بەڵکو بە خۆڕایی و بە ئاسانی، هەموو ئەو ماندووبوونەمان بە ئاقارێکی دیکەدا ببات، نەك هەر خۆشیی دۆزینەوەیان، بەڵکو ئەو نیگەرانییەشمان، کە پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد، لێ بێ بایەخ بکات. سەرەتا لە بارەی چۆنیەتی بڵاوکردنەوەی وتارەکەی ئێمە، حەز دەکەین بزانن و پێتان بڵێین کارەکە نەك هەر خێرا، بەڵکو لە زرووفێکی تایبەتیش بوو، بە کوردییەکەی ئێمە لە سەر سەفەر بووین بۆ دەرەوەی وڵات، ئەو وتارە (١٢) لاپەڕەییەی کە باسی سەفەرەکەمان بۆ ئەستەنبۆڵ و چۆنیەتی دەستخستنی (**کوردستان**)ەکەمان تێدا کردبوو، سەرنووسەری گۆڤارەکەمان شێوازی نووسین و خستنەڕووەکەی ئێمەیان لەم گۆڤارەدا بە دڵ نەبوو، بە کوردییەکەی حەزی نەدەکرد جگە لە باسی (**کوردستان**)ەکە، باسی دیکەی تێدا بکرێ، دوای چەند جاران لێ لابردن و گفتوگۆ، دیسان سەرپشکیان کردین لە نێوان ئەو وتارەی بە دڵی خۆمان نووسیبوومان و بڵاوکردنەوەی بە شێوازی نووسینەکەی خۆمان، یانیش پشتگوێخستنی بۆ ڕەخسانی هەلێکی دیکە لە ڕۆژنامەیێکدا و نووسینی وتارێکی دیکە بەم شێوەیەی ئەو ئامۆژگاری کردبووین تا مەرامەکانی خۆمانی تێدا بڵێین، ئەوە بوو، لە ماوەی (٤٨) سەعاتاندا، بە پەلە وتارێکی چڕوپڕ و دوو لاپەڕەییمان نووسی، پێشنیازیشمان بۆ ئەو کرد، ئەگەر بیەوێ ئەویش پێشەکییەك بۆ بابەتەکە بنووسێ، ڕۆژی دواتر، کە سەفەرمان تێیدا دەکرد، هەر خۆمان زۆر بە پەلە هەڵەچنییەکی خێرامان لە (**وتەیەکی پێویست**)ەکەی (**سەرنووسەر**) و بابەتەکەی خۆماندا کرد و گەردنی (**د. جەبار**)یش ئازاد کرا بە هەوەستی خۆی هەر گۆڕانکارییەکی تێدا بکات[١٢]. دوای گەڕانەوەمان، بە دوو- سێ ڕۆژان، وەکو بە بیرم دێتەوە ڕۆژی پێنجشەممە بوو، ئێمە ئاگادار نەبووین گۆڤارەکە لە چاپخانە

هێنرابووەوە، بەڵکو ئەوە (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**)یە هـەواڵی هێنانـەوە و دەرچـوونی پێداین، واش دیار بوو بابەتەکـەی ئێمـەی خوێنـدبووەوە، هـەر زوو مـەرامی خـۆی پێگوتین، کە شتێك لـە بـارەی ئـەو دوو ژمارەیـەی (**کوردستـان**) بنووسـێ، **خـۆی گوتـەنی** گوایـە وەڵامـی هـەموو ئـەو پرسـیارانەی ئێمـە بداتـەوە کـە لـە بـارەی ڕۆژنامەکـە کردبوومـان! دوای چـەندان جـار داوا و دووبـارە لـێ کردنـەوە، ئینجـا قەڵەمی هاتە بەرهەم، بە ڕاستی دەتوانین بڵێین هەموو وەڵام و ڕاکانی دوو دیون و هی ئـەوەن هەڵوەسـتەیان لەسـەر بکرێت. ئەگـەر وا نـەبێ نـەك هـەر ئـەو(٢١٤٥) وشەیەی ڕیزیان دەکات بابەتەکە دەوڵەمەند ناکات، بەڵکو زۆر بە ئاسانی دەیـەوێ دەستەی نووسەرانی گۆڤارەکەش تێوەبگلێنێ و گوناهباریان بکات، ئـەوەی باشـە کە ئێمە بایی ئەوەندە بوێریمـان تێدایـە پـێ لـە هەڵـەی خۆمـان بنـێین، فـەرموون ببینن و بیخوێننەوە:

یەکەم: بابەتەکەی (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) وەکو چۆن بۆ (**گۆڤاری ئـەکادیمیای کوردی**) هاتووە، بە پێویست زانراوە، بێی هەڵەی چاپ و ڕێنـووس، ئاوەهـا وەکـو خـۆی بڵاوبکرێتـەوە[١٣]. ئـەوە بـە چاوپۆشـین لـەوەی نووسـەر نـاوەڕۆکی ئـەو (**بـەرایی**)یـەی بـە هـەمان نەفـەس نووسـیوە، کـە سەرنووسـەری گۆڤارەکـەمان، (**د.جـەبار قـادر**) لـە (**وتەیـەکی پێویسـت**)دا بـۆ وتارەکـەی پێشـووتری ئێمـەی نووسیوە، لە هەمان کاتیشدا نووسەر لەو (١٦) دێڕەی ئەو (**بەرایی**)یەدا کۆمـەڵێك (**دا**) و (**وێرگوڵ**) و ئەوانەی لە بیر کردووە[١٤].

دووەم: ڕاسـتە (**د. نـەجاتی عەبـدوڵڵا**) لـە بـواری مێـژوودا، کتێبخانەکـەی دەوڵەمەندە[١٥]، لە وەرگێڕانی بابـەتی مێژوویيشـدا کەسـێکی پـڕ بەرهەمـە، بـەڵام هەنـدێ جـار وەرگێـڕان کاریگـەری لەسـەر ئـەو بابەتانـە دەەبێـت کـە خـۆی دەیاننووسـێ، ئـا لـەم وەزعـەدا دوکتـۆر هـەر بابـەتێك کـە دەیاننووسـێ، یـان بـۆ گۆڤارەکـەمان ئامادەیـان دەکـات، دەبـێ خەمـە گەورەکـەی هـەر بـۆ ئێمـە بێـت، چونکە هەرچەندەی هەندێك جاران پاکانەشـی بـۆ دەکـەین، بـەڵام ئـەو بـەردەوام هەوڵی داوە پـێ لـە کـەلێنی بابەتـەکانی خـۆی نـەنێ، ئـەم بابەتەیشـی کـە خـۆی نووسـیویە، بـەم شـێوەیەی خـوارەوە دابـەش کراوەتـە سـەر (**بـەرایی**) و سـێ ناوونیشانی یەك بە دوای یەك و (**ئەنجامگری**) لەم لایەنە بەدەرنییە:

یەکەم: ڕۆژنامەی کوردستان (پێنجشەممە ٢١ی نیسانی١٨٩٨)

بـە پێـی ڕێنماییـەکانی گۆڤارەکـەمان بێـت باسـکردن و بیرهێنانـەوەی ئـەو ناوونیشانە نەك هەر پێویستی نەدەکرد، بەڵکو ورووژاندنی لێـرەدا، کـە ئێمـە لـەم گۆڤارەدا (**بەڕێوەبەری نووسین**)ین، دەبا قابیلی قبوڵکردن نەبێ، چونکە بابەتەکە (٣) ساڵێك لەمەوبەر لە لایەن (**فـەرهاد شـەکەلی**) ورووژێنـدراوە و بڵاوکراوەتـەوە، ئێمـەش لـە ڕۆژنامـەی (**ئاسـۆ**)ی جـاران و لـە سـەر لاپـەڕەکانی گۆڤـاری (**ڕۆژنامـەنووس**)ی سـەندیکای ڕۆژنامەنووسـانی کوردسـتاندا، وەڵامـی نووسـەرەکەیمان داوەتـەوە، ئـەم بابەتـە سـەرەتا لای ڕۆژنامەنووسـان و سەندیکاکەشیان بە هەنـد وەرگیرا، بـەڵام دواتـر کـە لێـی کۆڵرایـەوە کاردانـەوەی جارانی نەما، خاوەنەکەیشی پێدەچوو زیاتر بەلای بێدەنگیدا چوو بێ، کەچی تازە بە تازە وا (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**)، کە ئەو خـۆی هـەتا (٥٠) جـاران، بـە بۆنـە و بـێ بۆنە، ڕووبەڕووی ئێمە بە برادەرانی گوتووە: (**فـەرهاد شـاکەلی دەڵـێ: هـەتا ئـەو عەبدوڵڵا زەنگەنەیە لە ژیاندا مابێـت، (...) نییـە ئـەو مێـژووەی ڕۆژنامەنووسـیی بگۆڕێت!**) دوای ئەو قسەیە، ئەگەر بۆ ورووژاندن و برینـدارکردن نـەبێت، خێـرە وا لە ئێستادا هاتووە باس لە بابەتێك دەکات، کە بە ورووژانـدن و گـۆڕینی، جگـە لـە بێبایەخکردنی پیرۆزییەکانمان، هیچی دیکەی لێ وەدەست نایـەت. بـەڵام ئـەوەش هەیە، دەڵێن: (**ئەوەی لە خوای غافڵـە، ئـەوە کـافرە**)، ئـەوەتا جـارێکی دیکـەش کـاتێ (**د.نـەجاتی عەبـدوڵڵا**) دەسـتکاری بابەتەکـەی خـۆی، وەکـو بابەتـەکانی ژمارەکـانی پێشـووتری گۆڤارەکـەمان، دووبـارە دەکاتـەوە، بـەڵام ئەگـەر جـارانی پێشوو بەم جۆرە هەڵسـوکەوتەی قـەڵس ببـووین وا ئـەم جارەیـان، بـەبێ ئـەوەی نووسەرەکەی مەبەستی بووبێت، خۆی ڕاستییەکی زانسـتیمان بـۆ تۆمـار دەکـات، ئەوەتا (**نووسەر**) لە ژێر ئەو خشتەیەدا، کە بۆ خۆی پێکی هێناوە، نووسیویە: (**بۆ زانینی ڕۆژ و مانگ و ساڵی زایینی، لە ڕاستییدا مێژووە ڕۆمییەکە کراوەتە بناغە و لەسەر بنەمای ئەو مێژووە، ئێمە مێژووە زایینییەکانمان جێگیر کـردووە، چـونکە** (لە هەنـدێك بـاردا) **مێـژووە ڕۆمـی و کۆچـییەکان (یـەك) ڕۆژ جیاوازییـان هەیـە و ئەمەش بە ڕاستی کێشە دروست دەکـات. بۆیـە بـۆ دوورکەوتنـەوە لەمـە مێـژووە**

ڕۆمییــەکان لێــرەدا کراونەتــە بناغــەی ئــەم وتــارە و ئێمــە مێــژووە ڕۆمــی و زایینییەکەمان بە دروست زانیوە[١٦]).

نووســەر کــە ئــەو بیرۆکــە و بۆچــوونەی بــۆ دیــارکردنی ڕۆژانــی دەرچــوونی ژمارەکانی ڕۆژنامەی (**کوردسـتان**)ی سـاڵی ١٩٠٨ــ ١٩٠٩ بـەکار هێنـاوە، ئێمـەش دەقاودەق لەگەڵ بژاردەکەی ئەوین، چونکە ئێمەش لـە وەڵامەکەمانـدا، کـە کـاتی خۆی بۆ (**فەرهاد شاکەلی**)مان نووسیبووەوە، هەر وامان گوتبوو، هەر بە ڕاستیش ئەمــەیان ڕێگــای ڕاســت و دروســتە، چــونکە ئــەوەی لــەژێر لۆگۆکــەی ڕۆژنامــەی (**کوردســتان**)ی ســاڵی ١٩٠٨ــ ١٩٠٩ نووســراوە، ســاڵی (١٣١٣)ی ڕۆمییەکەیــە، هەرچی ڕۆژنامەی (**کوردستان**)ی یەکەمە ئـەوا نـەك هـەر لـە ژێـر لۆگۆکـەی سـاڵی (١٣١٥)ی کۆچی نووسراوە، بەڵکو ئـەو ڕۆژژمێـرە کۆچـییە لای خـاوەنی دووەمـی کراوەتە بنچینە، کەواتە لـە هـەموو حاڵەتێکدا دەبـێ سـاڵە کۆچـییەکە بـە بناغـە وەربگیرێ، ئاسانترین ڕێگەش بـۆ گـۆڕینی ڕۆژی مانگـەکانی سـاڵە ڕۆمییـەکان بـۆ زایینی ئەوەیە (١٣) ڕۆژ بخرێتە سەر ڕۆژە ڕۆمییەکان، بە تایبەتی ئەگـەر بزانرێـت هەموو ئەو ڕۆژژمێرانەی بۆ گۆڕینی سـاڵە ڕۆمـی و کۆچـی و زایینییـەکان دانـراون، جیـاوازی لـە نێوانیانـدا هـەر دەبێـت[١٧]، ئێمـە پێمـان وایـە لـە نێـو ئاڵۆزییـەکانی ڕۆژهەڵاتـدا ئـەو وردە جیاوازییانـە هـەر دەبـن! ئـەوەی دانیشـیان پێـدا نـەنێ بـە درێژایی ژیانی دەبێ هەر بە نیگەرانی ژیان بگوزەرێنێ![١٨].

ئەوە جگە لەوەی ئێمە خۆمان دواتر لە ٢٠١٣/٤/٢٢دا، لەو موحازەرەیەدا کـە لە کۆلێژی ئادابی زانکۆی سـەلاحەدین/ هـۆڵی عەبـدولقادر فـەرهادی پێشـکەشمان کرد، کاتێ پرسیاریان لە بارەی ڕاست و هەڵەیی **١٨٩٨/٤/٢٢** لێ کردین، **لە پـێش پتر لە (١٠٠)** کەسی ناو هۆڵەکـە، کـە (٩٠) کورسـی تێدایـە خـەڵك لـە ڕاڕەوەکـەدا لەسەر پا وەستابوون، ئێمـە زۆر بـە وردی باسـی دەسـتپێکردنی سـاڵی ڕۆمـی بـە مانگی ئادار و هەر سـاڵێکی ڕۆمـی بەرانبـەر دوو سـاڵی زایینیمـان بـۆ کـردن، هـەر لەوێ بوو ئەو جیاوازییەی نێوان هەردوو ڕۆژنامەکەمان بە نزیکـەی مـانگ و نیوێـك بۆ مەزەندە کردن، لە نێو چەپڵەڕێزانی خەڵکیشدا بە پـیرۆز مانـەوەی ڕۆژی (**٢٢ی نیسان**)ی هەموو ساڵێکمان پێگوتن[١٩].

سێیەم: لە وتارەکەی ئێمەدا هاتووە: (**ئەگەر ئێوەش وەکو ئێمە بزانن ئەو ژمارەی (١٣١٣) ساڵی ڕۆمییە و ڕێك دەکاتە ساڵی ١٨٩٦ی زایینی**) [٢٠]. (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) لە سەر ئەو دەقە کارێکی وای پێ کردووین وەکو دەڵێن: (**با بە دەواری شڕی نەکردبێ**)، بەڵام وا ئێمە بەبێ ئەوەی پێی نیگەران بووبین! بە هەندمان وەرگرتووە و وەڵامێکی زانستییانەی دەدەینەوە، بەڵام ئەوەی زۆر نیگەرانی کردووین و پێمان ناخۆشە (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**) لەسەر ئەو هەڵە بچووکەی ئێمە ئاوەها نائەکادیمییانە (**شەلم کوێرم کەس نابوێرم**)، هەموو دەستەی نووسەرانی (**گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی**) تێوە بگلێنێ و گوناهبباریان بکات. سەرەتا بۆ بەرچاوڕوونیی هەموو لایەك و لابردنی تۆمەت لەسەر هەموو هاوکارانی دەستەی نووسەرانی گۆڤارەکەمان دەڵێین: هەر هەڵەیەك لە وتارەکەدا هەبووبێت، تەنیا خۆمان لێی بەرپرسیارین، پاشان ئەوەندەی ئێمە هایدارین دەستەی نووسەرانی گۆڤارەکەمان، بێجگە لە سەرنووسەر، سەرەتا کەسیان ئاگاداری ئەو نووسینە و بڵاوکردنەوەی لاپەڕە ئۆرجینالەکانی ئەو ڕۆژنامەیە نەبوون، مەگەر دواتر ئەوان لەو کۆبوونەوەیەدا ئاگادار کرابنەوە و پێیان زانیبێ و بینیبیان کە دوای چوونی ئێمە بۆ دەرەوەی وڵات سازکراوە، ئەوا جارێکی دیکەش دەیلێینەوە ئەو هەڵەیە، ئەوە لە کاتێکدا ئەگەر هەڵەکە بووبێت، هەر دەبێ لە ئەستۆی خۆمان بمینێتەوە، بەتایبەتی کە ئێمە نەهاتووین تۆژینەوەمان لە سەر هەموو لایەنەکانی ئەم ڕۆژنامەیە کردبێ! بەڵکو هەموو پەیامەکەی ئێمە لەم وتارەدا ئەوە بووە، دوای پتر لە (١٠٠) ساڵ لە دیار نەمانی ڕۆژنامەکە چاوی هەموو لایەکی پێ ڕوون بکەینەوە، هەروەها سوپاسی ئەو کەسانەش بکەین کە هاوکارمان بوون بۆ دەستخستنی ڕۆژنامەکە، جگە لەمانەش ئێمە مەبەستمان بووە ئەم ڕۆژنامەیە بە چەند ڕۆژێك بەر لە (١١٥)مین ساڵیادی ڕۆژنامەنووسی بخرێتە بەر دەستی هەموو لایەك، ئەوسا خۆیشمان لە ڕۆژانی ئەو یادە و دوای وەرگێڕانی تەواوی ناوەڕۆکەکەی، پێیاندا بچینەوە، پاشان ئێمە دوای وتاری ئاماژە بۆکراو، هەروەك گوتمان لە ڕۆژی ٢٠١٣/٤/٢٢دا، واتە لە ڕۆژی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، محازەرەیەکمان لە بارەی ئەم دوو ژمارەیەی ڕۆژنامەکە، لە هۆڵی (**عەبدولقادر فەرهادی**)ی کۆلێژی ئاداب داوە، (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) ئەگەر نەشیتوانی بێت

ئامادەی ئەم کۆڕە بێت[٢١]، دەبوایە لە بارەی ناوەرۆکەکە لە خۆمان یان لـە هـەر کەسێکی دیکەی بپرسیبا، بەڵام وا دیارە د. نەجات ئەمەی بـۆ نەچۆتەسـەر، بۆیـە وا لە خوارەوە ئەو ئیشارەتانەی دەدەینێ:

١ـ لێرەدا ئێمە زۆر بە ئاسانی دەمانتوانی بە پاساوی هەڵەی چاپ، واتـە ئـەو ساڵی (١٨٩٧) یان (١٨٩٨)یـەی دەبوایـە بەرانبـەر سـاڵی ١٣١٣ی ڕۆمـی دابنرایـە بۆتە (١٨٩٦)، بەڵام ئایا ئەمە خێری بۆ هیچ لایەك دەبێت، ئێ خۆ ئێمە دەمێکـە، بەپێی ئەو کەمە زانیارییـەی لـەم بـوارەدا هەمانـە، کـار بـۆ گەیانـدنی (**پـەیام**)ێك دەکەین، کەواتـە هـەر پرسـیارێکمان لـێ بکـرێ دەبـێ بـە ڕاسـتگۆیی و ڕاشـکاوی وەڵامیـان بدەینـەوە، یـەك لـە پرسـیارەکانیش ئەوەیـە گوایـە ئێمـە (**هەڵـەی مێژوویی**)مان کردووە، کەچی ئێمە ئەوەندەی وردبووینەوە، ئینجا (**گەنم گـرد جـۆ بەڵاو**) تێیگەیشتین، هەبێ و نەبێ ئەو برادەرەمان خۆی هەڵەی کـردووە، (**هەڵـەی مێژوویی**) و (**هەڵەی تەقویمی**) لێك جوێ نەکردۆتەوە و نـەیزانیوە ئـەوەی بەسـەر ئێمەدا تێپەڕیوە هەڵەی دووەمیانە، کەواتە ئەو سەرسامییەی (**نووسـەر**) بەرامبـەر بە گۆڤاری ئەکادیمیا نیشانی داوە گوایە ئـەوانیش ئـەو (**هەڵـە مێـژوویی**)ەیـان بـە سەردا تێپەڕیوە ئەوە زێدەڕۆییەکی بێ بنەمایە!.

٢ـ (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**) لێی پرسیوین (**لەسەر چ بنەمایـەك و لـە ڕووی کـام سەرچاوەوە ساڵی (١٣١٣)ی ڕۆمی بەرانبـەر بـە سـاڵی (١٨٩٦)ی زایـینی دانـاوە خۆزگە سەرچاوەکەی دەستنیشان دەکرد**).

ئێمەش دەڵێین هیچ خۆزگەی پێ نـاوێ، وا بـە ڕاشـکاوی پێتـان دەڵـێین ئـەو سەرچاوەیەی **ساڵی (١٣١٣)ی ڕۆمی بەرانبەر بە سـاڵی (١٨٩٦)ی زایـینی دانـاوە** ئەو کەسەیە کـە ئێـوە خۆتـان بـە جـوامێر پەسـنتان کـردووە و دەڵـێن لـە پشـت پشـتگیریی ئامـادەکردنی کتـێبی (**شـێخ سـەعیدی پـیران**)ەکـەت و ئامـادەکردنی بەشێکی زۆری بەرهەمە بەڵگەنامەییەکانتانە، هەروەها خۆتان ئاوەهاش پەسنتان کردووە: (**پیاوێك سـپی وەکـو نیشـتمان، بـەرز وەکـو دار سـنۆبەر، خـاکی وەکـو ئەرخەوان**)، پێمان وابی ئێستا زانیتان ئەو کەسە کێیـە؟ بـەڵام ئەگـەر ئێمـە بـاین لەجیاتی ئێوە ئەوەندەشمان بۆ ئەو وەسفەی سەرەوە زیاد دەکرد: (**ئەو پیـاوەی لەئەکادیمیای کوردیدا، کاتێ هەستی کـرد پەیامەکـەی خـۆی گەیانـدووە، زۆر بـە**

بوێرییەوە وازی لە کورسیی ئەنجومەنی ئەکادیمیای کوردی هێنا، ئێمەش کە ئێستا لەسەر کورسییەکەی ئەو دانیشتووین، بەڵێن بێت هەوڵ بدەین وەکو ئەو سپی و بەرز و ئەرخەوانی بین، پەیمان بێت هەڵەشە نەبین و وەکو ئەویش هێمن بین..!)[٢٢].

فەرموون ئەوەش دەقە کرمانجییەکەی سەرەوە، کە لە لایەن ئەو پیاوە ئاوەها کراوەتە: کرمانجیی خواروو کە ئەو هەمووجار بە ڕێزەوە قسەی لەگەڵ کردووین و ئێمەش شەرممان لە خۆ کردووە ناوی بێنین، ئێستاش (**د.نەجاتی عەبدوللا**) کەوا سەر کورسییەکەی ئەوی پڕ کردۆتەوە، لەوە دەچێت نووسینەکانی ئەوی بەوردی نەخوێندبێتەوە: (**حکوومەتی عوسمانی هەر ڕۆژە دەڵێت بۆ چاکەی وڵات هەوڵ ئەدەم، هەر ڕۆژە درۆیەك ئەکات و شتێکی باش ناکات ـ وتیان مادام حکومەتی عوسمانی خۆی خراپ دەکات بۆچ ئێمەش لەگەڵ ئەو خراپ ببین، لە ساڵی ١٣١٣ (١٨٩٦)ەوە بۆ چاکەی وڵاتی کورد بە نهێنی کەوتنە کار بۆ ئەوەی لەپێناوی چاکەی کوردا تێبکۆشێت ڕێی ڕاست و باش بە ئێمە بڵێت، ساڵی ١٣١٤ (١٨٩٧) کوڕی میر جێگای بەهەشت بێت مەدحەت بەگ کوڕی میر بەدرخان لە بۆتانەوە چوو بۆ میسر، لە قاهیرە ڕۆژنامەی (کوردستان)ی دەرکرد، پاش ساڵێك مەدحەت بەگ نەخۆش کەوت، برای ئەو عەبدولڕەحمان بەگ چووە سویسرە سەرلەنوێ ڕۆژنامەی (کوردستان)ی دەرکردەوە. کاتێك سوڵتان حەمید هەموو ماڵی بەدرخانی بەند کرد، کەس نەما ئەو ڕۆژنامەیە دەربکات، کاتێك مەشرووتییەت بەرپا بوو هەموو ماڵی بەدرخان لە بەندی دەرچوون دیسانەوە بۆ چاکەی وڵاتی کورد دەستیان کردەوە بە خەبات. نەوەی میر بەدرخان سورەیا بەگ لە ئەستەمۆڵ (کوردستان)ی دەرکرد، پاش ڕۆژی ٣١ی مارتی ساڵی ٣٢٥ (١٢ی نیسانی ١٩٠٩) کاتێك مەحمود شەوکەت پاشا بە لەشکری خۆی ئەستەمولی گرت** (کۆمەڵەی یەکگرتن و پێشکەوتن) **پەردەی لە ڕووی خۆی داماڵی. گەلێك کەسانی باشی وڵاتی ڕەوانەی بەندیخانە کرد و دووری خستنەوە، سورەییا بەگیشیان بە کۆنەپەرستی تاوانبار کرد و فڕێیان دایە بەندیخانەی "بەکر ئاغا بلۆك"یەوە، ڕۆژنامەی کوردستانیشیان داخست.** [٢٣]).

٣ــ پاشــان (**د. نــەجاتی عەبــدوڵڵا**) کــاتێ بــەراوردی نێــوان ســاڵی ڕۆمــی و زایینیمان بۆ دەکات وای لێ دەخوێنینــەوە پێــی وابــێ ئێمــە تەنانــەت ئاگامــان لــە ئەلف بێی ئەم بوارە نەبووبێ، ئەوەتا پێمانی دەڵــێ: (**جگــە لــەوە ســاڵی ڕۆمــی و ساڵی زایینی هیچ کات هاوتای یەك نین تا وا بە سووك و ئاسانی ساڵە زایینەکــەی بەرانبــەر دابــنێ، ســاڵی ڕۆمــی هەمیشــە بــەر دوو ســاڵی زایــینی دەکــەوێ**)، دوای ئەوەش خوا هەڵناگرێ زۆر خۆی ماندوو کردووە و حیسابێکی وردی بۆ کردووین تا مــاوەی (٣٩) ڕۆژی نێــوان کۆتــایی ســاڵی ١٣١٣واتــە (١٢)ی مــارتی ١٨٩٨و ڕۆژی دۆزینەوەی یەکەم ژمارەی (**کوردستان**)ی یەکەم، ئەو هەموو شێر و ڕێوییەشی بــۆ پاساوی ئەوەیە پێمان بڵێ: (**لەسەر بنەمای ئەم ڕاستییانە سوڕەیا بەدرخان هــیچ بە هەڵەدا نەچووە کە ئەم مێژووە ڕۆمییەی داناوە**). (**نووسەر**) دوای خەریککردنی خوێنەران بە خوێندنەوەی دوو لاپەڕە لە بۆچوونە سەیر و تێکــەڵ و پێکەڵــەکانی، دوای ئــەوە زیــاتر لــە لاپەڕەیــەکی بــۆ نووســیوین، هــەر هــەمووی پیاهەڵدانــە بــە (**سوڕەیا بــەدرخان**) و بــە (**بــەگزادە** و **مێــژوونووس** و **ڕۆژنامــەنووس** و **ســەرکردە**) پەسنی کردووە، ئێمە ئەوەندەی بیرمان لــێ کــردەوە تێنەگەیشــتین کۆکردنــەوەی ئەو هەموو پێناسە جیاوازانە لە پای چی و چ ڕاســتییەك دەخاتــە ســەر هــەڵێنانی مەتەڵی دانانی ساڵی (١٣١٣)ی ڕۆمی و (**اون برنجی سنه–سالا یـازدەیی**) لەســەر ڕووی ڕۆژنامەکە و زیرەکیی ئەو زاتە؟!. ئایا (**سورەیا بــەدرخان**) ئەگــەر جــارێکی دیکە بێتەوە ژیان ئەو هەموو پیاهەڵدانە قەبووڵ دەکات؟!.

دووەم: ڕۆژنامــەی کوردســتان، دەورەی دووەم (پێنجشــەممە: ١٤ کــانوونی دووەمی ١٩٠٩)

بۆ ئەوەی هەمووان لە مەبەستەکانی هەردوولامان حاڵی بــن، پێمــان باشــە لــە وەڵامەکانماندا، بەر لەوەی بچینە ناو وردەکارییەکانی ئەم تەوەرە، زیــاتر بــەراورد لە نێوان هەندێ بۆچوونی (**نووسەر**) و خۆماندا بکەین:

١ ـ ئــەوەتا (**د.نــەجاتی عەبــدوڵڵا**) لــە بابەتەکەیــدا کــە ئامــاژە بــۆ (**دەورەی دووەم**)ی ڕۆژنامەی (**کوردستان**)، واتە ئەو ڕۆژنامەی بەردەست، دەکات، پێی وایە مێژووی ئــەم ڕۆژنامەیــە تــا بڵاوکردنــەوەی نووســینێکی خــۆی لــە ســاڵی (٢٠٠٧)دا باسی نەکراوە: "**کوردستان *Kurdistan*. بەدرخان زادە ئەحمــەد ســورەیا بــەگ.**

کۆنستانتینۆپل. نیو بەشی تورکی کوردی، هەفتەنامە" گوایە ئەوان (**بۆ یەکەم جار مێژووی دروستی دەرچوونی ڕۆژنامەکەمان دەستنیشان کردبێت**). دوای ئەوەش ئەو دوو ژمارەیەی ڕۆژنامەکەی دەکەوێتە بەردەست، ئینجا دەنووسێ: (**ئەم زانیارییانە هیچ گومانێك لەوەدا ناهێڵنەوە کە ڕۆژنامەی کوردستان (دەورەی دووەم) بەڕاستی دەرچووە و مێژووی دەرچوونەکەشی دەکەوێتە دوای ٢٩ ی تەمموزی ١٩٠٨.**) .

ئەوانە هەمووی لە کاتێکدایە، نە ئەم نووسینەی ئەو یەکەمە لە دەستنیشانکردنی مێژووی دەرچوونی ئەم ڕۆژنامەیە، نە ئەویش بە دیارکردنی مێژووی دەرچوونی ڕۆژنامەکە شتێکی نوێی بۆ تۆمار کردووین، چونکە لە ماوەی (٢٥) ساڵی ڕابردوودا، ئەوەندەی ئێمە ئاگادارین، (**د. کەمال فوئاد**) بە تەنیا، لە دووتوێی (٣) سەرچاوەی جیاوازدا، یەکلاییکردنەوەی دەستنیشانکردنی مێژووی دەرچوونی ئەم ڕۆژنامەیەی لە دووتوێی باسی (**کوردستان**)ی (**دەورەی سێیەم**) بۆ تۆمار کردووین[٢٤]. وەنەبێ (**نووسەر**) دوای (٥) ساڵ لە بڵاوکرنەوەی وتاری ئاماژە بۆ کراوی هاتبێ تەوازعی نواندبێ و بەم زانیارییانەی خۆیدا چووبێتەوە و ڕاستی کردبنەوە، بەڵکو دوای ئەم ماوەیە هاتووە شانازی بەم دەقەی خۆیەوە دەکات کە تیایدا دەڵێت: (**ماوەی یەك دوو ساڵێکە لە سەرچاوەیێکی ئاگادارەوە دەزانم کەوا ژمارە یەکی ئەم ڕۆژنامەیە لە یەکێك لە کتێبخانەکانی وڵاتێك دەست دەکەوێ، بەڵام داخەکەم تا ئێستە نەمتوانیوە بەردەستی بخەم**). جارێ لای هێروە دەمانەوێ بە (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**) و توێژەران و خوێنەرانیش بڵێین کاتی خۆی، دوای دەرچوونی ژمارە (٢)ی گۆڤاری (**کوردناسی**)یەکەی (**نووسەر**) لە ئەڵمانیا، کە ئەم دەقەی سەرەوەمان تیایدا خوێندبۆوە لە داخی ناڕەوایی ئەم دەقە ئێستاش نازانین ئەم گۆڤارەمان تووڕ هەڵداوەتە کام قوژبنی کتێبخانەکەمان، دەزانن بۆ؟ چونکە لای ئێمە هیچ تۆژەرێك نابێت سەرچاوە و زانیاری لە خوێنەرانی و توێژەرانی دیکە بشێرێتەوە، لای ئێمە کاری وا ئەگەر خەڵك بە سەرچیغ بردن نەبێ، ئەی دەبێ چی دیکە بێت؟ کاتێ ناوی سەرچاوەکەی و کتێبخانەکەی ئەم وڵاتە نابات کە ڕۆژنامەکەی لێیە و دوای (٦) ساڵان کە دەستی لە بنی هەمبانەکە بەردەبێ، واتە (**کوردستان**)ەکەیی (**دەورەی سێیەم**)

دەدۆزرێتـــەوە و ئـــەویش هیچـــی ناکەوێتـــە بەردەســـت، ئینجـــا هـــاتووە نـــاوی سەرچاوەکەی و شوێنی پاراستنی ئەم ڕۆژنامەیەمان پێ دەڵێ! نەك هەر ئەوەندە (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**) وا دەزانی ئەو سەرچاوانە هەر ئەو پێیـان دەزانـێ یـان هـەر لای ئەو هەن، ئەوەش بەبێ ئەوەی بیر لەوە بکاتەوە سەرچاوەکەی ئەو، هەر هیچ نەبێت، کە لە وڵاتێکی وەکو تورکیا چاپ بووە، دەبـێ چـەند هـەزار دانەیـەکی لـێ چاپ کرابێ، ئێ خۆ ماقوول نییە چەند دانەیەکی نەگەیشتبێتە دەست خوێنـەرانی کـورد، ئـەوەتا (**بنکـەی ژیـن**) مـاوەی چـەند سـاڵێکە ئـەم سەرچـاوەیان لـە کتێبخانەکـەیان پاراسـتووە، هـەروەها هاوکارمـان (**د.ئـازاد عوبێـد**) بـەم دواییـە ناردوویە لـە تورکیـاوە هەرسـێ بـەرگی کتێبەکـەیان بـۆ هێنـاوە، ئـەوەی شـایانی باسیشە دانەی ئەو کتێبـەی (**حەسـەن دومـان**) کـە (**د.نـەجاتی عەبـدوڵڵا**) وێنـەی بەرگەکەی بەبێ چاکەتەکەی[٢٥] نیشانی خوێنەرانی دەدات، لای ئەو دوو شـوێنەی ئاماژەمان بۆیان کرد چاکەتەکەشیان لـە بـەر دایـە و هـەموو کەسـێکیش دەتـوانێ سوودیان لێ ببینێ!.

٢ ـ لـە بـارەی هەوڵـدان بـۆ دەستخسـتنی ئـەو ڕۆژنامـەی (**کوردسـتان**)ەوە، (**نووسەر**) چیرۆکێکی سەیر و سەمەرەی بەم شێوەیە بۆ گێڕاوینەتەوە:

ا ـ گوایە (**نووسەر**) کاتێ لە پاریس خوێنـدکار بـووە لـە ڕێگـای باڵیۆزخانـەی ئەو وڵاتە لە تورکیا داوایان کردووە کۆپییەکی ڕۆژنامەکەی بۆ پەیدا بکەن.

ب ـ (**نووسەر**) نیگەران بووە لە سـەر ئـەوەی ناوەکـەی خـۆی ڕۆژهەڵاتییـە و کوردیشە، بۆیە بە گومان بووە تورکەکان ڕۆژنامەکەی بۆ کۆپی بکەن، لەبەر ئەوە وەکو خۆی دەڵێ بە خانمی کتێبخانەکەی گوتووە: (**تکایـە بـە نـاوی قوتابییـەکی فەرەنسییەوە داوای ڕۆژنامەکە بکەن**).

ج ـ پاشـان بـەبێ لێکدانـەوە بـۆی نووسـیوین: پـاش زیـاتر لـە شـەش مـانگ وەڵامی باڵیۆزخانە ئـەوە بـوو "**ئـیتر پێـداگری لەسـەر داواکردنـی ئـەم ڕۆژنامەیـە نەکەن**[٢٦] ".

ئەگـەر بـە (**د. نـەجاتی عەبـدوڵڵا**) بڵـێین زۆر مخـابن! هەقـە خوێنــەران و توێژەران گلەییمان لێ نەکەن، دەزانن بۆ؟ چونکە ئێمە پێمـان وایـە ئـەو داوایـەی (**نووسەر**) لە سەرچاوەی ڕاست و دروستی خۆی نەبووە، هەر کەسێ تـۆزێ ئاگـای

لە تێکەولێکەی بەڕێوەبردن هەبێت دەزانیٚ ئەو داوایەی (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**) دەبێت لە ڕێگەی زانکۆوە بێت نەك لایەنی دیکە، پاشان هەقە بپرسین بۆ دەبیٚ ئەم جۆرە داوایانە لە (**ڕێگەی باڵیۆزخانەی فەرەنسا لە تورکیا**)وە بێت، تۆ بڵێی زانکۆکانی فەرەنسا پێوەندییان لەگەڵ زانکۆکانی دەرەوە ئەوەندە لاواز بووبێت، تا نەیانتوانیبیٚ راستەوخۆ یان لەڕێگای ئینتەرنێتەوە ڕاستەوخۆ داوای سەرچاوەیەکی ئاوەها لە زانکۆکە بکەن؟.

سەیر و سەمەرەیە (**نووسەر**) پێی وابووبێت خەڵکی تورکیا ناوەکەی خۆی و باوکی لە منداڵەکانی خۆیان نەنێن! لەبەر ئەوەی گوایە ناوەکان کوردی بن!

هەروەها تۆ بڵێی ئەو کەسەی وەڵامی باڵیۆزخانەی گەیاندۆتەوە زانکۆکەی (**نووسەر**)، لەگەڵ دەستەواژەکەی "**ئیتر پێداگری لەسەر داواکردنی ئەم ڕۆژنامەیە نەکەن**" پەنجەیان لە زانکۆکەیان بەرز نەکردبێتەوە؟!.

(**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**) ئەگەر بە خەیاڵی خۆی، یان بە پێی ئەو سەربوردانەی کە ساڵانی زوو لە هەموانیان دەگەیاند، گوایە کوردان لەم وڵاتەدا هیچیان نەکردووە و بواری هیچ جوولەیەکیشان نەبووە، لە ئێستادا ئێمە دەڵێین: ئەوە ئێمە خۆمانین، زۆر جارانیش لە نێو خۆمان، خۆمان دەستخەرۆ کردووە، نەوەك خەڵکی دیکە لە لاوە! ئەوە نییە ئێمە ڕۆژنامەکەمان هێناوەتەوە و پێویستیشمان بەم پێوەندییە دبلۆماسییانە نەبووە، ئەوە نییە باکوورییەکان دەمێکە ڕاچەنیون؟. نەك هەر ئەوەندە، لە ساڵی ١٩٧٦دا (**عەبدولسەتار تاهیر شەریف**[٢٧]) هەردوو ژمارە (٨،٩)ی (**کوردستان**)ی (**محەمەد میهری**) لە تورکیا هێناوەتەوە، هەرچی (**د.کەمال فوئاد**)ە تاقە ژمارە (١٨)ی (**کوردستان**)ی (**میقداد مەدحەت**)ی هەر لەو وڵاتە هێناوەتەوە و خۆیشی لە (١٠٠) ساڵەی ڕۆژنامەنووسیی کوردی دووبارە بڵاوی کردۆتەوە[٢٨]. ئێمە کە ئەم نموونانەتان بۆ دێنینەوە مەبەستمان ئەوە نییە لە هەموو لایەکی بگەینین، یان کارەکە ئەوەندە ئاسان بکەین، بەیانی ئاشقانی ئەم بوارە (**کوتك و سینگ**) ڕوو لە تورکیا و ئێران و شوێنانی دیکە بکەن! نەخێر زۆر جارانیش ئەم بوارە ماندووبوون و قوربانیی خۆی دەوێت. کەواتە دەکرا (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**) لە ڕێگای کوردانی باکوور هەوڵی دەستخستنی ئەم جۆرە بڵاوکراوانەی بدابایە نەوەك ناوی سەرچاوەکان ئاوەها بە پەنهانی

بۆخۆی بهێڵێتەوە، دواتریش هیچی لێ دەست نەکەوێت، ئەوەتا ئێمە چەند ساڵێك بەر لەوەی لە نزیکەوە (**مالمیسانژ**) بناسین، لە ڕێگای (**نووسەر**) خۆیەوە فۆتۆیەکی ژمارە (٣)ی گۆڤاری (**هەتاوی کورد**)مان لای ئەو زاتە بۆ هاتووە، ئەگەرچی دواتر دانەی ئۆریجناڵی ئەو گۆڤارەمان کەوتۆتە بەردەست، بەڵام هێشتا هاریکاریکردنی هەردوو لامان مەبەستە و لە شوێنی خۆیدا تۆماری دەکەین، دڵنیاشین (**مالمیسانژ**) ئەو ژمارەی گۆڤارەکەی لە کتێبخانەکانی حکوومەتی تورکیاوە دەرهێناوە یان بۆی هاتووە.

دوای هەموو ئەمانە (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**) دەگەڕێتەوە لای ڕۆژنامەکەمان و شوکرانەبژێری دەکات، گوایە چوار لاپەڕەی ژمارە (٣) و ژمارە (٤)ی ڕۆژنامەکەیان لەبەر دەستدایە، ئەوە لە کاتێکدا هەر ژمارەیەکی ڕۆژنامەکە (٤) لاپەڕەیە، لەبەر ئەوەش کە هەردوو ژمارە تازە دۆزراوەکەی ڕۆژنامەکە، ماوەی نێوانیان سێ هەفتە بووە، واتە وەکو لەسەر رووی هەردوو ژمارەکە نووسراوە: هەفتانە دەرنەچووە، بۆیە (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**) هاتووە لەسەر پێوەری ئەو سێ هەفتەیەی ئاماژەی بۆ کراوە، تەنانەت بە بێ ئەوەی بڵێ (**پێم وایە، وای بۆ دەچم، یان بە بۆچوونی من**) و زۆر دەستەواژەی دیکەی ئاوەها، بەڵام ئەو هاتووە خشتەیەکی بۆ دیار کردووین و زۆر بە ڕەهایی پێمان دەڵێت گوایە ژمارەکانی ڕۆژنامەکە بەپێی ئەو ڕۆژانەی تیایدا دیار کراون دەرچووبن، کە ئەو دیاری کردوون، لەوەش سەیرتر (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**)، جگە لەم دوو ژمارەیەی ڕۆژنامەکە، بەبێ ئەوەی بەڵگەیەکی دیکەی لە بەر دەست بووبێ، شیمانەی ئەوەی کردووە ژمارە (٥)ی ڕۆژنامەکە لە چاپخانە دەستی بەسەردا گیرابێ!، دیارە بە هەبوونی ئەم دوو ژمارەیەی ڕۆژنامەکە ناکرێت بزانرێت ژمارەکانی دیکە لە چ کاتێدا دەرچوو ون.

دیارە ئەو هاوکارەمان بەبێ وردبوونەوە و خوردکردنەوە و بیرکردنەوە، خۆی ماندوو کردووە، بۆیە لەم لایەنەشەوە کورتی هێناوە، ئەرێ بە ڕاست یەکێ بەڵگەیەکی لە بەر دەستدا نەبێ، یان هەندێ حاڵەتی هاوشێوە و پێشووتری نەبێت، چۆن دەبێت ماوەی نێوان دوو ژمارە تازە دۆزراوەی ئەم ڕۆژنامەیە، ئاوەها بە ڕەهایی بۆ خۆی بکاتە پێوەر و بنەمای ژمارەکانی دیکەی لەسەر هەڵنێ

و بگاتە (**ئەو باوەڕەی ژمارە یەکی ڕۆژنامە لە ڕۆژی پێنجشەممەی ١٤ ی کانوونی دووەمی ١٩٠٩ بڵاوکراوەتەوە و هەر تەنها (٥) ژمارەی لێ بڵاوکراوەتەوە**)؟ ئەوەتا ئێمە بەم هەموو ئاگادارییەی خۆمانەوە، کە لە هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی گۆڤار و ڕۆژنامەکانی کوردی پێی ناسراوین و هەمانە، ڕێگەمان بە خۆمان نەداوە پێشبینیی ئاوەها بکەین، تەنیا و تەنیا گوتوومانە: (**ئەگەر هەردوو ژمارەی(٢٦٤_٥) و (٢٦٤_٦)یش دەرچووبن**). دوای هەموو ئەمانە (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) خشتەیەکی بە شێوە جوان و ڕێکوپێکی بۆ کردووین، دیاریشە خۆی پێوە ماندوو کردووە، بەڵام ناکرێت بایەخێکی زانستی بۆ دابنرێ و بکرێتە سەرچاوە بۆ هەر پرۆژەیەکی نووسینەوەی مێژووی ڕۆژنامەنووسی، چونکە (**نووسەر**) لەم دوو ژمارەیەی ڕۆژنامەکە زیاتر هیچ بەڵگەیەکی دیکەی بە دەستەوە نییە، کێ دەڵێ ژمارەکانی دیکە لە کات و ساتی خۆیاندا، واتە هەفتانە دەرنەچوون، یان کاتی زۆرتریان بۆ دەرچوونیان پێ نەچووە؟ ئەوەتا ئێمە لە سەر ئەو بنەمایە، بە گریمانەی ئەوەی ڕۆژنامەکە هەفتانە دەرچووبێ، پێشبینیی ئەو دوو ژمارەیەی سەرەوەمان کردووە، لەوانەیشە لەم ماوەیەدا هیچ ژمارەی دیکە، واتە ژمارە (٦،٥)ی ڕۆژنامەکە دەرنەچووبێ، هەروەها ئەگەر گریمانەی ئەوەش نەکەین ژمارە (٢،١)ی ڕۆژنامەکە، ئەوە ئەگەر ڕۆژنامەکە ژمارە (**سفر**)ی لێ دەرنەچووبێ[٢٩]، وەکو لە سەر ڕووی نووسراوە هەفتانە دەرچووبێ، ئەوا مەرج نییە بە سێ هەفتە جارێکیش دەرچووبێ[٣٠].

سێیەم: گرێکوێرەی ژمارە (٢٦٤)

ئەمەیان دوا تەوەری بابەتەکەی (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**)یە، هەر لە سەرەتادا ئەم دەقەی لە بابەتەکەی ئێمە هێناوەتەوە کە دەڵێ: (**نەك هەر ئەوەندە لەوەش سەرسوڕهێنتر، کە لە سەرەوەی ڕۆژنامەکە و لە پاڵ هەردوو ژمارەی (٣،٤)ی ڕۆژنامەکەدا نووسراوە: (عدد–٢٦٤–٣)، (عدد ٢٦٤–٤)...**)، پاشان (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**) دەپرسێ: نازانم ئەمە دەبێت چ سەرسوڕهێنییەکی تێدا بێت، وەکو دەبینن (**نووسەر**) نیشانەی پرسیاری دانەناوە، بەڵام دیارە ئەوە مەبەستێتی و هەر خۆیشی وەڵام دەداتەوە و دەڵێت: (**مەبەست لەو (٢٦٤)ە بە هیچ شێوەیەك بەردەوامی ژمارەی ڕۆژنامەکە نییە بەڵکو واتە تیراژی ڕۆژنامەکە دەگەیەنێت و**

هیچی تر. واتە رۆژنامەکە تەنها (٢٦٤) دانەی لێ چاپکراوە). پاشان لە بڕگەیەکی دیکـەی بابەتەکەیـدا دەڵێت: (**ئەگـەر لـە ژمـارە (٣) ی ڕۆژنامەکـە بنووسـرابوایە (٢٦٤-٣) و لە ژمارە (٤)ەکەش بنووسرابوایە (٢٦٥-٤) ئەوسا ڕێی تـێ دەچـوو کەمێك سەرسوڕهێن بوایە**).

دیارە ئێمە هەر لە بەراییەوە ڕێزی ڕاکانی (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**)مـان گرتـووە، بۆیە نەبووینەتە ڕێگری بەردەم بڵاوکردنەوەی بابەتەکەی، بەڵام هەندێ پێوەر بـۆ سەلماندنی ئەم جۆرە بابەتانە هەن وا پێدەچێت (**د. نـەجاتی عەبـدوڵڵا**) ئـەلف و بێیەکەشیانی نەزانیبێ! ئەگەرنا چۆن ئاوەها بە سـادە و سـاکاری و بـەبێ بـوونی بەڵگە یان پرسکردن بە کەسێکی شارەزا ئەم جۆرە ڕایانە بدات؟، بە نموونە ئێمـە تـاوەکو ئـەمڕۆ دەیـان، بـەڵکو سـەدان ڕۆژنامـە و گۆڤارمـان بینیـوە و هـەڵگێڕ و وەرگێڕمان کردووە، نەمان بینیوە هیچ کام لەم ڕۆژنامانە تیراژیان بـەم شـێوەیە و لـەم شـوێنە نووسـرابێ، زۆر باشـیش دەزانـین تـیراژ لـەناو (**تەرویسـە**[٣١])دا دەنووسرێ، نەوەك شوێنێکی ئاوەها، بۆ زیاتر بەرچاوڕوونیش زۆر بە تەوارزوعـەوە پرسمان بەم کەسانەش کردووە کە زانیومانە ڕۆژانـە مامـەڵیان لەگـەڵ دەرهێنـانی گۆڤار و ڕۆژنامان هەبووە[٣٢]، بۆ ئەم ڕۆژنامەی (**کوردسـتان**)ەش ڕای **هەریـەك** لـە (**محەمەد زادە**) و (**عەبدولقادر عەلی مەردان**) و (**عوسمان پیرداود**)مـان وەرگـرت، **هیچ** کام لەو بەڕێزانە بۆچوونەکانی (**د. نەجاتی عەبدوڵڵا**)یان لە سـەر (**تـیراژ**) پـێ ڕاست نەبووە، بەڵکو ئەوان تەنیا کۆی ژمارەکانی سـاڵانی پێشـوویان بـۆ ژمـارەی (٢٦٤)ەکە داناوە، دووەم ناویشیان گریمانەی (**ژمـارەی تۆمـارکردن**)یشـی بـە بـیر **هێنا**ینەوە، هەرچی (**د. ئـازاد عوبێـد**)ە دەسـتەواژەی (**هـەر نـابێ!**)ی بـۆ تـیراژی (٢٦٤) دانـاوە. خۆمـانیش لامـان سـەیر بـووە کـە چـۆن (**د. نـەجاتی عەبـدوڵڵا**) پرسـیاری ئـەوەی لـە خـۆی نـەکردووە چـۆن دەبـێ ڕۆژنامـەی (**کوردسـتان**) لـە ئاوارەیی دەرەوەدا، با نەڵێین (٢٠٠٠) دانە بەڵکو بڵێین (٢٠٠) دانەی لێ هاتبێتـەوە (**کوردستان**)، خۆ دەبێ ئەوەندەشی لای خاوەنەکەی مابووبێـت، جـا چـۆن دەبـێ لەم ئازادییەی دوای تەممووزی ١٩٠٨ تیراژی تەنیا (٢٦٤) حەب بووبێت؟ ئەوە بـە چاوپۆشین لەوەی، ساڵانی دواتـریش تـا ئـەمڕۆ، کۆمـەڵێك نموونـەمان لـەو شـێوە ژمارە لەسەردانانە هەن، لە محازەرەکەشماندا، کـە ڕۆژی ٢٠١٣/٤/٢٢ لـە کۆلیـژی ئاداب بۆیان ساز کردبووین، پێشبینیمان کردبوو لە دواڕۆژدا ڕووبەڕووی ئەم جۆرە

پرسیارانە ببینەوە، بۆیە هەندێ گۆڤار و ڕۆژنامەمان هەڵبژاردبوو تا نیشانی ئامادەبووانی بدەین، بەڵام بە داخەوە هەندێ کەس پەلەیان دەکرد و لێ نەدەگەڕان باسی وردەکارییەکانی ئەم لایەنەیان بۆ بکەین، پێیشیان بڵێین لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا چەند حاڵەتێکی لەم جۆرەمان هەیە، بە نموونە (**بانگی کوردستان**[٣٣])ی مستەفا پاشا یامولکی، ڕۆژنامەی (**برایەتی**[٣٤])ی ساڵی (١٩٧٤) و (**بەربانگ**[٣٥])ی فیدراسیۆنی ڕێکخراوە دیموکراتییەکانی کوردستان لە سوید.

ئەوە جگە لەوەی بە چەند ڕۆژێك دوای ئەو محازەرەی (**کۆلێژی ئاداب**)، پەیامنێرێکی ڕۆژنامەی (**کوردستانی نوێ**) هاتەماڵەوە و چاوپێکەوتنێکی تێر و تەسەلی لەگەڵ کردووین و وەڵامی زۆربەی ئەو بابەتەی (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**)ی تێدا نووسراوەتەوە، کە لە بڕگەیەکیاندا هاتووە:

"بەڵام ئێمە بیرۆکەی ئەوەشمان هەیە کە یەکەم ڕۆژنامەی (**کوردستان**) بە قۆناغ دەرچووبێت، وەکو دەبینن ئەو دوو ژمارەی ئێستا لەبەر دەستە، ژمارە (٢٦٤- ٣) و (٢٦٤- ٤) لەسەری نووسراوە، لەوانەیە ئەو (٢٦٤)ی پێش تەقەڵەکە نیشانەی دەرچوونی قۆناغی یەکەم جاری دوای دەرچوونی یەکەم جاری پێش وەستان ساڵی (١٩٠٦) ی بووبێت، بەم (٣١) ژمارانەی دەورەی یەکەمیشەوە، دواتریش لە دوای مەشرووتە لە ئەستەمبوڵ جارێکی دیکە دەرکرابێتەوە و ژمارەکانیان بەم شێوەیەی باسم لێوە کرد، لەسەر دانابێ، چونکە دەبینین لە ساڵی ١٩٠٦دا سوڵتان عەبدولحەمید هەموو خێزانیی بەدرخانییەکانی، بە خزمەتکارەکانیشیانەوە گرت و دەربەدەری کردن و سواری کەشتی کردن و ناردنی بۆ دوور، ئەوانە ژمارەیان سێ هەزار کەس بوو، ئیدی ئەوکاتە ڕۆژنامەکە لە ژمارەی ٢٦٤ ڕاوەستابێت و لە ساڵی ١٩٠٨، کە مەشرووتە بووە، دووبارە گەڕاونەتەوە ئەستەمبوڵ و ڕۆژنامەکەی خۆیان دەرکردووەتەوە، واتە (٢٦٤- ١) و (٢٦٤- ٢) و (٢٦٤-٣) و (٢٦٤-٤)، ئەگەر هەردوو ژمارەی (٢٦٤-٥) و (٢٦٤-٦)یش دەرچووبن، من ئەو مەزەندەیە لە هەمووان بە نزیکتر دەزانم. (**د. کەمال مەزهەر**)یش بە پاڵپشتی (**ڕامزوور**) دەڵێت تا ساڵی ١٩٠٤ بەردەوام بووە[٣٦]، بەڵام هەر خۆیشی ڕەتی داوەتەوە، هەندێ لە نووسەر و تۆژەرانی دیکەش دەڵێن (**کوردستان**) تا ساڵی ١٩٠٦ بەردەوام بووە، ئەمە سەرباری ئەوەی ئەمین (**زەکی بەگ**)یش[٣٧] دەڵێت یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە ئەستەمبوڵ دەرچووە، پێم وایە ئەو زانیارییانەی کە (**ئەمین زەکی**) داویەتی هەندێ ڕاستی دروستی دەبێت تێدا

بێـت[٣٨]". زانیارییـەکی دیکـەی زۆر سـەرنجڕاکێش لـە سـەر زاری (**ڕەوشـەن بەدرخان**) ی کچی (**محەمەد صالح بـەدرخان**)ە. دەقێکـی یـەجگار سەرنجڕاکێشـی لەسەر ئەم ڕۆژنامەیەی بۆ تۆمار کردووین[٣٩]

دواجار، ئێمە نە پاڵپشتییەکی دارایی دەزگایەکمان هەبووە، نە پێویستیشمان بـە قونسـولخانەی تورکیـا هـەبووە وە ئـەم دوو ژمارەیـەی (**کوردسـتان**)مـان هێناوەتـەوە، چـەند ڕۆژێکـی دیکـەش وا (**د.نـەجاتی عەبـدوڵڵا**) لەسـەر حیسـابی ئەکادیمیای کوردی دەچێتە ئێران، بابزانین ئەویش عـەقڵی پێدادەشـکێ هـیچ کـام لەژمارەکانی ڕۆژنامەی (**کورد**)ی سمکۆی شـکاك یـان تـەنها یـەك دانـە لـە ژمـارە بزرەکانی (**کوردستان**)ی سەردەمی (**قازی محەمەد**)مان بۆ دێنێتەوە؟!

ماوەتەوە ئەوەش بڵێین (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**)، لەم بابەتەیدا هەتا (٤) جـاران دەستەواژەی (**زەنگەنەی خۆشەویست**)ی بۆ بەکار هێنـاوین، نووسـەر دەبوایـە لـە نـاو دوو (**جووتکەوانـە**)ی بچـووك دانابـا، چـونکە ئـەم دەسـتەواژە تایبەتـە بـە (**د.کـەمال مەزهـەر**) و هـەر ئـەویش، دایهێنـاوە و زۆرجـاران لـە چـاوپێکەوتنە ڕۆژنامەنووسییەکانی بەکاری هێناوە. بەهەر حاڵ ئومێدەوارم چرنووکەکانم کەسـی بریندار نەکردبێت، مەبەستی هەموو لایەکمان تەنیا لەوی دیکە زیاتر خزمەتکردنە، چارەنووسـیش هـەر لای ئـەو خاکەیـە کـە شـەڕی لەسـەر دەکـەین، سـوپاس بـۆ (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) و هەموو ئەوانی دیکـە کـە بوونەتـە هـۆی مانـدووبوونمان بـۆ گەڕان بە دوای ئەوندە ڕاستی و ساخکردنەوانە!

ئەنجام

هەندیٚ جاران (**سەرەنجام**)یشی دەخرێتە شوێن، ئێمە کە نە (**زمانـەوان**)یـن و نە هیچیش لە پەرەسەندنی زمانەکان دەزانین، ڕێ بە خۆمان نادەین بڕیار لە سەر هیچ بابەتێك بدەین لایەنی زمان و زمانەوانی بگرێتەوە، بەڵام ئـەوەش دەزانـین لـە زمانی دایکدا سەلیقە ڕۆڵی خۆی هەیە تا کەسیٚ بزانیٚ ئەم وشەیان لـەوی دیکـەیان ڕەسەنترە. ئەوەندەی ئێمە ئاگادارین ئەم دوو وشەیە لای فارسانی ئامۆزاشمان بە کار دەبریٚ، بەڵام هەردوو وشەکە لای توێژەرانی خۆمان سەنگ و بایەخی تایبـەتی خۆیان هەیە، چونکە لە هەر لێکۆڵینەوەیـەکی ئـەکادیمی دەبـیٚ هانـای بـۆ بـبریٚ! ڕەنگە نرخەکەشیان لە توێژەرێکـەوە بـۆ یـەکێکی دیکـە بگـۆڕیٚ، هەیـە بـە تـەنیا بە(٥٠) وشـە وازی لـیٚ دێـنیٚ و مەبەسـتەکانی دەداتـە دەسـت، یـەکێکی دیکـەش، خۆمان ئاسا، بە (٣٠٠) وزیاتریش، ئینجا لەوانەیە هێشـتا بۆیـان ڕایـی نـەبێت، لای (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**)یش لە ژێر ناوی دوا ناوونیشاندا، ببوورن لە بیرمان کرد بڵێین لەژێر ئەو ناوونیشانەی کە دواتر لە جاری دووەم یان سێیەمدا خستوویەتییە سـەر ئەو بابەتە، نرخەکەی تەنیا (١٣٣) وشە بووە، بەڵام نـەك بـەم ناوانـەی سـەرەوە، بـەڵکو بـە نـاوی (**ئـەنجامگری**)ییـەوە، ئێمـە کـە تـاوەکو ئێسـتا پـتر لـە (١٠) فەرهەنگمان زیاتر هێناوەتە بەردەست، نەك هەر نەمانبینیوە هـیچ کامیـان مانـای ئەم وشەیان لێك دابێتەوە، بەڵکو لە هیچ کامیاندا نەبووە! سوێند لە سـەر وشـەی (**انجم گری**) فارسی ناخۆین کە لە (**فەرهەنگی هەژێر**)دا بە (**مەکر و فێڵ**) مانای بـۆ لێك داوینەتەوە، لای (**فەرهەنگی مامۆستا**)ش (**ئەنجام گـیری کـردن**) هەیـە و مانـا کوردییەکەی بە (**دەرهێنان، لیٚ پەیداکردن**) لێدراوەتەوە، کەواتـە ئـەوە ڕێگـەمان پیٚ ناگریٚ هەر بە سەلیقە بڵێین ئەو (**گری**)یـەی (**د.نـەجاتی عەبـدوڵڵا**) بـاری ئـەم (**ئەنجام**)ە بەسەزمانەی پیٚ گران کردووە، ئەوە بێی سەلیقەی کوردەواری دانـراوە ئاگاداری ئەوەین لە لاپەڕە (٢٧٩)ی ژمارەی ڕابردووی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی وشـەی (ئەنجامگیری)یـەك بـەکارهێنراوە، بەداخـەوە لێـرە نـەبووین قسـەیەکی لەبارەوە بکەین، تۆ بڵێی د.نەجاتی عەبدوڵڵا لەژێر کاریگەری ئەم بابەتەدا وشـەی (ئەنجامگری)یەکەی خۆی دانەهێنابیٚ؟. بە هەر حاڵ لێرەدا ئێمە قسـەمان لەسـەر

ڕۆژنامەی (**کوردستان**) و ئەو (**ئەنجام**)انەیە کە (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) پێیان گەییوە، بە چاوپۆشین لەوەی چەندە بە دەرهێنانیانەوە ماندوو بووە، ناکرێ بە وەڵامی بنەبڕ و دوا ئەنجام و کۆتایی دابنرێن، پرسیارەکان هێشتا چاوەڕێی گەڕان و سووڕان و ساخکردنەوە و وەڵامی ماندوونەناسانن، ئەم کارانەش لەسەر دەستی هەرکەسێکەوە بێ ئێمە هەر لە ئێستاوە بە گەرمی دەیانگوشین. با ئەوەش بزانرێت ٢٢/٤ی هەر ساڵێك لای ئێمە پیرۆزیی خۆی هەیە و بەم جۆرە بابەتانە کاڵ نابێتەوە.

لە ئێستادا ئەوە سەلمێنرا کە هەردوو دەستەواژەی (**عدد-٢٦٤-٣**)، (**عدد ٢٦٤-٤**) ناکرێ بە ژمارەی تیراژ دابنرێن، بەڵام لەوە دەچێ ئەم بابەتە چەندەی لێی بکۆلرێتەوە ئەوەندەی دیکە پرسیارەکان بە سەر یەکدا بکەون، بەردەوامیش پرسیاری نوێ بە دوای خۆیاندا بهێنن..! ئەوەتا کاتێ دەمەویست ناوەرۆکی ئەم بابەتە بە کورتی ببڕمەوە و خەریکی نەخشەسازی بووین، تەلەفۆنێکی د. ئازاد عوبێد و هێنانی سەرچاوەی ئەم دەقەی خوارەوە هەڵوەستەی دیکە پێ کردوم: (لە سەرەتای ساڵی ١٩٠٨دا بزووتنەوەیەکی نەتەوایەتی سەری هەڵدا و داوای سەربەخۆیی کوردستانی دەکرد، (**سورەیا بەگ بەدرخان**) کە یەکێك بوو لە بنەماڵەی بەدرخانییەکان، سەرۆکی ئەو بزووتنەوەیە بوو، پێش ئەم بزووتنەوەش بەدرخانییەکان دژی دەوڵەتی عوسمانی شۆڕشیان کردبوو، **لەپاش شۆڕشەکە سورەیا بەگ ڕووی کردە ئەستەموڵ و لەوێش نیشتەجێ بوو**، کە لە ئەستەموڵدا بارودۆخی نوێی بەدیی کرد و کاربەدەستانی نوێی تورکیاش ئەو بارودۆخەیان پێ باش بوو، **بۆیەکا سورەیا بەگیش ئەو هەلەی قۆستەوە و ڕۆژنامەی (کوردستان)ی دامەزراند، لە ڕۆژنامەکەدا بیری (قەوارەیەك)ی بۆ کوردی خستە ناوناوان و کەوتە لێدوانی**، لە ئەنجامی پەیدابوونی ناکۆکی و نەگونجانی بیروڕای سورەیا لەگەڵ کاربەدەستانی ئیتیحاد و تەرەقیدا، **بە ناچاریی ئەستەموڵی پایتەخت جێ بهێڵێ و ڕوو بکاتە میصر، لەوێش ڕۆژنامەکەی خستەوە کار و لە هەفتەیەکدا دوو جار دەکەوتە بازاڕ**).

بنوارە: کورد و کوردستان، کۆمەڵێك لە پسپۆران و ئەفسەرانی سیاسیی ئینگلیز، وەرگێڕان: حسێن عوسمان نێرگسەجاڕی و حسێن ئەحمەد جاف،

بڵاوکـراوەی ئـاراس، ژمـارە: (١٩١)، چـاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، هـەولێر، ٢٠٠٢، ل (٣٧).

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە، ئایا ئەم دوو دێڕەی کۆتایی ئەم دەقەی سەرەوە، مەبەستی ڕۆژنامەکەی دەورەی سێیە بووە کە هەر (١٥) ڕۆژ جارێك، لە ساڵانی ١٩١٧ـ١٩١٨دا لە میصر بڵاوکراوەتەوە و (١١) ژمارەی لێ دەرچووە و ئێستا وا لە بەر دەستە؟ یان وەکو ئەو سەرچاوەی سەرەوە باسی کردووە، (**ئەحمەد ئازیزی**) هەر ئەوسا دوای دەرچوونی لە ئەستەموڵ و چوونی بۆ میصر، نەك هەر بەردەوام بووە لە سەر بڵاوکردنەوەی (**کوردستان**)ی دەورەی دووەم، بەڵکو ڕۆژنامەکەی لە هەفتەدا دوو جاریش دەرچووە؟!!

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

(١) ئـەوە مـاوەی پـتر لـە (١٠) سـاڵێکە هەسـتمان کـردووە ئەرشـیفکردنی ئـەم بڵاوکراوانـەی سەردەمی ڕژێم بۆ نووسینەوەی مێژووی ئەو کاتە چەندە گرنگن، بەڵام سەرەتا هەبوو دژی ئەم بۆچوونەی ئێمە بوو، بە داخەوە دوای ڕاپەڕین، لە کوردستان کەسانێك هەبوون هەموو ئەم بڵاوکراوانەیان لەناو بردووە، نەبادا یەکێك جێ پەنجە یان وێنەیەکیان لەگەڵ سـەرۆك و داروودەستەکەی ڕژێم ببینێ، واتە لە ئێستادا ئەم جۆرە بڵاوکراوانە لـە کوردسـتان زۆر کـەم بوونەتەوە، ئومێدەوارین ئەوانەیان کە لە کتێبخانە گشتییەکاندا هەڵگیراون باش پارێزراون.
بیرمـە ژنێـك لـە هـەولێر، کـە پێشـتر دراوسـێی مـاڵی بـاوکم بـوو، شـووی بـە پیـاوێکی خانەقینی کردبوو، کە ئەوسا لەم شارە دادەنیشت، کابرا هەوەستی بـە وتارەکـانی سـەدام دەهات و هەر هەموویانی لای خۆی پاراستبوو، لە دوای ڕاپـەڕین لێـی قـەوما و لـە ناچـاریا ڕووی لە یەمەن کرد، ژنەکەیشی لە کوردستان مابووەوە، لەبەر پێویستی دەسـتی کـرد بـە فرۆشـتنی ماڵەکـەیان، لـە ڕێـی خوشـکێکم پێشـنیازی کردبـوو ئێمـە بچـین هـەر (٥٠٠) کاسێتەکەی وتارەکانی صەدامی لێ بکڕینەوە و لای خۆمان ئەرشیفیان بکەین، بە داخـەوە من ئەوسا لە توانامدا نـەبوو کاسـێتەکان بکڕمـەوە، کـاتێکیش هـەوڵم دا پـارەی بـۆ دابـین بکەم، هەندێ کەس کە بە مەبەسـتیان زانـیم لـە کڕینـەوەی سـاردیان کردمـەوە، خانمەکـە ناچار بوو هەموو کاسێتەکانی بردنـە دەلالخانـە و وتارەکـانی ڕەش کردنـەوە و بـە بـەتاڵی فرۆشتنی، لە ئێستاشدا ئەوانەی ڕێگرییان لە ئێمە دەکرد وا خۆیان بە دوایانـدا دەگـەڕێن و پەشیمانبوونەوەش داد نادات!.

(٢) هەر کەسـێك تێبینییـەکی لـە سـەر وەرگێڕانـی ئـەم دوو ژمارەیـەی ڕۆژنامەکـە هەیـە، یـان زانیاریی دیکەی لە بارەیانەوە هەیە، بەر لەوەی ڕۆژنامەکە بخرێتە سەر ئەو پرۆژەیـە، کـە چـەند سـاڵە لەسـەر (**کوردسـتان**)ی (**میقـداد میدحـەت**) و دەورەی سـێیەمی (**سـورەیا بەدرخان**) ئیشی لەسەردەکەین، ئاگادارمان بکاتەوە، هەرلە ئێستاوە سوپاسی دەکەین.

(٣) بنوارە: عەبدوڵڵا زەنگەنە، دۆزینەوەی دوو ژمارەی دیکـەی ڕۆژنامـەی کوردسـتان، گۆڤـاری ئەکادیمیای کوردی، ژ (٢٥)ی ٢٠١٣، هەولێر ٢٠١٣، ل(١٢٩ـ ١٤٥).

(٤) کاتێك هەستمان کرد وەرگێڕانی تەواوی لاپەڕەکانی ڕۆژنامەکەمان لە کات و ساتی خۆیدا بۆ ناچێتە سـەر، بـە تایبـەتی کـە لـە ٢٠١٣/٤/٢دا دەبوایـە سـەفەری دەرەوەی وڵات بکـەین، هەروەها لەبەر چەند هۆیەکی پەیوەست بە سروشتی گۆڤاری ئەکادیمیای کـوردی نـەکراوە هەموو بۆچوونەکان بخەینە سەر کاغەز.

(٥) د. کەمال فوئاد، کوردسـتان یەکـەمین ڕۆژنامـەی کـوردی، دەورەی سـێیەم ١٩١٧ـ ١٩١٨، کۆکردنەوە و پێشەکی، سلێمانی ١٩٩٨، ل ٣.

(٦) جەمال خەزنەدار تا ساڵی (٢٠١٠) پێی وابووە: "لە هەندێ سەرچاوە تۆمارکراوەکانی مێژووی ڕۆژنامەگەریی کوردیدا، دەستنیشانی ئەوە کراوە، کە لە ساڵی ١٩٠٨ و بە دواوە، ڕۆژنامەی کوردستان بۆ جاری دووەم لە ئەستەنبووڵ لە لایەن نەوەی بەدرخانییەکان، ((**سورەییا بەدرخان**))ەوە دەست بە بڵاوکردنەوەی کراوەتەوە. بەڵام بە داخەوە تا نووسینەوەی ئەم باسە هیچ ژمارەیەکی ئەم قۆناغە نەبینراوە و هیچی لەسەر نەنووسراوە و فۆتۆکۆپی هیچ ژمارەیەکیشی بڵاونەکراوەتەوە، لەبەر نەبوونی زانیاری کۆنکریت و تەواو لەبارەی ئەم قۆناغە، ئەم پرسیارانەی خوارەوە سەر هەڵدەدەن و پێویستییان بە وەڵام هەیە: ژمارەی (١)ی لە چ ڕۆژێك دەرچووە؟. ئایا هەر بە زنجیرەی ژمارەکانی قۆناغی یەکەم دەرچووە، یاخود زنجیرەی تازەی بۆ دانراوە؟. بە چەند لاپەڕە و بە چ قەوارەیەك دەرچووە؟. چەند ژمارەی لێ دەرچووە و دوا ژمارەی چەند بووە و کەی دەرچووە؟. دیارە تا دۆزینەوەی ژمارەکانی ئەم قۆناغە، ئەم پرسیارانەی سەرەوە بێ وەڵام دەمێننەوە".

بنواڕە: جەمال خەزنەدار، ئینسكلۆپیدیای ڕۆژنامەگەریی کوردی، بەرگی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١، ل(٢٨).

(٧) بنواڕە: کوردێکی یەکڕەنگ = عەبدوڵڵا زەنگەنە، ڕۆژنامەنووس (**گۆڤار**)ی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان، ژمارە (٢٣,٢٤)ی زستانی ٢٠١١، ل(٣-١٠).

(٨) کۆمەڵێك خەڵك و جوانی خۆبەخشن، ماوەی سێ ساڵێك دەبێت، بە پاڵپشتی (**ئەنستیتوی کورد لە ئەستەمبۆل**) و بەبێ هاوکاری دارایی حکومەت، کار بۆ دۆزینەوە و خستنەوە بەردەستی کولتووری شاراوە و گومکراوی کوردان لە باکوور دەکەن، تا ئێستا چەند کارێکی بەرچاویان کردووە، دوا بەرهەمیان چاپکردنەوەی هەرچوار ژمارەکەی گۆڤاری (**ڕۆژی کورد - ١٩١٣**) بوو، ئەوە بوو لە سەد ساڵەی ساڵوەگەڕی گۆڤارەکە کۆنگرەیەکیان لە ئەستەنبۆڵ بۆ بەستا، ئێمەشیان وەکو شارەزایەکی (**ڕۆژی کورد**) و نوێنەری (**بنکەی ژین**) بانگ کردبوو، ئەم ڕۆژنامە دانسقەیە بەرهەمی ئەم سەفەرەیە و بە خەبات و یارمەتیی ئەو سێ ئەندامەی کۆمەڵەکە (**تاهیر بایکوشاك و سەرحەد بۆزگورد و یەنەر ئوچ**) دۆزراوەتەوە.

(٩) ا- هەواڵی دۆزینەوەی ئەم دوو ژمارەیەی ڕۆژنامەکە و وێنەیان، بەر لە ساڵیادی ڕۆژنامەی (**کوردستان**)ی پێشین، تەنیا وەکو مژدە و زوو بە زوو بە پێوەندیداران ڕابگەیێنین.

ب - زۆربەی لاپەڕەکانی ئەم دوو ژمارەیەی ڕۆژنامەکە بە زمانی تورکی بوون، تا لە ناوەڕۆکەکانیان تێبگەین، دەبووایە بۆ زمانی کوردی یان عەرەبی وەربگێڕدرابان، نەك هەر ئەوەندە بابەتە کوردییەکانیش وەکو خۆیان خوێندنەوەیان هەندێك گران بوو، بۆیە دەبوایە بهێنرێنە سەر ڕێنووسی باو و خوێندنەوەیان ئاسان بکرێت، ئەوەش ماوەیەکی دەویست.

(١٠) بابەتەکانی ئەم دوو ژمارەیەی (**کوردستان**)یش بە هەمان شێوەی جزیر و بۆتان، کە ڕۆژنامەکەی جاری یەکەمی پێ دەرکراوە، بڵاوکراوەتەوە، چەند ساڵێك لەمەوبەر، کاتێ کارمان لەسەر ڕۆژنامەی یەکەم دەکرد، زەحمەتییەکی ئەوتۆمان هەست پێ نەدەکرد، بەڵام دوای ئەوەی بابەتە کوردییەکانی ئەو دوو ژمارەیەمان هێنانە سەر ڕێنووسی نوێ، بۆ دڵنیابوون لە کاری ڕێنووسگۆڕکێیەکە، ناردمانە دهۆك بۆ لای مامۆستا(**موسەدەق توفی**)، بەڵام نایشارینەوە و دەبێ بڵێین لە هەردووکمان وردتر بۆ ئەم کارە (**شێرزاد فەقێ ئیسماعیل**)ی هەڵەگری گۆڤارەکەمان بوو، بابەتە تورکییەکانیش، لەلایەن مامۆستا (**ئەمین شوان**) کراونەتە کوردی.

(١١) لە دوای (٦) ڕۆژ چاوەڕێکردن و نیگەرانیمان لە ئەستەنبۆڵ، ئینجا کاك (**تاهیر بایکۆشاك**) ڕۆژی ٢٠١٣/٣/٢٠ لە ڕێگەی نامەی ئەلیکترۆنییەوە وێنەی هەردوو ژمارەکەی ڕۆژنامەی (**کوردستان**)ی بۆ وەرگرتین، ئەگەر بڵێین لەو کاتەدا ماوەی چەند سەعاتێك، لەجیاتی خۆشی، زیاتر نیگەران ببووین، تا وام لێهات لەجیاتی گەڕانەوەمان، خۆم و هاوسەرەکەم زیانی فڕینی ئەو ڕۆژەی فڕۆکەکەمان قبوڵ بێت و بە ناچاری بمێنینەوە، شەوەکەی ئەو ڕۆژە هەموو نیگەرانییەکەی خۆمان بەوە لابرد لەگەڵ هاوسەرەکەم و (**تاهیر بایکۆشاك**)ی هاوکارمان لە ناو ئەستەنبۆڵ بە هەموو ئەو شوێنانەدا بسووڕێینەوە کە کاتی خۆی ئەم ڕۆژنامەی (**کوردستان**)ە و (**ڕۆژی کورد**) و (**هەتاوی کورد**)یان لێ دەرچووە، نەك هەر ئەوەندە بە دوای ناوی ئەو باڵەخانانەشدا گەڕاین کە کاتی خۆی بارەگای ئەم بڵاوکراوانەی لێ بووە، چونکە باڵەخانەکانی ئەوسا زۆربەیان ناو و ساڵی دروستکردنیان لە سەر سەردەرەکانیان نووسراون.

(١٢) بەڵام بەر لە هەر شت، ئێمە هەستە ڕۆژنامەنووسییەکەمان پێمان دەڵێت ئەم جۆرە بابەتانەی وەکو هەواڵی دۆزینەوەی ئەم دوو ژمارەیەی (**کوردستان**) دەبێت بە شێوازێك بنووسرێن کە مەبەستەکانی تێدا بپێکێرێ، تۆژەرانیش ئاگاداری هەموو وردەکارییەکان بکرێن، کاتی خۆیشی د. مارف خەزنەدار و د. کەمال فوئاد، بەم دواییەش مالمیسانژ و د.جەلیلێ جەلیل، تەنانەت محەمەد ئەمین بۆزئارسلانیش. هەر بەم شێوازە نووسینە وردەکارییەکانییان لەسەر (**کوردستان**) بە خوێنەران داوە.

(١٣) ئەگەرچی (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) زۆر جاران هەوڵی داوە، دان بە ماندووبوونمان لە بابەتە بڵاوکراوەکانی خۆی نەنێت، **<u>بە قسەی خۆی</u>** گوایە ئەو زەمانەکەی ڕەوانە!، بەڵام ئێمە لە گۆڤارەکەماندا هەموو جار بە پێی ڕێنماییەکان کارمان لە سەر کردووە، بە نموونە نووسەر لەو (**بەرایی**)یەی کە بۆ بابەتەکەی خۆی نووسیویە، کاتێ دەیەوێ ئاماژە بە کورتە دەقێکی وتارەکەی ئێمە بکات نووسیویە: (**<u>بە قسەی خۆی گوتەنی</u>**)، ئێمە لە ئێوە دەپرسین و دەڵێین: ئەرێ بە ڕاست لە کوردەواریدا، بە تایبەتی لەو دەڤەرەدا کە نووسەر

تێیدا گەورە بووە، ئاوەها وشە و دەستەواژەکانیان گۆ دەکەن؟ یان وەکو ئێمە لە سەرەوە نووسیومانە، دەڵێن: **به قسەی خۆی** یان دەبێ بنووسرێ: **خۆی گوتەنی**..!

(١٤) با خوێنەران خۆیان چاوێك بە وتارەکەی (**د.جەبار قادر**)دا بخشێننەوە و لەگەڵ ئەوەی ئێرەدا بەراوردی بکەن، هەر زوو هەست دەکەن کەلێنێك هەیە و هەست دەکەی ئەوەی ڕەخنەگرەکەی ئێمە، نەك هەر هەمان بۆچوونە بەڵکو هەناسەش تەنگ دەکات!.

(١٥) ئەوەندی ئێمە ئاگادارین، ئەو دوای بڕیاری گەڕانەوەی بۆ کوردستان، سەرباری دەستتەنگی کاتی بەجێهێشتنی پاریسی دەلال، هەموو کتێبخانەکەی خۆی، کە سەدان کتێبی دانسقە و گرنگ و هەزاران بەڵگەنامەی ئەرشیفخانەکانی لەندەن و پاریسی تێدایە، بە پۆستە ناردوویەتییەوە وڵات، بە ڕاشکاوی دەڵێم: ئەو کارەی ئەو برادەرەمان زۆر پیرۆزترە لەهەندێ لەو دوکتۆرانەی لای خۆمان، کە زۆربەیان، دوای دەرچوونیان، ئاگایان لە پسپۆری و کتێبەکانیان نامێنێ، هەندێکیشیان، دوای دەرچوونیان، ئەوەی هەیانە لە کتێبەکانیان....!

(١٦) ئەم برگەیە دەقاودەق لە دوا دانەی نووسینەکەی (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) وەرگیراوە و خۆیشی لەسەر یەکەم لاپەڕەی نووسیویە:دوا نوسخەی متمانەپێکراو- تکایە ئەوە بۆ چاپە- ٢٠١٣/٦/٩، واتە ئەم دەقە لە سەر ئەو دانەیان نەبووە کە یەکەم جار بۆی ناردووین و هەڵەبژێریمان تێیدا کردووە و ڕێنووسەکەیمان چاك کردبۆوە!

(١٧) لە مێژووی نوێشماندا ئەو جیاوازییانە بەپێی ڕۆژژمێرەکان لە نێو هەموو ڕووداوەکاندا هەن، فەرموون ئەوە ڕۆژی لە سێدارەدانی هەر سێ شەهیدەکەی سەردەمی کۆمار لە مەهاباد، ڕۆژەکەی بە ڕۆژژمێری زایینی، تاوەکو ئەمڕۆکەش، ساغ نەبۆتەوە، ئایا (٣٠) مارت دروستترە یان (٣١)؟.

هەروەها گۆڤاری (زاری کرمانجی) کە لە (١٢)ی زیلقەعدەی ١٣٤٤دا بڵاوکراوەتەوە، ئەوانەی ڕۆژی دەرچوونەکەیان بۆ زایینی گۆڕیوە ڕێك ڕۆژی (٢٥)ی مایسیان بۆ داناوە، کاتی خۆی کە دۆسیەیەکەیمان لە ژمارە (٩)ی گۆڤاری (**ڕۆژنامەڤانی**)دا بڵاوکردۆتەوە، لەوێدا حیسابێکی وردم کردووە و ڕێك ڕۆژی دووشەمەی ڕێکەوتی (٢٤)ی مایسی ١٩٢٦ دەکات، کەچی هەموو سەرچاوەکان هەر ڕۆژەکەی پێشوو دەنووسن، ئێمەیش بەپێی ئەم پێوەرانەی سەرەوە بە پێویستمان نەزانیوە جارێکی دیکە بچینەوە سەر ئەم بابەتە!

هەندێ جار ئەم بەروارانە بە شێوەیەکی دیکە دەچنە ناو مێژوو، ئەوەتا (**شۆڕشی ئەیلوول**) کە ڕۆژی دەستپێکردنی بە ڕۆژی (١١)ی ئەو مانگە دیار کراوە، نەك هەندێ لە سەرکردە کۆنەکانی کورد، بەڵکو ئەفسەرێکی عیراقی وەك (**سەعید حەمۆ**)، وا ئاماژەیان بۆ کردووە گوایە شۆڕشی ئەیلوول لە ڕۆژی (١٠)ی ئەو مانگە دەستی پێ کردبێت، کەچی (١١)ی مانگ کراوەتە بنچینە؟!

بنواڕە: سعيد حمو (فريق)، مذكرات آمر لواء مشاة، مطبعة التوجيه السياسي، ١٩٧٧، ص(٧).

(١٨) خۆ ئەگەر (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**)، هەر کەسێکی دیکەش، ئەو بۆچوونانەمان لێ نەسەلمێنێ، ئەوا ناچار دەبین لە بنی کودوەکە بدەین و بڵێین ئەوەتا زۆربەی خەڵکی عیراق! بە خەڵکی کوردستانیشەوە، تەنانەت ئەوانەشیان کە لە هەمووان زیاتر خۆیان بە نوێگەر دەزانن و باس لە پۆست مۆدیرنە دەکەن و گلۆبالیزم رووگەیانە، ئەگەر گرەو لەسەر ڕۆژی لەدایکبوونیان بکرێ دەبینین ئەو ڕۆژە بۆ لەدایکبوونیان دیار کراوە، جا (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) پێی خۆشبێت یان نا، ئێمە گرەومان لە سەر ڕۆژی لەدایکبوونی ئەویش کردووە و (٧/١)ی بۆ دانراوە، کەی ئێوە، یان هەر کەسێکی دیکەش، توانیتان ئەو مەتەڵەمان بۆ هەڵبێنن، کە زۆر جاران گرفتی بۆ کوردەکانی نیشتەجێی ئەوروپاش هەبووە، بەڵێن بێ خۆمان بچینە لای ئەنجوومەنی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان و بۆ گۆڕینی ئەم مێژووە بەیانێکیان پێ دەربکەین! بەڵام دڵنیاشتان دەکەینەوە ئەو کاتیش جیاوازییەکان بە کۆتا نایەن، ڕاستیان گوتووە: گاڕان بە گردەوە دەڕۆیشت، **ئەو تازە لە گوڵکە سۆرەی دەپێچایەوە!**

(١٩) تەنانەت بیرمە د. محەمەد عەبدوڵڵا کاکە سوور هاتە سەر سەکۆکە مایکرۆفۆنی لە د. فرسەت وەرگرت و باسی لە گۆڕینی (**قبیلە**)ی موسوڵمانان و دەستپێکی ساڵی کوردی لە (٦١٢)ی پێش زایینەوە بۆ (٧٠٠)ی پێش زایین کرد.

دیارە ئەم بابەتە پێشتر لەلایەن ئێمەوە باس کراوە و یەکلا کراوەتەوە، کە ئەمەش لەسەر پێشنیازی (**بەشیر مشیر**) بووە. بۆ پتر زانیاری و وردەکاری ناو ئەم باسە بنواڕە:

(٢٠) لەبەر ئەوەی بابەتەکەی (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) لەم ژمارەیەی گۆڤاری ئەکادیمیا و لە تەك ئەم بابەتەی ئێمە بڵاو دەکرێتەوە، ناشزانرێ جێگای دەکەوێتە کام مەلزەمە و لاپەڕەکان، بۆیە هەرجار دووبارە ناوهێنانی بابەتەکەی (**نووسەر**) وەك ژێدەر دووبارە نەکراوەتەوە!

(٢١) لە هەمان ئەو ڕۆژەدا (**ئەکادیمیای کوردی**) کۆڕێکی لە ئەکادیمیا ساز کردووە، دیارە (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) وەکو سکرتێری ئەکادیمیا کۆڕەکەی بەڕێوە بردووە، بۆیە ئەو ڕۆژە نەیتوانیبوو ببێتە بەشداریکی کۆڕەکەی لای ئێمە.

(٢٢) ئەوەی لە سەرەوە خوێندتانەوە با کەس بە توانجی تێنەگا، بەڵکو ئەوە ڕاستییەکە و ئێمە لای خۆمان پێشکەشکردنی تەنیا کتێبێکی بۆ بە کەم دادەنێین، هەروەها هێنانەوەی ئەو بەڵگەیەمان وەکو نوقورچەیەکە بۆ هەموو ئەو کەسانەی بەتەمان پەیامێکیان لە ژیاندا هەبێ.

(٢٣) د. کەمال فوئاد، ***هەمان سەرچاوە،*** ل (٤, ٥).

(٢٤) ڕۆژنامەی کوردستان، دەورەی سێیەم، ١٩١٧ــ ١٩١٨، چریکەی کوردستان، ژمارە(٣)ی ساڵی ١٩٨٠، ل(٥٧ـ ٦٨). ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ د. کەمال فوئاد، نە لە سەر ئەم

بابەتە و نە لەسەر هەواڵی بڵاوکردنەوەی ئەم وتارەیدا لە ل(١٠) و (٩٦)ی ژمارە (١)ی هەمان گۆڤار لە ساڵی ١٩٧٩دا، ناوی خۆی دانەناوە، بە هۆی ئەم وتارەی دواتر نەبا لەوانەیە تا بیرەوەریی (١٠٠) ساڵەی ڕۆژنامەنووسیی کوردی نەزانرابا نووسەری ئەم وتارە ئەو بووە.

ـ د. کەمال فوئاد، ڕۆژنامەی کوردستان، دەورەی سێیەم، ١٩١٧ـ ١٩١٨، نووسەری کوردستان (**گۆڤاری یەکێتی نووسەرانی کوردستان**)، ژمارە(٣)ی شوباتی ١٩٨٠.

ـ هەرچی سەرچاوەی سێیەمە، ئەو کتێبەیە کە لەم بابەتەدا، چەند جاران ئاماژەی بۆ کراوە.

(٢٥) بەم بەرگەی کە لە سەر بەرگی دەرەوەی هەر کتێبێکە دەڵێن: (**چاکەت**)، بەمەی ناوەوەش، کە ناوی دەزگا یان کتێبەکەی لە سەر چاپ دەکرێ، دەگوترێ (**کراس**).

(٢٦) خوێنەران و توێژەران، ئەگەر لەم دەقە خوازراوانەی (**نووسەر**) حاڵی نەبووبن، با تەواوی دەقەکان لە لاپەڕە (؟)ی ئەم ژمارەیەی گۆڤارەکەمان بخوێننەوە.

(٢٧) بنواڕە: عەبدولسەتار تاهیر شەریف، ڕۆژنامەی کوردستان ئەستێرەیەکی گەشە لەئاسمانی کوردەواریدا، ئاسۆ (ڕۆژنامە)، ژمارە (٣٩)ی ٢١/٤/١٩٩٠ بەغدا.

هەروەها بڕوانە: مارف خەزنەدار (د.)، دوو ڕۆژنامەی "کوردستان" لە ئەستەموول، ڕۆژی کوردستان (**گۆڤار**)، بەغدا، ژمارە (٤٣ـ ٤٤)ی ساڵی ١٩٧٦.

(٢٨) بنواڕە: د.کەمال فوئاد، هەمان سەرچاوە، ل ٤.

(٢٩) د. ئازاد عوبێد ئەو گریمانەیەی ژمارە (**سفر**)ی قبوڵ نییە، چونکە ئەو پێی وا نییە ئەوسا ژمارە (سفر)ی زنجیرەی بڵاوکراوەکان لە ئارادا بووبێت. لە ڕاستیدا ئێمە خۆیشمان لەسەر ئەم بیرۆکەیەین، بەڵام ئەمەیان گریمانەیە و بەس!.

(٣٠) لە ژمارە (٨)ی گۆڤاری (**ڕۆژنامەڤانی**) ی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستاندا، ئێمە خشتەیەکی ئاوەهامان بۆ هەر (٣١) ژمارەکەی دەورەی یەکەمی (**کوردستان**) کردووە، بەڵام ئەوەی ئێمە بنەمایەکی زانستی هەیە، بۆیە جیاوازییان لەگەڵ ئەوەی (**د.نەجاتی عەبدوڵڵا**) ئاسمان و ڕێسمانە!

(٣١) بەم شوێنەی دەوروبەری لۆگۆی هەر بڵاوکراوەیەك دەگوترێ، کە لە نێوان دوو هێڵ، یان لە ناو چوار گۆشەیەکدایە، هەموو زانیارییەکی لە بارەی بڵاوکراوەکە تێدا دەنووسرێ.

(٣٢) لەم بارەیەوە پرسمان بە چەند کەسێکی خاوەن ئەزموون، لە نەخشەسازی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، کردووە، لەوانە:

* **محەمەد زادە**: لە ساڵی ١٩٤٦ هاتۆتە دونیاوە، دەرچووی کۆلێژی ئاداب/ بەشی کوردیی زانکۆی بەغدایە، لە ساڵی ١٩٦٨وە کاری نەخشەسازی و خۆشنووسیی لە گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردی دەکات.

* **عەبدولقادر عەلی مەردان:** لە ساڵی (١٩٤٢)دا لە بەغدا لەدایك بووە، دبلۆمی دوای ئامادەیی لە (**الصحافة**) لە (**دارالصیاد**)ی بەیروت لە لبنان هێناوەتەوە، لە ساڵی (١٩٦٦)ەوە لە (**دار المطابع**) لە گەڕەکی (**بەتتاوین**)ی بەغدا کاری کردووە، هەر ئەوسا لەگەڵ (**بورهان قانع**) لە ڕۆژنامەی (**الاخبار ـ دەنگوباس**)ی محەمەد بریفکانی کاری ڕۆژنامەنووسییان کردووە...
* **عوسمان پیرداود:** لە ساڵی ١٩٦٠دا چاوی بە دونیادا هەڵێناوە، دەرچووی ساڵی ١٩٨٤ لە کولیەی ڕاگەیاندن/ عەممان ـ ئوردن، لەوساوە تاوەکو ئێستا، بەبێ پچڕان کاری لە ڕۆژنامەنووسیی کوردی کردووە، نەخشەسازیی گۆڤار و کتێبەکانی ئەکادیمیای کوردی لەلایەن ئەوەوە دەکرێن.
* **د. ئازاد عوبێد:** بەر لەوەی ماستەرەکەی لە سەر کاریگەری شۆڕشی ئەیلوول لەسەر ڕۆژنامەنووسیی کوردی باشووری کوردستان ١٩٦١–١٩٧٥ بێنێتەوە و دواتر چەند ساڵێك وانەی مێژووی ڕۆژنامەنووسیی کوردی بە خوێندکارانی بەشی ڕاگەیاندنی کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین بداتەوە، نەك هەر چەند ساڵ بوو لاپەڕەکانی گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردی هەڵداونەتەوە، بەڵکو زۆربەیانی لای خۆی پاراستوون.

هیچ کام لەو بەڕێزانە بۆچوونەکانی (**د. نەجاتی عەبدوڵلا**)یان لە سەر (**تیراژ**) پێ زانستییانە نەبووە.

(٣٣) ئەم ڕۆژنامەیە سەرەتا، لە ساڵی (١٩٢٢ـ١٩٢٣)دا لە سلێمانی (١٤) ژمارەی لێ دەرچووە، لە ساڵی ١٩٢٦دا خاوەنەکەی جارێکی دیکە لە بەغدا دەری کردۆتەوە، بەڵام ئەمجارەیان ژمارەکانی ئاوەها (١٤ـ ١، ١٤ـ٢، ١٤ـ ٣) ڕیزبەند کراون. بنواڕە پاشکۆی لاپەڕە (٢٢٩، ٢٣٠).

(٣٤) بەشە کوردییەکەی ڕۆژنامەی (**التآخي**) بە ناوی (**برایەتی**) چەند جاران بە شێوەی جیاجیا و بە ژمارەی نوێ بڵاوکراوەتەوە، لە ٢٦ی مایسی ١٩٧٢دا، جارێکی دیکە دەست بە بڵاوکردنەوەی کراوەتەوە و تا ٢٨ی کانوونی یەکەمی ١٩٧٣ بە شێوەیەکی هەفتانە (٨٢) ژمارەی لێ دەرچووە، دوای ئەم ژمارەیە خاوەنەکانی، بەبێ مۆڵەتی حکومەت، دەیکەنە ڕۆژانە، بێجگە لە ژمارە (**سفر**)، (٢٦) ژمارەی لێ بڵاودەکەنەوە، لەم ماوەیەدا وەزارەتی ڕاگەیاندن لێیان دەکەوێتە تەقە و بە نووسراوێك ڕۆژنامەکە ڕادەگیرێ، برادەران جارێکی دیکە بە هەفتانە دەست بە بڵاوکردنەوەی دەکەنەوە و ڕیزبەندی ژمارەکانی ئاوەها دادەنێن: (٢٦/٨٣، ٢٦/٨٤، ٢٦/٨٥، ٢٦/٨٦) دیارە لەبەر دەستپێکردنەوەی شەڕی کورد و حکومەتی عیراق ئەو ڕۆژنامەیەش ڕادەگیرێ، ئەگینا داخوا چەند ساڵان ڕیزبەندی ژمارەکانی ئاوەها دەمایەوە. بنواڕە پاشکۆی لاپەڕە (٢٣١).

(٣٥) ئەم گۆڤارەش کە زمانی (**فیدراسیۆنی ڕێکخراوە دیموکراتییەکانی کوردستان لە سوید**)ە، لە ساڵی ١٩٨٢دا دەست بە بڵاوکردنەوەی کراوە، سەرەتا ماوەی سێ ـ چوار ساڵان تەنیا بە ڕێنووسی لاتینی دەرچووە، لەم ماوەیەدا دوو ژمارە لە سەر بەرگەکەی دەنووسرا، بە

نموونە: (١/٨٢، ٥/٨٢، ١٣/٨٣، ١/٨٥...هتد)، دیارە ئەو ژمارە گەورەکان ئەو ساڵەیە گۆڤارەکەی تێدا بڵاوکراوەتەوە، هەرچی ژمارەکانی دیکەن دەبێ ڕیزبەندی ژمارەکانی گۆڤارەکە خۆی بووبێت!. بنوارە پاشکۆی لاپەڕە (٢٣٢).

(٣٦) بنوارە: د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٨، ل(٧٠، ٧١). یان بنوارە: کەمال مەزهەر، **دیسان ڕۆژنامەی کوردستان**، ڕۆژنامەڤانی **(گۆڤار)**ی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان، ل(١٣١).

بە چاپۆشین لەوەی د. کەمال مەزهەر هیچ کات بەم ناوونیشانە لە گۆڤاری (ڕۆژنامەڤانی)دا وتارێکی ئاوەهای نەنووسیوە، ئەوە ئێمەین ئەو وتارەمان، بە ڕەزامەندی خۆی، لەو سەرچاوانەدا کە خۆی پێشتر نووسیبوونی، بۆ ئامادە کردووە. لێرەدا مەبەست لە تۆمارکردنی ئەم خاڵە ئاشکراکردنی چۆنیەتی نووسین یان ئامادەکردنی ئەم وتارە نییە، بەڵکو هەندێ ڕاستی مێژوویییە کە د. کەماڵ مەزهەر، بەبێ هەڵوەستە لەسەر کردن، تەنیا ئاماژەیەکی خێرای بۆ کردوون، یەکێکیان ئەم ڕایەی (**ڕامزوور**) بووە، کە هەر لەوساوە سەرنجی ئێمەی ڕاکێشاوە، بەڵام ئەوسا، لەبەر هەر هۆیەك بووبێت هیچ پەراوێزێکمان بۆ ئەم بابەتە نەکردبوو، دیارە ئەم بابەتە بۆ ڕۆژگارێکی دیکە مایەوە، دواتر لە هەندێ بابەتی جیا جیا بە خێرایی پەنجەمان بۆ ڕاکێشاون، ئەوە جگە لەوەی ئەوەتا لەم وتارەی د. کەمال مەزهەردا هەموو زانیاریی و پەراوێزی نووسینەکانی ئەومان ئاوەها تێکهەڵکێش کردووە: "تا ئێستا بۆمان ساغ نەبۆتەوە (کوردستان، چۆن و بۆ لە دەرچوون وەستا. وەك ڕامزوور باس دەکا گوایە: (نوێنەرانی سوڵتان ساڵی ١٩٠٤ توانیویانە (عەبدولڕەحمان بەدرخان ـ ك. م) قایل کەن دەست لە بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەکەی هەڵگرێ)(٩٣) هەرچەندە دوور نییە وەستانی (**کوردستان**) ئەنجامی کارێکی وا بووبێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەش پێویستە چەند ڕاستییەك بۆ مێژوو تۆمار بکەین. بەر لە هەموو شت دوا ژمارەی زانراوی (**کوردستان**) نیسانی ساڵی ١٩٠٢ دەرچووە نەك ١٩٠٤، لەو کاتەشدا عەبدولڕەحمان بەدرخان لە ڕیزی پێشەوەی ناحەزانی سوڵتان عەبدولحەمید بوو، هەموو مانگێك بوو لە یەکەم کۆنگرەی تورکانی لاو گەڕابۆوە جنێف. جگە لەوە تا دوا ژمارەی زانراوی (**کوردستان**)(٩٤) بە تۆسقاڵ بۆنی ئەوە ناکرێ خاوەنی لە ڕێبازی کوردایەتی ڕاست و خاوێن لای دابێ، دوور نییە لە بەر کەم دەستی یا لە ژێر فشاری چەتەوڵەکانی سوڵتانا یا لەبەر مەبەستێکی سیاسی تر (**کوردستان**) لە دەرچوون وەستابێ".

هەردوو ژمارە (٩٣، ٩٤)ەکە کاتی خۆی بۆ پەراوێز دانراون، لە دووەمیاندا هاتووە: (**بە قسەی مامۆستایان محەمەد ئەمین زەکی و محەمەد عەلی عەونی** (کوردستان) **دوای شۆڕشی ساڵی ١٩٠٨ ماوەیەکیش لە ئەستەمبوڵ چاپ کراوە**).

چی بکەین جارێکی دیکە تەمەن ئەو سەردەمە زێڕینەی نووسینەکانی هیچ کامێکمان بۆ ناگەڕێنێەوە، دڵنیام بە یەکگرتنی ئەو ڕاستیانە لە گەڵ ئەو سەرچاوانەی ئەمڕۆ لەبەر دەستن زۆو ڕاستی دیکەی (کوردستان) ئاشکرا دەبن، ئەوە بە چاوپۆشین لەوەی ئەم ڕۆژنامەیە تاوەکو ئەمڕۆ هیچ لێکۆڵینەوەیەکی جیددی لەسەر نەکراوە، ئەوەی هەبووە و نەبووە ساڵانە هەندێ وتار یان لیکۆڵینەوەی خێرا لەسەر ڕۆژنامەکە و هەردوو خاوەنی کراون و هیچی تر!.

(٣٧) محمد امین زکی، خلاصه تاریخ الکر د و کردستان من اقدم العصور حتی الان، ترجمە: محمد علی عونی، بغداد، مگبعه السعاده، بجوار محافڤه مصر، سنه ١٩٣٩،

(٣٨) بنواڕە: عەبدوڵا زەنگەنە، لەبارەی دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامەی کوردییەوە مشتومڕمان لەسەر ڕۆژێ بوو، کەچی ئێستا گومان دەکرێت جیاوازییەکە بە ساڵ بێت، چاوپێکەوتن: سەرتیپ جەوهەر، کوردستانی نوێ (**ڕۆژنامە**)، ژمارە (٦٠٧١)ی ڕۆژی چوارشەمەی ڕێکەوتی ٢٠١٣/٥/٨، ل(١٦،١٧).

(٣٩) ئاوەها دەڵێت: (**تقول الامیرة روشن بدرخان بأن هذه الجریدة کانت تصدر في اسطنبول قبل صدورها في القاهرة**).

بنواڕە: الامیر جلادت بدرخان، حیاته و فکره، سلمان عثمان (کۆنی ڕەش)، دمشق، ١٩٩٢، ص (٤١).

ئەو زانیارییە لە بەشی دووەمی ئەم کتێبە و وەکو پەراوێزی ژمارە (٤) دانراوە، ئەمیش دوای ئەمە دێت کاتێ نووسەر باسی ڕۆژنامەی (**کوردستان**)ی میقداد میدحەت لە میصر و چۆنیەتی دابەشکردنی لە ڕێگەی سووریاوە دەڵێت (**حیث کانت اعداد کثیرة منها توزع في مناطق مختلفة من کردستان عن طریق سوریا**).

تەنیا بۆ دۆزینەوەی وشەی (ئەنجامگری)یەکەی (د.نەجاتی عەبدوڵڵا) سوود لەم فەرهەنگانە وەرگیراوە:

١- م. جەمال حەبیبوڵڵا بێدار، **فەرهەنگی وەرقول**، بەرگی یەکەم، بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی زنجیرەی (٦٢٩)، سلێمانی ٢٠٠٨.

٢- **هەژیر** عەبدوڵڵا پوور، **فەرهەنگی هەژیر**، بەرگی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای تۆژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، زنجیرەی (٣١٦)، هەولێر ٢٠٠٨.

٣- دکتر محمد تقی ابراهیم پور، واژەنامە: فارسی ـ کردی، انتشارات تفنوس، تهران ١٣٧٣.

٤- شەوکەت مەلا ئیسماعیل حەسەن، **فەرهەنگی مامۆستا: هاوواتای کوردی ـ ئینگلیزی**، نووسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن، هەولێر، چاپی دووەم، ٢٠١٢.

٥- جەمال عەبدول، **فەرهەنگی ڕاگەیاندن:** ئینگلیزی ـ عەرەبی ـ کوردی، لە بڵاوکراوەکانی چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٦.

٦ـ هەژار، هەنبانە بۆرینە، **فرهنگ کردی ـ فارسی،** سروش، تەهران، ١٣٦٩.
٧ـ عەباس جەلیلیان، **فەرهەنگی باشوور،** کوردی ـ کوردی ـ فارسی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥.
٨ـ فازیڵ نیزامەدین، **فەرهەنگی شیرین،** زنجیرەی کتێبی چاپ و پەخشی سەردەم (١٤٠)، سلێمانی ٢٠٠١.
٩ـ ئۆگست ژابا، **فەرهەنگی کوردی فەرەنسی،** پێشەکی و وەرگێڕانی پێشەکی: د. نەجاتی عەبدوڵلا، هەولێر، ٢٠١٠.
١٠ـ محەمەد ناهید، **فەرهەنگی ناهید،** کوردی ـ کوردی ـ فارسی، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠١١.
١١ـ محەمەد ساڵح پێندرۆیی (جگەرسۆز)، **فەرهەنگی کانی،** کوردیا ژووری ـ کوردیا ناوەڕاست، پێداچوونەوەی ئەمین بۆتانی، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠١٠.
١٢ـ محەمەد ئەمین دۆسکی، **فەرهەنگا سپیرێز،** عەرەبی ـ کوردی، چاپخانا حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨.
١٣ـ د. نووری تاڵەبانی، **فەرهەنگی قانوونی،** کوردی ـ عەرەبی ـ فەرەنسی ـ ئینگلیزی، پێشەکی ئەحمەد هەردی، چاپی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٤.

ملخص البحث
العثور على عددين مفقودين من جريدة "كوردستان"

الصحف والمجلات، لدى اكثر الباحثين، من المصادر المهمة للتأريخ، وعلى هذا الاساس، وخصوصا في السنوات الاخيرة، كانت محل اهتمام اكثر الباحثين في الصحافة الكردية، بما فيهم باحث هذه الصفحات الموجودة الان بين يدي القارئ، وخصوصا انه كان مهتما ب(**كوردستان**) الجريدة الكوردية الاولى والتي صدرت في (**قاهرة**) المصرية عام ١٩٩٨، وكانت صدور هذه الجريدة على ثلاثة مراحل، انحصرت المرحلة الاولى في صدورها خلال اعوام(١٨٩٨-١٩٠٢). واما المرحلة الثانية كانت بعد الثورة الدستورية في الدولة العثمانية، اي خلال عامي(١٩٠٨ــ ١٩٠٩). والمرحلة الثالثة والاخيرة، فكانت صدورها خلال اعوام ١٩١٧ــ ١٩١٨. والجدير بالذكر ايضا ان اعدادا من هذه الصحيفة بقيت مفقودة خلال مرحلتها الاولى، اما اعداد مرحلتها الثانية فكانت صدورها بقت بين (**القيل والقال**) لدى الباحثين في مجال كتابة تأريخ الصحافة.

اثناء زيارته لتركيا، وبدعوة من (**كۆما خەباتێن كوردۆلۆجيێ**) للمشاركة في مؤتمر حول مجلة (**ڕۆژی كورد/١٩١٣**)، عثر الباحث، وبالتعاون مع بعض اعضاء الجمعية المذكورة، ولاول مرة على اعداد (٤،٣) من الصحيفة الصادرة فى هذه المرحلة، وكان نشر (٤) صفحات من الجريدة، عشية ذكرى (١١٥) من الصحافة الكوردية، وفي العدد (٢٥) من (**مجلة الاكاديمية الكوردية**)، محل اهتمام كثير من المؤرخين ومثقفي الكورد، وكانت المعلومات الواردة على صدر صفحتها الأولى من الجريدة مثار جدل واستغراب اكثر الباحثين، بما فيهم الباحث نفسه. ومثال على ذلك وجود كتابة (**العدد ٢٦٤ــ ٣**) و(**العدد ٢٦٤ــ ٤**) وكذلك عبارة (**السنة الحادية عشر**)، وباللغتين التركية العثمانية والكوردية نهاية الصفحة الأولى، ووجود تأريخ (١٣١٣) مباشرتاً تحت كليشة الجريدة كان محل تساؤل استغراب الباحث والمهتمين، كون الجريدة الأولى صدرت في سنة ١٣١٤ بالتقويم الرومي، ويظهر ان الجريدة طبعت في مطبعة، وبتعبيره العثماني باسم(**مطبعهء اخوت**) أي بمعنى (**مطبعة الأخوة**)، والظاهر وبموجب بعض محتويات رسالة احد القراء، والمنشورة في

الجريدة، استنتج الباحث ان المطبعة تعود ملكيتها لعائلة البدرخانيين، والظاهر أن استنتاج وتساؤل الباحث حول كل هذه المعلومات اثار حفيظة، سكرتير وعضو الأكاديمية الكوردية، الزميل الدكتور نجاتي عبدالله، وعلى اثر ذلك كتب موضوعاً حول الصحيفة، وبين فيها معلوماته ومحاولاته وجهوده للعثور على الجريدة، مما اثار جدلاً علمياً بينه وبين الباحث، وهذا ما ادى الى خروج عدد من الأستنتاجات من قبل الباحث، منها:

١ـ كما معلوم لدى الكل إن صحيفة (**كوردستان**) الأولى صدر اعدادها (٣١) خلال سنوات (١٨٩٨ـ ١٩٠٢)، ولكن هناك معلومة غير مؤكدة نشرت في نهاية العقد الثامن من القرن الماضي، تشير الى استمرار الجريدة الى سنة نفي وابعاد البدرخانيين اي عام ١٩٠٦، ولكن هذه الأشارة لم تجلب انتباه احد من الباحثين، وها ان وجود العدد (٢٦٤) على صدر عددي (٣) و(٤) من الجريدة يقربنا من احتمال استمرار الجريدة في المرحلة الأولى، وبرأي الباحث، وكثير من المختصين في مهنة الصحافة، ان اعتبار العدد(**٢٦٤**) كاشارة الى عدد الطبع ضرب من الخيال، أي ان العدد لا تمثل عدد الطبع، باي شكل من الاشكال، كما يدعي بها (**الدكتور نجاتي عبدالله**) في متابعته لمقالنا المنشور في العدد المشار اليها من (**مجلة الاكاديمية الكوردية**).

٢ـ ان جريدة (**كوردستان**) الأولى صدر منها (٥) اعداد الأولى في القاهرة، اما الاعداد الاخرى فصدر في المدن الأوروبية كجنيف، لندن و فولكستون، بغض النظر عن الأعداد الأخرى الصادرة في مصر، وهذا يفند وجهات نظر هؤلاء الذين يدعون صدور جميع اعداد الجريدة في مصر، وكتابة اسماء المدن الأوروبية المذكورة، ليس الا لمجرد تمويه سلطات الدولة العثمانية!.

Abstract

Unearthing two more issues of KURDISTAN newspaper

To many researchers, newspapers and magazines are considered an important historical source. Accordingly, recent researcherss, including the present one, have attached considerable importance to this matter. The present researcher has written about, and has been considerably interested in 'Kurdistan', the Kurdish newspaper published in Cairo in 1898.

The publication of KURDISTAN was in three stages, the first of which fell between 1898-1902, the second stage fell between the years1902-1909K, while the last stage occurred during the years 1917-1918. It is worth mentioning that several issues of the newspaper remained missing during the first stage of its publication while those of the second stage remained controversial among the researchers of the history of Kurdish journalism.

In his last visit to Turkey, upon the invitation by Association of Kurdological Studies, the researcher managed to find the two issues 3 and 4. The publication of the four-page paper in Kurdish Academy Journal received the acclaim of many Kurdish historians and intellectuals, and the materials on its front page raised many controversies and debates among the researchers including the present one. For instance, the two most interesting and question-raising points were the presence of 264-3 and 264-4 as well as the statement 'year eleven' both in Ottoman Turkish and Kurdish, and the date 1313 directly under the newspaper title or heading, while the date directly under the first stage newspaper title or heading in Cairo is 1314.

It is also written on the front page that it is released in a printing press named 'Ukhuwat press'; however, based on a letter sent by a reader to the newspaper published therein, the researcher has concluded that the printing press belonged to the Badrkhanis (Badrkhan family).

The information and data stated above were readily criticized by my colleague Dr.Najat Abdulla, member and secretary of the Kurdish

Academy, which led him to write an article about the matter highlighting his background knowledge and his own efforts to find the newspaper issues. This encounter generated an academic controversy the results of which are the following conclusions drawn by the researcher:

1. As it is known, the 31 issues of ‘Kurdistan’ were published during 1898-1902, yet there are some unconfirmed information given out in late twentieth century pointing out that the newspaper continued to publish well into the year in which the Badrkhan Family members were sent to exile in 1906. This information, however, did not raise the concern of any of relevant researchers. But accessing these two issuesbrings us as close as possible to the possibility of the newspaper having continued to publish in its first stage. The researcher is in the opinion that considering the number 264 as number of copies is baseless as claimed by my colleague Dr.Najat Abdulla.
2. The first five issues of ‘Kurdistan’ newspaper were published in Cairo while the other issues were issued in European cities such as Geneva, London and Folkston regardless of those issued in Cairo. This fact refutes the claim that all the issued were published in Egypt and that carrying names of European cities as place of issue was but akind of camouflage to the Ottoman authorities!

بەکوردیکردنی دەقە عوسمانییەکان:

ئەمین شوان

پاشکۆی ژمارە(١)

ژمارە ٢٦٤ – ٣ | (اون بیرنجی سنە- سالا یازدەیێ) | حەب ـ٣

هەفت رۆژا جارەکی دەردکەڤە ژبەر خوەشبوراندن و عەلماندنا صەنعەت و مەعریفەتێیە

رۆژنامەیەکە بۆ گەیشتن بە زانست و هونەر و بۆ هاندانی کوردان هەفتانە بە زمانی تورکی و کوردی دەردەچێ

١٢ شباط ٣٢٤ | ٢٥ی شوباتی ١٩٠٩ | ٥ صەفەر ٣٢٧

مەرایی

مەراییکردن، ئەگەر هەستی برایەتی و دڵپاکی و نیازپاکی لێ دەردەچی، دەبێتە پردێك بۆ پەڕاندنەوەی درۆ و دەلەسە لەسەر حیسابی ڕاستی و دروستی.

مەراییکاری، چونکە کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر ڕەوشت هەیە، ئافاتێکی کۆمەڵایەتی و ترسناکە. جا با بە باشی ئاکامە خراپەکانی ئەم دیاردە خەتەرناکە تەتەڵە و گێژە بکەین و بە قووڵی بچینە بنج و بناوانی.

مەراییکردن لە گفتوگۆ و هەڵسوکەوتکردندا، گەر پرسیارێك ئاراستەی کەسێکی رووناکبیری ویژدان ئازاد بکەین، ئەو بێ دەربەستبوون بە هەڵوێستی بەرامبەر چی بە ڕاست بزانێ ئەوە دەڵێ، تەنانەت ئەگەر وەڵامەکەی بشبێتە مایەی ناڕەزایی یان دوژمنایەتی پرسیارەکەریش، بەڵام هەمان پرسیار ئاراستەی کەسێکی دیکە بکەین دەبینین بە گوێرەی هەڵوێستی بەرامبەر بە پرسیارکەر

راستییەکان ئاوەژوو دەکا و وەڵامەکەی دەردەبڕێ، ئەمە خۆی لە خۆیدا جۆرێکە لە مەراییکاری.

ناچارین کەوا دان بەو راستییەدا بنێین کەوا ئەم نەخۆشییە ئەمڕۆکە، بەوپەڕی داخەوە، لە هەموو رۆژهەڵاتدا باوە.

ئەوەی راستە لە پەنای پاراستنی جیدییەت و ئازادیی ویژداندا مرۆڤ دەبێ راگرتنی دڵی بەرامبەر و نەشکاندنی خاتری ئەویشی لەبەرچاو بێ دوور لە رووشکاندن و رەق رەفتاری، بەڵام هەرگیز نابێ راستی بکرێ بە قوربانی ئەم نەزاکەت نواندنە. راستە مرۆڤ دەبێ خۆی دووربگرێ لە رەفتاری دڕ و دڵشکێنانە، بەڵام دەبێ ڕاستیش و ڕاستگۆییش مافی تەواوی خۆی بدرێتێ و هەر کەسێك بتوانێ هەردوو تای ئەم تەرازووە بەرامبەر ڕاگرێ ئەوا شایانی ڕێز و تەقدیرە، لە دنیای سیاسەتیشدا وەکو کەسێکی خۆشەویست و بەڕێز لای هەمووان سەیری دەکرێ. هەموو ئەو کەسانەی لەم بوارەدا ناوبانگییان دەرکردووە ڕێبازی راستگۆیی و نەرمونیانی گرتۆتە بەر بۆیە بوونەتە مایەی هیوا و ئومێدی خەڵکانی خۆیان.

کەچی لە ڕۆژهەڵاتدا مەسەلەکە لە شیرازە دەرچووە و کەسانێك سنووری ڕەوشت دەبەزێنن و دەمانگەیەننە لێواری هەڵدێری نەمان.

مەرایی و ڕیاکاری لە ڕۆژهەڵات ماکی لە ڕەوشتی خەڵکەکەدا نییە، ئەگەر لە خەڵکانی تریشەوە وەرگیرابێ، بە داخەوە لە سروشتماندا ڕەگی داکوتاوە، بۆیە زۆر کەس دەڵێ ماکەکەی هەر لە ڕۆژی یەکەمەوە لە ناخماندا چەسپیوە. لەم ڕووەوە مێژوو پڕە لە نموونەی جۆراوجۆر.

بەڵام، ئایا ئەوە بەس نییە کە حەزرەتی فارووق (عومەر) دەچێتە سەر مینبەر و دەڵێ: خەڵکە ئەگەر چەوتییەکتان تێمدا بەدی کرد، ئاگادارم بکەنەوە، عارەبێك لێی ڕاست دەبێتەوە و پێی دەڵێ: عومەر، ئەگەر چەوتیت تێدا بەدی بکەین، بە شمشێر ڕاستی دەکەینەوە، تا دەرك بە جیدییەتی کردار و رەفتاری خۆمان بکەین؟

جێی داخە کە ئێمە ئەمڕۆ ئەم داستانە مێژووییانە بە دروستکراو دادەنێین و بڕوا بە ڕاستییان ناکەین، ئەمەش یەکێکە لە ئاکامە خراپەکانی ئەو باری گرانی

زەلیلی و زۆردارییەی بە زۆر و ستەم بەسەرماندا سەپێنراوە، چونکە میللەتی ئازاد کە دەستبەستی کۆت و زنجیری زەلیلی و ئەسارەت نەبێ، هەمیشە دەماخی بە هەوای ئازادی و سەربەرزی کەیلە و هەر لەبەر ئەوەش هەرگیز ئامادە نابێ ویژدانی خۆی بۆ هیچ مەبەستێك لەکەدار بکات. ئەو میللەتە کە عیزەتی نەفسی نەشکابێ و ویژدانی لەکەدار نەبووبێ، حوکمدارانیشی ناچارن لە رێگای دادپەروەری و راستی لانەدەن.

گەلێك کە مەحکوومی ژێردەستەیی و چەوسانەوەی زۆرداران بێ، ناچار پەنا دەباتە بەر بێدەنگی و سەرکزی و هەر لەوێشەوە پەنا دەباتە بەر ڕیاکاری و دەڵەچەیی. ئەمڕۆکە، هەر تاکێك لە ئێمە گەر ریاکاری ببێتە رابەری رەفتاری رۆژانەی و هەوڵ بدا وای دەرخات کە ئەمە جۆرێکە لە نەزاکەت و رەفتارباشی، با باش بزانێ کە بەو کردارەی پەیکەری کۆمەڵایەتیمان دەباتە لێواری هەڵدێری نەمان و تەفروتوونابوون، ئاوەدانیمان دەکا بە وێرانە و کەلاوە، ئیتر کەس باوەڕی بە کەس نامێنێ و بێباوەڕی و بەدگومانی دەست بەسەر کۆمەڵگادا دەگرن و کەس لا لە کەس ناکاتەوە. ئیتر کەس گوێ لە پەند و ئامۆژگاری کەس ناگری و هەموو لە گێژاوی بێبڕواییدا تا بناگوێ نقوم دەبین. هەر لەوێشەوە ئیتر نە یەکیەتی دەمێنێ، نە هەستی هاریکاری و هاوسۆزی، چونکە هەستی خۆشەویستی و پشتگیری کاتێك پەرە دەسێنێ کە خەڵك باوەڕی بە یەکدی هەبێ.

دووکەس کە لە یەك ئەمین نەبن، هەرگیز ناتوانن یەك بگرن و پشت بە یەك ببەستن، بێ یەکگرتن و پشت بە یەك بەستنیش ناتوانین پێکەوە یەکدەنگی و یەك ئامانجی و یەکڕیزی دروست بکەین.

پاشماوەی هەیە

صالح بەدرخان

مارێکی حەوسەر

نەجمەدین مەنلا

نەجمەدین مەنلا، ئەوە ناوێکە کە بە بیستنی هەر خاوەن ناموسێك لەرز دایدەگرێ، هەر خاوەن غیرەتێك بە بیستنی ناوی نەجمەدین مەنلا، دڵی پڕ دەبێ لە نەفرەت و بێزهاتنەوە.

نەجمەدین مەنلا، یەکێك بووە لە خولامە هەرە چاکەکان و بەندە هەرە خوێنڕێژ و دڵسۆزەکانی ستەمکاری و ئیستیبداد.

معین ظالمك دنیاده ارباب دنائتدر کوپکدر ذوق الان صیاد بی انصافه خدمتدن

چاوساغی ستەمکار لە دونیادا نەفس نزمەکانن سەگ شادە بە خزمەتکاریی راوچی بێویژدان..

ئایا هەڵبژاردن و دانانی کەسێکی درندە سروشتی پیاوکوژی وەکو نەجمەدین مەنلا بۆ والیەتی ویلایەتێکی گرنگی وەکو بەغدا لەکەیەك نییە بە ناوچەوانی مەشرووتیەتە پیرۆزەکەمانەوە؟ نەجمەدین مەنلا کە بەرپرس بوو لە دارِزاندنی سەدەها کەس لەناو ژێر زەوییە ترسناکەکانی بابی زەبتییەدا کە کوشتارگای مەزلوومان و ستەمدیدەکان بوو و کەسی وەکو نەجیب مەلحەمەی تێدا قامچی وەشێن و ئەشکەنجەدەر بوو، ئایا کاتی ئەوە نەهاتووە ئەم لەکەیە لەسەر مەشرووتییەت لابدرێ؟

دوێنێ نوێنەرێکی بەڕێزی ئەنجومەنی مەبعووسان لە کاتێکدا کە باسی پێویستی ناردنی نەجمەدین مەنلای بۆ لای نەجیب مەلحەمەی شەریکە تاوانی دەکرد، کەسانی وەکو نوێنەران ڕەحمی بەگ و قەرەسو ئەفەندی کەوتنە پاڕانەوە و پەڕاندنەوەی نەجمەدین مەنلا.

باوەڕناکەم ڕەحمی بەگ، لە سۆنگەی ئەو زاوا و خەزوورییەتەوە کە باسی دەکەن، ئەوها بە پێچەوانەی ویژدانی خۆیەوە، کەوتبێتە پاڕانەوە بۆ نەجمەدین مەنلا، بەڵام نەجمەدین مەنلا پاڵەوانێکی ئەوتۆ زیرەك و بە توانایە، کە چۆن توانی (نیرۆنی) ئەم سەردەمە بکاتە دۆستی خۆی، ئەوهاش دەتوانێ ڕەحمی بەگیش نەرم بکا و بیکا بە دۆست. بەڵام با ڕەحمی بەگ دڵنیا بێت.

جا بەو شێوەیەی کارگوزارانی (یلدز)ی وێرانەماڵ کەسانی وەکو عیزەت و تەحسین و ئەبولهودا و هاوشێوەکانیان دایە بەر ڕەشەبای تف و لەعنەت و نەفرەت، ئەوا ڕابردووی نەجمەدین مەنلاش، بگرە ڕەفتاری ئەم چەند مانگەی بەغداشی گەلێ لەوان زیاتر دەیخاتە بەر لافاوی لەعنەت و چەمۆڵەبێزبوونەوە لایان.

ئێستا قەرەسو ئەفەندی کە لەویْ بۆتە پارێزەر و کاتی خۆی داواکاری گشتی نەجمەدین بوو لە هەموو کردارە زاڵمانە و بێویژدانانەکانی ئاگادار بوو، بەڕاستی ئێستا جێی سەرسوڕمانە چۆن خۆی لە هەموو ئەوانە گێل دەکا و دەکەوێتە بە سەروباڵ هەڵدانی ئەم تاوانبارەدا؟

ئایا قەرەسو ئەفەندی، ئەمە چاکەی ئەو هەموو قازانجەیە دەیداتەوە کە لە سەرینی وەرگرتنی دەعواوە لە نەجمەدین مەنلا و ئاسانکاری کردنی بۆی، وەری گرتبوو، ئایا چۆن توانی ویژدانی خۆی بخاتە بنی پێ و بکەوێتە چەڵتەچەڵتی داکۆکیکردن لێی!

نامانەویْ ئەوەندە ساویلکە بین لەم بارەیەوە، چونکە هیچ مەلبوسێکی عوسمانی تەنانەت هەستی برایەتی و باوکایەتیشی ناتوانیْ بەسەر هەستی کارگوزارییدا زاڵ بێت، بەڵام چونکە پاساوی ترمان نییە، جگە لە داخ خواردن بەو لاوە هیچی ترمان لە دەست نایەت.

ئەم بە درۆ خۆ بە لایەنگری مەشرووتییەت دەرخەرە، کە لە هەموو کردارە دزێوەکانی ئیستیبداد بەشدار بووە، کە لە هەموو دادگاکانی ئەنگیزیسیۆندا ئامادە بووە، لە هەموو ستەمکارییەکاندا بەشدار بووە و دەستی ئافەرینکردنی بە پشتی جانەوەرەکانی دەزگاکانی داپلۆسینەوە بووە، ئایا چۆن دەبیْ ئێستا ببیْ بە خاوەنی پلە و پایەی بەرز و بگەیەنرێتە ئاستی والیەتی بەغدا؟ دەبیْ چ دەستێکی بەهێزی لە پشتەوە بیْ کەوا سەرەڕای ئەم هەموو بەدکارییەی گەیاندیە پایەداری؟.

یەکێك لە ستەمکارییەکانی نەجمەدین، کە لە ژمارە نایەن، ئەوە بوو لەسەر ئەو هەموو ئەشکەنجەیەی کە بەرامبەر چوار کورد کە بە کوشتنی (رضوان) تۆمەتبار بوون ئێستا لە دادگا داوای لەسەر تۆمار کراوە.

ئەگەر دەعواکە لە لایەن ئەوانەوە، کە ئێستا لە والیەتی دەستیان بە باڵییەوە گرتووە، بەردی لەسەر دانەنرایە، ئەوا ئاشکرایە مەسەلەکە بۆ رای گشتی ئاشکرا دەکرا (هەر چەندە ئەگەر پەردەپۆشیش بکریْ، ئیفادەی داواکاران و شایەدی شایەدەکان و ئەو ئامێرانەی لە ئەشکەنجەدا بە کارهێنراون لە کاتی خۆیدا لە لایەن رۆژنامەکەمانەوە دەخرێنە بەرچاوی خەڵك).

لە بەرامبەر ئەو تاوانانەی کە ئەنجامی داون دڵنیام کە ئەوانەی داکۆکی لێ دەکەن کەوا نەجمەدین مەنلا سەد بەردی داوە بە پشتی جەنگیز و حەجاج و هۆلاکۆدا و کە ناوی ئەم بێت بە بار رەحمەت بۆ گۆری ئەوان دەنێردرێ، جا با ئەوانە بزانن کە سەرەنجامی ئەم داکۆکیکردنانەیان لێی تەنها پەنجەی پەشیمانی گەستن بەولاوە چیتر نابێ.

کوردستان چ سامانێکی لە دەرووندایە

تا ئێستا هیچ سوودێکی ئەوتۆ لە سەرچاوە سروشتییەکانی کوردستان وەرنەگیراوە.

چونکە خەڵك لە ئاسایش و ئەمنییەتی گیان وماڵی خۆیان دڵنیا نەبوون و کوردەکان بە دەستی کارگوزارە دەست و داوێنپیسەکانی دەوڵەتەوە یەخسیر بووبوون و وەکو پەز دایان دەدۆشین، هەرگیز نەبوونەتە خاوەنی سەرمایە و دەرامەت، ئەوەی هەیانبووە هەر بەشی تێرکردنی گەرووی پاشا و بەگەکانی کردووە.

هەرچی سەرمایەدارانی بێگانە بوون، ئەوەندە شتی خراپیان لە بارەی کوردان بیستبوو، بەتایبەتی لەسەر زمانی ئەو هاونیشتیمانانەمانەوە کە هاتبوونە کوردستان، ئیتر بەهیچ جۆرێك زاتی ئەوەیان نەدەکرد سەرمایەکانیان لە کوردستان بخەنە گەڕ و دڵنیاشم هەرگیز بیریان لەوە نەکردۆتەوە.

لەکاتێکدا ئەم سامانە گەورەیە گەر هەروەکو خۆی بێ سوود لێوەرگرتن بهێڵێرێتەوە نەك هەر هەڵەیەکی یەکجار گەورەیە، بەڵکو تاوانێکی زلیشە. لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان بەتایبەتی لە ویلایەتی وان، خەڵووز، قورقوشم، مس، قەڵای، بۆرەکس و دەیەها جۆری دیکەی کانزا و گۆگرد هەیە، جگە لەو کانیاوە کە ئاوی ساردی پڕ لە بیکاربۆناتی تێدایە.

دارستانی زۆر چڕ لە وڵاتەکە هەبوون، بەڵام بە درێژایی زەمان، هەمووی وێران کراوە. بە هەر حاڵ گەر تۆزێك هیمەتیان بۆ بکرێ بە ئاسانی زیندوو دەکرێنەوە.

لە کاتێکدا ئەم سامانە گەورەیەی کە سروشت بە ئێمەی بەخشیوە لە ئارادایە، دەبێ بۆچی تا ئێستا کەس بیری لە سوود لێوەرگرتنیان نەکردبێتەوە؟ کەچی لە شوێنی وەکو ئەستەموول، ئیزمیر و ئەطەنە و چەندین جێی تر بەدوای ناندا بگەڕێین و ڕەزالەت و سەفالەت بەدوای ژیاندا قبوول بکەین و لە وڵاتی غەریبی داڕزێین؟

ئەوەی راست بێ، گەر لەناو کورداندا یەك تاکە سەرمایەدار بە تەنها بکەوێتە کاریش هیچ شتێکی وای دەست ناکەوێ، بەڵام گەر دە یان بیست کەس بکەونە یەك بە ئاسانی دەتوانن لەم بوارەدا ئەنجامی گەورە بەدەست بهێنن.

پاشماوەی هەیە

وتە بەنرخەکانی جەنابی عەبدولڕەحمان بەگی کوڕی بەدرخان پاشا
(ئەم وتارە لە کۆنفرانسێکی تاشناقسوتێوندا دراوە)

هاونیشتیمانە بەڕێزەکان!

ئەو فەلاکەت و لێقەومانە گەورەیەی کە یەڵدز (یلدز کۆشکی فەرمی سوڵتانی عوسمانی بووە و لێرەدا مەبەست لێی سوڵتان و دار و دەستەکەیەتی - وەرگێڕ) لە سەردەمی زۆرداریيدا بەسەر گشت سەرزەمینی عوسمانی، بەتایبەتی ولایەتەکانی ئەنەدۆڵ، کە زادەگای ئێمەن، هێناوە، ئەوە سی و دوو ساڵی ڕەبەقە لە سەرینی دەست بە پشتدادانی تەڵەکەبازانەی دەوڵەتەوە بەردەوامە. باوەڕناکەم هەر کەسێك کە ئاگاداری ئەم کردارە ناشیرین و زشتە بێ لە داخا دڵی پڕ لە خوێن و ژان نەبووبێ.

مەدحەت بەگی برام لە میسر، خۆشم لە ئەوروپا و لە شوێنێك، کە پەنجەی زۆرداری پێمان نەدەگەیشت، لە ڕێگای ڕۆژنامەی (**کوردستان**)ەوە، کە پێکەوە بڵاومان دەکردەوە، ئەوەی بۆمان کرابێ لە بواری بڵاوکردنەوەی نووسین، بۆ نەهێشتنی ناکۆکی لە نێوان کورد و ئەرمەنیدا، درێغیمان نەکردووە، واتە ئێمە بە کردار ئەو ئەرکەمان بەجێ هێنا کە دەکەوێتە ئەستۆمان. هیچ گومانیشم لەوەدا نییە کە براکانی دیکەشم لەم هەستەدا لە ئێمە جیا نین. بەڵام لەبەر پێویستی

زەمـان و بـارودۆخ و چـونکە نەیانـدەتوانی لـە ئەسـتەموولّ دەرچـن لـەم هـەولّ و تەقەلاّیەی ئێمەدا بە کردار بەشدارییان نەکردووە، لەگەلّ ئەوەشدا لـە دەوروبـەری خۆیـان کورتیـان نـەهێناوە. لـە دەی تـەمووزدا قـانوونی ئاسـایی گەڕایـەوە، بەردەستی میللەت. ئەمە بۆ گشت عوسمانییەکان رەحمەتێکی خواییە و بە هەولّ و فیداکاری گەل و سونگی سەربازەکان، پاش ئەوەی سی و دوو سالّ لە دەستمان دەرکـرا و لەلایـەن زۆرداریـیـەوە خرایـە ژێـر بـەردەوە، گەڕایـەوە و لەگـەلّ خۆیـدا مژدەی ئازادی هێنا.

زۆرداری کە ئەم هەموو ڕۆڵەیەی نیشتیمانی داڕزاند، لابردن و سڕینەوەی ئـەم زۆرداریـیـە کـە سەرچـاوەکەی لـە سـەرای یلـدزەوە سـەر دەردەخـا بـۆ هـەموو عوسمانییەکان بۆتە دەردێکی گەلێك لە ڕشانەوە و کولێرا و پەتا خراپتر، وا ئێستا قسە و فەرمانەکانی وەکو نەبوویان لێ هـاتووە، بـەم کـردارە دیـوارێکی ئەسـتوور لەبەردەم زولّم و زۆرداریدا دروست کرا. ئیتر وا کـورد و ئەرمـەنی کـە لەسـەردەمی حوکمفەرمایی یلدزدا دەستیان چووبووە خوێنی یەکدا، ئێستا وا پێك هاتن و بوون بە یەك، بوون بە برا، بەلاّم ئەی هاولاّتیانی بەڕێز، ئەی ڕۆڵەکانی هەمان نیشـتمان، هەمان خـاك یـا باشـترە بلّـێم، ڕۆڵـەکانی هـەمان دایك، ئامـادەبووانی بـەڕێز، لـەم پێکەوە گردبونـەوەمان مەبەسـتمان ئـەوە نییـە دروسـتکردنی پەیوەنـدی نێـوان کورد و ئەرمەنی تەنها لە چوارچێوەی قسەدا ڕابگیرێ، مەبەستمان ئەوەیـە ببێتـە بەندی برایەتی، یا دەبێ بە کردار ببین بە بـرا، بـەو پەیوەنـدی برایەتییـە سـوودی ئەرمەنی سوود بێ بۆ کـورد، زیـانی ئەرمـەنی زیـان بـێ بـۆ کـورد، دەمانـەوێ بـە ڕاستی، بە دلّ و گیان، بە کردار ئەم قسەیە بهێنینە دی!

ئامـادەبووان! ئـەوەی کـە ئینسـان بـە ئینسـانەوە شـەتەك دەدا بریتییـە لـە (**نیشتیمان**)، (**زمان**)، (**ئاین**)، ئەمانە پەیوەندی یەکجار گرنگن. جا با لەبارەی ئەم بابەتە گرنگانەوە نەختێك بدوێین:

با لەپێشدا باس لە نیشتیمان بکەین، نیشتیمان واتە هاوکاری کە مایەی هەرە سـەرەکی بەختـەوەریی مرۆڤەکانـە، مرۆڤـەکان، نـەك تـەنها لـە ئاسـتی نـاو هاونیشـتمانییەکانی خۆیانـدا، بـەڵکو لـە ئاسـتی هـەموو مرۆڤایەتیـدا، گـەر بێتـو دەستی یارمەتی و یاریدەکردن بۆ یەکدی درێژ بکەن، ئەوا بەوە گەلێك خزمەت بـە

سوود و قازانجە تایبەتییەکانی خۆشیان دەکەن. لەبەر ئەمە زۆر سروشتییە گەر کورد و ئەرمەنەکان، کە لە دامێنی هەمان چیاکان و لە کنار هەمان ڕووبار و گۆمەکان و لەژێر هەمان ئاسماندا لە دایك بوون و پێگەیشتوون، پێکەوە دەست بخەنە ناو دەست و شان بدەنە شان و ژیانێکی پڕ ئاسایش و بەختەوەری ببەنە سەر. ئەو پێکەوە ژیانە برایانەیە بێگومان ئاسوودەیی و سرەوتیشیان بۆ دەستەبەر دەکا. هیچ گومان لەوەدا نییە ئەو مرۆڤانەی کە لە سیمادا هاوشێوەن لە هەڵسوکەوتی رووحیشدا لە یەك دەچن، ئێوە بنۆڕنە سیمای کوردان و ئەرمەنییان بزانن چەند لێك دەچن. کەواتە ئەم دووانە لە هەست و نەستیشدا چون یەکن. هەموومان دەزانین کە سەرکەوتن و پێشکەوتنی هەر گەلێك کاتێك دێنە دی کە ئەندامەکانی لە بوارە رووحییەکاندا لێك بچن. لێرەوە دەتوانین بڵێین کە نیشتیمانەکەتان ئێوەی چون یەك ئافراندووە. لەیەك هەوێر دروستی کردوون، بۆیە سوود و زیان و چاکە و خراپەشتان هەریەکە. با بێینە سەر زمان: هەموو کەس بە ئاشکرایی دەزانێ کە وێکچوونێکی زۆر لە نێوان هەردوو زمانی کوردی و ئەرمەنیدا هەیە، بەڵام تەنها بۆ ئەگەر، با بڵێین دوو زمانی تەواو لێك جیان، ئایا پێکەوە هاوکاریکردنمان، دەست خستنە ناو دەستمان بە سوودی هەردوولامان ناشکێتەوە، ئایا ئەمە نابێتە مایەی بەرپابوونی ئاشتی و خۆشگوزەرانی بۆ هەردوو لامان! بەکورتی، ئەگەر هەردوولایەن بە تەبایی و برایانە لە پەنای یەکدا بژین ئیتر کەس ناتوانێ لەجیاتی (بەگ) بە کورد و ئەرمەنی بڵێ (مەگ)، و هیچ شتێکی ئەوتۆ نامێنێ بۆ هەر کەسێك کە تۆزقاڵێك مێشکی لە کەللەدا، ئیتر ناکۆکی و دووبەرەکی بخاتە نێوانمانەوە.

ئێستا، با بێینە سەر مەسەلەی (ئاین) کە هەندێ جار دەبێتە بابەتی ناکۆکی و هەندێ جاری تر دەبێتە بابەتی جیاکاری لە نێوانماندا.

ئێمە لە سەرەوە باسی سوودەکانی پێکەوەژیانی تەبا و ئاسوودانەمان کرد لە نێوان هەموو مرۆڤەکان، بەتایبەتی هاونیشتمانانندا، بەڵام با بزانین ئایا ئاین بەربەستە لەبەردەم ئەم کارە پیرۆزەدا کە دەبێتە مایەی بەختەوەری و شادیی هەموو بەشەرییەت؟ بێگومان نەخێر! بەربەست نییە!

له ئاینی ئیسلامدا، به هیچ جۆرێك دەستدرێژیکردن بۆ سەر ماڵ و گیانی برایانی کریستیانمان ڕەوا نەبینراوە. لەم ڕووەوە تەنانەت بچووکترین کەلێن بوونی نییە. بە پێچەوانەوە هیچ جیاوازییەك لە ئیسلامدا نییە لەنێوان مافی مسوڵمان و کریستیاندا، و هەموو دەستدرێژییەك بۆ سەر مافی کریستیانێك بە قەی دەستدرێژیکردن بۆ سەر مافی مسوڵمانێك ناڕەوا و نەکردەنی و نەفرەت لێکراوە و بە گوناهی گەورە دادەنرێ.

هیچ گومانم لەوە نییە کە ئەو ئاینەی برایانی کریستیانم پەیڕەوی دەکەن بە هیچ کلۆجێك ڕێگا بە دەستدرێژیکردن بۆ سەر مافی مسوڵمانان نادات و هەمیشە ئاین و مەزەب مافی هەموو مرۆڤەکان بە پیرۆز و پارێزراو دادەنێن.

ئایا هاتوچۆکردنی ئەرمەنییەکان بۆ کڵێسەکانیان چ زیانێك بە کەسێکی کورد دەگەیەنێ؟ نەخێر! لە بەرامبەردا ئایا هاتوچۆکردنی کوردان بۆ مزگەوتەکانیان چ زیانێك بە ئەرمەنێك دەگەیەنێ؟ دیسان، نەخێر!

کەواتە، ئەو فیتنە و فەسادیەی لە نێوان مرۆڤەکاندا دەخولقێنرێ هیچ پەیوەندییان بە ئاینەوە نییە، بەڵکو دەرهاتەی جەهالەت و نەزانیی هەندێ کەسە.

هاونیشتیمانە خۆشەویستەکان!

بەم جۆرە ئاشکرا دەردەکەوێ کە جیاوازی ئاین و زمان هیچ هۆ نین بۆ لێك ترازانمان. ئێمە کە ڕۆڵەی یەك نیشتیمانین، قازانج و دواڕۆژی هەموومان لە پێکەوە ژیانی ئاشتییانەماندایە، جا ئەوەی کە بۆتە مایەی تێکدان و چرژانی بارودۆخەکە و، لێککردنی کوڕ لە باوك و کچ لە دایك و برا لە برا، چەپەڵییەکانی سەرایە، بۆ کوژاندنەوەی ئاگری ئەم فیتنەیە ئەرمەنی و کوردەکان کە زادەی یەك ڕەگەزن، دەبێ دەست بخەنە ناو دەست و بە دڵ و بەگیان تێبکۆشن بۆ کۆتاییهێنان بەم هەموو ستەم و تاوانەی کە سی و دوو ساڵی ڕەبەقە بەرامبەریان ئەنجام دەدرێ و پێکەوە بکەونە خەمی ئاوەدانکردنەوە و سەرلەنوێ بنیاتنانەوەی نیشتیمانە خۆشەویست و وێرانەکەیان، ئێمە هیواداریین ئەم ئومێدەمان بێتە دی.

دوابەدوای عەبدولڕەحمان بەگ، هەر یەکە لە نوێنەری وان پاپا زیان ئەفەندی بە زمانی ئەرمەنی، حوسێن پاشای کوڕی بەدرخان پاشا بە کوردی و مەعلومان ئەفەندی بە ئەرمەنی و خاچادۆر ئەفەندی بە تورکی، وتار خوێندرایەوە. خاچادۆر ئەفەندی هیوای دەربڕی کە خراپکارییەکانی سەردەمی زۆرداری و ئیستیبداد جارێکی تر ڕوونەدەنەوە و کورد و ئەرمەنی پێکەوە دەست لەناو دەست بکەونەوە بۆ تێکۆشان و هەوڵدان بۆ ئاوەدانکردنەوە و ئاسوودەیی نیشتیمان. پاشان سوپاسی خۆی بۆ بەدرخانییەکان دەرخست لەسەر ئەوەی هەمیشە لە کۆنفرانسەکاندا ناڕەزاییان دەربڕیوە بەرامبەر هەر جۆرە دەستدرێژییەك بۆ سەر گیان و ماڵ و موڵکی ئەرمەنییەکان و لەو بوارەدا چەندین تەلگورافیان بۆ هەندێ سەرۆك و گەورە پیاوانی کوردستان ناردووە و داوای دەست پارێزی تەواویان لێیان کردووە. هەروەها ستایشی ئەوەی کرد کە عەبدوڕەحمان بەگ لە دوانزە ساڵ لەوەبەرەوە لەڕێی ڕۆژنامەی کوردستانەکەیەوە هەمیشە ئامۆژگاری ئینسانییەتکارانەی کوردەکانی کردووە و چ بە تورکی و چ بە کوردی بەو بابەتانەی لەوێدا دژ بە حوکمی زۆرداری سوودێکی زۆر بە ئەرمەنییەکان گەیاندووە و بە ناوی ڕێکخراوی تاشناقسوتیۆنەوە دەستی برایەتی بۆ عەبدوڕەحمان بەگ درێژ کرد.

لە بەرامبەردا، عەبدوڕەحمان بەگ دیسانەوە چووەوە سەر مینبەر و وتی بە ناوی ئینسانییەت و برایەتی و دۆستایەتی و دوارۆژی پرشنگدار بۆ موڵك و میللەت، ئەوا بە شانازییەوە دەست دەخەمە ناو ئەو دەستە برایانەیەوە و لە ناخی دەروونما بە گەرمی دەیگوشم. دانیشتوان بەم قسانە ئەوەندە بە گەرمی هاتنە جۆش، کە گشتیان هەستانە سەر پێ و کردیان بە چەپڵەڕێزان.

عەزمانێ مەیێ کرمانجی

دەولەت سەری خوندینێ و زانینێ فەلا زوودە ئازای بەرینە ژ زولم و ئەسیرییا شاە و پادشاهان ئازابوونە ژی مال و جان و عەرضی خو ئەمین بوونە، ژ تو تشتا ترسا وان نەما ژی خورا مەکتەب و مەدرەسە ڤەکرین حەمو بوونە خودی هونەر و مەعریفەت وەکو هسترا نەمانە لبن بارا شکر ژی خدێرا ئازای ئیدی گهاشت مە ژی

وەکو ئەم ژی رییا دەولەت نك خۆ بگرن دەستێ خو ژی زولم و کوشتنا بکشین مالی کەس نەدزین ل حەلالی خو رازی بیبن مەکتەبا ڤەکن علم و هونەر و مەعریفەت و صەنعەتێن قەنج ژی خورا بکرن بزانن کو علم و هونەر و مەعریفەت و صنعەت ل دنیای و ئاخرەتی مرۆڤا ژی عەزاب و سەفالەت و رەزیلی دژواری مە ها دکت دەما مرۆڤ نەسڤیل نە ژاریەن دڤێ سەرفراز و نامدار بە. ئەی قەومێ نەجیبێ کوردان، ئەی کوردێن خوەی ناموس و حەمیەت و سەخا و شەجاعەت، سەرفرازی ژی رەبینی ژ فەقیری چەترە، سەرفرازی ژی چدبە ژی علم و خوندینێ قەنجیا ئاخرەتی ژی چە حاصل دبت ژی علم و خوندینی رەضا خدێ مرۆڤ ژی چەوزانت ژی خوندینێ ئیدی جەهل بەسە ژبۆ خدێ مەکتەبا ڤەکن زارۆکا بدن خوندن بعەلمینن صەنعەتا و حەتا حەدیثا فەخری عالەم (اطلب العلم من المهد الى اللحد) روس خدای پێغەمبەر ژی تەحصیلا علمی ژی مهەتکی حەتا تربی فەرمان دکت ئەف رییا نەزانا کریتی نە رێکەك قەنجە ئیدی ریا خدی و پێغەمبەر بکرن نە ریێ بەسە ئەی مەلا و سەیدای مین خودی وقار ئەی فوضەلاو سەیدای مین سەرفراز وەلات، وەلاتێن مە ئەو کوردێن دلپاك، ئەو کوردێن خوەی بەخت و نەجیب گەلەك هێسانی تێن ل سەر رییا راست، فەضل و کەمالا وە، راستیا وە ئەم دزانن ژی وەلاتیانرە بژین ریا قەنج نیشانی وان بکن ئەڤ شبا ژی سفلی سەیدای مای خودان کەمالن ئون هیمەت بکن تەوفیق ژی ژ خودێیە پاشی رۆژا قیامتی ل حضورا خدێدە مەلا و سەیدا شەرمسار دین بزانین.

لاوێ ئەمیر بەدرخان
حسێن کەنعان

کوردستان

مالباتا ئەمیر بەدرخان ژ قەنجیا کوردان دلخۆش ژ خراپیا کوردان دلناخۆش دبن، مەقصەدا دەرخستنا ڤی جەریدەیێ ژی سەلامەتا وەلاترایە چە قەنجیا ژ دەستی مالباتا ئەمیر بەدرخان بیت وی بیکن هون ژی حالی ولات ژ مەرا بنویسین دا ئەم بزانین چاوە خدمەتی ژ ولاتی خورا بکن.

ئاری كرن هەر ئاری كرن
شیرەتەك ژ كوردا رە

ئاری كرن لناڤ حەمی خەلكیدە لازمە، لناڤ وەلاتیا زێدەتر لازمە، وەكی ئاری كرن لناڤ ملەتادە نەبت خۆشییا كەسی نامینت خەلك ژار دبن، خەلك هەڤدو دكوژن، دبت سەبەبا خەسارا ئاخیرەت و دنیایێ، زارۆك ژنك ژار و پەرێشان دبن، نەیاری حەتا مرنێ نەیاری دبت.

ژبەر ڤان حالی خراب چڤا كتێبی ژ ئالی یێ خودی هاتنە ئاریكارییێ ئەمر دكت، ئیتاعەت كرنا ڤی ئەمری لسەر مە فەرضە، دڤێ ڤی ئەمری تو جارا ئەم ژبیر نەكن وەكی ئاری كرن لناڤ خەلكیدە هەبیا سی و هەوڤا سال پەریشانی، غەریبی، فەقیری، زەلیلی، كوشتن نەدبی، مالا خەلكی خراپ نەدبی، حەمدی ژ خودێرە بكن ئازادی كەت دەستی مەدە. پاش نهو ئاری كرن و تفاقی خوشتر ژی دبت، دڤێ ئەم حەمی قەدری ڤی ئازادیێ بزانین نەبێژن ئەڤ ئەرمەنیە ئەڤ قتولیكە.

فەرقی نەكن هون حەمی مرۆڤی ولاتەكینە ل ناڤ وەدە دائیما تفاق و ئاری كرن هەبت وەكی هون هەر ئاری هەڤدو بكن وەلاتی دە بێشك حەتا قیامەتی مەعمور و مەسعود بت زولم و ئیستیبداد توجا نابت ژاری و فەقیری نامینت وەكی تفاقی و ئاری كرن ناڤ بینا وە دبیت صەنعەت و مەعریفەت ژی وی حاصل ببت هون حەمی ژی دەولەمەند بن محتاج كەسی نابن ڤی حاجەتی صاغی هەبت ئاری كرن هەر ئاری كرن تفاقی هەر تفاقی.

ڤێجا ئەم پیچەكی ژی بەحثا سەبەبا ئاری كرنێ بكن كا ئاری كرن چاوە حاصل دبت.

وەك ئەز زانم كەس مالی كەسی نەخوت كەسی تەعدایێ ل كەسی نەكت، كەسی دلی كەسی نەشكینت، كی مرۆڤی دەوری ئیستیبدادی مالی یەكی خواربت یان حەقی وی بدت یان دلی وی چێكت دا ئەو حەق لێ حەلال ببت، دلێ خۆدە نەیاریی نەهەبت چڤا قەنجی ژ دەست مرۆڤ بیت ئاریكاریا هەڤدو بكیت ئەمری خودێ و پێغەمبەر قانونا عوسمانی توجا ژ بیر نەكیت وەلێ ئیتاعەتی بكین د یەك دل و جان بن.

دڤێ ئەم بەحسا ئاری کرنا عمومی ژی بکن ئـەم قـەنج بـزانن تفاقـا عمـومی ژ مەرە فەرضە، کەسی نەبێژە ئەڤ ترکە کەسی نەبێژە ئـەڤ عەرەبـە کەسـی نەبێـژە ئەڤ ئەرتودوکنەبێژە ئـەڤ چەرکەسـە، کـەس نەبێـژە ئـەڤ لازە، کـەس نەبێـژە ئـەڤ بۆشناقە، کەس نەبێژە ئەڤ فەلەیە، بێژن ئەم حەموو برانە، ئاریکـاری ڤـان حـەمیا بکین، حەمی ملەت بنی ناڤی عوسمانیدە خویی تفاق و محەبەت بـبن کـەنگی یـەك دوو ملـەتا خـو دان ئـالیکی ئیسـتیبداد و پەریشـانی زولم و تەعـدا وەك بـەری مـە حەمیا خراپ و ژار بکیت. ژبـەر ڤـی سـەبەبی تفـاقی هـەر تفـاقی حـەتا عاقیبـەتێ وەکی تفاقی هەبت تەوفیقا خودی ژ وی هەر هەڤال بت.

لاوێ ئەمیر بەدرخان

ئەمین عالی

ل کوردستانێ چی هەنە

بەلێ وەلاتێ خوە بجڤینن: پەرا بدن هۆ. گەلەك مەردێن کورد هەنـە خونـدایی و ژێ هاتینە، عومرێ خـوە لغوربـەتا بوراندنـە، حـەمی تشـتا دزانـن، ئێکـی ژ وان وەلاتییە خوەرە خێرەکی رێکن، بخوازن وێ دەرێ، ئەوی بچە، فکـرە چ مەعـدەن هەنـە ل نـاو ولات دە صـەرف دبـە. ئیـی نهـۆ رە ئیمتیـازا وی بخـوازە و بدەسـت دەرئانینا وی تنە بکە ژ وێ ژی فائیدا مەزن ئەوە پەرەیێن وەلاتیا ل وەلاتـدە ئـێ بمینە. ژارێن کوردا ژی ئێن ل وەلاتە ئیشا ببینن، ئیدی خوە ناوێژن غوربەتا، نابن ئەسیری نەئەوا.

پاشی ژی ئێ رۆژەك بێ، دەولەتی وان حـەمیا چـێکە، هـەر ئالیـا وەلاتـی وی شەمەندوفەر بچتێ.

مەڤەلا نهۆ ل وانیٚ فابریقەك یا ئاری و یا قوماشی چیێکن، نێزیك وانـدەرا ژی مەعدەنیکی کمـوری ببیـنن، بشـوغلینن. پـەز زەحفـە ژ هوریـا وی پـەزی قوماشـا چێکن. شونا قوماشی جلێن خوە ژ دەر بینن بکرن، هندە پەرە بدن، هونی هوریـا پەزی خـوە بفرۆشـن، ژوی فائیـدا وەیـێ ببـە. زارویـێن ژارایـی دەرکـەون دەشـتی گیاهن بویایی ڤیك بدن بفرۆشن ئەوژی ژوی ئێ پەرا بدن هۆ. میرێن بێ شوغل ئێن ل وان فابریقا بشوغلنن نەفـەقا رۆژا خـوە وێ دەرێخـن. وە بـەلکی زێـدە دەرێخـن

ڕۆژەك ببن خۆی مال و نەوال، كونجی هونێ لوێدەری بقنج بفرۆشن هـونی قومـاش و ئاری ژ نهۆ ئەرزان بكرن، ئەو حەمی فائیدەیی وە نەكی ولاتیا بزمانەكی هندكدە دلخند دكن.هن عەردێ وەلیت نە ئـێ چـاندنیە لـێ بـارا مـەزن ڤـی چـاندن و قـەنج مەحصـول ددە، عـەردێ لنـاڤ فـورات و دجلـەیی، عـەردێ جـەزیرە وە قـابیلی زراعەتییە، ژ نەوالا نیلی چێترە، لێ چـاندنی قـەنج نـزانن، بعـادەتی بـەری دكـرن، دڤێ ئەم وان عادەتا بەردن، نهۆ عادەتێن قـەنج و ب فائیـدە هەنـە، ئـەم وان یـەك بدن و چاندنی ولی بكن، هنكە هەكە نهۆ لسەری سەدا دە بیت یـێ ل سـەدا پنجـی بیت.

عەجـەبا حكومـەت ژی كـەنگی وێ ببینـت بـیرا خـوە لـوەلاتی كـوردا ژی مەكتەبێن صەنعەت و چاندنی ڤەكت.

هەكە دەولەتی مەكتەب لواندەرا ڤەكر، كوچـە ژی بعەلماندنا، چـاندن گەلـەك ببیا، هنەكی فائیدا حكومەتی ژ وەلات ژ نهۆ زێدەتر، گەلەك زێدەتر نەدبی.

بوی كیرەژی ئەو ئیشێ مە گوتی، بێ ئاریكاریا حكومەتی نابت، دوێ دەولەت ئاری كوردا بكت. هنگی ئەو حەمی ئێ ببن و قەنج چێ ببن.

وەلاتی دڤی چاوە بن

بـەری چـەند ڕۆژەكـی عەبـدوڵڵا زوهـدی بـەگ خـوەیی یكـی غەزەتـەیی: ب ئینگلیزیكی خون قەلەم خورت شـتغلیە، ئینگلیزیـی گـوتی یـی: (هەكـە مـرو بـوی خراپ ژ باژارا دەركەوت و ولات تەرەقی بكن. بەری حەمیا دڤێ هشی ولاتیا تەربیە بكن و مەزن بكـن، ئینگلیـز بپـاپۆرینی خـوەیی شـەری ناودانـە لنـاڤ دەولـەتادە ژ حەمیا خورتر بن. ئەو دەولەتا خورت و مـەزن ژ پـاپورینی خـو زێـدە پشـتا خـوە بهشی خەلكێ خوە قایم دكت و بهشێ وان سەربلند دبت. ئـێن ئیشـێ وی دەولـەت چێدكت. یی چاڤ لئیشێ وی وەدكت و ددە چێكرن حـەمی هشـی خـەلكی و چـاو و گرینا خەلكی وینە. لوی دەری وەكی ناظرەك ژ وان روتینـە مـەزلا ئیشـی خـوەدە دوشغلە دزانە كی چاوی خەلكی حەمیا لسەر وی ڤە كری یە. دە ئیدی یەكی هۆلی بزانە كو حەمی خەلك بهشن و چاڤ دانە سەر حەرەكەتێن وی. توجا دكـارە تشـتی خراب بكە. ئەو پێكاهاتنا مەزن ژ وی دەولەتا خورت و مـەزن تـنێ ڕەیـە. خـەلكی

دەولەتا فرانسز گەلەك مروڤین بلـەزن.، ژ تشـتەك كچك خـوە دیـن دكـن، ژ هشـی خورت پترپی لزبینە دکەون. خرابیێن ها تێ سەرێ وی دەولەتی حەمی ژویکی بـی لێ ئەوان ژی ئەو خرابی لخوە دی وزانی.

دەست هلانینی، شوغلێن دابردن، رێك قـەنج و بفائیـدە بكرنـی. نهۆ ئیـدی ژ حەمی تشتا رە قەنج فکر دكنی، بێ خێری ناکەون. بەرینهۆ یەك ژوانی قەنج بێژە، ئان قەنج بنڤیسە ئەدەبی ژ خرابیا ناظر كی دشـتغلی، دنویسـی، هـەما ئـەو خـەلك لهۆ دكەتنێ، تێكەلهۆ دبین، ناظرینی خوەخمی دگاهرتنی، نهۆنەوەی، کـی بـوی و کەدوی بێژە، دنویسە ئەو ژی گوە ددنـی، هەکـە خەبـەری دی راسـت بـت، دبێـژن راستە، ژ دەولەتا خوە وی تشتی دخوازن، هەکە وان خەبەر پشتوە داڤێژن و گوە نادنێ.

دەولەتا ئالمانیایێ ژی دەولەتەکی ژ قەنجیا خەلکێ خوە و ژ بلندیا حکومـەتا خو رە گەلەك دشوغلە، وی دەولەتی هەر هشی خـەلكی لسـەر مێـرا نییـە و لسـەر عەسـکەرتییە خـویی کریـە، مـرووان ببینـە دبێـژە ڤـی حـەمی عەسـکەرن، قوماندارێرانژی حکومەتە، لێ نهۆ ئـەو ژی سـەر خـو وە هـاتن. زانـین کـی مێرانـی تەنێ ئیش ناکە، خوەبهش کرن، دا ئیش بمرانی یە ژی نەبت بکارینی بکـن. ئیـدی هون عوسمانلی ژی محتاجی هش و حکمەتێ نـە، دڤـێ هـون هـەر دەسـت هلیـنن، بێژن بشغلن واهشی ولاتـی یـە خـوە روخـایی بکـن، قـەنجی و خراپـی یـە بـزانین، بزمانەکی سیس گوندی و بازاری بزانن.

پاشیا وی هەیە

ئاگاداری

ئەو کتێبانەی ئەمجارە لە چاپخانەی (اخوت) چاپکراون.

نخبة الفكر وەرگێڕان	لەبارەی ئوسوولی حەدیسەوەیە
هەزار و دووسەد حەدیسی شەریف	یەکێکە لە کتێبە کەم هاوتاکان
روض ورد	شەرحی ئەسمای حوسنا

ئەحمەد سوڕەیا

چاپخانەی ئوخووەت

پاشكۆی ژماره (٢)

ژماره ٢٦٤ — ٤ (اون بیرنجی سنه- سالا یازدەییْ) حەب ــ٤

هەفت رۆژا جارەكی دەردكەڤە ژبەر خوەشبوراندن و عەلماندنا صەنعەت و مەعریفەتێیە

رۆژنامەیەكە بۆ گەیشتن بە زانست و هونەر و بۆ هاندانی كوردان هەفتانە بە زمانی توركی و كوردی دەردەچیْ

٥ مارت ٣٢٤ ١٨ی ئاداری ١٩٠٩ ٢٦ صەفەر ٣٢٧

وینەی ئەو داوایەی پێشكەش بە نەزارەت (وەزارەتی) دادی بەڕێز كراوە:

لەسەر كوشتنی ئەمینداری هەرە پێشووی شار رەضوان پاشا لە (١٠)ی مانگی مارتی ساڵی (هەزار و) سێسەد و بیستەوە، ئەمین ئەسعەد ئەمین عەبدوڵلا كە پیاوێكی كوردە كە بە گومان گیراوە. نەجمەدین مەنلا و تاقمەكەی ڕەزا بەگ و سەدرەدین بەگ، بە تەجاوزكردنی دەسەڵاتی یاسایی، كەوتوونەتە لێكۆڵینەوە لەگەڵیدا، نەجمەدین بە دەسەڵاتی رابردووی لە پۆستی پێشووی وەكو داواكاری گشتی دادگای پێداچوونەوەی دەری سەعادەت ئەم كارەی كردووە. ئەوان دەستی ئەمینیان خستۆتە نێوان مەنگەنەوە تاكو ئەوەی خوێن لە پەنجەكانیەوە فچقەی كردووە، دوایی گۆشتی لەشیان بە گاز پارچە پارچە لێكردۆتەوە، دوایی بەڕووتی لە ناو تەڵانگەوە هەڵیانواسیوە و پاش ئاوی ساردڕشتن بەسەریدا داركاری دڕاندانەیان كردووە تا لە هۆشی خۆی چووە، كە لە لێدانی ماندوو بوونە ئینجا ناردوویانە بۆ نەخۆشخانە، تا بێتەوە سەرخۆی و دووبارە كەوتوونەتەوە ئەشكەنجەدانی لەو ناوەدا، چەندجار بەرامبەر ئێمە قسەی ناڕەوا و نەشیاویان كردووە.

لـەو کاتـەدا، میرەلایـەك کـە بەرپرسـی بەندیخانـەی دەری سـەعادەت بـووە، هەروەها بەڕێوەبەر رەزا بەگ و وەردیان فەرهاد ئاغا و حوسێنی چاوشی ژاندارمـە هەموو ئەمەیان بە چاوی خۆیان بینیوە، جگە لەمە کەسێك کـە لـەو سـەروبەندەدا مەئمووری خەستەخانەی بەندیخانەی گشتی بووە و ئێستا ناوی نازانین و بێگومان لە کاتی لێکۆڵینەوەدا دەردەکەوێ، هەموو ئاگاداری کارەساتەکەن.

هــەر لـەو سـەرو بەنـدەدا، بەنـدە و چـەند هـاوەڵێکم پـاش ئـەوەی نراینـە پاپۆڕەوە، دوای بەدوای گرتنمان لە هەمان شەودا، یەکسـەر بـۆ تەرابلۆسـی رۆژاوا دوورخراینەوە. ئەم رەفتارە لە سەردەمی زۆرداری و ئیسـتیبدادا کـارێکی یـەکجار باو بوو. نەجمەدین مەنلای نـاوبراو و سـێ پیـاوی تـر کـە ناویـان نـازانین لـە دەی نیسـانی ئـەو سـاڵەدا گەیشـتنە تـەرابلوس و دەسـتیان کـرد بـە داپشـکنین و لێکۆڵینـەوە لەگەڵمانـدا. بـە رۆژەوە بێوچـان لـە دواندنمانـدا بـوون لـە مەرکـەزی فەرمانداریەتی تەرابلوس، شەوانیش لەو ماڵـەدا کـە لەلایـەن شـارەوانییەوە بۆیـان تەرخان کرابوو سەرگەرمی ئامادەکردنی پلان و پرسیاری رۆژی دوایی بـوون. بـەم جۆرە ئەم هەیئەتە دە رۆژی رەبەقی لـە پرسـیارکردن و داپشـکنین و لێکۆڵینـەوە بردەسەر. لەو ناوەدا ئیفادەیەکی زۆریان شێواند و بەندوباوێکی زۆریان هۆنییەوە، هـەموویان رازانـدەوە وە بـۆ ئیمـزای موستەنتیقێکیشـیان خسـتە پـاڵی فایلەکـە، هەرچەندە ئێمە ئەوەی ناوی موستەنتیق بێ بە چاوی خۆمان نەمانـدی، ئەوەنـدە نەبێ نووسرابوو: مستەفا ئەفەندی. دوای بیسـت رۆژ تێگەیشـتین کـە هـەموو ئـەم فایلەیان بە هەڕەشە و ترساندن پڕ کردبووەوە و ئیمزا بەندیشیان بۆ رازاندبوەوە. لەبەر ئەوەی کە لە کـاتی لێکۆڵینـەوە لەگەڵمانـدا نەجمـەدین مـەنلا و تاخمەکـەی لەگەڵ هەندێکیاندا جنێو و قسەی سووك و ئەزیەتدانیان بەکارهێنا و لـە دەرەوەی بەندیخانە لە ناو زیندانەکانـدا، ئـەم کارەیـان دەکرد و لەبـەر ئـەوەی هـەموو ئـەو فایلـەی رێکیـان خسـتوو سـاختە و بـێ بنـەما بـوون، بـە زۆر بـێ خوێندنـەوە بـە حەسەن ئەفەندی وەکیلی سەرۆکی هەیئەتی تاوانبارکردن واژۆیان کردبوو، چونکە ئەو وتبووی من لەم کارە ئاگادارنیم و ئیمزای ناکەم. ئەو مەزبەتەیـە بـە ئاگـاداری عوسمان ئەفەندی، کە ئەوکات یاریدەدەری داواکاری گشتی تەرابلوسی غەرب بـوو و دوایی لە پاداشتی ئـەو یاریدەیـەی کـە لـە مەسـەلەکەی ئێمـەدا بـە نەجمـەدینی

دابـوو، ئـەم کردبـووی بـە سـەرۆکی دادگـا، هـەروەها بـە ئاگـاداری چـەند دار و دەستەیەکی ئەو عوسمـان ئەفەندیـەوە بـە ئێمـە راگەیـەنرا. لـەم کاتـەدا ئێمـە لـە زینداندا بووین و دیداری گشت کەسێکمان لێ قەدەغە کرابـوو و ئـەم قەدەغەکردنـە ئێستاش هەڵنەگیراوە.

لەو بەینەدا، زاتێکی خاوەن ویـژدان کـە سـەرۆکی دادگـای پێداچـوونەوە بـوو لەوێ و ئێمە ناوی نازانین، و لەو رەفتـارە بێدادانەیـەی لەگەڵمانـدا کرابـوو ئاگـادار بـوو، بـۆ ئـەوەی نـاوی نەچـێتە نـاوی ئـەو تاخمـە دڕندەیـەوە دەسـتی لـە کـار کێشابووەوە.

بەڵام نیعمەتوڵا ئەفەندی کە ئەندامی دادگای تاوانەکانی دەری سەعادەت بـوو و بۆ ئەو جۆرە کارە ناڕەوایانە سەری بە خۆیە نەبوو، یەکسەر ڕەوانەی تەرابلوس کرا و هەر بە گەیشتنی دادگای خستە گەڕ و بۆ هـەموومانی مـەرگ و زینـدانکردنی هەتاهـەتایی و کـاتی بڕییـەوە، جگـە لـە قەڵابەنـدکردن، دوایـی گەڕایـەوە دەری سەعادەت و لەوێ دوای گەڕانەوەی سەرکاری خۆی پلـەی بـەرز کرایـەوە جگـە لـە پارەیەکی زۆر کە بە ناوی خەرجی ڕێوە رژێنرایە باخەڵیەوە.

هەروەکو جەنابتان دەزانن بە گوێرەی یاسا و شێوازی دادگاییکردن، تاوانبـار دەبێ پێش ئامادەبوونی لەبەردەم دادگا و لە کاتی لێکۆڵینەوەشدا وەکیلێك دابنێ و لەگەڵ وەکیلەکەیدا راوێـژکاری بکـا. ئێمـە لـە هـیچ یـەکێك لـە قۆناغـەکان ئـەم مافـەمان بـۆ دابـین نـەکرا. نیعـەتوڵا ئەفەنـدی بـە هەڕەشـە و ترسـاندن هـەموو ئەوراقەکانی بە ئیمزاکردن دابوو. کاتێ کە لە مەسەلەکە ئاگادار بووین ناڕەزاییمان دەربڕی، بەڵام ئەوان بە درۆی (بە تەلغوراف پرسیار ئەکـەین و دوای دوو سـێ ڕۆژ وەڵامتان دەدەینەوە) دەمکوتیان کرد. بەم جۆرە ئەم ناهەقییە گەورەیە بەرامبەر ئێمە کرا و پاش زەوتکردنی مافی یاسایی وەکیل دانان، دادگایی کراین.

بـە هـەمان شـێوەی بـە نـاڕەوا حـوکم درایـن، وتـا ئاشـکراکردنی قـانوونی ئەساسـیی "دەسـتوور" تێکـەڵاوبوونمان لەگـەڵ خـەڵکانی تـر لـێ قەدەغـە کـرا، هەروەهابە هەمان شێوەی کە لە کاتی دادگاییکردندا نەهێڵرا چـاومان بـە پـارێزەر (وەکیل) بکەوێ قەڵەم و کاغەزمان لێ قەدەغە کرا، وچۆن نیعمە توڵا و نەجمەدین نەیانهێشت هیچ یـەکێك لـە وەکیلـەکان تەنانـەت ئەوراقەکانیشـمان بخوێننـەوە، و

دوایی براینە بەردەم دادگا بەو شێوە سەیرو سەمەرەیە دادگایی کراین، هەروەها چۆن کاتێ وەکیلەکان لەم پەردەبازییە ئاگاداربوونە وە کەوتنە ڕێکخستنی داکۆکینامە بۆمان، بەڵام نەجمەدین خۆی لە دەستی سەندن و بە هەڕەشە دووری خستنەوە، هەر بەو شێوە لە مافی دوایین داکۆکیکردن بێبەش کراین و مافی ئەمەشمان لێ زەوت کرا هەروەکو جەنابی پایە بەرزتان ئاگادارن، ئەم کارە ناڕەوایەی نەجمەدین و هاوەڵەکانی دەچێتە ئاستی تاوان و گوناهەوە و چەندین تاوانی لێ دەبێتەوە، هەر لەبەر ئەم هۆیە، ئەم کارەی ئەوان بە دەستدرێژی دادەنرێ بۆ سەر مافی کەسیەتیمان.

هەر وەکو ناڕەواییەکانی ئەو هەیئەتە لای حەپسخانەی دەری سەعادەت و نەخۆشخانەکەشی ئاشکرا و ڕیسوا بوو لە کاتی لێکۆڵینەوە و داپشکنین و دادگاییکردنمانیش لە تەرابلۆس چەند کەسێك ناڕەزاییان دەربڕی و دەستیان لە کار کێشایەوە، یەکێك لەوانە ئەو زاتە بوو کە سەرۆکایەتی دادگای پێداچوونەوەی تەرابلوس دەستی لە کارکێشایەوە و ناوی لەلای وەزارەتی (نەزارەتی) داد زانراوە. هەروەها مستەفا ئەفەندی کە لەگەڵ ئەو زاتەدا کاری دەکرد و (مستنطق) بوو، بەڵام ئێستا نازانین لە کوێیە، هەروەها ئەحمەد بەگی قوماندانی عەسکەری، کە فەرماندەی مەرکەزی تەرابلوس و وەکیلی فەرماندەی ژاندرمەش بوو، هەروەها بەڕێزان قەدری و ئەحمەد و عوبێدان کەڕوش کە ئەندامی دادگای پێداچوونەوەی تەرابلوس بوون و لەلایەن دادگاوە بە وەکیلی ئێمە دانرابوون، هەروەها عوسمان فکری ئەفەندی کە لەسەر ئەو کردەوە نامەردانەی لەگەڵ ئێمەدا دەیکرد نەجمەدین چەند پلەی پێی بەخشی، هەروەها محەمەد ئەفەندی باشوەردیانی بەندیخانەی تەرابلوس، هەروەها تگین ئاغا کە لە پاداشتی ئەڵقە لە گوێییدا بۆ نەجمەدین کردی بە مولازمی یەکەم، گەلێك کەسی تریش کە گەر بێتو لێکۆڵینەوە لە مەسەلەکەی ئێمە بکرێ دەتوانین ناویان بدەین و ئەمانە دەکرێ ببن بە شایەتحاڵ لەسەر کردەوەکانی نەجمەدین بۆ ئەوەی بە گوێرەی یاسا ڕەفتاری لەگەڵدا بکرێ. ئێمە لێرەدا داوای ئەوە دەکەین کە کرداری یاسایی لەم بارەیەوە بخرێتە کار و نەجمەدینی ناوبراو و ئاوەڵەکانی بە سزای یاسایی بگەیەنرێن.

کوڕانی میر بەدرخان: حەسەن، خەلیل، مەدحەت، عەبدوڕەحمان

حیلمی بەگ و نیعمەتوڵلا ئەفەندی

لــە یەکــەم دانیشــتنی دادگــاییکردنی نــەجیب مەلحەمــەدا، لەبــەر ئــەوەی بەرەوانت، کە یەکێك بوو لە داواکارەکان ناڕەزایی بەرامبەر سەرۆکی دادگا حیلمـی بەگ دەربڕی، لە دانیشتنی دووەمدا، لە جیاتی ئەو سەرۆکایەتی بـە وەکالـەت درا بە نیعمەتوڵلا ئەفەندی. ئەم کارە ئەوەندەی تر سەرسوڕمان بوو بۆ ئێمەمانان.

ئاخر حیلمی بەگ ئەو کەسە بوو، کە لەو مەسەلەیەدا و بە گوێرەی فەرمانی چەپەڵ و ئیستیبدادگەرانەی یلدیز چەندەها کەسی ئازادیخوازی کە گشت لایەك لە بێگوناهی ئەوان دڵنیا بوو، حوکم دا، و بەوە خۆی وەکو داردەسـتێکی رسـتکراوی دەورانی ئیستیبداد ناسـاند، ئێسـتا هـەموو کـەس دەزانـی ئـەو بـە خـۆڕایی و بـێ بەرامبەر نەبووە بە سەرۆکی دادگا. بەڵام ئەوەی جێی سەرسوڕمانە، میللـەت کـە تاقە هیوا و ئومێدی سەرەتاکانی مەشرووتیەتە، ئیتر چۆن دەبـێ لـە ژێـر سـایەی دەسـتووردا ئـەم جـۆرە کارانــە بکـرێن کــە بــە تــەواوەتی پێچــەوانەی گشــتی ستوونەکانین.

بابێینە سەر نیعمەتوڵلا ئەفەندی...... لەو ڕۆژەوە ئەو کابرایـە پـای ناوەتـە ناو مەسلەکی عەدلییەوە تا ئەمڕۆ لە هەموو ئەو مەئمووریەتانەی کردوونـی، تـەنها بـە دوای سـوود و قـازانجی تایبـەتی خۆیـدا گـەڕاوە. لـەم چوارچـێوەدا چـەندین ماڵوێرانی و ملشکانی بەرەنگاری خەڵك کردووە. هەروەها لەبەر ئـەوە یـەکێك بـوو لــە دەســتوپێوەندەکان عەبــدوڕەحمان پاشــای وەزیــری هــەرە پێشــووی داد، بەرزکردنەوەی پلەوپایەی هەمیشە پەیتا پەیتا لە برەودا بووە... جا لەبـەر ئـەوە پێویست ناکا کە بڵێین ئەم لە خراپەدا حەوت بەردی بە پشـتی نەجمەدینـدا داوە، ئیتر چۆن دەبێ لە شوێنێکی ئەوها هەستیاردا دانرێ؟!

ئـەو سـاڵی سێسـەد و بیسـت کـە بـۆ سـەپاندنی حـوکم بەسـەر کـوڕانی مـیر بەدرخاندا، ئەوە لە کاتێکدا بە هۆی عەبدوڕەحمان پاشای هەرە پێشـووی دادەوە لە لایەن مابەینەوە بڕیاری حوکمەکە خرابووە باخەڵی، هات بۆ تەرابلوس. تۆ بڵێی ئێستا لەم کارە نامەردانەیەی کەوتبێتە شەرمەوە و هەر نەبێ یەك دڵۆپ ئارەق لە ناوچەوانی هاتبێتە خوارەوە؟! نەخێر، هەیهات!!

ئەو تەنانەت بۆ گەیشتنی بەو پلە و پایە و نیشان و پارانەی کە دەستی کەوتوون نەك تەنها ئامادەیە دەیەها کەسی بێگوناه بپەستێتە کونجی زیندانەوە، بەڵکو ئامادەیە بە زیندوویی لە گۆڕیشیان بنێ. ئەمە چ لای ئێمە چ لای ئەوانەی دەیناسن مەسەلەیەك نییە کە بچێتە خانەی گومانەوە.

نەفرەت لە مەشرووتیەتی ئەوها!

ئەگەر ئەکرێ چاوپۆشی لە جینایەتەکاتی پیاوگەلی وەکو حیلمی و نیعەتولا و نەجمەدین بکرێ، ئیتر بۆچی نەجیب و مەلحەمە و نەجمەدین لەسەر ئەو هەموو ئەشکەنجەیەی کردوویانە ئافەرین و دەستخۆشی وەرنەگرن؟

بەڵێ، ئەگەر ئەوانەی لەسەر کرداری بەری پێش (١٠) ی تەمووزیان ئێستا دەستی ئافەرینیان بە پشتدا بدرێ و بەم جۆرەی کە بوو پلەوپایەی سەرووتریان پێ ببەخشرێ، ئیتر ئایا میللەت بۆی هەیە دڵنیا بێ کە دەرفەتێك هاتۆتە پێشی بۆ ڕزگاربوونی لە دەستی بکوژەکانی؟

ڕاستییەکەی، کاتێك میللەت دەبینێ ئەم گورگ سیفەتانە کە بۆ مشتێك زێڕ ویژدان و نیشتمان و ناموسی خۆیان کردە ژێرپێ، ئەوها دەگەنە بەختەوەری و ئیقبال، ئیتر برینەکانی نەسارێژ دەبن و نە لە ئازار دەکەون.

ئەگەر مەجلیسی مەبعووسانیش لەمە بێ دەنگ بێ ئیتر کارمان هەر دەمێنێتەوە سەر میهرەبانیی مەولا!

مەرایی

(پاشماوە)

مەراییکاری هەر بەوەوە ناوەستێ ببێتە مەترسی لەسەر کۆمەڵگای بەشەرییەت، بەڵکو دەکشێتە سەر سامانی گشتی و ئەویش وێران و تەخشان و پەخشان دەکا و بەوە ئەوەی هەیە و نییە لە ناوی دەبا.

پێشکەوتن و بەرزەوە بوون و خۆشگوزەرانیی هەر میللەتێك بەندە بە پاراستنی سامانی گشتییەوە، کە بەرهەمی کاروباری بازرگانییە. بازرگانیش، بەوە پەرە دەسێنێ کە ڕۆڵەکانی گەل پێکەوە لە سەودا و هەڵسوکەوتدا راستگۆ و سەرڕاست بن. ئەم لایەنەش بەندە بە ئاسایشی گشتی خەڵکی وڵاتەوە. ئاسایشی

گشتیش پەیوەستە بە سەر شێوازی هەڵسوکەوتی، بێ قۆرت و ئاستەنگ و فرۆفێڵی کارکەرانی ئەم کەرتە، واتە کەرتی بازرگانی و ساتوسەوداگاری لەگەڵ یەکدا.

لێرەدا کە سەرڕاستی و دەستپاکی و نیەتپاکی سەرخەتی کارکردن بێ ئیتر پێویست بە مەراییکردن و هەڵخەڵەتاندن نامێنێ. بەڵام ئەگەر مەرایی و مەراییکەری ببێتە شێوە و شێوازی رەفتار و هەڵسوکەوت ئیتر جێگا بۆ سەرڕاستی و پاکیزەیی نامێنێت، و باوەڕبەیەك کردن لە ناودەچێ و کۆمەڵگا لەنگ و لەق دەبێ و سەرەنجام کاروباری بازرگانیش شلۆق دەبێ و شیرازەی تێکدەچێ و دەبێتە کردەیەکی ئاڵۆزی پڕ لە ناڕاستی و نادروستی و بێ پەیمانی و باوەڕبەیەك نەبوون، هەربۆیە سامانی میللیش بەرەبەرە دەپووکێتەوە و خەڵك دەکەوێتە ناو تەنگانە و دەستکورتی، تا بارودۆخی گشتی بەرەو دواکەوتن دەکشێ و میللەت و وڵات لە خەڵکانی تر دادەبڕێن و دەکەونە داوی دواکەوتوویی و ناکۆکی پچڕ پچڕیەوە.

دیارە تاکی ناو کۆمەڵگا، بە تایبەتی ئەوانەی بەشێکن لە گرووپێکی هاوشێوە، هەمیشە لە ڕەوتی ژیاندا پێویستییان بە یارمەتی یەکدی دەبێ، لەو حاڵەدا، ئەو تاکە چاوەڕێی جیدییەت و پەرۆشە لە بەرامبەرەکەی. لێرەدا، وەڵامدانەوە بە بەڵێ یان نا لەلایەن داوالێکراوەوە بەرامبەر بە داواکەر شێوەی پەیوەندییەکان دیاری دەکا. جا زمانی شیرین و رەفتاری نەرم لێرەدا پێویستن، بەڵام دوور لە هەڵخەڵەتاندن بە وشەی لووس وەکو بەسەر سەر، ئەمر ئەکەی و جۆری دیکەی وادەی درۆ کارێکی دزێو و ناشیرینە.

چونکە کەسێك کە خاوەن پێویستیە کە ڕوو دەنێ لە مرۆڤێکی ڕاستگۆ چاوەڕێی هەوڵێکی جیدییە. ئەو ناچار لە هەر دەرگایەك بدا تا بگاتە ئامانج، سەرەنجام یان سەرکەوتوو دەبێ، یان ناسەرکەوتوو، لەوانەشە بێ ئومێد نەبێ و هەر هەوڵدا. بەڵام گەر فێڵی لێ بکرێ و بەسەر سەروسەرچاو وەڵامی درۆی بدرێتێ، ئەوا هەوڵی لای تریشی لە دەست دەچێ و دەبێ تا کۆتایی بە ئەژنۆی خۆیدا بکێشی بۆ بە گفتی درۆی ئەو کەسە هەڵخەڵەتا!

ئـەوەی جێـی داخـە، گـەلێکمان لـەو جـۆرە ڕەفتـارە دەس بڕانانـە دەرس وەرناگرین، و لەو هەموو ڕەنج و هاتوچۆیەی کردوومانە پەشـیمان نابینـەوە، هـەر بە قسەی لووس و گفتی درۆ هەڵدەخەڵەتێین و بەو جۆرە لەو تەرزە کەسـە درۆزن و تەڵەکەباز و بێبارانە واز نـاهێنین و هـەر لـە ریـزی کەسـانی گـەورە و گرانـی نـاو کۆمەڵگادا دایان دەنێین.

بـۆ نیشـاندانی زیـان و خراپـی مـەراییکاری بـا ئـەم نموونەیـەی خـوارەوە بێنینەوە:

کابرایەك دێتە لامان و خواستێك دەخاتە ڕوو. گەر بڵێین: (**ئەم ئیشـە ناکـەم، سـەبرکە بـا سـبەینێ چـاوم بـە فـلان بکـەوێ، تـۆش وەرە بـۆ ئـەوێ قسـەی لـێ دەکـەین**) ئـەوا لـەو دەموسـاتەدا لـە کـۆڵی خۆمـانی دەکەینـەوە. سـبەی کـابرای بەسەزمان لەسەر وادە دێت، سەرمای بێ یان گەرما ناچارە بیکێشـێ. ئێمـە بـەوە بێ ئەوەی بەو زیانەی ئەو دەربەست بین، تـەنها بـۆ قورتـاربوون لـە دەسـتی ئـەو درۆیەی بۆ دەکەین، لە دڵی خۆشمان بەسەرکەوتوو دەزانین چـونکە لـە جاڕشـتێك ڕزگارمان بووە.

یەکێکی دیکە دێ بۆ لامان، هاتنەکە لە کاتێکدا دەبـێ کـە ئێمـە لـە گەرمـەی سـەرقاڵی و دەسـتگیراوییدابن. چـونکە ڕەگـی مـەراییمان تێـدا داچەسـپاوە، پێـی ناڵێین برام بـەخوا سـەرگەرمی کـارێکی ئـەوها و ئـەوها گـرنگم، تکایـە هاتنەکـەت بخەرە کاتێکی تر، دەست لە کارەکەمان هەڵدەگرین و ناچـار دەکەوینـە خـۆش و بێش کـردن لەگـەڵ ئـەودا و لـە کاتێکـدا لـە دڵـدا نـەفرین بـۆ بابـەلبابی دەنێـرین، ناچارین بە ڕوویەوە پێبکەنین بەو جـۆرە بـە لەدەسـتدانی ئـەو کاتـە بـە نرخـەیان تووشی زیانێکی زۆر دەبین.

بەڕاسـتی جێـی سەرسوڕمان و لـە هـەمان کاتـدا داخیشـە، کـە ڕەگـی قـوولی مەراییکاری و موجامەلە ئەوەندە نەفسمانی لەوتاندووە، کە ئیمڕۆکـە نەجیدییـەت نە ڕاستگۆیی مەگەر بە ئاستەم ئەگینا ئاسەواریان لە سروشتماندا نەماوە، ئـەوەی کەسێك بێت و ڕاستەوخۆیانە و بێ پێچوپەنا ڕەفتار بکا ئەوا گاڵتەی پێ دەکەین و بە ناو و ناتۆرەی سەیر سەیر سووکی دەکەین.

ئەوەتا ئیمڕۆکە گەلێك لە لاوانی تازەپێگەیشتوو هەن کە بۆ ئـەوەی نەکەونـە بەر تانە و تەشەر سروشتی راستگۆیانەی خۆیان دەگـۆڕن و ناچـار لەگـەڵ ئـاوازی زوڕنای کۆمەڵگادا دەکەونە رەقس و سەما.

لەگەڵ هەموو ئەمانەدا، ئێمـە ئەوانـەی پـێ لەسـەر ئـەم ڕێبـازە دادەگـرن بـە بەدرەفتار و چەوت کردار ناویان دەبەین. ئەمانـە جێـی گلـەیی و سـەرکۆنەکردنن، چونکە مەسەلەکان بە گوێرەی پێوەری هەق و دادپەروەری ناپێون. گەر بێتـو بـە تـەرازووی ڕاسـتی و دروسـتی کارەکـان بکێشـین. ئـەم جـۆرە ڕەفتارانـەمان لا دەبێزرێ و بێتام دەبن.

چونکە ئەو کەسەی خۆی بە هەڵگری بیروباوەڕی ڕاستی و پـاکیزەیی و دڵ و دەروون پاکی دابنێ، هەرگیز هاوڕ لەم تڕوهاتانە ناداتەوە و لەسەر ڕێبازی ڕوون و ئاشکرای خۆی هەنگاو دەنـێ بـێ ئـەوەی گـوێ بداتـە هەڵـەوەڕی و چەڵتەچـەڵتی بـەدکاران و نـەزانان، بەمـە بونیـادی فیکـری و ڕەوشـتی خۆیـان بـەرز دەپـارێزن. ویژدانی خۆیان لەکەدار ناکەن، بەو جۆرەی خودا پەسندی کردووە بەرەوپێشـەوە بە هەنگاوی دروست و چەسپاو چوست و چـالاکانە دەڕۆن، بـێ گومـان ڕۆژێـك دێ کە هەموو خەڵك دەسـتی ئافـەرینیان بـۆ هـەڵبڕێ و زمـانی دەستخۆشـی و هیـوای سـەرکەوتنیان بـۆ بخـوازێ. هـەر ئەوەشـە پاداشـتی سـەر ڕاسـتی و ملنـەدان بـۆ ڕەفتاری چەوت

صالح بەدرخان

(پاشماوە)

لە کوردستان

بۆ سوود وەرگرتن لەمانە بەر لەدانانی سەرمایە، دەبێ بیر بکرێتەوە لەوەی چـۆن بـۆ شـوێنی مەبەسـت دەگوازرێتـەوە. ئێمـە دەزانـین ڕێگاوبـانی کوردسـتان ئەوەندە سەختن، ئەوا شەمەندەفەر هەر هیچ، عارەبانە و ئۆتۆمبێلیش پێیاندا ڕێ ناکەن.

لەم حاڵەدا دەبێ چی بکەین؟ لەبەر ئەوەی ڕێگـا نییـە، دەبـێ دەسـت لـەم خێر و بەرەکەتە هەڵگرین. ئەم جەواهێراتە هەروا لە ژێر خاکدا بەشارراوەیی بەجێ بهێلین؟ نەخێر ئەوەش کاری کردن نییە.

دەبێ پانزە بیست دەستڕۆیشتووی کورد کۆببێتەوە سەرمایەکانیان ڕیکخەن، کۆمپانیایەك دامەزرێنن. بۆ بەڕێوەبردنی ئەم کۆمپانیایەش دەتوانن لە تاقیکردنەوەی هاولاتییەکانی خۆیان کە لە ئەوروپا دەژین، باشترین کەلك وەرگرن. دەبێ ئەم کۆمپانیایە سوود لەو کانزایانە وەرگرێ کە لە کوردستان هەن و هەر ئەوانیش بەکاربێنێ. بۆ ئەم مەبەستە دەبێ گەڕان و پەیجووری پێویست ئەنجام بدا. بەر لەوەی بکەوێتە کار. بێگومان ئەمرۆ یا سبەی ئەو رۆژە دێ کە کوردستانیش بە ڕێگاوبان بتەنرێتەوە و لە هەمان شێوەی ئەڵمانیادا شەمەندەفەر بەمسەرە و ئەو سەری ولاتدا تەڕاتێن بکا.

بۆ نموونە، گەر لەوان کارگەی کوتاڵ و پەردە، کە بە هەڵم کاردەکا، دابمەزرێ و بۆ ئەم مەبەستە لە کانە خەڵووزەکانی دەوروبەری وان سوود وەرگیرێ، ئەو هەموو خوریەی لەوێ هەیە بۆ ئەوەی گیانی برەنگێنێ، ئەوا بەو کوتاڵە بەنرخ و سفتوسۆڵەی دروست دەکرێ هەموو پێویستی پۆشاکی خەڵکی کوردستان دەکرێ. ئەوەندەی بەرەو ئەستەموول و ئەوروپاش بەڕێ دەکرێ.

یاخۆ دەبێ بڵێین بۆ ئەم مەبەستە لە کوردستاندا وەستای شارەزا و کارامەمان نییە، ئیتر دەستەوئەژنۆ دانیشین؟ کورد ئەوەندە زیرەك و زوو وەرگرن، کە لە کورتترین ماوەدا جڵەوی باشترین داهێنان دەگرنە دەست. تەنها پێویستیمان بە بڕیار و دەستپێکردنە، ئەو کات بزانن کورد چ زێڕنگرێکە؟

دوای کانزاکان نۆرە دێنە سەر دارستان و لێڕەوارەکانمان. هەر ئێستاکە خەڵکی ولاتەکەمان باشترین سوود لەم سامانە وەردەگرن.

هەر چەندە هەندێ لە زەوی کوردستان بۆ کشتوکاڵ دەست نادات، بەلام زۆربەی هەرە زۆری زەوییەکانمان ئێستا سەرچاوەی بەرهەمی بەسوود و پڕ بەرەکەتن. لە دۆڵی جزیرەدا کە لە باوەشی هەردوو ڕووباری دیجلە و فوڕات دان بە قەرایی دۆڵی نیل بە فەڕ و پیت و بەرەکەتە. بەلام دەبێ دەست لە شێوازی کۆنی کشتوکاڵ هەڵبگرین تا بتوانن بە باشترین شێوە سوودی لێوەربگرین. ئەگینا ئەم ڕێوشوێنەی ئێستا هیچی لێ هەڵناوەرێ. ئاخۆ دەبێ کەی دەوڵەت بکەوێتە خەمی کوردستانەوە و قوتابخانەی سەنعەت و کشتوکاڵی تێدا دروست بکا.

ئایا گەر قوتابخانەی کشتوکاڵی لە کوردستان بکرێنـەوە، خـێڵ و هۆزەکـان نیشتەجێ بکرێن و فێری شێوە و شێوازی پیشەسازی و کشتوکاڵ بکـرێن دەوڵـەت چەند بە قەدەر ئێستاکە دەستکەوت و داهاتی بۆ دادەڕژێ؟

کوردستان پڕە لە مێگەلە مەڕ و بزن و ڕەوە ئەسپ و ماین و گاگەلی مانگا و هی تـر. ئەمانـە سەرچـاوەی بـژێوی خـێڵ و هۆزەکـانن. هەوڵـدان بـۆ چـاککردن و پەرەپێدانی ئەم سامانە، ئایا بۆی نییە ڕۆژێ لە ڕۆژان بمانخاتە سەروو ئـەوروپاوە لە بەرهەمهێنانی سپیاتی و ڕۆن و شـیر؟ زۆر شـتی تـر لـە کوردسـتان هـەن. گـەر دەوڵەت بە نیازی پاکەوە دەستی یاریدە بۆ میللـەت درێـژکا هـەموو ئـەم ئاواتانـە دێنەدی. بەڵام گەر گوێی لێ بخەوێنێ تەنها چاوی لە دەسـتی دانیشـتوان بـێ ئـەوا تـۆزی لێ هەڵناسـتێ. چـونکە خەڵکەکـەمان هێشـتا نەگەیشـتوونەتە ئـەو ئاسـتە بەرزەی لە مەیدانی مەدەنیەتدا.

بۆ پایەبەرزان بەڕێوەبەرایەتی بەڕێزی ڕۆژنامەی کوردستان

عەرزبێ لە خزمەتتاندا

ئێمە هەمیشە بە ناوی بەرز و پڕ بەهای ئێوەوە شانازی دەکـەین. هەمیشـە دەستی نزامان بۆ ئاسمان پەل کردۆتەوە خودا تەمەنتان درێـژکا و تەندروسـتیتان پێ ببەخشێ. ڕاستە ئێمە بە خزمەتی ئێوە ڕووبەڕوو شـەرەفیاب نەبووینـە، بـەڵام بڕوا بکـەن ئێـوە هەمیشـە لـە دڵـی ئێمـەدان. تـەنها هیمـەتی مەردانـەی ئێـوە بـۆ دەرکردنـی ڕۆژنامـەی (**کوردسـتان**) بەڵگـەی حاشـا هەڵنـەگرە بـۆ دڵسـۆزی و بـە تەنگەوە بوونتان لە ئاستی پێشـکەوتن و سـەربەرزی و یـەکگرتوویی گەلـدا. ئێمـە هەمیشـە چـاومان لـە ڕێنمـایی و سەراسـۆیی ئێوەیـە. ئێمـە لێـرە لەگـەڵ برایـانی ئەرمـەنیمان پێکـەوە یانەیـەکمان کردۆتـەوە بـۆ خزمـەتکردن بـە پێشـکەوتن و سەرفرازی نیشتیمانەکەمان. بەڵام پێویستیمان بە ئامۆژگاری و ڕێ نیشاندانە لـەم بوارەدا. ئەگەر لوتف بکەن لە وەڵامی ئەم نامەیەدا بەرچاوڕوونیمان پـێ ببەخشـن ئەوا بە دڵنیاییەوە دەڵێین لـەم ئەرکـەدا سـەرکەوتووانە سـەر دەردەکـەین. ئێمـە چاومان لـە یارمـەتی بـرا گەورانـەی ئێوەیـە تـا فرمانـەکانمان بـە تـەواوەتی ڕوون ببنەوە و بزانین چی بکەین و چی نەکەین.

تاقە داوامان لە خزمەتتاندا ئەوەیە، هەندێ لە خەڵکانی وڵاتی دەرسیم کە لە سەردەمی ئیستیبداددا لەبەر ئەو زوڵم و زۆرەی لێیان کراوە ئێستاش بەڕاکردوودیی کەوتوونەتە شیو و دۆڵ و ناو چیاکانەوە. ئەمانە لەو ڕۆڵانەی عوسمانیین کە گیرۆدەی داوی جەهالەت بوونە و زۆربەیان پەستراونەتە کونجی زیندانەکانەوە و لەوپەڕی ڕەزالەت و پەرێشانیدا ژیان دەبەنە سەر. هێنانەوەی ئەمانە بۆ ناو خزم و کەسوکار و وڵاتی خۆیان هەم لە قەوارەمان زیاد دەکا و هەم دەیانگەڕێنێتەوە ناو باوەشی مەدەنییەت. هیواداریین بە لێبووردنێکی گشتی لەم حاڵە ڕزگار بکرێن. لەم ڕووەوە هەموو بە چوار چاو سەیری دەستی هیمەتی ئێوە دەکەین. دیسانەوە ئێمە لە ئەرزنجان چاوەڕێی ڕێنومایی ئێوەین تا پێشمان کەون و ڕێگای کارمان نیشان دەن. هیواداریین لەم ڕووەوە درێخیمان لەگەڵدا نەکەن. لە کۆتاییدا ئەمر و فەرمان وان لە دەستی پیرۆزتاندا.

چوقەدارزادە خەیرەدین ـ لە سەرۆکەکانی هۆزی قوڕەیش. مستەفا زادە بەکر بەدری ـ لە سەرۆکەکانی هۆزی قوڕەیش. خەلیل ئاغا زادە خەلیل عەلی ـ سەرۆکی هۆزی بالان ئیسماعیل.

کوردستان

زۆر سوپاسی ئەو لوتف و نەوازشە دەکەین کە دەربارەی هەم ڕۆژنامە و هەم خانەوادەکەمان دەربڕراون. ئەو پرۆگرام و ڕێنماییيانەی داواکراون بە پۆستەدا نێرران. بۆ مەسەلەی لێبووردنی گشتییش بە بایەخەوە بابەتەکە دەخەینە بەر دیدی وەزارەتی ناوخۆ.

نەصیحەتا ماڵباتا ئەمیر بەدرخانە
ژبۆ حەموو کوردا تفاقی

تفاق پیرۆزییە سەبەبی خۆشیێ و راحەت و قووەت و سەرفرازی و سەلامەتا وەلاتییە تفاقی نەیارا ژار دکەت بێتفاقی سەبەبێ خرابیا مال و دین دنیایێ ولاتە و قەوم و عەشیرەت و ملەتایە کەسی تەوەجوها ضە رەر ژی تفاقی نەدیتیە

عاقلانژی هۆلی گۆتینە ئەگەر قەوم و عەشیرەت بە تفاقبوونا سەرا یەلدزی هۆلی ئەم بە تالانییێ و کوژتنای وی بدانا.

هن رتبەی ڤر دانە وە هون بەردانە هەڤ وەکو دیکلوکا هون ژی خرابییێ پێڤە تو فائیدە نەگەهشت وەو نەگها ولات.

تفاقی مرۆڤا ژی ظولما خونکاران ئەمین دکت حەتا سید الصادقین فەرمان کرییە (یدالله علی الجماعة) مەقصەدا فەرمانا پێغەمبەرێ مە حەضرەتی فەخری عالەم عە ظە مە ت و قودرەتا خودێ هەڤالێ تفاقایە فێجا چرا ئەم دەستگیریێ و هەڤالی و ئەمری خودێ بەردن رییا شەیتانی بگرن رەضا خودێ و یا عڤدا ل تفاقیدایە ژی بێتفاقی ولاتدە تونەمایە حەموو غەریب و ژار بوونە کەتنە ولاتە و گوندێن خەلکیدە ژی ناکەسانرا حەمالی دکن ژن و زاروك ژار و رەبەن بوونە ئەدبارا مە گەهشتیە کەمالی ژبۆ خودێ ئینصاف بکن.

ئەی گەلی بەگ و مازن و ئاغایێن کوردا تفاق بکن، نەهلن شیقاق و نیفاق ببە ئێدی بەسە هونژی وەکو خەلکی مەکتەبا ڤەکن زاروا بعەلمینن صەنعەت و خوەندنێ قەدرێ سەیدا و مەلا بزانن، بێی سەیدا رییا قەنج وندا دبت، جەهل و نەزانین زێدە دبت نەهلن کەمی بت ویقار و کەمالا سەیدا هەر ژی زدەیا وانرا بشوغلن قەدری زێدە بدن وان سەیدا رەهبەری دین و قەنجیا دنیاینە (العلما ورثة الانبیا) سەیدا و مەلا وارثی ئەنبیانە، خودێ ژی قەدرێ سەیدا بگرن فەرمان دکت.

ئەو شوغلێ دەرحەقا مفتی جەزیرەیێدە بوویە عارە بێ فهیتەك مەزنە ژی بۆ حەموو کوردان، تو دین و ناموس قبول ناکن خودێ ژی نە راضییە ئەو شوغلێ نەقەنج بوویە سەبەبی شەرمیا حەموو کوردا.

ئەی قەوم و قەبیلە و عەشیرەتێن کوردا رییا باب و باپیرا بەر نەدن حەمییەت و شەجاعەت و ناموس و جامێری و صەداقەت، عەدالەت و راستی ژی باب و باپیرا ژی مارە میراثە مازین خو دڤ مروڤ هەر بزانت مازن ژی کچکا وەکو زاروی خو بزانن ئاریکارییا ژارە بکن ظولم و خرابیێ لسەر وان راکن نەهلن لبن لنگا ژارتربین.

باب کوری کوربابی دکوژە برا برای خو مام برازی، برازی مام خو دکوژە، کەس کەسی ناپارێزە، رەحما کەس ل کەسی تونە ئەڤ نەشوغلی مرۆڤانە ولات

خراب بوویە نەزان زەحف بوونە بەخت و باوەری رابوویە ئەدەب و مەعریفەت نەمایە ئەڤ رییاها نە رێکەك قەنجە نە لایق نەجابەتا کوردانە.

ڤیجا دڤێ ئەم دەستێ خو ژ کوشتینیێ ژ تالانیێ و خرابیێ بکشن فەرقا کەسی نەکن، کورد حەموو کوردن، یەك قەومن، وەلاتی و گوندیێ خۆرە خۆش ببوورینن، دەست درێژیا نەکن مال و عە رض و ئاخ و زەڤیی هەڤودو نەبن یەك دل بن غیرەتا هەف دو بکشن ظولمی نەکن بلا خودێ ژ بۆ ظالمن ظولم دکن لسەر ژارا حاضرە یا دافع البلا.

غەزەل

ئیسمی تەیە مەکتووب، د دیوانێ قیدەمدا
حەرفەك قەلەمی علمی ب تەقویمێ رەقەمدا
ئەشکال و خەطێ دائیرەی نوقطەی عەشقن
ئەڤ نەقش میثالی دخەیالات عەدەمدا
میم موطلەق شەمسا ئەحەد، ئایینە صفەت کر
لامع ژ عەرەب، بەرقێ ل غنمار عەجەمدا
شاهد د سەمائی بهمە وجە بناسینی
یەك مەست صەمەد کر ب یەکی نەقش صەنەمدا
یەك گرتی بە زولفێ، ب یەکی خال نومائی
ئایینە ب ئەسکەندەر، هەم جامی جەمدا
ئەرواحێ موقەدەس شەبێ قەدر، تە دخوازن
نورا تەیە مصباح، د قەندیلێ حەرەمدا
دا وەقتێ لقائی ب تەحەی بن د بقائی
من نەقد، دل و جانی زمنائی بسەلەمدا
یاقوت فرۆشان شکست ب کەف ئالماسی
ئەڤ صەفحەی ئەلماسە کو نەقاش، قەلەمدا
شوکری ژی خدائی کە ب عەبدێ خوە (ملا)ئی
ئەکسیر غەمیێ عشقە د دینار و دەرەمدا

مەلایێ جزیری

***

مەتبەعا میرا ما بە ل ئیفتیخارا کوردانە قەلبی هەرپیای کوردان قـەلبی وانـا و پر مەسرور کیر یەکی حەتا نوها ئەڤ سـروره نەدیتـە و قـەدەرا کـوردان و علویـەت شەرەفا وانا بتەمامی رویا هەر ملەت دایە حالبونی حەتا ڤی وەقـت ملـەتا کـوردان بـەر چـاڤێ هـەر ملـەتان و پـر حـەقیر بونـەکی ئـەحماقی وانـان تشـبها کـوردان دیکرین... مەثەلا کورت میش (کورز کبی) و پر ضەربا مە ثـە ل دهـانین حالبوکـە عـەقل و زەکـاوەت و علـم و درایـەت و زوهـد و صـەلاحیەت و سـەخا و شـەجاعەتا کوردان نەظە ر ئینکار نینە، وەفا کەلاما ژی لیٚ درایەتا وانە دەلالـەت دیکـە کـی.. العقل عشرة واحد للاقالیم وتسعة لورائي مانهر، وورائي مانهر ژی مەسکەنا کوردانـە ئیشتە حەمو کوردان ل مەتبەعا میران تەشەکورا مەزین دیکەنە وەئەزیٚ فەقیر ژی قات قات تەشەکورا خو تەقدیم و تەبریك دیکم.

مەئموری نفوسی عەینتاب

حاجی حەسەن تەحسین

پاشی

وەلاتی دڤیٚ چاوە بن

جەریـدا دەریـنن، کتێبـا چـێکن، دا مـەثـەلا ئـەناتۆلیٚ محەمـەد داییـك، ل کوردسـتانیٚ عـەلۆك، حەسـەنەك لپـاش جـوتی خـوە بچـر و بزانبـە مەحکومـەتی، لئەستەمبۆلی چە دبت، ئەم وەبێژنگی ناظری مالیەیی ئیرۆ ل مەجلیسا مەبعوثانـی ژویر کوو قامچوریرە تشـتن گۆتنـە، جەریـدانویس، هـاتی وەلات، دونـە خونـداییٚن کورداتی بزانین، دوی جوتیار و شوانی پەزی ژی قەنجی و خرابیا وان خەبەر ئەسح بکن.

ئان وەکە بەری هەر چـە ببـت ئـەم بێـژن ئیشـی دەولەتییەلـە سەراسـەر ئـەو سەرچاوا. ئەم توجا نابن مەرو وەلات ژی مـەرە نامینـە. ئـەمیٚ بکـەڤن بـن لـنگ و صەحی هەسبیٚ دژمنادا.

گەلی کوردینۆ : پێغەمبەریٚ مە صلی الله تعالی علیه وسـلم گۆتییـە مـە هـون کریکن، لـیٚ هـەر یـەك ژ وە شـوانی وی کریەیـە، دویٚ ئـەم چـاو کـن، ژویٚ ئـەمریٚ پێغەمبەر ئەم بزانین کو، کچەك مەزن هرا یەك ژ مە دڤیٚ حەج خرابیا بینـە بێـژە و قەنجیا وەلات و وەلاتیارە چە چە هەبە نجازە. هەکە مە وە کر، حکومەت ژی ئـیٚ

بزانه کی مه چاڤێن خوه ڤەکری یه ئەم بهش بینه، ئەبەدی کەس نکاره خرابیێکی لمه بکه ژ قەنجیا مه چه هەبت وی بدن مه.

ژ خوه لسەر وی کی مه ئەو جەریدا هه بکرمانجی دەردانی و نهۆ ژی مه دەرانی، گوه بدن مه، مه ژ قەنجیا وه ره دەست هلانیه. هەکه هون ژی گوه بدن مه، خدێ تەعالا ئینشائەللا ئەی جنسێ مه کوردا ژی وەکه قەومێن دی بلند و سەرفراز بکه، لێ هەکه نه ئەمی هەر ژار و رەبەن لبن دەستێ خەلکی ده وەکه خلامان بن.

صالح بەدرخان

ئاگاداری

شەرحی قەصیدەی بوردیە بە تورکی

ناوی بە خۆیەوەیە، لە هەمان کاتیشدا توانای شیفابەخشینی لەو وزەی کزەبا نەرمەدایە کە لێیەوە شنە دەکا. قەسیدەی بوردیە کە لای هەموو خاوەن ئیمانان ئاشکرایە. ئێستا شەرحی بە تورکی لەلایەن چاپخانەی (اخوّت)ەوە دەرچووە. چاپخانەکە دەستی کردووە بە دابەشکردنی بەسەر ئاشقان و هەوادارانیدا. ئەم شەرحی شەریفە وەکو ئەوانەی پێشوو نییە. تا ئێستا وێنەی نە بە نووسراوی نە بە چاپکراوی دەرنەکەوتووە.

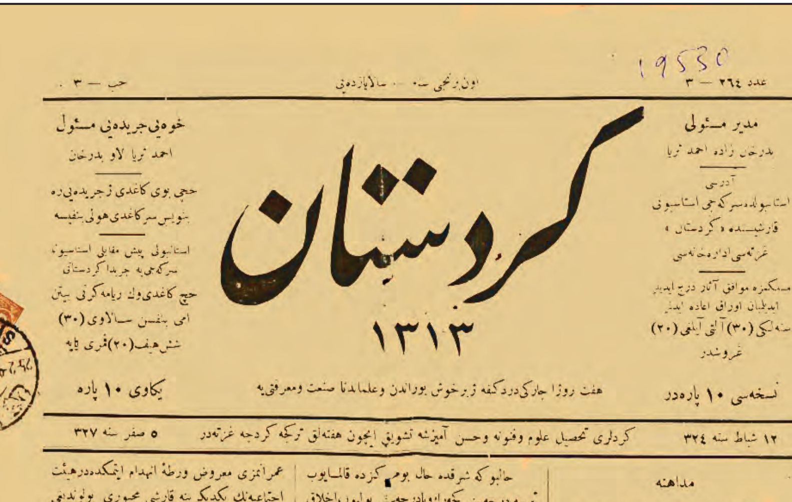
شەرحەکە بەم شێوەیە ڕێکخراوە.

١. بەیتە پیرۆزەکانی قەسیدەکە
٢. وشە بە وشە ئیعرابکردنی
٣. مانای پیرۆزی بە تورکی
٤. بەیتێك بە فارسی
٥. بەیتێك بە تورکی

(٤–٥) *لەگەڵ وەرگێڕان و بەراوردکردنیان*

هەموو خوێنەران و شاگردان دەتوانن سوود لە خوێندن و خوێندنەوەی وەربگرن و لە ماناکانی بگەن. لەم ڕووەوە بۆ هەموو ئەوانەی خوازیاری خوێندن و سوود وەرگرتن و تەبەڕوکن لێی دەرفەتێکی بێ هاوتایە.

ئەحمەد سوڕەیا
چاپخانەی ئوخووەت

عدد ٢٦٤ — ٣

اوندرنجی سنه — سالایادەبی

حب — ٣ .

مدیر مسئولی

بدرخان زادە احمد ثریا

آدرسی

استانبولدە سرکەجی استاسیونی قارشیسندە « کردستان » غزتەسی ادارەخانەسی

مسلکمزە موافق آثار درج ایدیلیر ایدلیان اوراق اعادە ایدلمز

سنەلکی (٣٠) آلتی آیلغی (٢٠) غروشدر

نسخەسی ١٠ پارەدر

کردستان

١٣١٣

خوەیی جریدەیی مسئول

احمد ثریا لاو بدرخان

حچی بوی کاغدی ژجریدەیی رە بنویس سرکاغدی هولی بنفیسە

استانبولی پیش مقابلی استاسیونا سرکەجی یە جریدا کردستانی

حچ کاغدی ولی ریامە کرنی بیتن

امی بنفسن سالاوی (٣٠)

شش هیف (٢٠) قری پایە

یکاوی ١٠ پارە

هفت روژا جارکی دردکفە ژبرخوش بوراندن وعلماندنا صنعت ومعرفتی یە

١٢ شباط سنە ٣٢٤ — کردلری تحصیل علوم وفنونە وحسن آمیزشە تشویق ایچون هفتەلق ترکجە کردجە غزتەدر — ٥ صفر سنە ٣٢٧

مداهنە

مداهنە ابنای جنسنە صفوت ، اخوت ، سلامت وحسن نیتدن عاری اولەرق حسن معاملە کوسترمك ، حقیقی جعلی برنزاکتە فدا ایتمکدر.

مداهنە ، اخلاق اوزرینە اولان سؤ تأثیری جهتیلە پك مدهش بر آفت اجتماعیەدر . مداهنەیی تمامیلە آکلامقلە نتایج وخیمە وتأثیرات الیمەسنی کشف وادراك ایدەبیلەجکمزدن اعماقنەقدر تحلیل وتشریح ایدەلم .

اختلاط ومحادثەدە مداهنە : منور الافکار ، حرالوجدان برینە بر سؤال ایراد ایتدیکمزدە جدیت طبعنە تبعاً حقیقتدن باشقە هیچ بر شیئی آرامیەرق حتی مخاطبی کندینە خصم ایدەجکنی بیلەبیلە دوشوندیکی کبی عینی سؤالە معروض اولان دیکر برینك ایسە صرف مخاطبنە خوش کورونمك ایچون حقیقتی تمامیلە تحریف ایدەرك جواب ویردیکنی کوریرز ؟ ایشتە بو بر مداهنەدر . بوخستەلغك مع التأسف بوکون بوتون حکم ودهشتیلە شرقدە حکمفرما اولدیغنی اعتراف ایتملی یز .

واقعا حریت وجدیت وجدانیەیی محافظە ایلە برابر مخاطبك دخی قلبنی قرمامق ، اوتاندیرمامق صورتیلە حقیقتی درمیان ایتمك نزاکتی هرزمان ، هریردە مقبولدر شوشرط ایلەکە حقیقت هیچ برزمان بونزاکتە فدا ایدیلمەملیدر . التزام خشونتلە کسر قلوبدن — ممکن اولدیغی تقدیردە — التزام لطف وملایمتلە مخاطبی تطییب مع مافیە ینە حقیقتی بیان واوصورتلەدە حیثیت شخصیەیی محافظە ایدیلمك شایان تقدیر بر قدرت اولوب عالم سیاساتدە محبت عمومیەیی مظهر اولمش ، اشتهار ایتمش اصحاب اقتدارهپ بویولەسالك اولمقلە نائل آمال اولمش داهیلردر .

حالبوکە شرقدە حال بوم کزدە قالمایوب تربیە درجەسنی تجەرك ویادرجەسنی بولیور ، اخلاق عمومیەمزی افراد ، بزی معروض درکهٔ هلاك ایدییور .

مداهنە ، ریا ، تملق تبصبص شرقدە فطری اولمایوب کسبی ایسەدە طبعمزدە اوقدر تمرکز ایتمشدرکە کندمزبیلە اونك بزدە فطری ، خلقی اولدیغنە حکم ایدەجکمز کلیور ایسەدە عارضی اولدیغنە تاریخدە پك بویوك مثاللرمز واردر .

حضرت فاروقك منبر جیقوب . . . امت . بندە اکر یلك کوروب حس ایدرسەکز اخطار ایدیکز] خطابنە قارشی برعربك قیامو [یاعمر ، سندە اکریلك کوریرسەك قلیجمزلە دوغریلتەجغز] دیە جواب ویرمسی بزدەکی جدیت قول وعملە بر برهان بلیغ دکلمیدر !

شایان تأسفدرکە ، بزبیلە بوکون — بوکبی روایات موثوقۀ تاریخیەیی — موضوع صانوب ایناتمق ایستمامکدەیز . بودە بزە یوکلەدیلمش اولان بارثقیل ذل واستبدادك تضییق شدید تحملفرساسی نتائج مضرەسیدر . چونکە آزادە قید اسارت اولان قوم ، عزت نفسنی کوزەدەبیلیر وعزت نفسنی کوزەدن ایسە حریت وجدانیە وجدیت طبیعەسنی محافظە مجبوریتندە بولونیر . عزت نفسی قیریلمش ، حریت وجدانیەسنە مجبور اولان قومەایسە حکومت متبوعەسیدە بالضرور اظهار عدل واستعمال رأفتە محکوم بولونیر .

محکوم ذل استبداد اولان برقومك مسکنتی کندیسندە کوریلان علت ریا ومداهنەنك درجۀ تأثیریلە متناسب اولور . بوکون هرفردمزك رهبر اعمالی درجەسندە اولان رزیلۀ ریا ومداهنە اولەرق نزاکت وحسن مباشرت نام ورنکنی آلیورسەدە ینە جسم اجتماعیمزی محکوم درکهٔ انهدام وکاشانهٔ عمرانمزی معروض ورطهٔ انهدام ایتمکدەدر هیئت اجتماعیەنك یکدیکرینە قارشی مجبوری بولوندیغی وثوق واعتمادی محوایدیور ، هپمزی یکدیکرمزدن تفریق ایندیرییور . یکریکرمزك نصح وپندینە ، القاآت خیرخواهانەسنە قولاق ویرمامك لزومنی احساس ایندیرییور ؛ بوصورتلە سبب یگانهٔ تعالی اولان رابطهٔ اتحادمز ، حصن تعاضدمز قیریلوب خراب اولیور چونکە برهیئت آراسندە محبت اوهیئتك یکریکرە وثوق واعتمادیلە حاصل اولور . بر برندن امین اولمایان ایکی شخص هیچ بروجهلە سویشەماز وسویشە میانلردە هیچ بر شیدە عقد رابطهٔ اتفاق ایدەمزلر . مابعدی وار

صالح بدرخان

احرارپودرەلی برمستبد افعی

نجم الدین منلا

نجم الدین منلا . . ایشتە بر اسم کە تلفظی هر صاحب ناموسی تترەتیر . نجم الدین منلانك اسمی آکیلدقجە هرصاحب حمیت قلبنی بویوك بر نفرت استیلا ایتدیکنی حس ایدر .

نجم الدین منلا استبدادك الك فعال خادملرندن سرایك الك خونریز ، الك صادق بندکانندن ایدی :

معین ظالمك دنیادە ارباب دنائتدر

کویکدر ذوق آلان صیاد بی انصافە خدمتدن

بوکون وقتیلە مقتل مظلومین اولان باب ضبطیە بودرومارینە آتیلان قاتل نجیب ملحمەنك پاداش شناعتی اولان نجم الدین منلانك داخلیە ناظر سابقی حتی بك طرفندن بغداد کبی مهم برولایتە انتخاب وتعیین اولنماسی ، او یادکارك دە بلامانع قالقوب کیدەبیلمسی مشروطیت مبجلەمز ایچون واجب الازالە برلکە دکلمیدر ؟

محترم برمبعوث کچن کون مجلس مبعوثاندە

نجم الدین ملالکده رفیق جنایتی نجیب ملحمه‌نك یانه کوندرمسی لزومندن بحث ایتدیکی صرده‌ده معولدن رحمی بك وقره‌صو افندی نجم الدینی مدافعه ایتمك ایسته‌دیلر .

ظن ایتمه‌که رحمی بك روایت اولندیغی کی نجم الدین ایله حاصل ایتمك اوزره بولندیغی صهریتدنعولایی مرقومی وجدانك امری خلافنده مدافعه ایتمش اولسون . آنجق نجم الدین اوقدر ماهر بر آقوردرکه بیلمزی . بو عصر اخیر (تەرونك) اومحاکم ساختخانه‌سی نقل صداقته اقناع ایتمش ایسه رحمی بکده اوصورتله حمایته ایناندیرمشدر . جونکه رحمی بکده بر حس حمیت کورمش ایدی . فقط رحمی بك افندی امین اولسونلر که غزتلردن . تحسینلردن . ابوالهدالردن ؛ حاصلی اومقهور بیلدیز ارکانندن ناصل نفرت . اولره نصل لعنت ایدیبورلرسه نجم الدینك سوابق احوالی وحتی امینمکه بغداددکی بو برقاچ آیلق معاملاتی تدقیق ایدرلرسه اوندنده دهـا زیاده نفرت واوکا دها زیاده لعنت ایده‌جکلردر .

نجم الدین سلانیك مدعی عمومیسی ایکن اوراده دعوی وکالتی ایله اشتغال ایدن قره‌صو افندینك نجم الدینك استبداد ووجدانسزلغنه تمامله واقف اولسی طبیعی ایکن تجاهلدن کلەرك مرقومك حقندن بحث ایتمسی موجب حیرتدر .

نجبا قره‌صو افندی درعهده ایتدیکی دعوالرده نجم الدین طرفندن مظهر اولدیغی تسهیلات خصوصیه‌نك قابلنده حصوله کتیردیکی حس متداری وظیفه حسنه غالبه‌سندن طولایی می مرقومی مدافعه ایتدی ؟

بوکا اینانق ایسته‌میز : جونکه : بزهیچ بر عثمانلی مبعوثی تصور ایده‌میزکه اونك حس وظیفه‌سنه‌حتی حس ابوت واخوت غلبه ایده‌بیلسین . فقط باشقه برصورت تأویل بولامایجه تأسفخوان اولمقدن کندمزی آله‌مایورز .

بوده‌لی نجم الدین استبدادك هردرلو مظالمنه اشتراك ایدن ، قاتل انکیزیسیون محکمه‌لرینك هیئتنده حاضر بولنوب هردرلو مظالمی ترویج وجنواز رفیقلرینی تشجیع ایدن نجم الدین الآن موقع اقبالده وهم‌ده بغداد والیلکنده نجبا نصل برقوتك تأثیریله پایدار اوله‌بیلیور ؛

نجم الدینك غیر قابل تعداد اولان مظالمی جمله‌سندن رضوانك قاتلی اولمقله متهم درت کرده تعلیق ایتدیکی انکشجه‌لردن طولایی علیهنه اقامه دعوی ایدیلمشدر . اکر اونی الآن والیلکده طوتان قوتك تأثیریله دعوی اورت باس ایدلمز ایسه (ایدلدیکی حالده غزته‌مز معرفتیله دعواجیلرك افاده‌سی شاهدلرك شهادتی ، انکشجه آتلرینك

شکلی ونوعلری انظار عامه‌یه وضع اولنه‌جقدر .) یاخدا که نظاهر ایده‌جك جنایتی قارشیسنده امینمزکه مدافعلری ، جنکیزلری ، حجاجلری ، هلاکولری رحمتله یاد ایتدیره‌جك بر خونخواری مدافعه‌یه قیاملرندن‌طولایی انکشت بردهان حیرت اوله‌رق ناده اوله‌جقلردر .

کردستانده نەلرواد

کردستانده‌کی منابع طبیعه‌دن شمدی‌یه قدر استفاده اولنه‌مایوردی . جونکه امنیت جان ومال مفقود ایدی . کردلر مأمورین مرتکبه‌نك الندە بر حالده ایدیلر که اسیر اولدقلرندن هیچ بر زمان بر سرمایه وجوده کتیره‌میور جونکه سعی متمادیلریله آنجق پاشالری ، بکلری طویورا بیلیورلردی .

اجنبی سرمایه‌دارلری ایسه کردلر حقنده – بالذات وصداشلری لسانندن – اوقدر چرکین شیلر ایشیدیبورلردی که ، هیچ بر زمان سرمایه‌سنی کردستانده تعمالاندیرمغه جایشمالك هیچ برینك عقلنه کلمدیکنه امینم .

حالبوکه اومنابعی اوپله یوز وسعتی براقمق ، اوندن استفاده چاره‌لرینی آرامەمق بویوك بر قباحت ، عظیم بر حطادر . کردستانك ، اکر [illegible] ولایتی داخلنده کور ، سیملی وعادی قورشون ، باقیر ، قلای ، بوراقس ودها سائر معدنلر وکوکورتلی وحایکلی ایلیجه‌لر وحتی بیقار بوتانی صغوق معدن صولری‌واردر .

اورمانلری بك جوق ایدی ایسه‌ده زمان ایله تخریبات نتیجه‌سی اوله‌رق بوزونش اروپ اوفق برهمتله احیاسی ممکندر .

طبیعتك بزه احسان ایتدیکی بونونلرمیدانده طورور ایکن نه ایجون بونلردن استفاده طریقنی دوشونمیوب باشقه یرلرده ، استانبولده ، ازمیرده آطنه‌ده ودها سائر یرلرده تأمین معیشت ایجون اختیار غربت وسفالت ایده‌لم ؟

واقعا کردلردن بوکون بر سرمایه‌دار جیقه‌رق بونلردن استفاده ایده‌مز فقط برکشینك‌پایه‌مدیغی برشیئی اون ، یکرمی کشی بر آرایه کلنجه کمال سهولتله اجرا ایده بیلیرلر .

مابعدی وار

بدرخان پاشا زاده عبدالرحمن بك افندینك

ایراد ایتدکلری نطق بلیغ :

(طاشقشوطیون جمعیتك ویردیکی برقونفرانسده)

محترم وطنداشلر

دور استبدادده عموم ممالك عثمانیه‌ده وعلی‌الخصوص مسقط رأسمز اولان آناطولی ولایتلرنده وقوعه کلان احوال الیمه‌که بیلدیکڭز . بزی اوتوز ایکی سنه‌دنبری بوقدر فلاکتلره کرفتار ایدن سرایك تشویقات اغفالکارانه‌سیله اولمشدر . بونك جیرکینلکنی کوردیلان و بر انسان قانی طاشیان هیچ کیمسه تصور ایتمه‌که حضرته‌سیله دخون اولسون .

برادرم مدحت بك مصرده بر آوروپاده یجه استبداددن مصون بولندیغمز بر یرده نشر ایتدیکمز (کردستان) غزته‌سیله علنا استبدانه الك بیوك برلکه اولان کرد – ارمنی نفاقنك رفعی ایجون ایجاب ایدن مقالاتی نشر و علان ایتمکدن کیرو طورمدق . یعنی عهده‌مزه ترتب ایدن اوفق بروظیفه‌یی ایفا ایتدك . دیکر برادرلرمك بزم حسده اولدقلرینه شبهه یوقدر . فقط اخذآت حال وزمان ایله استانبولدن جیقه‌مدقلری ایجون بونشریاتمزه اشتراك ایده‌مامشلرسه‌ده داخلده ایجابات لازمه‌دن کیری قالمامشلردر . اون تموزده عموم عثمانیلر ایجون محض رحمت دیناك اولان و آنجق ملتك همتی اردونك سونکوسیله اوتوز ایکی سنه مقدم قهار استبدادك الیندن آلدیغی قانون اساسی استرداد وحریت اعلان اولندی .

استبدادك ، بونجه اولاد وطنی محو ایدن اومنحوس سنه‌لك رفع وازاله‌سی امنی اومنحوس بیلدیز سرایندن ظهور ایدن وبوتون عثمانیلر ایجون هربری طاعون ، وبا ، قوله‌را کبی مصیبتلر دیمك اولان اوم‌مردار اوامرك تأثیرسز قالدیغی کوندنبری طبیعی اوله‌رق قساوت وکی آلدی . بیلدیزك حکمفرما اولدیغی زمانلرده بر برینی اولدرمکله اوغراشان ارمنی وکردلر اوبوشدیلر . قارداش اولدیلر . فقط ای محترم وطنداشلر ای عینی وطنك عینی طوپراغنك دها طوغریسی عینی آنانك اولادی دیمك اولان حضار کرام بورایه طوپلانمقدن مقصدمز ارمنیلرله کردلر بیننده تأسیس اولنان رابطه اخوتك یالکز سوزدن عبارت قالدیغی دکل جداً فعلاً قارداش اولدقلرینی اخوتك اولانجه قوتیله بیلرنده حکمفرما اولدیغی ارمنینك مضرتی کردك مضرتی کردك منفعتی ارمنینك منفعتی‌در . حقیقی آکلامش اولدقلرینی وهر ایشده بو حقیقی دستور العمل طوتدقلرینی کورمك ایستریز !

ای حضار انسانلری بربرینه ربط ایدن باشلیجه (وطن) ، (لسان) ، (دین) کبی اسباب مهمه واردر بونلرك انسانلر اوزرنده نه کبی برتأثیراجرا ایتمسی لازم کلدیکنی براز سویلیه‌لم :

اولا وطنی یعنی تعاونی ، الك زیاده سعادت بشری مستلزم اولان تعاونی امر و اخطار ایدن وطنی نه آلهلم :

انسانلر دکل و طنداشلری آره‌سنده حتی بوتون عالم انسانیتده بربرینه یاردم ایتمك حالنده یاشایه‌جق اولورلرسه منافع شخصیه‌لرینه اك زیاده خدمت ایتمش اولورلر بناءً علیه طبیعیدرکه عینی طاغلر اتکنده عینی ایرماقلر کوللر کنارنده عینی سما آلتنده یان یانه طوغوب بیومکده اولان کردلر ارمنیلر نه قدر بربرینك منافعنی کوزه‌دیر و برادرانه یاشارلرسه اونسبتده سعادت وراحتلرینی تأمین ایتمش اولورلر . مسلمدرکه قیافةً بربرینه مشابه اولان اشخاص احوال روحیه‌ده دخی بربرلرینه بکزرلر کرد وارمنیلرك قیافتنده‌کی مشابهتلرینی کوریورسکز . دیمك‌که بونلر حسیات خصوصنده دخی بربرلرینه‌بکزرلر؛ لرورمقتك تعالیسی اوملت افرادیلك ممکن مرتبه احوال روحیه‌ده بربرینه مشابه اولماسیله اوله بیلیر . دیمك اولیورکه وطنکز سری‌خاقةً بربرینه یاقلاشدیرمش ، یکوجود ایتمش اولدیغی کی منفعتکزده سزه بونی توصیه ایدر .

لسانه کلنجه : اوت کرد وارمنیجه‌نك طبیعی اوله‌رق بربرینه مشابه اولدیغی اشکار اولمغله برابر هایدی بونلری بربرندن تماماً آیری ایکی لسان فرض ایده‌لم‌ ایحبا منافع شخصیه‌مزك تعاون دستورینه رعایت ایتمکله یشمزده دائما صلح وصلاحك حکمفرما اولسیله حاصلی بربریمزله قارداشجه‌سنه یشامقله اولدیغی اکلاشلدقدن صکره کردلك یك وارمنیلك یك‌بربرینه‌ملك‌دیمی ازیجق عقل وانصاف اولان بر انسان ایچون سبب اختلاف ونفاق اوله‌بیلیرمی ؟

شمدی بعضاً اسباب وفاق وبمضاده موجب نفاق اولان دین مسئله‌سنه کلهلم :

تکمیل انسانلرك وعلی‌الخصوص وطنداشلرك وداد ووفاق‌اوزره امرار حیات ایلمرینك عمومك خادم منفعتی اولدیغنی سویلدك ایحبا بوقاعدهٔ کلیه‌یی موجب سعادت بشر اولان شودستوری جماعات بشریه‌نك رهنمای فوزوفلاحی اولان شو حقیقتی دین‌رد ایدیبورمی ؟ خیر ! البته ایتمز !

مسلمانلقده خرستیان قارداشلرمزك حقوقنه مال وجاننه تجاوز ایتمکه جواز ویره‌جك ، زره قادارمساعده‌یی ایما ایده‌جك هیچ برسوز اولمدقدن باشقه بالعکس خرستیان ومسلمان حقوقی بیننده قطعیاً برفرق اولمدیغنه وبر خرستیانك حقوقنه تجاوز تماماً برمسلمانك حقوقنه تجاوزدرجه‌سنده برجرم عظیم اولدیغنه وبناءً علیه بوندن قطعیاً توقی اولنمسی لزومنه دائر اوامر قطعیه واردر ، هیچ شبهه ایتمم ، که خرستیان وطنداشلرمك‌ده منسوب اولدقلری دین‌برمسلمانك حقوقنه تجاوز اولنمسنه اصلامساعده ایتمزدیمك اولیورکه‌اختلاف

دین ومذهب حقوق افراد بشرك سیان طوتلمسی لزومنی مانع دکل آمردر .

ارمنیلرك کلیسه‌یه دوام ایتمسنده بر کرده نه‌ضرر اوله‌بیلیر ؟ هیچ . کردك جامعه کیتمسنده ارمنی‌یه نه‌زیان اوله‌بیلیر ؟ هیچ بشه هیچ ! ! بناءً علیه انسانلر بیننده نفاق وفسادك وقوعی حاشا ادیانك ایجاباتندن دکل تماماً وتماماً انسانلرك تعصب جاهلانه‌سی اثریدر .

ای عزیز وطنداشلر !

امدی کوریورسکزکه لسانك دینك اختلافی ارامزی آچه‌جق احوالدن اولمدیغی کی بروطن اولادی اولمقلمز ومنفعت عمومیه و شخصیه‌مز یك‌وجود اوله‌رق یشامنی توصیه ایدر شمدی‌یه قادار روابط قویهٔ طبیعه‌مزی مع‌التأسف اخلاله موفق اولان اولادی باباسندن انانی قیزندن قارداشی قرداشندن آییران سرایك افسادانی سوندرلمش اولدیغندن عینی عرقدن اولان کردلرله ارمنیلرك بوندن بویله بر برینه ال ویره‌رك جان وکوکلدن برابر چالیشه‌رق اوتوز ایکی سنه‌دنبری بونجه مظالمه جنایتلره فجیعه‌لره تماشا کاه اولان او عزیز وبیچاره وطنمزك اعماریه چالیشه‌جقلرینی امید ایده‌رم .

عبدالرحمن بکدن‌صوکره وان مبعوثی پاپازیان افندی طرفندن ارمنیجه وبدرخان پاشازاده حسین پاشا طرفندن کردجه ومحمد میان افندی صرف سرك ارمنیجه وخاچاطور افندی طرفندن ترکجه نطقلر ایراد ایدلمش وموی الیه خاچاطور افندی دور استبداده وقوعه کلان فناقلرك آرتق تکرر ایدمیه‌جکنی وکرد وارمنیلرك سعادت وطنه متفقاً چالیشه‌جقلرندن قطعیاً امیدوار اولدیغنی بیاندن صکره بدرخانیلره شمدی‌یه قدر ویریلن فوتغرافلرده‌کی افاده‌لرندن و ارمنیلرك حقوقنه تجاوز ایتمکدن قطعیاً توقی ایدلمسی لزومنه‌دائر کردستانك بعض رؤساسنه کشیده ایتدکاری تلغرافلردن ارمنیلرك پك‌چوق متشکر اولدقلرینی بیان ایتدکدن صکره عبدالرحمن بکك اون‌ایکی سنه‌دنبری کردستان غزته‌سیله کردلره نصایح انسانیتکارانه‌ده بولندیغنی واستبدادك الزیاده حکمفرما اولدیغی دورلرده‌بیله ترکجه‌وکردجه نشر ایتدیکی اوزرینه‌واقع اولان نشریاتنك حسن تأثیری حسیله ارمنیلرك چوق استفاده ایتدیکنی علاوه ایتمش وداشناقسوتیون جمعیتی نامنه عبدالرحمن بکه دست اخوتی اوزاتدیغنی سویلمشدر .

بونك اوزرینه عبدالرحمن بك تکرار کرسیٔ خطابه‌چیقه‌رق انسانیت وسعادت ملك وملت نامنه کمال افتخار ایله کندیلرینه اوزادیلان شو یداخوتی عن‌صمیم القلب صیقدیغنی بیان ایتمش وشو لوحهٔ انسانیتدن بالطبع پك چوق متأثر اولان حضار شدتلی آلقیشلرله ممنونیتلرینی بیان ایتمشلردر .

عذمالئی مه‌یی کرمانجی

دولت‌سری خوندنی وزانینی فلازوده آزای برینه زظلم واسیریا شاه و پادشاهان آزابونه زی مال وجان وعرض خو امین بونه زتوشتا طرسا وان نه‌مازی خورا مکتب ومدرسه فه‌کرین‌جو بونه خودی هنر ومعرفت وه‌کو هسترا نه‌مانه این یارا شکر زی خدیرا آزای ایدی کهاشت مه‌ژی وه‌کو امزی ریبا دولت نك خوبکرن دست خو زی‌ظلم وکوشتنا بکشین مالی کس نه‌دزین حلالی خو راضی ببین مکتبا فه‌کن علم و هنرو معرفت وصنعتین فنج زی‌خورا بکرن بزانك که علم وهنر ومعرفت وصنعت لدنیای و آخره‌تی مروڤ زی عذاب وسفالت ورذیلی دژاری مه هادکت ده مامروف نه سفیل نه زاریه‌ن دفی سرفرازو نامداربه ای قوم نجیب کردان ای کردن خوی ناموس وحمیت‌وسخاو شجاعت سرفرازی زربنی زفقیری حتره سرفرازی زی جدبه زی علم وخوندنی قنجیا آخره‌تی ژی‌جه حاصل‌دبت ژی علم وخوندنی رضا خدی مروف ژی‌جه وزانت ژی خوندنی ایدی جهل بسه ژبو خدی مکتبا فه‌کن زاروکا بدن خوندن بعلمینك صنعتا وحتی حدیثا فخر عالم « اطلب العلم من المهد الی اللحد » روص خدای پیغمبر ژی‌تحصیلا علمی ژی مهنکی حدتوبی فرمان‌دکت افریبا نه‌زانا کریتی‌نه‌ویکك قنجه ایدی ریاخدی وپیغمبر بکرن نه‌ربی بسه ای ملاو سیدای مین خودی وقار ای فضلاو سیدای‌مین سرفراز ولاط ولاطین‌مه اوکردن دل پاك اوکردن خوی بخت ونجیب کلك هیسانی‌ین لسرریبا راست فضل وکلاوه راستیاوه ام درانك ژی ولاطیانره بزین ریا قنج نیشان وان بکن اف شفاژی سفلی سیدای مای خدان کالن اون همت بکن توفیق ژی ژی‌خدی‌یه پاشی روژا قیامتی لحضورا خدیده ملاو سیدا شرمسار دین بزانین .

لاوی امیربدرخان

حسین کنعان

کردستان

مالباتا امیر بدرخان ژی‌قنجیا کردان دخوش ژی‌خرابیا کردان‌دلناخوش‌دبن‌مقصدا درخستناقی جریده‌یی ژی سلامتا ولاطرایه جه قنجیاژدستی مالباتا امیر بدرخان بیت وی بیکن هونژی حالی ولاط ژی‌مرا بنویسین دا ام بزانین چاوه خدمتی ژی ولاط خورا بکن .

• آری کرن هر • آری کرن

شیرتك زکرداره

آری کرن لناف حمی خلکیده لازمه لناف ولاطیا زیده‌تر لازمه وکی آری کرن لناف ملتاده

نه بت خوشبا کسی نامینه خلیك ژار دبن خلیك هفدو دکوژن دبت سیبا خسارا آخرت و دنیایی زاروك ژنك ژار وپریشان دبن. نیاری حتامرنی نیاری دبت .

ژبر فن حالی خراب حقا کتبی ژ آلی بی خودی هاتیه آری کاری امر دکیت . اطاعت کرنافی امری لسرمه فرضه دفی فی امری توجارا ام ژبیر نکن و کی آری کرن لناف خلکیده هیاسه و هوقا صال پریشانی غربی فقیری ژلیلی کوشتن نه دبی مالا خلکی خراب نه دبی . حمدی ژخودیره بکن آزادی کت دستی مه‌ده . باش نهو آری کرن و تفاقی خوشترژی دبت دفی ام حمی قدری فی آزادی‌یی بزانین آری هفدو بکن نه بیژن اف ارمنی‌یه اف قتولیکه .

فرق نکن هون حمی مروف ولاط کنه لناف وده دائما تفاق وآری کرن هبت وکی هون هرآری هفدو بکن ولاطی ده بی شك حتا قیامتی معمور و مسعودبت ظلم واستبداد توجا نابیت ژاری وفقیری نامینت وکی تفاقی و آری کرن ناف پیدا و دبت صنعت ومعرفت ژی وی حاصل بیت هون حمی ژی دولمند بین محتاج کسی نابن فی حاجتی صاحی هبت آری کرن هرآری کرن تفاق هرتفاق .

فی‌جا ام بجکی ژی بخاسیبا آری کرنی بکن کا آری کرن چاوه حاصل دبت .

وك از زانم کس مالی کسی نخوت کسی تعدایی نکی نکت کسی دلی کسی نشکینت کی مروفی دوری استبدادی مالی یکی خواربت یان حق وی بدت یان دلی وی چیکت د او حق لی حلال بیت دلی خوده نیاری نه هیت جفا قنجی ژدست مروف بیت آری کاریا هفدو بکیت امری خودی وپیغمبر قانونا عثمانی توجا ژبیر نکیت ولی اطاعتی بکین دیك دل وجان بن

دفی ام بخنا اری کرنا عمومی ژی بکن ام قنج بزانن تفاقا عمومی ژمره فرضه کسی نه‌بیژه اف ترکه کسی نه بیژه اف عربه کسی نه بیژه او ارنوده کس نه‌بیژه اف چرکه کس نه بیژه اف لازه کس نه بیژه اف بوشناقه کس نه بیژه اف قله‌یه بیژمن ام حموبرانه آری کاریا فان حمیا بکیت حمی ملت بنی نافی عثمانیده خوبی تفاق و محبت بین کنکی یك دو ملتا خو دان آلیکی استبداد وپریشانی ظلم وتعداوك بری مه‌حمیا خراب وژار بکیت . ژبر فی سبی تفاقی هرتفاقی حتی عاقبتی وکی تفاقی هبت توفیقا خودی ژی وی هر هفالبت .

لاوی امیر بدر خان

امین عالی

الکردستانی حمی‌هنه

بلی ولاطی خوه بحونین : پرابدن‌هو . کلك مردن کرد هنه خوندای وژیهاتینه . عمری خوه لغربتا بوراندنه . حمی تشتا وزانن . ایکی ژوان ولاطی‌یه خوه‌ده‌خبرکی ربکن. بخو ازن ویدری. اوی بچه . فکره جه‌معدن هنه لناو ولاطده صرف‌دبه . ابی نهوره امتیازاوی بخوازه وبدست درابناوی تنه‌بکه. زوی ژی‌فانداه مزن أوه‌برمین ولاطیا لولاطده‌ای بمینه . ژارین کرواژی این‌لولاطه ایشا ببنین . ایدی خوه ناویژن غربتا . فابن اسیری نه توا .

باشی ژی‌ای‌روژکی . دولتی وان‌حمیا چیکه . هرآلی‌یه ولاطوی شمندوفر بچتی .

مثلا نهولوانی فابریقه‌ك یا آری‌ویا قماشی چیکن. نیزیك واندراژی معدنکی کموری ببین . بشغلین. بزرحفه زهه‌یاوی پزی قماشاچیکن . شوتا قماشی جلین‌خوه‌ژدر ببین بکرن . هنده‌پره بدن . هونی هر پایزی خوه بفروشن . زوی فانداوه‌یی ببه . زاروین ژارایی درکه‌ون دشتی کیاهن بویایی ویك بدن بفروشن اوژی زوی ای پرابدن‌هو . میرین بی‌شغل این لوان فابریقا بشغلن تفقاروژا خوه‌وی دریخن . وبلکی‌زیده دریخن . روژکی‌بین خوی مال ونوال . کنجی هونی لویدری بقنج بفروشن هونی قماش وآری ژنهوارژان ژبکرن . اوحمی فانده‌یی‌ونه‌کی ولاطیا بزمانکی‌هند کده‌دولخندد کن.

هن عردی ولیط نه‌ای جاندنی‌یه لی‌بارامزن فی‌چاندن وقنج محصول دده . عردی لناو فرات و دجله‌یی . عردی جزیره‌وه قابلی زراعتی‌یه . ژعردی توالانیلی جنتره. لی‌چاندنی ژی‌قنج‌تراتی. بعادتین بری دکرن . دوی ام وان عادتا بردن . نهو عادتن قنج‌وفانده‌هنه . اموان بکیدن وچاندنی ولی‌بکن . هنکه هکه نهو لسری صداده بیت بی لسری صدا بجی بیت .

عجبا حکومت ژی کنکی وی‌بنت بیراخوه لولاطی کرداژی مکتبن صنعت وچاندنی وکت .

هکه دوائی مکتب لواندراوه‌کر . کوچه ژی بعلماندنا . چاندن کالك ببیا . هنکی فانداحکومتی ژولاط ژنهو زیده‌تر ، کلك زیده‌ترنه‌دبی .

بوی‌کیره‌ژی اوایشن‌مه‌کوتی . بی آری کاریا حکومتی نابت . دوی دولت آری کرد ابکت . هنکی اوحمی ای‌بین وقنج حج‌بین .

ولاطی دوی چاوه بن

بری چند روژکی عبداه ذهدی بك خوبی یکی غزته‌یی : بانکلیز کی‌خون قلم خورت شتغلیه . انکلیزی کوتی‌به :

« هکه‌مرو بوی‌خرابی ژبازارادرکوت وولاط ترقی بکنی . بری حمیادوی هنی ولاطیا تربیه بکن ومزن بکن انکلیز بیابوری خودی شری‌ناودانه لنا ودولتاده ژحمیا خورترین . اودولتا خورت ومزن ژبابوری خوزیده بشتاخوه بهتی خلکی خوه قایم دکت و بهتی وان سر بلند دبت . این ایشی وی دولتی جید کت . بی‌جاو لاایشی وی‌وه دکت وده‌ده چیکرن حمی‌هتی خلکی وچاو وکرینا خلکی وینه . لویدری وکی ناظرك ژوان روتینه مزلا ایشی خوده‌ده دوشفله دزانه‌کی چوی خلکی حمیا لسروی وکری یه ، ده ایدی یکی هولی بزانه کو حمی خلك بهشن وچاودانه سرحرکتن وی . توجا دکاره تشتی خراب بکه . او پیکاهتنا مزن زوی دولتا خورت ومزن تنیرویه . خلکی دولتا فرانسز کلك مروین بلزن . ژتشتك کچك خوه دین دکن . ژهتی خورت بترپی لزبینه دکه‌ون . خراپین هاتی سری وی دولتی حمی ژویکی بی لی اوان ژی اوخرابی لخوه دی وزانی .

دست هلاتینی . شغلین داپردن . ریك قنج وبفانده‌بکرنی . نهوایدی ژحمی تشاره قنج فکر دکنی . بی‌خبری ناکه‌ون . برنهویك ژوانی قنج بیژه ، آن قنج بنویسه ادبی ژاخربیا ناظرکی دشتفلی ، ونویسی . هما اوخلك لهود که‌تی ، تیکلهودبین . ناظرینی خوه‌حمی دکهارتی . نهونه ومیه . کی‌بوی‌وکه‌دوی ابیژه‌ه دنویسه‌اوژی کوددنی . هکه خبری‌دی‌راستبیت. دیژن‌راسته. ژدولتاخوه‌وی تشتی دخوازن . هکه‌نه وان‌خبر بشتوه داویژن وکوه نادنی .

دولتا آلمانیایی‌ژی دولتکی ژقنجیاخلکی‌خوه وژبلندیا حکومتا خوره‌کلك دشفله . وی‌دولتی هرهتی‌خلکی لسرمرانی‌یه ولسرعسکرتی‌یه خوبی کریه . مرووان ببنه دبیژه‌فی حمی عسکرن . قوماندارای‌رانژی حکومته. لی‌نهواوژی‌سرخووه هاتن . زانین‌کی مرانی تی ایش‌ناکه . خوه‌بهش کرن ، دا ایش بمرانی‌یه ژی‌نبت بکاربی بکن . ایدی هون عثمانلی‌ژی محتاجی‌هش وحکمتی‌نه . دوی هون‌هردست هلینن . بیژن بشقلن واهتی ولاطی‌یه خوه روخایی بکن . قنجی وخرابی‌یه بزانین . برمانکی سیس کوندی وبازاری بزانن .

باشاوی هیه

اعلان

اخوت مطبعه‌سنده بودفعه‌طبع اولنان کتابلر

(نخبة‌الفکر ترجمه‌سی) اصول حدیثدن
(بیك ایکیوز حدیث شریف) کتب نادره‌دن
(روض ورد) اسماء حسنا شرحی .

هر بری اوجز غروشه‌در .

احمد ثریا : [imprint] مطبعهٔ اخوت

S - 627

عدد ٢٦٤ — ٤ — ون برخی سنه — سالاوردوی — حب ـــ ٤

مدیر مسئولی
بدرخان زاده احمد ثریا

آدرسی
استانبولەدە سرکەجی استاسیونی قرشیسندە « کردستان » غزتەسی ادارەخانەسی

مسکرە موافق آثار درج ایدیلیر ایدیلمان اوراق اعادە اسلنز سنەلکی (٣٠) آلتی آیلغی (٢٠) غروشدر

کردستان

١٣١٣

خودیی جریدەیی مسئول
احمد ثریا لاو بدرخان

حبچی بوی کاغدی ژ جریدەیی رە نواس سر کاغدی هولی بنفیسە

استانبولی پیش مقابلی استاسیونا سرکەجی یە جریدا کردستانی

حج کاغدی ولا ریامەکرنی بیتن

امی بنفسن سالاوی (٣٠) شش هیف (٢٠) قرش بایە

نسخەسی ١٠ پارەدر — هفت روژا جارکی دردکفە ژ برخوش بوراندن وعلماندنا صنعت ومعرفتی یە — یکاوی ١٠ پارە

٥ مارت سنە ٣٢٥ — کردلری تحصیل علوم وفنونە وحسن آمیزشە تشویق ایچون هفتەلق ترکجە کردجە غزتەدر — ٢٦ صفر سنە ٣٢٧

عدلیه نظارت علیه‌سنه ویریلن استدعا

صورتیدر

شهرامین اسبق رضوان پاشانك کیفیت قتلنده مولانی اوچوزیکرمی ایکی سنه‌سی مارتنك وعجی کونی مظنوناً دردست اولنان کرد امین اسعد امین عبداه حقنده صلاحیت قانونیه‌سنی تجاوزله اجرای تحقیقاته ابتدار ایتمش اولان سابق درسعادت استیناف مدعی عمومیسی نجم الدین ورفقاسندن رضا وصدرالدین بکلر کویا حقیقت حالی میدانه چیقارمق ایچون مرقومك پارماقلرینی قان فشقیرنجه‌یه قدر منکنه‌لرله صیقیشدیرمق اللرینی کلبتنله چکوب قوپارمق چیرل چیلاق قولتقلرندن آصوب صوغوق صو دوکدنصکره باپانجه‌یه قدر ضرب واذیت ایتمك ونهایت اذیته‌ده تحمل ایده‌میه‌جك اقتدارلری قالمیوب بایلدقلرندن خسته‌خانه‌یه کوندرەرك اعادهٔ صحت واقتدار ایتدکدنصکره سالف الذکر معاملاتی تکرار ایتمك صورتیله اشکنجه اجراسنه واواثناده حقمزده بعض الفاظ غلیظه تفوهنه جرائت ایتدکلری تاریخ مذکورده درسعادت حبسخانهٔ عمومیسی محافظه‌سنه مأمور میرآلای ومدیر رضابك وباش غاردیان فرهاد اغا وژاندارمه حسین جاوش طرفندن مشاهده اولندیغی کبی اولوقت حبسخانهٔ عمومی خسته‌خانه‌سنده مأمور اولوب اسمنی بیله‌مدیکمز وعندالتحقیق آکلاشامه‌سی طبیعی اولان دوقتور وحبسخانه غاردیان وژاندارمه‌لرینك دخی معلوم ومشهودی اولمشدر او اثناده عاجزلریله دها بعض رفقالر برکیجه‌ده دردست ایله‌مکه وابورینه ارکاب وطرابلس غربه تبعید ایدلمشیدك دور استبداد شنایعندن اولوب باشلیجه موجب فیض وترقی اولان تصنعاتده ملکه حاصل ایدن مرقوم نجم الدین وشریك جناتی اولان رضا وصدرالدین اسملرینی بیله‌مدیکمز دهااوچ کشیله برابر سنهٔ مرقومه نیسانینك اوننده طرابلس غربه کله‌رك ذاتلری بالذات استنطاق وتحقیقاته مباشرت ایله‌مشلردر کوندوزلری طرابلس غرب مرکز قوماندانلغنده تحقیقات واستنطاقله مشغول اولوب کیجه‌لری دخی بلدیه طرفندن تدارك ایدیلان خانه‌ده اجتماعله ایرتسی کونسه مقتضی احوال واسئله‌یی ترتیب وتضیع ایتمشلردر هیئت مرقومه شوصورتله اون کون ظرفنده استه‌دکلری کبی تحقیقاتی اجرا واکمال وبعض افاداتی تحریفاً طرفلرندن برمستنطق قرارنامه‌سیله اتهام مضبطه‌سی دخی تنظیم ایدیله‌رك اولوقت مستنطق اولدیغی حالده حالا یوزینی کوره‌مدیکمز وانجق اسمنك مصطفی افندی اولدیغنی طرابلسه مواصلتمزك یکرمنجی کونی طرفمزه ویریلان توقیف مذکره‌لرندن آکلایه‌بلدیکمز مستنطق افندیله هیئت اتهامیه اعضاسنه تهدیداتله کرهاً مهرلتمشدر . مرقوم نجم الدین ایله رفقاسی اثنای استنطاقده بعضلریمزی سب وشتم واذیت اولمق اوزره حبسخانه خارجنده زندانلره حبس ایتدیردیکی کبی مضبطهٔ اتهامیه‌یی مضع اولدیغندن وطرفلرندن اوراقی اوقومدیغندن بحثله مهرله‌مکدن استنکاف ایدن هیئت اتهامیه رئیس وکیلی حسن افندیله رفقاسنی تهدیدله جبراً مهرلتمشدر .

مضبطهٔ مذکوره اولوقت طرابلس غرب مرکز مدعی عمومی معاونی اولوب نجم الدینه اولان معاونتنه مکافاةً حقوق محکمه‌سی ریاستنه ترفیعاً تعیین اولنان عثمان افندیله اسملرینی بیله‌مدیکمز رفقاسی معرفتیله حبسخانه وزندانده داخلی خارجی اختلاطدن ممنوع اولدیغمز برزمانده طرفمزه تبلیغ ایدیلمش واختلاطدن ممنوعیت ینه دوام ایله‌مشدر. اولوقت طرابلس استیناف جزا رئیسی اولوب اسمنی بیله‌مدیکمز وجدانلی برذات حقمزده روا کوریلان احوال شنیعه‌یه اشتراك ایده‌مدیکندن استعفایه مجبور اولمشدر . بویله ایشلرده قابلیت کامله‌سی اودورك مستبدلرجه معلوم اولان واوصره‌ده درسعادت جنایت محکمه‌سی اعضاسندن بولنان نعمةاه افندی مذکور جزا ریاستنه تعیینله طرابلسه کله‌رك محاکمه‌یی اجرا وهربریمزی اعدام ومؤبد وموقت قلعه‌بندلك جزالریله محکوم ایتدکدن صوکره درسعادته عودتله مأموریتنه دوام ایتمش وبوخدمته مکافاةً رتبه‌سی ترفیع وخرجراه نامیله برچوق مبالغ احسان اولنمشدر .

معلوم والالری بیوریلدیغی وجهله قبل المحاکمه متهمك محکمه حضورینه چیقاریله‌رق استجوابی اجرا وبر وکیل تعیینی متهمه تکلیف ایدلمك ووکیلیله کوروشمك لازم کلیر ایکن استجوابمز اجرا ووکیل تعیینی تکلیف ایدیلمدیکی کبی حق مفسوخیت دخی محافظه ایدیلمیه‌رك محکمه طرفندن طوغریدن طوغری‌یه وکیللرك تعیینیله وحکم مذکوری امضادن استنکاف ویاخود اوراقی تدقیق ایتمك ایستیان محکمه اعضاسی نعمةاه افندی طرفندن تهدید اولنه‌رق واثنای محاکمه‌ده معصومیتمزه دلالت ایده‌جك احوالك تحقیقی حقنده‌کی مطالبمزه (تلغرافله صورمق ایکی اوچ کونه متوقفدر) سفسطه‌سیله جواب رد ویریله‌رك محاکمه‌مز اجرا قیلنمشدر .

محکومیتمزه وحتی قانون اساسینك اعلاننه قدر اختلاطدن ممنوعیتمز دوام ایتدیکی کبی محالتی موجب احوال اولمادیغی حالده حفیاً اجرا قیلنان محاکمه‌مز اثناسنده دخی وکیللرمزله کوروشمه‌مز وقلم کاغد آلمه‌مز ووکیللرك اوراق تحقیقیه‌مزی اوقومه‌لری نعمت اه ونجم الدین افندیلر طرفندن منع ایدلدیکی کبی برصورت عجیبه‌ده جریان ایدن محاکمه‌دن اکلایه‌بیلدکلری احوال اوزرینه وکیلار

طرفندن اوراق تنظيم ايديلان مدافعه‌نامه‌لر نجم‌الدين طرفندن صورت مخصوصه‌ده وكيللرك الرندن آلنه‌رق جدى مدافعه‌ده بولنامه‌لرى دخى تهديداً امر اولنه‌رق حق مدافعه‌مز دخى ابطال ايدلمشدر . احوال‌معروضه‌دن معلوم بويوريله‌جغى وجهله نجم الدينك رفقاسنك ارتكاب ايتدكارى افعال جنحه وجنايت درجه‌سنده برچوق جرائم تشكيل ايتديكى كبى بويوزدن حقوق شخصيه‌مزه دخى تجاوز ايتمشلردر .

هيئت مرقومه‌نك جرأت واقعه‌لرى درسعادت حبسخانهٔ عمومى وخسته‌خانه‌سى هيئت اداره‌ومحا- فظه‌جه مشهود اولديغى كبى تحقيقات ومحاكمه‌مز اثناسنده طرابلس استيناف جزا رياستندن استعفا ايدن واسمى نظارت عدليه سجل دائره‌سنجه معلوم بولنان ذات ايله اولوقت مستنطق اولوب شمدى زره‌ده اولديغى بيلنه‌ميان مصطفى افنديك والبومطرابلسده‌بولنان مركز قوماندانى وژاندارمه قوماندان وكيلى عسكرى قائمقاملرندن احمدبك وطرابلس محكمهٔ استينافيه وهيئت اتهاميه‌سى اعضاسندن ومحكمه طرفندن بزه وكيل ايديلان دعوى وكيللرندن قدرى واحمد وعبيدان كروش افنديلرله رفقاسنك وينه اولوقت حبسخانه‌مديرى اولوب نجم‌الدينك باشليجه وسائط اجرائيه‌سندن اولان بوبابده سبق‌ايدن معاملات دنائتكارانه‌سيله مظهر تقدير اوله‌رق بردن ايكى رتبه ترفيعيله يوزباشيلغه ارتقا ايدن عثمان فكرى افنديك طرابلس حبسخانه‌سى باش‌غارديانلغنده بولنان محمد افنديك ومركز طابورى ملازم ثانيسى ايكن ينه نجم‌الدينك مظهر تقديرى اولسيله اولوقت ملازم اولليكه ارتقا ايدن نظيف اغانك وبوبابده اجرا قلنه‌جق تحقيقات اثناسنده تعين واراءه ايده‌جكمز دها برچوق اشخاصك معلوم ومشهودى اولديغندن على‌الاصول مرقوم نجم‌الدينله رفقاسى حقنده معاملهٔ قانونيه اجراسى طلب واستدعا ايده‌رز اوبابده .

امير بدرخان زاده

حسن ، خليل ، مدحت ، عبدالرحمن

حلمى بك ـ نعمة‌اه افندى

نجيب ملحمه‌نك ايلك محاكمه‌سنده رئيس حلمى بكه مدعيلردن بروانت طرفندن وقوعبولان تعرض محق اوزرينه ايكنجى محاكمه‌ده رياست وكالتنى نعمة‌اه افنديك درعهده ايتمسى‌ زى حيرتدن حيرته دوشيردى .

اول امرده معصوميتلرينه وجداناً صورت قطعيه‌ده امين اولديغى برچوق احرارى ييلديزدن او منحوس او ملوث يردن آلديغى اوامر ملوثه‌يه تبعاً ـ محكوم ايدن ودها طوغريسى دوراستبدادك بر آلت مخصوصه‌سى اولان حلمى بكك حالاصفت رياستى محافظه ايتمه‌سنك حكمت و غايتى مجهول دكلسه‌ده ملته هر درلو اميد عدالت ونجاتى بخش ايدن مشروطيتك مباديسندن برى نظر دقته آلنه‌رق اجراى ايجابنه توسل اولنمامسى شايان تعجب دكليدر ؟

كلدم نعمة‌اه افندى‌يه . . مسلك عدليه‌يه دخولندن بوكونه قدر بولنديغى مأموريتلرده لمنفعة فجايع وسيئات متعدده وعدليه ناظر اسبق عبدالرحمن پاشايه اسباب انتسابله صورت ترفيع وترقيسى اربابى نزدنده معلوم اولديغنه كوره بوبابده ايضاحات ويرمكسزين نجم‌الدينك بالوجوه اشددر ديمكله بيلميزكه ماهيتى تعيين ايتمش اولورمى ؟ !

اوچيوز بكرمى ايكى سنه‌سنده طرابلس غربه كوندريلان امير بدرخان زاده‌لرى محكوم ايتمك ايچون مابيندن ـ ناظر اسبق عبدالرحمن پاشا واسطه‌سيله ـ آلديغى محكوميت ورقه‌سنى بالاستصحاب بورادن حركت ايتديكى زمانى محبا شمدى تخطرله يوزى قيزاريورمى ؟ ! هيهات . .

آلديغى رتبه‌لر ، نشانلر ، پاره‌لر مقابلنده بر قاچ معصومى محكوم ايتمك دكل حتى ديرى ديرى مزاره كومك جنايتى بيله ارتكابدن چكنميه‌جكى بزجه ومرقومى بيلنلرجه وارستهٔ اشتباهدر

هى كيدى مشروطيت !

بيلمم كه حلمى‌لرك ، نعمة‌اه‌لرك ، نجم‌الدينلرك شر ، سوقاغنده كناهلرينى چيقارتدقلرى ايچون جناياتلرى نظر مسامحه ايله كوروليورده نجيب ملحمه نجم‌الدين ايله مشتركاً ارتكاب ايتديكى اشكنجه‌لره مكافاةً نيچون تلطيف اولنمايور . بواولسه ، اولسه نجيب ملحمه‌نك شر ، سوقاغنه اوغرامامق غفلتندن منبعث اولسه كركدر .

اوت ١٠ تموزدن اولكى (رضاى عالى دائرهٔ نجات باهره‌سندن ذره قدر آيرلمقسزين) ايفاى روائت ايده‌نلرك برقسمى بويله‌موقع اقبالده بولندقچه ملت قاتللرينك خونين پنچه‌لرندن قورتيلديغندن امين اوله‌بيليرمى ؟ . .

بر آووج آلتون ايچون وجدانى ، وطنى ، ناموسنى آياقلرينك ، آلتنده ازه‌جك بوخيثلرى دكل موقع اقبالده حتى دنيا يوزنده كوردكچه ملتك قانلى پاره‌لرينك صيزلايه‌جغنه شبهه يوقدر .

مجلس مبعوثانده بوحاله سكوت ايده‌رسه :

ايشمز قالدى ينه مرحمت مولايه !

مداهنه (مابعد)

مداهنه‌نك جمعيت بشريه‌جه اولان نتائج وخيمه‌سى بو قدرله قالمايوب ثروت عموميه‌يى رخنه‌دار ايده‌جك صورتده ماديات اوزرنده‌ده سؤ تأثيرينى اجرا ايدر .

بر ملتك ترقيسى ، تعاليسى ثروت عموميه‌نك درجه‌سيله متناسبدر . ثروت عموميه ايسه معاملات تجاريه‌نك توسيعيله حاصل اولور . تجارتك توسعى ايسه معاملات افرادملتك بكديكرينه قارشى‌اولان صدق واستقامتيله قائمدر . بو ايسه آراده امنيت عموميه‌نك وجودينه‌باقار ، حالبوكه امنيت عموميه‌نك هر حالده غل وغشدن عارى طوغريلقله جريان ايدن معاملاتده كنديسنى كوستره‌جكى طبيعيدر امنيتك حصولنه اك برنجى واسطه خلوص نيت واستقامتدر ، بالعكس آرايه‌مداهنه كيرنجه‌استقامتدن، خلوص نيتدن اثر قلماز وبويوزدن‌ده اعتماد عمومى زائل اوله‌رق تجارت دخى داراليرا و حالده ثروت عموميه دخى نقيصه‌دار اوله‌رق او ملتك‌ معيشته اوغرامقله مضطرب و معذب اولدقدن باشقه بيرو معالى اولان مللى سائره‌دن كرى قاله‌رق دوچار ذلت وهدف حقارت اولور .

مداهنه‌نك برملت آراسنده‌كى احتياج متقابل بشريه‌نك متقابل بولونماسنه بناءً هرفردك خصوصاً عينى هيأت اجتماعيه‌يى تشكيل ايده‌ن ـ هرفردك ديكرينه‌نه‌وقت اولسه بهمه‌حال بركون محتاج اوله‌جغى طبيعى ولابددر .

اوحالده هركسك كنديسنه برايش ايچون مراجعت ايده‌نه دائما جديت وطوغريلغى التزام ايده‌رك جواب ويرمسى الزمدر .

واقعا بو صورتله ويريلان ـ اوت ، خير ـ يولنده‌كى طوغرى‌جوابلرك قلب‌قيرمق ملاحظه‌سى ايله بعض طبايعه كوره چتين كورنمسى شبهه‌سز ايسه‌ده ، هر حالده حسن معاشرت نامى ويريلان مداهنه‌يى ، التزام اعتيادنده بولونان دروغ كاران امتك ـ باشمله برابر ، امر ايدرسكز ـ وعدكاذبندن خيرلى ومراجعت ايدن ايچون دها فائده‌ليدر .

چونكه طوغرى بر آدمه مراجعت ايدن‌صاحب احتياج او يولده‌كى جواب ردى آلنجه بالطبع احتياجى نسبتده چاليشه‌جغى جهتله قضاى‌حاجتى اميد ايتديكى هر قپويى چالار ونهايت‌الامر موفق اولور ويا اولماز ، اوله‌مازسه‌ده ـ مساعيسنه رغماً حاصل اولان موفقيتسزلكدن طولايى ـ مأيوس اولمايوب تجديد مساعى ايدر ، فقط باشمله برابر جواب كاذبنه اغترار ايله باشقه‌طرفه اوغرامامق ، اميدى بناى كذبه‌استناد ايتمكله برچوق فرصتلرى‌ده غائب ايده‌ن بيچاره آدم ، ايشنك اولماديغنه‌مى يانسين، بر يالانجى‌يه آلدانمقله فرصتى الدن قاچرديغنه‌مى آغلاسين ؟ !..

شايان تأسف احوالدن برى ربلكه الزمدهشى‌ده، يالانلرى يوزندن اوغراديغمز مشاق ومتاعب ضرر و زيانى نظر اعتباره آلمايه‌رق جعلى وحسن نيت وسلامت قلبدن عارى ، ملاطفتلره ، ملايمتلره

آلدانمقده اصرار ایدوب اومقوله یالانجی ، دنی ، آجلق آدملره حیثیت و اعتبار ویره‌رك انسان صره‌سنه قویدیغمزدر .

مداهنه‌نك تعداد مساوی و اثبات مضراتی صره‌سنده آتیده‌کی مثالی‌ده ذکر ایده‌یم :

بریسی بزه‌مراجعت ایدر . (بواشی‌یاپه‌مام) دیه‌جکمزه (یارین فلانجه یره کلده کورشیریز) دیر باشمزدن صاوارز . او بیچاره‌ده موعدتلاقی‌یه کلوب ده‌موسمنه کوره صوغوق ویاصیجاقده یانوب طوندیغنه اهمیت‌ویرمیه‌رك بویوزدن ملحوظ اولان زیانه آجیمیه‌رق یالکز کندیمزی شویله بریالانجقله قورتاردیغمزه ممنون ومسرور اولور ، حتی بو موفقیتمزی‌ده آلقیشلارز .

بریسی بزی زیارت ایدیور . زیارتی‌الدمشغول، الیٰاهمیتلی زمانمزه تصادف ایدیور . محکوم‌مداهنه اوله‌رق زائره — شیمدی مشغولم ، زیارتکزی وقت آخره تعلیق ایدیکز — دیه‌میوب ایشیمزی براقه‌رق اونی قبول ایدیور و زائره قلباً لعنت ایدرکن یوزیکه کولیورز ، نقد وقتمزی زیان ایده‌رك عظیم خسارلر کوریورز .

جداً مؤلم وحقیقةً مدهش احوالدندرکه . مرض ریا وعلت مداهنه‌اخلاقمزی اودرجه‌بوزمش — موروث فطرت‌اولان — علویت‌طبعمزی اوقدر افسد ایتمش‌که بوکون آرامزده جمیت ضبع وحریت وجدانیه‌سنه تبعاً طوغریلق ایله ایش کورمك ایسته‌یانلری بکنمامکده و کندیلرینه (متفرنج) و (دقادان) و یا باشقه صفتلر بوله‌رق هدف استهزا ایدیورز .

بوکون برچوق نورسید شبان وطن واردرکه هدف تزییف اولمق بلاسندن چکنه‌رك و آهنك عمومی‌یه تبعیت ایتمك ایستیه‌رك تبدیل اخلاق مجبوریت الیمه‌سنده بولنیورلر .

مع مافیه بزده بو فکرده بولنانلری ، بو یوله سالك اولانلری مسؤل ومعاتب کوره‌رك مؤاخذه ایده‌جکز ، چونکه مسئله‌یی حقیله مطالعه ومحاکمه ایتمه‌یورلر ، حقیقتی سنجیدهٔ میزان تدقیق ایدرسه‌ك بو فکری بك عبث کوره‌جکز ، زیرا جدیت وحقیقتی التزام ایله طوغریلقه‌خدمت ایده‌ن ارباب فکر و بصیرتك بو یوزدن هدف اوله‌جقلری تعرضاته اهمیت ویرمیه‌رك متانت وصلابت فکریه‌لرینی خللدن‌وقایه ایتملیدرلر ، یترکه انسان ، نفسی مسؤلیت وجدانیه‌سندن مصون بولسون ، ره استقامتده ثبات وطوغریلقه خدمت اجتهاد خدا پسندانه‌سنده اظهارمتانت ایتدکجه تعریضلر آزالیر وکون کلیرکه اکثریت قازانیله‌رق طوغریلق مقتدای عموم اولور وطریق استقامت کشاد اولنور .

صالح بدرخان

کردستانده نه‌لر وار ؟

— مابعد —

بونلردن استفاده ایچون سرمایه‌دن اول استهلاکاتك موقوف اولدیغی سوقیاتك اجراسی ایچون وسائط لازم . حالبوکه طرق ومعابر اویله آچیله‌جق برحالده‌که .. شمندوفردن واز کچدك ، کردستانك دها برچوق نقطه‌لرینه عربه ایشلیه‌مز .

او حالده نه یاپالم ؟ یول یوق دیه بونلردن استفاده‌دن واز کچه‌لم ، بوخزائنی بویله طوپراق آلتنده حالیله براقه‌لمی ؟ خیر ... اوده اوله‌ماز .

کردلرك زنکینلرندن اون بش یکرمیسی برآرایه کلسین ، سرمایه‌لرینی برشدیره‌رك بر شرکت تشکیل ایتسونلر ، بو شرکتی اداره ایتمك ایچون معلومات لازمه‌یی جامع غیرتسده‌کی همشهریلرندن بك چوق ارباب اقتدار بوله‌بیلیرلر . بوشرکت نفس کردستانده نه‌کبی معادنك صرف واستهلاك اوله‌بیله‌جکنی تدقیق ایتسون ، اومعادنی ایشلتمکه باشلاسون .

طبیعی برزمان کله‌جك که کردستانك هرطرفنه یوللریاپیله‌جق حتی بك ایلروده آلمانیاکبی کردستانك دخی هرطرفندن شمندوفر ایشلیه‌جکدر .

مثلاوانده بخارلی براون ویرده قماش‌فابریقه‌سی یاپیلسه . وان جوارنده‌کی کمور معدنلرندن بری ایشلتدیرلسه ، اوراده یرلی‌قویونی یوکلریله ، نباتی بویالرله نفیس ، صاغلام وکردستان اهالیسنك احتیاجاتنه موافق قماشلر نسج اولنسه ، ایلروده زمان ایله یاواش یاواش استانبوله ونهایت آوروپایه اخراجات یاپیلمایه باشلانسه بوندن آزمی استفاده اولنور .

بونلرك هیسی یاپه‌جق کردستانده اوسته یوق دیه مأیوس اولمایه‌لم ، کردلر بونلرك هیسنی پك چابوق اوکرنه‌بیلیر ، یالکز تشبث وثبات لازم ، اوکرده‌جك اوسته‌لر ایسه پك چوقدر .

معدنلردن صوکره اورمانلر وارکه اهالی بونلردن حال حاضرده بیله پك چوق استفاده ایده‌بیلیر .

کردستان قطعه‌سنك برقسمی قابل زرع دکلسه‌ده قسم‌کلیسی مزروع اولوب فرات ودجله نهرلرینك تشکیل ایتدیکی جزیره وادیسی قوهٔ انباتیه‌ده وادیٔ نیله معادلدر دیه‌بیلیرم . اصول زراعت‌قدیمه‌یی ترك ایتمدکجه مع‌التأسف زراعتدن استفاده ممکن دکلدر . حکومت عجبا نه زمان کردستانده‌ده زراعت و صنایع مکتبلری کشادنی دوشونه‌جك .

عجبا کردستانده زراعت مکتبلری کشاد ایدیلسه ، عشائر اسکان ایدیلسه ، بونلره اصول جدید زراعت و صنایع تعلیم اولنسه حکومت کردستاندن شیمدیکی آلدیغی وارداتك برقاچ‌مثلنی آله‌مازمی ؟

کردستانده پك چوق قویون ، کچی ، آت ، صغیر وبوکبی مواشی واردر . عشائر بونلرله تأمین معیشت واکتساب ثروت ایدرلر .

بونلرك اصلاح‌وتکثیرینه‌چالیشلسه‌عجبا برزمان صوکره آوروپانك پنیر ویاغلرندن وارسته قالدقدن باشقه کلیتلی اخراجات یاپیله‌مازمی ؟ کردستانده یاپه‌جق دها پك چوق ایش وار . حکومت بوبابده اهالی‌یه حسن نیتله معاونت ایدرسه هیسی حصول بوله‌بیلیر . یالکز اهالیدن بکلر ایسه هیچ برشی یاپیله‌ماز . چونکه‌سویه‌مدنیه‌لری‌بوکامساعددکلدر .

کردستان غزته‌سی مدیریت عالیه‌سنه

معروض چاکرلریدر

هربار نام شرفکزله مباهی و مع هذا عمر وعافیتلریکزك استحلابی ادعیه‌سنده غیابی مخادنت جدیه‌مز باقی ایسه‌ده‌شو مقصدك مراسم مخابره‌سنده بروقت انتظار ایدیلورکن مجرد همهمات عالیلرینك توجهی ثمره‌سی نه‌دال اولان (کردستان) غزته‌سنك نشری واتحاد وترقی‌یه جداً تعالی‌یه بذل مقدرت‌بیوریله‌جغنك تأمیناتی آلتنده وعدفویلرینی مؤید بولنان جریده‌لری الی یوم الحیات باعث مخظوظیت اولدیغی و اولجه ده دوچار بیوریلان فلاکت متأسفانه‌دن تخلیص کریبان بیورلدیغنك تشکراتی تقدیمیله متدار عبودیتده هروقت لطف و عنایتلرینه محتاجز . بوراجه بر قلوب کشادیله ارمنی و طنداشلرمزله بالاتفاق و طنمزك ترقی وتعالیسنه چالیشمق امل قطعیسنده ایسه‌کده‌نه یولده حرکت ایتمك لازم اولدیغی بیلنه مدیکندن جواب شافی ارسال بیوریلدیغی حالده و ظیفهٔ مودوعه‌مز تماماً آکلاشیلورسه همتکزله جداً فعالیت حقیقیسنه چالیشه‌جغمز بدیهی وعیاندر .

یالکز استرحامز عناصر عثمانیه آره‌سنده‌جاهل قالان درسیم اقوامی‌میانده اغواتدن دوراستبدادده علیهلرنده واقع اولان حقارت سائقه‌سیله حالا وادیٔ فرارده واکثریسی محبوس خانه کوشه‌لرنده صولك نفسده پریشاندر موجودلرمزی تزاید ایتدیرمك وهر صورتله ابراز فداکارلقله مدنیته ارجاع ایتدیرمك اوزره بونلرك بهمه‌حال عفو عمومی‌یه‌مظهریتله‌استخلاصلرینه‌عنایت ودلالتلرینی چهار چشمله لطفکزدن بکلرز ، نه‌یولده حرکت اوله‌جغنك نفس ارزنجانده متشکل کرد قلوبنه امرواشعاری متمنادر اولبابده امروفرمان حضرت من‌له‌الامرکدر .

چوقدار زاده خیرالدین — قریش عشیرتی رؤساسندن مصطفی اغازاده بکربدری

قریش عشیرتی رؤساسندن خلیل اغازاده خلیل علی — بالان عشیرتی رئیسی اسماعیل

کردستان

غزته وعائله‌مز حقنده ابراز بیوریلان توجهاته شکر ایدەرز . طلب ایدیلان پروغرام وسائره بوپوسته ایله کوندریلدی . عفو عمومی مسئله‌سی ایچون‌ده داخلیه نظارتنك اهمیتله نظردقتنی جلب ایدەرز .

نصیحتا مالباتا امیر بدرخانه ژبو حمو کردا تفاق

تفاق پیروزی‌یه سبی‌خوشیی وراحت وقوت وسرفرازی وسلامتا ولاطی یه تفاقی نه یارا زار دکت بیتفاقی سبی‌خرابیا مال ودین دنیایی ولاطه وقوم وعشیرت ومدتایه کی توجها ضرر ژی تفاقی نه دیتیه عاقلا ژی هولی کوتیه اگر قوم وعشیرت به تفاق بونا سرا یلدزی هولی ام به تالایی وکوژ تنای وی بدانا

هن رتبهٔ فردانه وه هون بردانه هف وکو دیکلوکا هون ژی خرابیی پیفه توفنده نه‌کهشت وه‌ونه کها ولاط

تفاقی مروف ژی ظلما خونکاران امین دکت حتی سیدالصادقین فرمان کریه (یداه علی الجماعته) مقصدا فرمانا پیغمبری‌مه حضرت‌فخرعالم عظمت وقدرتا خدی هافالی تفاقایه فیجاجرا امدستگیری وهفالی وامری خدی بردن ریبا شیطانی بکرن رضاخدی ویاعقدا لتفاقیدایه ژی بیتفاقی ولاطده تونه‌مایه حموغریب وژار بونه‌کتنه ولاطه وکوندن خلکیده ژی ناکسانرا حمالی دکن ژنو زاروك زارو ربن بونه ادبا رامه کهشتیه کالی ژبو خدی انصاف بکن

ای کلی بك ومازن وآغاین کردا تفاق بکن نه هلن شقاق ونفاق بیه ایدی بسه هوتژی وکو خلکی‌مکتبا فکن زاروا بعلمین صنعت وخوندنی قدری سیدا وملا بزانن بی‌سیدا ریبا قنج وندا دبت جهل ونازانین زیده دبت نه هلن کی بت وقارو کالاسیدا هرژی زده‌یاوان بشوغلن قدری زیده بدنوان سیدا رهبری دین و قنجیا دنیا ینه (العلماء ورثة الانبیا) سیدا وملا وارث انبیا نه خدی ژی قدری سیدا بکرن فرمان دکت

اوشفلی درحقا مفتی جزیره یده بویه عاره بیفهتیك مظنه ژی بوحمو کردان تودین وناموس قبول ناکن خدی ژی نه راضی‌یه او شغلی نه قنج بویه سبی شرمیا حمو کردا

ای قوم وقبیله و عشیرەتن کردا ریبا باب وباپیرا برنەدن حمیت و شجاعت وناموس‌وجامری وصداقت عدالت وراستی ژی باب وباپیراژی مارە میراته مازن‌خو دفی‌مروف‌هرمازن‌زانت مازنژی بچکا وکو زاروی خوبزانن آریکاریا زاره بکن ظلم و خرابیی لسروان راکن نه‌هلن لبن لنکا زارتربن .

باب کوری کوربابی دکوژه برابرای خومام وازی برازی مام خووکوژه کس کسی نایاریژه رحما کس لکسیی تونه اف نه‌شفلی مروفانه ولاط خراب بویه نه‌زان زحف بونه بخت‌وباوری‌رابویه ادب و معرفت نه‌مایه اف ریباها نه‌رکك قنجه نه لایق نجابتا کردانه

فیجادفی امدیی‌خوژی کوشتینایی ژی‌تالایی وخرابیی بکشن فرقاکیی نه‌کن کرد حمو کردن یك‌قومن ولاطی وکوندیی خوده خوش ببورین دست‌دریژیانه‌کن مال وعرض وآخ وزدفی‌هفودو نه‌بن یك دل بن‌غیرتا هف دو بکشن ظلمی نه‌کن بلاخدی ژی بوظالمن ظلم دکن‌لسر ژارا حاضره یادافع‌البلا .

غزل

اسمی تەیەمکتوب ، ددیوان قدمدا
حرفك قلمی علم بشوبم رقمدا
اشکال وخطی دائرهٔ نقطهٔ عشقن
او نقش مثالی دخیالات عدمدا
میم‌مطلق‌شمااحد ، آینه صفت کر
لامع ژعرب ، برق لفنار عجمدا
شاهد دسمائی بهمه وجه بناسنی
یك مست صمدکربیکی نقش منمدا
یك کرت بزانی ، بیکی خال نمائی
آینه باسکندر ، هم جام بجمدا
ارواح‌مقدس‌شب‌قدر ، تەدخوازن
نوراتەیه مصباح ، دقندیل حرمدا
داوقت لقائی بتەحی بن دیقائی
من نقد ، دلوجانی زمائی بسلمدا
یاقوت‌فروشان شکست‌بکف آلماسی
اوصفحهٔ آلماسه که نقاش ، قلمدا
شکری‌ژی خدائی که‌بمبدخو(ملا)ئی
اکسیر غمی عشقه ذدینار ودرمدا

ملاجزری

مطبعا میرا مابه‌الافتخارا کردانه قلب‌هرپیای کردان قلب وانا ویر مسرور کیریه‌کی حتی نوها اف سروره نەدینه وقدرا کردان وعلویت وشرفا وانا بتمامی رویا هرملت دایه حالبوکی حتی فی‌وقت ملتا کردان بر چافی هرملتان ویر حقیر بونکی احماقی وانان تشبها کردان دیکرین... مثلاکورت میش « کورذ کبی » ویرضربا مثل دهانین حالبوکه عقل وذکاوت دعلم و درایت وزهد وصلاحیت وسخاو وشجاعتا کردان تطرانکار نینه وفاکلاما ژی لی دیرایتا وانه دلالت دیکەکی.. العقل‌عشرة واحد للاقالیم وتسعة لورائی ماهر وورائی ماهر ژی‌مسکنا کوردانه ایشته حموکردان لمطبعا میران تشکرا مزین دیکنه واژ فقیر ژی قات‌قات‌تشکرا خو تقدیم وتبریك دیکم

عینتاب نفوس مأموری
حاجی حسن تحسین

باشی ولاطی دوی جاوەنی

جریدا درینن . کیتباجیکن . دملا الاناطولی‌محمد دایبك . لکردستانی علوك . حسنك اباش‌جونی خوەبچو وبزانبه محکومتی . لاستانبولی‌چه دبت . امودبیژنکی ناظری مالیه‌یی ایروئجلسا معبوثانی زوروکوقامچوریزه نشتن کوتنه . جریدانویس . هاتی ولاط . دوته حوندایین کرداتی بزانین . دوی جوتیاروشوانی بزی ژی قنجی وخراباوان خبراسح بکن .

آن هکەوك بری هرچه ییت امبیژن ایشی دولتی‌یه لسرسرا وسرچاوا . ام توحانای مرو . ولاط ژی‌ژمره نامینه . امی بکەون بن‌لنك وصحی هبی دژمناده .

کای کردنو ! پیغمبری مه صلی‌الله تعالی علیه وسلم کوتی‌یەمه هون کریکن . لی هرایك زوه شوانی وی کریەیه . دوی ام‌جاو کن . زوی امری پیغمبر ام بزانین‌کو . بچك مزن هرایك زمه دوی حج خرابیا بینه بیژه وقنجیا ولاط وولاطیاره چه چه هبه نجازه . هکه مه وه‌کر . حکومت‌زی ای‌بزانه کی‌مه جاوی‌بن‌خوه وکری‌یه ام‌بهش بینه . ابدی کس نکاره خرابیکی لمه بکه ژقنجیامة ره چه هبت وی بدن مه .

ژخوه لسروی کی مه اوجریداهه بکرمانجی دردانی و نهو ژی مه در انی . کوه بدن مه . مه ژقنجیا وره دست‌هلانیه . هکه هون ژی کوه بدن مه . حذی‌تعالی ـ انشا اد ـ ای‌جنس‌مه کرداژی وەکه قومین‌دی بلند وسرفراز بکەلی هکەنه امی هرزار وربن بن لین‌دستی خلکی‌دەوەکه خلامانی.

صالح بدرخان

اعلان

ترکجه قصیدهٔ برده شرحی

نام بنامی . محتویات قدسیت اتسامی قدر خواص شفائیه‌سی ده مجرب اهل ایمان اولان قصیدهٔ مبارکهٔ بردەنك ترکجه برشرحی‌ده بوکره اخوت مطبعه‌سنده تمثیل ایدلش . اخوت کتبخانەسنده ارباب عشق ورغبته توزیع ایدلکه باشلانلشدر بوشرح شریف شمدی‌یه قدر یازلمش ، طبع ونشر ایدلمش شرحلردن اونایوب تألیف اعتباریله قدیم وتمثیل یکیدر . اولجه طبع ونشر اولنان شرحلرك هیچ برینه بکزەمز .

طرز ترتیبی شو وجه ایله‌در :

١ — قصیدهٔ شریفه‌نك ابیات مبارکه‌سی .
٢ — هر بریتك زیرنه کلمه بکلمه‌احوال اعرابیه‌سی .
٣ — ترکجه معانی شریفه‌سی .
٤ — بربیت فارسی ایله } علی وجه‌التنظیر ترجمه‌لری
٥ — ترکجه بربیت ایله }

قصیدهٔ برده تدریس ویاتدرس ایدن درسعام وطلبهٔ علوم افندیلر وکندی کندینه مطالعه ایله تفهیم وتبرك ایتمك ایسته‌ینلر ایچون من‌کل‌الوجوه مفید ومفیض برشرح شریفدر .   هدیه‌سی ش غروش

احمدثریا : [illegible]   مطبعهٔ اخوت

عدد ١٤-١ — نسخەی بە ٢ آنە — سال ١

مدیر مسؤل وسر محرر : مصطفی پاشا
محرر : مصطفی شوقی
مدیر ادارە : کریم رستم
وهمو شتیك عائد بە ئاو
مدیر مسؤل ئەکریت
آدریس : بغداد مصطفی پاشا

بانگ کوردستان

زمانی کوردوزم وابورد دایتا پاڵوان علە
سلاح دستە سنعت پارقە تیغ دستانی وطە

غزتە یکی سیاسی ادبی وفنی یە هفتەی جاریك دەرئە چیت

بو داخل بغداد آبونە ٦ مانگ ٣ روپیەیە
« « « ١٢ « ٦ «
بو خارج اجرت پوستە
علاوە دەکریت

تاریخ تأسیس ٢ آغستوس ١٩٢٢

٢٨ کانون الثانی سنة ١٩٢٦ م — پنجشنبە — ١٤ رجب الفرد سنة ١٣٤٤

ـ پندهو شیاری ـ

سە رلە نو أم بانگە درچو ناویزدان دستگیر
ایش وکار کور دیچارە خدا نەی خانە گیر
پرتو آزادی پیدا کورد وکرمانج بینە هوش
« بانك کردستان » مژدە بوژیان وروژ خوش
آرزوی کوردیش بە جی بو کە وتە ژیر قول وقرار
بە م قرار عصبە یە کورد وعرب وابون بە یار
کورد دەبی هر هلبری گورانی بزیت بادە نوش
ساقی ایە کوشە بوایە بادە پش دوزی خوش
قوم انگلیزە بە عصبە حال کوردی تی گەیان
کوردە کانیش شکر ئەکەن دائم لە بو انگلیزە کان
بانك من بو جم کوردە گیولە قول من گرن
رمی معارف بگرن ودستان لە مل کەن ئیلم گرن
باعفا اللّٰه بی لە رابوردو ومرن بسیە نفاق
وەك دە دەن یارە بە قیشنك بی کرن برك وتفاق
یایە وکا کان یران أتیر لە گەل یك دس لە مل
حفظ دەکن شوان بزنن حفظ دەکن رامی جل
هرچی قومی غیرت ملی لە سر پابی دە ژی
بی ئە سە اوقومە دەمری پایە بلجی هردە ژی
بانك کوردستان لە مە ولا دینە گفت ودینە جوش
هرکە دی کوردان کە دست بر دەئە لە کار پوچ وبوش
هرچی کولارە دە بیژی الله مرئە وقولە بین
شیرو تازی گشتی وامن هرلە افعی تا کو چین
روز امضای ئە وقرارە بیژنە بو مأمورە کان
خلقە کە بابی نەکا خوغزە بو متدوبە کان

مصطفی پاشا

ـ شاهراه بانك کردستان ـ

غیر راست نوسینو گفتن مسلکی ژمان نیە
هرکەسی راستی نە بیژی کار مردانە ی نیە

بە عنایت خدا ریگەی ایمە راست گفتە حق نوسینە
وپارهیز کردنە خداوند تبارك وتعالی یعنی یزدان پاك لە قرآندایە
صراحت چون لعنتی لە شیطان کردوە بە آشکاری لعنتی لە
دروز نایش کردوە کە وابو کەسی کە حظ لە لعنت ناکا دە بی لە
دروودلە سە خوی پبر هیزی وبە دروهیچ نە نوسیت تازان وقلم

لە دنیا وقیامتدا لە ی نەبی بە شاهد ریایش چونکە توحیکە لە
شرك وکفر. مثلا بو خاطر ئەم واو امید بە دستگیری عمر وزید
درو هە لنە بستریت ونە نوسریت مرام بانك کردستان خدمت
وطن وانسانیتە هرچی راستە دە ی نوسیت هرچەند دە بیژ
ریت هر کەسیك خدمتی بو وطن وانسانیت وبوقە ومی خوی
بو بیت وبیزانین لە لامان وصف اوئەلە جائزە بلکو صورتیشی
دکیشریت اوی ضرەری بو کوردایی هەیە وحظلە بونی کوردی
ناکا ترجمە حال اوانەیش درج دەکریت تافرزندان وطن بیناسن
ولی عبرت بگرن!

هەر کەسی کوردنامە اوبی وحظ بە بون کوردنکا
پرسیاری دایە لە ی کەناللە باب خوی بکا

لە همو خوندەواری کانمان رجادە کەین اولا اعتراض لە نوع
املا ونوسینمان نە کەن ام اصولە اصول تازەیە کە بە رسالە طبع
ونشر دەکریت فائدەی ام اصول ازمیە لە پاشتر معلوم دە
بیت وبو دنەئە واوی بعض کلەی کوردی چونکە لە مطبعە
کانی بغدادا بعض حروف واشارات مخصوصە نیە بە کیف خومان
غزتە کمان ناو مری انشاء اللّٰه اوی لازم بیت لە مصر وبیروت
دەیهینین تکیا لە هەرکو وقومانیکی غریبە حالاتیکی عجیبە روبدا
ویا لە سە وپیش روی دابیت بەم شرطە قسم دیدەنی وقسم
بیسراوی جوبیت بومان بنوسن هە روەئەیەك کە داخل جریدە
نەکریت یاحفظ دە کریت ویابو صاحبی دە نیرینە وەناتگا داپر
بەهە رفقرەیە ك بیبت هەر اعتراضیك لە جریدە کە مان دە کریت
بە پیاوەتی بومان بنوسن زور خوش حالدە بین تابو ایان
بدەینەوە قصەی باشمانە شرط وطن پروی وپیاوەتی یە

(مقصد مان لەم جریدەیە)

ئەوجیگایانە کە کوردان تیایە ووطن باووباپیرانیانە هەمو خوشن
آب وهوان وە برە کتن ئەوەك انسان همو روح لە بران تریش
لە خاك کوردستاندا چاك بی دە گا.

هر کوردیك بگری فکریکی ریك ومالولی هیە لەختی بخوین
ولە گەل ارباب کمالدا هلسیت ودانیشیت بە زودی دەبی بە
پیاویکی فامیدە ولە ناو قومیکی دیکردا بیت ناو دەردەکا.
کەچی هر آوپیاوە لەناو خوماندا بعینە وەهیچی پی ناکریت کس
ناليت کرت بەچندکس نالیت چی فیربوی تاآنە پش فیربین.
هر پرسیار اوە دەکن کە ئە وپیاوە لەمال ومولکدا چی هیە
چند زرنی هیە أیوارە وسبینی چاوقاوەی هیە یانیا گرژانیان نە

دەو لنمندە وزیری زورمە مولە دوری خردەبنەوە ایوارە وسبەینی
زیارتی دەکەن أم زیار تکرانە پش دوشن هندیکیان لە پاش ملە
دەلین أم واوالی کراوە أم باوك هیە أم موبارە بەی لە کیوهیناوە
هندیکتریان دەلین (دەیزن) کورە خوتوزە کە دەکا هرچی
بیت خومو سە لە ئە ئام خووا حجیش کردووە أیترچی!
حاصلی لە پیاوان بیگشتوی جاکاز استفادە ناکری خرایە کانیشمان
بی هوساو وبی پروا دە گریت ودەسورینە وە تادە مری!
أم خرابیانە هموله بری تمدنی یە یعنی بەبی أم زمانە تربیەی
اجتماعیمان نیە لە هیچ جیگایکدا جامعی جمیەتیکی وامان نیە کە لە
احوال عالم ولە پیشکوتن قومان غیرە خبرداری وبوعبرت
گرتن سی بکا ومراجعت بە دا نشمندانە کانمان بکا وقدر دانا
وناداں بزانی وفرق پایە وپابو بکا!

هرچی بسرماندایت رادەبوری لە پردە پیشەوە هرچی
جاکە یکمان بو بیت پلەو بیاریکی جاك کە تیاماندا هلکەویت
ون بون لە بیرمان چووە ئەوە چونکە پارزگاری تاریخ
خومانە کردووە.

وەك ایە لە احوال واخبار دنیا بی خبرین حالیش بە راستی لە
احوال کوردان بیخبرن. بکوژون ابسوتین تالان بکرین!
کەسیك لە احوالمان خبردار نابیت!

لورستان لە سنە و گروس سلیمانی لە بتلیس ووان. ارضروم
لە خربوت وسیواس سروج لە جزیرە وویران شهر، کوردشام
وحالە کورد حینتانە وانقرە، کوردقارص وبایزید لە کوردهزارەی
دور طهران، کورد بلوجستان لە کورد مازاندران واصفهان
بی خبرن چونکە وەکو ئمان دە بی تربیە یکی اجتماعیان
هر بیت. سا کە وابوخد نیکی کە ووە لازمە بوقوم کورد.
جاری ئەمە یش بزانین کە هر انسانیك فامی بیبت دەبی
بو انسانیت بکوشیت وهموافراد بشریك بە جنس خوی وە
خزم دوو وتریك خوی بناسیت اگرام افرادە بە فکرو
اجتهاد وبە سوق آیین ومذهبیش لە یکتری جویش بوبنە وە
نابی بە ئەواوی لە یکتری ببورن نابی قصد کوشتن یکتری بکن
، ە گرە اقتضای عدالت نە بیت ، حق هموانسانیك وەك حقوق
خوی نگهداری بکا ممکن نی چا کە درحق همو بشریك بکا
أم قسانەی ایە هموریك بسندی دە کا لە فکر واجتهادا
نابی جبر و زورلە کس بکریت خدالە قرآن کریمدا بە پیغمبر
خوی فرمویەتی : « وما انت علیهم بجبار » یعنی ای محمد نابی
تولە کس جبروشدت بکەی کورد بە غیرت ئەوەتە کە خدمت

کوا ژمارەی تیراژ؟

عدد ١٤-٣

سال ١

نسخەی بە ٢ آنە

بانگ کوردستان

Bang Kourdistan

صاحب غزەتە و نویسندە: مصطفی پاشا

بوھە موشتیك غابرە بە ناو صاحب غزەتە کریت

آدرس: بغداد مصطفی پاشا

بو داخل بغداد آبونە ٦ مانك ٣ روپیە یە

بو خارج اجرة پوستە زوە دە کریت

ھفتە یی یە

تاریخ تأسیس ٢ اغستوس ١٩٢٢

غزەتەیەکی آثار—یاسی

١ نیسان سنە ١٩٢٦ م

پنجشنبە

١٨ رمضان سنة ١٣٤٤ ھ

مژدەیەك زۆر خوش بوھە مو حجاج

— بانك کوردستان —

— کوردستان —

کوا ژمارەی تیراژ؟

خاوەن ئیمتیاز
حبیب محمد کریم
سەرنووسەر
دارا توفیق

برایەتی

رۆژنامەیەکی
سیاسی
رۆژانەیە

لەم ژمارەیەدا

ژمارە ٢٦/٨٤ چوارشەممە ٢٠-١-١٩٧١ نرخی - ١٠ -

پێشەوا بارزانی: جێ بەجێ کردنی ئۆتۆنۆمی کوردستان ئاشتی و ئاسایش و دیموکراتیەت لە عیراقدا جێگیر دەکات

قوتابیانی کوردستان بەڵێنی بۆ پارتی ... و بارزانی تازە دەکەنەوە

لەم دوو دانەی (برایەتی)دا، کوا ژمارەی تیراژ؟

خاوەن ئیمتیاز
حبیب محمد کریم
سەرنووسەر
دارا توفیق

برایەتی

رۆژنامەیەکی
سیاسی
رۆژانەیە

لەم ژمارەیەدا
- مامۆستا سعید ناکام و چوار پرسیار ل٢
- خەڵکی کوردستان دارا دەنێن ل٦

یەک شەممە ٢٤-٢-١٩٧١ ژمارە ٣٦/٨٥ نرخی - ٢٠ - چاپخانەی (دار الجاحظ) چاپ کراوە

پاکستان دانی نا بە کۆماری بەنگلادیشدا

ئاهەنگ و میهرەجانی وتارخوێندنەوەی یەکێتی قوتابیانی کوردستان لقی هەولێر

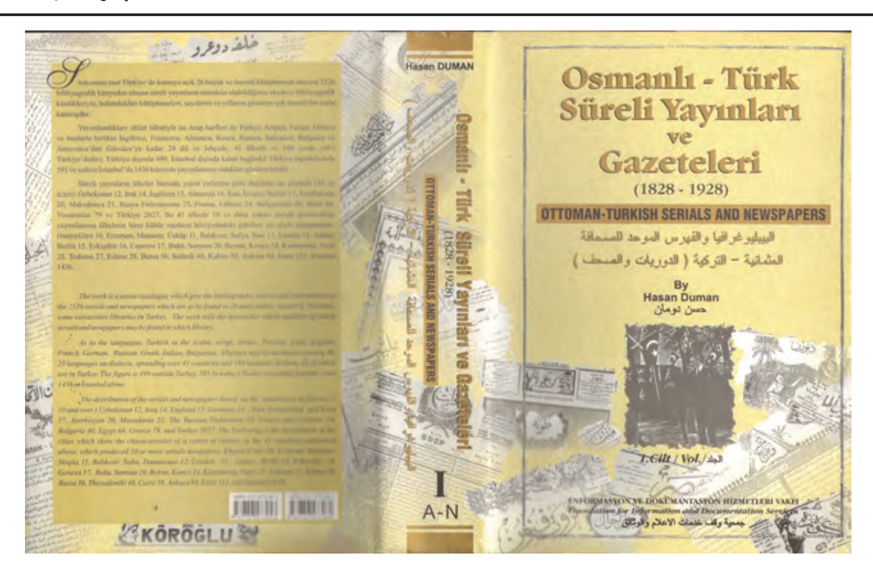
یەکەم فیستیڤاڵی هونەری کوردی

کورتە هەواڵ

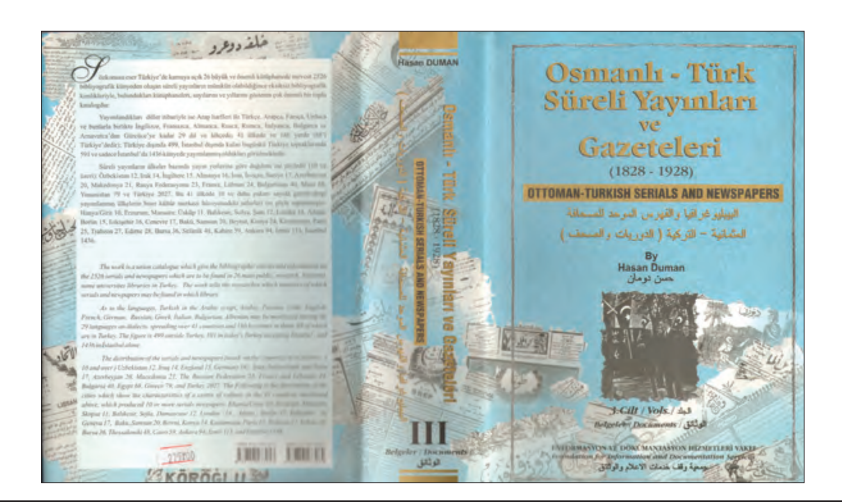

جۆرێکی دیکەی ژمارە دانان لە سەر بەرگی بڵاوکراوەکان،
کوا ژمارەی تیراژ؟

ئەمانە نیگاری دوو لە سێ بەرگی کتێبەکەی (حەسەن دومان)ن، کە بە ناوی (البیبلیۆگرفیا والفهرست الموحد للصحافة العثمانیة ـ الترکیة، الدوریات والصحف، ۱۸۲۸ـ ۱۹۲۸)، بە زمانی تورکی و لە پاڵ پێشەکییەکی درێژ بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی، لە ساڵی (۲۰۰۰)دا لە ئەنقەرە چاپ و بڵاوکراوەتەوە، هەر سێ بەرگەکان ئێستا وا لە (بنکەی ژین) و لای (د. ئازاد عوبێد) دەست دەکەون، هەموو توێژەرێک هەقی خۆیەتی بەر لە هەر کەسێکی دیکە سوود لە سەرچاوەکانی لای خۆی وەربگرێ، بەڵام هەقی نییە لە هەر مرۆڤێکی دیکەی بشارێتەوە کە بیەوێ سوودیان لێ ببینێ، لە ماوەی ئەو چەند ساڵەی پێشووی چالاکی ڕۆشنبیریمدا، بە داخەوە بە چاوی خۆم بینیومە هەندێ کەس سەرچاوەکانیان بنگۆم کردووە و لە یەکدیان شاردوونەتەوە!.

الصحة والمجتمع
مجلة صحية شهرية جامعة
تصدرها الأمانة العامة
لادارة الشؤون الاجتماعية
باللغة الكردية

Health and Society
Monthly Health Magazin
Issued in Kurdish Languaye
By the General
Secretarate for Social servuices

ژمارە (٣ ـ ١٥)
ساڵی دووەم شوباتی ١٩٨٩

تەندروستی کۆمەڵ

گۆڤارێکی مانگانەیی تەندروستی گشتییە
ئەمینداریەتی گشتیی کاروباری کۆمەڵایەتی دەریدەکات

سەرنووسەر
دکتۆر نیهاد ئەبتەر زەنگەنە

جێگری سەرنووسەر : بەهجەت عیزەت جاف * سکرتێری نووسین : د. نافع ئاکرەیی

- با ووتارەکانتان وێنەیان لەگەڵدا بێت.
- بەخەتێکی خۆش و شاش، لەسەر یەک ڕووی کاغەزەکە، ووتارەکانتان بنووسەوە.
- پاش و پێش خستنی، ووتارەکان، پەیوەندی بە دەرهێنانی هونەری گۆڤارەکەوە هەیە.
- ئەو ووتارانەی بۆ گۆڤارەکەمان دێن، بۆ خاوەنەکانیان ڕەت ناکرێنەوە.

ناو و نیشان : هەولێر ـ ئەمانەتی گشتیی کاروباری کۆمەڵایەتی ● تەلەفۆن ٢٧٨٣٣ ● ص.پ ٧٨
لە چاپخانەی « عمال » چاپکراوە ● لە کتێبخانەی نیشتمانی ژمارە (٥٦٢) ساڵی ١٩٨٧ ی دراوەتێ

مطبعة العمال المركزية
نرخی ٥٠٠ فلسە

دەرهێنانی هونەری
محمد زادە

سەرپەرشتکاری چاپ
ئەحمەد رەسووڵ پشدەری

نیگارسازی
ئازا حسیب قەرەداغی

جۆرێکی دیکەی ژمارە دانان لە سەر بەرگی بڵاوکراوەکان،
کوا ژمارەی تیراژ؟

فەرهەنگی زاراوەکانی مێژوو

بەشی شەشەم

وتەیەکی پێویست

لە بەشی شەشەمی زاراوەکانی مێـژوودا، ژمارەیـەکی تـر زاراوەی تایبـەت بـە مێژووی عوسمانی پێشـکەش بـە قوتابیـان و خوێنـەرانی مێـژوو دەکـەین. لێژنـەی پێشووی مێژوو لە ئەکادیمیای کوردی ئەم زاراوانەی ئامادە کـرد و واتـای کـوردی بۆیان دانان و لێکدانەوەی بۆیان کرد. ئەم کارە یارمەتی قوتابیـانی بەشـی مێـژوو دەدات بۆ ئەوەی باشتر لە مێـژووی عوسمـانی و مێـژووی کـورد و کوردسـتان لـەو سەردەمەدا تێبگەن.

ئەم زاراوانە لە هەموو سەرچاوەکاندا بە یەك شێواز خراونەتە ڕوو و پسپۆرانی هەر نەتەوەیەك هەوڵیانداوە بە زمانی زگماکی خۆیان ڕوونکردنەوە و لێکدانەوەیان بۆ بکەن، واتە ئەمەی لێرەدا پێشکەش کراون وەرگێڕانی دەقـاودەقی بەرهـەمێکی تایبەتی نییە، بەڵکو بۆ لێکدانەوەی هەر زاراوەیەك سەرچاوەی ڕەسەن بـە زمـانی جیاواز پەنای بۆ براوە، بۆ ئەوەی واتای دروستی ئـەم زاراوانـە بخرێتـە بـەردەم خوێنـەری کـورد. هـەروەك چـۆن فەرهـەنگێکی زمانـەوانی دادەنـرێ وشـەکان لـە زمـانێکی تایبەتـدا بـە پێـی ئـەلفبێ ڕیـز دەکـرێن و لـە بەرانبەریانـدا واتاکـان بـە زمانەکەی تر دەخرێنـە ڕوو، لێرەشـدا هـەمان میتـۆد پێڕەوکـراوە، جـا ئەگـەر لـە سەرچـاوەیەکی تریشـدا ئـەم زاراوانـە هـاتبێتن، نـابێ وا لێکبدرێتـەوە کـە ئەمـەی لێرەدا ئامادە کراوە تەنها وەرگێڕانی ئـەو زاراوانەیـە لـەو جـۆرە سەرچـاوانەدا کـە خراونەتە ڕوو.

هەوڵدەدەین لە ژمارەکانی داهاتووی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردیـدا بەشـەکانی تریش پێشکەش بە خوێنەرانی بەڕێز بکەین.

پرۆفیسۆر جەبار قادر
سەرۆکی پێشووی لێژنەی مێژوو
لە ئەکادیمیای کوردی

پیتی (م)

ئەلمەجوزە: جۆرە کڵاوێکە ئاغاکانی یەنیچەری لە دەوڵەتی عوسمانی لە سەریان دەنا. بریتی بوو لە کڵاوێکی قوتی سێ گۆشەیی سپی بە قەراغێکی زەردەوە دەورەدەدرا و پارچەیەك شاڵ دوو جاران لێی دەئاڵێندرا.

مەجووس: لە وشەی موغی فارسی و ماگوسی یۆنانی و مگوسی لاتینییەوە هاتووە، کراوە بە عەرەبی و بە واتای پیاوی ئاینی ئاگرپەرست دێت. لێکدانەوەی زۆر جیاواز بۆ ئەم دەستەواژەیە لە ئارادان.

مەجیدی: دراوێکی زیوین بوو و لە سەردەمی سوڵتان عەبدولمەجید دا، دوای دەرکردنی فەرمانی چاککردنی دراوی عوسمانی لە ساڵی ١٨٤٤، لە سکەدرا. نیو مەجیدیش بریتی بوو لە دە قرووش، پێنج قرووشیش بە چارەکە (روبع) مەجیدی ناودەبرا. دراوی مەجیدی یەك قرووشی و دوو قرووشیشی هەبوو. ناسنامەی کەسییش هەر بە ناوی مەجیدی لێ نرا. لەو وڵاتانەی لە ژێر دەسەڵاتی عوسمانییدا بوون گەلێ مزگەوت و باخچەی گشتیش هەر بە ناوی سوڵتان عەبدولمەجیدەوە بە مەجیدیە ناونران. باخچەی گشتیی کەرکوك بە یەکێك لە شوێنەوارەکانی ئەو سوڵتانە دادەندرێت.

موحەسیل (محصل): پلەیەکی فەرمانبەری دارایی گرنگ بوو لە سیستەمی عوسمانییدا. موحەسیڵ یا تەحسیڵدار ئەرکی کۆکردنەوەی باجی لە ئەستۆدا بوو.

محضر آغا: نازناوی ئەفسەرێکی یەنیچەری بوو، کە پلەی سەربازییەکەی لە نێوان کەتخودا و سەرۆکی سەربازە پیادەکاندا بوو (باش پیادە).

مەحەفەدار: بە هەڵگرانی تەختی پاشای مەمالیك دەوترا، کە تەختیان لە سەر دار هەڵدەگرت و پاشاش لە کاتی گەشت و سەردان و چوون بۆ شەڕ لە سەری دادەنیشت یا ڕادەکشا.

مەحلوول: لە سەردەمی عوسمانییدا بەو کەسە دەوترا کە زەویوزارەکەی یا پلەکەی لێ وەردەگیرایەوە. بەو زەوییە میرییانەش، کە خاوەنەکانیان نەیاندەکێڵا و نەیاندەهێشت خەڵکانی تریش بەکاریان بێنن، یا بە هۆی

کۆچکردنیانەوە بێ خاوەن دەمانەوە، هەروەها پایە و پلەی ئاینیی گوتاربێژ و پێش نوێژیش، کە مەلاکان وازیان لێ دەهێنا ئەم زاراوەیەی بۆ بەکاردەهێنرا، نێودەبران.

مەحموودی: لیرەیەکی ئالتوون بوو لە سەردەمی فەرمانڕەوایی سولتان مەحموودی دووەمدا (١٨٠٨ — ١٨٣٩) لەسکە درا. بە زێڕی مەحموودیی خالّداریش (ئەبو نوقتە) نێودەبرا.

موختار: زاراوەیەکی عوسمانییە بەو کەسە دەوترا کە لە ئاوایی و شار و شارۆچکەکانی دەوڵەتی عوسمانی دەستنیشان دەکرا، بۆ ئەوەی کاروباری دانیشتوان لە لای بەرپرس و دەزگاکانی دەوڵەت ڕێك بخات. لە ساڵی ١٨٣٤ ئەم سیستمە داهێنرا و لە دەسپێکدا لە ئەستەموڵ کاری پێکرا و لە دوای ئەوەش لە ویلایەتەکانی دی دەوڵەتی عوسمانی پێڕەو کرا. تا ئێستاش لە باشووری کوردستان و هەندێ وڵاتانی تری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کار بەم سیستمە دەکرێت.

موخەلّیص: لە سەردەمی مەمالیکدا بەو کەسانە دەوترا کە ئالّتوونیان لەو کانزایانە پاك دەکردەوە کە بەفێڵ تێکەڵی ئالّتوونەکە دەکرا.

موخەلەفات: زاراوەیەکی عوسمانییە بۆ پێناسەکردنی یەکێك لە نووسینگەکانی بەڕێوەبەرایەتیی دارایی (دەفتەرخانە) بەکار دەهێنرا. ئەرکی ئەم نووسینگەیە تۆمارکردنی سەرچاوەی داهاتەکانی سولّتان و سەروەت و سامانە دەست بە سەرداگیراوەکانی گەورە پیاوانی دەوڵەت و کەسایەتییە دیارەکان بوو.

مودەبر: ئەم زاراوەیە بەو مەسیحییانە دەوترا، کە لە لای میری فەرمانڕەوا لە دەڤەرەکانی لوبنان لە سەردەمی عوسمانییدا بە ڕاوێژکار دەستنیشان دەکران. لە سەردەمی مەمالیکدا لە میسر مودەبرولدەولّە یا مودەبرولمەمالیك واتای وەزیری دەگەیاند.

مەدفەعچی: بە سەربازانی تۆپخانە یا تۆپچی سەردەمی عوسمانی دەوترا.

مەدی: یەکەیەکی پێوانەکردنی زەوی بوو، کە هاوتای چل باڵ (گەز) بوو.

مـارتینی: جـۆرە تفـەنگێك بـوو لـە سـەردەمی عوسمانیـدا بـەکاردەهات و بـەناوی داهێنەرەکەیەوە هێنری مارتینی نێوی لێنرابوو.

مەردباجی: مەڕانە، باجێك بوو دەوڵەتی عوسمانی لە سەر ئەو مەڕانەی دادەنا کـە بۆ ئەستەمبوڵ دەهێنران.

مــەردم بــەگ: مــەردم لــە زمــانی فارســییدا بــە واتــای خــەڵك یــا گــەل دێــت. عوسمانییەکان بەگێکیان لێ زیاد کرد بۆ ئەوەی واتای فەرمانڕەوایی خەڵك یا ناوچە بگەیەنێت.

مەرزبان: مەرز لە فارسیدا بە واتای سنوور و بانیش بە واتای پاراستن دێت. بـەم شێوەیە مەرزبان واتای پارێزەری سنوور دێت. لـە مێـژووی ئێرانـدا بـە واتـای دەسەڵاتدار یا فەرمانڕەوا بەکارهاتووە.

موزارەعە: زاراوەیەکی کشتوکاڵییە لە سەردەمی عوسمانیدا بۆ پێناسەکردنی ئـەو ڕێکەوتنە بەکاردەهێنرا کە لە نێوان جووتیار و خاوەن زەویدا ڕێکدەخرا و بـە نیوەیی داهاتی زەوییەکە لە نێوان هەردووکیاندا دابەش دەکرا.

مزر: جۆرە بیرەیەکی باو بوو لـە سـەردەمی مەمالیکدا و لـە گـەنم و جـۆ دروست دەکرا. لە زمانی کوردیدا هەر شتێك تامی ترش بدات بە مزر دادەنرێت.

موسـافەرەت: زاراوەیـەکی عوسمانییـە بـۆ ئـەو کردەوەیـە بـەکاردەهات، کـاتێ باڵیۆزی دەوڵەتێکی نەیار دەخرایە ژێر چاودێرییەوە، یا وەکو بارمتە دەگیرا، تا بازرگان و هاوولاتییانی دەوڵەتی عوسمانی لەو وڵاتە دەگەڕانەوە.

مەست: جۆرێك پێڵاو بوو کە ئەفسەرانی سوپای عوسمانی لە پێیـان دەکـرد. بـەو پێڵاوە سووکانەش دەوترا، کە لە زستاندا لە پێ دەکران و نوێژکەران لە کاتی دەستنوێژ شووشتندا دەیانتوانی دەستی تەڕیان پێدا بێنن.

موســتەحفەزان (مســتحفظان): ئــەو ســەربازانەی پاراســتنی قــەڵا و شــوورەی شارەکانیان پێ دەسپێردرا، بەر لە هەڵوەشاندنەوەی سوپای یەنیچەری، بـە موستەحفەز نێودەبران. دوای ئەوەش بـۆ ئەوانـەی سـەربازانی یـەدەك بـوون بـەکار هێنـرا. چـونکە یەنیچـەرییەکان کارەکـەیان بـەردەوام بـوو، تیماریـان پێدەبەخشرا بۆ ئەوەی بە بەروبوومەکەی بژێن، بەڵام یەدەکـەکان مووچـەیان وەردەگرت.

مستیکا: جۆرە بەلەمێکە وادیارە لە بنەمادا ئیتالیاییەکان بەکاریان هێناوە، بۆیە هەر بەناوە ئیتالیاییەکەیەوە (Mistika) نێودەبرا. ئەوەشی کاری لە سەر دەکرد بە مستکاری دەناسرا.

موسەلیم (موتەسەلیم): لە سەردەمی عوسمانییدا بەو کەسە دەوترا کە والی یا موتەسەڕیف بە جێگری خۆی لە یەکێ لە دەڤەرەکان دایدەنا. هەندێ جار یەکێك بە والی یا موتەسەریفی دوو ویلایەت یا موتەسەرفییەت دادەنرا، جا بۆ خۆی لە گرنگترینیان دادەنیشت و لەوی تریان یەکێکی بە جێگری خۆی دادەنا. لابردنی موسەلیم لە دەسەلاّتی هەر ئەوانەدا بوو کە بە جێگری خۆیان دایاندەنا.

موسەلەملەری: زاراوەیەکی سەربازیی عوسمانییە بەو سەربازانە دەوترا کە ئەرکی گرتنی دەربەند و ڕێگە سەختەکانیان پێ دەسپێردرا، بۆ ئەوەی ئەو هێز و سەربازانە بپارێزن کە ناچار بوون بەوێدا تێپەڕن. ئەم سەربازانە پیادە بوون و بەشێك بوون لە هێزی یەدەك.

مەشاع: زەویوزارەکانی دەوڵەت و شارەوانییەکان، کە پانتاییەکی فراوانیان پێکدەهێنا و موڵکی دەوڵەت بوون و نەك تایبەتی. دەوڵەت دەیدان بە کرێ و قەدەغە بوو کڕین و فرۆشتنیان پێ بکرێت.

موشەخەص: جۆرە پارەیەك بوو لە سەردەمی عوسمانی لە میسر و سووریە بەکاردەهێنرا.

مەشرووتییەت: لە دەوڵەتی عوسمانییدا بە واتای دەستوور و فەرمانڕەوایی دەستووری عوسمانی بەکار هێنرا، بە وتەیەکی دی دەسەلاّتی سنووردار بە پێی دەستوور. هەرچەندە دەسپێکی باسکردنی فەرمانڕەوایی دەستووری لە دەوڵەتی عوسمانییدا دەگەڕێتەوە بۆ سییەکانی سەدەی نۆزدەیەم، وەلێ بۆ یەکەمین جار لە ساڵی ١٨٧٦ ، دەستوور ڕاگەیاندرا و دوای دوو ساڵ سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم کارکردنی بە دەستوور هەڵپەسارد و ئەم بارە تا ساڵی ١٩٠٨ بەردەوام بوو.

موشیرولدەولە: یەکێك لە کەسایەتییە گرنگەکانی دەوڵەتی مەمالیك و عوسمانی بوو. پایەکەی لە دوای جێگرەوەی سوڵتان دەهات و ئەرکی پێشکەشکردنی

ڕاوێژ و ئامۆژگاری بوو بە سولْتان. هەمیشە لە پێشەوەی کاربەدەستانی دەوڵەتەوە دەهات.

موشیرتۆپخانە: موشیری تۆپخانە سەرکردەی هێزەکانی تۆپخانە بوو لە دەوڵەتی عوسمانی بە تایبەتی لە کۆتایی سەردەمەکەدا.

مەسرەف شەهرەیاری کاتبی: نووسەری خەرجییەکانی سوڵتان، بەرپرسیار بوو لە تۆماری خەرجییەکانی کۆشکی سوڵتانی لە دەوڵەتی عوسمانی.

مەستەکی: وشەیەکی یۆنانییە (Mastikia) و ناوی جۆرە بنێشتێك بوو کە لە سەردەمی عوسمانییدا ڕەواجێکی زۆری لە بازاڕەکاندا هەبوو.

موزارەبە (مضاربة): زاراوەیەکی داراییە و لە نێوان دوو کەسدا جۆرە ڕێکەوتن (کۆنتراکت)ێك بوو، کە یەکێکیان سەرمایەی دابین دەکرد و ئەوی تریان بازرگان بوو لە کاروانێك یا بوارێکی تایبەتیی بازرگانیدا. قازانجەکانیان لە نێوان خۆیاندا بە یەکسانی دابەش دەکرد. ئەم سیستەمە لە سەردەمی عوسمانی کۆنترە.

موزاف (مضاف): موزاف جۆرە باجێك بوو کە لە سەردەمی عوسمانییدا بێ گوێدانە باشتربوون یا خراپتربوونی بەرهەمی زەوییە کشتوکاڵییەکان دەخرایە سەر باجە ئاساییەکانی میری.

مەتبەخ ئەمینی: واتا ئەمینداری چێشتخانە، کە ئەفسەرێکی خزمەتی دەرەکی لێی بەرپرسیار بوو، ئەرکی چاودێریکردنی خۆراك و زەخیرەی تایبەت بە سوڵتان بوو.

موتیرباز (المطرباز): لە بنەڕەتدا لە سەردەمی عوسمانییدا بەکۆنە فرۆشان دەوترا، واتا بەو کەسانەی کە شتی کۆنیان لە ماڵان دەکڕی و بە نرخێکی بەرزتر بەخەڵکیان دەفرۆشتەوە. ئەم کۆنەفرۆشانە بە باڵندە و گیانلەبەری تریش کڕین و فرۆشتنیان دەکرد. ڕەنگبێ تەیرباز و کۆترباز و ئەمانەش هەر لەمەوە هاتبن.

مەتارەچی (مطرجي): لە سەردەمی عوسمانییدا بەو کەسە دەوترا مەتارەچی کە بەرپرسیار بوو لە دابینکردنی ئاو بۆ کاروانەکان. ئاوەکە لە جەوەنەدا هەڵدەگیرا و مەتارەچی دەکەوتە تەك کاروانەکان. تا ئێستاش لە گەلێ

ناوچەی گەرمیان بەو جەوەنە ئاوە کە شوان و جووتیار لەگەڵ خۆیاندا هەڵیدەگرن و ئێستا لە موشەما دروست دەکرێت، وشەی مەتارە بەکاردەهێنرێ ، کە ڕەنگبێ لە بنەچەدا لە وشەی (مطر)ی عەرەبییەوە وەرگیرابێ کە بە کوردی واتای باران دەگەیەنێت.

مەتلەبچی: زاراوەیەکە بەو فەرمانبەرە دەوترا کە لە فەرمانگەی شەیخولئیسلامدا لە ئاگادارکردنی قازییەکان لە دامەزراندنیان و دەستنیشانکردنی شوێنی کارکردنیان بەرپرسیار بوو.

موعاف: وشەیەکی عەرەبییە لە سەردەمی عوسمانییدا بەو کەسانە دەوترا کە لە باجدان دەبەخشران.

میعمارباشی: لە دەوڵەتی عوسمانییدا بە نەقیب یا سەرۆکی تەلارسازان دەوترا.

موقابیلچی: ئەو کەسانەی لە فەرمانگە و دەزگاکانی دەوڵەتی عوسمانییدا کاری وردبینی و بەراوردیان لە مامەڵە ڕەسمییەکاندا ئەنجام دەدا، پێیان دەوترا موقابیلچی، کە زیاتر واتای بەراوردکار دەگەیەنێ.

موقاتەعەچی (المقاطعجي): ئەم زاراوەیە لە دەوڵەتی عوسمانی بە دوو واتا بەکاردەهات. یەکەمیان بەو کەسە دەوترا کە خاوەن موڵکێکی زۆر بوو و دەبوایە داهاتەکانی کۆ بکردایەتەوە و بەشێکی باشی بە دەوڵەت ببەخشیبا. بەرپرسی وردەکاریی زەویوزاری دەرەبەگەکانیش لە بەڕێوەبەرایەتیی دارایی دەوڵەتی عوسمانی (دەفتەرخانە) هەر بە موقاتەعەچی نێودەبرا.

موقاتەعە: ئەم زاراوەیەش بە واتای جیاواز لە دەوڵەتی عوسمانییدا بەکار دەهێنرا. یەکێ لە واتاکانی بە پێی سیستمی کارگێڕیی عوسمانی ناوچەیەکی تایبەتی دەگەیاند، کە ویلایەتەکان لێی پێکدەهاتن وەکو موقاتەعەکانی لوبنان. هەروەها بە واتای کۆنتراکتیش دەهات لە نێوان دەوڵەت و ئەو کەسەی زەوی لە دەوڵەت لە سەر بنەمای لەزمە گرتبو، یا موقاتەعەچی.

موقاتەعەلو: ئەو زەویوزارانەی کە بە پێی سیستمی موقاتەعە دەدران بەو کەسانەی بەکاریان دێنن.

مەقام: زاراوەیەکی تایبەتە بە پادشا و سوڵتانەکان لە نامە و نامەکاری بۆ بەرز ڕاگرتنی نێویان بەکاردەهێنرا. ناوی پادشا و سوڵتان نەدەهێنرا بەڵکو دەوترا

مەقامی سوڵتان فەرمانی داوە، ئەمری فەرمووە ...هتد. هەندێ جار بۆ میر و وەزیرانیش بەکار دەهێنرا.

مەکتەب: لە سەردەمی عوسمانییدا بە قوتابخانە دەوترا مەکتەب و بە قوتابیش مەکتەبلی. هەتا ئێستاش وشەکانی مەکتەب و مەکتەبلی لە کوردستاندا لە نێو خەڵکدا بەکار دەهێنرێن و لە بەین نەچوون.

مەکتووبچی: بە ئەمیندار یا سکرتێری ویلایەت لە سەردەمی عوسمانیدا دەوترا مەکتووبچی. ئەم فەرمانبەرە لە نامە و نامەکارییە فەرمییەکان بەرپرسیار بوو، سەرپەرشتی چاپخانە و دەرکردنیساڵنامەی ویلایەتیشی دەکرد. لە دوای دەرچوونی ڕۆژنامەشەوە فەرمانەکانی سوڵتان و ڕێنماییەکانی دەوڵەتی لە ڕۆژنامەی ویلایەتدا بڵاودەکردەوە.

مەکووس: ئەو باجە بوو کە لە سەر بازرگانان لە بەندەرە دەریاییەکان و وێستگە گرنگەکانی سەر ڕێگەی کاروانەکان وەردەگیرا. هەر لەبەر ئەوە هەندێ لەو شوێنانە بە مەکس ناویان دەرکرد.

مەلاباشی: لە سەردەمی عوسمانیدا بە گەورە پیاوانی ئاینی دەوترا، یا بە شێوە تورکییەکەی مولاباشی. بە پیاوە ئاینییە ئاساییەکانیش دەوترا مەلا یا مولا.

میللە: زاراوەیەکی ئیسلامییە، دەوڵەتی عوسمانی کاتێ سیستەمی میلەلی داهێنا بەکاری هێنا. میللە گرووپێکی ئاینی بوو لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەمەوە دەوڵەت دانی پێدا دەنا. لە دوای تەنزیماتەوە گرووپە ئاینییە ناموسوڵمانەکان ڕۆژ لە دوای ڕۆژ هەندێ مافیان بەدەست هێنا و ڕێکخستنی ئاینیی تایبەت بە خۆیان دامەزراند.

مەلاخانە: لە وشەی مەلا یا مەنلاوە هاتووە کە لە مۆلای عەرەبییەوە سەرچاوەی گرتووە، مەلاخانە بە تەکێی مەولەوییەکان و دەروێشەکان دەوترا. گەلێ زاویە و تەکێ دەچوونە ئەم چوارچێوەوە.

مەلتان: لە منتانەوە وەرگیراوە کە جۆرە بەرگێك بوو لە دەوڵەتی عوسمانی باو بوو.

مەن: یەکەیەکی کێشانە جاران لە ئێران بەرامبەر بە سێ کیلۆ بەکار دەهێنرا.

موناوەرە: لە مانۆڤرای ئیتاڵیاییەوە وەرگیراوە و بە واتـای ڕاهێنـانی سـەربازی و خۆئامادەکردن بۆ شەڕ بەکار دێت.

مونەجیم باشی: زاراوەیەکی عوسمانییە لەدەرباری سوڵتانی عوسمانی بە سەرۆکی فاڵچییەکان دەوترا.

مەنکیر: لە سەردەمی عوسمانیدا بە بچووکترین پارە، کە لە مـس دروسـت کرابـوو دەوترا مەنکیر.

میهتەرخانەی هەمایۆنی: بە تیپی مۆسیقای سەربازیی کۆشکی سوڵتانی عوسمانی دەوتـرا. وشـەکە لـە مـەهتاری فارسـییەوە هـاتووە کـە بـە واتـای گـەورە یـا سەرداری گرووپێکی تایبەت بەکار دێت. سەرۆکی ئەو تیپە مۆسیقایەش هـەر بە میهتەر نێودەبرا و ئەو چاوشەش، کـە پـەیامی پێـدانی پلـە و نیشـانی بـە خەڵك دەدا ئەویش هەر میهتەر بوو. شوێنی تیپـە مۆسـیقاکەش پێـی دەوتـرا میهتەرخانە.

موهردار: لە دوو وشەی مۆر و دار پێکهاتووە. بە یەکەوە مۆردار یا هەڵگری مـۆری سوڵتان بوو.

میهماندار: بە کەسی بەرپرس لە گـەورە میوانـانی فـەرمیی دەوڵـەت لـە دەوڵـەتی عوسمانی دەوترا میهماندار، کە لـە دوو وشـەی فارسـی پێکهـاتووە میهمـان و دار. میهمانـدار لــە بـاڵوێزان و پەیامهێنــەرانی بیــانی لــەدەرباری ســوڵتانی عوسمـانی، بەرپرسـیار بـوو و دابینکردنـی پێداویسـتی و ڕێکخسـتنی هـەموو کاروبارەکانیانی لە ئەستۆ بوو.

موات: زاراوەیەکی قانوونیی عوسمانییە بەو زەویوزارانە دەوترا کـە بـۆ ماوەیـەکی درێـــژ پشـــتگوێ خرابـــوون و نـــەدەکێڵران و بـــە مەبەســـتی کشـــتوکاڵ بەکارنەدەهێنران. بیابانـەکان و جەنگـەڵ و ناوچـە سـنوورییەکانیش هـەر بـە موات دەژمێردران.

مەواجب: ئەو مووچەیەی هەر سـێ مـانگ جارێك بـە سـەربازانی یەنیچـەری دەدرا پێی دەوترا مەواجب. ئەم مووچەیە بە ئامادەبوونی سەدری ئەعزەم (سەرۆك وەزیران) بەو سەربازانە دەدرا.

مۆسلین: جۆرە کوتاڵێك (قوماش) بوو پیاوان وەك سەرپێچ بەکاریان دەهێنا و بە موصلین یا موسلین نێوی دەرکردبوو، چونکە لە مووسڵ دروست دەکرا.

مەوقووفاتچی: فەرمانبەرێك لە بەڕێوەبەرایەتیی کاروباری دارایی دەوڵەتی عوسمانی بەرپرسیار بوو لەو زەویوزار و موڵکانەی وەقف کرابوون، پێی دەوترا مەوقووفاتچی.

مەولەوی: ڕێبازێکی سۆفیگەریی سەر بە مەولانا جەلالەدینی ڕۆمی بوو و لە دەوڵەتی عوسمانییدا ڕۆڵێکی گەورەی دەبینی. سوڵتانە عوسمانییەکان و سەرکردەکانی سوپای یەنیچەری گرنگییەکی زۆریان بە ڕابەران و ڕێنماییەکانی ئەم ڕێبازە دەدا. ڕابەرانی مەولەوی لە مزگەوتی ئەبو ئەیووبی ئەنساری لە ئەستەموڵ هێماکانی سەڵتەنەتیان پێشکەش بە سوڵتانە عوسمانییەکان دەکرد.

میانچی: بەو کەسە دەوترا کە دەکەوتە نێوان دوو لایەن یا دوو کەسەوە بۆ ئەوەی بە ڕێکەوتن بگەن.

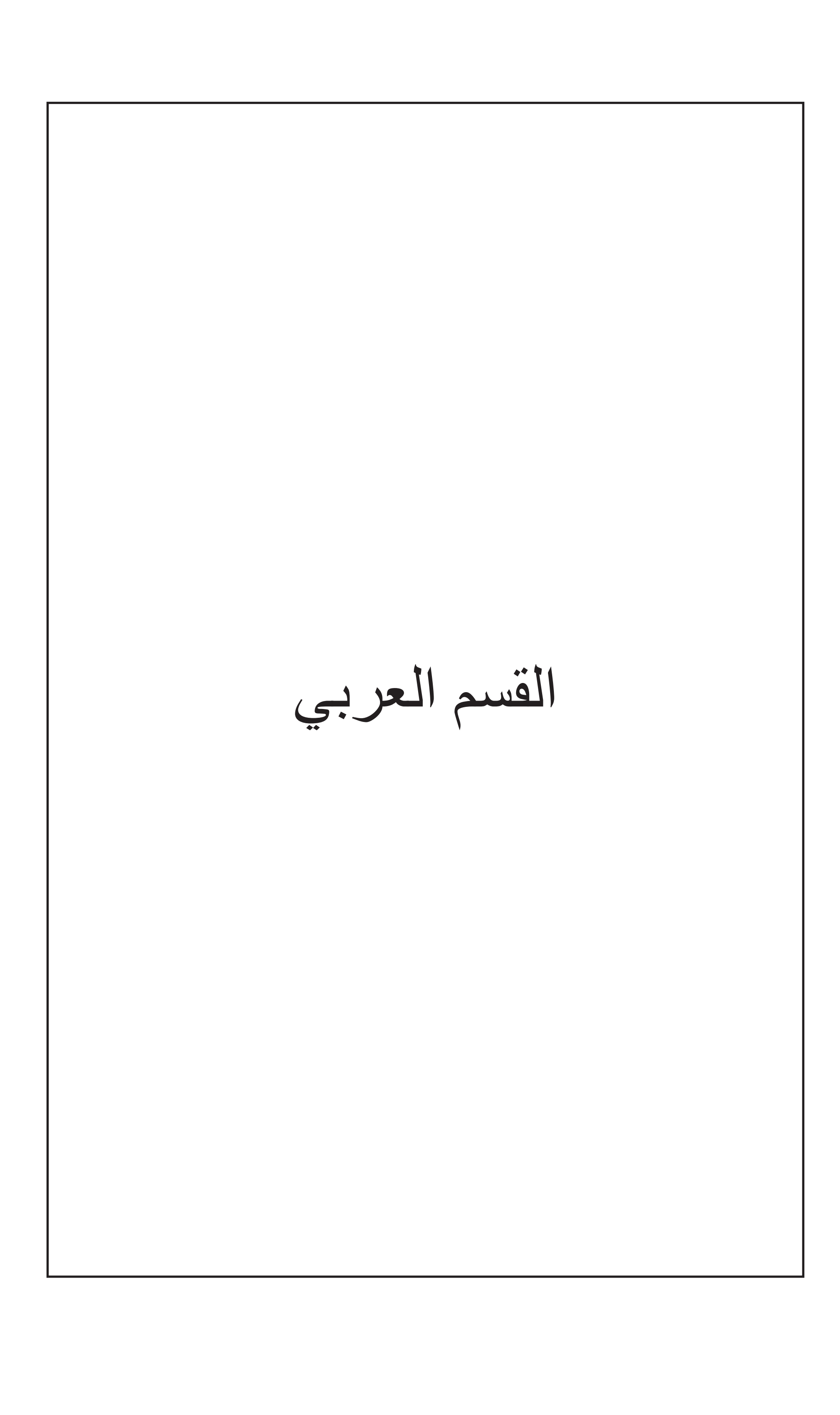
میرئالای: لە سیستەمی سەربازیی عوسمانییدا بە سەرکردەی تیپی سەربازی دەوترا. لە هەردوو وشەی میر و ئالای پێکهاتووە.

میرعەلەم: ئەو ئەفسەرە بوو کە ئەرکی هەڵگرتنی ئالای سوڵتانی عوسمانی پێ دەسپێردرا.

میرلیوا: لە سیستەمی کارگێڕیی عوسمانییدا، فەرمانڕەوای بچووکترین یەکەی کارگێڕی، کە سەنجەق بوو، پێی دەوترا میرلیوا.

میری میران: لە سەردەمی عوسمانییدا فەرمانڕەوای هەندێ لە لیوا گرنگەکان پلەی میری میرانی دەدرایە.

میری: لە وشەی ئەمیری عەرەبییەوە وەرگیراوە، زاراوەیەکی عوسمانی بوو بۆ زەویوزار و موڵکەکانی دەوڵەت بەکاردەهات. ئێستاش لە عیراق، ئەو زەویوزارانەی دەوڵەت دەستی بەسەردا گرتوون، هەر بە زەوی ئەمیری دەناسرێن.

القسم العربي

دور العوامل السياسية في التنمية الريفية
- دراسة لمحافظة السليمانية -

أ. د.خليل اسماعيل محمد
قسم الجغرافية/ كلية الآداب/جامعة صلاح الدين

المقدمــة

يمر العراق اليوم، بمرحلة تأريخية غاية في الاهمية لرسم مستقبله الحضاري بين الامم والشعوب، تستدعي، استنهاض كل القوى الفاعلة، واستثمار الامكانـات القائمـة (الطبيعية منها والاقتصادية والسكانية)، بما يتناسب ومتطلبات تلك المرحلة، بـدءاً، مـن القيـام بالدراسـات والبحـوث لمسـح شـامل للامكانـات، ومـروراً بوضـع الـبرامج والخطط، وانتهاءاً بتنفيذ العمليات التنموية .. والتي من شأنها اعادة الاعمار والبنـاء من جهة، ودفع عجلة التطور والتنمية القومية، من جهة اخرى.

و يعد القطاع الريفي، من بين ابرز المجالات التي بحاجة الى مثل هذا الاهتمام، في ظل ما خلفته العهود السابقة من تركات ثقيلة على البنى التحتية لهذا القطـاع وعلـى اهله وابناءه.. الامـر الـذي جعلـه عـاجزاً في اداء دوره التـأريخي في تلبيـة متطلبـات المواطنين من الغذاء، بعد ان كان (سلة غذاء) البلاد.

و لا شك في ان الريف الكردستاني، كان اكثر من سواه نصـيبا في هـذه المعانـاة كنتيجة لما تعرض له من تدمير وحرق لمستوطناته، وقتـل وتشـريد لسـكانها، علـى امتداد القرن الماضي. وعلـى الـرغم مـن تحريـر اجـزاء واسـعة مـن هـذا القطـاع بعـد انتفاضة اذار سنة ١٩٩١، الا ان الاهمال والتهميش، كانا عنوان هذه المرحلـة ايضـا، مما زاد في تعقيد مشكلاته بدلا من ايجاد حلول لها.

ومن هنا كانت دراستنا لارياف محافظـة السـليمانية، في خطـوة، لالقـاء الضـوء على دور العوامل السياسية في رسم اتجاهـات التنميـة الريفيـة، والمسـاهمة في ايجـاد مخرج، يفضي الى اعادة بناءه واعماره، وقد تم توزيـع مباحـث الدراسـة علـى النحـو التالى : تناول الاول منها: التعريف بجغرافية منطقة الدراسة، فيما تخصص المبحـث

الثاني، بدراسة المتغيرات السياسية التي عاشتها المنطقة، اما المبحث الثالث، فقد ركز على المتغيرات السياسية بعد سنة ١٩٩١، ودورها في التنمية الريفية، وكان نصيب المبحث الرابع : مؤشرات التنمية الريفية، وامكانات استثمارها في عملية البناء والتطوير.

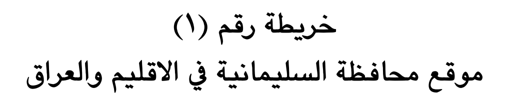
على امل ان تكون هذه الدراسة، مساهمة متواضعة في تحريك المعنيين في اقليم كردستان العراق، لاستثمار مقومات التنمية الريفية. والله الموفق.

المبحث الاول
التعريف بمنطقة الدراسة

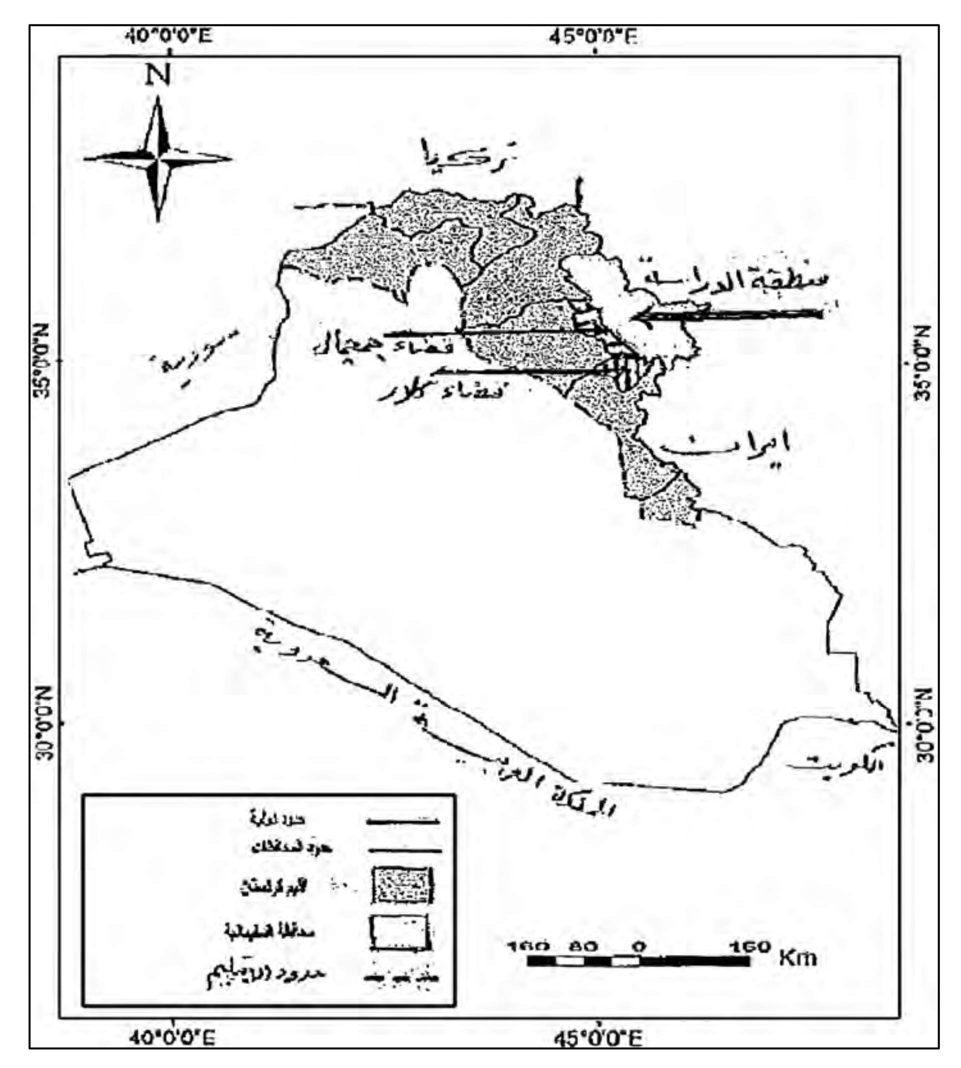
تعد محافظة السليمانية، احدى ابرز المحافظات الاساسية التي تشكلت منها الدولة العراقية بعد الحرب العالمية الاولى. وتمثل اليوم واحدة من محافظات اقليم كردستان العراق[*]. والتي تمتد بين الحدود العراقية – الايرانية من جهة، ومحافظات: اربيل، كركوك وديالى من جهة اخرى . انظر خريطة (١).

تبلغ مساحة المحافظة (١١٤٧٢)كم٢، وتتوزع على أحد عشر قضاء هي (رانية، بشدر، شارباژير، دوكان، پێنجوين، قەرەداغ، سيد صادق، شهرزور، حلبجة، دربنديخان، وقضاء المركز)[١] . اما عدد سكانها، فقد بلغ في ضوء الحصر والترقيم الذي جرى سنة (٢٠٠٩)، تمهيدا للتعداد الشامل للسكان في العراق نحو (١,٧٩٧,٥٠٨) نسمة.

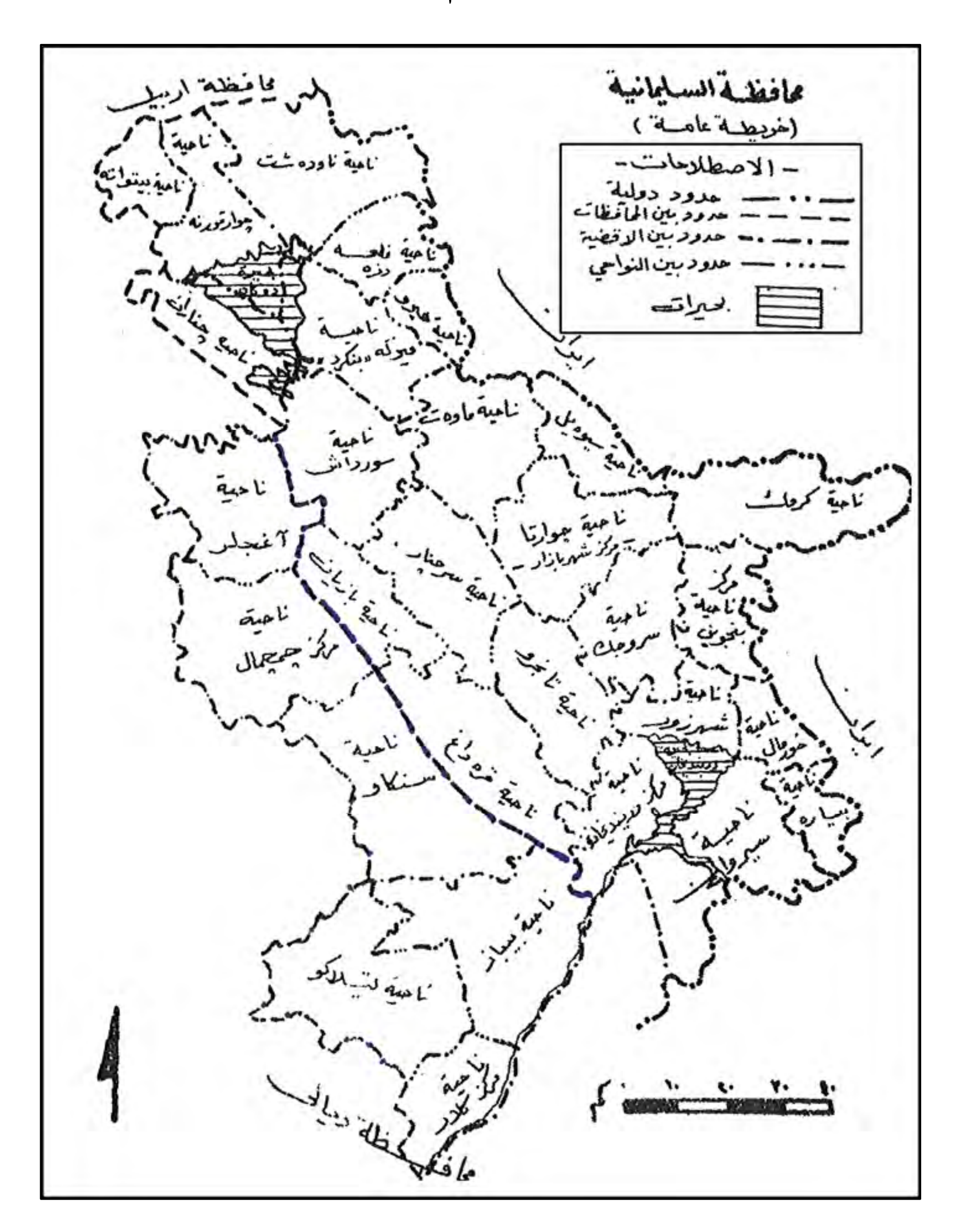
لقد شهدت منطقة الدراسة، وعلى امتداد القرن الماضي، تغيرات واسعة في خريطة تشكيلاتها الادارية . ففي سنة (١٩٥٧)، اضيف اليها قضاء (رانية)، الذي كان ضمن لواء اربيل، فيما الحق بها قضاءا (جمجمال وكلار) سنة ١٩٧٦ مستقطعين من محافظة كركوك [٣]. وفي ضوء استحداث (ادارة كرميان) من اقضية (جمجمال، كلار، كفري، وخانقين)، الحق القضاءان بهذه الادارة [٤]. من جانب آخر، تم تحويل العديد من الاقضية الى نواح، مثلما الغيت نواح أخرى خلال العقد الثامن من القرن الماضي، واستحدثت اقضية ونواح جديدة فيما بعد . انظر خريطة (٢).

خريطة رقم (١)
موقع محافظة السليمانية في الاقليم والعراق

خريطة رقم (٢)

محافظة السليمانية
(خريطة عامة)
- الاصطلاحات -
حدود دولية
حدود بين المحافظات
حدود بين الاقضية
حدود بين النواحي
بحيرات
محافظة اربيل
ناحية سورداش
ناحية آغجلر
ناحية مركز جمجمال
ناحية سنكاو
ناحية قره داغ
ناحية سيروان
ناحية مركز كلار
محافظة ديالى

تتميز محافظة السليمانية، بوعورة ارضها وتعقد تضاريسها، وتزداد الارض ارتفاعا بالاتجاه نحو الشرق والشمال الشرقي، ولاسيما عند الحدود العراقية – الايرانية، حيث يمر خط الكنتور contour (٣٠٠٠)م، فيما تأخذ بالانخفاض النسبي وتتسع السهول الجبلية بالاتجاه نحو الغرب والجنوب الغربي ، لتكون المراكز الاساسية لتجمع السكان [٥].

ان طبوغرافية الارض، هذه ، ساهمت ، ولاشك، في ارتفاع كميات الامطار والثلوج الساقطة، لا سيما في المناطق الجبالية العالية، حيث تجاوزت (١٠٠٠)ملم سنويا في الاطراف الشرقية من منطقة الدراسة . فيما بلغت (٧٠٠)ملم عند حافاتها الغربية والجنوبية الغربية. لاحظ خريطة (٣).

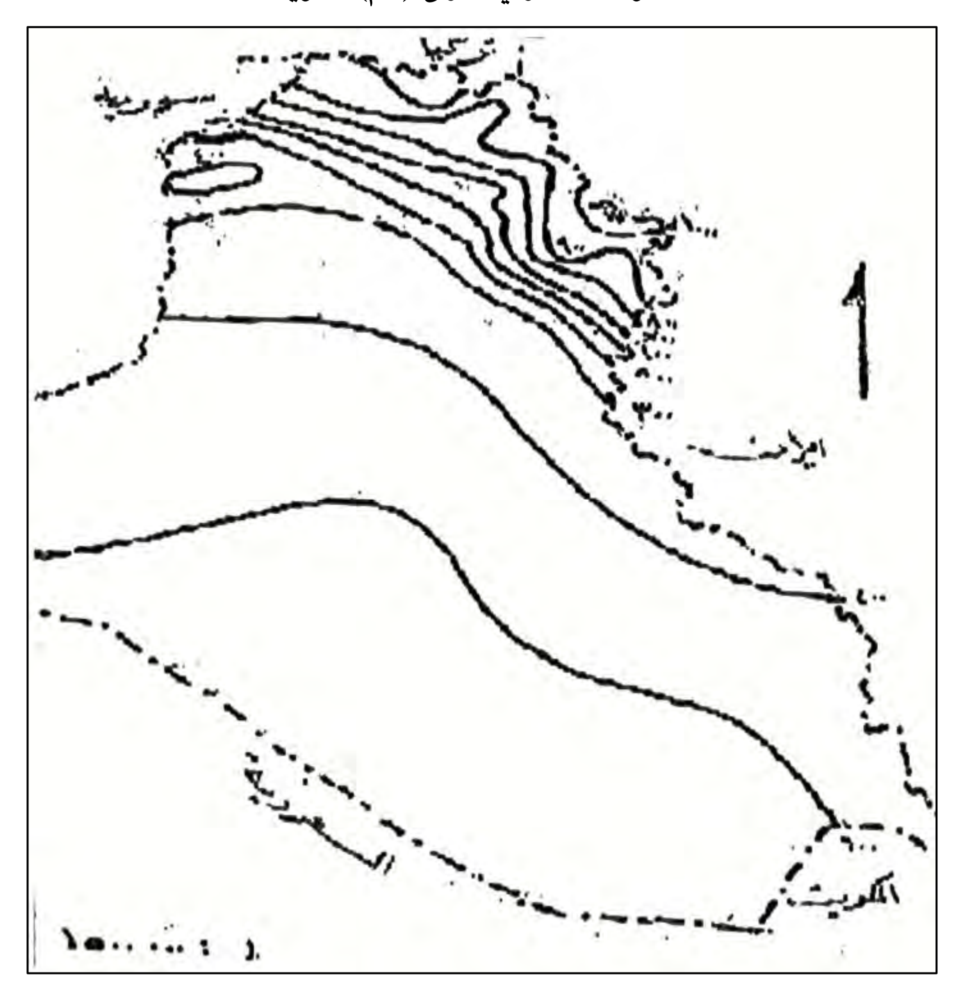
كما تنخفض درجات الحرارة الى اقل من (٥)° في معدلاتها شتاءا، ولا تتجاوز (٢٤)° في فصل الصيف[٦]. مما اكسب المحافظة ثروة مائية متميزة لاسيما مصادر المياه الجوفية . وقد انعكس ذلك على نمط توزيع المراكز السكنية في ارياف منطقة الدراسة وكذلك على اعدادها وحجم سكانها كما سنرى.

تضم ارياف محافظة السليمانية عددا اكبر نسبيا من القرى والتجمعات السكانية في اقليم كردستان العراق، الا ان ما تعرضت له المحافظة من متغيرات سياسية صاحبتها مظاهر عسكرية، لاسيما بعد قيام الحركة الكردية سنة (١٩٦١)، وفي ظل تنفيذ بنود اتفاقية الجزائر لسنة (١٩٧٥) بين العراق وايران، وما افرزته الحرب العراقية –الايرانية بين سنتي (١٩٨٠–١٩٨٨) من نتائج خطيرة على مستوى المحافظة والاقليم . ناهيك عن الاساليب التي اتبعتها الحكومات العراقية في التعامل مع تلك الاحداث، ابتداءا من عمليات تدمير وحرق القرى وتشريد او قتل سكانها، ومرورا بأستعمال اسلحة الدمار الشامل في العمليات العسكرية، وانتهاءا بحملات الانفال التي جردت القطاع الريفي مما تبقى من مراكزه السكنية، كل ذلك ادى الى تقويض هذا القطاع، ديموغرافيا، واقتصاديا، واجتماعيا، بحيث لم يعد يمثل سوى (١٥٪) من مجموع سكان المحافظة [٧].

ومن الطبيعي ان يكون لهذه الظواهر السياسية والعسكرية، وما افرزته من متغيرات سلبية على النواحي الاقتصادية والاجتماعية وكذلك الديموغرافية، انعكاساتها على عمليات التنمية الريفية واتجاهاتها المستقبلية في منطقة الدراسة والتي ستكون محور دراستنا التالية .

خريطة رقم (٣)

خطوط الامطار في العراق (ملم) سنوياً

المبحث الثاني
التطور التأريخي للمتغيرات السياسية

منذ ان تشكلت الدولة العراقية سنة (١٩٢١)، والحقت بها ولاية الموصل، شعر الشعب الكردي بخيبة الامل، ازاء تراجع بريطانيا في الوفاء بألتزاماتها تجاههم في اقامة كيان سياسي خاص بهم (٨). لذلك اعلنوا الثورة على النظام الحاكم . وكانت محافظة السليمانية الساحة الرئيسية التي انطلقت منها شرارة الثورة آنذاك، وقد استمرت هذه الثورة بين مد وجزر حتى قيام ثورة ١٤ تموز سنة ١٩٥٨. والتي اقرت للشعب الكردي حقوقه القومية وشراكته في حكم وادارة البلاد (*).

بيد ان الحال سرعان ما تبدل، في ظل الخلافات التي ظهرت بين القيادة الكردية والحكومة العراقية، والتي حركت الجيش العراقي بأتجاه المنطقة الكردية لتدك القرى وتحرق الارض وتشرد المواطنين. ونالت ارياف منطقة الدراسة من افرازات هذه الحركات الشيء الكثير من الدمار والخراب.

واستمرت منطقة الدراسة تعاني نتائج الحروب التى تندلع بين الحين والاخر، والحصار الاقتصادي الشامل، على امتداد السنوات التى اعقبت الثورة في كردستان العراق سنة ١٩٦١، وحتى انتفاضة سنة ١٩٩١ باستثناء فترات قصيرة تمثلت في العديد من اللقاءات والمفاوضات التي كانت في الغالب استعدادات لمنازلات جديدة، اكثر من كونها الوصول الى اتفاقات من مشكلات مختلف عليها .

وقد القت تلك السنوات العجاف ضلالها على مجمل الاوضاع الاجتماعية والاقتصادية وكذلك الديموغرافية، ولاسيما بالنسبة للقطاع الريفي الذي تم تدمير معظم مراكزه السكنية وشرد او تم تهجير سكانها، بالاضافة الى تخريب البنى التحتية للقطاع . ومن مؤشرات ذلك :

اتفاقية الجزائر: يعود تاريخ هذه الاتفاقية الى سنة (١٩٧٥)، بين العراق وايران، وبرعاية الدولة المضيفة (الجزائر)، بهدف تسوية المشكلات بين البلدين. وكان من بنودها، تجريد المناطق الحدودية بينهما ولمسافة تتراوح بين (١٠–٢٠) كم على الجانبين من أية مراكز سكنية(**). وقد بادر الجانب العراقي الى تنفيذ هذا البند فورا، من خلال حرق وتدمير كافة القرى الحدودية ولمسافة وصلت في بعض المواقع

الى (٤٠)كم داخل اراضى اقليم كردستان العراق، ونالت محافظة السليمانية النصيب الاكبر انظر الى خريطة رقم (٤). وبينما تم ترحيل سكان هذه القرى الى محافظات وسط وجنوب العراق، تم زج آلاف آخرين في (مجمعات) خاصة اعدت لهم، بالقرب من المدن الكبيرة، او على امتداد الطرق العامة، ليسهل الاشراف عليها والتحكم فيها . وقد بلغ عدد القرى المرحلة في منطقة الدراسة آنذاك نحو (٤٠٠) قرية، وعدد الاسر المرحلين (١٥٣٠٩) اسرة . انظر جدول رقم (١).

جدول رقم (١)
القرى والاسر المرحلة في محافظة السليمانية
سنة ١٩٧٨ [٩]

القضاء	عدد القرى	عدد الاسر
بنجوين	١٠٨	٤٦١٩
بشدر	٩١	٤٠٢
شهرزور	٨٨	٣٧٧٣
حلبجة	٨٦	٤٩٨٣
دربنديخان	٢٥	١٥٣٢
المجموع	٣٩٨	١٥٣٠٩

٢/ **عمليات تجميع القرى**: سعت الحكومة العراقية، في بداية العقد السابع، من القرن الماضي، لتنفيذ (ستراتيجية) خاصة بالقطاع الريفي في العراق، تقضي بالغاء او تصفية (القرى والتجمعات السكانية صغيرة الحجم، ولا سيما تلك التي يصعب الوصول اليها والسيطرة عليها، وترشيح (قرى) اساسية مؤهلة، لتكون مراكز (تجميع) للقرى الملغاة، ليصار الى تنميتها وتطويرها وبلغت نسبة القرى (الملغاة)، او التي تم تصفيتها في منطقة الدراسة، نحو (٧٠٪) من مجموعها الكلي[١٠] وتم اعادة تجميعها في اكثر من (٤٠) مجمعاً كما يتضح في الجدول رقم (٢).

جدول رقم (٢)

المجمعات السكنية في محافظة السليمانية (١٩٧٨)[١١]

الوحدة الادارية	عدد المجمعات
منطقة شاندري	١١
ناحية سيروان	٧
ناحية خورمال	٦
مركز قضاء حلبجة	٦
مركز قضاء شاربازار	٤
مركز قضاء بشدر	٤
مركز قضاء دربنديخان	٢
مركز قضاء بينجوين	١
ناحية بنكرد	١
ناحية نالباريز	١
المجموع الكلي	٤٣

وفي ظل (ستراتيجية التطور الريفي) اعدت الحكومة العراقية، برنامجاً خاصاً، ومكملا للبرنامج السابق، وذلك في بداية العقد الثامن (١٩٨١)، بهدف الغاء القرى الصغيرة الحجم، ولاسيما في المناطق الحدودية والجبلية والنائية، التي يصعب (تقديم) الخدمات لها، وتجميعها في (مراكز) مختارة. وفي ضوء ذلك تم ازالة المئات من القرى والتجمعات السكنية في محافظة السليمانية. وقد اشارت احدى الدراسات الميدانية، الى ان عدد القرى والقصبات التي طالتها عمليات (التطهير) ولاسباب مختلفة خلال السنوات بين (١٩٦٣-١٩٨٩) تجاوزت (١٥٣٧) قرية وتجمع سكني في المحافظة. وبلغ مجموع سكانها المرحلين (٦٦١٩٦٠) مرحَل[١٢].

٣/ **عمليات الانفال**: تمثل هذه العمليات التى جرت خلال الفترة بين (شباط - ايلول) سنة (١٩٨٨)، في كردستان العراق، صفحة سوداء في تاريخ الحكومة العراقية، حيث تم خلالها تصفية مايزيد على (١٨٠) الف من سكان محافظات دهوك، اربيل، والسليمانية وكركوك، دون تميز بين شيخ وشاب، او بين طفل وامراة....وقد عثر على بقاياهم في قبور جماعية متفرقة بعد عام ٢٠٠٣م.

ومن الملاحظ ان منطقة الدراسة، نالت نصيبا اكبر في هذه الحملات، حيث جرت الحملات الاولى فيها خلال النصف الثاني من شهر شباط سنة ١٩٨٨ ، وعرفت الحملـــة الانفـــال الاولى، وشملـــت المراكـــز الســـكنية في نـــواحي: بنكرد،جوارتا،قةلاجولان،سرجنار،سورداش،دولى جافايـەتى، فيما طالت حملة الانفال الثانية، والتي جرت في اذار نواحي: بازيان،قرةداغ، ودربنديخان[١٣]... وحتى مدينة (قلعة دزة) لم تسلم من عمليات التهجير، حيث اوردت صحيفة (اللوموند) الفرنسية عن مراسلها الذي زار المنطقة انها (اصبحت الان في الذاكرة وخالية من السكان الذين يبلغون سبعين الفاً من الاكراد)[١٤].

٤/**قرار مجلس الامن الدولي** (٩٨٦): يتمثل هذا القرار الدولي، بتوفير الحصص المقررة من المواد الغذائية للعوائل العراقية، مقابل (النفط)! وقد تم العمل به منذ سنة (١٩٩٧) وتسبب في عزوف الكثير من الفلاحين عن الاستمرار في انتاج المحاصيل الزراعية والحيوانية بعد ان حصر استيرادها من خارج البلاد. وكان من نتائج ذلك تصاعد وتائر هجرة الفلاحين الى المدن.

وقد شهدت منطقة الدراسة خلال السنوات التي تلت تطبيق القرار المذكور، مزيداً من الزحف الريفي نحو المراكز الحضرية. بحيث لم يعد القطاع الريفي يضم سوى (١٥٪) من مجموع سكان محافظة السليمانية[١٥]

المبحث الثالث
البعد السياسي للفترة بعد ١٩٩١

لقد كانت توقعات الباحثين في مجالات التنمية، ان القطاع الريفي في منطقة الدراسة سيشهد عصر تطور شامل بعد ازاحة كابوس النظام البائد، وفي ظل المتغيرات السياسية الجديدة . وستكون الاولوية له في عمليات اعادة البناء وتجديد ما خربته الحروب لاسيما بعد غزو عشرات المنظمات الدولية والمؤسسات التنموية الى محافظة السليمانية، ورفع الحصار عنها والذى كانت تقيد حركة المواطنين في المجمعات القسرية وشيوع الامن والاستقرار في المنطقة . الا ان الحقائق على الارض كانت غير ذلك، فلم ينل القطاع الريفي ذلك الاهتمام، كما لم تكن المؤسسات والمنظمات الوافدة، بمستوى الطموح لذلك فان (الهجرة المعاكسة) والتي كانت احدى ابرز المظاهر المتوقعة انحصرت في نطاق ضيق، ولم تستطع المتغيرات الجديدة التفاعل مع رغبات المواطنين في العودة الى ارضهم وديارهم . ولم يكن من السهل ترك مستقراتهم التي اعتادوا عليها لفترة طويلة، لاسيما اولئك الذين سكنوا المدن وتفاعلوا مع البيئة الحضرية الجديدة . وما حصل من عودة معاكسة، كانت في حدها الادنى، ولم تشكل ظاهرة واضحة مقارنة بما شهدته المراكز الحضرية في منطقة الدراسة من تطورات على الصعيدين الاقتصادي والاجتماعي. وكان معظم العائدين الى قراهم كانت عودتهم بصفة فردية او عشوائية دون ان تكون مخططة او على اساس برنامج مدروس، وهي بالتالي لم تحدث نقلة نوعية في حياتهم[١٦].

مؤشرات العملية السياسية بعد سنة ١٩٩١

لاشك في ان الارهاصات السياسية التى عاشتها منطقة الدراسة، ولاسيما خلال العقدين السابع والثامن من القرن الماضي .. افرزت الكثير من الظواهر السلبية ذات العلاقة بالمتغيرات الديموغرافية لسكان القطاع الريفي، فضلا عن ابعادها الاقتصادية والاجتماعية .

ويشير الجدول رقم (٣) الا ان اتجاهات نمو سكان المراكز الريفية في محافظة السليمانية بلغت (١,٥٪) سنوياً خلال الفترة بين (١٩٤٧–١٩٥٧) لكنها سرعان ما

اخذت بالانخفاض، وبنسب تجاوزت ٣٪ سنويا وذلك بين سنتي ١٩٥٧–١٩٧٧، واستمرت بالانخفاض وبنسبة (–٢,٦٪) للفترة بين ١٩٧٧–١٩٨٧.

جدول رقم ٣
سكان القطاع الريفي في محافظة السليمانية
بحسب نسب النمو السنوي [١٧]

السنة	٪ سنويا
١٩٤٧–١٩٥٧	١,٥
١٩٥٧–١٩٧٧	–٣,١
١٩٧٧–١٩٨٧	–٢,٦
١٩٨٧–٢٠٠٢	–٠,٨
٢٠٠٢–٢٠٠٩	١,٩

واستمر تدني نسب نمو سكان القطاع الريفي في المحافظة حتى بعد سنة ١٩٩١. وقد عكست اتجاهات هذه الظاهرة نتائجها على درجة التركز الريفي، التي اخذت بالانخفاض من ٧٠–١٥٪ من مجموع سكان المحافظة خلال الفترة بين سنتي (١٩٥٧–٢٠٠٩) لاحظ جدول رقم (٤) وذلك لصالح سكان المراكز الحضرية التي ارتفع حجم سكانها خلال الفترة نفسها من ٣٠٪ الى نحو الى نحو (٨٥٪) من مجموع سكان منطقة الدراسة.

جدول رقم ٤
التوزيع الريفي–الحضري لسكان محافظة السليمانية (١٩٥٧–٢٠٠٩) [١٨]

السنة	سكان الارياف ٪	سكان الحضر ٪
١٩٥٧	٧٠	٣٠
١٩٧٧	٥٢,٨	٤٧,٢
١٩٨٧	٢٨,٥	٧١,٥
٢٠٠٢	١٩,٥	٨٠,٥
٢٠٠٩	١٥,١	٤٨,٩

الامر الذي نتج عنه خلل في التوازن الديموغرافي بين القطاعين الريفي والحضري، وما ترتب على ذلك من ظواهر سلبية على كلا القطاعين سواء على الظروف الاقتصادية او الاجتماعية. من جانب آخر، فأن إعادة توزيع سكان المراكز الريفية ادت بالنتيجة الى تغير في انماط توزيعها الجغرافي، وفي مراتبها الحجمية، فيما كانت نسب القرى صغيرة الحجم تمثل الغالبية المطلقة من مجموعها الكلي، فأن القرى كبيرة الحجم (القرى الالفية) اخذت نسباً متزايدة على امتداد النصف الثاني من القرن الماضي، وانعكس ذلك على معدلات حجم القرية، التي اخذت بالتزايد خلال الفترة نفسها[١٩]. ومن المعلوم ان اختيار الانسان لمواقع سكناه، لم يكن اعتباطا، وما كان لتوزيعها الجغرافي ان يتخذ انماطه الحالية بطريق الصدفة ! واما كانت ثمة عوامل تفاعلت في تحديد مواقعها، وفي اعدادها وحجم سكانها . وعليه ، فأن تحريك اي مجتمع من قاعدة اقتصادية واجتماعية، استقر عليها عبر سنوات طويلة، الى قاعدة اخرى، لا يمكن ان يكتب له النجاح من خلال (قرارات) فوقية، او (رغبات) سياسية، دون ان تتفاعل مثل تلك القرارات مع توجهات المواطنين، ذوي العلاقة ورغباتهم[٢٠]. بل وكثيرا ما يؤدي سوء الفهم في مثل تلك المشاريع (التنموية) للقطاع الريفي الى فشلها بعد حين من الزمن[٢١].

ان عدم نجاح المشاريع التنموية هذه، انما يعود في الغالب، الى غياب النظرة الواقعية في عمليات التخطيط، بحيث يجعل كل الجهود في هذا المجال مجرد (انجازات) فوقية وذات أمد قصير . فالنتيجة اليوم، تتجاوز الجانب المادي، الى الجوانب الاخرى اللصيقة بالمجتمع كالعادات والتقاليد ومستوى الثقافة، بأعتبارها عملية متكاملة لا يمكن تجزئتها بأي حال من الاحوال [٢٢].

وهذا يعني ان (تحفيز) المواطنين ذوي العلاقة بمثل تلك المشاريع التنموية، ضرورة تسبق اية عمليات في هذا المجال[٢٣].

المبحث الرابع
التنمية الريفية

تباينت آراء الباحثين في تعريف التنمية واهدافها، فمنهم من يرى انها تمثل (مجموع العمليات التي يتم التخطيط لها، ضمن سقف زمني معين، بهدف رفع المستوى الاقتصادي والاجتماعي للسكان، وذلك من خلال تأمين متطلباتهم الاساسية)(٢٤). ويفسرها الآخرون ب (سلسلة المتغيرات الكمية والنوعية للسكان من شأنها ان تؤدي الى ارتفاع مستواهم المعاشي، وتغير في اسلوب حياتهم..) (٢٥) ويؤكد الدكتور السماك، فيشير الى (إنها عملية التغير الى الافضل)، ويشدد على ان التخطيط هو الذي يرسم معالمه قبل الشروع بها، ويضيف بانه (لا تخطيط بدون حصر شامل لموارد الثروة والانسان) (٢٦) .

وفي ضوء ما سبق، يمكن القول، بان التنمية الريفية هي (العمليات الى تتم التخطيط لها بهدف التغير الاقتصادي والاجتماعي للقطاع الريفي بما يؤدي الى رفع مستواه الحضاري). وفي رأي الامم المتحدة هي العمليات التي يمكن من خلالها توحيد جهود المواطنين والسلطات لتحسين ظروفهم الاقتصادية والاجتماعية في المناطق المعنية بعمليات التطوير (٢٧).

ويعد التخطيط في كل الاحوال، القاعدة التي تقوم عليها مثل تلك العمليات، كما ان نجاحها يتوقف على مدى مشاركة المواطنين فيها وتفهمهم لها .

مبررات التنمية الريفية: سبقت الاشارة، الى معاناة سكان منطقة الدراسة من تدهور البنى التحتية للقطاع الريفي، سواءاً من خلال المتغيرات ذات العلاقة بتدمير وحرق القرى، او في قتل او تهجير سكانها، على امتداد العقود التي سبقت سنة ١٩٩١. ومع ان التغير الذي شهدته المنطقة بعد ذلك التاريخ على المستويين السياسي والاقتصادي كان متميزا، الا ان غياب (سياسة) سكانية خاصة بالقطاع المذكور، حال دون انتشاله من المأزق الذي كان فيه. بل وترسخت في ظل الاهمال والتهميش، الكثير من المظاهر السلبية التي افرزتها تلك العقود، بدلا من ان تجد حلولا لها، فالمتغيرات الاقتصادية والاجتماعية وكذلك الادارية، الجديدة، ادت الى

اتساع الفجوة بين القطاعين الريفي والحضري، الامر الذي شجع على استمرار حركة الهجرة الريفية الى المدن .

من جانب آخر كان الافتقار الى البيانات الشاملة والدقيقة عن امكانات القطاع الريفي، ولايزال، احد ابرز العقبات في الوصول الى تخطيط يمهد الطريق الى اعادة بناء الريف من جديد ؟ فمنذ سنة ١٩٨٧ لم يجري في المحافظة تعداد شامل لسكانه، وحتى الآن، وما تقوم به المؤسسات ذات العلاقة بعمليات التخطيط والتنمية ..انما تقوم على اساس من التقديرات ليس الا . مما يعني ان ثمة تحديات لاتزال قائمة، لاعادة بناء واعمار القطاع الريفي مما يستوجب الوقوف عندها ودراستها بهدف ايجاد الحلول لها .

مؤشرات التنمية الريفية : لقد افرزت الفترة ما بعد سنة ١٩٩١، العديد من المؤشرات الايجابية التي من شانها دفع عمليات التنمية الريفية الى الامام، على الرغم من التركة الثقيلة التي خلفتها العهود السابقة للقطاع الريفي في منطقة الدراسة . ومن بين هذه المؤشرات :

١– شيوع الأمن والأستقرار في المحافظة، الذي كان ولايزال عاملا في تشجيع المواطنين المرحلين والمهاجرين، العودة الى أرضهم وديارهم، مثلما يشجع أستثمار رؤوس الاموال في عمليات التطوير والتنمية الريفية .

٢– إقرار قانون الأستثمار لسنة (٢٠٠٦)، الذي يشجع على إستثمار الشركات الوطنية والأجنبية، لما يتضمنه من إمتيازات خاصة، للعمل في القطاع الريفي في منطقة الدراسة .

٣– الزيادة المستمرة في حصة إقليم كردستان من الميزانية العامة للدولة العراقية الى جانب الواردات المحلية المتنوعة، والتي تهيئ الفرص، للتوسع في التخصيصات ذات العلاقة بالتنمية الريفية في المحافظة .

٤– إن من بين مظاهر المرحلة الحالية، هو التفاعل الايجابي بين سكان الارياف في منطقة الدراسة، والمؤسسات الادارية ذات العلاقة بعمليات التخطيط والتنمية الريفية، الامر الذي ينعكس ايجابيا على مثل تلك العمليات، خلافا لما كانت عليه في العهود السابقة . ولا شك في ان مشاركة المواطنين في خطط وعمليات التنمية، يجعل

نسب النجاح في التنفيذ عالية، بل ان درجة مثل هذه المساهمة هي الـتي تقـرر مـدى نجاح مثل تلك الجهود [٢٨]. وقد أكدت المنظمة الدولية للأغذية والزراعة، على ضرورة ان يكون للسكان دور فاعل في التنمية الريفية، وان تكون للعناصر الأساسية لسـكان المنطقة كذلك[٢٩].

ولنجـاح خطـط التنميـة الريفيـة في محافظـة السـليمانية، ينبغـي التوكيـد علـى الجوانب الأساسية التالية :

١– الجانب الأقتصادي : وذلك مـن خـلال دعـم القطـاعين الزراعـي والحيـواني، وتطوير حركة التجارة بينهما من جهة، وبينها وبين المراكز الحضرية من جهـة اخـرى الى جانب تطوير وتشجيع الصناعات الريفية المحلية .

٢– الجانب الاجتماعي : من خلال التعـرف علـى حاجـات المـواطنين في المراكـز الريفية من السلع والخدمات الاساسية، ورفع قدراتهم العلمية ومهاراتهم الفنية .

٣– الجانب العمراني : وذلك بتحسن المستويات الصحية والتعليمية والسـكنية للمواطنين والتوسع في شبكات النقل وخدمات الماء والكهرباء .....

نتائج الدراسة :

يمكن لهذه الدراسة ان تصل الى الاستنتاجات التالية :

١- إن المتغيرات السياسية التي عصفت بمنطقة الدراسة، ولاسيما خلال النصف الثاني من القرن الماضي، وما افرزته من ظواهر سلبية على القطاع الريفي أدى الى تجريده من معظم مستقراته السكنية، وتخريب البنى التحتية، مثلما إنعكس ذلك على عدد وحجم المراكز السكنية وفي نمط توزيعهم الجغرافي .

٢- إن إفرازات المتغيرات السياسية تلك، أدت الى تصاعد وتائرحركة النزوح الريفي نحو المراكز الحضرية في منطقة الدراسة . ألأمر الذي زاد من الهوة بين القطاعين الريفي والحضري، وعمق المشكلات بينهما، ولاسيما في دور كل منهما في تقديم الخدمات الاساسية للمواطنين .

٣- إن المتغيرات السياسية لما بعد سنة ١٩٩١، لم تغير كثيرا من الأوضاع المتردية في القطاع الريفي، الذي كان ولايزال يعاني من الاهمال والتهميش، مقارنة، بما تناله المراكز الحضرية من الاهتمام والتركيز .

٤- لقد كان للحصار المزدوج على القطاع الريفي في منطقة الدراسة إنعكاساته السلبية على مجمل أوضاعه الاقتصادية والاجتماعية مما شجع على حركة الهجرة إلى المدن، كما كان للقرار الدولي (٩٨٦)، سببا آخر في عزوف الفلاحين عن الانتاج الزراعي أو الحيواني والسعي الى إيجاد فرص عمل خارج ذلك القطاع .

التوصيات :

توصي هذه الدراسة في ضوء ما ورد فيها :

١- تشكيل هيئة أو مؤسسة (عليا) تختص ب(التنمية الريفية)، وترتبط مباشرة برئاسة الوزراء في إقليم كردستان العراق، وتضم الى جانب الوزراء ذوي العلاقة، متخصصين في التخطيط والتنمية الريفية، تتولى وضع (ستراتيجية تطوير القطاع الريفي) .

٢- القيام بمسح شامل لأمكانات القطاع الريفي (الطبيعية والاقتصادية والسكانية) لتوفير البيانات والمعلومات المتعلقة بمقومات التنمية، قبل الشروع بالتخطيط لها.

٣– تكثيف دور الاعلام، ليأخذ نصيبه في توعية الفلاحين بأهمية دورهم القومي والوطني وضرورة مشاركتهم في عمليات التخطيط والتنمية الريفية، مما يؤدي الى تعزيز إنتمائهم للأرض، وتنمية الرغبة لديهم في الاستقرار.

الهوامش:

(*) اطلق هذا المصطلح (اقليم كردستان العراق) من قبل برلمان كردستان سنة ١٩٩٢، ويشمل محافظات : اربيل، دهوك والسليمانية، والاراضي التي تم تحريرها بعد انتفاضة سنة ١٩٩١، واقر ذلك في المادة (٥٣) من قانون ادارة الدولة العراقية المؤقت لسنة ٢٠٠٤، ثم في المادة (١١٧) من دستور العراق الحالي.

(١) حكومەتی هەرێمی كوردستان، وەزارەتی پلان، زانیاری و نەخشەسازی سلێمانی،سلێمانی،٢٠٠٨،ل ٥.

(٢) وەزارەتی پلان، دەستەی ئاماری هەرێم، پرۆسەی ژمارە لێدان و گەمارۆسازی ساڵی ٢٠٠٩، ل ١٠٣.

(٣) مرسوم جمهوري برقم (٤١) في ١٩٧٦.

(٤) انظر شێروان عمر، بنەماكانی جوگرافیای سروشتی و گەشەپێدانی گەشت و گوزار لە پارێزگای سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٧.

(٥) شاكر خصباك، العراق الشمالي، مطبعة شفيق، بغداد، ١٩٧٣، ص ٣٠.

(٦) المصدر نفسه، ص ٥٥–٥٩.

(٧) انظر كامران طاهر سعيد، توسع مدينة السليمانية بتأثير الاسر الحضري، رسالة دكتورا من جامعة السليمانية،٢٠١٢،ص١٩٢.

(٨) برهان ابابكر، كردستان في سياسة الدول العظمى، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠١٢،ص ٤١.

(*) نصت المادة الثالثة من دستور العراق المؤقت لسنة (١٩٥٨) على : (ان العرب والاكراد شركاء في هذا الوطن ويقر هذا الدستور حقوقه القومية) انظر عابد خالد رسول، الحقوق السياسية في الدساتير العراقية ، السليمانية، ٢٠١٢،ص ٩٣.

(**) ورد في وثيقة (سرى للغاية) برقم (٥٧١٦) في ٢١ /١٩٨٢/٨ مانصها : (يحرم التواجد بالشريط الحدودى ويعالج كل من يتواجد فيه بالقوة لاتخاذ مايلزم). انظر مصطفى الانصارى، عمليات التهجير في العراق، المركز الوثائقي لحقوق الانسان في العراق، لندن، ١٩٩١.

(٩) خليـل اسماعيـل محمـد، انمـاط الاسـتيطان الريفـي في العـراق، مطبعـة الحـوادث، بغـداد، ١٩٨٢،ص٤٦٨.

(١٠) وزارة الزراعة والاصلاح الزراعي، اللجنة االدائمة لتنسيق الخدمات الريفية (بـالرونيو)، بغـداد، ١٩٧٨، ص ٣-٥.

(١١) محافظة السليمانية،الادارة المحلية، سجلات غير مطبوعة،السليمانية،١٩٧٨.

(12) shorsh .m.ressol,statisties of artnoeitiesin iraq _ kurdistan, usa, 1990, p109_115.

(١٣) جوناتان راندل، أمة في شقاق، ترجمة فادى حمود، دار النهار، بيروت، ١٩٩٧، ص٢٨١.

(١٤) مصطفى الانصارى، عمليات التهجير في العراق، المركز الوثائقى لحقـوق الانسـان في العـراق، لندن،١٩٩١،ص٦٤.

(١٥) شيروان عمر، بنەماكانی جوگرافیای سروشتی و گەشەپێدانی گەشت و گوزار، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٦.

(١٦) محمد عبدالله عمر، التحليل الجغـرافي للاسـتيطان الريفـي في محافظـة اربيـل، اطروحـة دكتوراه، جامعة صلاح الدين، اربيل، ٢٠٠٣، ص٢.

(١٧) كامران طاهر سعيد، المصدر السابق، ص ١٩٢ .

(١٨) شيروان عمر، سەرچاوەی پێشوو، لا ٣٦ وكامران طاهر سعيد، ص ١٩٢.

(١٩) انظر: خليل اسماعيل محمد،انماط الاستيطان الريفي،ص٦٧، وايضا فريد شمعون، تحليـل بنية هيكل الاستيطان الريفي، رسالة ماجستير، بغداد، ١٩٩٠،ص ٢٧.

(٢٠) خليل اسماعيل محمد، المصدر السابق، ص ٣٧١.

(٢١) انظر صلاح الدين الشامي، الجغرافية دعامة التخطيط، مطبعـة اطلـس، القـاهرة،١٩٧٦، ص ٨٤.

(٢٢) محمد عبدالقادر احمـد، دور اللاعـلام في التربيـة، وزارة الثقافـة والاعـلام، بغـداد، ص ١٣٠- ١٣٢.

(٢٣) انظر صلاح الدين نامق، اسس التنمية الاقتصادية في البلاد العربية، سرسي الليـان، ١٩٥٩، ص ٦٨، وايضا محمد زكـي الشـافعي، محـاظرات في التنميـة والتخطـيط، مطبعـة دار الاحـد، بيروت، ١٩٧٣، ص ٢٦.

(٢٤) دي جرافـت جونسـن، بعـض المؤشـرات الاقتصـادية والاجتماعيـة لقيـاس التنميـة، المجلـة الدولية للعلوم الاجتماعية، العدد ٢- ١٩٧٦،ص ٦٢.

(٢٥) محمد عبدالقادر احمد، دور الاعلام : المصدر السابق، ص ١٢٤.

(٢٦) محمد ازهر السماك، مدخل فكري للعلاقة بين الجغرافية والتنمية الاقليمية، ندوة الجغرافية والتنمية، جامعة الموصل، ١٩٨٩، ص ١١.

(٢٧) مختار حمزة، دراسة في التنمية الريفية المتكاملة ، مطبعة دار التاليف، القاهرة، ١٩٧٦، ص١١.

(٢٨) خالص الأشعب، التخطيط الطبيعي ضرورة دائمة لتطوير مستوطناتنا البشرية، مجلة الجمعية الجغرافية العراقية، العدد /١٠ /، بغداد ١٩٧٨، ص ١٦٩ .

(٢٩) خليل إسماعيل محمد، أنماط الأستيطان الريفي في العراق، ص ٣٩٤.

مصادر الدراسة

١- الاشعب، خالص حسني، التخطيط الطبيعي ضرورة دائمة لتطوير مستوطناتنا البشرية، مجلة الجمعية الجغرافية العراقية، العدد /١٠ /، بغداد، ١٩٨٧ .

٢- حمزة، مختار، دراسات في التنمية الريفية المتكاملة، مطبعة دار التأليف، القاهرة، ١٩٨٧.

٣- جونسون، دي جرافت، بعض المؤشرات الاقتصادية والاجتماعية لقياس التنمية في غرب أفريقيا، ترجمة أمين محمد شريف، المجلة الدولية للعلوم الاجتماعية،العدد (٢٢) لسنة ١٩٧٦.

٤- أحمد، محمد عبدالقادر، دور الاعلام في التنمية، وزارة الثقافة والاعلام، بغداد، ١٩٨٢ .

٥- الانصاري، مصطفى، عمليات التهجير في العراق، المركز الوثائقي لحقوق الانسان في العراق، لندن لسنة ١٩٩١ .

٦- خصباك، شاكر، العراق الشمالي، مطبعة شفيق، بغداد ١٩٧٣ .

٧- راندل، جوناتان، أمة في شقاق، ترجمة فادي حمود، دار النهار، بيروت، ١٩٩٧.

٨- رەسول، شێروان عمر، بنەماكانی جوگرافیای سروشتی و گەشەپێدانی گەشت و گوزار لە پارێزگای سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٧.

٩- رسول، عابد خالد، الحقوق السياسية في الدساتير العراقية، مركز كردستان للدراسات الستراتيجية، السليمانية، ٢٠١٢.

١٠ - سعيد، كامران طاهر، توسع مدينة السليمانية بتأثير الاسر الحضري ، مركز كردستان للدراسات الستراتيجية، السليمانية،٢٠١٢.

١١ – السماك، محمد ازهر، مدخل فكري للعلاقة بين الجغرافية والتنمية الاقليمية، ندوة الجغرافية والتنمية الاقليمية، جامعة الموصل،الموصل، ١٩٨٩.

١٢– شافعي، محد زكي ، محاضرات في التنمية والتخطيط، مطبعة دار الاحد، بيروت، ١٩٧٣.

١٣– الشامي، صلاح الدين، الجغرافية دعامة التخطيط، ط٢، مطبعة أطلس، القاهرة، ١٩٧٦.

١٤– كيثي، فريد شمعون، تحليل بنية هيكل للاستيطان الريفي، رسالة ماجستير مركز التخطيط الحضري – الاقليمي، بغداد، ١٩٩٠.

١٥– اللهوني، محمد عبدالله، التحليل الجغرافي للاستيطان الريفي في محافظة أربيل، أطروحة دكتوراه، جامعة صلاح الدين، اربيل، ٢٠٠٣ .

١٦– محمد، خليل اسماعيل، أنماط الاستيطان الريفي في العراق، مطبعة الحوادث، بغداد، ١٩٨٢.

١٧– نامق، صلاح الدين، اسس التنمية الاقتصادية في البلاد العربية، سرسي الليان، ١٩٥٩ .

١٨– ياسين، برهان ابابكر، كوردستان في سياسة القوى العظمى، مطبعة هاوار، دهوك، ٢٠٠٢.

Shorsh , R.M statisties of Atrnoeties in Iraq – Kurdistan,USA 1990 – 19

المطبوعات الحكومية :

١– حكومەتی هەرێمی كوردستان، وەزارەتی پلان دانان، زانیاری و نەخشەسازی سلێمانی،سلێمانی،٢٠٠٨

٢– حكومەتی هەرێمی كوردستان، وەزارەتی پلان دانان، دەستەی ئاماری هەرێم، پرۆسەی ژمارە لێدان و گەمارۆسازی، ساڵی ٢٠٠٩ .

٣– محافظة السليمانية، الادارة المحلية، سجلات غير مطبوعة (١٩٧٨)

٤– مكتب نائب رئيس الوزراء، ستراتيجية التطوير الريفي، بغداد، ١٩٨٢(محافظة السليمانية).

٥– وزارة الزراعة والاصلاح الزراعي، مصلحة الاسكان الريفي، بحوث المؤتمر الاول للاسكان الريفي، بغداد، ١٩٧٧.

پوختەی لیكۆڵینەوە

عێراق لە كاتی ئێستادا بە قۆناغێكی مێژوویی زۆر هەستیاردا گوزەر دەكات لە وێناكردنی ئایندە ژیارییەكەی لە نێو گەل و نەتەوەكانی جیهاندا ، هەر ئەمەش وای لێدەكات كە كۆشش بكات و تەواوی توانا (سروشتی و ئابووری و دانیشتوان)ەكانی خۆی بە چاكترین شێوە وەبەربهێنێت بەجۆرێك لەگەڵ پێداویستییەكانی ئەم قۆناغەدا بگونجێت ئەویش سەرەتا بە هەڵسان بە لێكۆڵینەوە و توێژینەوەی ورد و كێومالكردنی گشتگیر بۆ تواناكان و دواتریش دانانی بەرنامە و پلانی گونجاو لە كۆتاشدا هەوڵدان بۆ جێبەجێكردنی كردارەكانی پەرەپێدان ، كە هەموو ئەمانە دەبن بە مایەی دووبارە بیناكردنەوە و ئاوەدانكردنەوە لە لایەك و پاڵنانی ڕەوڕەوەی پێشكەوتن و پەرەپێدانی نەتەوەیی لەلایەكی تر .

(كەرتی لادێیی) بە یەكێك لە گرنگترین ئەو لایەنانە دادەندرێت كە پێویستی بەم جۆرە بایەخ پێدانە هەیە ئەویش لە ئەنجامی ئەو هەموو كارەسات و نەهەماتیانەوە دێت كە لە چەند دەیەی ڕابردوو بەسەر ژێرخانی ئابووری ئەم كەرتە و خەڵكەكەیدا هاتووە . هەر ئەمەشە وای لێكردووە كە دەستەوەستان بێت لە بینینی ڕۆڵی مێژوویی خۆی لە دابینكردنی پێداویستییەكانی هاوڵاتیان لە خۆراك لە حاڵێكدا لە ڕابردوودا (سەبەتەی نان)ی وڵات بوو.

گومانی تێدا نییە كە لادێكانی كوردستان بەشی شێری نەهامەتییەكانی بەركەوتووە، ئەویش لە ئەنجامی ئەو هەموو سووتان و كاولكارییەوە هاتووە كە نشینگەكانی گیرۆدەی بوون كە بە درێژایی سەدەی ڕابردوو بووە بە مایەی كوژرانی بەشێك لە خەڵكەكەی و بێ جێ و ڕێكردنی بەشێكی تریان. جا لەگەڵ ئازادكردنی پانتاییەكی فراوانی ئەو كەرتە دوا بەدوای ڕاپەڕینەكەی ئازاری ساڵی (١٩٩١) بەلأم پشتگوێخستن و پەراوێزخستنی ئەم كەرتە لەم قۆناغەشدا درێژەی هەبووە ئەمەش بۆتە هۆی ئاڵۆزكردنی زیاتری گرفتەكانی ئەم كەرتە لە بری دۆزینەوەی چارەسەری گونجاو.

لێرەشدا لیکۆڵینەوەمان بۆ لادێکانی پارێزگای سلێمانی هەنگاوێکە بۆ تیشك خستنە سەر رۆڵی فاکتەرە رامیارییەکان لە کێشانی ئاراستەکانی پەرەپێدانی لادێیی هەولێکیشە بۆ دۆزینەوەی رێگایەك لە دووبارە بنیاتنانەوە و ئاوەدانکردنەوە. بە مەبەستی پێکانی ئامانجی لێکۆڵینەوەکەش بابەتەکە دابەش کراوە بۆ چەند باسێك بەم شێوەیە:

باسی یەکەم تەرخان کراوە بۆ ناساندنی ناوچەی لێکۆڵینەوە ، هەرچی باسی دووەمە تایبەت کراوە بۆ لێکۆڵینەوە لەو گۆڕانە رامیارییانەی کە بە سەر ناوچەکەدا هاتووە . بەلأم لە باسی سێیەمدا جەخت لەسەر ئەو گۆڕانە رامیارییانە کراوە کە بەسەر ناوچەکەدا هاتووە دوا بەدوای ساڵی (١٩٩١) لەگەڵ دەستنیشانکردنی رۆڵی ئەو گۆڕانانە لە سەر پەرەپێدانی لادێیی، هەرچی بەشی چوارەمە کە دوا بەشی لیکۆڵینەوەکەیە تەرخان کراوە بۆ نیشاندەرەکانی پەرەپێدانی لادێیی و تواناکانی وەبەرهێنانی لە کردارەکانی بنیاتنانەوە و پێشکەوتن . بەو هیوایەی ئەم لیکۆڵینەوەیە بەشدارییەك بێت لە جوولاندنی لایەنی پەیوەندیدار لە هەرێمی کوردستانی عیراق لە وەبەرهێنانی بنەماکانی پەرەپێدانی لادێیی لەم هەرێمە .

Abstract

The role of Politics in rural development

A study in Sulaimania governorate

Today Iraq is passing through a very important stage for sketching the civilized future among nations. It needs raising all the active forces , investing the present explicabilities (the naturals ,economic , and the populations) to fulfill the stage , starting with higher education and researches for surveying all the possibilities , passing through the programs and planning , and ending with affecting the development processes . Holding the reconstruction and rebuilding in a way and sustaining the process of national development in a different way.

The rural area study is one of the most eminent fields that require such caring, under the mercy of the former epochs of dense residues to the infrastructure of this sector and their inhabitants and people. The case led it to be unable to play its historical role for meeting the demands of people of food, which was the (basket of the food) of country. There is no doubt that the Kurdish village received most of these hardships as a result of what had caused to destroying and burning. Their habitats, Killing and displacing the people, through the last century. In spite of liberating wide pants of this sector after the uprising of 1991, but indifference and neglect were also the title of this stage, which led to complicating their problems instead of finding solutions for the cases.

Here was our study for the villages of Sulaimaniagovernorate, in anattempt for highlighting the role of political factors in sketching the rural development direction, and contributions for finding a solution. The chapters of study are divided as the following: the first includes the definition of the geography of the study area; the second chapter examines the political changes that the area witnessed; the third chapter emphasized the political changes after the year 1991 and their role in rural development, and the forth chapter deals withthe indicators of rural development, and investment possibilities in development and building process.

أربيل في السالنامات العثمانية (*)

أ. د. جبار قادر
عضو عامل في الاكاديمية الكوردية

مقدمة

نالت أربيل، باعتبارها من أقدم المدن التي ما زالت مستوطنة ومحتفظة بأسمها القديم، من إهتمام المؤرخين والباحثين والبلدانيين والرحالة اكثر من أية مدينة كوردية أخرى، الا أن جوانب مهمة من تاريخها ما زالت تنتظر همة الباحثين والمؤرخين. ويعد العهد العثماني، الذي استمر لاربعة قرون، من بين الحقب التي لم تنل الاهتمام الكافي.

وترتبط الحالة الاخيرة بمكانة أربيل في عهد آل عثمان، فالمدينة التي كانت يوماً ما واحدة من اكبر الحواضر السياسية والحضارية في العالم الاسلامي كله، حتى تحولت الى قبلة الانظار، وشد اليها العلماء الرحال من أقاصي العالم الاسلامي، وكان بين من زاروها خلال عصرها الذهبي ياقوت الحموي وإبن الجوزي وغيرهما كثيرون، نقول تحولت في العهد العثماني الى قضاء مهمل لم تهتم السلطات العثمانية الا بجمع الضرائب والاتاوات من سكانها، والاستيلاء على أراضيها الخصبة لضمها الى الاملاك الهمايونية (املاك السلطان العثماني).

نتيجة لذلك لم تأخذ أربيل مكانتها اللائقة بها في كتابات ذلك العهد الطويل، اذ أننا لانجد سوى إشارات سريعة في ثنايا الكتب التي تعود الى تلك الفترة. وحتى هذه الاشارات لاتهتم الا بالاحداث السياسية التي شهدتها المناطق الكوردستانية المختلفة ومن بينها أربيل. وتعد كتابات الرحالة الأجانب الذين زاروا المنطقة في القرنين الأخيرين من العهد العثماني وسجلوا مشاهداتهم وإنطباعاتهم عنها ونشروها فيما بعد مصادر لايستغنى عنها لدراسة اوضاع المنطقة في ذلك العهد، مع الاخذ بنظر الاعتبار مسألة في غاية الاهمية الا وهي، أن ملاحظات هؤلاء تعبر غالبا عن ذهنية أوروبية، جرى وفقها تقويم الاحداث والوقائع والظواهر، لذلك جاءت هذه التقويمات وفي أغلب الاحوال بعيدة عن الواقع الى حد كبير.

ومن الضروري أن نشير الى أن ظهور مجموعة من الدراسات الأكاديمية الرصينة خلال العقود الأخيرة، والتي غطت جوانب كثيرة من التاريخ السياسي، الاقتصادي، الاداري، الثقافي والاجتماعي في العهد العثماني، قد فتح آفاقاً واسعة أمام الباحثين والمؤرخين لولوج هذا الباب .

تهدف هذه الدراسة الى إلقاء بعض الضوء على الاوضاع الاقتصادية، الاجتماعية، الثقافية والادارية لأربيل في أواخر العهد العثماني، في ضوء المعلومات الواردة في السالنامات العثمانية التي تخص تلك الفترة. وأجدني مضطراً للأعتراف، بأن هذه المعلومات لا توضح الجوانب المذكورة كلها بصورة مرضية، لذلك كان من الضروري الاستعانة بمصادر أخرى متنوعة الى جانب السالنامات، كمحاولة لا بد منها للوصول الى رسم صورة قريبة الى الواقع الذي كانت المدينة تعيشه إبان تلك الفترة.

السالنامات العثمانية:

شهدت الدولة العثمانية في أواخر القرن الثامن عشر والنصف الأول من القرن التاسع عشر عددا من الإصلاحات، التي كانت تهدف بالدرجة الأساسية الى إنقاذها من الأنهيار التام والابقاء على سيطرتها على عدد كبير من الشعوب والاقوام، التي تأثرت كثيرا بالمتغيرات التي كانت القارة الأوروبية تعيشها وبخاصة الثورة الصناعية في انكلترا والثورة الفرنسية. الا أن القوى المحافظة في الدولة العثمانية تمكنت من إزاحة السلطان سليم الثالث (١٧٨٩–١٨٠٧م) عن العرش، والذي كان أول سلطان عمل على إصلاح بعض مؤسسات الدولة، وفي مقدمتها الجيش بعد أن اكتشف المتنورون في الدولة العثمانية تخلفهم عن ركب الحضارة الاوروبية [1].

واصل السلطان محمود الثاني (١٨٠٨–١٨٣٩م) الاصلاحات ووفر لها بعض أسباب النجاح، جاء في مقدمتها القضاء على الانكشارية عام ١٨٢٦. وقد عد عمله هذا من الأحداث المهمة في التاريخ العثماني، فقد أصبح بالامكان القيام بالاصلاحات بعد تدمير تلك المؤسسة العتيقة المعرقلة لأي أصلاح جدي. ومن بين الاصلاحات التي قام بها هذا السلطان الثاني فتح المدارس الطبية، الهندسية، ومدارس الهندسة البحرية والهندسة العسكرية والموسيقى العسكرية، فضلاً عن محاولاته لإصلاح أجهزة الدولة ومؤسساتها. وأعطت هذه الاصلاحات ثمارها بعد فترة من الزمن، إذ

ظهرت فئة متعلمة وفق الاساليب الحديثة، بدأت تمارس نشاطها في نشر المعرفة والثقافة. فقد شهدت الدولة العثمانية نشاطاً ملحوظاً في نشر الكتب وتداولها، اذ طبعت المطابع الحكومية لوحدها في اسطنبول أكثر من ٥٠٠ كتاب في حقول المعرفة المختلفة خلال الفترة من (١٧٩٥-١٨٣٩)[٢].

وجاءت تنظيمات السلطان عبدالمجيد (١٨٣٩-١٨٦١)، وبخاصة مرسومه المعروف بخط شريف گويلخانه، لتعطي زخماً كبيراً لحركة الاصلاحات وتنظيم شؤون الدولة العثمانية[٣]. وكان خط شريف گويلخانه يهدف الى تنظيم الادارة، الشؤون المالية، القضائية والتعليمية وفق أسس جديدة، وأعتبر البعض هذا الخط بمثابة (الماگناكارتا) العثمانية. إستطاع هذا البرنامج الاصلاحي مع الاجراءات التي أتخذت على طريق تنفيذ بنوده، توفير فترة من الهدوء والاستقرار استمرت حتى إندلاع حرب القرم عام (١٨٥٣) بين الدولة العثمانية وروسيا القيصرية[٤].

وفي خضم هذه التنظيمات ظهرت السالنامات العثمانية، والسالنامة مصطلح عثماني مركب من كلمتين ايرانيتين، الاولى (سال) تعني سنة والثانية (نامة) وتعني كتاب، كتيب أو رسالة. وهي بذلك تعني الكتاب السنوي. أطلقت كلمة السالنامة في الدولة العثمانية على المطبوعات السنوية الرسمية التي كانت تصدرها الدولة في العاصمة إسطنبول والولايات العثمانية. وكانت السالنامة تحوي بين دفتيها معلومات عن التقويم السنوي، الاحوال والوقائع، مع أسماء أركان الدولة وكبار موظفيها والالقاب الرسمية المتداولة في الاوساط الرسمية. وكانت الوزارات والمؤسسات العثمانية تصدر سالناماتها الخاصة بها، كسالنامات وزارات الخارجية، المعارف، الحربية وغيرها[٥]. توازي السالنامات الكتب السنوية التي تصدرها المؤسسات والدوائر والشركات في مختلف دول العالم في عصرنا الحالي.

تشكل السالنامات العثمانية مصدرا تاريخيا مهما، وتعد منبعاً للكثير من المعلومات والبيانات والمعطيات الإحصائية المهمة عن الولايات العثمانية، اذ نجد فيها الى جانب الامور السياسية، أرقاماً عن سكان الولايات، وما فيها من حوانيت ومساجد، ومعلومات عن المهن والحرف التي كان يعمل بها السكان، الأمر الذي يجعلها مصدراً تاريخيا لا يمكن الاستغناء عنه. والسالنامات، بما تحويها من معلومات وإحصاءات، مهمة للمؤرخين، اذ إنها تحوي معلومات لا تتوافر في مصادر

تاريخية أخرى. وتعمق معلوماتها معرفتنا بتاريخ الاوضاع الاجتماعية، الادارية والاقتصادية للمناطق والمدن والقصبات، وهي تساعدنا بذلك في مهمة كتابة تاريخنا. كما تتضمن معلومات كثيرة عن العشائر الكوردية ومناطق انتشارها وتوزعها. والمعنى الاصطلاحي للسالنامة يكمن في كونها كتابا يحمل بعض الخواص التقويمية والإحصائية والعلمية والتعليمية والتاريخية. وتختلف السالنامة عن الروزنامة. ملخص القول انها إحصائية سنوية لكل ما يقع خلال العام من أحداث وما يدور من أمور تتصل بالتجارة والصناعة والاقتصاد والتاريخ والفن. وهو الكتاب السنوي الذي يلخص أهم حوادث الدولة العلمية والأدبية والعسكرية بشكل خاص.

والسالنامات في الدولة العثمانية نوعان: الأول، سالنامات الدولة العلية الرسمية (سالنامت دولت عليه عثمانية)، وكان هذا النوع يصدر سنويا عن الدولة ويغطي امور الدولة كلها. وقد صدر العدد الاول من هذا النوع من السالنامات في عهد الصدر الاعظم مصطفى رشيد باشا وبمبادرة منه في عام ١٨٤٧. واصلت الدولة اصدار هذا النوع من السالنامات حتى انهيارها في نهاية الحرب العالمية الاولى عام ١٩١٨، ووصل مجموع اعدادها الى ٦٨ مجلدا، حيث أصدرت أمانة المشيخة العليا في الدولة العثمانية عدداً واحداً منها فقط في تلك السنة، ليكون بذلك آخر إصدارات الدولة العثمانية من السالنامات، التي استمرت تصدر بمختلف أنواعها لمدة سبعين عاما.

أما السالنامات التي أصدرتها وزارات الدولة، فإنها كانت تحمل اسم الوزارة المعنية، على سبيل المثال: « نظارت معارف سالنامەسي» تعني الكتاب السنوي لوزارة المعارف، و «نظارت امور خارجية سالنامەسى» الكتاب السنوي لوزارة الخارجية. وفي حالة صدورها في الولايات التابعة للدولة، فانها كانت تحمل اسم الولاية، فتكون «موصل سالنامەسي» و «بغداد سالنامەسي»، وتعني الكتاب السنوي الصادر من الولاية وعنها، والمتضمن أحداثها في السنة الواحدة، اذ يحتوي على أسماء أركان الدولة والجيش فيها ورتبهم العسكرية، وأسماء الموظفين في مختلف الدوائر الحكومية والإدارية والتعليمية والعسكرية، وإحصاءات عن واردات الولاية ومصروفاتها، وما يتبعها من الأقضية والنواحي والمدن والقرى.

أما إذا أصدرتها مؤسسة خاصة أو شركات أو أفراد، سواء في العاصمة اسطنبول أو في مراكز الولايات، فانها تعتبر سالنامات غير رسمية.

وقد ظهرت فكرة السالنامة أو الكتاب السنوي اقتباساً من إصدارات دورية صدرت في بلدان أخرى في القرن الثامن عشر الميلادي. فأول من نشر حولية أو كتاب سنوي هو الفرنسي ميللر عام ١٧٩٣ في باريس، وتبعتها حوليات أخرى فرنسية بالاسم نفسه، وفي مختلف فروع العلوم، ثم صدرت الحوليات لدى أمم أخرى، وفي بلاد متعددة، وما زالت تصدر حتى الآن.

وبعدما انتشرت فكرة الكتب السنوية في أوروبا، اقتبست الدولة العثمانية فكرة إصدار كتاب سنوي يتناول إحصاءاتها وبياناتها الرسمية، واتخذت من التقويم الهجري أساساً لها في سرد بياناتها الرسمية، وكانت تصدر باللغة التركية العثمانية التي كانت تكتب بالأحرف العربية .

وكان صدور السالنامات العثمانية، بفضل جهود عدة شخصيات عملت على إصدارها ووضعت منهجية لها، ولعل أشهرها المؤرخ خيرالله أفندي المتوفى سنة ١٨٦٦، والسياسي والأديب التركي أحمد وفيق أفندي (١٨١٩–١٨٩٠)، والمؤرخ والسياسي والإداري العثماني أحمد جودت باشا (١٨٢٢–١٨٩٥)، ورجل الثقافة والأدب أمين مجلس المعارف بهجت أفندي في القرن التاسع عشر، والسياسي مصطفى رشيد باشا (١٨٠٠–١٨٥٨)، حيث عينه السلطان عبدالمجيد وزيراً للخارجية، ويقال إنه اطلع على الكتاب الألماني Almanach de gotha ورغب في إصدار ما يشابهه باللغة العثمانية وأمر بإصدار سالنامة الدولة العلية.

وسبق أن ذكرنا أن السالنامات العثمانية نوعان: رسمية وغير رسمية، والسالنامات الرسمية تتعدد إلى أقسام مختلفة تصل إلى تسعة، وهي: سالنامة الدولة العثمانية العلية، وهي السالنامة الرسمية للدولة العثمانية، واحتوت معلومات عامة عن تنظيمات الدولة وكوادرها وكبار رجالات الحكم وأصحاب المناصب والتنظيمات العسكرية والعدلية وولاة الولايات، ومعلومات خاصة بولايات الدولة من مؤسسات علمية وتعليمية، وأيامها المشهورة، وعادات أهلها وثرواتها، والكتب المطبوعة في العاصمة، وذكر مؤلفيها، وحركة البريد العثماني من العاصمة إلى الولايات وبالعكس، والآثار الموجودة بالولايات وما يتصل بها، من إذون الحفريات ونتائج هذه العمليات الحفرية وأسماء الذين يتولوها، وإحصاءات الأقليات الدينية والمدارس الأجنبية، وصحف الأقليات الدينية والعرقية بمختلف لغاتها: عبرية وأرمنية وغير ذلك، وكذلك

الدبلوماسيين الأجانب، من سفراء وقناصل ومقارهم، وإحصاءات عامة أخرى، من نسب حضور الطلاب، ونسب عدد المدارس إلى عدد السكان، وحركة العمران، وما إلى ذلك.

النوع الثاني من السالنامات الرسمية هي السالنامات العسكرية، وبدأ صدورها في القرن التاسع عشر، وتحتوي معلومات عسكرية تتعلق بتنظيمات الجيش العثماني وأقسامه، وكوادره وأسماء الضباط الذين يشغلون مناصب عسكرية هامة، والنياشين الخاصة بالعسكريين، وغيرها من المعلومات المتعلقة بهم، وهناك السالنامة البحرية، وتتولى إصدارها اللجنة العلمية التابعة لوزارة البحرية، وفيها معلومات عن مؤسسات وزارة البحرية، وأسماء المسؤولين فيها، ورتبهم ونياشينهم، وتفاصيل الأسطول البحري التابع للدولة العثمانية، وأنواع السفن وأوصافها، وغيرها من المعلومات المتعلقة بها. أما سالنامة وزارة الخارجية فكانت تصدرها مديرية سجل الأحوال في نظارة الخارجية العثمانية، وتتولى جمع المعلومات المتعلقة بالسفراء العثمانيين في خارج الدولة العثمانية وتدوينها، وأسماء الذين تسنموا منصب وزارة الخارجية فيها، ومدد توليهم، وتشكيلات الوزارة ومنظماتها ومكاتبها في الخارج، وممثلي الدولة ونياشينهم، وتضم كذلك معلومات تاريخية عن السفراء الأجانب في استانبول منذ عهد السلطان سليمان القانوني.

ومن السالنامات ذات القيمة التاريخية: سالنامة الهيئة العلمية «علمية سالنامه‌سى»، وكانت تصدرها أمانة المشيخة العلمية كملحق للجريدة الرسمية، إذ تضمنت معلومات عن الهيئات والتنظيمات التي كانت تتكون منها المشيخة، ومعاملاتها وتاريخها، وأسماء موظفيها، وبعضاً من الفتاوى التي أصدرها علماء المسلمين. وكانت سالنامة وزارة المعارف من بين أهم السالنامات، لإيرادها معلومات أساسية ومفصلة في تاريخ التعليم في مختلف مراحله، لتبقى مصدراً أساسياً لكل من يتناول تاريخ التعليم في المراحل الأولى للتعليم بالولايات العثمانية، حيث تتضمن تفاصيل للأقسام والمنظمات والمدارس التابعة للوزارة، وأسماء أصحاب المناصب فيها، بالإضافة إلى البرامج والتعليمات الخاصة بالوزارة، وجداول إحصائية وخرائط هامة عن مواقع مؤسسات التعليم المتعددة بأنحاء الدولة العثمانية.

وهنــاك ســالنامات ذات قيمــة تاريخيــة موضــوعية، كســالنامة دار الأرصــاد «رصدخانة عامرة سالنامەسي»، حيث تحتـوي علـى معلومـات مختصـرة ومفيـدة في علم الفلـك والنجـوم، وسـالنامة الرسـوم الجمركيـة «رسـومات سالنامەسـی»، حيـث تتضمن تـاريخ هـذه الإدارة، وتنظيماتهـا، وكوادرهـا وأسمـاء موظفيهـا، والإيـرادات الواردة من الجمارك، والتعليمات واللوائح المتعلقة بالأمور الجمركية بمختلـف ولايـات الدولة العثمانية.

و لعل من أهم السالنامات هي السالنامات التي كانت تصدرها الولايات العثمانية وتحمـل اسمهـا، أذ تقـدم معلومـات مهمـة عـن النـواحي الإداريـة في الولايـة، وكـذلك معلومات تاريخية، جغرافية، اقتصادية، اجتماعية، ثقافيـة، وصـفية وإحصـائية ذات قيمة كبيرة، لاحتوائهـا علـى تفاصـيل دقيقـة عـن تضاريسـها الجغرافيـة، وأخبارهـا التاريخيـة، وأسماء الولاة والموظفين والقضـاة والضـباط فيهـا، والتنظيمـات الإداريـة الرسمية التابعة للدولة فيها، وخصائص السكان، وعاداتهم وطـرق معيشـتهم، وطـرق كسبهم للمعيشة، إذ تحوي معلومات عن تجارتهم وزراعـتهم، ومـأكولاتهم وملابسـهم، وغيرها من المعلومات الهامة التي تتناول هذه الولاية، كما أفردت جداول وشـروحات دقيقة ومرتبة عن الموظفين الرسميين بالبلاد العربيـة، وغيرهـا مـن المعلومـات الـتي تعـد غايـة في الأهميـة، لأن الباحـث في التـاريخ الحـديث قلمـا يجـد مثلـها في مصـادر أخرى.

تشير سالنامة ولاية بغداد في عددها العشرين الى أن أول سالنامة رسمية عثمانية ظهرت في أسطنبول في عهد السلطان عبدالمجيد عـام (١٨٤٧م) بمبـادرة مـن الصـدر الاعظم (رئيس الوزارء) مصطفى رشيد باشا بعـد عودتـه الى الصـدارة العظمـى عـام (١٨٤٥).

وتذكر السالنامة المذكورة الى أن أول ولاية أصدرت سـالنامة خاصـة بهـا كانـت البوسنة (١٨٦٥)، بعد ذلك أخـذت الولايـات العثمانيـة الواحـدة تلـو الأخـرى تصـدر سالناماتها الخاصة. وفيمـا يتعلـق بالولايـات العراقيـة فـأن ولايـة بغـداد بـدأت منـذ ١٨٧٥ بأصدار سالنامة خاصة بها. أما ولاية الموصـل فقـد بـدأت باصـدار سـالنامة خاصة بها منذ عام (١٨٩١)[٦].

قدر تعلق الامر بدراستنا هذه فإن سالنامات ولاية الموصل تشكل مصدرا اساسيا لها، لأن أربيل كانت تدخل ضمن تشكيلاتها الادارية. يمكن تقدير القيمة العلمية والتاريخية للسالنامات وأهميتها لدراسة تاريخنا الحديث من خلال عرض سريع لأهم المواضيع التي تضمنتها إحدى هذه السالنامات، علماً أنها كانت تنهج منهجاً موحداً في تبويب مواضيعها بأستثناء بعض التغييرات الطفيفة. فبعد اعلان الدستور العثماني عام (١٨٧٦) مثلاً، أخذت السالنامات تنشر وبصورة دورية، حتى بعد حل البرلمان وتعليق العمل بالدستور، نص الدستور مسبوقاً برسالة التكليف التي أرسلها السلطان عبدالحميد الثاني (١٨٧٦-١٩٠٩) الى مدحت باشا يطلب منه فيها اعلان الدستور[٧].

تضمنت سالنامة ولاية الموصل في عددها الأول المواضيع التالية:

التعريف بالسالنامة، التقويم السنوي، الوقائع المشهورة منذ عام (٦٢١٢) قبل الهجرة، الذي اعتبرته السالنامة عام خلق سيدنا آدم عليه السلام وحتى زيارة إمبراطور المانيا الى اسطنبول عام (١٨٨٩م)، اسماء الخلفاء الراشدين والامويين وسلاطين ال عثمان مع نبذ عن حياتهم وولادتهم وسنة وصولهم الى الحكم واعوام وفاتهم، كما تضمنت السالنامة قائمة باسماء الملوك والاباطرة المعاصرين، اعقبتها بقائمة اسماء الولاة والمتصرفين الذين حكموا الموصل منذ عام (١٥٩١)م وحتى عام صدور السالنامة. وحوت السالنامة الالقاب الرسمية والرتب والاوسمة والنياشين في الدولة العثمانية، أما الصفحات التالية فقد خصصت لذكر دوائر الدولة وتشكيلات الجيش والجندرمة والرؤساء الروحانيين للطوائف غير الاسلامية في الولاية وكذلك مراقد وأضرحة الانبياء والاولياء ومعلومات عن المعادن والمنسوجات والمحاصيل الزراعية والجبال في الولاية والاقاليم التابعة لها. وتناولت السالنامة بعد ذلك موقع الولاية بالدراسة والتمحيص فضلاً عن ذكر الوحدات الادارية التابعة لها وسكانها ومدارسها وارداتها ومصاريفها. وخصص نصف صفحات السالنامه للحديث عن تاريخ الموصل وجغرافيتها فضلاً عن معلومات تاريخية وجغرافية عن الألوية والاقضية التابعة لها[٨]. يظهر هذا العرض الموجز لمضمون السالنامة اهميتها وضرورة دراستها لانها وعلى حد تعبير محررها (وثيقة رسمية ذات منفعة كبيرة،

فهي تبحث عن موقع الولاية وخصائصها الجغرافية ووقائعها التاريخية ومستوى الزراعة والصناعة والتعليم فيها، او بكلمة أخرى إنها تبحث في ماضي الولاية وحاضرها من كل الوجوه[٩].

وما يهمنا هنا أن ولاية الموصل اصدرت خمسة اعداد من السالنامة الخاصة بها خلال ١٨٩١ – ١٩٠٧[١٠]. وتضمنت هذه الاعداد معلومات غنية لايمكن لأي باحث يتصدى لدراسة تاريخ الكورد الحديث، وبخاصة في أواخر العهد العثماني أن يستغني عنها. وإذا كانت الحقائق والمعلومات المتعلقة بولايات العراق الثلاثة وخاصة مراكز الولايات قد وظفها الباحثون بصورة أو بأخرى فان المعلومات المتعلقة بالسناجق والاقضية والنواحي بقيت مهملة الى حد كبير.

أربيل في ظل السيطرة العثمانية:

خضعت أربيل للسيطرة العثمانية في فترة مبكرة بعد معركة چالديران عام ١٥١٤م بين الدولتين العثمانية والصفوية، والتي إنتهت بهزيمة الصفويين. ومعروف أن الاستراتيجية العسكرية والسياسة العثمانية شهدت تحولاً مهما في بداية القرن السادس عشر، وبخاصة في عهد السلطان سليم الأول (١٥١٢–١٥٢٠م)، وذلك بالاتجاه والتوسع نحو الشرق، بعد أن كان العثمانيون ولقرنين من الزمان يتوغلون في أوروبا. وإرتبط هذا التحول في السياسة العثمانية بعوامل كثيرة كان من بينها توقف المد العثماني في البلقان و ظهور الدولة الصفوية على الحدود العثمانية الشرقية [١١].

كانت أربيل قد تعرضت بعد عصرها الذهبي الى حملات المغول الذين واجهوا مقاومة شديدة من سكان أربيل فقد "دافع الكرد عن الحصن دفاعاً مجيداً اكثر من عام" [١٢]، ولكن المغول تمكنوا من الاستيلاء عليها في نهاية الامر. وعانت مدينة اربيل الامرين من الصراعات القبلية التي شهدتها المنطقة، كما أنها عاشت شأنها شأن المدن والاقاليم الأخرى فترة عصيبة من الاضطرابات والفتن خلال الفترة التي أعقبت احتلال المغول لبغداد[١٣].

تمكنت الدولة العثمانية من فرض سيطرتها على أربيل والمناطق الكوردية الأخرى بعد معركة چالديران، وأعلن الامراء الكورد الولاء للسلطان العثماني بوساطة

ادريس البدليسي، شريطة بقائهم حكاماً لاماراتهم[١٤]. ولكن السيطرة العثمانية الحقيقية على كوردستان والولايات العراقية بدأت حين قام السلطان سليمان القانوني (١٥٢٠-١٥٦٦) بحملته على بغداد عام (١٥٣٤) وسيطرته عليها، في حين تم إخضاع البصرة عام (١٥٤٦)[١٥]. ورغم خضوع الامراء الكورد، إلا أن حاكم أربيل عزالدين شير رفض اعلان الولاء للسلطان سليمان القانوني الامر الذي دفع بالاخير الى معاقبته[١٦].

ومن الجدير بالذكر أن العثمانيين لم يقوموا بتقسيم البلاد الى وحدات ادارية بعد الاحتلال مباشرة، إذ أبقوا على التنظيمات الادارية التي تعود الى عهد الايلخانيين، ولكنهم بعد مرور فترة من الزمن قاموا بتقسيم العراق الى وحدات إدارية مراعين في ذلك بعض الاسس والاوضاع السائدة وبخاصة ما يتعلق منها بالقبائل ومنها الكوردية. وقد قسم العراق حسب التنظيم العثماني الى وحدات كبيرة يطلق على كل منها اسم (إيالة)، والتي غالباً ما تستبدل بكلمة (ولاية). وكانت الايالة تقسم بدورها الى وحدات إدارية أصغر يطلق على كل منها اسم (سنجق) وتعني العلم، وكانت تستبدل بكلمة (لواء) التي كثر إستخدامها في الوثائق الرسمية العثمانية. وقد قسم العراق الى أربع إيالات هي: بغداد، البصرة، الموصل وشهرزور [١٧].

وكانت السناجق تقسم الى أقضية والاخيرة الى نواحي ومن ثم تليها القرى، كما كانت المدن تقسم الى احياء. وفيما يتعلق بايالة شهرزور والتي كانت تتبعها أربيل، فأنها عاشت فترة مضطربة من تاريخها وتحولت الى ساحة للصراع الصفوي والعثماني. وضمت الايالة في القرن السادس عشر ١٦ سنجقاً، إرتفع عددها في منتصف القرن التالي الى ٣٢ سنجقاً، والتي كانت اكثرها عبارة عن قلاع على رؤوس الجبال وعند المضايق المهمة، وقد إندثرت معظمها بفعل الحروب المستمرة بين العثمانيين والايرانيين أو بين الامراء الكورد أنفسهم. ومن بين أشهر سناجق ولاية شهرزور: كركوك، أربيل، حرير، كوى، شمامك، سهل مخمور، أوشني، سروجك، شهرزور، شهربازار، مرگه، هزار ميرد، شميران، قرداغ، قزلجة، أنجيران، بيل، بلقاص، جبل حمرين وسناجق أخرى لاتعرف مواقعها[١٨].

ومن الضروري أن نشير الى حدود الايالات لم تكن ثابتة دائما، بل كانت عرضة للتغيير المستمر سواء بسبب التغييرات الادارية التي كانت تقوم بها الدولة العثمانية،

أو نتيجة للحروب العثمانية- الايرانية المستمرة والتي كانت ايالة شهرزور من بين أهم ساحاتها.

وتعرض التنظيم الاداري العثماني الى تغييرات كثيرة الى أن إستقر في النصف الثاني من القرن التاسع عشر، فقد أصبح مايعرف الآن بالعراق يتألف من ثلاث ولايات: بغداد، البصرة والموصل. وبقيت أربيل تحت السيطرة العثمانية حتى نهاية الحرب العالمية الأولى عندما قام الانكليز باستلامها من الاتراك في ١٠ تشرين الثاني ١٩١٨[١٩].

وهكذا بقيت أربيل لأكثر من أربعة قرون تحت السيطرة العثمانية، عانت خلالها الأمرين من جباة الضرائب والجندرمة وعمقتها حملات الايرانيين وبخاصة حملة نادر شاه عام ١٧٤٣على كركوك وأربيل ومن ثم حصاره للموصل[٢٠]. وقد تراجعت مكانة أربيل نتيجة لكل ذلك وأصبحت قضاءً تابعاً لسنجق شهرزور بولاية الموصل. وإزداد ضغط السلطة المركزية العثمانية على مناطق كوردستان المختلفة بعد اشتداد النزعة المركزية في الدولة العثمانية والقضاء على الامارات والدويلات والعوائل الحاكمة الكوردية في منتصف القرن التاسع عشر تقريباً.

أربيل والسالنامات العثمانية:

كانت ولاية الموصل في النصف الثاني من القرن التاسع عشر تضم ثلاثة سناجق (ألوية) وهي: سنجق المركز الموصل، وتتبعه اقضية دهوك، زاخو، زيبار، سنجار وعقرة. وسنجق شهرزور (كركوك)، وتتبعه أقضية اربيل، رانية، رواندوز، كويسنجق وصلاحية (كفري). أما سنجق السليمانية فقد ضمت أقضية بازيان، شهربازار، وقرداغ، گلعنبر ومرگه [٢١].

بدأت ولاية الموصل باصدار سالنامتها الخاصة عام ١٨٩١، وتضمنت معلومات مهمة عن أربيل، محلاتها وجوامعها، أوضاع التعليم فيها. فقد كانت اربيل قضاءً تابعاً لسنجق شهرزور، أما النواحي التابعة لها فكانت السلطانية ودزەیی، أما منطقة شمامك فكان وضعها خاصا، بأعتبارها ضمن الاراضي السلطانية. حدثت احيانا تغييرات في اسماء الوحدات الادارية، فقد حملت وحدات ادارية عديدة وفي مختلف الولايات العثمانية اسم السلطان عبدالحميد الثاني، كالقصبات التي حملت اسم

الحميدية في كل من حماه، قونية، أدرنة، قسطموني وسيواس، واسم بنيان حميد في الولاية الأخيرة ايضاً، ومعمورة الحميد في وان، كما أطلق نفس الاسم على قلعة دزة في سنجق السليمانية، والتي أصبحت تعرف بالمعمورة فقط بعد خلع عبدالحميد الثاني عام ١٩٠٩[٢٢].

كان عدد الاقضية والنواحي والقرى في ولاية الموصل على الشكل التالي:

اسم اللواء	عدد الاقضية	عدد النواحي	عدد القرى
الموصل	٦	١٥	١٥٩٨
كركوك	٦	١٧	١٧١٢
السليمانية	٥	١١	١٠٨٢
المجموع	١٥	٤٣	٤٣٩٢[٢٣]

وكان عدد القرى في قضاء أربيل ونواحيها يبلغ (٣٠٠) قرية، منها ٧٠ قرية في أطراف أربيل و ٤٨ قرية تابعة لناحية السلطانية و ٦٠ قرية تتبع ناحية دزەیی، اما شمامك فكانت تضم ١٢٢ قرية، تدخل كلها ضمن ما كانت تعرف بالاملاك السنية أو الهمايونية أي أملاك السلطان [٢٤].

كتبت سالنامة ولاية الموصل عن أربيل وتاريخها تقول (كانت أربيل بقلعتها الحصينة، بلدة عظيمة في العصور الغابرة، وتشبه قلعتها قلعة حلب ولكنها اوسع منها ومحاطة بخندق عميق. وكانت هذه المدينة بلدة عامرة في عهد كوكبري، الذي بنى القصبة والقيصريات أسفل القلعة. وأصبحت أربيل قبلة الانظار، يفد اليها الناس حتى غدت بلدة عظيمة. ولكونها محرومة من الانهار، فأن مصدر الماء فيها الكهاريز ذات المياه العذبة كماء دجلة.. وقد أنجبت هذه المدينة الكثير من العلماء والفصحاء والادباء والفضلاء) (٢٥).

كما تشير سالنامة ولاية الموصل في عددها الأخير الى أن أربيل تعرضت (لحملات هولاكو وتيمورلنك و الفرس، تلك الحملات التي أوصلتها الى حالتها البائسة في الوقت الحاضر)، وشبهت أربيل بشبه جزيرة، يحدها الزابان ونهر دجلة من ثلاث جهات، وجبال كويسنجق ورواندوز من الجهة الرابعة. وتأتي أهمية أربيل، برأي السالنامة من كونها تقع على طريق البريد بين بغداد وأسطنبول. وجاء في نفس

السالنامة أيضاً، أن أربيل كانت تضم سبعة أحياء، ثلاثة منها في القلعة والاربعة الباقية في البلدة الواقعة الى أسفل القلعة. واتخذت السلطات العثمانية من القلعة مقراً لها إذ كانت توجد فيها القشلة ومقر القائمقام وكبار الموظفين فضلاً عن الجامع الكبير. أما دائرة البريد والمدرسة الرشدية والخانات فكانت تقع في اسفل القلعة. ووصفت السالنامة مناخ أربيل بأنه (صحي وفي غاية اللطف)، أما أهل أربيل فهم على حد تعبير السالنامة (أناس يتصفون بالذكاء والفطنة، كرماء في طبعهم، يكرمون الضيوف والغرباء)[٢٦].

وتشير السالنامة الى مراقد الانبياء والائمة والاولياء في اربيل، فتذكر مراقد النبي عزير، الامام محمد تعجيل، الشيخ محمد الواسطي، الشيخ محمد المعصوم، الشيخ محمد الخراساني، الشيخ عبدالله، الشيخ حيدر، شيخ عمر شينا، الشيخ پيرداود، الشيخ محمد گزنه، الشيخ محمد تنوري، الشيخ محمد شيروان، الشيخ خالد، الشيخ جامي، الشيخ محمد عزبان، الشيخ عبدالعزيز وسلطان عبدالله[٢٧]. وتؤكد السالنامة على اشتهار أربيل والمناطق التابعة بخصوبة اراضيها للزراعة، حتى أصبحت تشكل مع الموصل مصدراً اساسياً للمنتجات الزراعية التي كانت تحتاجها ولاية بغداد، بل إنها كانت على حد تعبير السالنامة (تشكل مخزن الغلال بالنسبة لبغداد)[٢٨]. وبعد أن تشير السالنامة الى المحاصيل الزراعية التي تشتهر بها أربيل، كالقمح، الشعير، الرز، العدس، الماش والقطن، وأنواع كثيرة من الفواكه والخضروات، تؤكد على أن هذا السبب كان وراء تحويل مناطق دزەيی وشمامك وكنديناوة و قرەچوغ الى الاملاك السلطانية والتي كانت تتبع دائرة خاصة. وكانت كلها عامرة بالقرى بأستثناء قرەچوغ [٢٩].

وتتضمن السالنامات معلومات دقيقة عن الدوائر والمؤسسات العثمانية التي كانت تمارس نشاطاتها في الولايات والسناجق والاقضية والنواحي، فضلاً عن موظفي هذه الدوائر، والذين يمثلون السلطات العثمانية في هذه الوحدات الادارية. ففي الولاية كان هناك الوالي، أركان الولاية، مجلس إدارة الولاية وموظفوها من الكتبة، المحاسبين، العاملين في دائرة المعارف، غرفة التجارة والزراعة والبنك وغيرها[٣٠].

أما في قضاء أربيل فكان هناك القائمقام ونائبه، المفتي، مدير المال وكاتب التحريرات. وكان القائمقام يحتل منصب رئيس مجلس إدارة القضاء أيضاً، أما

الموظفون المذكورون أعلاه فيمثلون الاعضاء الطبيعيين في مجلس الادارة، وينتخب من بين وجهاء المدينة وزعماء القبائل عدداً مساوياً لهؤلاء لعضوية مجلس إدارة القضاء. وقد اوردت السالنامة في اعدادها المختلفة اسماء هؤلاء وغيرهم من موظفي القضاء، فقد ذكرت سالنامة الموصل لعام ١٣١٠هـ (١٨٩٣– ١٨٩٢م) موظفي قضاء أربيل على النحو الاتي:

القائمقام: عبدالله باشا، النائب: سيدأحمد أفندي، المفتي: عبدالرحمن أفندي، مدير المال: ولي أفندي، كاتب التحريرات: صفوت أفندي.

أما مجلس إدارة القضاء فقد ضم الى جانب القائمقام مع أربعة من الاعضاء المنتخبين من بين وجهاء المدينة ورؤساء القبائل وهم سيد عبدالله آغا، خضر آغا، نوري افندي وحنا أفندي. وكانت مهمة المجلس إدارة شؤون القضاء. كما كان يمثل الحكومة المركزية ويعمل على تنفيذ أوامرها، تساعده في ذلك الدوائر التي تعمل الى جانبه، كمحكمة البداءة والتي ضمت من الكتاب: داود أفندي، علي أفندي، خورشيد أفندي والمحققين اسماعيل أفندي وعمر عمران أفندي ومنفذي القرارات حاجي أمين أفندي وأحمد آغا. وكان المجلس البلدي، والذي يضم رئيس البلدية حاجي أحمد آغا وكاتب البلدية وأمين صندوقها طاهر افندي وعضو المجلس محمود أفندي، يقوم بمهام كثيرة لاتقتصر على مراقبة الاسواق والاصناف ونظافة الشوارع والازقة فقط، بل تتعداها الى أمور أخرى كثيرة.

والى جانب هؤلاء كان هناك موظفون آخرون في القضاء مثل أمين صندوق القضاء عبدالله أفندي، وكاتب الضرائب حافظ افندي، والذي كان يرتبط به كاتب ضرائب ناحية دزەيی، محمد مخلص أفندي وكاتب ضرائب (براني)، ويقصد بها المناطق الريفية، رشيد افندي. كما كان هناك مأمور التلغراف قدري أفندي وكاتب الطابو محمد مختار أفندي ومأمور النفوس رشيد آغا مع كاتب النفوس حسن افندي، أما مأمور المخزن فكان اسمه سعيد أفندي. كما كان في أربيل موظف لدائرة الديون العامة وهو حمادي أفندي وكذلك أحمد افندي، مأمور ريجي، شركة التبغ الفرنسية Regie التي حصلت على إمتياز التبغ في الدولة العثمانية كلها. وعمل كل من عبدالحكيم افندي وعبدالقادر أفندي في المدرسة الرشدية (تعادل المدرسة المتوسطة) كمعلم أول ومعلم ثاني. أما ناحية السلطانية فكان مديرها فارس آغا

وكاتبها شاكر افندي، وكان محمد آغا قيوچي باشـي مـديراً لناحيـة دزەيـى ونـورس أفنـدي، كاتبـاً لهـا. وتـرأس لطفـي بـك إدارة شـؤون ألاراضـي السـنية (الاراضـي السلطانية) في قضاء أربيل ونواحيهـا، يسـاعده في ذلـك كاتبـان همـا رشـيد أفنـدي وأنور أفندي [٣١].

لم يكن التـدقيق في مسـيرة حيـاة كـل واحـد مـن هـؤلاء المـوظفين وانتمـاءاتهم العائلية من بين أهداف هذه الدراسة، لـذلك لم نشـر سـوى الى اسمهـم الاول ولقـبهم الوظيفي والاجتماعي. وكان الاسلوب المتبع في الدول العثمانية ذكـر الاسـم الاول مـع الالقاب المتداولة كالپاشا والبيك والآغـا أو مجـرد الأفنـدي[٣٢]. مهمـة التعريـف بهـذه الشخصيات وتلمس ادوارها في الحياة العامة في تلك الفترة والعقود اللاحقة تنتظر همة الباحثين والمؤرخين الشباب من أبناء أربيل.

وتذكر السالنامات التشكيلات العسكرية الـتي كانـت تتواجـد في ولايـة الموصـل وسناجقها وأقضيتها ونواحيها. وكان تواجد هذه القوات مرتبطا بالضرورات الامنيـة للسلطة العثمانية داخل حدود الولاية، وكذلك بالضرورات العسكرية علـى الحـدود مـع إيران. لذلك كانت الوحدات العسكرية مـن القـوات النظاميـة المشـاة والخيالـة تسـتقر بالدرجة الرئيسية في المواقع الجبلية القريبة مـن الحـدود. كمـا تضـمنت السـالنامات المعلومات عن قوات الاحتياط وقوات الجندرمة والضبطية[٣٣].

وتورد السالنامة معلومات عن البنية الاجتماعية لسكان الولاية، فقد اشـارت الى أن نسبة من السكان كانت لا تزال تعيش حياة التنقل، كما كانت هناك قبائل تعيش حياة شبه متنقلة إذ تستقر في الشتاء في القرى والارياف، فيما تنتقل مـع حيواناتهـا الى المراعي البعيدة عن هذه القرى في فصل الصـيف. وكانـت الاكثريـة السـاحقة مـن سكان القضاء تمتهن الزراعة، أما في المدينة فأن السكان يمارسـون التجـارة والبقالـة والعمالـة. أمـا الحـرف الـتي كانـت منتشـرة في أربيـل آنـذاك فكانـت نسـج الاقمشـة، الحدادة، البناء، صنع الاحذية والقناديل وغيرها[٣٤].

ومن خلال معطيات السـالنامة نسـتطيع تكـوين صـورة مقاربـة الى الواقـع فيمـا يتعلق بعدد السكان والبيوت في مدينة أربيل. فبموجب العدد الأول من سالنامة ولاية الموصل، كان عـدد البيـوت في أربيـل (١٨٢٢) بيتـاً، أمـا عـدد السـكان فقـد قدرتـه السالنامة ب(٣٧٦٣) نسمة من الذكور فقط. كانت العادة المتبعة آنذاك تعداد الذكور

فقط، واذا اضفنا الى ذلك العدد، عددا مساويا للنساء، سيكون المجموع اكثر من سبعة الاف نسمة. ويظهر أن مدينة أربيل كانت تشهد نشاطاً تجارياً وإقتصادياً لابأس به، إذ بلغ عدد الدكاكين والحوانيت (٦٣٧) دكاناً وحانوتاً، فيما كان عدد الحمامات العامة (٣)، أما الجوامع والمساجد فقد بلغ عددها (١٢)، وعدد المقاهي (١١)، وكان هذا العدد مساوياً لعدد المدارس (المدارس الدينية) والمكاتب (المدارس الحديثة).

وكانت هناك قشلة واحدة مع قرهغولخانه – قرهقول (مركز للضبطية) لحماية الأمن والنظام في المدينة. كما كانت في أربيل (٥) بساتين وثلاث حدائق و (١٥٤٦) مزرعة للخضروات والفواكه، فضلاً عن (٥٠٤٤٣) مزرعة بين مستغلة ومتروكة. والى غرب أربيل تمتد أملاك السلطان على مدى ١٦ ساعة سفر [٣٥].

وأجدني مضطرا الى الاشارة الى أن السالنامات تعاني من التذبذب والتناقض في أخبارها ومعلوماتها عن السكان وعدد الدور وغيرها من ألأمور. فبعد عامين من ذلك التاريخ، مثلاً، بقيت الاعداد نفسها دون تغيير. وفي حين يبلغ عدد السكان الذكور عام ١٩٠٧م (٧٥٩٠) نسمة، ينخفض عدد الدور الى (١٨٢٠) أي أقل بدارين عن عام ١٨٩١م. كما لم يفتتح حانوت جديد خلال (١٥) عاماً، إذ بقى العدد كما هو، في حين إنخفض عدد الجوامع والمساجد ليصبح ٨ بعد أن كان ١٢ جامعاً ومسجداً. وبقى عدد المدارس كما هو باستثناء إفتتاح مدرسة رشدية مدنية واحدة في أربيل [٣٦].

وبموجب آخر سالنامة صدرت في الموصل عام ١٩١٢، أى بعد مرور عشرين سنة على صدور أول سالنامة، والتي أوردت الاعداد التي أشرنا اليها اعلاه، بقى عدد البيوت والدكاكين والحمامات والمدارس والمزارع والبساتين والحدائق كما هو دون اى تغيير. رغم حالة الركود التي كانت تعيشها مناطق البلاد المختلفة في ظل الحكم العثماني المتخلف، فأن الاتفاق مع هذه الاعداد يبقى أمراً صعباً. التفسير المنطق المقبول هو ان العدادين إعتمدوا المعطيات التي وردت في أول سالنامة للولاية كأساس لتخميناتهم اللاحقة. فبموجب نفس السالنامة فأن عدد سكان قضاء أربيل من الذكور فقط بلغ ١٤١٨١ نسمة في عام (١٩١٢). ولم يكن النساء يخضعن للأحصاء بسبب الظروف الاجتماعية السائدة آنذاك [٣٧].

وتأسيساً على المعلومات الواردة في السالنامة عن أربيل يمكننا القول بأنها كانت مدينة صغيرة، قياساً الى الموصل وكركوك أو السليمانية. فقد جاء في العدد الأخير من سالنامة الموصل أن عدد البيوت في مدينة السليمانية بلغ ٢٩٨٢ بيتاً، كما كان هناك ١١٥٥ دكاناً وحانوتاً، ١٣خاناً، (٤٠) مقهى، (٦) مخابز، (١٠) حمامات عامة، (١٠) محلات للدباغة، (٣٤) مطحنة، (٢٤) حديقة وبستان، فضلاً عن (٣٦) جامعاً ومسجداً، (٧) خانقاهات وتكية، (٩) مدارس من بينها مدرستان رشديتان إحداهما عسكرية والاخرى مدنية، كنيسة واحدة، (٢١) سبيلاً، وسراي الحكومة وقشلة واحدة ومستشفى ومركز للتلغراف وآخر للجنود الأحتياط [٣٨].

عرف عن المسؤولين العثمانيين جشعهم ونهبهم لثروات البلدان التي احتلوها، دون أن يقدموا مايتناسب مع ماينهبونه. فلم تكن السلطات العثمانية تخصص شيئاً يذكر من الاموال الكثيرة التي تجبيها من السكان للصرف على شؤون التعليم والصحة والخدمات العامة التي تفتقر اليها الولايات العثمانية ومن بينها ولايات الموصل وبغداد والبصرة. نورد فيما يلي بعض الامثلة المعبرة والتي تضمنتها السالنامات العثمانية نفسها. فقد كانت أطوال الطرق الجيدة في ولاية الموصل مثلاً، لاتزيد على ٤٦كم، بينما بلغت في ولاية سيواس ١٦١١كم وفي ولاية أنقرة ٩٨٣كم [٣٩]. وتظهر صور الأهمال بوضوح اكبر من خلال المقارنة بين ايرادات ولاية الموصل ومصروفاتها. ففي الوقت الذي بلغت فيه ايرادات الولاية عام ١٨٨٨م اكثر من (١٧) مليون قرش، فأن الاموال التي خصصتها السلطات العثمانية للولاية لم تتجاوز نصف المبلغ المذكور. وبلغت ايرادات سنجق شهرزور والذي كانت اربيل تتبعه إدارياً في نفس العام حوالي سبع ملايين ونصف المليون قرش. وكانت هذه الموارد تأتي من ضرائب الدخل، الاعشار، الغابات، الطابو ورسوم المحاكم وغيرها.

وكانت ضريبتا الاعشار والاغنام تأتي في المقدمة، فقد بلغت حوالى اربعة ملايين ونصف المليون قرش. أما الاموال التي خصصتها السلطات العثمانية للصرف على شؤون السنجق فقد كانت حوالي ثلاثة ملايين قرش، صرف اكثر من نصفها على الجندرمة والبوليس والضبطية. وخصص نصف مليون قرش آخر للدوائر التابعة لوزارة الداخلية. وما تبقى من المبلغ صرف على المحاكم ورواتب الموظفين، في حين

لم تكن هناك أية تخصيصات لشؤون التعليم وبناء الطرق والجسور والخدمات الصحية وغيرها من الخدمات التي كان اللواء وأقضيته ونواحيه يفتقرون اليها [٤٠].

ومع أن تغييراً طفيفاً حدث في السنوات التالية، وبخاصة في حقول التعليم والصحة والبلدية، الا أن المدن الكوردستانية والعراقية عموما كانت تعاني من اوضاع اقتصادية واجتماعية وصحية متخلفة. وبقيت السلطات العثمانية تفرض الضرائب المختلفة على السكان، والتي كان اكثر من نصفها يرسل الى إسطنبول (أو دار السعادة كما كانت تسمى آنذاك)، ليصرف على السلطان وحاشيته، التي كانت توازي جيشاً جراراً، في الوقت الذي كان يخصص أقل من نصف الايرادات للولاية. ولكن حتى هذا المبلغ كان يصرف على الجندرمة والبوليس ورجال الضبطية الذين كانوا يحصون على الناس أنفاسهم.

وتظهر السالنامات صورة كئيبة لاوضاع التعليم في الدولة العثمانية و ولاياتها المختلفة، وكلما كانت المسافة تطول بين الولاية والعاصمة، كانت أوضاع التعليم تسوء فيها. ففي الوقت الذي كان عدد المدارس الرشدية في إسطنبول عام ١٨٨٨ يبلغ (٣١) مدرسة يتعلم فيها (١٧١٥) طالباً، وفي أدرنة (٢٥) مدرسة مع (١١٢١) طالباً، في حين كان عددها في ولاية الموصل كلها (٧) مدارس يتلقى التعليم فيها (٣١٨) تلميذاً. وكانت مدارس الولاية السبعة موزعة بمعدل مدرسة واحدة على الموصل، كركوك، أربيل، صلاحية (كفري)، عقرة، رواندوز والسليمانية، والتي فتحت فيها مدرسة رشدية عسكرية أيضاً. وكان عدد تلاميذ مدرسة اربيل (٢٨) تلميذاً، وقد إرتفع عدد تلاميذ هذه المدرسة خلال السنة الدراسية ١٨٩٦/١٨٩٧م الى (٣٥) تلميذاً. وكان عبدالحكيم أفندي ومحمد رشيد افندي يعملان في هذه المدرسة. كانت مدة الدراسة في المدرسة الرشدية ثلاث سنوات، وهي تقابل المدرسة المتوسطة في وقتنا الحاضر. أما المواضيع الدراسية التي كانت تدرس في هذه المدارس فقد تألفت من العلوم الدينية، اللغة التركية، اللغة العربية، الحساب، الجغرافية، الخط، الرسوم والمعلومات المفيدة في السنة الأولى. اما في السنة الثانية فكان التلاميذ يتلقون دروساً في تجويد القرآن الكريم والعلوم الدينية، اللغة التركية، اللغة العربية، اللغة الفارسية، الحساب، الجغرافية، التاريخ، الخط، الرسم، والعلوم أو المعلومات

المفيدة (معلومات نافعة). وفي السنة الأخيرة يعلم التلاميذ نفس مواضيع السنة الثانية تضاف اليها اللغة الفرنسية والهندسة [٤١].

إنخفض عدد طلاب المدرسة الرشدية المدنية في أربيل الى (٢٩) تلميذ عام ١٩١٢. وكانت هناك مدرستان إبتدائيتان في أربيل تضم الاولى (٨٦) تلميذاً، والثانية التي كانت تعرف بمدرسة القلعة (٦٩) تلميذاً. وكان يعمل في الاولى مولود أفندي وعبدالكريم أفندي وفي الثانية رؤوف أفندي ومصطفى افندي. كانت لغة التعليم بطبيعة الحال هي اللغة التركية. وفي السنة الأولى كان الاطفال يعلمون القراءة والدين والخط، بينما يجري التركيز في السنة الثانية على القراءة والاملاء فضلاً عن دروس الدين والخط. وتستمر عملية تعليم القراءة والاملاء في السنة الثالثة الى جانب الدين والخط وقواعد اللغة التركية. وفي السنوات الثلاث التالية يجري تعليم التلاميذ قواعد اللغة التركية، القراءة التركية، الاملاء، اللغة العربية، الدين، الخط ومن السنة الخامسة يبدأ تعليم اللغة الفارسية [٤٢].

وبقيت المدارس الدينية الملحقة بالجوامع تقوم بالجزء الاكبر من عملية التعليم في أربيل، فبموجب سالنامة وزارة المعارف العثمانية لعام ١٨٩٩-١٩٠٠، كانت في أربيل سبع مدارس دينية هي مدارس أبوبكر، فاطمه خان، خانقاه و جامع چولى (چول جامعي)، جامع ملا اسحق، الحاجة أمينة وعبدالله شادرى ويدرس فيها (٩٧) طالباً [٤٣].

وهكذا بقيت المدارس الملحقة بالجوامع تستقطب اعداداً غفيرة من الاطفال، وبقيت تضطلع بدور كبير في الحياة العلمية والثقافية لأربيل وغيرها من مدن وقصبات كوردستان، خاصة إذا علمنا أن السكان كانوا يترددون كثيراً في ارسال أبنائهم الى المدارس الرسمية الحديثة. لكل ذلك بقيت أوضاع التعليم في أربيل متخلفة، وبقيت نسبة المتعلمين متدنية الى حد كبير، فقد إعترفت السالنامة بأن نسبة الذين يعرفون القراءة لاتتجاوز ٣٪ من سكان المدينة، أما الذين يقرأون ويكتبون فان نسبتهم لاتتجاوز ٢٪ من السكان. ولم تكن في اربيل آنذاك مكتبات بالمفهوم الحديث للمكتبة، بل كانت هناك مجاميع من الكتب في الجوامع الكبيرة، تطلق عليها السالنامة اسم المكتبات. إذ تذكر سالنامة وزارة المعارف اسماء مكتبات أربيل ومواقعها مع عدد الكتب في الجامع الكبير وجامع فاطمة خاتون

وخانقاه وجامع چولی وخاتونية والشادرية، اذ بلغ عدد الكتب في هذه المكتبات مجتمعة (٣٦٥٠) مجلداً[٤٤].

وفيما يتعلق بالصحف والمجلات، فلم تكن في ولاية الموصل كلها سوى جريدة واحدة وهي جريدة (الموصل)، والتي كانت تصدر منذ عام ١٨٨٥م، في الوقت الذي كانت تصدر (١٠) جرائد يومية واسبوعية ونصف شهرية باللغة التركية و ٤ باللغة الفرنسية و ٧ بالرومية (اليونانية) و ٨ بالأرمنية و واحدة العبرية في مدينة أسطنبول. ولم تكن في طول الامبراطورية العثمانية وعرضها أية جريدة باللغة الكوردية، وعندما صدرت مثل هذه الجريدة، فأنها صدرت في القاهرة في ٢٢ نيسان عام ١٨٩٨م.

ونفس الشيء يقال بالنسبة للكتب المطبوعة في إسطنبول، إذ لم تتضمن قائمة الكتب الصادرة فيها عام ١٨٨٦/ ١٨٨٧م كتاباً باللغة العربية أو اللغة الكوردية، بل أنها صدرت باللغات التركية، اليونانية، الارمنية، الفرنسية، الانكليزية، الالمانية، البلغارية والعبرية[٤٥].

وهكذا تظهر السالنامات العثمانية صورة كالحة للأوضاع الاقتصادية والثقافية في الدولة العثمانية و ولاياتها، حتى أن سالنامة بغداد لعام ١٣٠٠هـ/ ١٨٨٢-١٨٨٣م إضطرت الى الاعتراف بأن وضع التعليم في الولاية (في حالة الصفر) وذلك في معرض حديثها عن قلة المدارس في الولاية[٤٦].

تضمنت السالنامات العثمانية فضلاً عن الجوانب التي أشرنا اليها معلومات مهمة في تاريخ الولاية ومدنها المختلفة، وإستندت في ذلك الى مصادر تاريخية اصيلة اشارت الى بعضها في اعدادها المختلفة. كما أن السالنامات غنية بالمعلومات الجغرافية المتعلقة بالموارد المائية، المعادن، المياه المعدنية، المحاصيل الزراعية، الحرف وحتى الحيوانات والطيور والحشرات في الولاية ومناطقها المختلفة. ويمكن الحصول على معلومات دقيقة وأجوبة وافية بخصوص أسماء المدن والقصبات في العهد العثماني وبخاصة تلك التي لم تعد تستخدم في الوقت الحاضر [٤٧].

ومع ذلك تفتقر السالنامات الى معلومات مهمة تتعلق بدخل الفرد وأسعار السلع الضرورية ليتمكن الباحث من رسم صورة مقاربة للواقع عن مستوى المعيشة. كما تهمل السالنامات مايتعلق بنسب الولادات والوفيات بأستثناء الاخبار التي تتعلق

بأنتشار الامراض والأوبئة فترات معينة من تاريخ الولاية، والـتي كانـت تـودي بحيـاة الآلاف من سكانها. ويمكن الاشارة في هذا المجال الى حالة استثنائية وهي المقالة التي كتبها طبيب بلدية الموصـل أيـوب نجـم الـدين ونشـرتها سـالنامة ولايـة الموصـل في عـددها الرابـع عـام ١٣٢٥هـ/ ١٩٠٦-١٩٠٧م، والـتي تضـمنت معلومـات مهمـة عـن الاوضـاع الصـحية في الموصـل والامـراض المتوطنـة فيهـا والاسـاليب المتبعـة في معالجتها(٤٨).

هكـذا نسـتطيع القـول أن أربيـل كانـت تعـيش أوضـاعاً إقتصـادية وإجتماعيـة وثقافية صعبة في أواخر العهد العثماني، وهـي بـذلك كانـت ضـمن مجموعـة المنـاطق والولايات المهملة في الدولة العثمانية.

الخاتمة

أظهرت هذه الدراسة الموجزة أهمية السالنامات العثمانية سواء الصادرة منها عن الدوائر والمؤسسات المركزية في العاصمة اسطنبول، أو تلك التي صدرت في مراكز الولايات، كمصادر أصيلة لايمكن الاستغناء عنها لكل من يتصدى لدراسة تاريخ الدولة العثمانية ككل، أو إحدى ولاياتها ، بل وأية مدينة من المدن التي كانت تخضع لسيطرتها، وبخاصة في النصف الثاني من القرن التاسع عشر والعقدين الاولين من قرننا الحالي. أن المعلومات التي تتضمنها هذه السالنامات بين دفتيها تساعد المؤرخ والباحث في القاء الاضواء على الاوضاع الاقتصادية والاجتماعية والادارية والثقافية في المنطقة موضوعة البحث.

وظهر لنا من خلال هذه الدراسة أن مدينة اربيل التي غدت في عصرها الذهبي واحدة من أهم المدن التي كانت (تجذب اليها الزوار من كل حدب وصوب) و (قصدها الغرباء، وقطنها كثير منهم حتى صارت مصراً كبيراً من الامصار) على حد تعبير ياقوت الحموي، الذي زارها والتقى بعلمائها وأشاد بغزارة علمهم، تحولت هذه المدينة العريقة في ظل السيطرة العثمانية الى قصبة مهملة لم تفكر السلطات العثمانية بها الا كمصدر للغلال والاموال، وطالت اطماع السلاطين اراضيها الخصبة، حتى تحولت مساحات شاسعة منها الى ملك خاص للسلطان.

أدى كل ذلك مع غيرها من الاحداث العاصفة التي شهدتها المدينة وخاصة حملة نادر شاه، الذي نكل بسكانها لابدائهم مقاومة شديدة لجيشه، حتى انه كان يهدد أهل الموصل بعد حصاره لها بأنه سيفعل بهم مثل مافعل بأهل اربيل، الى تدهور الأوضاع السياسية، الاجتماعية، الاقتصادية، الثقافية، والادارية والعمرانية لهذه المدينة العريقة.

الهوامش والمصادر:

(*) القي هذا البحث في ندوة (أربيل بين الماضي والحاضر وآفاقها المستقبلية) التي أقامتها جامعة صلاح الدين في ١٦-١٧ مايس ١٩٩٠. أجرينا بعض التعديلات البسيطة فيها وصححنا بعض الهفوات التي وردت فيها.

١. للتفاصيل أنظر: الدكتور خالد زيادة، إكتشاف التقدم الأوروبي، دراسة في المؤثرات الأوروبية على العثمانيين في القرن الثامن عشر، بيروت، ١٩٨١.

٢. ژيلتياكوف. أ. د، المطبوعات في الحياة السياسية والاجتماعية والثقافية لتركيا، موسكو، ١٩٧٢،ص (٤٤) (باللغة الروسية)، أنظر كذلك:

Server İskit, Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış, İstanbul 1939

٣. حول الاصلاحات والتنظيمات في الدولة العثمانية راجع:

Shaw. S, and E.K.shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. 2, Cambridge U. P.1977.

٤. أحمد عبدالرحيم مصطفى، في أصول التاريخ العثماني، بيروت، ١٩٨٢. ص ٢٠٦

٥. شمس الدين سامي، قاموس تركي، درسعادت (استنبول)، ١٣١٧، ص(٧٠١). أنظر كذلك: مادة (سالنامة) في دائرة المعارف الاسلامية، المجلد ١١، ص(٧٢).

٦. بغداد ولايت جليلةسنة مخصوص سالنامه در، يكرمنجي دفعه در،١٣٢٤ سنة هجرية، مطبعة ولايتده طبع أولنمشدر، ص ٨٣.

٧. على سبيل المثال راجع: سالنامة دولت عليه عثمانية، ١٣٠٥ سنة هجرية سنة مخصوص قرق أوچنجى دفعه. معارف نظارت جليله سنك اثر ترتيبدر، ص ص ١٠٠-١١٩.

٨. للتفاصيل أنظر: موصل ولايتي سالنامةسي، برنجي دفعه، ١٣٠٨هـ/ موصل مطبعة سنده طبع أولنمشدر ١٣٠٨هـ/ ١٣٠٦رومي: وللأطلاع على بعض التغييرات الطفيفة في مضامين السالنامات قارن مع الهامش رقم (٧) أعلاه و: بغداد ولايت جليله سنه مخصوص سالنامةدر، يكرمنجي دفعة، ١٣٢٤هـ.

٩. موصل ولايتي سالنامه رسميسيدر، ١٣٣٠ سنة هجريه سنه مخصوص أولمق أوزره بشنجي دفعه أوله رق، موصل مطبعة سنده طبع أولنمشدر. ص١

١٠. صدر العدد الاول من سالنامة ولاية الموصل عام ١٣٠٨ هجري/ ١٨٩٠-١٨٩١م والعدد الثاني عام ١٣١٠هجري (١٨٩٢-١٨٩٣م)، اما العدد الثالث فقد صدر عام ١٣١٢هجري

(١٨٩٤–١٨٩٥م) والعدد الرابع عام ١٣٢٥هجري (١٩٠٧–١٩٠٨م)، أما العدد الخامس والاخير فقد صدر عام ١٣٣٠هجري (١٩١٢م).

ومن الضروري أن اشير هنا الى أنني ورغم المحاولات الكثيرة لم أتمكن من الحصول على العدد الثالث الخاص بعام ١٣١٢هجري.

١١. لمزيد من التفاصيل عن التحول في الاستراتيجية العثمانية أنظر: Shaw. S, and E.K. Shaw .OP. cit: وكذلك: نوڤيچيڤ. أ. د، موجز تاريخ تركيا، موسكو ١٩٦٥. (باللغة الروسية).

١٢. دائرة المعارف الاسلامية، المجلد الأول، مادة (أربل) ص ٥٧٢

١٣. للأطلاع على أوضاع أربيل خلال عصرها الذهبي أنظر: محسن محمد حسين، أربيل في العهد الاتابكي ٥٥٢–٦٣٠هـ/ ١١٢٨–١٢٣٢م، بحث في أوضاع اربيل السياسية والادارية والثقافية في العهد الاتابكي، بغداد، ١٩٧٦. وعن فترات الاضطرابات وسيادة القوى الاجنبية أنظر: زبير بلال اسماعيل، أربيل في أدوارها التاريخية. دراسة تاريخية عامة لأربيل وأنحائها منذ أقدم العصور حتى الحرب العالمية الأولى، النجف، ١٩٧١.

١٤. محمد أمين زكي، خلاصة تاريخ الكرد وكردستان من أقدم العصور حتى الآن الجزء الاول، ترجمة محمد علي عوني، ط٢، بغداد، ١٩٦١ص ص١٦٤–١٧٧.

١٥. عن السيطرة العثمانية على العراق أنظر: حسين محمد القهواتي، العراق بين الاحتلالين العثمانيين الأول والثاني (١٥٣٤–١٦٣٨)، دراسة في الاحوال السياسية والاقتصادية، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة بغداد، ١٩٧٥.

١٦. المصدر السابق، ص ٣٢٢: قارن مع مايذكره المؤرخ الكوردي: حسين حزني موكرياني، مێژووی میرانی سۆران، چ ٢، هەولێر، ١٩٦٢، ل ٧–٨ وأنظر الترجمة العربية، موجز تاريخ أمراء سوران للمؤرخ الكوردي المرحوم حسين حزني الموكرياني، ترجمة محمد الملا عبدالكريم، بغداد، بلا. ت، ص٨.

١٧. خليل علي مراد، تاريخ العراق الاداري والاقتصادي في العهد العثماني الثاني ١٦٣٨–١٧٥٠م، رسالَة ماجستير غير منشورة، جامعة بغداد، ١٩٧٥، ص ٤٥.

١٨. المصدر السابق، ص ص ٦٠–٦٢.

١٩. دبليو، آر، هي، سنتان في كوردستان ١٩١٨– ١٩٢٠، ج١، ترجمة فؤاد جميل، بغداد، ١٩٧٣، ص ١٤٤

٢٠. عن حملات نادر شاه أنظر: روبرت دبليو أولسن، حصار الموصل والعلاقات العثمانية– الفارسية (١٧١٨– ١٧٤٣م)، ترجمة الدكتور عبدالرحمن الجليلي، الرياض، ١٩٨٣.

٢١. سالنامة دولت علية عثمانيه، ١٣٠٢ هجرى، قرقنجي دفعه، معارف نظارت جليله سنك اثر ترتيبدر، درسعادت ١٣٠٢هـ ص ص (٧٤–٧٥٩) قارن مع: ستيڤن هيمسلى لونگريك، أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، ترجمة جعفر الخياط، ط٦، بغداد، ١٩٨٥، ص ٣٧٦.

٢٢. بغداد ولايت جليله سنه مخصوص سالنامه سي در، ٢٠ دفعه، ١٣٢٤هـ. ص(٧٣): ولتكوين صورة واضحة عن التشكيلات الادارية في الدولة العثمانية أنظر: سالنامة دولت عليه عثمانيه ١٣٠٥ سنة هجرية مخصوص ٤٣ دفعه، ص ص (٣٤–٦٨).

٢٣. موصل ولايتي سالنامه رسميسيدر، ١٣٣٠هـ، ص (٢٢٩).

٢٤. المصدر السابق، ص (٢٨١).

٢٥. ارى من الضروري أن أشير هنا الى أن المعلومات الواردة في السالنامة تتطابق الى حد كبير مع ماورد ضمن مادة (أربل) في دائرة المعارف الاسلامية. ولايستبعد ان يكون محرر السالنامة قد استفاد من تلك المعلومات خاصة وأنه يشير الى أنه (لم يجد من الضرورة بمكان أن يدرج تراجم أولئك الفضلاء والعلماء والادباء في السالنامة، لأنها منشورة في (دائرة المعارف) و (قاموس الاعلام). حول ذلك أنظر: موصل ولايتي سالنامه سى ، ١٣٢٥هجري، ص (١٣٥).

٢٦. موصل ولايتي سالنامه رسميسيدر، ٥ دفعه، ١٣٣٠هجري، ص ص (٢٧٧–٢٧٩).

٢٧. موصل ولايتي سالنامه سى، ١ دفعه، ١٣٠٨هجري، ص (١٤٣).

٢٨. موصل ولايتي سالنامه رسميسيدر، ٥ دفعه، ١٣٣٠هجري، ص (٢٨٠)

٢٩. المصدر السابق

٣٠. عن الدوائر والمؤسسات في ولاية الموصل راجع: موصل ولايتي سالنامه سى، ١ دفعه ١٣٠٨هجري، ص ص (٥٢–٦٣).

٣١. موصل ولايتي سالنامه سى ، موصل ولايتي ايچون ايكنجى دفعه أولەرق، ١٣١٠سنة هجرية، ص ص (١٨٨–١٨٩) ولمعرفة التغييرات التي حدثت في السنوات التالية أنظر: موصل ولايتي سالنامه رسميسيدر، ١٣٣٠ سنة هجرية...، ص ص (٢٧٤–٢٧٦).

٣٢. أشار الحاكم السياسي البريطاني لأربيل (هي) الى بعضهم بعد الحرب العالمية الأولى. أنظر: دبليو. آر. هي، المصدر نفسه.

٣٣. عن التشكيلات العسكرية ومواقعها في ولاية الموصل والالوية التابعة لها أنظر: موصل ولايتي سالنامەسى، ٢ دفعه، ١٣١٠هجري ص ص (٩٤–١٨٩).

٣٤. موصل ولايتي سالنامەسى، ١ دفعه، ١٣٠٨هجري، ص(١٣٩).

٣٥. المصدر السابق، ص (١٤٣).

ومن الجدير بالذكر أن هذه الارقام تختلف عن تلك التي أوردتها دائرة المعارف الاسلامية، التي قدرت عدد سكان أربيل عام ١٨٩٢ ب ٣٢٦٠ نسمة، بينما قدرت سكان القضاء كله بحوالى (١٢) الف نسمة، وبيوت القلعة ب (٨٠٠) بيت. وأشارت الى أن القلعة كانت تضم سراى الحكومة ومسجدين وعشر زوايا وستة عشرة مدرسة دينية. أنظر مادة (أربل) المجلد الاول، ص ٥٧٤.

٣٦. موصل ولايتي سالنامەسی، ٤ دفعه، ١٣٢٥هجري. ص ٢١٩.

٣٧. موصل ولايتي سالنامەسی، ٥ دفعه، ١٣٣٠هجري. ص ص (٢٧٨–٣٢٩): قدر الحاكم السياسي البريطاني في أربيل عدد سكان المدينة بعد الحرب العالمية الأولى مباشرة ب (١٤) الف نسمة. أنظر: دبليو. آر. هي، المصدر نفسه، ص ٤١

٣٨. المصدر السابق، ص ٣٠٠.

٣٩. سالنامة دولت عليه عثمانية، ١٣٠٥ سنة هجريه سنه مخصوص. قرق أوچنجى دفعه، ص ٣٨٢.

٤٠. موصل ولايتي سالنامەسی، ١ دفعه، ١٣٠٨هـ ص١٠٧. وعن الحالة في السنوات التالية يمكن الرجوع الى الاعداد التالية من السالنامة الخاصة بها، على سبيل المثال أنظر: بغداد ولايت جليلەسنه مخصوص سالنامەدر، ٢٠دفعه ١٣٢٤هجري[٤١] .

٤١. سالنامة نظارت معرف عمومية، ايكنجى دفعه أولەرق ترتيب أولنمشدر، ١٣١٧هجري، ص (١٤٠٤). أنظر كذلك: سالنامة دولت علية عثمانية، ١٣٠٥هجري، ص ص ٢٥٢–٢٥٣.

٤٢. المصدر السابق، ص (١١٥–١٢١) انظر كذلك: موصل ولايتي سالنامەسی، ٥ دفعه، ١٣٣٠هجري،. ص ٢٧٦

٤٣. تشير سالنامة وزارة المعارف الى مواقع هذه المدارس والقائمين عليها وعدد الطلبة فيها ومؤسسيها. للتفاصيل أنظر سالنامة نظارت معارف عمومية، ٢ دفعه، ١٣١٧هجري، ص ١٤١٣.

٤٤. المصدر السابق، ص ص ١٤١٨–١٤١٩.

٤٥. موصل ولايتي سالنامةسی، ٥ دفعه، ١٣٣٠هجري، ص ٢٩٣: أنظر كذلك: سالنامة دولت عليه عثمانيه، ٤٣ دفعه، ١٣٠٥هجري، ص ص ٢٦٠–٢٦٤.

٤٦. بغداد ولايتي سالنامەسی، ٤ دفعه، ١٣٠٠، ص ٧٨.

٤٧. من التسميات ألتي لم نعد نسمع بها: گلعنبر، معمورة الحميد، سلطانيه، صلاحية وغيرها. حول ذلك أنظر: موصل ولايتي سالنامەسی، ٥ دفعه، ١٣٣٠هجري. ص ٣١٠ وغيرها. قارن مع ماورد عند: المحامي جمال بابان، أصول اسماء المدن والمواقع العراقية، الجزء الأول، ص٢، بغداد، ١٩٨٩

٤٨. أنظر الصفحات: ١٠٨–١١٨ من العدد الرابع لسالنامة الموصل.

پوختەی لێکۆڵینەوە
هەولێر لە ساڵنامەی عوسمانیدا

ئەم توێژینەوەیە باس لەو زانیارییانە دەکات کە لە ساڵنامە عوسمانییەکاندا لە بارەی هەولێرەوە تۆمار کراون. ساڵنامەی عوسمانی بە واتای کتێبی ساڵانە دێت، کە دەوڵەتی عوسمانی و دەزگاکانی و ویلایەتە جیاوازەکان دەریاندەکرد. ساڵنامەکان دوو جۆری سەرەکی بوون: ساڵنامەی ڕەسمی ، کە ئەو ساڵنامانە دەگرێتەوە کە لە لایەن دەوڵەت و دەزگا فەرمییەکانێوە، وەکو وەزارەتەکان، دەزگا سەربازی و دەریاییەکان ... تاد. و ویلایەتەکان دەردەکران. ئەوەی دەوڵەت بە ناوی ساڵنامەی عەلییەی عوسمانی دەریدەکرد ساڵانە بوو، بەڵام ویلایەتەکان لە ساڵی جیاواز و بە ژمارەی جیاواز ساڵنامەیان دەکرد. ئەوەی پەیوەندی بەم باسەی ئێمەوە هەیە زیاتر ساڵنامەی ویلایەتی مووسڵە، کە تەنها پێنج ژمارەی لێ دەرچوو.

ئەم ساڵنامانە زانیاریی مێژوویی، جوگرافی، ئابووری، کارگێڕی و کۆمەڵایەتیی ویلایەت و شار و شارۆچکەکانیان دەگرتە خۆ و تۆماریان دەکرد، بۆیە سەرچاوەیەکی مێژوویی گرنگن بۆ هەموو ئەوانەی لە مێژووی نوێی هەموو ئەو وڵاتانە دەکۆڵنەوە کە لە سێبەری دەسەڵاتی عوسمانیدا بوون.

ئەم توێژینەوەیە بۆ بەرچاوخستن و لێکدانەوەی ئەو زانیارییانە تەرخان کراوە، کە لە ساڵنامە عوسمانییەکاندا لە بارەی هەولێرەوە تۆمار کراون. ساڵنامەکە باس لە مێژوو و جوگرافیای هەولێر لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەمەوە تا یەك دوو ساڵ پێش شەڕی یەکەمی جیهان دەکات و ئاماژە بە هەموو ئەو دەزگا و ناوەندە فەرمییانە دەکات، کە ئەو کاتە لە هەولێردا هەبوون. هەروەها ژمارەی دانیشتوان و خانووەکان، دووکان، مزگەوت، خانەقا، خان، گەرماو ، باخ ، کتێب ....تاد تۆمار دەکات. ناوی هەموو بەرپرسانی کارگێڕیی ئەو سەردەمە و مامۆستایانی ئەو یەك دوو قوتابخانەیەی ئەو دەمە لە هەولێر منداڵانیان تێدا فێری خوێندن دەکرا تۆمار کردووە.

لەگەڵ ئەوەی بەشێکی گرنگی ژمارە و زانیارییەکان بە مەزەنە و خەمڵاندن بوونە و ڕەنگبێ بتوانین گەلێ کەلێن و ناتەواوییان تێدا دەستنیشان بکەین، بەڵام ئەو ساڵنامانە وەکو سەرچاوەی دەگمەن و ڕەسەن دەمێننەوە بۆ زانیارییەکانمان لە بارەی زۆر لایەنی ژیانی ئابووری، کۆمەڵایەتی، کارگێڕی، خوێندەواری و گەلێکی تری شار و دەڤەرەکانی کوردستان.

Abstract

Erbil in Ottoman's Salname

This research explains the information recorded in Ottoman's Salname on Erbil. Ottoman's Salname means an annual book, where Ottoman State, its organizations and different Vilayet (provinces) used to publish. There were two types of Salname: formal Salname, comprises of those published by the state and its organs such as the ministries, military organizations and Vilayets. The one that the state was publishing in the name of Otthman's state used to be annual. However, the Vilayets were publishing Salname in different years and issues. The one related to our discussion is the Vilayet of Mosel's Salname, which only five issues been published.

This Salname, was covering the historical, geographical, economical, administrative and social aspects of the Vilayet, city and towns. Therefore, they are important historical references for those who are studying the contemporary history of the countries that used to be under the shades of the Ottoman Empire.

The aim of this research is to display and analyze the information related to Erbil presented in the Ottoman Salname. The Salname discusses the history and geography of Erbil in the second half of the nineteenth century until a couple of years before the First World War. It mentions the organizations and organs were present during that time in Erbil. It records the population, number of houses, shops, mosques, Khanqahs, Khans, *Hamam*s (steam baths) , parks, and books and so on. Names of all administrative officials of that time and teachers of the couple of schools where kids taught been recorded.

Although, most of the figures and data have been estimated and guessed in which we can indicate their fault, these Salnames remain as rare and genuine references that provide information on many aspects of life; economic, social, administrative, literacy and other aspects of life in cities and regions of Kurdistan.

الحياة الثقافية في حران
في النصف الثاني من القرن ٧هـ/١٣م

أ.م.د.آكو برهان محمد
قسم التاريخ / كلية الآداب
جامعة صلاح الدين

المقدمة :

تعد دراسة الناحية الثقافية أحد أنواع الدراسات التي تعكس بشكل أو بآخر صورة المجتمع بحيث توضح مدى تطوره وإزدهاره ومنها مدينة حران التي هي إحدى اهم مدن الجزيرة وتقع في شمال شرقها وعلى أحد روافد نهر الفرات العليا وكانت بلدة كبيرة وسورها في غاية المتانة والحصانة مبني بالحجارة المنحوتة المرصوص بعضها على بعض ولها قلعة حصينة وقد كان يسكنها النبي إبراهيم عليه السلام وزوجته سارة[١]، فيما ذكره الرحالة ياقوت الحموي بقوله: ((مدينة عظيمة مشهورة... وهي قصبة ديار مضر بينها وبين الرها يوم وبين الرقة يومان وعلى طريق الموصل والشام والروم))[٢]، وكانت خلال معظم فترة البحث تحت حكم نواب المغول ومن ثم حكمها نواب السلطان الملك الظاهر ركن الدين بيبرس المملوكي سلطان المماليك بمصر وبلاد الشام الذي احتل المدينة سنة ٦٧٠هـ/١٢٧١م[٣]، وقد كان الكورد يشكلون أبرز عناصر السكان فيها الى جانب العرب والصابئة[٤] في هذه المدينة[٥]، كان لهذه المدينة سهم وافر وجهد واضح في الميادين الحضارية المختلفة، وقد شهد النصف الثاني من القرن السابع الهجري / الثالث عشر الميلادي إزدهاراً حضارياً شاملاً في كافة وجوه النشاط الإنساني ومنها بطبيعة الحال الميدان الثقافي، فالحياة الثقافية في حران لم يحظ بالدراسة والبحث الكافيين إذ إنصرف الكثير من الباحثين الى دراسة الاحوال السياسية في فترة ما، ولذلك إتجه إهتمام الباحث الى دراسته على النحو الذي أوضحناه لأن الميدان الثقافي هو الوجه المشرق للحضارة وبه يتجلى الإبداع.

والحق ان مثل هذه الدراسات المتعلقة بالثقافة من أشق مايتعرض له الباحثون وذلك عائداً الى ندرة المادة العلمية المتصلة بالموضوع، لأن البحث في المجال الثقافي لأي بلد من البلدان يتطلب جهداً حثيثاً بغية الوقوف على مراحل التطور الثقافي لها وإبرازها ومعرفة دور علمائها ومفكريها وأدبائها وذكر تصانيفهم ومنجزاتهم كل ذلك من أجل إعطاء صورة واضحة عن تاريخ العلوم والآداب للمدينة في فسحة هذا البحث.

أولاً - المؤسسات الثقافية :

ساهمت المؤسسات الثقافية في حران على نشر المعرفة والثقافة وازدهار الحركة الثقافية، ومن أبرزها:

أ- المساجد والجوامع :

يعتبر من أقدم المؤسسات الثقافية في مدينة حران فهو المركز الرئيسي لنشر الثقافة، فالتعليم يرتبط إرتباطاً وثيقاً بالمساجد، فبالإضافة الى كونه مكاناً للعبادة لكنه كان الى جانب ذلك مكاناً لتعليم القرآن وتفهم آياته وأحكامه والفقه والحديث واللغة(٦)، وإتخاذ المسجد كمركز ثقافي إنما يرجع الى الدراسات الاسلامية والتي كانت دينية تتضمن فهم وتعليم الدين الاسلامي وتفسيره وشرحه وتوضيح أسسه وأحكامه وأصوله(٧)، وكانت توجد بحران العديد من المساجد والجوامع التي أدت الدور الثقافي ونشر آفاق من المعرفة(٨)، ولعل من أبرزها التي كانت لها الدور الريادي في الحركة الثقافية بالمدينة جامع حران، فكان بالاصل عبارة عن هيكل للصابئة أخذه منهم الفاتحون المسلمون وعوضهم عنه موضعاً آخر، وقد قام الملك نورالدين محمود بن عمادالدين زنكي(٩) بتعميرها وتجديدها(١٠) وقامت بدورها الثقافي التي يلقى فيها الشيوخ دروسهم وتعقد فيها الجلسات الفكرية والثقافية(١١)، وكان إمام الجامع له عدد من الطلاب يعلمهم الفقه والتفسير والفقه وغيرها، ومن العلماء الذين ألقوا دروسهم بجامع حران الفقيه عبدالقاهر بن الخطيب سيف الدين عبدالغني بن فخرالدين محمد الحراني، وكان خطيباً وإماماً أيضاً بهذا الجامع(١١)، كان موصوفاً بكونه رجلاً فاضلاً وعالماً جليلاً المتوفى سنة ٦٧١هـ/١٢٧٢م(١٢)، هذا الى جانب مساجد وجوامع أخرى مثل مسجد إبراهيم الخليل ومسجد الصخرة يقال ان النبي إبراهيم عليه السلام كان يستند اليها(١٣)، ومسجد يعرف بمسجد بيت الزجاج الذي

كان يتردد اليها الفقهاء والعلماء[١٤]، وجامع المكرم ومسجد الشيخ الزاهد ومساجد أخرى[١٥].

ب- المدارس :

أدت المدارس دوراً هاماً في النهضة الثقافية والعلمية بمدينة حران التي إحتضنت الطلبة الذين يرددون لتلقي العلم وتثقيفهم وأخذت على عاتقها مهمة التدريس ونشر العلم والمعرفة من علم الفقه والقراءات وعلم الحديث والتفسير وعلم النحو واللغة، ولاشك ان الهدف الاساسي من إنشاء المدارس كانت بالدرجة الأولى خدمة العلوم العقائدية والتشريعية[١٦]، وقد كان لوجود العلماء والفقهاء والقضاة في حران خلال النصف الثاني من القرن السابع الهجري / الثالث عشر الميلادي بأعداد كبيرة[١٧]، مع تعمق في مختلف الدراسات العقائدية والاجتماعية عاملاً مشجعاً لأصحاب السلطة ومحبي العلم والتعليم، والمقتدرين لإنشاء المدارس وتوفير الاساتذة الاكفاء وما يلزم من مواد وأدوات لتدريس مختلف العلوم العقائدية والأدبية والعلمية.

ولمدارس حران دورها الثقافي ونشر آفاق المعرفة ولعل من أبرز تلك المدارس التي كانت موجودة والمستمرة في عطائها التدريسي مدرسة (ست النعم)، نسبة الى بانيها وهي إحدى عالمات الدين بالمدينة بنت عبدالرحمن بن علي بن عبدوس الحرانية المتوفاة سنة ٧١٦هـ/١٣١٦م، لكن لايوجد معلومة حول تأريخ تأسيسها أو مدرسيها وطلابها سوى انها كمدرسة كانت موجودة وقائمة في نشاطها التدريسي خلال النصف الثاني من القرن السابع الهجري / الثالث عشر الميلادي[١٨]، ومن المدارس الأخرى مدرسة حران التي ساهمت في نشر آفاق من العلوم والمعرفة في المدينة ودرس فيها العديد من الأساتذة[١٩]، بناها سابقاً الأديب الفقيه فخرالدين محمد بن الخضر بن محمد بن علي بن عبدالله الحراني المتوفى سنة ٦٢٢هـ/١٢٢٥م ولكن المدرسة استمر في عطائها التدريسي خلال فترة البحث[٢٠]، ومن أبرز المدارس بالمدينة خلال هذه الفترة أيضاً مدرسة نورالدين[٢١]، سميت بذلك نسبة الى بانيها السلطان نورالدين محمود بن عمادالدين زنكي الذي بناه لأجل حامد بن محمد الحراني المعروف بإبن أبي الحجر الفقيه المتوفى سنة ٥٧٠هـ/ ١١٧٤م وهو أول من درس بها[٢٢]، والذي يعنينا بأن هذه المدرسة قد ساهمت في نشر التعليم والمعرفة في

حران خلال فترة البحث[٢٣]، والمذهب الشائع لتدريس العلوم الدينية في هذه المدرسة كانت المذهب الحنبلي[٢٤].

ومن أبرز المدارس المساهمة في الحركة الثقافية خلال فترة البحث نجد إسم مدرسة بني العطار وتنسب الى بانيها شمس الدين أبو محمد بن سلامة بن العطار احد العلماء الفقهاء الذي عاش خلال النصف الثاني من القرن ٧هـ/١٣م وكذلك مدرسة شمس الدين شقير [٢٥]، والتي ساهمت أيضاً في النهوض الثقافي خلال فترة البحث[٢٦]، ومن هذا نستنتج دور تلك المدارس على الحياة الثقافية للمدينة ولاسيما في العلوم الدينية.

ج- الكتاتيب :

من المؤسسات الثقافية التي وجدت في مدينة حران لتثقيف الصغار القراءة والكتابة والحساب والإملاء والحفظ في حلقات التدريس التي يعقدها المدرسون والعلماء لطلابهم وغيرهم، من النحو واللغة والأدب والبلاغة أو في الدراسات الشرعية والقرآنية من تفسير وتجويد وعلوم الحديث والفقه وأصوله وكذلك السيرة النبوية والتارخ الأسلامي وغير ذلك[٢٧]، إذ كان يتعلم فيها الأولاد الصغار الأغنياء منهم والفقراء على السواء[٢٨]، وهي تشبه المدارس الابتدائية في أيامنا والذين يقومون بمهمة التدريس يسمون (المؤدب) وكانت مواضع الكتاتيب في حوانيت من أطراف الأسواق أو على الشوارع[٢٩]، ولقد شهدت حران خلال هذه الفترة هذا النوع من المؤسسات، ومن أشهر معلميها سليمان بن النجيب بن المعلى بن النجيب بن سليمان، أبوالربيع الرقي المؤدب الذي كان فقيهاً شاعراً معروفاً بالمدينة فقد كان يؤدب الأطفال بحران[٣٠]، ومنهم إبن صديق أبو العز عبدالعزيز محمد بن احمد الحراني المؤدب المحدث الفقيه المتوفى سنة ٦٥٧هـ/١٢٥٩ م المؤدب بهذه المدينة أيضاً[٣١]، والجدير بالذكر ان أهالي المدينة كانت تهتم بتعليم الأولاد الصغار من قبل المدرسين، فالمؤرخ الذهبي يذكر لنا أن أحمد بن علم بن محمود الحراني المتوفى المولود سنة ٦٨٠هـ/١٢٨١م قد دخل في سلك القراءة وعلم الحديث وهو في السنة الرابعة من عمره[٣٢].

د- البيمارستانات :

من أبرز المؤسسات الثقافية بالمدينة، وكلمة البيمارستان لفظة فارسية تعني مكان أو دار المريض أي المستشفى بلغة العصر والتي عرفت أيضاً بإسم المارستان(٣٣)، ولم تكن تلك المستشفيات مجرد دور علاج بل كانت بمثابة معاهد لتعليم مهنة الطب، فكان الطبيب المتخصص يمر على الحالات في الصباح ومعه الطلاب الذين هم في أولى مراحلهم الطبية فيعلمهم، ويدّون ملاحظاته، ويصف العلاج وهم يراقبون ويتعلمون، ثم ينتقل الاستاذ الطبيب بعد ذلك الى قاعة كبيرة ويجلس حوله الطلاب فيقرأ عليهم الكتب الطبية، ويشرح ويوضح ويجيب عن أسئلتهم بل إنه يعقد لهم الامتحانات ومن ثم يعطيهم الإجازات أي الشهادات العلمية(٣٤)، وكانت الإختبارات تتم وفق طرق التجربة والمشاهدة وأثناء مرورهم على المرضى، بالإضافة الى الدراسات النظرية التي كانت تعقد داخل جدران هذه المؤسسة الطبية(٣٥)، حيث كانوا يتلقون علومهم على أساتذتهم في البيمارستان فيتعلمون بين يديه بعد أن يتفقدوا المرضى وينتهوا من علاجهم(٣٦). ولم تذكر المصادر التاريخية سوى بيمارستان واحد في مدينة حران خلال فترة البحث وهي بيمارستان حران الذي كان قد أنشأه السلطان مظفرالدين كوكبوري(٣٧)، الذي حكم حران وأربيل والمتوفى سنة ٦٣٠هـ/ ١٢٣٣م وقد أدى هذا البيمارستان دوره كمؤسسة ثقافية صحية ومارس الأطباء أنشطتهم المهنية والتعليمية بها(٣٨)، فكان بالأساس عبارة عن دار لهذا السلطان فوقفه وتم تجهيزه لكي يكون بيمارستاناً للمدينة، وقد اشاد به المؤرخ إبن شداد المتوفى سنة ٦٨٤هـ/١٢٨٥م بانها كانت في ايامه كمستشفى قائم ومستمر في عطائه بهذه المدينة(٣٩).

هـ- الخانقاهات :

لقد أدت الخانقاهات بقسط من الدور الثقافي لمدينة حران، حيث كانت مركزاً ينقطع فيه الصوفية للعبادة والتصوف والدروس الدينية(٤٠)، من التفسير والحديث ولهذا عدت إحدى أبرز المؤسسات الثقافية(٤١)، ولاسيما بما عرف عن الخانقاهات بوجود العديد من الكتب والمراجع اللازمة للوافدين إليها من الشيوخ والمدرسين والطلاب ولاسيما في مجالات العلوم الدينية(٤٢)، وكانت توجد بالمدينة خلال هذه الفترة خانقاه نورالدين محمود بن عمادالدين زنكي السالف الذكر الذي أنشأها ولكن

لايعلم متى أسسها ولكنها كانت قائمة خلال فترة البحث يؤدي دورها في الحركة الثقافية، وكذلك كانت توجد خانقاه آخر أنشأها الفقيه جمال الدين شاذبخت الذي عاش خلال هذه الفترة وأوقفها على الفقراء وكانت مفتوحة للجميع للعجم والعرب وغيرها(٤٣).

و- منازل العلماء :

تعد المجالس الثقافية في منازل العلماء من عوامل تطور الحركة العلمية في حران، حيث كانت تقوم بدورها في التعليم والمناقشة والفتوى والجدل والمناظرة، ويدرس في هذه المجالس كافة العلوم من حديث وفقه وتفسير ونحو وأدب وغير ذلك، وفي حران كان العلماء يعقدون مجالس للتدريس، أو إجتماع مجموعة من العلماء في مجلس في بيت أحدهم، ومن أمثلة ذلك نجد ان يحيى بن أبي منصور بن أبي الفتح جمال الدين الحراني المتوفى سنة ٦٧٨هـ/ ١٢٧٩ م أحد فقهاء المدينة كان يعقد مجلساً فيها مع علماء المدينة حول العلوم الدينية والمناظرات الثقافية(٤٤)، مما كان له أثراً في التطور الثقافي.

ثانياً - العلوم الشرعية (الدينية) :

أ- علم الفقه :

الفقه هو العلم بالأحكام الشرعية من أدلتها اليقينية(٤٥)، وقد عرفه إبن خلدون بقوله : ((معرفة أحكام الله تعالى في أفعال المكلفين بالوجوب والحذر والندب والكراهة والإباحة، وهي متلقاة من الكتاب والسنة))(٤٦)، وكان عالم الفقه يحظى بالتقدير والإجلال حتى برز في ميدان الفقه العديد من الفقهاء من أبرزهم عبدالسلام بن الخضر بن محمد الحراني، حيث تلقى الفقه على أيدي الكثير من الفقهاء بحران حتى برع وصنف التصانيف وذاع صيته في بغداد وانبهر اهاليها لذكائه وفضائله حتى أرسل في طلبه استاذدار الخلافة محي الدين إبن الجوزي والإقامة عندهم ببغداد لكنه رفض ذلك فتعلل بالأهل والوطن وتوفى بحران سنة ٦٥٢هـ/ ١٢٥٤م (٤٧)، وله مصنفات في مجال الفقه منها (الأحكام) و (شرح الهداية) و غيرها(٤٨).

كما اشتهر عبدالرحمن بن سلمان بن سعيد بن سلمان الفقيه الحراني المتوفى سنة ٦٧١هـ/ ١٢٧٢ م بالعلم الواسع في الفقه، وقد اخذ قسطاً من هذا العلم بحران

على يد اساتذتها ومن أبرزهم الفقيه حماد الحراني المتوفى سنة ٦٧٠هـ/١٢٧١م وفاق فيها(٤٩)، وكذلك اشتهر بالفقه شمس الدين محمد بن عبدالوهاب بن منصور الحراني الفقيه الحنبلي الأصولي المناظر والمدرس بحران المتوفى سنة ٦٧٥هـ/١٢٧٦م، فكان ((فقيهاً إماماً عالماً عارفاً بعلم الأصول والخلاف وحسن العبارة، طويل النفس في البحث، كثير التحقيق، غزير الدمعة، رقيق القلب، وافر الديانة)) (٥٠)، وسافر الى الديار المصرية مدة قصيرة يحضر الدروس.

ومن الحرانيين من أظهر بنشاطهم العلمي في ميدان الفقه قدرة هائلة أمثال أبو عبدالله محمد بن شمس الدين الحراني المتوفى سنة ٦٧٦هـ/١٢٧٧م الذي تعلم أصول علم الفقه على يد علماء حران(٥١)، والفقيه محمد بن إبراهيم بن عبدالواحد بن علي بن سرور قاضي القضاة المتوفى سنة ٦٧٦هـ/١٢٧٧م، الذي كان كثير البر والإيثار للفقهاء وسمع أصول الفقه من أبرز فقهاء حران(٥٢).

ومن الفقهاء الذين وفدوا على هذه المدينة وتعلموا الفقه من علمائها، احمد بن عبدالله بن الزبير الخابوري المتوفى سنة ٦٩٠هـ/ ١٢٩١ م خطيب مدينة حلب الذي اكمل علمه في الفقه على يد فقهاء حران(٥٣)، وكذلك أكمل الفقيه احمد بن إسحاق بن محمد بن المؤيد الهمداني المصري المتوفى سنة ٧٠١هـ/ ١٣٠٢م علومه في أصول الفقه على يد ابرز علماء الفقه بحران بعدما جاء الى المدينة قادماً من بغداد لغرض الإستزادة من هذا العلم(٥٤)، وهذا يعطينا إنطباع حول دور هذه المدينة على الحركة الثقافية من خلال إستقطاب العلماء من افادوا بها.

وقد اظهر الحرانيون بنشاطهم العلمي في ميدان الفقه قدرة وإمكانية من تحصيل المزيد من علوم الفقه ليس بمدينتهم فحسب بل وأيضاً من خلال ترحالهم الى مدن واقاليم أخرى للإستزادة والأخذ من أشهر علمائها، ونجد من بينهم جمال الدين يحيى بن أبي المنصور الحراني المعروف بإبن الصيرفي المتوفى سنة ٦٧٨هـ/١٢٧٩م الذي رحل الى مصر واكمل الفقه على يد أبرز الفقهاء حتى صار إماماً ومفتياً في الفقه ومتبحراً بها ودرس وإنتفع به الطلبة(٥٥)، وكذلك احمد بن عبدالرحمن بن عبدالأحد التقي الحراني العطار المتوفى سنة ٦٧٤هـ/١٢٧٥م، فقد خرج من حران الى حلب واملى الفقه بها وبعده رحل الى دمشق وبغداد حتى كوّن لنفسه شهرة واسعة من خلال إستمراريته في إلقاء الدروس في علم الفقه(٥٦)، أما

عبدالله كتيلة بن أبي بكر الحربي الحنبلي الحراني المتوفى سنة ٦٨١هـ/ ١٢٨٢م، فبعدما تعلم الفقه على يد علماء حران وصنف كتاباً في هذا المجال سماه (العدة للشدة) سافر الى دمشق وإلتقى بمشاهير علماء الفقه هناك(٥٧)، ومنهم أيضاً نجم الدين أحمد حمدان الحراني الفقيه المشهور بحران وتلقى الفقه بها على يد فقهائها حتى برع فيها وصنف كتباً في هذا المجال منها (الوافي) و (مقدمة في أصول الدين) و (الرعاية الصغرى والرعاية الكبرى في الفقه) و (صفية المفتي والمستفي)، وقد رحل الى القاهرة وبقى بها الى حين وفاته سنة ٦٩٥هـ/ ١٢٩٦م(٥٨)، ومنهم أيضاً عبدالرحمن بن يوسف بن محمد الشريف الخطيب ابو البقاء الحراني المتوفى سنة ٧٠٢هـ/ ١٣٠٣م، صاحب فضائل وفنون فبعدما ذاع صيته في مجال الفقه رحل الى القدس وأسند اليه الخطابة بالمسجد الأقصى(٥٩).

الجدير بالملاحظة ان المذهب الشائع كان المذهب الحنبلي الغالب على المذاهب الأخرى وان أكثرية فقهائها كانوا حنابلة، ولعل ذلك يرجع الى عدة أسباب منها :

أولاً : ان المذهب الحنبلي بطبيعته مذهب بعيد عن التعقيد وأميل الى البساطة في الأمور الدينية وعدم التعمق الى باطن الأمور، مما ينسجم مع طبيعة أهل حران في أمور حياتهم الإجتماعية.

ثانياً : ان الفقهاء الذين زاروا المدينة واختلطوا مع أهاليها سواء عن طريق تدريس الفقه أو بغرض سماع المزيد من الأحاديث النبوية نجد ان غالبيتهم كانوا من اتباع المذهب الحنبلي.

ثالثاً : ان الاساتذة الفقهاء الذين تولوا مهمة التدريس في حران كانوا غالبيتهم على المذهب الحنبلي، لذا كان من الطبيعي أن يعلموا طلابهم هذا المذهب.

ولعل من ابرز هؤلاء الفقهاء الحنابلة الذين ذاع صيته في المدينة وتعلم الطلاب منه علم الفقه وعلى المذهب الحنبلي مجدالدين ابو البركات عبدالسلام بن عبدالله أبي القسم بن علي بن تيمية الحراني الفقيه المحدث الحنبلي الذي إرتحل في عنفوان شبابه الى بغداد مع إبن عمه سيف الدين عبدالغني وبقيا هنالك مدة طويلة يتعلمان علم الفقه ثم رجع الى حران وأخذ علم الفقه بها مدة من علمائها ثم ما لبث ان قرر مرة اخرى الذهاب لبغداد، ثم عاد الى حران بعد أن شعر بأنه أملى علم الفقه وهناك ((صنف ودرس وكان من اعيان العلماء وأكابر الفضلاء... كان معدوم النظير في

زمانه رأساً في الفقه وأصوله، بارعاً في الحديث ومعانيه وله اليد الطولى في معرفة القراءات والتفسير صنف التصانيف واشتهر اسمه بعد صيته وكان فرد زمانه في معرفة المذهب مفرط الذكاء))[٦٠]، واخذ يدرس طلابه ليس فقط علم الفقه بل وعلوم الحديث أيضاً وحتى وفاته سنة ٦٥٢هـ/١٢٥٤م، وكان له العديد من الطلاب ومن أبرزهم محمد بن عبدالوهاب بن منصور شمس الدين الحراني المتوفى سنة ٦٧٥هـ/ ١٢٧٦م حيث تعلم من استاذه مجدالدين إبن تيمية وناظره مرات[٦١]، ومن طلابه عبدالله كتيلة بن ابي بكر الحربي الحراني المتوفى سنة ٦٨١هـ/١٢٨٢م، الذي تعلم هو الآخر الفقه بحران من استاذه مجدالدين[٦٢]، وعبدالغني بن يحيى بن محمد بن أبي بكر الحراني الحنبلي المتوفى سنة ٧٠٩هـ/ ١٣٠٩م، تعلم من مجدالدين الفقه وبرع فيها حتى أجاز له[٦٣].

كانت لعائلة إبن تيمية دوره في الحركة الثقافية ليس لحران فحسب وإنما لبلاد الشام ايضاً نظراً لمنزلتهم العالية وتمكنهم من العلوم الدينية ودورهم الريادي فيها، فبالإضافة الى مجدالدين بن تيمية السابق الذكر نجد أسماء اخرى منهم إبنه شهاب الدين أبوحامد عبدالحليم بن مجدالدين عبدالسلام الفقيه الحراني ابن تيمية المتوفى سنة ٦٨٢هـ/ ١٢٨٣م الذي تفقه بحران على والده مجدالدين، ثم إرتحل الى بلاد الشام واملى العلوم الدينية هناك ثم مالبث ان رجع لبلده حتى صار يعرف بشيخ حران وتسنم أمور القضاء والخطبة بالمدينة[٦٤]، وكذلك نجد إسم عبداللطيف بن عبدالعزيز بن مجدالدين عبدالسلام الحراني إبن تيمية المتوفى سنة ٦٩٩هـ/١٣٠٠م الفقيه المحدث[٦٥]، الموصوف بالعدل والخير وخطب بمدينته فترة من الزمن[٦٦]، أما الفقيه علاء الدين علي بن مجدالدين إبن تيمية المتوفى سنة ٧٠١هـ/ ١٣٠٢م فقد كان من علماء الفقه بحران ثم إنتقل الى مصر للإستزادة[٦٧].

ومن فقهاء حران عبدالمنعم بن عبداللطيف بن عبدالمنعم بن علي الحراني المتوفى سنة ٦٩١هـ/١٢٩٢م وقد درس بحران على يد علمائها[٦٨]، اما أبو الغنائم بن محاسن بن أحمد بن مكارم الحراني المتوفى سنة ٦٩٥هـ/١٢٩٦م فقد تلقى هو الآخر الفقه بالمدينة حتى برز فيها[٦٩]. وكان الفقيه عبدالغني بن منصور بن إبراهيم الحراني المتوفى سنة ٧٠٥هـ/١٣٠٦ م قد أظهر إهتمامه بالفقه، فقد أورد المؤرخ الصفدي بانه كان فقيهاً مناظراً مشاركاً في العلوم[٧٠]، والفقيه شمس الدين إبراهيم

بن أبي بكر بن عبدالعزيز الجزري الكتبي المتوفى سنة ٧٠٠هـ/١٣٠١م حيث تلقى علم الفقه على يد علماء حران[٧١]، وبذلك يتبين لنا عن مدى إزدهار علم الفقه بهذه المدينة ومدى مساهمة الفقهاء على تطور الحركة الثقافية بها.

ب- علم الحديث :

وجد لعلم الحديث حركة نشطة في مدينة حران، وهو المصدر الثاني من مصادر التشريع الإسلامي فوضعوا له قوانين الرواية، وهو علم بقوانين يعرف بها احوال السند والمتن من صحة وحسن وضعيف وعلو ونزول ورفع ووقف وقطع ومعرفة ومعرفة حال الراوي والمروى من حيث القبول والرد[٧٢]، ولاشك ان لهذا العلم أهمية كبيرة في حياة المسلمين ولاسيما ان الكثير من الأحكام واركان الدين يوجد بتفصيلاتها في علم الحديث[٧٣]، ومن خلال دراستنا لهذه الفترة نجد ان العلوم الدينية قد إحتلت الصدارة في نشاطهم الثقافي، وكان علم الحديث ومع الفقه في مقدمة العلوم الدينية التي نال إهتمام الحرانيون واقبلوا على دراسة الحديث وجمعه وترتيبه، وكان علماء الحديث من أكثر الناس رحلة في طلب العلم، وكانوا كثيرا ما يلقون المشقات في سبيل البحث عن طائفة من الأحاديث، وهناك مجموعة من علماء الحديث بالمدينة خلال فترة البحث، منهم المحدث إسماعيل بن أبي البركات هبة الله بن سعيد بن باطيش الموصلي المتوفى سنة ٦٥٥هـ/١٢٥٧م، حيث ذكر المؤرخ الذهبي بأنه سمع الحديث بحران ودرس وأفتى وصنف وله كتاب (طبقات أصحاب الشافعي) و (مشتبه النسبة) [٧٤]، ومنهم ابو العز بن صديق عبدالعزيز بن محمد بن أحمد الحراني المتوفى سنة ٦٥٦هـ/١٢٥٨م فكان عالماً مشهوراً من علماء الحديث[٧٥].

وأشارت المصادر الى إهتمام المحدثين بحران بالتعمق في الدراسات المتعلقة بعلوم الحديث ومن هؤلاء عبدالعظيم بن عبدالقوي بن عبدالله سلامة الشامي المتوفى سنة ٦٥٦هـ/١٢٥٨م وتطرق بشكل عميق نحو علم الجرح والتعديل [٧٦]، وقال عنه إبن قاضي شهبة : ((كان عديم النظير في علم الحديث على إختلاف فنونه عالماً بصحيحه وسقيمه ومعلومه وطرق أسانيده متبحراً في معرفة أحكامه ومعانيه ومشكله قيماً بمعرفة غريبه وإعرابه وإختلاف ألفاظه)) [٧٧]، وله كتب في هذا المجال منها (الترغيب والترهيب) [٧٨]، وكذلك نجد إسم عيسى بن طاهر بن نصرالله بن

جهل بن أبي محمد الحلبي المتوفى سنة ٦٥٨هـ/١٢٦٠م المحدث الذي كان له المنزلة العالية بحران(٧٩).

ولغرض التحقيق في الحديث من حيث نقد السند ونقد الحديث والتأكد من صحيحها وملاقاة الشيوخ والثبت من الاسانيد كان اصحاب الحديث بحران أنشط الطلاب على الرحيل في طلب العلم وأصبرهم على عنائه، ومنهم الجمال عبدالرحمن بن سلمان بن سعد بن سلمان الحراني المتوفى سنة ٦٧١هـ/١٣٠٢م فبعدما سمع علوم الحديث بالمدينة توجه نحو دمشق وأملى الحديث هناك(٨٠)، واما عبداللطيف بن عبدالمنعم بن علي بن نصر بن منصور بن هبة الله الحراني المتوفى سنة ٦٧٢هـ/١٣٠٣م المعروف بـ (الشيخ المسند) (٨١)، التاجر الذي إستفاد من رحلاته التجارية حتى إنقطع الى رواية الأحاديث في كل من بغداد ودمشق ومصر واصفهان وصنف كتباً في الحديث وهي (المصافحات) و (الأبدال والعوال) و (الموافقات)(٨٢)، وذاع شهرته حتى درس عليه الطلاب بحران وبلاد الشام(٨٣). فيما رحل الى بغداد المحدث الفقيه ابن الصيقل عبدالعزيز بن عبدالمنعم بن علي بن نصر الحراني المتوفى سنة ٦٨٦هـ/١٢٨٧م بعدما أملى الحديث على يد محدثي حران ولغرض إستكمال الحديث رحل الى بغداد(٨٤). ونفس الحالة عند دراستنا لسيرة حياة إبن الفراء محمد بن احمد بن أبي بكر بن محمد الحراني المتوفى سنة ٧٠٥هـ/١٣٠٦م حيث توجه الى بغداد ودرس الحديث والفقه على علمائها(٨٥)، واما محمد بن احمد بن أبي بكر الحراني فقد شد الرحال الى بلاد الشام وتلقى دروس علم الحديث هناك ثم توجه الى المدينة ومات فيها سنة ٧٠٥هـ/١٣٠٦م(٨٦)، وممن رحلوا في طلب الحديث أيضاً عبدالغني بن يحيى بن محمد بن عبدالله بن نصر الحراني المعروف بشرف الدين الحنبلي الذي كان ينتمي الى عائلة دينية في حران حيث كان جده قاضياً بها وتلقى علومه بحران ثم قدم الديار المصرية لغرض علوم الحديث ثم ما لبث أن تولى منصب القضاء بمصر ووصف بحسن السير والخلق والمكارم ولم يزل على القضاء بها حتى وافته المنية سنة ٧٠٩هـ/١٣٠٩م(٨٧).

وأوردت المصادر التاريخية مجموعة من علماء الحديث خلال حقبة البحث ممن وفدوا الى مدينة حران، بما سمعوا حول مدى إزدهار علم الحديث ودوره في إجتذاب طالبي الحديث والعلماء لأخذ قسط منها، ونجد من بينهم من جاء من مصر ومنهم

من جاء من بلاد الشام وغيرها، فهذا هو زين الدين احمد بن عبدالدايم بن نعمة بن احمد بن إبراهيم المتوفى سنة ٦٦٨هـ/١٢٦٩م والذي سافر في طلب الحديث من دمشق الى حران ودرس بها وحدث[٨٨]، ومنهم عبدالرحمن بن سالم بن يحيى بن خميس بن يحيى الأنباري البغدادي المتوفى سنة ٦٦١هـ/١٢٦٣م ووصف بأنه من أهل الحديث والفقه وقد درس الحديث بحران[٨٩]، ومن محدثي مصر من ورد الى حران للإستزادة فيها نجد منصور بن سليم بن منصور بن فتوح وجيه الدين الإسكندراني المتوفى سنة ٦٧٣هـ/١٢٧٤م فبعدما املى الحديث بحران وغيرها من المدن وصنف كتاباً في الحديث بإسم (اربعين حديثاً في أربعين بلداً) [٩٠]، وممن افادوا بحران محمد بن أحمد بن علي بن محمد المصري المتوفى سنة ٦٨٦هـ/١٢٨٧م، فلم يكتفي بالدروس التي تلقاه بمكة وبغداد فقد وفد على حران واخذ الدروس فيها وصنف التصانيف في علم الحديث[٩١]، وكان تقي الدين إبراهيم بن علي بن أحمد بن فضل الواسطي الحنبلي المتوفى سنة ٦٩٢هـ/١٢٩٣م قد وصل الى حران من واسط طالباً الحديث وبرع بها حتى تفرد بعلو الإسناد وكثرة الروايات[٩٢]، وهذا أحمد بن محمد بن عبدالله بن الطاهري الحلبي المتوفى سنة ٦٩٦هـ/١٢٩٧م كان يتردد على علماء الحديث فبعدما درس الحديث في كل من حلب ودمشق وحماة سافر الى حران وتلقى الحديث بها ووصفه المؤرخ الذهبي بأنه كان محبباً الى الناس، ذا سكينة ووقار وقبول تام وحرمة وافرة[٩٣]، فيما جاء من القدس الى حران احمد بن سليمان بن احمد بن إسماعيل الأنصاري المقدسي الحراني المتوفى سنة ٦٩٩هـ/١٣٠٠م وحدث بها ولاسيما بصحيح البخاري ولهذا أشتهر بالبخاري[٩٤]، وممن جاءوا من مصر وأفادوا بحران أحمد بن إسحاق بن محمد بن المؤيد المصري المتوفى سنة ٧٠١هـ/١٣٠٢م[٩٥]، وكذلك عبدالمؤمن بن خلف بن شرف الدمياطي الشافعي المتوفى سنة ٧٠٥هـ/١٣٠٦م وسمع من محدثي حران وصنف عدة كتب في هذا المجال منها (الأربعون المتباينة الإسناد في حديث اهل بغداد) وغيرها[٩٦].

وهنالك إشارات حول مشاركة فعالة للنساء في العلوم الدينية وبرزت منهن عالمات في مجال الحديث ومنهن حبيبة بن أحمد بن نصر الحرانية المتوفاة سنة ٦٥٨هـ/ ١٢٦٠م[٩٧]، والمحدثة زينب بنت مكي بن علي بن الكامل الشيخة المعمرة العابدة المتوفاة سنة ٦٨٩ هـ/١٢٩٠م حيث سمعت من مجموعة من علماء

الحديث[98]، وكذلك المحدثة زينب بنت إسماعيل بن المحب محمد بن عمر الحراني المتوفاة سنة ٦٩٩هـ/١٣٠٠م فقد اخذت قسطاً من هذا العلم بحران[99]، وهذا مؤشر على دور النساء في الحركة الثقافية بهذه المدينة.

وكان لعلماء الحديث بحران فضل كبير في تنشيط الحركة الثقافية ومن أجلاء هؤلاء المحدثين فخرالدين عبدالقهار بن أبي محمد بن أبي القسم بن تيمية الحراني المتوفى سنة ٦٧١هـ/١٢٧٢م الخطيب بحران[100]، الذي كان ينتمي الى عائلة ثقافية مرموقة بحران[101]، فقد تولى تدريس الحديث بالمدينة وتخرج على يديه مجموعة من الطلاب منهم عبدالرحمن بن سلمان بن سعيد بن سلمان الفقيه جمال الدين البغدادي المتوفى سنة ٦٧٠هـ/١٢٧١م الذي سمع منه علم الحديث[102]، وشهاب الدين أحمد بن عبدالله بن الزبير المتوفى سنة ٦٩٠هـ/١٢٩١م[103]، ومن طلابه احمد بن إسحاق بن محمد بن المؤيد بن علي بن إسماعيل الهمداني المصري المحدث الفقيه المتوفى سنة ٧٠١هـ/١٣٠٢م[104]، وبذلك يتبين لنا المنزلة العلمية التي حظي بها هذا المحدث وما كان يتمتع به من علم واسع ومعرفة كبيرة بالحديث.

ويجب أن لاننسى دور الفقيه المحدث مجدالدين ابو البركات إبن تيمية السالف الذكر وبانه كان يتمتع بمكانة علمية مرموقة في حران وكان يعلم طلابه علم الحديث ومن أبرز طلابه محمد بن درباس بن باساك بن درباس الجاكي الكوردي المتوفى سنة ٦٩٩هـ/ ١٣٠٠م[105]، ومن طلابه محمد بن عمر بن محمود بن أبي بكر بن عمار بن سالم الحراني المتوفى سنة ٧١٨ هـ/١٣١٨م[106].

ومن مشاهير مدرسي الحديث بحران محمد بن جمال الدين يحيى بن أبي منصور بن الصيرفي الحراني المتوفى سنة ٦٨٥هـ/١٢٨٦م[107]، ومن ابرز طلابه يوسف بن المظفر بن احمد بن أبي بكر عبدالله بن نصر الحراني المتوفى سنة ٧٢٨هـ/١٣٢٨م [108]. والمدرس المحدث أبي الثناء حماد بن هبة الله الحراني المتوفى سنة ٦٨١هـ/ ١٢٨٢م[109]. والمدرس المحدث عمار بن منيع الحراني الذي عاش خلال فترة البحث ومن ضمن طلابه داود بن محمد بن أبي القاسم بن أحمد الهكاري المتوفى سنة ٧٠٠هـ/ ١٣٠١م، فكان يحب سماع الحديث كثيراً[110]. وكذلك المدرس المحدث أحمد بن صديق الحراني المتوفى سنة ٦٨٣هـ/١٢٨٤م ومن طلابه

منصور بن سليم بن منصور بن فتوح الهمداني المصري المتوفى سنة ٦٧٣هـ/١٢٧٤م السالف الذكر [١١١].

ومن علماء العصر في مجال علم الحديث بالمدينة معالي بن يعيش بن معالي بن كاسو الحراني المتوفى سنة ٦٥٩هـ/١٢٦١م وكان له مجموعة من الطلاب [١١٢]، والمحدث شمس الدين محمد بن عبدالمنعم بن عمار الحراني المتوفى سنة ٦٧١هـ/١٢٧٢م[١١٣]، والمحدث شمس الدين بن هامل الحراني المتوفى سنة ٦٧١هـ/١٢٧٢م[١١٤]، وعبدالملك بن عبدالرحمن بن عبدالواحد الحراني العطار المتوفى سنة ٧٠٠هـ/١٣٠١م الذي كان له روايات كثيرة عن الاحاديث وسمع من علماء الحديث بحران [١١٥]، وعلي بن عبدالغني بن الشيخ فخرالدين خطيب حران المتوفى سنة ٧٠١هـ/١٣٠٢م[١١٦]، وأبو بكر بن يوسف بن خضر الحراني المتوفى سنة ٧٠٢هـ/١٣٠٣م فكان محدثاً خيراً صالحاً بشوشاً سليم الصدر [١١٧].

وموجز القول في النشاط الثقافي لحران في هذا الميدان من العلوم الشرعية ان الحرانيين استطاعوا أن يبرهنوا على قدراتهم الواسعة في تناول هذا العلم بالدراسة والبحث الجادين وقدموا في ذلك روائع من إنتاجهم العلمي.

ج- علم التفسير:

التفسير يعرف به نزول الآيات وشؤونها وأقاصيصها والاسباب النازلة فيها ثم ترتيب مكيها ومدنيها وناسخها ومنسوخها ومجملها ومفسرها وحلالها وحرامها وأمرها ونهيها [١١٨]، لأن التفسير معناه الكشف والبيان وإعتماد ذلك على الكتاب والسنة وما أثر من الصحابة [١١٩]، ويعد التفسير من أجل العلوم الدينية وأرفع مكانة لتعلقه بالقرآن [١٢٠].

نال علم التفسير عناية القليل من علماء حران نظراً لدور أسرة إبن تيمية بما لهم من تأثير على أهل حران لأنهم كانوا كثيري العناية بعلم الحديث ولهذا فان الكثير من أهل هذه المدينة إهتموا بعلمي الفقه والحديث، وكان للفقيه مجدالدين بن عبدالسلام بن عبدالله بن أبي القاسم بن عبدالله الحراني دراسات مهمة في ميدان التفسير وصنف في ذلك تصانيف أهمها (أطراف أحاديث التفسير) وقد إستمر في عطائه العلمي حتى وفاته بحران سنة ٦٥٢هـ/١٢٥٤م [١٢١]، ومن أبرز طلابه في التفسير أحمد بن حمدان بن شبيب بن حمدان بن شبيب الحراني المتوفى سنة ٦٩٥هـ/١٢٩٦م [١٢٢].

وللعلامة أبو المحاسن عبدالعليم بن عبدالسلام بن تيمية الحراني المتوفى سنة ٦٨٢هـ/١٢٨٣م مشاركة في ميدان التفسير حيث درس التفسير ببلده حران [١٢٣]، ومن المفسرين البارزين عبدالأحد بن أبي القاسم بن عبدالغني بن الخطيب المفسر الذي رحل الى عدة مدن لأجل التفسير، فقد ترك حران وجال بدمشق ومصر حتى وفاته سنة ٧١٢هـ/١٣١٢م [١٢٤].

وبهذا يتحلى لنا المشاركة الطيبة القليلة التي قام بها الحرانيون في هذا المجال، فنشطوا في ميدان البحث حول القرآن.

د- علم القراءات :

يعد علم القراءات إحدى العلوم القرآنية التي إهتم بها المسلمون بحران، وهو يعنى بمذاهب الأئمة في قراءة القرآن وطرق الأداء من تفخيم وإدغام وإظهار وإشباع ومد وقصر وتشديد وتخفيف [١٢٥]، وله أصوله وقواعده[١٢٦]، وله علماؤه من المتخصصين الذين وضعوا قواعد وشروطاً للقراءة الصحيحة والفوا في ذلك المؤلفات فكان الكثير من طلاب العلم يقبلون على دراسته ومعرفة قواعده حتى إحتلت مكانة بارزة بين العلوم الشرعية.

وهنالك إشارات كثيرة حول إشتغال الحرانيين بالقراءات وإهتمامهم بها حتى برز الذين اثروا هذا الميدان بجهودهم الموفقة، ولكن تلك الإشارات في المصادر يخلو بعضها من تفصيلات عن نشاط ذلك العالم ومؤلفاته، ورحلاته وشيوخه وتلاميذه، ومنهم خلال فترة البحث الفقيه المقريء مجدالدين عبدالسلام بن عبدالله إبن تيمية الحراني السالف الذكر حيث كان له كتاب تتعلق بعلم القراءات وسماه (أرجوزة في القراءات) [١٢٧] و كتاب (علم القراءات) [١٢٨]، ومنهم المقريء ناصح الدين أبو بكر بن يوسف الحراني المتوفى سنة ٦٥٣هـ/١٢٥٥م [١٢٩]، إن إرتباط علم القراءات لايمكن ان ينفك بحال من الأحوال من علم اللغة والنحو، فالقرآن نزل بلغة العرب وقراءته المختلفة كانت نتيجة لتشعب معاني وألفاظ تلك اللغة، وإختلاف النطق بها بين العرب أنفسهم ولذلك نلاحظ من خلال سياق البحث عن علماء القراءات بهذه المدينة ان غالبية المهتمين بها كانوا متضلعين في اللغة العربية والنحو، ومن أبرز هؤلاء عبدالعظيم بن عبدالقوي بن عبدالله بن سلامة زكي الدين المنذري المتوفى سنة ٦٥٦هـ/١٢٥٨م[١٣٠]، وكذلك جعفر بن القاسم بن جعفر علي بن حبيش رضي

الدين الربعي الحراني المقرىء المتوفى سنة ٦٩١هـ/١٢٩٢م والمتضلع بالنحو واللغة[١٣١].

ومن علماء حران الذين ورد ذكرهم في المصادر بما لهم إهتمامات كبيرة بالقراءات أحمد بن سليمان بن أحمد بن إسماعيل بن عطاف أبو العباس الحراني المقرىء المتوفى سنة ٦٩٧هـ/١٢٩٨م[١٣٢]، وأبو حامد بن محمد بن مسعود بن الحسن بن سعدالدين بن سرايا الحراني المقرىء المتوفى سنة ٦٩٩هـ/١٣٠٠م[١٣٣]، وأحمد بن إسحاق بن محمد بن المؤيد بن علي شهاب الدين ابو المعالي الهمداني المقرىء المتوفى سنة ٧٠١هـ/١٣٠٢م [١٣٤]، وكذلك نجد أبو عبدالله محمد بن أحمد بن محمد الحراني القزاز المتوفى سنة ٧٠٥هـ/١٣٠٦م المعروف بـ(الشيخ المقرىء)[١٣٥].

وبهذا يتبين انه كان لاهل حران مشاركة جيدة في إزدهار الدراسات المتعلقة بالقراءات ونال عناية متتبعيها فاقبلوا عليها.

هـ- التصوف :

يعد علماً من العلوم الشرعية [١٣٦]، والتصوف هو التعلق بعلوم الحقيقة وعمل ماهو خير الى الابد والنصح الخالص لجميع الأمة والإخلاص في مراعاة الحقيقة وإتباع القرآن والسنة والوفاء في العمل بالحقيقة [١٣٧]، وفي حران نجد ان تيار التصوف قد إنتشر فيها حالها كحال سائر المدن الإسلامية.

واشارت المصادر الى عدد من المتصوفة ممن كان لهم دور على الحركة الثقافية في حران، منهم الحسن بن محمد بن محمد بن عمروك النيسابوري المتوفى سنة ٦٥٦هـ/ ١٢٥٨م الصوفي المعروف الذي دخل الدراسة الدينية في حران حتى صنف الكتب [١٣٨]، ومن المتصوفين يحيى بن أبي منصور جمال الدين الحراني الحنبلي المتوفى سنة ٦٧٨هـ/١٢٧٩م [١٣٩]، أما محمد بن محمد بن حسين بن عبدك الكنجي الصوفي المتوفى سنة ٦٨٢هـ/١٢٨٣م فكان من المتصوفين المعروفين بالمدينة[١٤٠]، ومن المتصوفين إبن القسطلاني محمد بن احمد بن علي المصري المتوفى سنة ٦٨٩هـ/ ١٢٩٠م[١٤١]، ويظهر من خلال علم التصوف ان لأهل حران كان لهم إهتمام بالتصوف ولكن عكفوا عليه بشكل اقل من العلوم الدينية الأخرى.

ثالثاً – علوم اللغة وآدابها :

أ– علم النحو :

الذي عرفه إبن خلدون بقوله : ((النحو به تتبين أصول المقاصد بالدلالة فيعرف الفاعل عن المفعول والمبتدأ من الخبر، ولولاه لجهل أصل الإفادة... إذ في جهله الإخلال بالتفاهم جملةً))[١٤٢]، وكان القرآن المنزل باللغة العربية المؤثر على الإهتمام بعلم النحو [١٤٣]، لفهمه وإدراكه لذا أمتد نشاط حران الثقافي نحو حقل الدراسات النحوية واللغوية كذلك، فقد إنصرف البعض من علمائها الى البحث والنظر فيها وذلك لإرتباطها الشديد بعلوم القرآن والدين بوجه عام.

وظهر خلال فترة البحث عدد من علماء النحو واللغة وسوف نكتفي بالإشارة الى أبرزهم، منهم الحافظ زكي الدين أبو محمد عبدالعظيم بن عبدالقوي المتوفى سنة ٦٥٦هـ/١٢٥٨م الذي قيل بأنه كان بارعاً بالنحو مع الحديث[١٤٤]، ومنهم شمس الدين ابو عبدالله محمد بن عبدالوهاب بن منصور الحراني المتوفى سنة ٦٧٥هـ/١٢٧٦م فكان كثير الإهتمام بالنحو[١٤٥]، ومن اشهر علماء النحو واللغة بحران يحيى بن أبي منصور بن أبي الفتح بن رافع بن علي بن إبراهيم الحراني المتوفى سنة ٦٧٨هـ/١٢٧٩م، قال عنه المؤرخ إبن رجب: ((أشغل وافتى وناظر ودرس وجالس بحران واشغل الناس وافاد وإنتفع به، ضخم العلم والعمل له تصانيف منها (نوادر الذهب) في قواعد العربية))[١٤٦].

وممن ذكرهم المصادر من العلماء من افادوا بحران بعلم النحو أحمد بن عبدالرحمن بن أحمد النحوي العدل شرف الدين الإسكندراني المتوفى سنة ٦٧٩هـ/١٢٨٠م[١٤٧]، وعبدالرحمن بن سليمان بن عبدالعزيز الحراني المتوفى سنة ٧٠٠هـ/١٣٠١م الذي مهر بالنحو واللغة حتى تمكن منها[١٤٨]، ومن المجتهدين في دراستها عبدالمؤمن بن خلف أبو أحمد الدمياطي المتوفى سنة ٧٠٥هـ/١٣٠٦م[١٤٩]، وفي هذه الإشارات يتبين لنا دور هذه المدينة في علم النحو مما أسهمت في رفع شأن الجانب الثقافي.

ب– الشعر :

يعد الشعر من أبرز الفنون الأدبية وهي المرآة التي عكست الوضع الفكري ومدى التطور الثقافي خلال فترة البحث في مدينة حران، ويلاحظ الدارس للشعر الحراني ان للحرانيين من خلال أشعارهم أخيلة ذهنية.

ويعتبر الفقيه محمد بن عبدالوهاب بن منصور الحراني المتوفى سنة ٦٧٥هـ/١٢٧٦م من أبرز شعراء المدينة، ومدحه المؤرخ الكتبي وقال : ((كان من أذكياء الناس))(١٥٠)، وكان ماهراً في الشعر ونذكر منها :

طارَ قلبي يومَ ساروا فرقاً وسواءٌ فاض دمعي أورَقا
حار في سُقمي من بعدهم كلٌ من في الحي داوى او رَقى
بعدهم لا ظلَّ وادى المنحنى وكذا بانُ الحمى لا أورَقا (١٥١)

ومن شعره قوله في الألغاز :

منقبةٌ مهما خلتْ مع محبها يزودها لثمّا وينظرها شزرا
وتصحيفها في كفٍّ من شئت فلتقل إذا شئت في اليمنى وإن شئت في اليسرى(١٥٢)

ومن شعراء حران محمد بن يحيى بن أبي منصور بن أبي الفتح الرئيس الحراني المتوفى سنة ٦٨٥هـ/١٢٨٦م فكان متمكناً وحافظاً للأشعار وحلو المجالسة(١٥٣)، ومنهم الأديب الشاعر تقي الدين شبيب بن احمد بن شبيب الحراني المتوفى سنة ٦٩٥هـ/١٢٩٦م فقد كان أديباً فاضلاً وشاعراً مجيداً ومن شعره قوله في وشم كان له ثم ذهب :

أُسايلها وسايل مُقلتَيها غداة البَينْ منطلق بعقلي
فديتُك أين نقط الخال ؟ قالت وقد صيغت مدامعها بكحلي
كتبت بصفحة الوجنات سطراً ودون المِسك ينقطه بشكلي
فكان الدمع مني أشعريًا محا ماكان من نقْطٍ وشكلي(١٥٤)

ومن ابيات شعره :

الجو كالروضة الحسناء نادمنا بجوها الإحسان الزهرُ والزّهرُ
وليس ثالثتنا إلا معتقه والرابع المطربان العود والوتر
عيش تصرم لو يفدى فداه لنا من النوى الأكرمان السمع والبصر(١٥٥)

ومن الشعراء الحرانيين عبدالقاهر بن عبدالواحد بن محمد الخطيب البليغ الحراني المتوفى سنة ٧٠٠هـ/١٣٠١م ووصف بأن له الشعر الرائق، ومنها :

الى المقــام الأول ومعهد الأنـس الحـــلي والمربع السامي العلي سقيا له من مربــع
رحلت عن ذلك الفضالا باختياري والرضا فيا زماناً قد مضى إن عاد مامضي فارجع
وأركع إذا الليل دجى ركوع خـوف ورجاء وعد في سفن الناجا الى الفضــاء الأوســع
عليــك بالتجــهد وقــم طويــلاً وأســجد وبت نديم الفرقد واشــرب كؤوس الأدمع[١٥٦]

وهكذا يتبين لنا الدور البارز للحرانيين في قول الشعر [١٥٧]، ومساهمتهم في عـلاج موضوعات مختلفة للشعر من الزهد والمدح والوصف ونحوها.

ج- النثر الفني :

١- الكتابة والإنشاء:

لقد نال ميدان النثر الفني نصيبه مـن الإهتمـام بحـران، ومـن ضـمنها الكتابـة والإنشاء حيث كان الكتاب من أهل الفصـاحة والبلاغـة والثقافـة الواسـعة ويختـارون الألفاظ العذبة والمعاني المنتخبة والديباج والسبك الجيد[١٥٨]، ولهذا الفـن أثـره علـى المستوى الثقافي ومن أبرز هؤلاء الأدباء الكتاب إبراهيم بن يحيى بـن غنـام الـنميري الحراني المتوفى سنة ٦٧٤هـ/١٢٧٥م فقد وصفه المؤرخ الذهبي بأنـه كـان رأسـاً في الكتابة والتعبير ناظماً جيداً للكتب وله كتاب في إنشاء التعبير سماه (درة الأحكـام) [١٥٩]، ومن كُتاب حران ومشاهيرها جعفر بن القاسـم بـن جعفـر بـن علـي بـن حبـيش الربعي الحراني السالف الذكر العالم بالنحو والقراءات، فقـد كـان كاتبـاً معالجـاً [١٦٠]، ومـن مشـاهير الكتـاب أيضـاً عـلاء الـدين علـي بـن معـالي الحرانـي المتـوفى سـنة ٧٠٥هــ/١٣٠٦م فلتمكنــه في الكتابــة والإنشــاء عـرف بالصـدر الفاضـل وإنتفـع بـه جماعة[١٦١]، وبذلك يتضح لنا المساهمة الفعلية لهؤلاء على الحركة الثقافية بالمدينة.

٢- المقامات :

تعد المقامات من الفنون الادبية الرفيعـة الـتي إهـتم بهـا الأدبـاء في حـران وهـي تعني بمثابة حكايات قصيرة يؤديها اديب في صـفحتين او أكثـر وتمتـاز بالأناقـة مـن الناحيتين اللغوية واللفظية[١٦٢]، من أبـرز مـن اهتمـوا بهـذا الفـــن محمـد بـن باخـل شمس الدين الهكاري المتوفى سنة ٦٨٣هـ/١٢٨٤م الاديب الـذي أقـام بحـران[١٦٣] و برع في المقامات من خلال مطالعته وإهتماماته بـ (مقامات الحريري) [١٦٤]، وهذا يدل على ان مقامات الحريري كانت لها رواجاً في هذه المدينة.

وممن إهتم بالمقامات محمد بن يحيى بن ابي منصور بن أبي الفتح الحراني المتوفى سنة ٦٨٥هـ/١٢٨٦م [١٦٥]، وكذلك كان لعالم القراءات أحمد بن عبدالله بن الزبير الخابوري المقرىء المتوفى سنة ٦٩٠هـ/١٢٩١م السالف الذكر إهتمامات كبيرة بالمقامات [١٦٦]، هذا بالإضافة الى محمد بن احمد بن أبي بكر بن محمد الحراني المتوفى سنة ٧٠٥هـ/١٣٠٦م[١٦٧]، ويتبين من خلال ما سبق أهمية المقامات في حران والدور الذي أداه بعض الأدباء على الإهتمام بها وإنعكاسها على الحركة الثقافية للمدينة.

رابعاً - العلوم العقلية :

أ- علم الطب :

يعد علم الطب من أبرز العلوم التي حازت على إهتمام وعناية الحرانيين، فمن أولئك الأطباء محمد بن عبدالمنعم بن عمار بن هامل شمس الدين الحراني المتوفى سنة ٦٧١هـ/١٢٧٢م، كان أحد المعروفين بالطب والإفادة بالإضافة الى تضلعه في علم الحديث، إنتقل الى مصر وإشتغل بها مدة[١٦٨]، وكذلك نلمس ماكان يحتله بعض علماء تلك الفترة من مكانة عالية لدى الجميع فهذا هو عبدالمنعم بن عبداللطيف بن عبدالمنعم بن علي نجم الدين الحراني المتوفى سنة ٦٩١هـ/١٢٩٢م ودخل حران من اجل معرفة المزيد من الطب وتعلم من أطباءها[١٦٩]، ومنهم شبيب بن حمدان الطبيب الكحال المتوفى سنة ٦٩٥هـ/١٢٩٦م[١٧٠]، وهذا يعني إهتمام البعض بالكحل والتخصص في مجال طبابة العيون.

ب- علم الفلك :

وجد القليل من العلماء بحران من إهتم بالفلك كعلم، والذي تعرف به مدة السنين والمواقيت والشهور والفصول والأزمان وزيادة النهار والليل ونقصانهما والكسوف والخسوف وسير الكواكب وتبدل أشكالها ومراتب افلاكها[١٧١]، ومن علماء الفلك شهاب الدين بن مجدالدين عبدالسلام بن القاسم بن محمد الحراني المتوفى سنة ٦٨٢هـ/١٢٨٣م وقد تفنن من الفضائل ودرس وصنف الكتب[١٧٢]، ومنهم عبدالحليم بن عبدالسلام بن عبدالله أبي البركات الحراني الحنبلي المتوفى سنة ٦٨٤هـ/ ١٢٨٥م[١٧٣].

ج- علم الحساب :

من العلوم التي إهتم بها علماء حران علم الأعداد وفن تطبيق الأعداد على الأغراض العلمية ويبحث فيه عن خواص الاعداد ونسبها [١٧٤]، ومن الذين ذاع صيتهم في علم الحساب الفقيه المحدث مجدالدين إبن تيمية الحراني السالف الذكر فقد اتقن الحساب ولاسيما الجبر والمقابلة [١٧٥]، وكان كثير الرغبة بالعلوم والمعارف[١٧٦]، ومن المتمكنين في علم الحساب نجم الدين بن احمد بن حمدان الحراني المتوفى سنة ٦٩٥هـ/١٢٩٦م، قال عنه المؤرخ الجزري : ((وله معرفة ويد باسطة في علم الخلاف والجبر والمقابلة))[١٧٧]، وممن أشتهروا في هذا المجال أيضاً علاء الدين علي بن معالي الحراني المتوفى سنة ٧٠٥هـ/١٣٠٦م[١٧٨].

د- التأريخ :

نال التاريخ العناية والإهتمام لكن جهود علمائها في مجال التاريخ قليلة، ولعل من أبرز الذين إهتموا بها إسماعيل بن ابي البركات هبة الله بن أبي الرضا سعيد بن باطيش المتوفى سنة ٦٥٥هـ/١٢٥٧م وله كتب تاريخية نذكر منها (مشتبه النسبة) و (طبقات اصحاب الشافعي) [١٧٩]، ومن بينهم الصدر البكري أبو علي الحسن بن محمد المتوفى سنة ٦٥٦هـ/١٢٥٨م العالم الجوال النيسابوري الأصل فقد توجه الى حران وخدم بعلومه وصنف كتباً كثيرة [١٨٠]، فيما كان لمنصور بن سليم بن منصور بن فتوح المحدث المتوفى سنة ٦٧٣هـ/١٢٧٤م إهتمامات كثيرة بالتاريخ والتراجم[١٨١]، اما عبدالمؤمن بن خلف بن أبي الحسن بن شرف الشافعي المتوفى سنة ٧٠٥هـ/١٣٠٦م فكان له ولع وإهتمام بالتاريخ حتى ألف (السيرة النبوية) [١٨٢]، ومن الإنصاف أن لاننسى المؤرخ الشهير عزالدين إبن شداد محمد بن علي بن إبراهيم الحلبي المتوفى سنة ٦٨٤هـ/١٢٨٥م، وعاش فترة طويلة من حياته بحران صاحب كتاب (الأعلاق الخطيرة في ذكر امراء الشام والجزيرة) [١٨٣]، وإستقراءاً لما ورد قد ثبت ان التاريخ وتدوينه خلال حقبة البحث كانت متنوعة بين الأنساب والتاريخ العام.

هـ- الخط :

الخط هو فن من الفنون، تناوله الخطاطون عبر التاريخ بالتطوير والتحسين والتزويق والزخرفة وأصبحت له أبعاده وخصائصه ومزاياه وقواعده[١٨٤]، ونبغ

البعض منهم أبوبكر بن يوسف بن يوسف بن أبي الفرج بن يوسف بن هلال الحراني المتوفى سنة ٦٥٣هـ/١٢٥٥م الخطاط الذي كان خطه مشهوراً [١٨٥]، ومن الخطاطين عبدالرحمن بن سالم بن يحيى بن خميس بن يحيى المتوفى سنة ٦٦١هـ/١٢٦٣م، ونسخ أيضاً الكثير من كتب العلم على ضوء ما ذكره المؤرخ الذهبي[١٨٦]، ومنهم كذلك شهاب الدين خليفة بن الصدر ابن شقير الحراني المتوفى سنة ٦٩٦هـ/١٢٩٧م[١٨٧]، لكن المصادر لاتعطينا معلومات كافية حول نوعية وسمات الخطوط التي اشتهروا بها.

الخاتمة

من خلال البحث عن الحياة الثقافية في حران توصل الباحث الى نتائج عدة يمكن إيجازها فيما يلي :

١- نلاحظ ان النشاط الثقافي في تلك الفترة كان يدور بشكل مكثف حول العلوم الدينية، فكان إهتمام علماء حران بالدراسات الشرعية من الحديث والفقه والقراءآت والتفسير أكثر من غيرها، فبرز بينهم علماء عدة في هذا المجال واشتهروا.

٢- لما كانت لغة الدين هي العربية فقد لقيت دراسة اللغة العربية عناية فيما تتضمنه من نحو وأدب.

٣- إن ما قدمه الحرانيون في هذا العصر يعد صفحة مشرقة من صفحات التاريخ والحضارة تبرز قيمتها فيما أسدوه للإنسانية من ثمرات الفكر العلمي.

٤- لهجرة بعض العلماء وإستقرارهم في حران أو مرورهم بها أثر مباشر على الحياة الثقافية بها.

٥- عرف التعليم في حران الحلقات العامة في المساجد والمدارس والكتاتيب والبيمارستانات، وهناك ايضاً الدروس التي كانت تلقى في المنازل، ولقد ساعدت هذه الدروس كلها على نشر الثقافة بين ابناء المدينة والوافدين إليها وهكذا تنوعت مؤسسات التعليم ولم تكن على منوال واحد.

الهوامش :

(١) إبن جبير : رحلة إبن جبير، إعتنى به معين الشريف، المكتبة العصرية، بيروت، ٢٠١٠، ص ص١٦٨-١٦٩.

(٢) ياقوت الحموي: معجم البلدان، دار احياء التراث العربي، بيروت، د.ت، مج٢، ص١٣٠.

(٣) للمزيد ينظر إبن شداد : الأعلاق الخطيرة في ذكر امراء الشام والجزيرة، حققه يحيى عبادة، منشورات وزارة الثقافة والإرشاد القومي، دمشق، ١٩٧٨، ج٣، ق١، ص ص٦١-٦٣.

(٤) الصابئة : إعتقاد ديني إعتبرت النبي يحيى عليه السلام نبياً لهم، كانوا في بداية الامر يسكنون فلسطين ثم هاجروا الى حران واستقروا بها، وأهم كتبهم (دراشة إديهيا) أي تعاليم يحيى. ينظر عبدالقادر صالح : العقائد والأديان، دار المعرفة للطباعة والنشر والتوزيع،ط٢، د.م،٢٠٠٦، ص١٩٠.

(٥) إبن العبري : تاريخ الزمان، نقله الى العربية الأب إسحق أرملة، دار المشرق، بيروت، ١٩٩١، ص٨٥ ؛ إبن الوردي : تاريخ إبن الوردي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٦، ج١، ص٣٢٩ ؛ بناز إسماعيل عدو : أهل الذمة في بلاد الكرد في العصر العباسي ١٣٢-٤٤٧هـ/٧٤٩-١٠٥٥م دراسة تاريخية تحليلية، مؤسسة موكرياني للبحوث والنشر، أربيل، ٢٠١١، ص٣٤ ؛ مينورسكي: الأكراد ملاحظات وإنطباعات، ترجمه وقدم له وعلق عليه معروف خزندار، بغداد،١٩٦٨، ص٥٦ ؛ آكو برهان محمد: كوردستان دراسة في النظم التجارية والمالية من القرن ٤-٧ الهجري، ١٠-١٣ الميلادي، مطبعة شهاب، أربيل، ٢٠١١، ص٤٢.

(٦) محمد كمال حسين : إنتشار الإسلام وأشهر مساجد المسلمين في العالم، دار الفكر العربي، القاهرة، ص٣١.

(٧) حسن عبدالوهاب : تاريخ المساجد الأثرية، القاهرة، ١٩٤٦، ج١، ص ص١١-١٢.

(٨) الحنبلي : شذرات الذهب في أخبار من ذهب، دار الكتب العلمية، بيروت، د.ت، ج٥، ص٢٠٥.

(٩) نورالدين محمود: الملقب الملك العادل المتوفى سنة ٥٦٩هـ/١١٧٤م أتابك حلب والموصل وحارب الصليبيين، شيد وعمر الحصون والمساجد ينظر إبن خلكان : وفيات الأعيان وانباء أبناء الزمان، دار إحياء التراث العربي، تقديم محمد عبدالرحمن

المرعشلي، ط٢، بيروت، ٢٠٠٩، ج٣، ص٩٤"حسين مؤنس : نورالدين محمود، مطابع سجل العرب، القاهرة، ١٩٨٤، ص٤٥.

(١٠) إبن شداد : المصدر السابق، ج٣، ق١، ص٤٢.

(١١) سبط إبن الجوزي: مرآة الزمان في تاريخ الأعيان، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد الدكن، ١٩٥٢، ق٢، ج٨، ص٥٧٤

(١٢) الذهبي: تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، تحقيق عمر عبدالسلام تدمري، دار الكتاب العربي، بيروت، ١٩٨٧، ج٥٠، ص٧١

(١٣) النويري : نهاية الإرب في فنون الأدب، تحقيق مفيد قمحية وآخرون، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٤، ج٣٠، ص١٢٩.

(١٤) إبن شداد : الأعلاق الخطيرة، ج٣، ق١، ص٤٢.

(١٥) الحراني : تاريخ حران، ضمن كتاب (شذرات من كتب مفقودة في التاريخ)، إستخرجها وحققها إحسان عباس، دار العرب الإسلامي، بيروت، ١٩٨٨، ص١٧٤.

(١٦) إبن جبير : المصدر السابق، ص ص١٦٩–١٧٠.

(١٧) عفاف سيد محمد صبرة : المدارس في مصر في العصر الأيوبي، الهيئة العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٩٢، ص١٤٢.

(١٨) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص ص٢٥٨، ٢٧٧، ٣٣٢، ٣٤٨.

(١٩) إبن شداد : الأعلاق الخطيرة، ج٣، ق١، ص٤٢.

(٢٠) الحراني : المصدر السابق، ص١٧٢.

(٢١) إبن رجب : الذيل على طبقات الحنابلة، مطبعة السنة المحمدية، القاهرة، ١٩٥٣، ج٢، ص ١٥١.

(٢٢) إبن شداد : الأعلاق الخطيرة، ج٣، ق١، ص٤١.

(٢٣) إبن الحنبلي : الإستسعاد بمن لقيته من صالحي العباد في البلاد، ضمن كتاب ((شذرات من كتب مفقودة في التاريخ)، إستخرجها وحققها إحسان عباس، دار العرب الإسلامي، بيروت، ١٩٨٨، ص١٨٢.

(٢٤) إبن شداد : الأعلاق الخطيرة، ج٣، ق١، ص٤١.

(٢٥) إبن رجب : المصدر السابق، ص٩٠.

(٢٦) لم نجد له ذكر في المصادر التاريخية.

(٢٧) عبداللطيف عبدالله بن دهيش: الكتاتيب في الحرمين الشريفين وماحولهما، مكتبة ومطبعة النهضة، مكة المكرمة، ١٩٨٦، ص٩

(٢٨) طرفة عبدالعزيز العبيكان : الحياة العلمية والإجتماعية في مكة في القرنين السابع والثامن للهجرة، مكتبة الملك فهد الوطنية، الرياض، ١٩٩٦، ص٦٣.

(٢٩) إبن بسام : نهاية الرتبة في طلب الحسبة، دار الحداثة للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، ١٩٩٠، ص٤٤١.

(٣٠) إبن الشعار: قلائد الجمان في فرائد شعراء هذا الزمان، تحقيق كامل الجبوري، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٥، ج٢، ص٥٣

(٣١) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٤٨، ص٢٦٨.

(٣٢) معجم شيوخ الذهبي، تحقيق وتعليق روحية عبدالرحمن السويفي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٠، ص٥٨.

(٣٣) أحمد عيسى بك : تاريخ البيمارستانات في الإسلام، عين للدراسات والبحوث الإنسانية ، القاهرة، ٢٠٠٥، ص٨٣.

(٣٤) راغب السرجاني : قصة العلوم الطبية في الحضارة الإسلامية، مؤسسة إقرأ للنشر والتوزيع، القاهرة، ٢٠٠٩، ص٧٨.

(٣٥) أحمد عبدالرازق أحمد : الحضارة الإسلامية في العصور الوسطى، دار الفكر العربي، القاهرة، ١٩٩١، ص١٨٠.

(٣٦) احمد عيسى بك : المرجع السابق، ص ص٩٩–١٠٠.

(٣٧) السلطان مظفرالدين كوكبوري: اتابك أربيل خلال سنوات ٥٨٦–٦٣٠هـ/١١٩٠–١٢٣٣م وأشتهر بصفاته الحميدة وحبه للخيرات والتعميرات وبناء البيمارستانات والمدارس وغيرها، أشاد به المؤرخ إبن خلكان في كتابه وفيات الاعيان، ج٢، ص٢٩٠

(٣٨) إبن الشعار : المصدر السابق، ج١، ص٧٩.

(٣٩) إبن شداد : الأعلاق الخطيرة، ج٣، ق١، ص٤٢.

(٤٠) حياة ناصر الحجي : صور من الحضارة العربية الإسلامية في سلطنة المماليك، دار القلم، الكويت، ١٩٩٢، ص١٦٠.

(٤١) محسن محمد حسين : أربيل في العهد الأتابكي، مطبعة أسعد، بغداد، ١٩٧٦، ص٢٥٤.

(٤٢) عاصم محمد رزق : خانقاوات الصوفية في مصر في عصر دولة المماليك البرجية، الناشر مكتبة مدبولي، القاهرة، ١٩٩٧، ج٢، ص٤٨٦.

(٤٣) إبن شداد : الأعلاق الخطيرة، ج٣، ق١، ص٤١.

(٤٤) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٠،ص ص٣١٥–٣١٦.

(٤٥) محمد علي الشهرستاني : مدخل الى علم الفقه، دار النصر، بيروت، ١٩٩٦، ص١١٤ ؛ عمادالدين خليل وفايز الربيع : الوسيط في الحضارة الإسلامية، دار الحامد للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٤، ص١٢٦.

(٤٦) مقدمة إبن خلدون، تحقيق إيهاب محمد إبراهيم، مكتبة إبن سينا للطبع والنشر والتوزيع، القاهرة، ٢٠٠٩، ص٤٦٩.

(٤٧) الذهبي: سير أعلام النبلاء مجموعة محققين بإشراف شعيب الأرناؤوط، الناشر مؤسسة الرسالة، بيروت، د.ت، ج٢٣، ص٢٩٣.

(٤٨) الكتبي: فوات الوفيات، علي محمد معوض وعادل احمد عبدالموجود، دار الكتب العلمية، بيروت،٢٠٠٠، ج١، ص٦٦١

(٤٩) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٤٩، ص٣٠٧.

(٥٠) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٣٤٨.

(٥١) إبن كثير : البداية والنهاية، حقق حواشيه علي شيري، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ١٩٨٨، ج٣، ص٣٢٠.

(٥٢) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٠، ص٢٤١.

(٥٣) المصدر نفسه، ج٥١، ص٣٩٦.

(٥٤) إبن رافع السلامي : تاريخ علماء بغداد منتخب المختار، صححه وعلق حواشيه عباس العزاوي، الدار العربية للموسوعات، ط٢، بيروت، ٢٠٠٠، ص١٩.

(٥٥) إبن تغري بردي: النجوم الزاهرة في ذكر ملوك مصر والقاهرة، مطابع كوستاتسوماس وشركاه، القاهرة، د.ت، ج٧، ص٢٩٠.

(٥٦) إبن رافع السلامي : المصدر السابق، ص٢٥.

(٥٧) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص ص٤٢٨–٤٢٩.

(٥٨) السيوطي : حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، تحقيق محمد أبو الفضل إبراهيم، دار إحياء الكتب العربية ، د.م، ١٩٦٧، ج١، ص٤٨٠.

(٥٩) الصفدي : أعيان العصر وأعوان النصر، علق عليه ووضع حواشيه عمرو محمد عبدالحميد، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٩، مج٣، ص٣٣.

(٦٠) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص ص٢٥٧–٢٥٨.

(٦١) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥، ص١٩٧.

(٦٢) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٣٧٣.

(٦٣) إبن حجر : الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة، دار الجيل، بيروت، ١٩٩٣، ج٢، ص٣٨٩.

(٦٤) اليافعي: مرآة الجنان وعبرة اليقظان في معرفة ما يعتبر من حوادث الزمان، دار الكتاب الإسلامي، ط٢، القاهرة، ١٩٩٣، ج٤، ص١٩٧

(٦٥) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٢، ص٤٢٢.

(٦٦) الصفدي : أعيان العصر، مج٣، ص١٠٦.

(٦٧) المصدر نفسه : مج٣، ص٢٦٦.

(٦٨) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٢، ص١٢٤.

(٦٩) المصدر نفسه، ح٥٢، ص٢٨٦.

(٧٠) اعيان العصر، مج٣، ص٧٥.

(٧١) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٢، ص٤٨٦.

(٧٢) علي محمد نصر : النهج الحديث في مختصر علوم الحديث، إدارة الصحافة والنشر، مكة المكرمة، ١٩٨٥، ص٩.

(٧٣) سعيد عبدالفتاح عاشور وآخرون : دراسات في تاريخ الحضارة العربية الإسلامية، منشورات ذات السلاسل للطباعة والنشر والتوزيع، ط٢، الكويت، ١٩٨٦، ص٤٩.

(٧٤) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٤٨، ص١٩٢.

(٧٥) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٢٧٧.

(٧٦) علم الجرح والتعديل : من أهم علوم الحديث يقوم على دراسة أسانيد الحديث أي سلسلة الرواة الذين نقلوا الحديث عن الرسول (ص) بإعتبار ان الأسانيد هو الطريق الموصل الى المتن أي الى نص الحديث ومستواه. ينظر محمد ضيف الله البطانية: الحضارة الإسلامية، دار الفرقان للنشر والتوزيع، د.م، ٢٠٠٢، ص٣٢٢.

(٧٧) طبقات الشافعية، تحقيق الحافظ عبدالعليم خان، عالم الكتب، بيروت، د.ت، ج٢، ص١١٢.

(٧٨) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٢٧٧.

(٧٩) اليونيني : ذيل مرآة الزمان، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد الدكن، ١٩٥٤، ج١، ص٤٢٦ ؛ محمود ياسين التكريتي : الأيوبيون في شمال الشام والجزيرة، دار الرشيد للنشر، بغداد، ١٩٨١، ص٣٢٧.

(٨٠) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٣٣٢.

(٨١) الغزي : ديوان الإسلام، تحقيق سيد كسروي حسن، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٠، ج٤، ص٣٠٦.

(٨٢) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٠، ص٩٩.

(٨٣) النعيمي : الدارس في تاريخ المدارس، تحقيق إبراهيم شمس الدين، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٠، ج١، ص٢٥.

(٨٤) إبن رافع السلامي : المصدر السابق، ص٨٩.

(٨٥) المصدر نفسه، ص١٣٧.

(٨٦) إبن حجر : الدرر الكامنة، ج٣، ص٣٧٥.

(٨٧) إبن حجر : رفع الإصر عن قضاة مصر، المتاح على الموقع، www.al-mishkat.com، ص١١١.

(٨٨) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٤٩، ص٧٥.

(٨٩) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٣٢٦.

(٩٠) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٠، ص١٤٢.

(٩١) إبن رافع السلامي : المصدر السابق، ص١٤٠.

(٩٢) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٤٢٠.

(٩٣) تاريخ الإسلام، ج٥٢، ص٢٩٢.

(٩٤) الذهبي : معجم شيوخ الذهبي، ص٣٣.

(٩٥) المصدر نفسه، ص٢٧.

(٩٦) الصفدي : أعيان العصر، مج٣، ص ص١١٦–١١٨.

(٩٧) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٤٨، ص٣٤٠.

(٩٨) اليافعي : المصدر السابق، ج٤، ص٢٠٨.

(٩٩) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٢، ص٤٠٥.

(١٠٠) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٣٣٤.

(١٠١) إبن كثير : المصدر السابق، ج١٣ ن ص٣٠٩.

(١٠٢) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٤٩، ص٣٠٧.

(١٠٣) الذهبي: العبر في خبر من غبر، حققه وضبطه على مخطوطتين ابو هاجر محمد زغلول، دار الكتب العلمية، ط١، ١٩٨٥، ص٣٧١

(١٠٤) إبن رافع السلامي : المصدر السابق، ص١٩.

(١٠٥) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٢،ص٢٤١.

(١٠٦) إبن حجر : الدرر الكامنة، ج٤، ص١١٥.
(١٠٧) الذهبي : معجم شيوخ الذهبي، ص٥٨٦.
(١٠٨) إبن حجر : الدرر الكامنة، ج٤، ص٤٧٧.
(١٠٩) إبن رافع السلامي : المصدر السابق، ص٢٤.
(١١٠) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٢، ٤٧٦.
(١١١) المصدر نفسه، ج٥٠، ص١٤٢.
(١١٢) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٤٨، ص٣٩٩.
(١١٣) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٣٣٤.
(١١٤) إبن الوردي : المصدر السابق، ج٢، ص٢١٤.
(١١٥) الذهبي : معجم شيوخ الذهبي، ص٣٣٤.
(١١٦) إبن حجر : الدرر الكامنة، ج٣، ص٦٣.
(١١٧) المصدر نفسه، ج١، ص٤٦٩.
(١١٨) التهانوي : كشاف إصطلاحات الفنون، تحقيق لطفي عبدالبديع، الهيئة المصرية، القاهرة، ١٩٧٢، ج١، ص٢٥.
(١١٩) عبدالله شحاتة : علم التفسير، دار الشروق، القاهرة، ٢٠٠١، ص١٠.
(١٢٠) محمد ضيف الله البطانية : المرجع السابق، ص٣٠٥.
(١٢١) إبن رجب : المصدر السابق، ص١٧٢.
(١٢٢) الذهبي : معجم شيوخ الذهبي، ص٢٩.
(١٢٣) إبن تغري بردي : المصدر السابق، ج٣، ٥٩.
(١٢٤) الذهبي : معجم شيوخ الذهبي، ص٢٧٧.
(١٢٥) مناع خليل القطان : مباحث في علوم القرآن، مكتبة المعارف، ط٨، الرياض، ١٩٨١، ص١٧٤.
(١٢٦) إبن خلدون : المصدر السابق، ص٤٦١.
(١٢٧) الكتبي : فوات الوفيات، مج١، ص٦٦٢.
(١٢٨) إبن رجب : المصدر السابق، ص١٧٢.
(١٢٩) الذهبي : سير أعلام النبلاء، ج٢٣، ص٣٠٨.
(١٣٠) إبن قاضي شهبة : المصدر السابق، ج٢، ص١١٢.
(١٣١) الذهبي : معرفة القراء الكبار على الطبقات والاعصار، تحقيق طيار آلتي قولاج، سلسلة عيون التراث الإسلامي، استنبول، ١٩٩٥، ج٣، ص١٤٠٦.

(١٣٢) الذهبي : العبر، ج٢، ص٦٥٨.
(١٣٣) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٢، ص٤٦٥.
(١٣٤) الذهبي : معجم شيوخ الذهبي، ص٢٧.
(١٣٥) الصفدي : المصدر السابق، مج٤، ص١٥٤.
(١٣٦) إبن خلدون : المصدر السابق، ص٥٠٦.
(١٣٧) العطار الهمذاني : تذكرة الأولياء، طهران، م.ت، ج٢، ص٣٦.
(١٣٨) النعيمي : المصدر السابق، ج٢، ص١٢١.
(١٣٩) الذهبي : معجم شيوخ الذهبي، ص٦٤٨.
(١٤٠) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥١، ص١٢٧.
(١٤١) إبن رافع السلامي : المصدر السابق، ص١٤٠.
(١٤٢) مقدمة إبن خلدون، ص ص٦١٦–٦١٧.
(١٤٣) محمد حسين محاسنة : أضواء على تاريخ العلوم عند المسلمين، دار الكتاب الجامعي، العين، ٢٠٠٠، ص١٧٠.
(١٤٤) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٢٧٧.
(١٤٥) إبن تغري بردي : المصدر السابق، ج٣، ص٢٠.
(١٤٦) إبن رجب : المصدر السابق، ص٢٠٩.
(١٤٧) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥، ص٣١٩.
(١٤٨) السيوطي : بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة، محمد أبو الفضل إبراهيم، المكتبة العصرية للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، د.ت، ج٢،ص٨٠.
(١٤٩) الصفدي : المصدر السابق، مج٣، ص ص١١٦–١١٧.
(١٥٠) فوات الوفيات، مج٢، ص٣٩٢.
(١٥١) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٣٤٨.
(١٥٢) الكتبي : فوات الوفيات، مج٢، ص٣٩٣.
(١٥٣) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥١، ص٢٤٨.
(١٥٤) الجزري : تاريخ حوادث الزمان وأنبائه ووفيات الأكابر والأعيان من ابنائه، تحقيق عمر عبدالسلام تدمري، المكتبة العصرية ، بيروت، ١٩٩٨، ج١، ص ص٣٠١–٣٠٣.
(١٥٥) الكتبي : عيون التواريخ، تحقيق نبيلة عبدالمنعم إبراهيم، مطبعة أسعد، بغداد، ١٩٩١، ج٢٣، ص٢٠٠.
(١٥٦) الذهبي : معجم شيوخ الذهبي، ص٣٢٥.

(١٥٧) لمعرفة المزيد عن شعراء آخرين ينظر : الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٦٢، ص٢٤١، ٢٥٨.

(١٥٨) محمد ضيف الله البطانية : المرجع السابق، ص٣٧٤.

(١٥٩) تاريخ الإسلام، ج٥٠، ص١٤٨.

(١٦٠) الذهبي : معرفة القراء الكبار، ج٣، ص١٤٠٧.

(١٦١) الصفدي : المصدر السابق، مج٣، ص٣٥٣.

(١٦٢) مريزن سعيد مريزن عسيري : الحياة العلمية في العراق في العصر السلجوقي، مكتبة الطالب الجامعي، مكة المكرمة، ١٩٨٧، ص٣٩٥ ؛ محمد حسن عبدالله : فنون الأدب، دار الكتب الثقافية، ط٢، الكويت، ١٩٨٧، ص٢٥.

(١٦٣) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥١، ص١٥٩.

(١٦٤) الحريري : القاسم بن علي البصري صاحب المقامات، متمكناً من اللغة والأمثال وله كتب منها (درة الغواص في أوهام الخواص) توفى سنة ٥١٥هـ/١١٢١م وقيل ٥١٦هـ/ ١١٢٢م. ينظر : إبن خلكان : المصدر السابق، ج٢، ص ص٢٦٧–٢٦٨ .

(١٦٥) المصدر نفسه، ج٥١، ص٢٤٨.

(١٦٦) المصدر نفسه، ج٥١، ص٣٩٦.

(١٦٧) الذهبي : معجم شيوخ الذهبي، ٤٧٧.

(١٦٨) إبن شداد : تاريخ الملك الظاهر، بإعتناء أحمد حطيط، دار النشر فرانز شتاينز، فيسبادن، ١٩٨٣،ص ص٦٧–٦٨.

(١٦٩) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٢، ص١٢٤.

(١٧٠) المصدر نفسه، ج٥٢، ص٢٨٥.

(١٧١) نزيه شحادة : صفحات من الحضارة الإسلامية، منشورات دار النهضة العربية، بيروت، د.ت، ص٣٠٠.

(١٧٢) النعيمي : المصدر السابق، ج١، ص٥٦.

(١٧٣) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥١، ص١٠٥.

(١٧٤) عبدالله ذكي : نزهة الألباب في علم الحساب، مطبعة الوطن، القاهرة، ١٨٨٥، ص٦.

(١٧٥) علم الجبر والمقابلة : من أهم فروع علم الحساب، وهي صناعة يستخرج بها العدد المجهول من المعلوم، محمد عبدالرحمن مرحبا : الجامع في تاريخ العلوم عند العرب، بيروت، ١٩٨٨، ص٣٩٤.

(١٧٦) الحنبلي : المصدر السابق، ج٥، ص٢٥٨.

(١٧٧) تاريخ حوادث الزمان، ج١، ص ص٣٢٣–٣٢٤.
(١٧٨) الصفدي : المصدر السابق، مج٣، ص٣٥٣.
(١٧٩) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٤٨،ص١٩١.
(١٨٠) النعيمي : المصدر السابق، ج٢، ص١٢١.
(١٨١) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٥٠، ص١٤٢.
(١٨٢) الذهبي : معجم شيوخ الذهبي، ص٣٣٧.
(١٨٣) خيرالدين الزركلي : الأعلام، دار العلم للملايين، ط١٥، د.م، ٢٠٠٢، ج٦، ص٢٨٣.
(١٨٤) نزيه شحادة : المرجع السابق، ص٣٤٩.
(١٨٥) الذهبي : تاريخ الإسلام، ج٤٨، ص١٥٩.
(١٨٦) تاريخ الإسلام، ج٤٩،ص٧٥.
(١٨٧) الجزري : المصدر السابق، ج١، ص٣٤٦.

قائمة المصادر والمراجع:

أولاً: المصادر :

إبن بسام : محمد بن أحمد المحتسب (القرن ٨هـ/ ١٤م).

١- نهاية الرتبة في طلب الحسبة، دار الحداثة، ط١، بيروت، ١٩٩٠.

إبن تغري بردي : جمال الدين ابي المحاسن يوسف الأتابكي (ت٨٧٤هـ/١٤٦٩).

٢- النجوم الزاهرة في ذكر ملوك مصر والقاهرة، مطابع كوستاتسوماس وشركاه، القاهرة،د.ت.

التهانوي : محمد بن علي الفارقي (ت١١٥٨هـ/١٧٤٥م)

٣- كشاف إصطلاحات الفنون، تحقيق لطفي عبدالبديع، الهيئة المصرية، القاهرة، ١٩٧٢.

إبن جبير : محمد بن أحمد الكناني الأندلسي (ت ٦١٤هـ/ ١٢١٧م).

٤- رحلة إبن جبير، إعتنى به معين الشريف، المكتبة العصرية، ط١، بيروت، ٢٠١٠.

الجزري : شمس الدين محمد بن إبراهيم بن أبي بكر (ت٧٣٨هـ/١٣٣٧م).

٥- تاريخ حوادث الزمان وأنبائه ووفيات الأكابر والأعيان من ابنائه، تحقيق عمر عبدالسلام تدمري، المكتبة العصرية،ط١، بيروت، ١٩٩٨.

إبن حجر : شهاب الدين أحمد بن علي العسقلاني (ت٨٥٢هـ/ ١٤٤٨م).

٦- الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة، دار الجيل، بيروت، ١٩٩٣ .

٧- رفع الإصر عن قضاة مصر، المتاح على الموقع، www.al-mishkat.com.

الحراني : أبي المحاسن با سلامة (القرن ٧هـ/١٣م)

٨- تاريخ حران، ضمن كتاب (شذرات من كتب مفقودة في التاريخ)، إستخرجها وحققها إحسان عباس، دار العرب الإسلامي، ط١، بيروت، ١٩٨٨.

إبن الحنبلي : ناصح عبدالرحمن بن نجم بن عبدالوهاب الأنصاري (ت٦٣٤هـ/١٢٣٧م)

٩- الإستسعاد بمن لقيته من صالحي العباد في البلاد، ضمن كتاب ((شذرات من كتب مفقودة في التاريخ)، إستخرجها وحققها إحسان عباس، دار العرب الإسلامي، ط١، بيروت، ١٩٨٨.

الحنبلي: ابو عبدالحي ابن العماد (ت١٠٨٩هـ/١٦٧٨م).

١٠– شذرات الذهب في اخبار من ذهب، دار الكتب العلمية، بيروت، د.ت.

إبن خلدون : عبدالرحمن بن محمد (ت٨٠٨هـ/ ١٤٠٧م)

١١– مقدمة إبن خلدون، تقديم وتحقيق إيهاب محمد إبراهيم، مكتبة إبن سينا للطبع والنشر والتوزيع، القاهرة، ٢٠٠ .

إبن خلكان : أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد (ت٦٨١هـ/ ١٢٨٢م).

١٢– وفيات الاعيان وأنباء أبناء الزمان، تقديم محمد عبدالرحمن المرعشلي، دار إحياء التراث العربي، ط٢،بيروت،٢٠٠٩.

الذهبي : شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان (ت٧٤٨هـ / ١٣٧٤م).

١٣– تاريخ الاسلام ووفيات المشاهير والاعلام، تحقيق عمر عبدالسلام تدمري، دار الكتاب العربي،ط١، لبنان،١٩٨٧.

١٤– سير أعلام النبلاء، تحقيق مجموعة من المحققين بإشراف شعيب الأرناؤوط، الناشر مؤسسة الرسالة، بيروت، د.ت.

١٥– العبر في خبر من غبر، حققه وضبطه على مخطوطتين ابو هاجر محمد زغلول، دار الكتب العلمية، ط١٩٨٥،١.

١٦– معجم شيوخ الذهبي، تحقيق وتعليق روحية عبدالرحمن السويفي، دار الكتب العلمية، ط١، بيروت، ١٩٩٠.

١٧– معرفة القراء الكبار على الطبقات والاعصار، تحقيق طيار آلتي قولاج، سلسلة عيون التراث الإسلامي، استنبول، ١٩٩٥.

إبن رافع السلامي : أبو المعالي محمد (ت٧٧٤هـ/ ١٣٧٢م).

١٨– تاريخ علماء بغداد منتخب المختار، صححه عباس العزاوي، الدار العربية للموسوعات، ط٢، بيروت، ٢٠٠٠.

إبن رجب : زين الدين أبو الفرج عبدالرحمن بن أحمد الحنبلي (ت ٧٩٥هـ/ ١٣٩٢م).

١٩– الذيل على طبقات الحنابلة، مطبعة السنة المحمدية، القاهرة،١٩٥٣ .

سبط إبن الجوزي : شمس الدين أبي المظفر يوسف (ت٦٥٤هـ/ ١٢٥٦م).

٢٠- مرآة الزمان في تاريخ الأعيان، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، ط١، حيدر آباد الدكن، ١٩٥٢ .

السيوطي : جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر (ت ٩١١هـ/ ١٥٠٥م).

٢١- بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة، محمد أبو الفضل إبراهيم، المكتبة العصرية للطباعة والنشر ، بيروت، د.ت.

٢٢-حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، تحقيق محمد أبو الفضل إبراهيم، دار إحياء الكتب العربية، ط١، د.م، ١٩٦٧.

إبن شداد : عزالدين محمد بن علي بن ابراهيم (ت ٦٨٤هـ/ ١٢٨٥م).

٢٣- الأعلاق الخطيرة في ذكر امراء الشام والجزيرة، حققه يحيى عبادة، منشورات وزارة الثقافة والإرشاد ، دمشق، ١٩٧٨.

٢٤- تاريخ الملك الظاهر، بإعتناء أحمد حطيط، دار النشر فرانز شتايز، فيسبادن، ١٩٨٣ .

إبن الشعار : كمال الدين أبي البركات المبارك الموصلي (٦٥٤هـ/ ١٢٥٦م).

٢٥- قلائد الجمان في فرائد شعراء هذا الزمان، تحقيق كامل سلمان الجبوري، دار الكتب العلمية، ط١،بيروت، ٢٠٠ .

الصفدي : صلاح الدين خليل بن ايبك (ت٧٦٤هـ/ ١٣٦٣م).

٢٦- أعيان العصر وأعوان النصر، علق عليه ووضع حواشيه عمرو عبدالحميد، دار الكتب العلمية، ط١، بيروت، ٢٠٠٩ .

إبن العبري : أبو الفرج جمال الدين ابن تاج الدين الملطي (ت٦٨٥هـ/ ١٢٨٦م).

٢٧- تاريخ الزمان، نقله الى العربية الأب إسحق أرملة، دار المشرق، بيروت، ١٩٩١.

العطار الهمذاني : مزيد الدين محمد بن إبراهيم (ت٦٢٧هـ/١٢٢٩م)

٢٨- تذكرة الاولياء، طهران، د.ت.

الغزي : كامل بن حسين الحلبي (١٢٧١هـ/١٨٥٤م).

٢٩- ديوان الإسلام، تحقيق سيد كسروي حسن، دار الكتب العلمية، ط١، بيروت، ١٩٩٠.

إبن قاضي شهبة : محمد بن أبي بكر، (ت٨٧٤هـ/١٤٦٩م).

٣٠- طبقات الشافعية، تحقيق الحافظ عبدالعليم خان، عالم الكتب، ط١، بيروت،١٤٠٧.

الكتبي : محمد بن شاكر بن أحمد (ت٧٦٤هـ/ ١٣٦٣م).

٣١- عيون التواريخ، تحقيق نبيلة عبدالمنعم داود، دار المصطفى للتأليف والنشر، مطبعة أسعد، بغداد، ١٩٩١.

٣٢- فوات الوفيات، تحقيق الشيخ علي محمد معوض والشيخ عادل احمد، دار الكتب العلمية، ط١، بيروت، ٢٠٠٠.

إبن كثير: عمادالدين أبو الفداء اسماعيل بن عمر (ت٧٧٤هـ/ ١٣٧٢م)

٣٣- البداية والنهاية، حققه وقدم أصوله وعلق حواشيه علي شيري، دار إحياء التراث العربي،ط١، بيروت، ١٩٨٨.

النعيمي : عبدالقادر بن محمد (ت٩٢٧هـ/١٥٢٠م).

٣٤- الدارس في تاريخ المدارس، تحقيق إبراهيم شمس الدين، دار الكتب العلمي، ط١، بيروت، ١٩٩٠.

النويري : شهاب الدين أحمد بن عبدالوهاب (ت٧٣٣هـ/ ١٣٣٣م).

٣٥- نهاية الارب في فنون الادب، تحقيق مفيد قمحية وآخرون، دار الكتب العلمية، ط١، بيروت،٢٠٠٤.

إبن الوردي : زين الدين عمر بن مظفر (ت٧٤٩هـ/ ١٣٤٨م).

٣٦- تاريخ إبن الوردي، دار الكتب العلمية، ط١،بيروت،١٩٩٦

اليافعي : عبدالله بن سعد اليمني المكي (ت٧٦٨هـ/ ١٣٦٦م).

٣٧- مرآة الجنان وعبرة اليقظان في معرفة مايعتبر من حوادث الزمان، الناشر دار الكتاب الاسلامي، ط٢، القاهرة، ١٩٩٣

ياقوت الحموي: شهاب الدين ابي عبدالله الرومي (ت٦٢٦هـ/١٢٢٨م).

٣٨- معجم البلدان، دار احياء التراث العربي، بيروت، د.ت

اليونيني : قطب الدين ابو الفتح موسى بن محمد (ت ٧٢٦هـ/١٣٩٥م).

٣٩- ذيل مرآة الزمان، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد – الدكن، ١٩٥٤.

ثانياً: المراجع :

أحمد عبدالرازق أحمد :

٤٠- الحضارة الإسلامية في العصور الوسطى (العلوم العقلية)، ملتزم الطبع والنشر دار الفكر العربي، ط١، القاهرة، ١٩٩١.

أحمد عيسى بك :

٤١- تاريخ البيمارستانات في الاسلام، عين للدراسات والبحوث الانسانية والاجتماعية، ط١، القاهرة،٢٠٠٥.

آكو برهان محمد :

٤٢- كوردستان دراسة في النظم التجارية والمالية من القرن ٤-٧ الهجري/ ١٠-١٣ الميلادي، مطبعة شهاب، ط١، أربيل، ٢٠١١.

بناز إسماعيل عدو :

٤٣- أهل الذمة في بلاد الكرد في العصر العباسي ١٣٢-٤٤٧هـ/٧٤٩-١٠٥٥م، مؤسسة موكرياني للبحوث والنشر، أربيل، ٢٠١١

حسن عبدالوهاب :

٤٤- تاريخ المساجد الأثرية، القاهرة، ١٩٤٦، ج١ .

حسين مؤنس :

٤٥- نورالدين محمود، مطابع سجل العرب، القاهرة، ١٩٨٤.

حياة ناصر الحجي :

٤٦- صور من الحضارة العربية الإسلامية في سلطنة المماليك، دار القلم للنشر والتوزيع، ط١، الكويت، ١٩٩٢.

خيرالدين بن محمد الزركلي :

٤٧- الاعلام، دار العلم للملايين، ط١٥، د.م،٢٠٠٢.

راغب السرجاني :

٤٨- قصة العلوم الطبية في الحضارة الإسلامية، مؤسسة إقرأ للنشر والتوزيع والترجمة، ط١، القاهرة، ٢٠٠٩ .

سعيد عبدالفتاح عاشور وآخرون :

٤٩- دراسات في تاريخ الحضارة العربية الإسلامية، منشورات ذات السلاسل للطباعة والنشر ، ط٢، الكويت، ١٩٨٦.

طرفة عبدالعزيز العبيكان :

٥١- الحياة العلمية والإجتماعية في مكة في القرنين السابع والثامن للهجرة، مكتبة الملك فهد الوطنية، الرياض، ١٩٩٦.

عاصم محمد رزق :

٥١- خانقاوات الصوفية في مصر في عصر دولة المماليك البرجية، الناشر مكتبة مدبولي،ط١، القاهرة،١٩٩٧ .

عبدالله ذكي :

٥٢- نزهة الألباب في علم الحساب، مطبعة الوطن، ط١، القاهرة، ١٨٨٥ .

عبدالله شحاتة :

٥٣- علم التفسير، دار الشروق، القاهرة، ٢٠٠١ .

عبدالقادر صالح :

٥٤- العقائد والأديان، دار المعرفة للطباعة والنشر والتوزيع،ط٢، د.م،٢٠٠٦.

عبداللطيف عبدالله بن دهيش :

٥٥- الكتاتيب في الحرمين الشريفين وماحولهما، مكتبة ومطبعة النهضة الحديثة، ط١، مكة المكرمة، ١٩٨٦.

عفاف سيد محمد صبرة :

٥٦- المدارس في مصر في العصر الأيوبي، الهيئة العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٩٢.

علي محمد نصر :

٥٧- النهج الحديث في مختصر علوم الحديث، إدارة الصحافة والنشر، مكة المكرمة، ١٩٨٥.

عمادالدين خليل وفايز الربيع :

٥٨- الوسيط في الحضارة الإسلامية، دار الحامد للنشر والتوزيع، ط١، عمان، ٢٠٠٤.

فلاديمير مينورسكي :

٥٩- الأكراد ملاحظات وإنطباعات، ترجمه وقدم له وعلق عليه معروف خزندار، مطبعة النجوم، بغداد،١٩٦٨

محسن محمد حسين :

٦٠- أربيل في العهد الأتابكي، مطبعة أسعد، بغداد، ١٩٧٦.

محمد حسن عبدالله :

٦١- فنون الأدب، دار الكتب الثقافية، ط٢، الكويت، ١٩٨٧.

محمد حسين محاسنة :

٦٢- أضواء على تاريخ العلوم عند المسلمين، دار الكتاب الجامعي، ط١، العين، ٢٠٠٠.

محمد ضيف الله البطانية :

٦٣- الحضارة الإسلامية، دار الفرقان للنشر والتوزيع، ط١، د.م، ٢٠٠٢ .

محمد عبدالرحمن مرحبا :

٦٤- الجامع في تاريخ العلوم عند العرب، بيروت، ١٩٨٨.

محمد علي الشهرستاني :

٦٥- مدخل الى علم الفقه، دار النصر، ط١، بيروت،١٩٩٦.

محمد كمال حسين :

٦٦- إنتشار الإسلام وأشهر مساجد المسلمين في العالم، دار الفكر العربي، ط١، القاهرة، د.ت.

محمود ياسين التكريتي :

٦٧- الأيوبيون في شمال الشام والجزيرة، دار الرشيد للنشر، بغداد، ١٩٨١ .

مريزن سعيد مريزن عسيري :

٦٨- الحياة العلمية في العراق في العصر السلجوقي، مكتبة الطالب الجامعي، ط١، مكة المكرمة، ١٩٨٧.

مناع خليل القطان :

٦٩- مباحث في علوم القرآن، مكتبة المعارف، ط٨، الرياض، ١٩٨١.

نزيه شحادة :

٧٠- صفحات من الحضارة الإسلامية، منشورات دار النهضة العربية، بيروت، د.ت.

پوختەی توێژینەوە

ژیانی ڕۆشنبیری لە شاری حەڕان لە نیوەی دووەمی سەدەی ٧ك/١٣ز

توێژینەوە دەربارەی باری شارستانی گرنگی و بەهای خۆی هەیە بەتایبەتی ئەگەر دەربارەی بواری ڕۆشنبیری بێت لە شارێکی دیاریکراودا وەکو شاری حەڕان کە لە دیارترین و بەناوبانگترین شارەکانی هەرێمی جەزیرەیە، کە لەماوەی باسەکەماندا لەنیوەی دووەمی سەدەی حەوتەمی کۆچی / سیازدەمی زاینیدا ڕۆڵی بەرچاوی گێڕاوە لە بزاڤی ڕۆشنبیری، لەبەر ئەوە ئەم باسە هەوڵێکە بۆ خستنە رووی ڕۆڵی ڕۆشنبیریی ئەم شارە، بەتایبەتی ئەگەر سەیری توێژینەوەکانی پێشووتر بکەین دەبینین لەڕووی ئەکادیمییەوە توێژینەوەی تایبەتی لەم ماوەیەدا لەسەر نەکراوە لەبەرئەوە جێگەی شایان و بایەخ پێدانە.

ئەم شارە یەکێ لەناوەندە ڕۆشنبیرییەکان بووە کە توانیویەتی ڕۆڵێکی بەرچاو بگێڕێت، دیارە ئەمەش هەوڵ و تێکۆشانی زۆری گەرەکە تا بتوانرێت ڕووی ڕاستەقینەیی دیاری بکرێت و ڕۆڵی ڕۆشنبیران و رووناکبیرانی لەبیر نەکرێت لەگەڵ دیارخستنی پشکداری و داهێنانەکانیان بۆئەوەی وێنایەکی دیار و گشتگیرانە دەربارەی مێژووی ڕۆشنبیری شارەکە لە چوارچێوەی باسەکەدا بخەینە ڕوو.

بۆئەم توێژینەوەیە بە پێویست زانراوە کە چوار تەوەرە لەخۆ بگرێت، لەتەوەرەی یەکەمدا باس لە دامەزراو و ناوەندە ڕۆشنبیرییەکان کراوە کە لە حەڕاندا هەبووە و بەپێگەی سەرەکی باری ڕۆشنبیری شارەکە دادەنرێت، لە تەوەرەی دووەمدا باس لە زانستە ئاینییەکان (شەرعییەکان) کراوە بەسەرجەم بەشەکانیەوە، وەتەوەرەی سێیەم تایبەتە بەزانستە زمانەوانییەکان و ئەدەبیاتەوە بەتایبەتی ئاماژەکردنمان بۆ زمانناسان و ئەدیبان، بەڵام لە دوایین تەوەرەدا هەوڵماندراوە زانستە هزرییەکان بخەینە ڕوو، وە گرنگترین دەرئەنجامەکان ئاماژە پێکراوە.

Abstract

Cultural life inHarranin

(ThesecondhalfoftheseventhcenturyAH/thirteenthcentury)

The research is about civilization state has its importance and privacy, especially if it is about culture sector of the indicated city like Harran city which is most famous in Jazeera region. Our research analyses the subject within the time frame of the second half of seventh century AH/thirteenthcentury. This city has made a lot of cultural contribution to the areaand hence thissubject is an attempt to show the culture of this city,especially if we view the previous researches, we see that almost no academic research has been conducted on this period.

This city is one of the most important cultural centers that have played an important role, but an enormous amount of effort is needed to show this importance as well as those of the educated people and scholars.

The research is divided into four sections, in the first section we talk about the cultural centers and institutions that existed in Harran which are considered as a main base of culture of this city.The second section treats the religions sciences with its all branches while the third section covers the language sciences and arts in general. The final section seeks to demonstrate the cognitive sciences. At the end of the study is a section containing the important conclusions drawn from the study..

قراءة في :

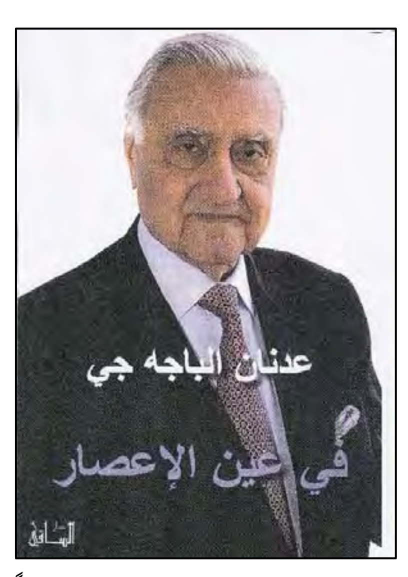
مذكرات الدبلوماسي والسياسي المخضرم عدنان الباجهجي

أ . د. عبدالفتاح علي البوتاني
عضو عامل في الاكاديمية الكوردية

ولد عدنان مزاحم امين الباجهجي في بغداد في ١٤ مايس ١٩٢٣ لاسرة تمتد جذورها الى مدينة الموصل، وتنتمي الى عشيرة عبده المتفرعة من قبيلة شمر الشهيرة، وكان الوحيد لاسرته، وقد دخل المدرسة الامريكية للبنين ونال شهادة الابتدائية سنة ١٩٣٤، ثم دخل كلية فكتوريا في الاسكندرية وهي مدرسة انكليزية شهيرة وتخرج فيها سنة ١٩٤٠، والتحق بالجامعة الامريكية في بيروت، ومن ثم تزوج سنة ١٩٤٦ من ابنة السياسي العراقي المخضرم علي جودت الايوبي، وفي سنة ١٩٤٩ حصل على شهادة الدكتوراه من جامعة جورج تاون في واشنطن عن رسالته " تطور الفكرة القومية العربية ١٩٠٨ — ١٩٢١ " حيث ظل اسير هذه الفكرة ومازال.

لقد امضى الباجهجي كل سنوات عمله في السلك الدبلوماسي، اذ عين حال تخرجه في الجامعة الامريكية في السفارة العراقية بواشنطن، ثم قنصلاً في الاسكندرية سنة ١٩٤٩— ١٩٥٠، ورئيساً لشعبة الامم المتحدة والمؤتمرات سنة ١٩٥٠— ١٩٥٣، وسكرتيراً اولاً للسفارة العراقية في واشنطن سنة ١٩٥٣، وفي ايلول ١٩٥٧ عين مديراً عاماً لدائرة المنظمات الدولية في وزارة الخارجية العراقية، ثم مديراً عاماً للشؤون السياسية في ديوان مجلس الوزراء.

ومع انه كان محسوباً على العهد الملكي(١٩٢١— ١٩٥٨) باعتباره نجل رئيس الوزراء الاسبق مزاحم الباجهجي، وصهر رئيس الوزراء علي جودت الايوبي، الا انه حصل على اهتمام الزعيم(العميد) الركن عبدالكريم قاسم قائد ثورة ١٤ تموز

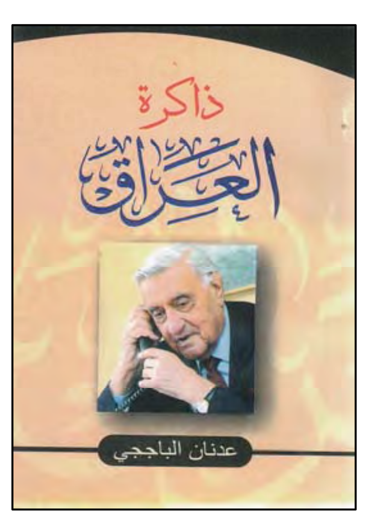
١٩٥٨، عندما عين ممثلاً دائماً للعراق في هيئة الامم المتحدة سنة ١٩٥٩، وظل في منصبه لغاية سنة ١٩٦٥.

وفي نيسان ١٩٦٦، اصبح وزيراً لخارجية العراق، واستقال من وظيفته في ١٠ كانون الثاني ١٩٦٩، واخذ يعمل في خدمة امارة ابو ظبي حتى سنة ١٩٩٣ حيث انضم الى صفوف المعارضة العراقية، وفي سنة ٢٠٠٢ اصدر كتاباً بعنوان " صوت العراق في الامم المتحدة ١٩٥٩– ١٩٦٩" تضمنت مذكراته ونشاطاته الدبلوماسية خلال هذه المدة.

قبل عدة سنوات صدر كتاب بعنوان "ذاكرة العراق" تضمن لقاءً وحواراً مطولاً اجراه الصحفي معد فياض مع عدنان الباجهجي، وفي سنة ٢٠١٣ صدر عن دار الساقي في بيروت كتاب بعنوان " عدنان الباجهجي في عين الاعصار" والكتاب عبارة عن مذكرات الباجهجي الذي انتهى من كتابتها في الاول من كانون الثاني ٢٠١٢. ومن الجدير بالذكر ان اقوال الباجهجي ومواقفه لا تتطابق في الكتابين في عدة اماكن، وساقتصر على ذكر بعض توجهاته ومواقفه السياسية.

(١) موقفه من القضية الكوردية في العراق:

زار الباجهجي ولاول مرة وبصحبة والده كوردستان سنة ١٩٣٣، ولم يتخذ موقفاً ديمقراطياً من القضية الكوردية الا بعد انتفاضة آذار ١٩٩١، فقد وقف (ربما بحكم وظيفته، مندوب العراق الدائم في الامم المتحدة) في تموز ١٩٦٣ معارضاً ادراج مسألة حرب الابادة ضد الكورد في ظل حكم حزب البعث، في جدول اعمال مجلس الامن في هيئة الامم المتحدة، واعتبر مطلب الاتحاد السوفيتي الذي دعا الى ادراجه، تدخلاً سافراً في شؤون العراق الداخلية، وادعى بان وجود حرب ابادة ضد الكورد في (الشمال) لا اساس له على الاطلاق، "وكل ما في الامر ان الجيش العراقي يشن العمليات العسكرية في منطقة محدودة وموجهة اساساً ضد زمرة من الخونة من

الخارجين على القانون لتمزيق وحدة العراق ارضاً وشعباً" كما نفى مشاركة الجيش السوري في محاربة الثوار الكورد[1].

وفي سنة ١٩٦٦ دعا الباجهجي الى تقوية العلاقات مع تركيا، لأن حسن نيتها تجاه العراق امر حيوي في معالجة الثورة الكوردية في العراق، كما دعا الحكومة العراقية الى التفاهم مع الكورد باعتبارهم الحلفاء الطبيعيين للعرب في مواجهة ايران وتركيا. ويضيف أنه من هذا المنطلق كان يحث رئيس الوزراء عبدالرحمن البزاز على ضرورة التوصل الى الاتفاق مع الكورد، وكان يعتقد ان العراق قام بحل المشكلة الكوردية بموجب اتفاقية ٢٩ حزيران ١٩٦٦ التي حصل الكورد بموجبها على بعض الحقوق المتواضعة[2]

ومع ان الباجهجي يقول : انه شخصياً كان يضمر تعاطفاً شديداً مع الكورد[3]، الا انه لا يفصح عن كيفية معالجة القضية الكوردية عندما يتطرق لها، او عندما كان وزيراً للخارجية لغاية سنة ١٩٦٩، ويبدو ان تعاطفه مع الكورد كان تعاطفاً تجريدياً ومن باب الاخوة العربية– الكوردية.

وتغير موقف الباجهجي من القضية الكوردية بعد التحاقه بالمعارضة العراقية سنة ١٩٩٣، فقد صرح للصحفي معد فياض قائلاً : كان المفروض ان تكون هناك دولة كوردية منذ ١٩٢٠، بعد انهيار الدولة العثمانية ووفق معاهدة سيفر، "والآن انه من حق الكورد ان يقرروا مصيرهم، ولو كنت كوردياً لتمنيت ان تكون لي دولة كوردية، كل شعوب العالم صارت لها دولها..."[4].

ومن الجدير بالذكر ان الباجهجي القى في حزيران ٢٠٠٣ كلمة في برلمان كوردستان اعرب فيها عن تأييده لحق الكورد في تقرير مصيرهم . ولكن الباجهجي يناقض تصريحاته وتوجهاته في عدة اماكن من مذكراته عندما يصر على عروبة العراق وعلى ان " العراق جزء لا يتجزأ من الامة العربية" وانه قام على هذا الاساس وتمسكه الى حد المغالاة بوحدة العراق "ارضاً وشعباً" وتاكيده على انه يرفض

الافكار التي تنطوي على تقسيم الشعب العراقي على اسس اثنية (قومية)، لان ذلك (في رأيه) يتعارض وتاريخه الذي يجسد وحدته الوطنية[٥]. ويقول: ان تفكيري وحدوي واريد توحيد العرب ثم افاجأ بان العراق يتعرض للتقسيم! هذا صعب جداً بالنسبة لي[٦]. مع انه يعترف ويقول: ان حدود العراق الحالية رسمت من قبل بريطانيا[٧] ، وكل ذلك يعبرّ عن أقصى الانتماء الى ما هو قومي عروبي وادنى الشعور بالآخر هنا (الكوردي) من ذات المنطلق.

وعندما كانت الاجتماعات جارية لوضع الدستور سنة ٢٠٠٥ وقف الباجەجي مع تثبيت مادة " العراق جزء من الامة العربية"، الا انه وامام اصرار الكورد– على حد قوله– اضطر الى القبول بحل وسط ولم يستسغه ابداً وهو أن الشعب العربي في العراق جزء لا يتجزأ من الامة العربية، كما انه شعر بقلق من ان يكون نظام الحكم اتحادياً فدرالياً لانه قد يكون بداية لتقسيم العراق[٨]، وهذا يبقيه أسيراً في شرنقة القومية العربية.

اما موقفه من عائدية مدينة كركوك، فيقول الباجەجي: انه زار كوردستان سنة ١٩٣٣ بصحبة والده، وكانت تسمى شمال العراق، وقد اخذني والدي "حيث زار معظم المدن الكوردية، كركوك (نلاحظ انه يذكر هنا كركوك باعتبارها مدينة كردية منذ ذلك التاريخ)[٩]، والسليمانية واربيل وزاخو والعمادية وراوندوز ....، وقد رحب بنا الاكراد واحتفوا بوالدي فهم شعب كريم" [١٠].

ويعود الباجەجي بعد (٦٠) سنة ليؤكد وحدة مدينة كركوك وتركيبتها المتنوعة[١١]، وكأن الكورد يهددون وحدة المدينة بسبب مطالبتهم بها.

اما بشأن الاراء المتعارضة والمختلفة حول عائدية المدينة يقول الباجەجي: ان الكورد يطالبون بكركوك، ويعتبرها التركمان وطنهم الاصلي!! وتخشى العشائر العربية تهميشها واجلاءها عن المنطقة!! والخلاف – في رأيه – لايحل الا بالتوافق[١٢] وكلمة " التوافق " هنا أشبه بهروب من المشكلة!

المهم في الامر، ان الباجەجي لم يتمكن من نيل عطف الكورد وقادتهم بسبب مواقفه المتناقضة، فقد وقف ضد مطالبتهم بكركوك، وضد توسيع صلاحيات الاقاليم وتصرفها بالموارد الطبيعية، لذا شعر بشيء من العداء الكوردي نحوه على حد قوله[١٣].

ان الخلاف – في الحقيقة – كما يقول هو: انه يريد عراقاً موحداً وهم (الكورد) يريدون عراقاً مقسماً، هذا فضلاً عن دخوله في مشادة كلامية مع جلال الطالباني، بسبب مطالبة الاخير بمشاركة كوردية اوسع في القوات المسلحة العراقية سنة ٢٠٠٣، ويقول الباجه‌جي بهذا الصدد: ان الطالباني استشاط غضباً ووجه إليَّ كلاماً غير مهذب، فرددت عليه بالمثل، وتدخل رئيس الجلسة مسعود البارزاني ولطف الجو قليلاً، فقدمت شكوى للبارزاني وطلبت اعتذاراً من الطالباني، المعروف بحقده "وانه سينتقم مني عاجلاً او آجلاً..."(١٤). ولعل التذكير بذلك يبقى شرنقة القومية آخذة بفكره ومشاعره !

ان ما كتبه الباجه‌جي في مذكراته الصادرة سنة ٢٠١٣ يختلف عمّا صرح به للصحفي معد فياض في حدود سنة ٢٠٠٥ والذي جاء فيه:

ان الاحتكاك بينه وبين الكورد لم يتعد الملاسنة المؤدبة وفي حدود الادب والذوق بيني وبين جلال الطالباني، وكان بسبب تعين علي علاوي وزيراً للدفاع، فاعترض الطالباني بسبب عدم تعيين عدد كاف من الضباط الكورد، وتدخل البارزاني وانتهى كل شيء، يعني ان المسألة لم تكن شخصية ابداً" وانا احترم الطالباني واحترم تاريخه بدليل اني اول من رشحه لمنصب رئاسة الجمهورية سنة ٢٠٠٥"(١٥) على الرغم من تحفظاتي الكثيرة عليه(١٦)، كما لو أنه يسجل جميلاً تاريخياً هو منةٌ تُحسب له على الكورد كافة!

العلاقة مع حزب البعث:

يقول الباجه‌جي ان المناداة بالوحدة العربية لم يبتدعه البعث او حركة القوميين العرب، بل بدأ في نهاية القرن التاسع عشر، وان جميع حركات التحرر العربي كانت تنادي بالوحدة، لذلك لم اشاهد شيئاً جديداً في هذا الحزب الذي سمعت باسمه سنة ١٩٤٦. ولأن الباجه‌جي كان قومياً عربياً وملتزماً بوظيفته فقد ابقاه البعثيون مندوبا عن العراق في الامم المتحدة، بعد انقلابهم الدموي في ٨ شباط ١٩٦٣ أي لما كان يُعرَف عنه من التزام بما هو قومي متشدّد.

ويرى الباجه‌جي انه كان للبعث اتصالات مع وكالة الاستخبارات الامريكية، وعندما استولى على السلطة في ١٧ تموز ١٩٦٨، استقال من وظيفته سنة ١٩٦٩

وبرر ذلك بالقول: ان التطورات التي اعقبت الانقلاب " اقنعتني باستحالة العمل مع حكومة كهذه، وان شكوكه في اهدافهم (البعثيين) واساليبهم الدموية جعلني ارفض زيارة العراق على الرغم من الدعوات المتكررة[١٧].

ومع رأيه السلبي بالبعث وباساليبه الدموية في الحكم، الا انه وقف ضد عملية اجتثاثه، ويقول بهذا الصدد" ومن القضايا التي كانت موضع خلاف شديد، هيئة اجتثاث البعث التي انشأها الحاكم المدني بريمر عام ٢٠٠٣ بتحريض من احمد جلبي الذي عين رئيساً لهذه الهيئة السيئة الصيت التي كانت في الحقيقة وسيلة لتهميش السنة واضعافهم، فقد اصرت الاحزاب الشيعية يؤيدها الاكراد على استمرار هذه الهيئة على الرغم من اعتراضنا..." [١٨]، لان الهيئة –– في رأيه ايضاً – أثرت على الالاف من الموظفين وعشرات الالاف من الضباط والجنود والمراتب[١٩].

وتأسيساً على ما سبق، فان الباجهجي يعترف ضمنياً ان قوة العرب السنة تكمن في حزب البعث وافكاره واعضائه، وان الشيعة والكورد كانوا على حق في تاييدهم اجتثاث البعث وفكره، لان تاكيد الباجهجي ومن معه في طريقة تفكيره على (الحفاظ على عروبة العراق في امتدادها الأقليمي العربي طبعاً) يعني تهيئة تغطية قومية عروبية ومذهبية لهيمنة العرب السنة على الحكم، وعلى القوميات الاخرى. فالمعروف ان مسألة (عروبة العراق) طرحت في الفكر القومي البعثي..

الباجهجي في خضم الصراعات السياسية

الترشيح لرئاسة الجمهورية:

يبدو من قراءة مذكرات الباجهجي، انه كان يتمنى ان يتوج تاريخه السياسي والمهني بتولي منصب رئاسة جمهورية العراق، وان الذين تسببوا في حرمانه من تولي هذا المنصب هم: احمد الجلبي وابراهيم الجعفري وغازي الياور وجلال الطالباني، فضلاً عن دفاعه عن تقرير المبعوث الدولي الاخضر الابراهيمي الذي فاتحه بتولي هذا المنصب. ويضيف سبباً اخراً وهو موقفه ضد الطائفية السياسية والفدرالية، والتزامه بالفكر القومي العربي التي اثارت – على حد قوله – حفيظة كل من كان يأمل بتقسيم شعب العراق الى طوائف ومكونات[٢٠].

ويقول الباجهجي: ان ابعاده عن المنصب كان مؤامرة، وان المتآمرين وجدوا ضالتهم في الشيخ غازي الياور[٢١] الذي انقلب عليه بشكل مشين بانضمامه الى " اعدائي واسهامه في حرماني من المنصب الذي كنت استحقه عن جدارة بعد الخدمة الطويلة للعراق والامة العربية..."[٢٢]

ويعود الباجهجي ليلقي باللوم على امريكا بالقول: ان الامريكان هم الذين رشحوا الياور، ويختتم حديثه عن هذه المسألة قائلاً" هنيئاً لك يا غازي الياور، فقد اصبحت مرشح عملاء ايران والطائفيين الذين يمقتون كل ماهو له علاقة بالسنة العرب"[٢٣] ! ! وكأن مذكراته تمثل نوعاً من تصفية حساب مع خصومه وتجدد خاصيته القومية العروبية!

لقد وقع الباجهجي في مجموعة من التناقضات في تبرير فشله لتولي منصب رئاسة الجمهورية، فالياور عربي سني ايضاً وينتمي الى نفس القبيلة التي ينتمي هو لها، ثم انه لا يذكر سبب وقوف الطالباني ضد ترشيحه، ونصيحة مسعود البارزاني له بسحب ترشيحه حفظاً لوحدة الصف العراقي[٢٤] والاهم من هذا ان عدداً من مؤيديه والعاملين معه في " تجمع الديمقراطيين المستقلين" تخلوا عنه ومنهم الدكتور مهدي حافظ وجلال ماشطة.

ويظهر من خلال مجريات الاحداث ومما كتبه الباجهجي، انه كان هناك شبه اتفاق غير معلن بين الاطراف السياسية على ابعاده عن اي منصب مسؤول في الدولة العراقية. وهذا يفسر لنا فشله ايضاً في تولي منصب نائب رئيس الجمهورية سنة ٢٠٠٥، مع ان المنصب كان من حصة العرب السنة، وهنا ايضاً نافسه غازي الياور وقد ايده الشيعة.

ان الباجهجي الذي كان يعيش حياة هادئة ومنعمة في منطقة الخليج، وقبلها في الولايات المتحدة الامريكية، ولم يعان يوماً من ويلات السجون والتعذيب والفصل السياسي وقطع الرزق، وجد نفسه صدفة في خضم صراعات سياسية ومع أُناس ذاقوا المرارة وعذابات سلطة البعث الغاشمة، لذا لم يكن من المعقول السماح له بتولي منصب سيادي او لامع. حيث كان يريد أن يجمع بين نعمتين كما يظهر نعيم حياته التي عُرِف بها ونعيم السلطة التي تمنّاها بعمق!

ومن الجدير بالذكر ان صدام حسين نفسه لم يعترف بالباجه‌جي معارضاً مؤثراً لنظام حكمه، بدليل انه عندما زار الباجه‌جي صدام حسين في السجن مع مجموعة من المسؤولين بينهم احمد الجلبي وعادل عبدالمهدي، والحاكم المدني بريمر، التفت نحوه صدام حسين قائلاً " اشجابك عليهم هذولة " اي ما الذي جعلك تتعاون مع هولاء الاشخاص[٢٤] او ما الذي جاء بك الى هولاء، بمعنى انه كان طارئاً على المعارضة. وهي مفرقة ان يسمّيه من ينتمي الى دائرته القومية وينال منه !

يتحدث الباجه‌جي بمرارة عن فشله في الحصول على منصب اعتبره اقل مما يستحق، مع انه كان يتلقى دعماً مالياً من امارة ابو ظبي[٢٥] فلجأ الى اسلوب اخر للتقدم وهو محاولة لعب دور الوسيط بين السلطة والقوى المسلحة المعارضة، وقد فشل في هذا المجال ايضاً.

ان كل ما حصل عليه الباجه‌جي في خضم الصراعات السياسية، الذي شهده العراق بعد ٩ نيسان ٢٠٠٣، هو انه اصبح عضواً في مجلس النواب العراقي، الا انه فشل سنة ٢٠٠٩ عندما رشح نفسه للمرة الثانية لعضوية المجلس، مع انه انفق (١٠٠) الف دولار من ماله الخاص، وعزى فشله هذه المرة الى موقف حلفائه اياد علاوي وصالح المطلك وطارق الهاشمي، لانه لم يوفق بالظهور على شاشة التلفزيون في القنوات المهمة، مع كثرة محاولاته، لان ذلك كان مقتصراً على علاوي ومؤيدي مطلك والهاشمي فقط[٢٦].

كانت هذه خيبة الامل الاخيرة للباجه‌جي منذ سنة ٢٠٠٣، وبررها بالقول:

ان الطبقة السياسية الجديدة متعطشة للمناصب والجاه لكنها مع مزيد الأسف غير مؤهلة للحكم، ونسي انه كان مغرماً ومن اشد المتعطشين لاي منصب مسؤول، وانه لم يتمكن مع كثرة محاولاته ان يجد له مكاناً مؤثراً في خضم الصراعات السياسية، مع اعتقاده انه كان مؤهلاً لذلك اكثر من غيره. ويبرر ان الطائفيين كانوا دائماً وراء حرمانه من تولي المناصب المسؤولة. الا ان كل من يتصفح كتابه يرى انه لايقل طائفية عمَّن يتحدث عنهم، وربما اكثر من ذلك لأن الطائفي لا يخفي طائفيته !

الخلاصة ان الباجه‌جي لم يكن منافساً وغريماً مؤهلاً امام منافسيه من ذوي التاريخ النضالي المعروف، ولم يكن شخصية جذابة وعملية من خلال تعامله مع

الاخرين، بل شخص قضى معظم حياته موظفاً مسلكياً ومأموراً وبلا ادارة. وعندما يئس تماماً بعد خيبة الامل الاخيرة في تولي منصب مسؤول ، غادر بغداد عائداً الى ابو ظبي، ومن هناك الى الدوحة ليسجل (١٩) حلقة لقناة الجزيرة وفي برنامج " شاهد على العصر" ، واعتزل العمل السياسي بعد تجاوزه السابعة والثمانين من العمر، وكان في (عين الاعصار) بمثابة تسلّم منصب الرئاسة نفسياً وتعبير عن استحقاق يفوّت على الذين لم يعرفوا قيمته حتى الآن ولهذا كان يجمع بين هذا العنوان وما اعتبره (ذاكرة العراق) وهي مفارقة اخرى تعني ان العراق يُعرف به اكثر مما يُعرف بالعراق، وقائمة تناقضاته شاهد عيان على ما تقدم!

المصادر والهوامش:

(١) ينظر : عدنان الباجه‌جي، في عين الاعصار ....، ص٢٩، ونص المذكرة التي وجهها الباجةجي الى مجلس الامن في ١٠ تموز ١٩٦٣ في: عثمان علي (الدكتور): الكورد في الوثائق البريطانية (اربيل، ٢٠٠٨) ص٥٣٦– ٥٣٧.

(٢) ينظر: في عين الاعصار ....، ص١٢٠

(٣) المصدر نفسه، ص ١٠٧.

(٤) ذاكرة العراق، ص ١٢٧.

(٥) في عين الاعصار...، ص ٢٩٢، ٣٠٠، ٣٠٦ " ذاكرة العراق...، ص ٨٦.

(٦) المصدر نفسه ، ص ١٨٩

(٧)) المصدر نفسه، ص ٨٣

(٨) في عين الاعصار، ص١٧٧.

(٩) العبارة بين القوسين ايضاح او تعليق من الصحفي معد فياض.

(١٠) ذاكرة العراق، ص ١٢٨.

(١١) في عين الاعصار، ص ٢٦٥– ٢٦٦.

(١٢) المصدر نفسه، ص ٢٧٧.

(١٣) المصدر نفسه ، ص٢٨٥.

(١٤) للتفاصيل ينظر: المصدر نفسه ، ص ٢٨٤– ٢٨٥.

(١٥) ينظر التفاصيل في : ذاكرة العراق، ص ١٨٨– ١٨٩.

(١٦) في عين الاعصار، ص ٢٩٦، ولا يذكر الباجه‌جي تلك التحفظات.

(١٧) للتفاصيل ينظر المصدر نفسه، ص ١٨٥– ١٨٩.

(١٨) المصدر نفسه ، ص٣٠٤.

(١٩) المصدر نفسه، ص٢٨٢

(٢٠) المصدر نفسه ، ص ٢٨٥– ٢٨٦.

(٢١) المصدر نفسه، ص ٢٨٦، علماً ان الياور كان من المقربين جداً للباجةجي على حد قوله الا انه انقلب عليه ينظر: المصدر نفسه ص ٢٨٦– ٢٨٧.

(٢٢) المصدر نفسه ص ٢٨٧.

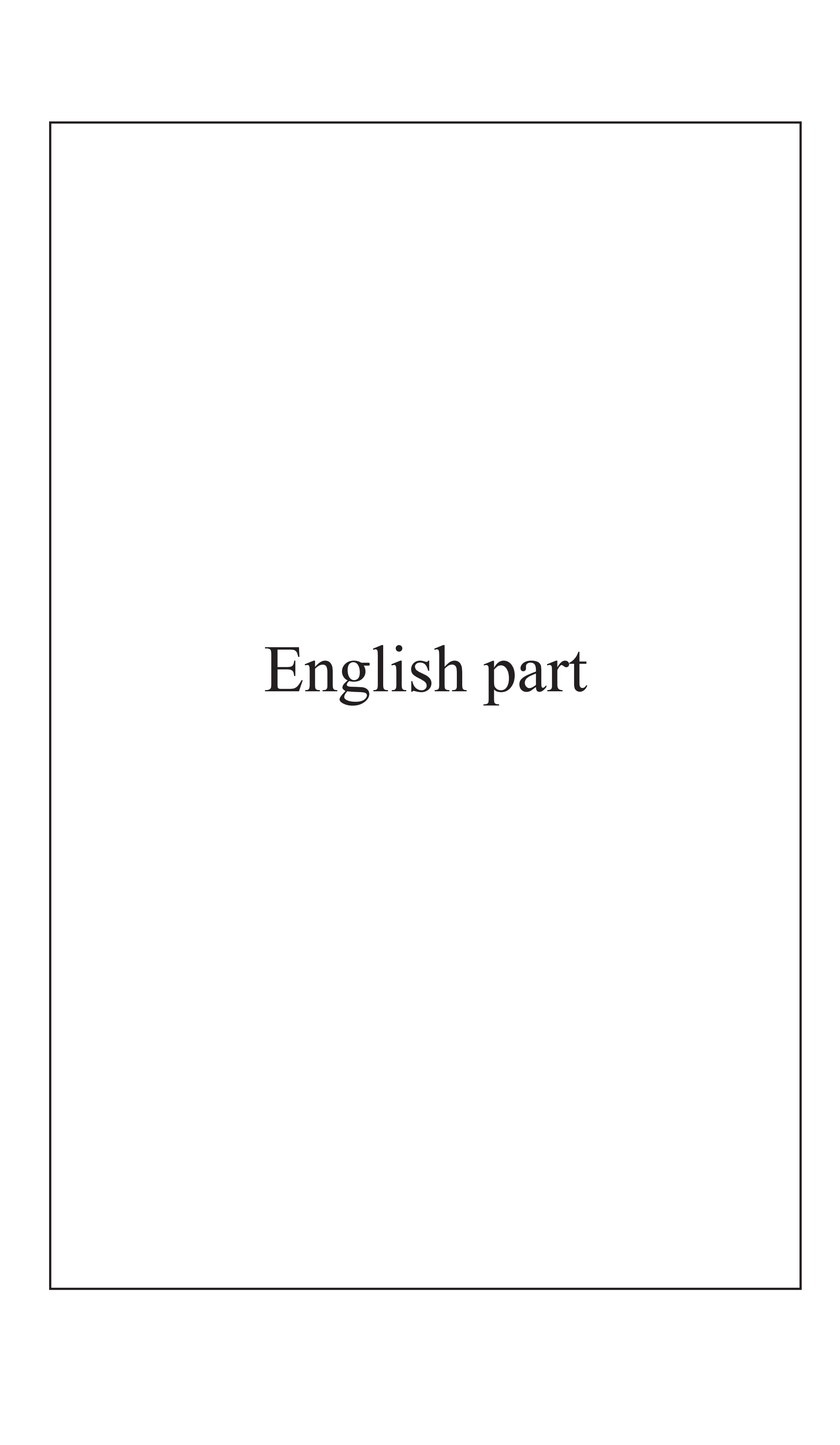
(٢٣) المصدر نفسه ، ص ٢٨٨.

(٢٤) المصدر نفسه، ص ٢٨٧.

(٢٤) المصدر نفسه ، ص ٢٦٣– ٢٦٤.

(٢٥) المصدر نفسه ، ص ٢٩٧.

(٢٦) في عين الاعصار، ص ٣١٨.

English part

مجلة الأكاديمية الكردية

العدد ٢٦ لسنة ٢٠١٣

Kurdistan Regional Government
Presidency of Ministers Council
Ministry of Higher Education
and Scientific Research
Presidency of University of Koya
Office of President

حکومەتی هەرێمی کوردستان
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی کۆیە
نووسینگەی سەرۆك

ژمارە: ٧/٢٩/٢٧٨٦ بەروار: ٢٠٠٨/٦/٢

﴿فەرمانی زانکۆیی﴾

بابەت / ناساندنی گۆڤار

ئاماژە بە خاڵی (١) تەوەرەی سێ یەم کاروباری زانستی لە کۆنووسی چواردەمین کۆبونەوەی ئەنجومەنی زانکۆ لە ٢٠٠٨/٥/٢١ وە دوای هەڵسەنگاندنی گۆڤاری ئەکادیمی کوردی بڕیار درا بە :

ناساندنی ئەم گۆڤارە وەك گۆڤارێکی ئەکادیمی و زانستی بە مەبەستی بڵاوکردنەوەی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەکان و وەك گۆڤارێکی ئەکادیمی مامەڵەی لەگەڵ بکرێت .

KH

پ. د. خدر مەعصوم
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەك بۆ
- نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ
- بەڕێزان یاریدەدەرانی سەرۆکی زانکۆ
- ڕاگرایەتی گشت کۆلیجەکان
- دۆسیەی دەرچوو

IRAQI KURDISTAN REGION
MINISTERY OF HIGHER EDUCATION
& SCIENTIFIC RESEARCH
UNIVERSITY OF SALAHADDIN - Erbil
Vice President Office
For Scientific Affair

هەرێمی کوردستانی عێراق
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی سەلاحەددین / هەولێر
نوسینگەی یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی

ژمارە / ٢ / ٨٩٢٩

مێژووی زاینی : ٢ / ٥ / ٢٠٠٨
مێژووی کوردی : ١٠ / ٢ / ٢٧٠٨

بۆ/ ئەکادیمیای کوردی/ بەڕێز سەرنووسەری گۆڤاری ئەکادیمی کوردی

ب/ رەزامەندی

سڵاو و ڕێز..........

ئاماژە بە نووسراوتان ژمارە /٣٥٤ لە ١٩/١١/٢٠٠٧ .

دەربارەی رەزامەندی ئەنجومەنی زانکۆکەمان لەسەر ئەوەی کە گۆڤارەکەتان ببێتە گۆڤارێکی ئەکادیمی/ زانستی و پشتی پێ ببەسترێت بۆ بڵاوکردنەوەو بەرزکردنەوەی پلەی زانستی ، دوای ئەوەی کە خرایە بەردەم ئەنجومەنی زانکۆ لە دانیشتنی کۆنووسی کۆبوونەوەی ئەنجومەنی زانکۆمان ژمارە (٨) ڕۆژی سێشەممە لە ڕێکەوتی ١/٤/٢٠٠٨ بەسترابوو. وە ئاماژە بە نووسراوی وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی ژمارە ن /٢٣٥ لە ١٧/٥/٢٠٠٨ بە پەسند کردنی بڕیارمان دا بەرازی بوون و پەسندکردنی وەکو گۆڤارێکی زانستی / ئەکادیمی لەگەڵ رەچاوکردنی چەند تێبینی یەکی بچووک .... لەگەڵ ڕێزدا

هاوپێچ//

- تێبینیەکان

د. محمد صدیق محمد
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەک بۆ//

- نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ / لەگەڵ ڕێزدا
- نووسینگەی بەڕێز یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی/ لەگەڵ بەراییەکان
لیژنەی ناوەندی بەرزکردنەوەی پلەی زانستی لە سەرۆکایەتی زانکۆ
- دەرکردە

حکومەتی هەرێمی کوردستانی عێراق سەرۆکایەتیی ئەنجومەنی وەزیران وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی سەرۆکایەتیی زانکۆی سۆران نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ		حكومة إقليم كوردستان - العراق رئاسة مجلس الوزراء وزارة التعليم العالي و البحث العلمي رئاسة جامعة سوران مكتب رئيس الجامعة

Kurdistan Regional Government - Iraq — Ministry of Higher Education & Scientific Research — Presidency of Soran University

ژمارە: ٦/١/٠١ ٥٦٣ — ڕێکەوت: ٢٠١٤/٦/٢٥ زاینی — ڕێکەوت: ٢٧١٤/٦/٢٥ کوردی

فەرمانی زانکۆیی

ب/ گۆڤاری ئەکادیمی

[...]ا بە دوای تاوتوێکردنی پرخسار و ناوەڕۆکی (گۆڤاری ئەکادیمی) لە لایەن ئەنجومەنی فاکەڵتییەکانی زانکۆی سۆران و کاڵاڵە کردنی لە ئەنجومەنی زانکۆ، بەپێی ئەو دەسەڵاتەی کە پێمان دراوە بڕیار درا بە:

پەسەند کردنی گۆڤاری ناوبراو کە لە ئەکادیمیای کوردی بەرهەمهێنراو بە گۆڤارێکی ئەکادیمی باوەڕپێکراو لە سەر ئاستی زانکۆی سۆران.

د. فسلح مصطفی
سەرۆکی زانکۆ

ڕوونووسێک بۆ:

تەلەفۆن: 07504255657 - 0662508086
ئیمەیڵ: office.pr@soranu.com

حكومة اقليم كردستان – العراق رئاسة مجلس الوزراء وزارة التعليم العالي و البحث العلمي رئاسة جامعة ڕاپەڕین مكتب رئيس الجامعة		حکومەتی هەرێمی کوردستان - عێراق سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی سەرۆکایەتی زانکۆی ڕاپەڕین نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ

Kurdistan Regional Government - Iraq / Presidency of Ministers Council / Ministry of Higher Education & Scientific Research - Presidency of University of Raparin / Office of University President

ژمارە: ٦٢٩ بەرواری: ٢١ی گەلاوێژ ٢٧١٢ بەروار: ٢٠١٢/٨/١٢

بۆ/ ئەکادیمیای کوردی/ کارگێڕی/ گۆڤاری ئەکادیمی

بابەت/ متمانە بەخشین

نووسراوتان ژمارە ٢٠٨ لە ٢٠١١/٥/٢

ئاگاداری بەڕێزتان دەکەین کە ئەنجومەنی زانکۆمان لە کۆبوونەوەی سیانزەهەمینی خۆی لە بەرواری ٢٠١٢/٧/٩ دوای وردبوونەوە لە ئاراستە و لێکۆڵینەوەکان و ستراتیژیەتی گۆڤارە بەڕێزەکەتان و ستافی پسپۆڕییەکانی .....

ئەنجومەنی زانکۆمان متمانەی بەخشی بە گۆڤارەکەتان و هیوادارین کە خزمەتی زیاتری توێژینەوە و لێکۆڵینەوەکان بکەن و ببنە هەڵگری ئاڵای زانستخوازی لە هەرێمەکەماندا.

لەگەڵ ڕێزدا.....

پ.د. محمد علی عبدالله
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەک بۆ//
- نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ
- نووسینگەی ی.سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری کارگێڕی و دارایی
- نووسینگەی ی.سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی و خوێندنی باڵا
- گشت فاکەڵتی و سکوڵەکان
- گشت بەڕێوەبەرایەتییەکان
- دەرچوو.

حکومەتی هەرێمی کوردستان-عێراق
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی گەرمیان
نووسینگەی سەرۆک

حكومة اقليم كوردستان-العراق
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
رئاسة جامعة كرميان
مكتب رئيس الجامعة

KURDISTAN REGIONAL GOVERNMENT-IRAQ
MINISTRY OF HIGHER EDUCATION&SCIENTIFICRESEARCH
PRESIDENCY OF GARMIAN UNIVERSITY
PRESIDENCY OFFICE

No:
Date:

ژمارە: ٤٠٨٦
ڕێکەوت: ٢٠١٢/١١/٢٢

سەرۆکایەتی زانکۆی گەرمیان
دەرچوو

بۆ بەڕێز/ سەرنووسەری گۆڤاری (ئەکادیمیای کوردی)

ب/ دان پیانان

سڵاو و ڕێز...

ئاگاداری بەڕێزتان دەکەین کە ئەنجوومەنی زانکۆمان لە کۆبوونەوەی ڕۆژی سێ شەممە ڕێکەوتی (٢٠١٢/١١/٢٠) بەکۆی دەنگ بڕیاریدا بە ئەژمارکردنی (گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی) وەک گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمی.

هیوای سەرکەوتنتان بۆ دەخوازین.

لەگەڵ ڕێزدا

پ.د. فاروق عبدالله کریم
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەک بۆ

Tel
Email(p.garmianuniv@yahoo.com)

Legalization of the Anfal Campaign as Genocide and a Crime against Humanity

Dr. Nouri Talabany,
Professor of Law

Genocide is the greatest crime against humanity as its express purpose is the annihilation of a chosen group of people who have their own distinctive culture, and those guilty of this crime must be punished. The Ba'athist regime in Iraq, for about thirty years, committed a great many crimes against the people of Kurdistan, some of which are considered as genocide and crimes against humanity since they did, indeed, target a particular group of people with the express intention of exterminating them. The main perpetrators of these crimes and their accomplices, whether ordinary individuals or those in positions of power, are equally culpable, no matter the reasons for the crime – be they political, social, religious or any other.[1]

Genocide is considered an international crime. In an international document, signed in Paris in 1948, defining the crime of genocide and aiming to prevent and punish the perpetrators of this crime, the General Assembly of the United Nations designated it a crime against humanity and asked that its perpetrators be indicted before either an international or internal court.

The "Anfal" is named after a sura of the Quran. It was a genocidal campaign in which the Ba'athist regime sought to exterminate the Kurds. In Iraqi Kurdistan, it resulted in the deaths of more than 200,000 civilians, most of whom were buried alive in the desert near the border between Iraq and Saudi Arabia. They were killed, not because they were involved in an armed struggle with the Iraqi government, but simply because they were Kurds. The majority were villagers. Others were taken from concentration camps where they had existed in appalling conditions since being forced from their villages. Their killers made no distinction between men and women, young and old, healthy and infirm; their aim was their annihilation. The consequences are long-term and far-reaching and affect almost every family in Kurdistan. Families knew nothing of the fate of their loved ones and had no means of discovering their whereabouts. It created enormous social problems, as women had no means of knowing whether their husbands were dead or alive and so

could not remarry, and many children were orphaned. Some of the elderly and infirm were eventually released; they know what happened and are eye witnesses to this atrocity. Approximately 100 of them gave evidence to the Iraqi Special Tribunal when the accused were tried.

The Iraqi Special Tribunal, in a decision taken on the 24th June, 2007, declared the Anfal to be genocide according to the internationally accepted definition, as stated in the Convention of 1948 to which Iraq was a signatory. This recognition is long overdue. This Special Tribunal, which tried some of the higher echelons of the Ba'athist regime, sentenced most of the accused to death. All those proven guilty of complicity in this crime, be they leaders or collaborators, Arabs or Kurds, must be brought to trial. Throughout history, the Kurds have suffered greatly while the outside world remained largely uncaring, but the Anfal operation was carried out openly, with assistance from some large European companies who supplied the chemicals, so that no one can plead ignorance. Nor can we forget!

The Anfal campaign is comparable to other horrendous genocides, such as that of the Armenians during the First World War and the Holocaust, in which millions of Jew were exterminated by the Nazis.[2]

When the trial of the accused began, I hoped that some international expert in genocide and crimes against humanity would assist the lawyers defending the families of the Anfal victims. Most Kurdish lawyers have no experience of dealing with crimes of such magnitude, since they have been cut off from the outside world as a result of the political isolation of Kurdistan for many years. Most of the state administration, both military and civil, and including various organisations of the Ba'ath Party, share the guilt for this crime. The Iraqi state is legally responsible for the Anfal operation and its consequences, as it is also responsible for the repayment of loans to many states, companies, and even some individuals, outside Iraq. Most of these loans were used to finance the wars that the Ba'athist regime began, illegally, either against neighbouring countries like Iran and Kuwait, or to subjugate their own people. Currently, many of these countries, companies and individuals are still being repaid. In the same way, Iraq must undertake responsibility for compensating the relatives of the Anfal victims. Some government officials and their supporters make the excuse that the Ba'athist regime made no distinction between the killing of Kurds or Arabs, but they choose to forget that the express purpose of the Anfal, in which most state organisations participated, was the annihilation of the Kurds. Again, we must ask why the Iraqi government accepts responsibility for the repayment of these loans to the

Ba'athist regime, yet appears not to be responsible for compensating the families of the victims of the Anfal because they are Iraqis.

During the Second World War the Nazis killed millions of Jews. After the war, the elected government of West Germany, led by Konrad Adenauer, compensated the families of those killed, although it was in no way responsible for Hitler's crimes.[3] For about ten years, it even compensated the state of Israel which was seen as having inherited those who lost everything and everyone in the Holocaust.

The German government asked the Jewish people for forgiveness and, in the same way, the Iraqi state must ask forgiveness of the people of Kurdistan and the relatives of the Anfal victims. This must be done by an Act of Parliament. This is a vital safeguard because, if it is done simply by a letter from the Prime Minister or by a declaration of his government, it would leave the way open for a future government to refuse to honour any decision taken by their predecessors. In fact, just such a situation occurred on June 26th 1966, when the government of General Naji Talib refused to honour the Declaration of the government of Dr. Abdul Rahaman Bazaz which set out the steps to be taken to peacefully resolve the Kurdish issue at that time.

In Erbil, in April 2002, at a Conference on the Anfal Operation, I proposed that the government and parliament of the Kurdistan region should ask the Iraqi state to ask forgiveness from the people of Kurdistan when Sadam's regime ended, and that it should then compensate the relatives of the Anfal victims. The Conference approved my proposal but, since the fall of the Ba'athist regime in 2003, no such action has been taken. In May 2007, I put the same proposal to the Parliament of Kurdistan in a session specially convened to discuss the crime of the Anfal campaign, hoping that they would act upon it. In a seminar held in Arbil in July 2007, attended by many MPs from the Iraqi parliament together with the Speaker and MPs from the Kurdistan parliament, I directed my words at the acting Speaker of the Iraqi parliament, stressing the need for reconciliation for the past;[4] but I added that forgiving does not mean forgetting as it is impossible to erase such crimes from memory.[5] Asking forgiveness does not imply that either the Iraqi people, or the present government, are responsible for the Anfal operation, just as the German people and government, after the Nazi regime, were not responsible for the Holocaust. It is time for the Parliament and political parties of Kurdistan to insist on the Iraqi parliament asking forgiveness because, if the demands of our people are not met now, it is unlikely that they will be in the future.

Before the fall of the Ba'athist regime, the Kurdish activists of the Diaspora, together with some international human rights organisations, e.g. Middle East Watch and Amnesty International, some MPs from several European countries and senators and representatives in the US, tried to persuade the international community that the crime of the Anfal operation was genocide. This was recognized by a Special Iraqi Court which, after examining the documents and hearing the evidence of the surviving relatives of the Anfal victims, convicted several high-ranking officials of the Ba'athist regime of genocide, crimes against humanity and even war crimes and condemned most of them to death. The result of these crimes was the death of more than 200,000 Kurdish civilians and the destruction of more than 4000 villages and small towns. The attack on Halabja in 1988 was not the only instance of the use of chemical weapons. They were used in several areas, from 1986 onwards, against civilians who refused to leave their mountain villages. These villages proved inaccessible to Iraqi troops so chemical weapons were used to destroy them.

The international community must take note of the findings of the Special Iraqi Court and act whenever and wherever any middle-eastern government threatens their Kurdish populations with a repetition of these crimes. The Holocaust and the Armenian genocide have been condemned by some European parliaments and the crime of "Anfal" must be similarly condemned.

[1] For more details, see Nouri Talabany, The Crime of Genocide (in Arabic), Al Kaza, organ of the Union of Barristers in Iraq (Nikabet Al – Muhameen), Vol.3, 1970.

[2] "The Forgotten Holocaust", The Independent, 28th August, 2007. Robert Fisk's special report on the Armenian genocide, with previously unpublished images.

[3] Konrad Adenauer, German Christian Democrat Politician, Chancellor of West Germany 1949-1963.

[4] The Conference was on (Practical Federalism in Iraq), held in Arbil on 10 – 15 July 2007. It was organised by both (International Alliance for Justice) and (No Peace without Justice) and attended by many experts in constitutional law from several federal states, e.g., Canada, the USA, India, Belgium, and Australia, plus representatives of many civil organisations in Iraq and Kurdistan.

[5] In the Introduction to the 2nd edition of my book, "Attempts to Change the Ethnic-National Composition of the Kirkuk Region", London, 1999, in Arabic, I expressed these sentiments, hoping that the Iraqi government which would come to power at the end of the Ba'athist regime would end the policy of the Arabization of the Kirkuk region as a step to reconciliation, though this does not mean that the victims of that policy will forget.

Saddam Hussein's Paradoxical Discourse towards Kurds

Kawa Abdulkareem Rasul, PhD
Erbil polytechnic University

This study is entitled "Saddam Hussein's Paradoxical Discourse towards Kurds." It is an attempt to trace the paradox of Saddam Hussein's discourse towards Kurds during the period of the declaration and implementation of March 1970 Agreement. This agreement was intended to recognize the rights of Kurds as the second largest nation in Iraq. It is a qualitative study which looks at some speeches and documents of Iraqi Baath party in the 1970s. It uses discourse Analysis in an attempt to identify the paradox in the speeches of Saddam Hussein towards Kurdish people in Iraq.

The data is taken primarily from the archive of Iraqi government documents, Saddam Hussein's speeches and Iraqi newspapers in the 1970s, such as Al-Jumhurya, Al-Thawra and Al-Ta'akhi.

The Study hypothesizes that the Baath Regime in general and Saddam Hussein in particular had tried to manipulate language to control the minds of the Iraqi people. The Baath politicians knew the importance and the power of words to explain or give reason for their acts in order to promote, perhaps even oblige, people to support them. It also hypothesizes that Saddam Hussein used a kind of paradoxical discourse in dealing with the Kurdish issue.

Key Words: political discourse, paradox, document analysis, Kurdish issue.

1. Introduction

Ways of talking produce and reproduce ways of thinking, and ways of thinking can be manipulated via choices about grammar, style, wording and every other aspect of discourse, (Johnston, 2008: 53). The context is regarded as an important aspect of discourse. Van Dijk recognizes two levels of context, global context and local context. He defines global context as the social, political, cultural and historical structures in which a communicative event takes place. He also defines local context as the immediate, interactional situation in which a communicative event takes place. He believes that what people say and how they say it depends on who is speaking to whom, when and where, and with what purpose, (Wodak and Meyer, 2001: 103-8). Before starting analyzing the documents under discussion, it is necessary to shed some light on the social, political, cultural and historical context of the documents.

1.1 Saddam Hussein's Political Background

In Arabic, his name (Saddam) literally means "the one who confronts or shocks." To his supporters, he is known as "the Victor of God," but to his many enemies around the world he is frequently referred to as "the butcher of Baghdad." Whatever one may think of him, it is undeniable that Iraqi leader Saddam Hussein has gained a dreadful name on the world stage during his thirty-five years ruling. He effectively silenced all opposition to his regime in Iraq starting from early 1970s when he was the vice president of Iraq. Later on, for over 20 years, his style of oppression ruled Iraq, silencing a people that had once been a rich source of thought and culture in the Middle East, (Marine Corps Institute, 2003).

Starting from the 1970s, Saddam Hussein, the most prominent political figure of Iraq had entered Iraqi political life and Baath ideology became dominant in politics as well as daily life till 2003,

when his regime was toppled by the coalition forces, (Alternative, 2007).

Despite his disreputable human rights violations, including the mass murder of over 100 000 Kurds and the forced exile to Iran of tens of thousands of Shiite Muslims from southern Iraq, Saddam Hussein remained a Western desired in the region until he made the critical decision to take up Kuwait in the summer of 1990,*(Iraq Backgrounder***,** 2002).

Using a political language in dealing with the Kurdish Issue, Saddam Hussein as a politician knew how to outmaneuver and eliminate Kurdish political opponents when necessary. As time went on, it became clear that Saddam Hussein was the moving force behind the party, the political devotee who worked behind the scene. By using a paradoxical language, he could direct Iraqi efforts to deal with the Kurdish problem and silence the internal and external forces.

1.2 Kurdish Issue

In the discourse of Iraqi leaders in general and the discourse of Saddam Hussein in particular, Kurdish freedom fighters are often described as rebels, saboteurs or outlaws. Political terrorism, whether by or against the state, is inversely related to power. Ted Gurr explains terrorism as a tactic used by the weak to intimidate the strong and by the strong to intimidate the weak (White, 2002: 205). Saddam Hussein’s elimination of political opponents in and outside of the Baath Party, and his attacks on the Kurds illustrate a lack of legitimate authority to achieve a political purpose.

In 1970, the central government promised local self-rule to the Kurds. Their capital was to be Erbil. Saddam Hussein tried to use a positive discourse in order to convince the Kurds to accept this deal, since it was him that negotiated and then imposed the autonomy agreements of the 1970s. (Yildiz, 2004:17).

The Kurds rejected Saddam Hussein's proposal**.** When his discourse failed to convince the Kurds to accept his proposal and the fighting started again, he changed his language and discourse to a negative discourse towards Kurds and their leadership.

Heavy fighting between the central government and Kurdish forces erupted when the central government tried to force limited autonomy on the Kurds in 1974. Saddam negotiated a deal with the Shah of Iran in 1975 that closed that country's borders to Kurdish guerrillas seeking a place of safety there. He then attacked them and ended their revolution, (Marine Corps Institute, 2003).

2. Methodology

The study combines the principles of discourse analysis in general, Critical Discourse Analysis (CDA) in particular, and elements of paradox to analyze the data. The data are analyzed qualitatively. It uses CDA, which is derived from discourse analysis, the Bourdieu's (2001), Elster's (1986, 1994) and van Dijk's (1993, 1997a, 1997b, 2005) ideas, in general, and Narry F. Santos (1997) criteria in particular , in an attempt to identify the paradox in the speeches of Saddam Hussein towards Kurdish people in Iraq.

2.1 Discourse Analysis

Recently CDA has been used quiet often to study text and talk. It emerged from Critical Linguistics (henceforth CL), critical semiotics and from a socio-politically conscious and appositional way of investigating language, discourse and communication. CDA attempts at uncovering of implicit ideologies in texts. As Widdowson (2007: 70) states, " those who follow this approach are particularly concerned with the use (and abuse) of language for the exercise of socio-political power."

Since CDA attempts to reveal the hidden motivations behind a text, it can be regarded as an offshoot of discourse analysis. As Wodak

and Meyer (2001:96) say," CDA is a – critical – perspective on doing scholarship: it is so, to speak, discourse analysis 'with an attitude'." The questions asked by discourse analysts are asked by critical discourse analysts too. They both ask the basic questions such as 'why is this stretch of discourse the way it is? Why is it no other way? Why these particular words are in this particular order?' to answer these questions, the critical discourse analyst asks a set of other questions, the answer of some are outside the text, such as ' what the text is about? Who said (or wrote) it? Who the intended audience was and who the actual hearers and readers were? What motivates the text and what its medium (or media) is? What language it is in?

2.2 Paradoxical Discourse

With regard to the meaning of paradox, it can be defined as a statement that departs from accepted opinion (the etymological nuance), or an apparently self-contradictory or absurd statement (the derivational nuance). Thus a "paradox" is an unusual and apparently self-contradictory rhetorical statement or concept that departs dramatically from accepted opinion. Etymological nuance" refers to the original meaning of the word "paradox" (para<docoj). It combines the preposition para<, "contrary to," and the noun do<ca, "opinion," thus producing in its earliest stages the meaning of "contrary to opinion or expectation," (Narry, 2007).

Mark believes that there are five elements that make a paradox recognizable. First, a paradox is a "both-and" proposition. Second, a paradox has tension and/or conflict. Third, a paradox has an element of awe, surprise, or amazement. Fourth, a paradox is a rhetorical or stylistic figure. Mark used paradox as an intentional rhetorical device to influence his readers to follow a servanthood-motivated lifestyle in the exercise of their authority. Fifth, a paradox needs an audience. With the help of reader-response criticism, one can observe the impact of the paradox on the readers at the discourse level, the relevant tools

of this method (e.g., anticipation and retrospection), (Edgar and Elizabeth, 1994: 3).

3. Analysis

Analyzing a large amount of documents, speeches and newspaper articles of Baath regime in Iraq in general and of Saddam Hussein that deal with the Kurdish issue needs a lot of time and space. Since a qualitative paper like this one cannot show all of these analyses, it highlights the following extracts:

(1) "Kurdistan al-Iraq" and " Shimal al-Iraq"

In most of his speeches, Saddam Hussein used the phrase "Kurdistan al-Iraq" to talk about the area in the northern Iraq with the majority of Kurdish population. This term is not neutral, since most of the Kurds like to call it Kurdistan or Southern Kurdistan. The term "Kurdistan al- Iraq" Which is Arabic, means " Kurdistan of Iraq", which implies that the area is part of Iraq not part of the bigger Kurdistan, which is divided among the four countries of Turkey, Iran, Iraq and Syria.

Though the term "Kurdistan al-Iraq" is regarded as a statement that departs from accepted opinion (the etymological nuance) by the Kurds, or an apparently self-contradictory or absurd statement (the derivational nuance), after rejecting the Autonomy proposal by the Kurds, Saddam tried to shed away from using it and he tried to use even a more negative term which is " Shimal al- Iraq" i.e., " Northern Iraq", which is undesired by the Kurds and regarded as an obvious paradox in Saddam's discourse.

Saddam Hussein used this term to please the Arab nationalists, since they regarded the Kurdish areas as part of Iraq that cannot be separated. That's why, Bourdieu's (2001) and van Dijk's (1993) believe that the use of language is always manipulated to convey a goal of the speaker in order to have an effect on the hearer. Symbolic power is always present in speech. Politicians understand and harness

the power of words to explain or justify acts in order to encourage, perhaps even force, people to support them.

(2) Autonomy means "the reinforcement of Iraqi unity and the absolute rejection of partition", Saddam Hussein, Al-Jumhuria, March 16, 1971.

While this quotation was acknowledged after the declaration of March 1970 Agreement and it was expected to recognize the rights of Kurds as the second largest nation in Iraq, nonetheless it implies the Baath ideology of pan-Arab nationalism. The words such as "reinforcement" and "absolute" indicate that Kurds will be granted a limited autonomy.

It seems that some of ruling Baathist members in the beginning (the beginning of the 1970s) was in favor of a peaceful solution of the Kurdish question, but this idea was in contrast with the Baath pan-Arab ideology and Saddam Hussein's notion of Kurdish autonomy, which was nationalistic and chauvinistic. The Baath party did not view favorably the Kurdish national movement, which is regarded as a threat to both Iraqi unity and pan-Arab unification plan.

The above quotation reveals Saddam Hussein's paradoxical discourse towards the Kurdish autonomy, as Bengio (2012: 47) states," Saddam Hussein was regarded as the architect of March Declaration of 1970, but he was not happy with this declaration because it seems that he did so by force of circumstances." In fact it was signed under the pressure of Soviet Union.

(3) Declaration (*Bayan* in Arabic) vs. Agreement (*Rekewtin* in Kurdish)

It seems that the Baath politicians in general and Saddam Hussein in particular knew the importance and the power of words to explain or give reason for their acts. Saddam, on the one hand, as the architect of the March 1970 Agreement preferred the word declaration no agreement, since they imply different meanings. Declaration involves only one part while agreement needs two parties. He wants to say that

the declaration was a gift presented by the Baath party to Kurdish people, who are Iraqis. The Kurdish leadership, on the other hand, was in favor of using the word agreement, since it implies that the Kurdish leadership participated in creating the March 1970 Agreement. It also indicates that the two parties involved in the negotiation, Kurds and Arabs, were in equal right. Bengio (2012: 49) believes that the fact that it was called a declaration not an agreement fixed in international law, left the autonomy to the mercy of the central government.

(4) " Iraq is part of the Arab Nation" Iraqi interim constitution, July 17, 1970

In July 17, 1970 a temporary constitution was issued. There was a kind of paradox in the discourse of an article of this constitution, more specifically in Article 5, which states that " the Iraqi people is composed of two main nations, the Arab nation and the Kurdish nation … the Kurdish language shall be, alongside Arabic, the official language in the Kurdish area". Another part of the article says that Iraq is "part of the Arab nation". The Kurdish leadership attempted to change the wording to be something like "the Arabs of Iraq are part of the Arab nation", since they believed that it contradicts the preceding part of the article which says the Iraqi people is composed of two main nations, the Arab nation and the Kurdish nation.

(5) "Autonomy was given to the people not to the land", Saddam Hussein, Al-Jumhuriyya, March 16, 19971.

Here again one can find an obvious paradox in the discourse of Saddam Hussein. To avoid conducting a census and not to reveal that Kurds are the majority in Kirkuk, the richest oil city in Iraq, in an interview on the occasion of the first anniversary of the March agreement, Saddam Hussein said "Autonomy was given to the people not to the land". This indicates that Kurdish problem is not a national or geographical issue, but it is a humanitarian one.

(6) "Nothing prevents members of the larger nation from moving to live on the land populated by members of the smaller nation which enjoys self-rule." Saddam Hussein, Al-Jumhuriyya 16 March 1971

Practically one year after the declaration, Baghdad started to Arabize Kirkuk and other strategically important areas by establishing Arab colonies in the heart of the Kurdish region. This is reflected in Saddam's discourse when he said the above quotation. So, one year after the declaration, the Baath discourse underwent deep changes. There was a clash between the two national movements represented by the Baath regime and the Kurds.

(7) "Whoever does not agree (to the Baath conditions) let him go." Saddam Hussien, Al-Thawra, June 18, 19972.

This can be regarded as a warning to Mustafa Barzani, who rejected the modified agreement that Saddam Hussein wanted to put it into practice forcefully. In 1972, Baath authorities tried to murder Mustafa Barzani twice. Two years after signing the agreement, Saddam Hussein changes his strategy because he had exhausted the advantages that the agreement held for them. He started to act against Kurdish demands and regarding them as traitors, as Hanna Batatu (1978) claims that Saddam Hussein was almost “egalitarian” in his treatment of anyone considered or suspected of disloyalty.

(8) A memorandum sent to the Kurdish Leadership by the Baath Party's Regional Leadership on September 23, 1972.

The document is full of paradoxical statements. While it refers to the Kurdish movement, represented by Kurdistan Democratic Party (KDP) and Mustafa Barzani, as a freedom movement (*Harakat A-taharuriya*), it contains serious charges against the movement and Barzani. On the one hand, it regards KDP as an important component in the Kurdish movement, but on the other hand, it accuses KDP of maintaining links with Iran.

(9) An armed (*musallaha*) movement controlled by reactionary and unpatriotic circles. Al-Thawra editorials

While the Declaration or the Agreement of March, 1970 and the 1972 memorandum described Barzani's movement as a liberation movement, Al-Thawra newspaper, which was under Saddam Hussein's tight control, in a series of its editorials in 1972 described Kurdish movement as an armed faction controlled by backward-looking and unpatriotic groups. This is again a clear paradox, since the Baath leadership was trying to negotiate with the Kurds and at the same time accusing them of treason and being unpatriotic. In these editorials Saddam wanted to attack the position of KDP by illustrating that it views the March Declaration as a means to obtain "tactical gains" and to put forth additional demands.

Even before the war was started between the central government and the Kurds in 1974, Saddam Hussein had planned the strategy of the war against the rebellion and defined the war tactics on the military, political, economic, psychological and social levels (Al-Thawra, January 27, 1983). The war was not merely military, but it was conducted on several levels: socioeconomic, political and psychological-propagandist. The role of language cannot be ignored in this war.

(10) "Our strategic goal is for the so-called Kurdish problem not to appear again in this or in subsequent generations". An internal Baath party memorandum, circulated in April 1975, Peshmarga (Helsinki), August 1975.

The above quotation is stated after the Iraqi regime ended the war against Kurds by signing the Algeria Agreement with the Shah of Iran and the Kurdish rebellion was ended. It is clear that the Baath in general and Saddam Hussein's discourse in particular was completely changed, since he failed to apply his own Autonomy model. He then started to terrify the Kurds and destroy Kurdistan. To apply this policy, he tried to use an aggressive language when talking

about Kurds and Kurdistan. If compared to his previous discourse, one can find an apparent illogicality in them, since at the beginning of signing the March Agreement; he liked to be described as the architect of Kurdish self-rule (Autonomy).

Applying the five elements of paradox on the Baath- Kurdish conflict through analyzing the Baath documents, one can discuss the following points:

First, a paradox is a "both-and" proposition. It is clear that the documents, speeches and quotations of Baath party and Saddam Hussein, that are analyzed, are regarded as propositions. The term sentences or statements are often used instead of proposition to refer to just those strings of symbols that are truth bearers, being either true or false under an interpretation. It was clear from the analyses that some of the statements were true and others were false or illogical, and some of them were paradoxical.

Second, a paradox has tension and/or conflict. In analyzing the quotations, one can see that there was a kind of conflict between the Baath leadership and Kurdish leadership, and this conflict led to a war between them.

Third, a paradox has an element of awe, surprise, or amazement. Some of the quotations were really amazing and illogical. Some of them were in contrast with its previous ones.

Fourth, a paradox is a rhetorical or stylistic figure. Saddam Hussein used paradox as an intentional rhetorical device to influence his readers to follow his policy.

Fifth, a paradox needs an audience. In using both discourses, Saddam Hussein needed an audience, but the audience was changing. In the beginning of the 1970s he directed his discourse to Kurds in order to convince them to support his policy, since Iraq was not very strong and he personally had not absolute power in Iraq. Later on, in the mid 1970s the audience was replaced by the Arab nationalists. He directed his discourse towards the Baathist nationalists, since he no

longer needed Kurdish support and by that time he could control the Baath party and Iraq.

4. Conclusions

The paper concludes that the Saddam Hussein's discourse with regard to Kurds is a paradoxical one, since there was no room for another nation in the Baath ideology of pan-Arab nationalism. Inconsistency and contradictions in the speeches and documents show that the Baath party in the beginning (the beginning of the 1970s) was in favor of a nonviolent solution of the Kurdish question, but this idea was in contrast with the Baath pan-Arab ideology, which was nationalistic and chauvinistic. The Baath party did not view positively the Kurdish national movement, which is regarded as a threat to both Iraqi unity and pan-Arab unification plan.

Saddam Hussein used paradox as an intentional rhetorical device to influence his readers to follow his policy. It was clear from the analyses that some of the statements were true and others were false or illogical, and some of them were paradoxical. To apply this policy, he tried to use an aggressive language when talking about Kurds and Kurdistan. Saddam Hussein was regarded as the architect of March Declaration of 1970, but he was not happy with this declaration because it seems that he did so by force of circumstances.

References:

Alternatives: *Turkish Journal of International Relations*, Vol. 6, No.1&2, Spring & Summer 2007.

Bengio, Ofra (2012). *The Kurds of Iraq: Building a State within a State*. London: Lynne Rienner Publishers.

Bourdieu, Pierre (2001) *Language & Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 6* edition, translation by G. Raymond and M. Adamson.

Edgar V. McKnight and Elizabeth (1994) Struthers Malbon, eds., *The New Literary Criticism and the New Testament* (Valley Forge, PA: Trinity,);

Elster, J (1986): Rational Cholee. Washington Square, NY: New York University Press.

--------. (1994): "Rationality, emotions, and social norms". *Syntheses* 98: 21-49.

Hanna Batatu (1978) *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba_thists, and Free Officers.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Iraq Backgrounder: What Lies Beneath ICG Middle East Report N°6, 1 October 2002

Johnston, Barbra (2008). Discourse Analysis. 2nd ed. Oxford: Blackwell.

Kanan Makiya, Republic of Fear: *The Politics of Modern Iraq*, paperback edn. (Berkeley: University of California Press, 1998). Originally the book was published under the pseudonym Samir al-Khalil.

Marine Corps Institute, Iraq: An Introduction to the Country and People, 2003.

Narry F. Santos (1997) ' The Paradox of Authority and Servanthhood in the Gospel of Mark', *Bibliotheca Sacra*, 452-60. Copyright © 1997 by Dallas Theological Seminary.

The Iraq Memory Foundation, *Prospectus 2008* (Washington, DC: 2008).

Van Dijk, Teun (1993): "Principles of Critical Discourse Analysis". *Discourse & Society* 4(2): 249-283.

---------------------(1997a): "The study of discourse". InT.A. vanDijk, ed., *Discourse as Structure and Process.* London: Sage. Vol. 1: 1-34.

---------------------(1997b): "Discourse as interaction in society". In T.A. van Dijk, ed., *Discourse as Structure and Process*. London: Sage. Vol. 2: 1-37.

---------------------(2005): "War rhetoric of a little ally. Political implicatures and Aznar's legitimatization of the war in lraq". *Journal of Language and Politics* 4(1): 65-92.

White, J. R. (2002). *Terrorism: An introduction*, 3rd ed. Stamford, CN: Wadsworth-Thomson Learning.

Widdowson, H. G. (2007). *Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Wodak, R., and Meyer, M. Eds. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*, London: Sage.

Yildiz, Kerim (2004) *the Kurds in Iraq: The Past, Present and Future*. www.plutbooks.com

پوختەی لێکۆڵینەوە
ناکۆکی لە گوتاری سەدام حوسێن دا بەرامبەر کورد

هەروەکو لە ناونیشانەکەدا دیارە، ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ دۆزینەوە و پیشاندانی ناکۆکییەکانی نێو گوتاری سەدام حوسێن بەرامبەر بە کورد لە ماوەی راگەیاندن و جێبەجێکردنی ڕێکەوتننامەی ئاداری ساڵی 1970. کورد کە دووەم گەورەترین نەتەوەی عێراقە هەر لە سەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی عێراقییەوە لە مافە نەتەوایەتییەکانی بێبەش کراوە. ئەم ڕێکەوتنە لە نێوان حکومەتی بەغدا و سەرکردایەتی ئەو کاتی کورد بە مەبەستی دانپیانان بە مافەکانی کورد مۆرکرا.

لێکۆڵینەوەکە لێکۆڵینەوەیەکی چۆنایەتییە و ڕێبازی گوتارشیکاری ڕەخنەییانە بەکاردەهێنێت و لە چەند وتار و دۆکیومێنتێکی حیزبی بەعس و سەدام حوسێن، لە ساڵانی حەفتاکان، دەکۆڵێتەوە. داتاکە لە دۆکیومێنتەکانی نێو ئەرشیفی حکومەتی عێراق و وتارەکانی سەدام حوسێن دەربارەی کورد، کە لە ڕۆژنامەکانی ساڵانی حەفتاکان بڵاوکراونەتەوە، وەکو ڕۆژنامەی ئەلجمهوریە و ئەلسەورە و ئەلتەئاخی، وەرگیراوە.

توێژینەوەکە گریمانەی ئەوە دەکات کە حیزبی بەعس بەشێوەیەکی گشتی و سەدام حوسێن بەتایبەتی هەوڵیانداوە زمان بۆ کۆنترۆڵکردنی مێشکی خەڵك بەکاربهێنن. ئەوان گرنگی و دەسەڵاتی وشەیان زانیوە و بەکاریان هێناوە بۆ ئەوەی پاساو بۆ کردەوەکانیان بهێننەوە و خەڵك هان بدەن و ناچاریان بکەن کە پشتیوانییان لێ بکەن. هەروەها گریمانەی ئەوەش دەکات کە ناکۆکی لە گوتاری سەدام حوسێن دا بەرامبەر بە کورد هەبووە.

ملخص البحث
التناقض في خطاب صدام تجاه الكورد

كما هو واضح من العنوان، فأن هذا البحث هو محاولة لأكتشاف التناقضات الموجودة في خطاب صدام حسين تجاه القضية الكوردية خلال الفترة مابين اعلان إتفاقية الحادي عشر من آذار عام 1970 وتطبيق بنودها.

ان الكورد وهم المكون الثاني للشعب العراقي من حيث العدد، قد حرموا من حقوقهم الأساسية منذ تشكيل الدولة العراقية في عشرينيات القرن الماضي. وكان الأعلان عن اتفاقية آذار عام سبعين بمثابة خطوة للأعتراف الرسمي بحقوق هذا الشعب.

ان هذا البحث، الذي بين يديكم، هو بحث نوعي ويعتمد على منهج التحليل النقدي للخطاب. ومادته الخام هي مقالات لصدام حسين نشرت في صحف عراقية خلال فترة السبعينيات من القرن العشرين كصحيفة الجمهورية والثورة والتآخي الى جانب وثائق رسمية لحزب البعث العربي الإشتراكي .

فرضية بحثنا هي إن حزب البعث عموما وشخص صدام حسين خصوصا حاولا استخدام وتوظيف اللغة من أجل التحكم في أذهان وعقليات الناس. وكانا على دراية كافية بأهمية الكلمة وجبروتها، فأجادوا إستخدامها كوسيلة لتبرير افعالهم وتحفيز الناس بل إجبارهم على دعم مواقفهم. كما وإن البحث يفترض وجود تناقضات شديدة في خطاب صدام حسين تجاه الكورد وقضيتهم .

Problems of Using Expressions in Context Confronting Kurdish Learners of English

Abdul-Nafi' Khidhir Hasan
Salahaddin University-
Erbil-College of Basic Education-
English Department

Received:
Accepted:

Abstract

This paper, as the title refers to, investigates the problems of using contextual expressions facing English department students whose mother tongue is Kurdish. Generally, those who learn a foreign language focus on grammar, vocabulary, and sounds. These are fundamental but not enough to use expressions in appropriate contexts and to speak the language they are learning fluently. So, this paper is an attempt at filling this gap through identifying the problems of this area of learning a foreign language and through providing the learner with the right expressions that fit each situation in English and Kurdish.

This study consists of twelve sections. The first section is an introduction comprising contextual expressions as a problem, some definitions and the importance of studying and learning such expressions, while Section Two deals with expressions related to collocations. The third section investigates expressions associated with register and the fourth analyses the connection between contextual expressions and culture. Section Five is about the grammar rules applied in contextual expressions in either language. Section Six is a contrastive analysis showing points of similarity and points of difference between these two languages with regard to expressions in context. Sections, Seven, Eight, Nine and Ten deal with the description and objectives of the questionnaire and how to carry it out. This paper ends with a conclusion containing a summary of the chief points of the study and showing the results. The conclusion is

followed by some recommendations, a bibliography, an abstract in Arabic, another abstract in Kurdish, the questionnaire, and a table demonstrating the results drawn from the questionnaire.

List of Kurdish Phonetic Symbols

1. Consonants:

Phonetic Symbol	**Phonetic Transcription**	**Meaning in English**
/b/	/biĺind/	high
/ĉ/	/ĉwa:r/	four
/d/	/da:r/	wood, tree
/f/	/fi:ka/	whistle
/g/	/ganim/	wheat
/h/	/hawir/	cloud
/ĥ/	/ĥafta/	week
/j/	/ju:t/	pair, double
/k/	/kuŕ/	son, boy
/l/	/la:r/	oblique
/ĺ/	/la:ĺ/	dumb
/m/	/maȓ/	sheep
/n/	/nô/	nine
/ŋ/	/daŋ/	voice, sound
/p/	/pi:r/	old(man or woman)
/q/	/qaĺaw/	fat
/r/	/bard/	stone
/ŕ/	/ȓaŝ/	black
/s/	/saĺ/	year
/ŝ/	/ŝa:r/	city, town
/t/	/taĺ/	bitter
/v/	/dilôva:n/	kind
/x/	/xawin/	dream
/ẋ/	/baẋda:/	Baghdad
/y/	/yak/	one
/z/	/zi:n/	saddle
/ź/	/źa:n/	pain, ache
/?/	/ŝi?ir/	poetry

2. Vowels:

Phonetic Symbol	Phonetic Transcription	Meaning in English
/a/	/avi:n/	love
/a:/	/sa:rd/	cold
/u/	/quŕ/	mud
/u:/	/du:ŕ/	far, remote
/i/	/dida:n/	tooth
/i:/	/ti:r/	arrow
/ô/	/bô/	why, to, for
é/	/sé/	three

I. Introduction

1. Expressions in Context as a Problem

When Kurdish learners speak or write in English, they often translate literally the expressions used in Kurdish into English. Therefore, such expressions look unnatural, or they are not native speaker-like. This situation may be due to several reasons one of which is the interference of the mother tongue. The other reasons could be the fact that the learners do not have the opportunity to use English in real situations, and they do not study the areas of the language which are related to expressions in context. For example, instead of saying "*Happy Eid*" they may say "*Congratulations*". This is because " *jaźnit pirôz bé* " in Kurdish literally means "*Congratulations on Eid* ".

As mentioned in the abstract, the study of any language focuses on grammar and vocabulary. So, the learner knows quite a lot about what rules of grammar are, and how to form sentences. This knowledge provides an important foundation for the learner, but it is not enough to communicate well and speak the language fluently. Many people talk, but never communicate. What they send is rarely what others understand. When one is a competent communicator, their messages are understood and appropriately acted on. The learner cannot be a competent communicator if he or she does not know what words go together and what words or expressions are used in a certain situation or context in the target language.

The areas associated with expressions in context which pose problems for the learner include collocations, register, culture, and grammar rules. With regard to collocations, since it is not enough to know only a word and its meaning, the learner needs to know the situations in which it is used. For example, the word *hold* not *carry* collocates with *fork*, so "*Like most people I* <u>*hold*</u> *my fork in my left hand.*" is natural. but "*Like most people I* <u>**carry*</u> *my fork in my left hand.*" is not. As far as register is concerned, the language style adopted in the spoken language may be different from the one used in the written language, and in any profession a special vocabulary is used to satisfy its special needs. Also, there is a strong connection between contextual expressions and culture. In other words, cultural expressions, concepts, words used in one language may not be found in another. Moreover, the differences in rules of grammar between the two languages cause a problem for the learner. So the learner needs to be careful when he/she renders something into the target language.

2. Definitions

Hornby (2006:315) defines *context* as the situation in which something happens and that helps you to understand it. *Context* can also be defined as follows: in communication and linguistics, *context* is the meaning of a message (such as a sentence), its relationship to other parts of the message (such as a book), the environment in which the communication occurred, and any perceptions which may be associated with the communication (www.wordiq.com/definition/context). *Expression* is defined as things that people say, write or do in order to show their feelings, opinions and ideas (Hornby, 2006:516). On the basis of the definitions presented above, *expressions in context* can be defined as the expressions which are used in a particular situation. An expression can be a word, a phrase, or a sentence.

3. Classification of contexts

Yijun (pp 6 and 7) from (http://www.paper.edu.cn) classifies contexts as follows:
First, *situational* refers to behaviors accompanying the language act; place; time; accession; participants; communication channel, medium

and manners; type of communicating, field, mode, tenor of discourse; what's happening; the relationship between participants and others. Situational context is also called 'context of situation'. Hatim and Mason (2001:240) define "context of situation" as "all aspects of the situation in which a language event takes place which are relevant to the interpretation of that event." (Quoted in Yijun). Halliday (1978:29) states that situational context does not refer to all the bits and pieces of the material environment such as might appear if we had an audio and video recording of a speech event with all the sights and sounds surrounding the utterances, but refers to those features which are relevant to the speech that is taking place (Quoted in Yijun). Second, *Cultural context* was first put forward in the 1920s by Malinowski, who divided context into "context of situation" and "context of culture". He was convinced that the utterances people produce are ultimately only understandable within the overall content of the culture and the way of life within which they are produced. Cultural context includes unique customs, conventions, historical background, political features, traditions, geographic features and others. Third, *cognitional context* includes the language user's experience, educational, professional and life experience, his viewpoint, his knowledge, his common sense and emotion, subjective psychology and so on.

Other types of context could be verbal and social context (httpen.wikipedia.orgwikiContext_of_utterance.htm). *Verbal context* refers to surrounding text or talk of an expression (word, sentence, conversational turn, speech act, etc.). The idea is that verbal context influences the way we understand the expression. Hence the norm is that we should not cite people out of context. Since much contemporary linguistics takes texts, discourses or conversations as its object of analysis, the modern study of verbal context takes place in terms of the analysis of discourse structures and their mutual relationships, for instance the coherence relation between sentences. Traditionally, in sociolinguistics, *social contexts* were defined in terms of objective social variables, such as those of class, gender or race. More recently, social contexts tend to be defined in terms of the social identity being construed and displayed in text and talk by language users.

In daily-life, words are not understood in isolation, but rather in discourse, i.e., in *linguistic co(n)texts*. Verschueren states that in traditional pragmatics, *linguistic context* is defined as “what has been said so far” (cited in http//www.euroxprag.orguploadsLinguistic_context.summary.pdf). The influence of context parameters on language use or discourse is usually studied in terms of *language variation*, style or register. The basic assumption here is that language users adapt the properties of their language use (such as intonation, lexical choice, syntax, and other aspects of *formulation*) to the current communicative situation. In this sense, language use or discourse may be called more or less 'appropriate' in a given context. It is the language or de rigueur terms surrounding set paragraph, novel or article (httpen.wikipedia.orgwikiContext_of_utterance.htm).

3. The Importance of Contextual Expressions

Thornbury (2007:68-9) suggests that the benefit for teachers and learners of corpus data is that it provides them with easily accessible information about real language use, frequency and collocation. Before the advent of corpora, teachers had to rely largely on intuitions about the way words are actually used. This is why studying contextual expressions is as important as studying other areas of language such as grammar and vocabulary.

The importance of learning how to use expressions in contexts can be shown as follows: Firstly, the learner will have alternative and richer ways of expressing himself. Secondly, choosing the right collocation makes the learner's speech and writing sound much more natural, more native-speaker like and makes them more easily understood(Oxford Collocations dictionary for students of English, 2002:VII. For example, native speakers of English say *strong wind* and *heavy rain*, so it would not be normal to say **heavy wind* and **strong rain*. Similarly in Kurdish the collocation, "*xawni m bi:ni:*" "I saw a dream" is natural but *'xawni m habu:.'* 'I had a dream.' is nonsense because it is outside of reality. Thirdly, knowing which words go together is an important part of understanding the meaning of a text and translating it well. This is because combinations of words or collocations differ from language to language. For example in English the verb *brush* goes with *teeth*, while in Kurdish *wash*

collocates with *teeth* as in, *"I brush my teeth."* in English and *"dida:nim daŝôm."* which literaly means "I wash my teeth" in Kurdish. Fourthly, learning collocations improves one's style in writing. For example instead of saying *"poverty causes crime."* you can say *"poverty breeds crime."* (McCarthy and O'Dell,2005:6). You may not need or want to use these in informal conversation, but in writing they can give your writing more variety and make it read better. Fifthly, the more contextual expressions the learner knows and uses, the more fluently he/she will be able to speak. This means that learners will not have to make up everything new all the time. They can just remember whole expressions such as, *to hire a car/lawyer/room, to rent a house,* and *to make friends with* in English and *xa:nu: ba kiré dagré,* (rent a house), *parézaré dagré* (hire a lawyer) in Kurdish. Sixthly, It is the collocates that determine which sense is indicated in a given phrase or sentence (Larson, 1984:141). For example, the word, *dress* does not have the same meaning in the phrases, *dress the chicken* and *dress the child*. *To dress a chicken* involves <u>taking the feathers off</u>, but *dressing a child* is <u>putting clothes on</u>. Similarly, in Kurdish, the word, *gira:n* has four different meanings in *ŝit i: gira:n* (an expensive or a heavy thing), *ĉa:ya i: gira:n* (strong tea) and *piya:wék i: gira:n* (a respectable man). Seventhly, with regard to register, terms and expressions used in the spoken language are different from those used in the written language or formal situations. The expression, *"Cyclists must dismount here"* meaning "cyclists must get off their bicycles" is typical of formal English and is most likely to be found in a notice (McCarthy and O'Dell,2005:14). Finally, learning to use expressions in context helps the learner to be aware of the fact that there are differences between languages in terms of culture. In Kurdish, the word, *ba:za:ŕ* whose literal meaning is *market* means *downtown* in the sentence, *wa daĉima ba:za:ŕ* I am going downtown. Furthermore, such Kurdish cultural words as *dôĺma/ya:piiraẋ* and *kifta* which are kinds of food cannot be translated into English.

II. Expressions Related to Collocations

This section deals with the collocations in these respects:

1. **Definitions of Collocation**

A collocation is two or more words that often go together. These combinations just sound "right" to native English speakers, who use them all the time. On the other hand, other combinations may be unnatural and just sound "wrong" (http://en.wikipedia.org/wiki/collocation). Some linguists define collocation as follows: Woolard (2005: 6) states collocation is "the grammar of words" - how words go together with other words and collocations tell us which words can come before or after other words, Ghasala (2006: 20) suggests that two or more words which usually occur together in a language are called a collocation, and Hornby (2006:281) defines a collocation as a combination of words in a language that happens very often and more frequently than would happen by chance. Collocation can also be defined as a sequence of words or terms which co-occur more often than would be expected by chance (Collocation encyclopedia topics I Reference.com). For example, *pay* and *attention* go together as do *commit* and *crime*; *blond* goes with *hair* and *heavy* with *rain*.

2. Grammatical Categories of Collocation

In both languages, words belonging to various word-classes or to the same word-class can collocate with each other. McCarthy and O'Dell (2005:16 and 25) present examples from English as follows:

I can't open this drawer. It is really stiff (not *hard*).

(Noun + Adjective)

She gave him a quick glance (not *fast glance*).

(Adjective + Noun)

All societies develop their own stories about how the world began (not *how the world started*).

(Noun + Verb)

At what time do you plan to close the conference (not *shut the conference*

(Verb + Noun)

I felt a pang of nostalgia when I saw the old photos of the village where I grew up.

(Noun + Noun)

She was absolutely/utterly exhausted (not very exhausted).

(Adverb + Adjective)

Please, don't be angry with me. It wasn't my fault.

(Adjective + Preposition)

Mary was looking forward to retiring and taking it easy for a while.

(Complex Collocation)

The examples below show combinations of **verb** and **adverb** and **verb** and **prepositional expression**:

I tried to persuade her but I am afraid I failed miserably (not *desperately* or *wholeheartedly*).

When she spilt juice on her new skirt the little girl burst into tears.

Making collocations from different parts of speech is not free, but subject to certain restrictions. If learners violate these restrictions, they cannot produce natural expressions. In the combination presented above, "*The drawer is really stiff*." is a natural expression, but "*The drawer is really hard*." is not.

The following are combinations of parts of speech in Kurdish:

qiź i: ka:ĺ a.

(Noun + Adjective)

hair of her fair is

Her hair is fair.

naza milwanka i: lamil kird. (not *labarkird*)

(Noun + Verb)

Naza necklace she wore neck

Naza wore a necklace.

ŕa:na/ mégala maŕékim bi:ni:. (not *ŕawa maŕék*)

(Noun + Noun)

flock of sheep one I saw

I saw a flock of sheep.

wa: ba qaĺam da:r danu:sim. (not *lagaĺ qaĺam da:r*)

(Preposition + Noun)

with pencil write I

I am writing with a pencil.

ba pa:s daĉi m a kôléj. (not *lagaĺ pa:s*)

(Preposition + Noun)

by bus go I to college

I go to college by bus.

lagaĺ bira:daréki m daĉi m a daré.

(Preposition + Noun)

with friend a of mine go (or will go) I to out
I (will) go out with a friend of mine.

The examples above show that the preposition <u>*ba*</u> meaning <u>with</u> or <u>by</u> collocates with instruments and means of transport, but *lagaĺ* which means "in the company of" is used with people. The prepositions, *ba* and *la* can combine with the pronouns.

In the examples below, <u>*péi*</u> and <u>*léi*</u> are the abbreviated forms of prepositional phrases, i.e. a combination of the preposition, *ba* and *la* and the pronoun, *aw*:

<u>*péi*</u> *m gut.* **(Preposition + Pronun)**
to him/her I told
I told him/her.
<u>*léi*</u> *béza:ri m.* **(Preposition + Pronun)**
of him/her/it tired I
I am tired of him/her/it.

So instead of saying "<u>*péi*</u> *m gut"* and *"<u>léi</u> béza:rim"* one can say *"<u>ba(a)w</u>i m gut"* and *"<u>la(a)w</u> béza:rim"* respectively.

3. Natural Expressions

Knowledge of collocations is vital for the competent use of language: a grammatically correct sentence will stand out as awkward if collocational preferences are violated (Collocation Encyclopedia Topics/ Reference.com). In the sentence, *"Our burglar alarm is activated by slightest/*smallest movement in the house"*, collocation used in this context is *slightest movement*, not **smallest movement*. That is, the combination, *slightest movement* is natural and a native speaker-like expression, but **smallest movement* is not although it is understandable and is a correct construction with regard to grammar and vocabulary. Most of the collocations in the dictionary can be called word collocations, that is, these are the precise words that combine with each other: *small fortune* cannot be changed into **little fortune*, even though *small* and *little* would seem to be synonymous (Oxford Collocations Dictionary for Students of English, 2002: ix). Such examples show that a number of words in English often cause problems because they have similar meanings or sound alike, so many times one word is used in place of another (Broukal, 2005:144). Thus,

to express yourself fully and describe things precisely you must make a right choice.

As mentioned above, a grammatically correct sentence stands out as awkward if collocational preferences are violated. This restriction also applies to Kurdish. For example,

non-native speakers of Kurdish sometimes use one preposition in place of another. Instead of saying ba béja:ma ĉu: m a daré (I went out with pyjamas) they may say lagaĺ béja:ma ĉu: m a daré. The preposition ba collocates with béja:ma, but lagaĺ does not. They may also say *péĺa:wi m labara* an unnatural expression instead of using the natural one, *péĺa:wi m lapéya*. Although both mean "I am wearing shoes", the second is used by native speakers of Kurdish.

4. **Fixed Combinations**

There are certain combinations of words in any language which are called fixed combinations. They always occur in a certain order and they always occur together. In English, there are types of fixed expressions. First, words conjoined by *and* and *or* such as, *hale and hearty*, *safe and sound*, *yes or no*, and *all or nothing* are lexical chunks (http://www.4shared.com). Second, compound words (*second-hand*, *record player*), third, idioms e.g., *out of the blue* meaning unexpectedly and fourth, phrasal verbs (*do up*, *figure out*) can be classified under fixed collocations as well (Thornbury 2007:7). Fifth, there are also special combinations which may be looked at in sets since the meaning is basically the same as in *a teacher's salary*, *a minister's stipend* and *a worker's wage*. In all the three cases, the persons receive money, but *salary* collocates with *teacher*, *stipend* with *minister* and *wage* with *worker* (http://www.4shared.com). Similarly, the combinations *a herd of elephants*, *a flock of geese (sheep)*, *a school of fish*, *a pack of wolves*, *a gang of thieves* , and *a crowd of people* refer to a group of animals or people.

Fixed collocations in Kurdish include siamese twins which are conjoined by *u:* (and) or *ya:n* (or). The order of the elements cannot be reversed, e.g., *zu: ya:n diraŋ* (sooner or later) *źin u: mérd*, wife and husband, "husband and wife", *ti:r u: kawa:n*, arrow and bow, "bow and arrow". Compounds like *da:rméw*, grapevine, and *ma:rma:si:*, eel and such idioms as *dastkurt*, hand short, "poor" can also be classified under fixed combinations. The fourth situation represents groups of

fixed combinations which may be looked at in sets as mentioned above. The combinations, *ka:ĺika tama:ta*, (unripe tomato), *fari:ka nôk*, (unripe chickpea) and *ĉaqaĺa ba:wi:* (unripe almond), are examples of this kind.

5. Figurative Use of Collocations

Some expressions are not used in the normal way, or, in other words, they are used figuratively or metaphorically. The meaning of the word metaphor is explained by Hornby (2006: 925) who suggests that metaphor is a word or phrase used to describe somebody or something else in a way that is different from its normal use, in order to show that the two things have the same qualities and to make the description more powerful. So, when one speaks metaphorically, he uses words in a non-literal sense, that is, he uses them in a way that is different from the usual meaning, in order to create a particular mental picture. For example, *"She has a heart of stone."* means she does not show others sympathy or pity.

In the example below, the Kurdish expression, *dastkurt* which literally means short hand is also used metaphorically:

ara:m dasti: kurt a.
Aram hand of short is
Aram is poor.

6. Limitation of Collocations

Every word in a language has its collocational range or restrictions which limit its meaningful usage. The collocational range of every word is different. No two words have exactly the same collocational possibilities (http://www.4shared.com).

On the level of different words, for example, *run, race and shrug,* the verb, *run* has a vast collocational range. It collocates with *horse, dog, chicken, man* and *child*. Although all of them occur with *run,* only *horse* and *dog* collocate with, *race*. By contrast, *Shrug* typically occurs with *shoulders* and does not have a particular strong link with any other word in the language (ibid).

On the level of one word, the same word may have different collocational ranges. So, combinations of a language can be ranged on a cline from the totally free e.g., *see a man/ car/book* to the totally fixed and idiomatic e.g., *not see the wood for the trees*. This idiom is

not only fixed in form but also has nothing to do with wood or trees. Between these two extremes, there is a whole range of nouns that take the verb *see* in a way that is neither totally predictable, nor totally opaque as to meaning, and these run from the fairly weak collocation *see a film* through the medium strength *see a doctor* to the stronger collocations of *see danger/ reason/ point* (Oxford Collocations Dictionary for Students of English, 2002: viii).

The same thing is true of the limitation of collocations in Kurdish. For example, the verb *daxwa:* (eat) collocations can be totally free and predictable: *sé*w *daxwa:* "He / She is eating an apple", it has medium strength e.g.: *barti:l daxwa:* He / She eats bribes "He / She accepts bribes" or it is stronger and figurative as in *"aw naxŝayai: da:mna:bu: xwa:rdi: u wa:m kird ŕa:zi: bin*" The plan I had devised worked and I got them to agree. . Unlike " *daxwa:*", there are words which have only a limited range. For example, the verb, *magi:ra:ni:daka:* meaning "like(s) certain food" collocates only with the "pregnant woman". Consider the following example:

Na:za magi:ra:ni: daka: ĉuŋka siki: haya.
Naza likes certain food do because belly she has
Naza likes certain food because she is pregnant.

III. Expressions Related to Register

1. Definitions of Register

The following are a number of definitions of register. The first definition is presented by Yule (2006, 210-11) stating a register is a conventional way of using language that is appropriate in a specific context, which may be defined as situational (e.g. in church), occupational (e.g. among lawyers) or topical (talking about language). He adds that we can recognize specific features that occur in the religious register (*Ye shall be blessed by him in times of tribulation*), the legal register (*The plaintiff is ready to take the witness stand*) and even the linguistic register (*In the morphology of this dialect there are fewer inflectional suffixes*). According to the second definition, register in linguistics is the level and style of writing or speech that is usually appropriate to the situation in which it is used (Hornby, 2006:1226). In the third, McCarthy and O'Dell (2005:14) suggest that often, collocations rather than individual words suggest a particular

register. For example, phrases using *pretty* meaning *fairly* sound informal when used with negative adjectives (*pretty awful*, *pretty dreadful*). Finally, Verdonk (2002: 3-4) defines style which is also related to register as one which we use so commonly in our every day conversation and writing that it seems unproblematic: it occurs so naturally and frequently that we are inclined to take it for granted without enquiring just what we might mean by it. He adds that stylistics is the study of style, and can be defined as the analysis of distinctive expression in language and the description of its purpose and effect.

2. Choice of Register

Our choice of register depends on *first*, what we are talking about: business, the news, the neighbours, *second*, who we are talking to: friends, strangers, figures of authority and *third*, how we are talking to them: in a letter, in an email, in public, in private (McCarthy and O'Dell, 2005:16).

3. Types of Register

a. Formal and Informal Style

Akmajian et al (1995: 270-75) show the distinction between formal and informal style of language in the three paragraphs below:

Without being aware of it, each speaker of any language has mastered a number of language styles. For instance, in a formal setting someone might offer coffee to a guest by saying *"May I offer you some coffee?"* or *"Would you care for some coffee?"* In an informal setting the same speaker might as well say *"Want some coffee?"* or even *"Coffee?"* This shift in style is completely unconscious and automatic; indeed, it takes some concentration and hard introspection to realize that we each use a formal and informal style on different occasions.

The clearest cases of formal speech occur in social contexts that are formal, serious, often official in some sense, in which speakers feel they must watch their language and in which manner of saying something is regarded as socially important. These contexts would include a formal job interview, meeting an important person, and standing before a court of law. Informal speech in our use of that term occurs in casual, relaxed social settings in which speech is

spontaneous, rapid, and uncensored by the speaker. Social settings for this style of speech would include chatting with close friends and interacting in an intimate or family environment or in similar relaxed settings.

A well-known difference between formal and informal language style in English and indeed in many other languages is that the informal style has a greater amount of abbreviation, shortening, contraction, and deletion. The formal style is often redundant and verbose, whereas the informal style is brief, to the point, and grammatically streamlined. In the sentences ending in tag questions, the subject and the auxiliary of the main sentence can be dropped as in the examples *"He is failing his courses, isn't he?"* and *"failing his courses, isn't he?"*; *"He wants me to pay the bill, does he?"* and *"wants me to pay the bill, does he?"* Another informal style of English involves abbreviated questions. *Want some coffee?* is an example of this kind, but there are questions which involve the deletion of *be* as in *"Are you finally rich now?"* and "(*you*) *finally rich now?"*

But there are cases in which there is no deletion of any sentence elements or words in the informal style. Instead, the words used in formal situations are substituted by the informal ones. Consider the examples, "*Students must submit their assignments by 1 May*." (formal) and " *You have to hand in your assignments by 1 May.*" (informal). If your close friend hosts a party you could say " *Thanks for the party*. *It was a blast."* (very informal). However, if your boss was the host, you would probably say " *Thank you for the party''*. *''I really enjoyed it.''* (neutral). (McCarthy and O'Dell, 2005:16)

The difference between the two language styles, formal and informal mentioned above, can also be applied to Kurdish to some extent. For example, the noun, *ja:da* (street) can be found in spoken Kurdish, whereas *ŝaqa:m* (street) is used in writing and formal expressions. The words *žinhéna:n* (marriage-for men) and *mérdkirdin* (marriage-for women) are neutral, while the word *ha:wsargi:ri:* (marriage-for men and women) is formal. The following are more examples about formal and informal expressions:

Informal	Formal	Meaning in English
xwa: ĥa:fi:z.	*ba xwa:ta:n daspérim*	Goodbye.
ha:?	*dakré du:ba:ray bikaytawa?*	Would you repeat that? or Pardon?
a:.	*baḻé.*	Yes.
tazya	*pirsa*	condolence

Some examples presented above show that informal Kurdish uses a number of loan words borrowed from Arabic e.g., *ĥa:fi:z* in *xwa: ĥa:fi:z, tazya,* and *ja:da.* In formal and standard Kurdish these words are replaced by the ones which are supposed to be "pure Kurdish". In informal situations shortened forms of questions are possible. In this example the verb can be deleted, so instead of saying *bô kwé daĉi:?* (Where are you going?) one can say *bô kwé?*(Where to?- old use).

b. Jargon

In virtually recognized profession, a special vocabulary evolves to meet the special needs of the profession. This special, or technical, vocabulary is known as jargon. To take well-known examples, physicians and health professionals use medical jargon such as *parasitology,* and *atrophic rhinitis*; lawyers use legal jargon e.g., *plaintiff, defendant, jury and appeal court*; and linguists use a technical linguistic jargon with vocabulary items such as *phoneme, morpheme, transformation,* and *the like*. Jargon is not limited to professional groups, but also exists in what we might term "special interest" group. For example, sports enthusiasts, amateur rock-climbers, jazz and rock-and-roll fans, custom car hobbyists, art lovers, and many other groups all make use of jargons that are specially suited to the particular interests of the group. Even the criminal underworld has its own jargon, often referred to as *argot*. (Akmajian et al, 1995: 285-86)

Despite its mysterious nature to an "outsider" jargon is not intended to be secret, but, for purely practical reasons, particular jargons are largely incomprehensible to those outside the particular profession or group that uses the jargon. The shared use of jargon is often the basis for a feeling of group solidarity, with accompanying

feeling that those who do not use the jargon are not part of the elite. (ibid)

With regard to jargon in Kurdish, since Kurdish is the official language in Iraqi Kurdistan Region, and physics, chemistry, biology, and humanities are taught in Kurdish in basic and high schools, a special vocabulary has evolved to meet the special needs of these sciences. The terms and expressions, *ŕistasa:zi:* (syntax) and *wa:ta:sa:zi:* (semantics) in linguistics; *ŕôŝnapékha:tin* (photosynthesis) and *kôanda:m i: kwéra ŕiźén* (endocrine system) in biology; legal expressions such as *da:dnu:s* (notary public) and *ŕa:wéźka:r i: ya:sa:yi:* (legal adviser) are examples of this type.

c. The Language Style Used in the Media

Some collocations that use short dramatic words are found mainly in newspapers. Verdonk (2002, 4) points out that as a result of the size of the print and the restricted space available in the layout of the page, ellipsis is very often a feature of the language of headlines and the result is a succinct, pungent style, which has a direct and powerful effect on the reader, e.g., *COMPUTER COMPANY TO AXE JOBS.* TV channels also adopt the same style, exemplified as, *Minister "unaware" of order to oust Romas* a headline from France 24, an English speaking TV channel.

According to the grammar of headlines, any 'unnecessary' words are often left out since the aim of a news headline is to grab your attention. These include articles, auxiliary verbs, possessive adjectives verb forms. Consider these examples:

The space station has been hit by a hitch. (full form)

Space station has been hit by hitch. (shortened form)

When the passive voice is used in a headline, it is usually just the past participle form which appears:

The university was attacked over the tobacco money. (full form)

University attacked over tobacco money. (shortened form)

The reason why auxiliary verbs are left out is that they make the headline long and detract from the immediacy. When the story refers to the future plans of the subject, the headline usually uses a verb in the infinitive form:

Beckham to reject £80,000 a week

The headline above is a shortened form of the sentence:

David Beckham is going to reject £80,000 a week.

Concerning the forms of the verbs used in the headlines, news broadcasts and newspapers, they are designed to make you think that news stories are happening now. The present simple tense in the headline replaces the present perfect simple or the past simple tense in the news story. The effect is to say that the story is happening now rather than in the very recent past as in:

Gore pins hopes on the Florida Court.

(http://www.bbc.co.uk/worldservice/learningenglish/radio/studyguides/pdfs/langmedia.pdf)

With regard to the language style of news reports, a news report gives you details of a news story. The reporter needs to choose the words he or she uses very carefully to make the story clear and unbiased. Therefore, the reporters often use the passive voice and words which are near synonyms, that is, words which have nearly the same meaning. This is because using the passive voice makes the report sound more formal. By putting the object of the verb at the beginning of the sentence, they take our attention away from the subject. Using words with similar meanings in a news report keeps it interesting. As there is a lot of information in a very short time, it is important that the listener pays attention. If we hear the same word being repeated more than once or twice we might get bored and stop listening. The news report below comes from BBC Radio News in which the passive form and synonyms are used.

*Five men have been arrested in connection with the theft last month of three masterpieces from the National Museum in Stockholm. The Swedish nationals were detained in the Stockholm area just days after police received several photos of the paintings, along with a demand for hundreds of thousands of pounds. The works of art, including one by the Dutch master, Rembrandt, are estimated to be worth up to $30m in total.*In the example above, *have been arrested* and *were detained* are nearly synonymous as are *masterpieces* and *works of art.* (ibid)

The language style used in the Kurdish media differs from that of every day conversation in terms of grammar and vocabulary.

Grammatically, the headlines are often complete sentences as in *"ĉwar ŕa:wĉi: dadréna dadga:"* "Four hunters are taken to court". But there are some instances in which the verb is left out. In *"lagard bô bardam da:dga:"* "Lagard before the court" the verb, *"daĉéta"* meaning "appears" is missing. Sometimes, phrases or combinations of phrases are used as headlines e.g., *"bari:ta:nya: u pékhéna:ni: dawĺati: kurdi:"* "Britain and the establishment of a Kurdish state". Concerning tenses, in most headlines the present tense is used, but in some the past tense and the past tense corresponding to the present perfect in English are used. In terms of vocabulary, besides using words related to standard Kurdish, reporters, journalists, and article writers nowadays include words borrowed from English in what they say and write. *"pirôsa"* "process", *"ajinda:"* "agenda", *"prinsi:p"* "principle", and *"lôźi:k"* "logic" are examples of this kind.

d. The Language Style Used in Literature

This part investigates how poets break the rules of grammar and how they use language figuratively. In literary texts, the grammatical system of the language is often exploited, experimented with, made to “deviate from other, more every day, forms of language, and as a result creates interesting new patterns in form and in meaning. One way that this happens is through the use of non-conventional structures that seem to break the rules of grammar. In the following extract from Angela Carter’s novel *Wise Children*, the rule has been broken in first sentence.

The red-haired woman, smiling, waving to the disappearing shore.
She left the maharajah; she left innumerable other lights o’ passing
love in towns and cities and theatres and railway stations
all over the world. But Melchior she did not leave.

English sentences normally consist of a subject and a predicate, and that the predicate normally contains a verbal group. However, the first sentence here contains no main finite verb. It looks as though it should be linked to another clause; therefore it should not occur as an independent unit. Yet here it does occur on its own. In this extract, Carter also uses a marked syntactic structure in the final sentence: *But Melchior she did not leave*. This structure is rather more marked than

the more usual word order for English sentences, which is Subject + Verb + Object, often referred to as SVO. By placing the direct object (*Melchior*) before the subject and main verb here (*she did not leave*), Carter produces a structural contrast between this and the previous two clauses which reinforces the contrast in the meaning:

She left the maharajah

She left innumerable other lights o’ passing love
But Melchior she did not leave
(http://course.cug.edu.cn/cug/eng_language/course/Chapter%209%20 Language%20and%20Literature)

Poets, novelists, dramatists and writers use language figuratively. A word for the figurative use of language is *trope* which refers to language used in a figurative way for a rhetorical purpose. For example *Friends, Romans and Countrymen, lend me your ears……....* This is from Mark Antony’s speech in Shakespeare’s *Julius Caesar*. Here, *lend me your ears* is a trope, used figuratively for rhetorical ends in order to make more impact than a literal variation such as *listen to me for a moment* .We do not interpret the line literally as a wish to borrow the flesh-and-blood ears of the audience, but as a figurative request for attention. Tropes occur frequently in language use and there are mainly different forms of tropes: simile (e.g., *The world is like a stage*.), metaphor (*The world is a stage*.), metonymy (e.g., <u>*Sceptre*</u> *and* <u>*Crown*</u>*, Must tumble down*. <u>*Sceptre*</u> and <u>*Crown*</u> represent kings and queens), and synecdoche (example, *hands* in *They were short of* <u>*hands*</u> *at harvest time* means workers, labourers or helpers). (ibid)

Like English, the language style used in Kurdish literature contains many powerful expressions in which figures of speech such as simile, metaphor, and metonymy are dominant. In the following extract from a Hardi:'s poem, the first line meaning *love in our country is a legend* is a metaphor, whereas *ana* in the second is a metonymy, that is, although *ana* is a unit of money worth 4‰ of dinar, it stands for the whole money.

garĉi: diĺda:ri: la xa:ki: émada: afsa:nay a
har ba tanha: bô kuŕi: xa:wan talar u: a:naya

Although love in our land (country) is a legend
It is only for the sons of those owning palaces and a:na (money)

IV. Expressions Related to Culture

1. Definitions of Culture

Culture can be defined as socially acquired knowledge (Yule, 2006:216). He adds that this is the kind of knowledge that, like our first language, we initially acquire without conscious awareness. The particular language we learn through the process of cultural transmission provides us, at least initially, with a ready-made system of categorizing the world around us and our experience of it. Hornby (2006: 357) states that culture is the customs and beliefs, art, way of life, and social organization of a particular country or group, e.g., *European culture, Islamic culture, African culture* and *working-class culture.* Newmark (2001:94-5) presents another definition stating that culture is the way of life in its manifestations that are peculiar to a community that uses a particular language as its means of expression.

2. The Relationship between Language and Culture Language and Culture

The relationship between language and culture is deeply rooted. Culture is the beliefs and practices governing the life of a society for which a particular language is the vehicle of expression. Therefore, everyone’s views are dependent on the culture which has influenced them, as well as being described using the language which has been shaped by that culture. The understanding of a culture and its people can be enhanced by the knowledge of their language. This brings us to an interesting point: even though people are brought up under similar behavioural backgrounds or cultural situations but however speak different languages, their world view may be very different. Different thoughts are brought about by the use of different forms of language. One is limited by the language used to express one’s ideas. Different languages will create different limitations, therefore a people who share a culture but speak different languages, will have different world views. Language is rooted in culture and culture is reflected and passed on by language from one generation to the next. (http://edition.tefl.net/articles/teacher-technique/language-culture/)

Universal and Cultural Language

One can distinguish universal from cultural and personal language. *Die, live, star, swim* and even almost virtually ubiquitous artifacts like *mirror* and *table* are universal-usually there are no translation problems there. *Monsoon* (meaning a period of heavy rain in South Asia or the rain that falls during this period) and *steppe* (which is a large area of land with grass but few trees, especially in South East Europe and Siberia) are cultural words and there will be translation problem unless there is cultural overlap between the source and target language.

The same rule applies to Kurdish. It has *universal* and *cultural words*. The words and phrases, *źin ba źin*, *dôẋawa:* and *na:n i: t:ri:* are examples of this kind. According to the custom, *źin ba źin* (literally means woman for woman) that is dying out, A marries B's sister (or daughter) and in return B marries A's sister (or daughter), that is, they exchange brides, while the word, *dô̂ẋawa:* is the name of a kind of food made from balls of wheat grits with fried eggs and rings of onions inside and these balls are cooked in diluted yogurt. *na:n i: t:ri:* (bread of tiri, tiri bread) which is another cultural expression is a kind of thin round bread whose diameter is about 60 cm and usually made by women.

Cultural Focus

When a speech community focuses its attention on a particular topic this is usually called *a cultural focus*, it spawns a plethora of words to designate its special language or terminology-the English on *sport*, notably the crazy cricket words (*a maiden over, silly mid-on, howzzat*), Spaniards on *bull fighting*, Arabs on *camels* and Eskimos, notoriously, on *snow*. Frequently where there is cultural focus, there is a translation problem due to the cultural gap or distance between the source and target language (Newmark, 2001:94). Since the Kurds focus on songs and dances, the Kurdish language contains a wide range of words referring to different types of songs: *la:wk* (tells historical tragic stories sung by speakers of Northern Kurdish Dialect), *ȟayra:n* (about love sung in Erbil governorate and subdialect), *basta, band, maqa:m, sardu:lka,* and *hô̂ra.* Furthermore, *maqa:m* can be divided into several types. The words, *gorani:* and *sitran* refer to Kurdish songs in general. One may be able to translate *gora:ni:* and

sitra:n (meaning song) which are universal into English, but he or she cannot translate the types of songs mentioned above since they are cultural, i.e., restricted to the Kurdish culture.

3. How to Translate Cultural Words and Expressions:

Most cultural words are easy to detect, since they are associated with a particular language and cannot be literally translated, but many cultural customs are described in ordinary language, where literal translation distorts the meaning and a translation may include an appropriate descriptive-functional equivalent. Cultural objects may be referred to by a relatively culture-free generic term or classifier e.g., *tea* plus the various additions in different cultures, and you have to account for these additions (*rum, lemon, milk, biscuits, cake, other courses, various times of day*) which may appear in the course of the source language text.

Contrary to the words mentioned above, there are words whose equivalents are found in both cultures, but one word in the source language corresponds to several words in the target language and vice versa. For example, the word *cousin* in English corresponds to the three words, *a:mȏza:*, *xa:Íȏza:*, and *pu:rza:* which would be similar to a child of one's paternal uncle, a child of one's maternal uncle, and a child of one's paternal or maternal aunt respectively, or it corresponds to the six compound words *kuŕama:m* a son of one's paternal uncle, *kiĉama:m* a daughter of one's paternal uncle, *kuŕaxa:Í* a son of one's maternal uncle, *kiĉaxa:Í* a daughter of one's maternal uncle, *kuŕapu:r* a son of one's paternal or maternal aunt, *kiĉapu:r* a daughter of one's paternal or maternal aunt. Similarly, the word, *kuŕ* in Kurdish corresponds to both *son* and *boy* in English.

In some cases literal translation is impossible. For example the word, *xéza:n* literaly means *family*, but in the sentence bellow, it means *wife* not *family*:

xéza:ni: gȏra:n naxȏŝa.
family of Gora:n sick she
Goran's wife is sick.

In the Kurdish culture, in such contexts, the sentence above is more polite and formal than, *źini: gȏran naxȏŝa* which has the same meaning.

V. Rules of Grammar Governing Expressions in Context

Sometimes, the grammar rules applied in contextual expressions in the target language are not the same as those used in the source language.

1. The Genitive:

The genitive i: in Central Kurdish corresponds to the genitive *of*, the genitive 's and *the absence of the genitive* in English as in the noun phrases, *ba:źéŕi: hawlér* (the City of Erbil), *kitébi: asô* (Aso's book), and *xéza:ni: kam dara:mat* (low-income family).

2. Word Order

A noun phrase in English can be N+N(head), Adj+N(head), or N(possessor)+'s+N(possessee) constructions, while their counterparts in Kurdish are N(possessee)+i:+N(possessor) or N(head)+i:+Adj. So, when a noun phrase is rendered into the target language an inversion of word order takes place in the constructions above. Consider these examples:

Kurdish	Literal Translation	English
xa:nu:i: ka:bra:	house's man	man's house
wéstigai: pa:s	station 's/of bus	bus station
kiĉéki: jwa:n	girl a 's/of beautiful	a beautiful girl

The same thing is true of the noun phrases containing the definite or the indefinite article. In English, these articles precede the noun, but they follow it in Kurdish as in the following examples:

Kurdish	Literal Translation	English
tôpaka	ball the	the ball
tôpakan	ball the s	the balls
tôpék	ball a	a ball

On the level of word order in sentences, the SVO clause type in English corresponds to the SOV pattern in Kurdish, while the sentences containing the intransitive verb in both languages fit the SV pattern as in:

a:za:d kira:sék i: kiŕi: . (SOSV) Azad bought a shirt. (SVO)
aza: ka:rdaka: . (SV) aza:d is working. (SV)

3. The verb and the verb tense

The expression, *"This door is made of wood"* which follows the pattern SVA can be expressed by a nominal sentence in Kurdish: *"am darga:ya da:ra"* (SC) (this door wood it). The sentence can also be rendered into Kurdish as *"*(*am darga:ya*) *la da:r durust kira:wa"*. ((S)AVS) (this door of wood made it). The difference between the two languages is that in English the present simple *is made* is used, while in the Kurdish construction the past corresponding to the present perfect in English *durust kira:wa* is used. The present perfect in English corresponds to a kind of past in Kurdish as in the example bellow:

azad ni:waŕôżai: xwa:rdu:a
Azad lunch he eaten has
Azad has had lunch.

VI. A Contrastive Analysis of Expressions in Context in English and Their Counterparts in Kurdish:

This research paper is a brief survey of contextual expressions in both languages mainly on the level of semantics and partly on the level of grammar. This study demonstrates considerable similarities and differences between English and Kurdish as follows:

1. Similarities

In both languages,

Words belonging to different parts of speech or to the same part of speech can occur together. But this does not mean for example, that every adjective collocates with every noun, e.g., *scheduled* collocates with *flight*, but *timetabled* does not although both belong to the same word-class and seem to be synonymous.

The construction in which an expression does not fit the situation is an unnatural construction, even though it is grammatical. The phrase above, *scheduled flight* is a natural construction, but *timetabled flight* is not. In Kurdish, both *sarma:* and *sa:rd* mean cold, but *sa:rd* (not *sarma:*) collocates with *a:w* (water), whereas the word, *sarma:* collocates with names of people and weather, e.g., *sarma:ma* (I am cold), *sarma:ya* (It is cold).

When collocating with other words, the range of a certain word can be a- free and predictable, b- bound, or c- strong or totally fixed and idiomatic. *See* collocations in English and *daxwa:t* collocations in Kurdish in Section Two are examples of these three cases. But there are words whose collocational range is always limited, so, they occur only with a few words or one word. For example, the verb, *shrug* in English collocates with *shoulder* only, as does the verb, *magi:ra:ni: daka:* (to like certain food when pregnant) in Kurdish which goes with a pregnant woman only.

Most collocations have a literal meaning, but some of them are used metaphorically, For example, *"The bomb was exploded under controlled conditions*." has a usual meaning, but *"He exploded with rage."* shows a figurative use of the verb, *explode* (Hornby, 2006 : 515 and 548).

The choice of a language style depends on the situation in which the language is used: formal, informal or what one talks about: the news, science, literature, or business.

Culturally, there are two types of expressions, *universal* and *cultural*. *Universal* expressions whose counterparts are found in every language and culture can easily be translated, but *cultural expressions* are related to a certain language or culture and cannot be easily translated into the target language.

2. Differences

The difference between the two languages mostly lies in the fact that in many situations the words going together in English do not go together in Kurdish and vice versa. As mentioned previously, *dream* in Kurdish collocates with *see*, while *dream* in English goes with *have*. So, those who learn a second language often collocate words which go together in their own language, but do not go together in the language they are learning.

But there are instances in which the same words go together in both languages as in the Kurdish expression, *a:gir dagré* (fire catch(es)) and the English one *catch(es) fire*.

Syntactically, the distinction between the collocations in the two languages is related to the inversion of the word order. In English the adjective generally comes before the noun, but in Kurdish the reverse is true as in *hayvi: ŕaburdu:* (month of last), in Kurdish which

corresponds to *last month* in English. The same rule applies to the order of verb and object collocations. In English the object follows the verb, while in Kurdish the object is placed first as in:

aw ma:siyaki: girt.
he/she fish a he/she caught
He/ She caught a fish.

This rule is also true of many fixed collocations and compounds, e.g., *źin u: mérd*, (wife and husband) corresponds to *husband and wife*. The example shows that *wife* in Kurdish comes before *husband*, but *husband* in English comes first. But in S.+V. and Adv.+ Adj. constructions, there is no inversion of word order when rendering something from Kurdish into English as in *a:za:d ŕôyi:* (SV) meaning *Azad left* (SV).

Also syntactically, sometimes the grammatical construction used to express an idea in English may be different from those used in Kurdish to express the same idea, e.g., *fresh air* is (Adj + N), whereas *hawa: i: pa:k* (air of clean) which means *fresh air* is (N + prep. + Adj).

Morphologically, for example *father-in-law*, a compound word in English is represented by the simple word, *xazu:r* in Kurdish.

With regard to register, English uses well-established terms in all fields of science and humanities, but Kurdish has fewer technical terms. This is mainly due to the fact that sciences and the humanities are not taught in Kurdish in universities. Only elementary and high school students in Iraqi Kurdistan Region get education in Kurdish.

English and Kurdish are used by two different communities. Since each group has its own customs, beliefs and ways of life and each develops its cultural language, the cultural expressions used by the English are not the same as those used by the Kurds.

VII. Questionnaire

Concerning description and features of problems associated with contextual expressions facing Kurdish learners of English presented above, a survey is required. To carry out the survey a questionnaire is designed. The questionnaire consists of fourteen items and each item has two options which are *yes* and *no*. The questionnaire is used to collect information about the teachers' attitude towards the English

department students with regard to whether the students above can express themselves precisely and succinctly in different contexts in English.

The raw data about expressions in context is drawn from a variety of sources. It is mainly obtained from the teachers working in the English Department/the College of Basic Education/Salahaddin University-Erbil, and also from other English department teachers teaching in the Colleges of Education and Languages at the same university. To undertake the survey, the aforementioned teachers respond to the questionnaire. In each item, they mention the number of the students who *do* what they are required to and the number of those who *do not*. Each teacher provides the researcher with the data about tens of students. Before they reply to the questionnaire, the description and the objectives of the survey are briefly explained to them so that they can do the job and give more precise information. As mentioned above, the data drawn from the questionnaire shows the respondent's attitude towards the learners surveyed. So, the researcher can satisfy the objectives of the research paper.

VIII. The Procedures

In order to carry out the questionnaire, the following steps are taken:

1. Application

The practical applications of the questionnaire are carried out as follows: The individuals of the sample include one hundred and five third and fourth stage students. The teachers and the researcher in the colleges mentioned above teaching third and/or fourth year students respond to the questionnaire so that they can assess English department students with regard to using expressions in context. As mentioned previously, the respondent writes the number of the students who perform the activity and the number of those who do not perform them below each option. The implementation of the survey is supervised by the researcher and carried out in June, 2012.

2. Collecting data

The data which is required to conduct a survey of the teachers' attitude to the English language students with regard to contextual

expressions are drawn from the teachers who respond to the questionnaire. This is to know the number and the percentage of the students who do well and of those who do badly in each item included in the questionnaire. The researcher also derives data from the questionnaire associated with the students' overall performance.

3. Classifying data

The data derived from the questionnaire can be classified into contextual expressions related to collocations, register, culture, and the grammar rules that govern contextual expressions. Through this classification, the researcher wants to know:

a. whether the students assessed use the words that collocate with each other in the target language.

b. whether they follow the style of writing or speech, that is usually appropriate to the situation in which it is used.

c. how well they render concepts and expressions into the target language, including the cultural ones.

d. whether they use the correct rules of grammar applied in contextual expressions in English.

IX. Reliability of the assessment

The consistency of implementing the survey gives reliability to the assessments since as already mentioned, the same questionnaire is responded by a number of teachers teaching the third and/or the fourth year English Department students in the colleges mentioned above. They evaluate and assess the availability and extension of the activities separately.

X. Statistical means

The percentage is used to find out how many of the students assessed work towards using appropriate expressions in a variety of situations and contexts which include collocations, register, culture, and rules of grammar applied in contexts. The results show the percentage of *the negative side* of the process represented by *no,* and the positive side represented by *yes*.

XI. Conclusions

Conclusion 1

Conclusion drawn from the theoretical background

The study surveying and comparing contextual expressions in English and Kurdish has arrived at the following conclusions:

Contextual expressions is a forgotten area of studying language since learners of a foreign language focus mainly on grammar and vocabulary and they rarely study expressions in context. This is why they often use unnatural constructions.

Studying expressions in context is as important as studying other areas of language such as grammar, morphology, phonology, and semantics since studying this field helps learners to use appropriate expressions in context.

The contrastive analysis conducted in this study reveals that collocations in both languages are similar in some respects and different in others.

Using collocations is problematic when the learner renders something into the target language. This is mainly due to the fact that in many cases the same words do not occur together in both languages and in some cases an inversion of word order takes place. In addition, many expressions used in both languages are different from each other with respect to grammar and morphology.

The style used in the same language differs from situation to situation. That is, for example, the language style used in every day conversation is different from those used in writing and literature.

There is a gap between these two languages in terms of culture and cultural focus.

Conclusion 2

Conclusion drawn from the questionnaire

The questionnaire that contains a survey of a sample of 105 third and fourth year English Department students has been analysed and the table shows the analysis in general and on the level of each item. According to the survey conducted, 58% of the students do not do well in using expressions in context. Most of them:

1. do not think in English when they use it, so the expressions they use in English are strongly

influenced by their mother tongue.
2. do not use the precise words that combine with each other. Instead, they often use the words that occur together in their mother tongue. As a result, they do not make natural choices. This has a negative effect on students' achievement with regard to
a. using effective and powerful expressions in written and spoken language.
b. fluency in spoken English.
c. conveying experiences, meanings, and feelings clearly.
3. do not distinguish between the combinations which are used metaphorically, that is, idiomatic expressions and those used in a normal way.
4. do not consider that a special vocabulary evolves to meet the special needs of any profession.
5. are not familiar with the language style used in the media.
6. rarely differentiate between formal and informal expressions.
7. do not consider the fact that the grammar rules that govern the expressions in context in both languages are different in some cases.

On the other hand, the analysis shows the positive side of the survey, that is, most of the students assessed:
1. can use the technical terms in, for example, grammar, morphology, and phonology. This is because teachers use these terms repeatedly when they present and explain the topics they teach.
2. are familiar with the language style used in literature. This may be due to the fact that students study literature for two, three, or four years.
3. do not translate the cultural words and expressions.
4. take the differences in word order between the two languages into account. This maybe because they take lessons in grammar for four years.

XII. Recommendations

To solve the problems identified in the conclusion, the researcher suggests that:

1. teachers should focus on collocations, language styles, culture, and grammar rules associated with these expressions when they teach.
2. expressions in context should be studied as an independent subject or at least within such subjects as translation, conversation, reading comprehension, literature, and grammar.
3. students should be given opportunities to practice English in the classroom. The more
   they use English, the more they learn expressions in context.
4. students should think in English when they express themselves in English.
5. teachers should urge students to study books on collocations such as Collocations Dictionary, Key Words for Fluency, photo dictionaries, and the like.
6. teachers should identify the differences between the student's mother tongue and the target language in terms of collocations, grammar rules, and culture.
7. Language teachers must instruct their students on the cultural background of language usage, choose culturally appropriate teaching styles, and explore culturally based linguistic differences to promote understanding instead of misconceptions or prejudices
(http://edition.tefl.net/articles/teacher-technique/language-culture/).

References

Adrian, Akmajian, Richard A. Demers, Ann K. Farmer and Robert M. Harnish (1997).
Linguistics- An Introduction to Language and Communication, 4th edition.
Massachusettes, Massachusettes Institute of Technology.
BBC World TV Channel. Retrieved on September 13th, 2010.
Broukal, Milada (2005). TOEFL Grammar. (N.P.), Heinle & Heinle/ITP.
…………………….(2002). Collocations Dictionary for Students of English. Oxford,
Oxford University Press.
Ghazala, Hasan (2006). Translation as Problems and Solutions. Beirut, Dar wa
Maktabat Al-Hilal.
Hornby, A S (2006). Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford, Oxford
University Press.
Kurdish Speaking TV Channels. Retrieved on September 15th, 2010 and November,
4th, 2010.
Kurdoév, K. K. (1982). Kurdish Grammar from Kirmanji and Sorani Dialects (in
Kurdish). Erbil, General Secretariat of Culture and Youth.
Larson, Mildred L. (1984). Meaning- Based Translation: A Guide to Language
Equivalence. Boston, University Press of America.
Leech, Geoffrey and Jan Svartvik (1996). A communicative Grammar of English.
New York, Longman Publishing.
McCarthy, Michael and Felicity O'Dell (2005). English Collocations in Use.
Cambridge, Cambridge University Press.
Muhammad, Younis Hikmet (2007). Feminine and Masculine in Kurdish Grammar (in
Arabic). Duhok, Spiréz Press and Publisher.
Newmark, Peter (2001). A Textbook of Translation. Harlow, Pearson Education Limited.
Oxford Collocations dictionary for students of English (2002). Oxford, Oxford
University press

Thornbury, Scott (2007). How to Teach Vocabulary. Charlbury, Oxford Shire,
Bluestone Press.
Verdonk, Peter (2002). Stylistics. Oxford, Oxford University Press.
Woolard, George (2005). Key Words for Fluency (pre-intermediate). London,
Christopher Wenger.
Yule, George (2006). The Study of Language, third edition. Cambridge, Cambridge
University Press.
collocation encyclopedia topics I Reference.com. Retrieved on August 20th, 2010.
collocation-wikipedia, the free encyclopedia. Retrieved on August 20th, 2010.
France 24 TV Channel. Retrieved on September 13th, 2010.
http//www.4shared.com. Retrieved on August 20th , 2010.
Agreement (linguistics)-Wikipedia, the free encyclopedia. Retrieved on August 20,2010.
http://en.wikipedia.org/wiki/collocation. Retrieved on June 26th, 2011.
http://www.unesco.org/iiep. Retrieved on December 25th, 2011.
http://www.bbc.co.uk/worldservice/learningenglish/radio/studyguides/pdfs/langmedia.pdf.
Retrieved on August 6th , 2011.
http://course.cug.edu.cn/cug/englanguage/course/Chapter%209%20Language%20and%20Literatue.
Retrieved on August 6th , 2011.
http//en.wikipedia.orgwikiContext_of_utterance.htm. Retrieved on 10th of November, 2012.
Yijun, Hu(ND) On the Essence of Discourse: Context Coherence . Chengdu, Chengdu University
of Technology. From http://www.paper.edu.cn. Retrieved on September 9th , 2012.
(www.wordiq.com/definition/context). Retrieved on September 9th , 2012.
http//www.euroxprag.orguploadsLinguistic_context.summary.pdf. Retrieved on the 11th
of March, 2013.

Questionnaire

To be filled by TEACHERS
Please write the number of the students who are classified under *Yes*, and the number of those who are classified under *No*:

1. The Kurdish learners of English think in English when they use it. Yes No

2. They are careful to avoid any interference from their mother tongue where necessary. Yes No

3.

3. They use the precise words that combine with each other when they express themselves in English, *to flee a country* not **a nation*; *fast food* not **quick food* . Yes No

4. They consider the fact that every word has its collocational restrictions that limit its meaningful usage. Yes No

5. They recognize and understand the combinations used metaphorically, e.g., *not see the wood/forest for the trees*. Yes No

6. They take account of the differences in style between formal and informal situations when they use the target language. Yes No

7. They use linguistic technical jargon (technical terms) efficiently when they talk

about a topic in, for example, grammar, phonology, syntax, or morphology.

Yes No

8. They are aware of the fact that a special vocabulary evolves to meet the special needs of any profession, e.g., "*A slipped disc* and *cardiac failure* are used by physicians"; *"inflation* and *unemployment* by economists"

Yes No

9. They are familiar with a particular language style adopted by the media and based on using ellipsis, the present simple tense instead of some other tenses, the passive voice, and synonyms.

Yes No

10. They can differentiate between everyday language and the language style of poetry in which poets use figures of speech and break grammatical rules.

Yes No

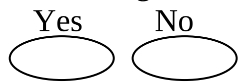
11. They do not translate the cultural words, and expressions into the target language.

Yes No

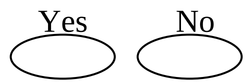
12. They take into consideration the differences in culture between the source language and the target language.

Yes No

13. They consider the fact that the grammar rules that govern the expressions in Kurdish may be different from those that govern the corresponding structures in English.

14. They take the differences in word order between the two languages into account when they render something into English.

Table

This table is the assessment of the quality of the English Department students in terms of contextual expressions based on the data derived from the questionnaire and analyzed in July, 2012.

No. of activity	Activity	No. of existing	No. of Yes	%	No. of No	%
1	Kurdish learners of English think in English when they use it.	105	31	30%	74	70%
2	They are careful to avoid any interference from their mother tongue where necessary.	105	39	37%	66	63%
3	They use the precise words that combine with each other when they express themselves in English.	105	34	32%	71	68%
4	They consider the fact that every word has its collocational restrictions that limit its meaningful usage.	105	32	30%	73	70%
5	They can recognize and understand metaphorical combinations.	105	36	34%	69	66%
6	They take account of the differences in style between formal and informal situations when they use the target language.	105	46	44%	59	56%
7	They use linguistic technical jargon (technical terms) efficiently when they talk about a topic.	105	57	54%	48	46%
8	They are aware of the fact that a special vocabulary evolves to meet the special needs of any profession	105	38	36%	67	64%

9	They are familiar with a particular language style adopted by the media and based on using ellipsis ………	105	35	33%	70	67%
10	They can differentiate between everyday language and the language style of poetry in which poets use figures of speech and break grammatical rules.	105	65	62%	40	38%
11	They do not translate the cultural words and expressions into the target language.	105	60	57%	45	43%
12	They take into consideration the differences in culture between the source language and the target language.	105	35	33%	70	67%
13	They consider the fact that the grammar rules that govern the expressions in Kurdish may be different from those which govern the corresponding structures in English.	105	50	48%	55	52%
14	They take the differences in word order between the two languages into account when they render something into English.	105	65	62%	40	38%
Total		1470	623	42%	847	58%

پوختەی لێكۆڵینەوە

ئەو كێشانەی ڕووبەڕووی كوردانی فێربووی ئینگلیزی دەبنەوە
لە كاتی دەربڕین لە شوێنی خۆی

ئەم توێژینەوەیە، هەر وەك ناونیشانەكەی ئاماژەی پێ دەكا، لە دەربڕینی گونجاو دەكۆڵێتەوە كە لە هەر دوو زمانەكە لە شوێن و كۆنتێكستی جیاجیادا بەكاردێن. ئەو فێربووەی زمانێكی بێگانە دەخوێنێ گرانایی خۆی دەخاتە سەر ڕێزمان و وشەسازی و دەنگسازی. ئەمانە بنەڕەتین بەڵام بەس نین بۆ ئەوەی فێربوو بتوانێ دەربڕینەكان لە شوێنی خۆیان بەكار بێنێ و بە ڕەوانی بەو زمانە بئاخڤێت كە فێری دەبێ. لەبەر ئەوە دەكرێت ئەم توێژینەوەیە وەك هەوڵێك بێت بۆ پڕكردنەوەی ئەم بۆشاییيە لەڕێگەی دەستنیشانكردنی ئەو دەربڕینە دروستانەی كە پڕبەپێستی ئەو شوێنانەن كە لێیان بەكار دێن لە ئینگلیزی و كوردیدا.

ئەم توێژینەوەیە لە چەند بەشێك پێك دێت. بەشی یەكەم: پێشەكییەكە و ئەم پێشەكییە دەربڕین لە شوێنی خۆی بەگشتی و چەند پێناسەیەك و گرنگیی دەربڕین لە شوێنی خۆی لەخۆ دەگرێ. بەشی دووەم: دەربارەی بەیەكەوەهاتنە. سێیەم بەش: لەو دەربڕینانە دەكۆڵێتەوە كە پەیوەندییان بە شێوازی بەكارهێنانی زمانەوە هەیە وە بەشی چوارەم: ئەو دەربڕینانە شی دەكاتەوە كە پەیوەندییان بە كەلتوورەوە هەیە. بەشی پێنجەم: دەربارەی ئەو یاسا ڕێزمانییانەیە كە لە دەربڕین لە شوێنی خۆی لە هە ریەك لە هەردوو زمانەكە جێبەجێ دەكرێن لەوكاتەی بەشی شەشەم: شیكردنەوەیەكی بەراوردكارییە كە خاڵەكانی پێكچوون و پێك نەچوونی نێوان ئەم دوو زمانە دەردەخات لە ڕووی دەربڕین لە شوێنی خۆی. بەشەكانی حەوتەم و هەشتەم و نۆیەم و دەیەم: دەربارەی ئیستیبیانن. لە كۆتایی ئەم توێژینەوەیە، دەرئەنجامێك كە كورتەیەكی خاڵە سەرەكییەكانی توێژینەوەكە و ئەنجامەكەشی تیادایە و چەند ڕاسپاردەیەك و لیستی سەرچاوەكان و پوختەیەكی توێژینەوەكە بە عەرەبییەكی تر بە كوردی و ئیستیبیانەكە خۆی و خشتەیەك كە دەرئەنجامی ئیستیبیانەكەی تیادایە هەیە.

ملخص البحث

المشاكل المتعلقة بالتعابير السياقية
التى تواجه الكورد متعلمي الانگليزية

هذا البحث، كما يشير اليه العنوان، يدرس تعابير ملائمة تستعمل في سياق كلتا اللغتين الكوردية والأنگليزية. متعلموا لغة اجنبية يركزون على القواعد والمفردات والاصوات التي هي اساس جيد ولكن لا يمكن للمتعلم من استخدام التعابير في السياق (في محله) والتكلم باللغة التي يتعلمها بطلاقة. لذا هذا البحث محاولة لملء هذا الفراغ من خلال تشخيص التعابير الصحيحة التي تلائم كل سياق في الأنگليزية والكوردية.

يتألف هذا البحث من عدة محاور، المحور الاول عبارة عن مقدمة وتتضمن التعابير السياقية بشكل عام وعدة تعاريف وكذلك أهمية دراسة هذه التعابير. والمحور الثاني يدرس التعابير المتعلقة بالاقتران. أما المحور الثالث فيبحث تعابير متعلقة بأسلوب اللغة. والمحور الرابع يحلل التعابير المتعلقة بالثقافة. ويتعلق المحور الخامس بالقواعد اللغوية المطبقة في التعابير السياقية في كلتا اللغتين. المحور السادس يعرض تحليل مقارن موضحاً اوجه التشابه والأختلاف بين اللغتين من ناحية التعابير في السياق. اما المحور السابع والثامن والتاسع والعاشر تتعلق بالاستبيان. تنتهي هذه الدراسة بأستنتاج يلخص النقاط الرئيسية في البحث أتبعتها توصيات وقائمة مصادر وخلاصة باللغة العربية واخرى بالكوردية واستبيان وقائمة أختبار وجدولين يتضمنان ما يستنتج من الاستبيان.

Journal of the Kurdish Academy

vol **26**

العدد: ٢٦

